



NAXÇIVAN MÜƏLLİMLƏR İNSTITUTU

**“ÜMUMİ TƏHSİLİN DÖVLƏT STANDARTLARI VƏ
MƏKTƏB TƏCRÜBƏSİ”
mövzusunda**

(əyani və videobağlantı formatlarında)

**RESPUBLİKA ELMİ-PRAKTİK KONFRANSININ
MATERİALLARI**

Naxçıvan, 20 may 2022

KONFRANSIN TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ

Sədr: Azad Novruzov - Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun rektoru

Sədr müavini: Qurban Qurbanlı - Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun elmi katibi

Üzvlər:

Çapay Quliyev - İxtisasartırma və yenidən hazırlanma üzrə prorektor

Samirə Həsənova - Pedaqoji fakültənin dekanı

Rövşən Vəliyev - Təbiət və incəsənət fakültəsinin dekanı

İsmayıl Əliyev - Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müdiri

Yaqub Məmmədov - Riyaziyyat və tədrisi metodikası kafedrasının müdiri

Həsənəli Eyvazov - Dillər və ədəbiyyat kafedrasının müdiri

Sahib Əliyev - Ali riyaziyyat və informatika kafedrasının müdiri

Qızıllı Əliyeva - Ümumi fənlər kafedrasının müdiri

Həbibə Allahverdiyeva – İxtisasartırma və yenidən hazırlanma üzrə prorektor

Sevda Həcəliyeva - Xarici dillər və tədrisi metodikası kafedrasının müdiri

Aslan İbrahimov - Humanitar və ictimai fənlər kafedrasının müdiri v.i.e.

Rasim Babayev - Təsərrüfat və xidmət şöbəsinin müdiri

Zöhrə Sadiqova - “Məktəb” nəşriyyatının direktoru

BÖLMƏLƏR ÜZRƏ MƏSUL ŞƏXSLƏR

BÖLMƏ 1. Müstəqillik illərində ümumi təhsildə davamlı islahatlar:

gözləntilər, reallıqlar və perspektivlər

Bölmə rəhbəri: prof. İsmayıl Əliyev (NMI)

BÖLMƏ 2. Ümumi təhsilin konseptual məsələləri islahatlar kontekstində

Bölmə rəhbəri: dos. Rövşən Vəliyev (NMI)

BÖLMƏ 3. Ümumi təhsildə innovasiyalar

Bölmə rəhbəri: dos. Həbibə Allahverdiyeva (NMI)

BÖLMƏ 4. Müəllim hazırlığının və fəaliyyətinin aktual məsələləri

Bölmə rəhbəri: dos. Qurban Qurbanlı

BÖLMƏ 5. Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsinə və formalaşdırılmalı səriştələrə verilən tələblər məktəb təcrübəsində

Bölmə rəhbəri: dos. Samirə Həsənova (NMI)

BÖLMƏ 6. Ümumi təhsil pilləsində tərbiyə işinin aktual məsələləri

Bölmə rəhbəri: dos. Çapay Quliyev (NMI)

BÖLMƏ 7. Ümumi təhsil pilləsində fənlər üzrə təlimin təşkili: tələblər və təcrübə

Bölmə rəhbəri: dos. Ələkbər Cabbarlı (NDU)

BÖLMƏ 8. Ümumi təhsil pilləsində riyaziyyat fənninin tədrisinin aktual məsələləri

Bölmə rəhbəri: prof. Yaqub Məmmədov (NMI)

BÖLMƏ 9. Qabaqcıl iş təcrübəsi və metodik tövsiyələr islahatlar kontekstində

Bölmə rəhbəri: dos. Həsənəli Eyvazov (NMI)

Nəşr edilmiş tezislərdə olan elmi məlumatların səhəhliyinə görə məsuliyyət müəlliflərin üzərinə düşür.

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun rektoru Azad Novruzovun giriş sözü.....	16
MƏRUZƏLƏR	
Akif Abbasov. Müasir dövrdə müəllimin peşəkarlığı və nüfuzu mühüm pedaqoji problem kimi	19
Çapay Quliyev. Təhsildə sosial-psixoloji xidmət mərkəzlərinin yaradılması aktual məsələ kimi	23
Gülxanım Orucova. Naxçıvan şəhər ümumtəhsil məktəblərində tətbiq olunan innovativ layihələrə dair	25
BÖLMƏ 1. Müstəqillik illərində ümumi təhsildə davamlı islahatlar: gözləntilər, reallıqlar və perspektivlər	
Xəyalə Həmidova. Azərbaycan və Türkiyə arasında təhsil sahəsində əməkdaşlıq: realıq və perspektivlər	27
Sevda Hacəliyeva. Təhsilimizin inkişafında yeni yanaşmalar	29
Günəl İbrahimova. Azərbaycanın ümumi təhsilində islahatlara dair	31
Nurlanə Novruzzi. STEAM mərkəzli sinif otağına verilən tələblər	33
Asudə Məmmədova. TIMSS və PIRLS qiymətləndirməsinin təhsildə rolu	35
Rəhiməxanım Məmmədzadə. “Pedaqogika” dərsləklərində tərbiyə texnologiyaları probleminin qoyuluşu	38
Nəzrin Seyidova. Uğurlu təhsil – parlaq gələcək	40
Salman Xuduyev. İnküziv təhsilin perspektivləri	42
Nərmin Əhmədova. Yeni təlim texnologiyalarının mahiyyəti islahatlar kontekstində	44
Xanım Əliyeva. Yeni təlim – yüksələn təhsil	46
Ləman Xudaverdiyeva. İnküziv təhsil: tələblər və təcrübə	48
BÖLMƏ 2. Ümumi təhsilin konseptual məsələləri islahatlar kontekstində	
Rövşən Vəliyev, Nuray Rzayeva. Ümumi təhsil məktəblərinin idarə olunmasında keyfiyyət indikatorları	50
Qızıltac Şahbazova. Fənn proqramlarının (kurikulumlarının) səciyyəvi cəhətləri və xüsusiyyətləri müasir pedaqogika elmində	53
Tamara Baxşəliyeva. Taksonomiyalar təlim prosesinin düşünülmüş təşkili və planlaşdırılmasının amili kimi	54
Gülçöhrə İbrahimova. Məktəb–şagird–valideyn üçbucağındakı çatışmazlıqlar	56
Xurmayı Nağıyeva. Ümumi təhsilin idarə olunmasının bəzi aktual problemlərinə dair	58
Əyyar Səfərov. Ümumi təhsilin idarə olunmasının bəzi məsələlərinə dair	60
Vaqif İsrəfilov. Müasir dünyada virtual aləmin təhsilə təsiri	64
Fatma İslamlı. Distant təhsilin mühüm məsələləri	65
Nurlanə Məmmədova. Distant təlim sürətlə inkişaf edən təhsilin komponentlərindən biri kimi	67
Zoya Abdullayeva, Ülkər Vəlizadə. Ümumi təhsil sistemində dərslək konsepsiyası (coğrafiya dərsləkləri)	69
BÖLMƏ 3. Ümumi təhsildə innovasiyalar	
Südəbə Məmmədova. Təhsildə innovasiyaların dəyərləndirilməsi	71
Xədicə Məmmədova. Ümumi təhsildə innovasiyalar: “QR kod texnologiyaları ilə öyrənək”	73
Təranə Tağıyeva. Təhsildə innovasiyalar	75
Aygün Əsgərova. Ümumi təhsildə innovasiyaların məqsədi və tədris prosesində	77

gözlənilən nəticələrə dair	
Günay Əliyeva. Ümumi təhsildə innovasiyalar: tətbiqlər və perspektivlər	79
Aytac Hacıyeva. STEAM təhsil metodunun tətbiqi: reallıqlar və perspektivlər	81
Aynurə Məmmədova. Tədqiqat əsaslı təhsilin təşkilinin aktual məsələləri	84
Gülnaz Quluzadə. Distant təlim təhsil sahəsində innovasiya kimi	86
Rumiyyə Piriyeva, Aygül Məmmədova. Naxçıvan Muxtar Respublikasında müasir təhsil və İKT-dən istifadə	88
Sevinc Əhmədova. Ümumi təhsildə innovasiyalar	91
Səkinə Əsgərova. İnküziv təhsil	92
BÖLMƏ 4. Müəllim hazırlığının və fəaliyyətinin aktual məsələləri	
Lalə Allahverdiyeva. İbtidai sinif müəlliminin peşə kompetensiyalarının inkişafına təsir edən amillər	94
Qızılı Əliyeva. Peşəkar müəllim necə olmalıdır?	96
Aytən Kərimova. Yeni dünyaya yenilikçi müəllimlər	98
Günay Şirəliyeva. Müasir dərslərin təşkilində müəllimin rolu	100
Günay Əlizadə. Müəllimlər cəmiyyəti necə dəyişə bilər?	102
Nərgiz Əhmədova. Məktəblilərin böyük məsləhətçiləri	104
Leyla Allahverdiyeva. Müasir müəllimin peşəkar vəzifələri	106
Sevdə Əliyeva. Müəllim keçmişə dayaq, gələcəyə mayak	108
Səbinə İsgəndərova. Təhsilverənlərin keyfiyyət göstəriciləri dövlət standartlarında və təcrübədə	110
Şəfəq Vəliyeva. Müəllim hazırlığının başlıca məsələləri	111
Fidan Əzizova. Məsafədən tədrisin şəbəkə texnologiyası üçün proqram məhsulları	113
Tərifə Kərimova. Müəllim hazırlığının aktual məsələləri	115
Ülviyyə Nağıyeva. Gələcək ibtidai sinif müəllimlərinin pedaqoji təcrübəsinin təşkilinin xüsusiyyətləri	117
Mirvari Məmmədova. Pedaqoji fəaliyyət zamanı müəllimin qarşılaşdığı ünsiyyət çətinlikləri və onların aradan qaldırılması üsulları	119
Инара Джафарова. Компетентность учителя – основное средство эффективного образования	121
BÖLMƏ 5. Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsinə və formalaşdırılmalı səriştələrə verilən tələblər məktəb təcrübəsində	
Samirə Həsənova. Sifətin tədrisində nitq inkişafı üzrə aparılan işlərə dair	123
Xatirə Xəlilova. Ümumtəhsil pilləsində təhsilalanlarda kommunikativ səriştələrin formalaşdırılması	125
Əhruz Mahmudova. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində nitq inkişafı məsələləri	127
Bulqeyis Nağıyeva. Ümumi təhsil müəssisələrində təhsilalanların formalaşdırılması və məktəb təcrübəsi	129
Nazilə Muradova. V siniflərdə şagirdlərin riyazi bacarıqlarının formalaşmasının qurma məsələlərinin rolu	131
Hafizə Kərimova. Ümumi təhsil pilləsində təhsil alanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsinə verilən tələblər məktəb təcrübəsində	133
Könül Məmmədova, Mənsümə Seyidova. Kompüter modelləşdirməsinin məktəblərdə informatikanın tədrisindəki rolu və şagirdlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafındakı əhəmiyyəti	136
Leyla Quliyeva. Qiymətləndirmə zamanı üç prinsipin vəhdətinə dair	139

Gülnarə Səfərova. Biologiya dərslərində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi təcrübəsindən	141
Günəl Qasımova. Ümumi təhsil sistemində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi məsələlərinə fənn müəlliminin baxışları	143
BÖLMƏ 6. Ümumi təhsil pilləsində tərbiyə işinin aktual məsələləri	
Gülxarə Tarverdiyeva. İbtidai siniflərin “Azərbaycan dili” dərsliklərində vətənpərvərlik tərbiyəsi məsələləri	145
Şəhla Fətəliyeva. Yeni təlim metodlarında effektiv müəllim-şagird münasibətlərinin rolu	147
Emilya Hüseynova. Fəal vətəndaşlıq mövqeyi formalaşdırılmasında yuxarı sinif şagirdləri ilə aparılan məktəbdənkənar tədbirlərin rolu	149
Leyla Babayeva. Pedaqoji toletantlığın bərqərar olmasında pedaqoji ünsiyyət modellərinin rolu	151
Səbinə Cəfərova. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların idraki inkişafının əsas istiqamətləri	153
Çiçək Hümətova. Milli-mənəvi tərbiyə şəxsiyyətinin formalaşmasının əsası kimi	155
Nigar Niftəliyeva. Tərbiyə prosesində pedaqoji diaqnostikanın rolu	157
Xədicə Əliyeva, Aynur Mirzəyeva. Orta məktəbdə şagirdlərin tolerantlıq tərbiyəsi problemi haqqında	159
Şəhla Quliyeva. İbtidai təhsilin IV siniflərinin “Həyat bilgisi” dərslərində gigiyenik tərbiyənin verilməsinə dair	161
BÖLMƏ 7. Ümumi təhsil pilləsində fənlər üzrə təlimin təşkili: tələblər və təcrübə	
Ələkbər Cabbarlı. Tarix fənninin tədrisində kompüter texnologiyasından istifadənin əhəmiyyəti	163
Könül Şxəliyeva. Azərbaycan dili təlimində şagirdlərin nitqinin inkişafı üzrə işlərin psixoloji əsasları (I-IV siniflər)	165
Bəyim Tarverdiyeva. İbtidai sinifdə ingilis dili dərslərində təlimin prinsiplərinin nəzərə alınması (II sinif)	167
Fəxryyə Cəfərova. Azərbaycan dilinin tədrisində müasir təlimin tətbiqi məsələləri	169
Şəbnəm Əliyeva. Ana dili dərslərində durğu işarələri qaydaları və onların öyrədilməsi yolları.	171
Asif İmanov. Tam orta təhsil səviyyəsində informatika fənni üzrə ümumi təlim nəticələri və onlara qoyulan tələblər	174
Günay Orucova. İbtidai siniflərdə tədris olunan fənlərdə ümumi təhsilin təşkilinə dair ümumi pedaqoji tələblərə əməl olunmasının əhəmiyyəti	176
Aidə Əliyeva. I-IV siniflərdə Həyat bilgisi fənni üzrə müstəqil işlərin təşkili	178
Leyla Talıbova. Bənövşəkimilər – <i>violaceae</i> batsch fəsiləsinin Naxçıvan MR ərazisində tədqiqi və biologiya dərslərində tədrisi məsələləri	179
Nəzmiyyə Qurbanlı. Texnologiya dərslərində layihə metodunun tətbiqi təcrübəsindən	182
Aygün Sultanova. Ümumi təhsil sistemində fizika fənninin məqsəd və vəzifələri	184
Səyyad Vəliyev. İbtidai siniflərdə texnologiya fənnində tətbiq olunan məzmun xətlərinə dair	186
Fatma Müslümova. Ümumi təhsil müəssisələrində proqramlaşdırma dillərinin tədrisi	188
Qənirə Əsgərova. “Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası” fənninin öyrədilməsi məsələləri	190
Sədaqət Həsənova. Sintaksisin tədrisi zamanı tabeli mürəkkəb cümlənin öyrədilməsi məsələləri	191
Afaq Əliyeva. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin “Ətraf aləmlə tanışlıq” məşğələlərində ekoloji tərbiyənin verilməsi	192
Həsənəli Eyyazlı. M.S.Ordubadinin “Sabir və Molla Nəsrəddin” dramında tənqid hədəfləri	194

Cəlaləddin Əliyev. Tələbələrin yaradıcı müstəqilliyinin və intellektual fəaliyyətinin formalaşması	197
BÖLMƏ 8. Ümumi təhsil pilləsində riyaziyyat fənninin tədrisinin aktual məsələləri	
Yaqub Məmmədov, Samirə Həsənli. İbtidai siniflərin riyaziyyat təlimində kompüter texnologiyasının tətbiqinin psixoloji-pedaqoji problemləri	199
Rövşən Həsənov. Çoxluqlar nəzəriyyəsinə aid məlumatların ümumtəhsil məktəblərin riyaziyyat kursunda verilməsinə dair	201
Abdulla Həsənov. Orta məktəbdə həndəsə mövzularının tədrisinin aktual məsələləri	203
Sahib Əliyev, Ceyhun Əliyev. Vektorlar cəbrinin orta məktəb həndəsə kursunun məsələlərinə tətbiqi	205
Elşad Ağayev. Ümumtəhsil məktəblərində riyaziyyatın təliminə yeni yanaşmalar	208
Elman Mahmudov. Çevrə uzunluğunun və dairə sahəsinin ədədi orta vasitəsi ilə təyinin mövzusunun tədrisi təcrübəsindən	210
Aygün Əfəndiyeva. Həndəsi kəmiyyətlərin öyrədilməsi metodikası	212
Sahil Əliyev. Ədədi və həndəsi silsilənin ümumi formada yazılışı	214
Fatma Hacıyeva. I-IV siniflərdə həndəsə elementlərinin öyrədilməsi metodikası	216
Gülнар Hüseynova. Orta məktəbin riyaziyyat kursunda innovativ metodların tətbiqi təcrübəsindən	219
Günel Məmmədova. İbtidai siniflərdə riyaziyyatın tədrisi zamanı yeni pedaqoji texnologiyalardan və İKT-dən istifadə yolları	221
Fatma Cəfərova. Riyaziyyatın tədrisinin bəzi aktual məsələləri	223
Səidə Quliyeva. Riyaziyyat fənninin tədrisinə verilən tələblər	225
BÖLMƏ 9. Qabaqcıl iş təcrübəsi və metodik tövsiyələr islahatlar kontekstində	
Saleh Əhmədov, Hüccət Nurizadə. İrrasional tənliklərin həlli təcrübəsindən	227
Rəşid Qasımov, Nazpəri Ağazadə. Bəzi kəsr rəasional bərabərsizliklərin intervallar üsulu ilə həlli təcrübəsindən	229
Günay Novruzova. Azərbaycan tarixinin ədəbiyyatla əlaqəli tədrisi təlimin səmərəliliyinin vasitəsi kimi	232
Türkan Hüseynova. Müəllimin qabaqcıl iş təcrübəsi islahatlar kontekstində	234
Leyla Əliyeva. Fənn müəllimin qabaqcıl iş təcrübəsindən	236
Aynurə Əliyeva. Müasir təlimdə İKT-dən istifadə təcrübəsindən	238
Günay Məmmədova. Orta məktəbdə yarımkeçirici cihazların tədrisi təcrübəsindən	240
Nazlı Singin. Sorgulayan beyin nə deməkdir?	244
Cavanşir Quliyev, Ümüd Rzayev. Riyazi fizika tənliklərinin tədrisi ilə digər fənlər arasında metodiki əlaqənin qurulmasına dair tövsiyələr	246
Səyyarə Cəfərova. Ümumtəhsil orta məktəblərdə kompüterin köməyi ilə işığın interferensiyasının təyin edilməsi metodikasına dair tövsiyələr	248
Nailə Qardaşbəyova. Fizikanın tədrisində əqli əməliyyatların tətbiqi təcrübəsindən	251
Aruzə Qurbanova. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə dərslük siyasətinin bəzi məsələlərinə dair	253
Динара Асадова. Учебник как основной ресурс, обеспечивающий взаимосвязь учителя и ученика в процессе обучения	256



















Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun rektoru Azad Novruzovun giriş sözü

Hörmətli konfrans iştirakçıları

Sizi, Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunda keçirilən “Ümumi təhsilin dövlət standartları və məktəb təcrübəsi” mövzusunda respublika elmi-praktik konfransında salamlayır, konfransın işinə uğurlar arzu edirəm.

Konfransın keçirilməsinin əsas məqsədi ölkəmizdə ümumi təhsildə həyata keçirilən davamlı islahatlarının elmi-nəzəri dərkinə cəhd etmək, nəzəriyyə və təcrübənin uyğunluq dərəcəsini təsbit etmək, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 29 sentyabr tarixli 361 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları” sənədinin əsas müddələrinin elmi-praktik şərhini vermək, islahatlarının reallaşdırılması istiqamətində elmi-əməli təcrübə mübadiləsini təmin etmək, ümumi təhsildə innovasiyaların mahiyyət və istiqamətlərini aşkarlamaq üçün bu sahədə çalışan tədqiqatçıları, təhsil təşkilatçıları və praktik mütəxəssisləri, fənn müəllimlərini, məktəbhazırlıq və ibtidai sinif müəllimlərini, ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrinin müəllimlərini, pedaqoq və psixoloqları, ümumiyyətlə ümumi təhsilimizin aktual məsələləri ilə maraqlananları bir araya gətirməkdən ibarətdir. Konfransın başlıca vəzifəsi elan olunan müzakirə istiqamətləri üzrə iştirakçıların elmi ünsiyyətini təşkil etməkdən ibarətdir.

Naxçıvan Dövlət Universiteti və Naxçıvan Muxtar Respublikası Təhsil Nazirliyinin yaxından iştirakı ilə “Ümumi təhsildə kurikulum islahatları” mövzusunda ənənəvi olaraq institutda hər il respublika elmi-praktik konfransı keçirilir. Bu il keçirilən konfrans həmin konfransların bir növ davamı kimi qiymətləndirilə bilər. Muxtar respublikada müəllimlərin ixtisasartırması və təkmilləşdirilməsi, təhsilin bütün pillələri üzrə fəaliyyət göstərən pedaqoji ictimaiyyətin elmi-metodik təminatı funksional vəzifələr sırasındadır. Ölkəmizdə aparılan təhsil islahatları, qəbul edilmiş Dövlət Proqramlarının nəticəsidir ki, həm orta, həm də ali təhsil sistemində təlim-tərbiyə işləri ilə yanaşı elmi-praktik işlər də günün tələbləri səviyyəsində aparılır, müxtəlif konfranslar, seminarlar təşkil edilir.

Əsası ümummilli lider Heydər Əliyev tərəfindən qoyulmuş təhsil siyasəti ölkəmizdə, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasında uğurla davam etdirilir. Təhsilə yüksək diqqət və qayğı göstərilir, təhsil müəssisələri, təhsil alanlar və təhsil verənlər daima diqqət mərkəzində saxlanılır. Pedaqoji kadrların müasir tələblər səviyyəsində hazırlanması, ixtisasartırma və təkmilləşdirilməsi sisteminə nəzarət edilir. Son illər respublikamızda təhsilin inkişafı, onun maddi- texniki bazasının möhkəmləndirilməsi, yeni informasiya-kommunikasiya və təlim texnologiyalarının tətbiqi, müəllimlərin ixtisas və peşəkarlıq səviyyələrinin artırılması sahəsində bir sıra uğurlu işlər görülmüş, islahat proqramları həyata keçirilmiş, mühüm dövlət proqramları qəbul olunaraq icra olunmuşdur. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədrinin “**Ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində ixtisasların müvafiq təşkilatlara hamiliyə verilməsinə dair əlavə tədbirlər və innovasiyaların dəstəklənməsi haqqında**” 03 aprel 2019-cu il tarixli sərəncamına uyğun olaraq müəllimlik ixtisaslarının Naxçıvan Muxtar Respublikası Təhsil Nazirliyinə hamiliyə verilməsi haqqında sərəncamına əsasən müəllim kadrların hazırlanmasında Naxçıvan Muxtar Respublikası Təhsil Nazirliyi ilə sıx əlaqələr yaradılmış, müəllim kadrların ilkin və diplomdan sonrakı təhsilində mühüm keyfiyyət göstəricili nəticələr əldə olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin dövlət standartları “Təhsil haqqında” və “Ümumi təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunlarına, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2013-cü il 24 oktyabr tarixli 13 nömrəli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”na, Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2018-ci il 18 iyul tarixli 311 nömrəli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının ömürboyu təhsil üzrə Milli Kvalifikasiyalar Çərçivəsi”nə əsasən hazırlanmışdır.

Dövlət standartları ilə ümumi təhsilin məzmununu, idarə olunması, maddi-texniki və tədris bazası, ümumi təhsilin infrastrukturunu, təhsilverənlərin keyfiyyət göstəriciləri, ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdislərinin səviyyəsi, ümumi təhsil pilləsində təhsilalanlarda formalaşdırılan səriştələri, ümumi təhsilin səviyyələrində tədris edilən məşğələ və fənləri,

məktəbhazırlıqda, ibtidai, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrində tədris edilən məşğələ və fənlər üzrə ümumi təlimin nəticələrini, tam orta təhsil səviyyəsində təhsilin təşkilini, ümumi təhsilin səviyyələri üzrə həftəlik dərslər və dərsləndirici məşğələ saatlarının ümumi miqdarını, ümumi təhsilin təşkilinə verilən ümumi pedaqoji tələbləri, ümumi təhsil sistemində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi sistemini müəyyən edir. Dövlət standartları məktəbhazırlıq və ümumi təhsil fənləri üzrə məzmun standartlarının və kurikulumların hazırlanmasında əsas götürülür.

İstər ümumi təhsil məktəbində, istərsə də müəllim hazırlığı ilə məşğul olan ali məktəblərdə fəaliyyət göstərən pedaqoji işçilər və gələcək müəllimlər ümumi təhsilin məzmununa dair ümumi tələbləri bilməlidir. Təhsilin dövlət standartlarında bu tələblər aşağıdakı kimi müəyyən olunur:

1. fərdin, dövlətin, cəmiyyətin dövrə uyğun sosial sifarişinin, maraq və tələbatlarının nəzərə alınması;

2. təhsilənlərin yaşına, fizioloji-psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq, onların əqli, fiziki, mənəvi, estetik inkişafının, müstəqil əmək və təhsil həyatına hazırlanmasının, cəmiyyətin fəal və təşəbbüskar üzvü kimi formalaşdırılmasının təmin olunması;

3. təhsilənlərin zəruri nəzəri və praktik biliklərlə yanaşı, şəxsiyyətin formalaşdırılmasına yönəldilmiş səriştələrə yiyələnməsinin prioritet hesab edilməsi;

4. ümumi təhsil pilləsində formalaşdırılmış səriştələrin müstəqil həyatda təhsilənlər üçün faydalı olmasının təmin edilməsi;

5. potensialın reallaşdırılması və inkişafı üçün etibarlı zəmin yaradılması.

Qanunla müəyyən olunur ki, ümumi təhsilin məzmunu milli və ümumbəşəri dəyərləri əks etdirməklə dünyəvilik, şəxsiyyətyönümlülük, şagirdyönümlülük, nəticəyönümlülük, varislik və inteqrativlik prinsipləri əsasında hazırlanır, ümumi təhsilin məzmununa şagirdlərin ümumi inkişafına xidmət etməyən, tətbiqi və tərbiyəvi xarakter daşımayan, milli və ümumbəşəri mənəvi dəyərlərə zidd olan, elmi cəhətdən təsdiqini tapmayan, mübahisə doğuran, habelə məzmunu ağırlaşdıran az əhəmiyyətli, ikinci dərəcəli məsələlərin daxil edilməsi yolverilməzdir.

Təhsil sənədində ümumi təhsil müəssisəsinin maddi-texniki və tədris bazasına verilən tələblər, ümumi təhsil sistemində təhsilənlərin keyfiyyət göstəriciləri, ümumi təhsil pilləsində təhsilənlərin bilik, bacarıq və vərdislərinin səviyyəsi, ümumi təhsil pilləsində təhsilənlərdə formalaşdırılan səriştələr öz əksini tapır.

Qanunun doqquzuncu bəndi - ümumi təhsilin səviyyələrində tədris edilən məşğələ və fənlər, onuncu bəndi - məktəbhazırlıqda, ibtidai, ümumi orta və tam orta təhsil səviyyələrində tədris edilən məşğələ və fənlər üzrə ümumi təlim nəticələri, onbirinci bəndi-tam orta təhsil səviyyəsində təhsilin təşkili, on ikinci bəndi- ümumi təhsilin səviyyələri üzrə həftəlik dərslər və dərsləndirici məşğələ saatlarının ümumi miqdarı, on üçüncü bəndi - ümumi təhsilin təşkilinə dair ümumi pedaqoji tələblər, on dördüncü bəndi- ümumi təhsil sistemində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi sistemi əks olunmuşdur.

Təbii ki, qəbul edilmiş bütün təhsil sənədləri ilə yanaşı yeni nəslin daha mükəmməl, daha savadlı, geniş biliyə və tərbiyəyə malik şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasında müəllimlərin fəaliyyəti əvəzsizdir. Müəllimlərin peşə və ixtisas hazırlığının təkmilləşdirilməsi, onların özlərinin yeniliyə maraq göstərməsi, daim öz peşə və ixtisas bilik, bacarıq və vərdislərini artırması, özünü-təhsil, özünü-tərbiyə və pedaqoji yaradıcılıqla məşğul olması onun peşəkar və səriştəli pedaqoq kimi formalaşmasının əsasında durur. Pedaqoji fəaliyyət yenilik, innovasiya tələb edən bir işdir. Cəmiyyətin inkişaf sürəti, şagirdlərin daha çox yeniliklərə meyl etməsi, məktəbdə aparılan təlim və tərbiyə işlərinin cəmiyyətin artan tələbləri ilə uzlaşdırılmasını tələb edir.

Bu vəzifələrin həyata keçirilməsinin forma və metodları daima müzakirə olunmalı, qabaqcıl təcrübənin yayılması üçün məqsədyönlü iş aparılmalıdır. Bu günkü konfrans bu mənada əhəmiyyətli olacağına inanıram.

Hörmətli konfrans iştirakçıları!

100-dən çox elmi və pedaqoji ictimaiyyət nümayəndəsinin qatıldığı bugünkü konfransda Naxçıvan Müəllimlər İnstitutunun və Naxçıvan Dövlət Universitetinin professor-müəllim heyəti, Naxçıvan Muxtar Respublikasının Təhsil Nazirliyinin əməkdaşları ilə yanaşı ADPU (11), SDU (2), BSU(2), GDU(2), LDU (2), ADU (1), ARTİ (1), muxtar respublikada fəaliyyət göstərən

ümumtəhsil məktəbləri müəllimlərinin 30-dan çox məruzəsinin dinlənilməsi, müzakirə edilməsi və zəruri elmi-əməli tövsiyələrin işlənilib aidiyyəti üzrə təqdim edilməsi nəzərdə tutulur. Konfransın işi gün ərzində plenar, 9 bölmə və yekun iclaslarında aparılacaqdır. Elmi-praktik konfransının müzakirə istiqamətləri - Müstəqillik illərində ümumi təhsildə davamlı islahatlar: gözləntilər, reallıqlar və perspektivlər, Ümumi təhsilin konseptual məsələləri islahatlar kontekstində, Ümumi təhsildə innovasiyalar, Müəllim hazırlığının və fəaliyyətinin aktual məsələləri, Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsinə və formalaşdırılmalı səriştələrə verilən tələblər məktəb təcrübəsində, Ümumi təhsil pilləsində tərbiyə işinin aktual məsələləri, Ümumi təhsil pilləsində fənlər üzrə təlimin təşkili: tələblər və təcrübə, Ümumi təhsil pilləsində riyaziyyat fənninin tədrisinin aktual məsələləri, Qabaqcıl iş təcrübəsi və metodik tövsiyələr islahatlar kontekstində kimi müəyyənləşdirilmişdir.

Elmi tədbirin yekunları üzrə məruzəçilərin sertifikatlarla təmin edilməsi və materialların toplu şəkildə nəşr edilməsi də planlaşdırılmışdır.

Konfransda iştiraklarına görə Naxçıvan Muxtar Respublikası Təhsil Naziri Rəhman Məmmədova və Naxçıvan Dövlət Universitetinin rektoru Elbrus İsayevə təşəkkür edir, konfransın işinə uğurlar arzu edirəm.

BÖLMƏ 1. Müstəqillik illərində ümumi təhsildə davamlı islahatlar: gözləntilər, reallıqlar və perspektivlər

AKİF ABBASOV

*Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu
Pedaqoji elmlər doktoru, professor, əməkdar müəllim
prof.akif@mail.ru*

MÜASİR DÖVRDƏ MÜƏLLİMİN PEŞƏKARLIĞI VƏ NÜFUZU MÜHÜM PEDAQOJİ PROBLEM KİMİ

Gənc nəslin təlim və tərbiyəsi istiqamətində uğurlu fəaliyyəti göstərmək üçün pedaqoji peşə sahibləri bilik və təcrübəyə, ixtisas hazırlığına yiyələnmişdirlər. Lakin bu azdır. Onlara həm də, sözün həqiqi mənasında, müstəqillik, sərbəstlik, hüquqlar verilməlidir. Yalnız belə olan təqdirdə müəllimlərin, tərbiyəçilərin, təhsil işçilərinin yaradıcı qüvvələri çiçəklənər, öz bilik, bacarıqlarını yetirmələrindən əsirgəməzlər.

***Açar sözlər:** pedaqoji peşə, müəllim, müəllimin nüfuzu, cəmiyyətdə müəllimin rolu, müəllimə hörmət*

Əvvəlcə, gəlin görək, “pedaqoji peşə sahibi” deyəndə, nə anlaşılır? İkincisi, kimləri bu peşə sahiblərinin sırasına daxil etmək mümkündür?

Böyüməkdə olan gənc nəslə təlim və tərbiyə etmək vəzifəsini öz üzərinə götürən, bu iş üçün cəmiyyət və dövlət qarşısında məsuliyyət daşıyan, dövlətin təhsil və tərbiyə siyasətini həyata keçirən şəxsləri biz pedaqoji peşə sahibləri adlandırma bilirik.

Təlim-tərbiyə işi ilə ilk növbədə ailədə məşğul olurlar. Bu vəzifəni ata və ana ilə yanaşı, baba və nənə, böyük bacı və qardaş, eləcə də ailənin digər yaşlı üzvləri (*əmi, bibi, dayı, xala*) həyata keçirir.

Ona görə də yuxarıdakı tərifdə “dövlət müəssisələrində çalışan” ifadəsini də artırmaq yerinə düşərdi. Onda “pedaqoji peşə sahibləri” anlayışının mahiyyəti daha doğru və düzgün acılardı. Çünki müəllim, uşaq bağçasında tərbiyəçi və s. bu şəxsin peşəsidir. Ailə şəraitində isə vəziyyət bir qədər başqa cürdür. Ata-ana burada iki vəzifə daşıyır: valideyn və tərbiyəçi. Övladını tərbiyə etmək onun təlim əməyinin təşkili qayğısına qalmaq ata-anaların peşəsi yox, bilavasitə, birbaşa borclarıdır. Həyatda, cəmiyyətdə ola bilsin ki, onlar müxtəlif peşə sahibləridir: həkim, mühəndis, inşaatçı, bənnə, traktorçu, sağıcı və s.

“Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununun 31-ci maddəsi “Təhsil prosesinin iştirakçıları” adlanır. İştirakçılar iki yerə bölünür: a) təhsilalanlar; b) təhsilverənlər (*pedaqoji işçilər*).

təhsilalanlar – uşaqlar, şagirdlər, tələbələr, kursantlar, müdavimlər, magistrantlar, doktorantlar və başqaları;

təhsilverənlər (pedaqoji işçilər) – müəllimlər, assistentlər, məsləhətçilər, tyutorlar, tərbiyəçilər, çağırışa qədərki hazırlıq rəhbərləri, defektoloqlar, loqopedlər, praktik psixoloqlar, məktəb uşaq birliklərinin rəhbərləri, metodistlər, təhsil müəssisəsinin dərnek və musiqi rəhbərləri, təhsil müəssisəsinin elmi işçiləri, kitabxanaçılar, təhsili idarəetmə orqanlarının aparıcı struktur bölmələrinin əməkdaşları və bəzi başqaları hesab olunurlar.

Pedaqoji peşə sahiblərinin isə iş yerində vəzifəsi bilavasitə pedaqoji fəaliyyətlə məşğul olmaq, vətənin layiqli övladları, geniş elmi dünyagörüşünə, savada malik şəxslər yetirməkdir.

Müəllimlərdən, məktəbəqədər tərbiyə müəssisələri tərbiyəçilərindən savayı pedaqoji peşə sahiblərinin sırasına məktəbdənkənar tərbiyə müəssisələrinin tərbiyəçilərini – uşaq-gənclər idman məktəbində çalışan məşqçiləri, mənzil-istismar sahələri nəzdindəki “Yeniyyət” klublarının pedaqoq-təşkilatçıları, Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutunun elmi işçilərini və s. daxil etmək mümkündür.

Gənc nəslin təlim və tərbiyəsi istiqamətində uğurlu fəaliyyəti göstərmək üçün pedaqoji peşə sahibləri bilik və təcrübəyə, ixtisas hazırlığına yiyələnmişdirlər. Lakin bu azdır. Onlara həm də, sözün həqiqi mənasında, müstəqillik, sərbəstlik, hüquqlar verilməlidir. Yalnız belə olan təqdirdə

müəllimlərin, tərbiyəçilərin, təhsil işçilərinin yaradıcı qüvvələri çiçəklənər, öz bilik, bacarıqlarını yetirmələrindən əsirgəməzlər.

Bunu əsas götürərək, dövlət pedaqoji peşə işçiləri üçün bir sıra hüquqlar nəzərdə tutmuşdur. Həmin hüquqlar “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda öz ifadəsini belə tapmışdır. Nümunə olaraq *təhsilverənlərin bəzi vəzifələrini* yada salaq:

- 1) təhsil sahəsində dövlət siyasətinin həyata keçirilməsində iştirak etmək;
- 2) təhsil proqramlarının mənimsənilməsini təmin etmək;
- 3) təhsilənlərdə fəal vətəndaş mövqeyi formalaşdırmaq, onları vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə etmək, müstəqil həyata və əmək fəaliyyətinə hazırlamaq;
- 4) şəxsi nümunəsi ilə təhsilənlərdə Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyinə, Konstitusiyasına və qanunlarına, dövlət rəmzlərinə, Azərbaycan xalqının tarixinə, mədəniyyətinə, dilinə, adət və ənənələrinə, milli və ümumbəşəri dəyərlərə, cəmiyyətə, ətraf mühitə hörmət və qayğı hissləri aşılamaq;
- 5) pedaqoji etika və əxlaq normalarına riayət etmək, müəllim nüfuzunu yüksək tutmaq, ziyalılıq nümunəsi göstərmək;
- 6) təhsilənlərin şərəf və ləyaqətinə hörmət etmək;
- 7) uşaq və gəncləri fiziki və psixi zorakılığın bütün formalarından qorumaq, onları zərərli vərdişlərdən çəkindirmək;
- 8) ixtisas və elmi-pedaqoji səviyyəsini yüksəltmək, elmi araşdırmalar aparmaq, əlavə məşğələlər, sinifdənənar və məktəbdənənar tədbirlər keçirmək;
- 9) qanunvericiliklə müəyyən edilmiş qaydada attestasiyadan keçmək;
- 10) qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş digər vəzifələri yerinə yetirmək”.

Burada bir cəhəti də nəzərə almaq lazımdır. Müəllim-tərbiyəçiyə müəyyən tələbləri irəli sürmək asandır. Onun öz vəzifələrini, peşə borcunu yerinə yetirməsi üçün müvafiq şərait olmalıdır. “Riyaziyyat”, “Azərbaycan dili” fənləri üzrə dərsləri keçmək üçün sinif otağında yazı taxtası asılmalıdır. Bunsuz yazı təlimini, məsələnin, misalın həllini, çalışmanın izahını həyata keçirmək, şəxsiz, qeyri-mümkündür. Və yaxud, qışda sinif otaqları qızdırılmasa, müəllim də şagird də, təbii ki, xəstələnəcək, yaxud paltoda, baş geyimində oturacaq. Məktəbdə stadion, idman zalı olmasa və onlar lazımı avadanlıqlarla təchiz edilməsə, fiziki tərbiyə dərsləri səmərəsiz, keyfiyyətsiz keçəcək. Musiqi dərsləri üçün kabinet ayrılmasa, otaq musiqi alətləri ilə təchiz olunmasa hansı musiqi dinləmə, xorla oxuma, ifa və s. söz açmaq olar?

Odur ki, müəllimin öz funksiyalarını həyata keçirməsi üçün ona imkan və şərait yaradılmalıdır.

Cəmiyyətdə pedaqoji peşə sahiblərini, o cümlədən müəllimin rolu tarixən yüksək qiymətləndirilmişdir və müasir dövrdə də bu məsələ diqqət mərkəzindədir.

Cəmiyyətin düşünən beyinləri, böyük təfəkkür sahibləri, elmin, incəsənətin, dinin korifeyləri müəllimləri və müəllim peşəsini həmişə yüksək qiymətləndirmiş, gənc nəslin, insanların maariflənməsində, millətin, xalqın tərəqqisində məktəbin roluna əhəmiyyətli yer vermişlər. Təlim işində müəllimin əvəzsiz rolunu görəndə dahi Nizami Gəncəvi deyirdi ki, müəllim istər dünyagörüşü, istər yüksək əxlaqi keyfiyyətləri, istərsə də dərin biliyi sayəsində tərbiyə olunana nümunədir.

Görkəmli uşaq yazıçısı Abdulla Şaiq müəllimin əməyini bağbanın zəhməti ilə müqayisə edirdi. O, bu xüsusda yazırdı: “Bir bağban min zəhmətlə əkdii, becərdiyi meyvə bağının məhsulunu sevə-sevə dərdiyi kimi, bir müəllim də mənəvi qidalarla becərdiyi tələbələrini kamala çatdırdığını və onların xalqa, vətənə, cəmiyyətə etdiyi xidmətləri görəncə bir bağbandan daha bəxtiyar görünür, çünki onun yetişdirdiyi məhsul daha qiymətli və səmərəlidir”.

Böyük ədib gənc nəslin formalaşmasında, kamala yetişməsində milli məktəbin müstəsna dərəcədə böyük rol oynadığını görür və yazırdı: “... milli vicdan milli məktəblərdə doğar”.

Dünya pedaqoji, fəlsəfi, bədii fikrin görkəmli nümayəndələri də cəmiyyətdə müəllimin roluna yüksək qiymət vermişlər və verirlər.

Məşhur çex pedaqoqu, elmi pedaqogikanın yaradıcılarından biri Yan Amos Komenski müəllim peşəsini yer üzündəki bütün peşələrlə müqayisə etmiş və üstünlüyü müəllim peşəsinə vermişdir.

Alman pedaqoqu Adolf Disterveqin fikrincə, əgər məktəbdəki işlər bərhad vəziyyətdədirsə, buna müəllim səbəbkardır. Məktəb işi yaxşıdırsa – buna görə müəllimə minnətdar olmaq lazımdır.

Bütün deyilənlərdə dərin həqiqət gizlənmişdir. Müəllim peşəsi şərəflidir, həmişəyaşardır, qayğı, minnətdarlıq tələb edir. Bizim hamımız böyüyüb ərsəyə çatmağımızda müəyyən savad, dünyagörüşü qazanmağımızda, mənəbə çatmaqda valideynlərimizlə yanaşı ilk müəllimimizə və bütün müəllimlərimizə borcluyuq. Ona görə də cəmiyyətdə müəllimin nüfuzu hər vaxtlə gözlənilməli, dövlət səviyyəsində qayğı ilə əhatə olunmalıdır.

Müəllimin nüfuzunun qorunması bir neçə istiqamətdə həyata keçirilməlidir:

1) *Dövlətin qayğısı, dövlət tərəfindən müəllim nüfuzunun qaldırılması.*

Bu hər şeydən əvvəl maddi və mənəvi cəhətdən müəllimə göstərilən köməkdə öz ifadəsini tapır. Müəllimə və digər pedaqoji peşə sahibinə elə maaş, əmək haqqı verilməlidir ki, onun gündəlik dolanışığı təmin olunsun. O, maddi cəhətdən ehtiyac, sıxıntı çəkməsin, necə deyərlər, gözü başqasının əlində olmasın.

Müəllim hər gün neçə-neçə şagirdlə, valideynlə görüşür, müxtəlif tədbirlərdə bir çox müxtəlif peşə sahibləri ilə ünsiyyətdə olur. Odur ki, müəllim təmiz və səliqəli geyinməlidir, öz üzərində işləmək, dünyagörüşünü inkişaf etdirmək üçün kinoya, teatra, konsertlərə getməli, dövrü mətbuatla, ədəbiyyatlarla tanış olmalıdır. Bundan başqa, ailəsinin, uşaqlarının yanında da sıxıntı çəkməməlidir. Özünün və ailəsinin asudə vaxtı, istirahəti qayğısına qalmalıdır.

Bütün bunlar isə yalnız maddi cəhətdən təmin olunmaq əsasında mümkündür.

Müəllimin və onun ailəsinin həyat səviyyəsi həmişə yüksək olmalı və müəllim “Əlindəki pulu görəyə, yoxsa qəzetə verim?” dilemması qarşısında qalmamalıdır.

Dövlət müəllimlərinin maddi və mənəvi baxımdan rəğbətləndirilməsi, mükafatlandırılması sahəsində səmərəli tədbirlər görür.

Azərbaycan Respublikası Prezidenti cənab İlham Əliyev hələ 2007-ci il 4 sentyabr tarixində “Ən yaxşı ümumi təhsil müəssisəsi və ən yaxşı müəllim mükafatlarının təsis edilməsi haqqında” 2373 nömrəli Sərəncam imzalamışdı. Son illərə qədər müsabiqədə iştirak edərək qalib çıxan qabaqcıl müəllimlərə və nümunəvi məktəbə belə mükafatlar verilir. Hər bir qalib müəllim – beş min, qalib məktəb isə, on min manat mükafatla təltif olunurdu. Bu təcrübədən yenə də bəhrələnmək faydalı olardı.

Bundan başqa, ölkənin elm, təhsil, mədəniyyət, iqtisadiyyat, dövlət idarəçiliyi və digər sahələrdə böyük əməyi olan şəxslərin xidmətlərinin qiymətləndirilməsi və onların sosial müdafiəsinin daha da gücləndirilməsi məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin fərdi təqaüdü müəyyən-ləşdirilmişdir. Hər il digər sahələrin mütəxəssisləri ilə yanaşı təhsil işçiləri də ölkə Prezidentinin fərdi təqaüdü ilə təmin olunur.

Bütün bunlarla yanaşı, hər il ölkəmizdə təhsilin inkişafındakı xidmətlərinə görə və eyni zamanda “Müəllim gün” münasibətilə bir qrup təhsil işçilərinə Azərbaycan Respublikasının fəxri adlar verilir. Həmin fəxri adlar bunlardır: Əməkdar elm xadimi, Əməkdar müəllim, “Şöhrət ordeni, “Tərəqqi” medalı və s.

Respublika Təhsil Nazirliyi də pedaqoji peşə sahiblərinin, o cümlədən müəllimin əməyinin mənəvi cəhətdən qiymətləndirməsini diqqət mərkəzində saxlayır. Müəllimləri “Qabaqcıl təhsil işçisi” döş nişanı, nazirliyin “Fəxri fərman”ına layiq görür. Bütün bunlar mənəvi həvəsləndirmənin ən yaxşı formalarıdır. Pedaqoji peşə sahiblərinin həmişə buna ehtiyacı vardır.

Dövlət, şübhəsiz, bu istiqamətdə tədbirlərini davam etdirəcəkdir.

2. *Valideynlərin müəllimin nüfuzunu gözləməsi.*

Dünən də, bu gün də müəllimin tərifə, şan-şöhrətə çatması həm də dərs dediyi şagirdlərin valideynlərinin müəllimə, onun əməyinə, şəxsiyyətinə münasibətindən çox asılıdır.

Tərbiyənin belə bir prinsipi var: “Tərbiyəçinin uşağa verdiyi tələblərdə vahidliyin gözlənilməsi”. Bildiyimiz kimi, “tərbiyənin prinsipləri” dedikdə, tərbiyəçinin (*müəllimin, valideynlərin*) öz fəaliyyətlərində rəhbər tutduqları, əsaslandıqları başlıca tələblər və müddəalar anlaşılır. Belə olan təqdirdə, müəllimin öz yetirmələrinin, dərs dediyi şagirdlərin təlim və tərbiyəsi ilə bağlı irəli sürdüyü tələblər, göstərişlər, tapşırıqlar, öyüd-nəsihət evdə, ailədə ata-ana tərəfindən də müdafiə edilməlidir.

Valideyn müəllimin tələbinə, göstərişinə etinasız qaldıqda uşaqda həmin tələbə, məsləhətə, tövsiyəyə qarşı inamsızlıq yaranır. Fikirləşir ki, bu tələbi, iradə nəzərə almaq da olar, almamaq da. Bəd ayaqda ata-anası onun tərəfində dayanacaq, hətta ata-analar arasında elələri də vardır ki, övladı

müəllimin hər hansı bir sözü, tələbi barədə ona məlumat verəndə əlini yelləyib: “Müəllim özü üçün deyir, sən mən deyənə bax!” – deyə saymamazlıq göstərirlər. Bundan başqa, müəllimin haqlı göstərişini, tələbini bəyənməyib məktəbə gəlib dava-dalaş salan, pedaqoqu bihörmət edən valideynlər, atalar da olur.

Valideyn, əvvəla, mərifətsizlik edir, öz qabiliyyətini, tərbiyəsini göstərir. İkincisi, ən başlıcası, müəllimin, yaxud pedaqoji kollektivin hər hansı bir üzvünün nüfuzuna xələl gətirir. Belə hərəkət, təbii ki, yolverilməzdir.

Tərbiyə işi düzgün qurulan, övladına yüksək tələblər və hörmətlə yanaşan, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin xüsusiyyətlərindən xəbərdar olan ailələrdə müəllimin, məktəbin hər bir düzgün tapşırığı, haqlı iradə və tələbi, ağıllı məsləhəti yaxşı qarşılır və ondan nəticə çıxarılır.

Bunu görəndə şagird də təlimə və davranışına ciddi yanaşır.

3. Müəllimin öz nüfuzunu qoruyub saxlaması.

“Hörmət hörmət gətirər” deyib müdrik atalarımız! Nüfuz ağıllı hərəkət, davranış və rəftarla, başqasının şəxsiyyətinə hörmətlə, nüfuzunu gözləməklə yaranır. O müəllim ki, tələblərində ədalətli, prinsipial və obyektivdir, öz yetirməsinin, dərs dediyi şagirdin, onun valideynin, bir yerdə çalışdığı işçilərin, hətta qonşusu olduğu adamların nüfuzunu gözləyir, şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşır – özü də hörmət və nüfuz sahibi olur. O müəllim ki, davranış və rəftarında sabitqədəmdir, xoşagəlməz hərəkətlərə yol vermir, sayılır, hörmət görür.

Müəllim nüfuzunu o zaman itirir ki, dərs dediyi şagirdə, tələbədən rüşvət alır, digər məktəblilərin gözləri qarşısında saxtakarlıq edir, hansı münasibətə görə isə, şagirdin qiymətini azaldır, yaxud bilmədiyi, zəif cavab verdiyi halda kimə isə yüksək qiymət yazır. Müəllim hörmətdən o vaxt düşür ki, haqqı qoyub, nahaqqı müdafiə edir, ədalət hissini itirir, özünü yetirmələrinin və pedaqoji kollektivin üzvlərinin yanında aparmağı bacarmır, ağzının sözünü, danışığını bilmir. Məktəbli təhqir edir, söyüş söyür, öz yetirməsinə əl qaldırır.

Bütün bunlar o deməkdir ki, müəllim özü nüfuzunu aşağı salır.

4. Şagirdlərin müəllimin hörmət və nüfuzunu gözləmələri.

Müəllimin hörmətinə, nüfuzuna xələl gətirən digər amil şagirdin haqsız yerə müəllimə qarşı kobud davranması, dərstdə nadinclik etməsi, onun dediklərini qulaq ardına vurmağı, sözünü eşitməməsi və digər məktəbliləri də buna təhrik etməsidir.

Biz öz müəllimlərimizi həmişə hörmətlə xatırlayırıq, orta təhsili çoxdan başa vurmağımıza baxmayaraq, tez-tez müəllimlərimizə baş çəkib, bayramlarda ya şəxsən, yaxud da buna imkan olmadıqda açıqcalar, məktublar, telefon zəngləri vasitəsilə onları təbrik edirik. Sevimli insanlar bütün bunları sevinclə qarşılayır, fərəhləri kökslərinə sığmır, zəhmətlərinin hədəf getmədiyindən xoşhal olurlar. Axı uğurlarımıza sevinənlərdən biri də məhz müəllimlərimizdir. Öz yazılarımızda, çıxışlarımızda, söhbətlərimizdə onları yad etməyimiz, xoş sözlərini danışmağımız bu müəllimlərə hörmət və nüfuz gətirir.

Uşaq, məktəbli bir xoşagəlməz iş tutanda çox vaxt deyirlər: “Bərəkəllah müəlliminə!” Şagird orada-burada, ailədə, cəmiyyət içərisində, məktəb divarları arxasında müəllimin ünvanına hədyan sözlər deyəndə, onu ələ salanda, bu, istər-istəməz müəllimi nüfuz və hörmətdən salır. Odur ki, valideynlərin, yaşlı şəxslərin səyi təhsilalanları öz müəllimlərinə hörmət hissələri aşılamağa istiqamətləndirməlidir. Bu sahədə radio və televiziya, mətbuat, kitablar böyük rol oynaya bilər.

Müəllim gənc nəslin təlimi, tərbiyəsi və inkişafının təşkilatçısıdır. Bu həqiqəti ilk növbədə hər bir müəllimin özü, daha sonra cəmiyyətin hər bir üzvü dərindən başa düşməlidir.

ÇAPAY QULİYEV

*Psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
chapay1981.cq@gmail.com*

TƏHSİLDƏ SOSIAL-PSIXOLOJİ XİDMƏT MƏRKƏZLƏRİNİN YARADILMASI AKTUAL MƏSƏLƏ KİMİ

Məqalədə “Təhsildə sosial-psixoloji xidmət mərkəzləri”nin yaradılması zərurətinə toxunulmuş, mərkəzin yaradılması məqsədi, əhəmiyyətindən bəhs edilmişdir. Mərkəzin yaradılmasının əsasları göstərilmiş və fəaliyyət istiqamətlərinin sistemi verilmişdir. Əsaslandırılmışdır ki, sıralarında ali və ümumtəhsil məktəblərinin psixoloqlarını və ali məktəblərin bakalavriat və magistratura səviyyələrində Təhsildə sosial-psixoloji xidmət, Psixologiya ixtisaslarında təhsil alan tələbələr, valideyn və şagirdləri birləşdirən “Təhsildə sosial-psixoloji xidmət mərkəzi”nin yaradılması məktəbdə psixoloji xidmətin səmərəli təşkili və kadr potensialının gücləndirilməsində əsaslı rola malik olacaq.

Açar sözlər: *psixologiya, psixoloji mərkəz, məktəb psixoloqu*

İstər təhsilin məzmununun yenilənməsində, istərsə də idarə edilməsində davamlı islahatlar aparılması aktualıq kəsb edir. Təhsildə yeni metodların tətbiqi, proqramların yenilənməsi, dərslük islahatlarının aparılması və vahid idarəetmə sisteminin etibarlı əsaslar üzərində qurulması bu islahatlara misal ola bilər. Lakin bu islahatlar təhsilin bütün istiqamətlərini əhatə etməyə hesablanmalıdır. Bu mənada məktəbdə də psixoloji xidmət işinin səmərəli təşkili və idarə edilməsi də davamlı islahatların aparılmasını tələb edir.

Bu islahatlar kontekstində vahid mərkəzlərin yaradılması məktəb psixoloqlarının vahid mərkəz əsaslı tədqiqat aparmalarının təmin edilməsi, istər məktəbdə psixoloji xidmət sahəsində sistemli tədqiqatların aparılmasında, istərsə də təcrübə mübadiləsi məqsədilə qabaqcıl məktəb psixoloqlarının təcrübəsinin yayılmasında keyfiyyət katalizatoru rolunu oynayacaq.

Təhsildə sosial-psixoloji xidmət mərkəzinin yaradılması hansı əsaslar üzərində qurulmalıdır.

- Kadr potensialı nəzərə alınmalı.
- Maddi-texniki baza formalaşdırılmalı.

Bu mərkəzin fəaliyyət istiqamətlərini nələr təşkil edə bilər?

1. Təhsildə sosial-psixoloji xidmət sahəsində əsaslı elmi-tədqiqatların aparılması.
2. Aparılan tədqiqatların vahid koordinasiyasının təşkili və bazasının yaradılması.
3. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunmasına psixoloji dəstək məqsədilə praktik əsaslara söykənən tədqiqatların aparılması və təkliflərin hazırlanması.
4. Peşəkarlıq səviyyəsinin artırılması işinin təşkili (müxtəlif təlimlərin, ixtisasartırma kurslarının təşkili və keçirilməsi).
5. Zəruri vəsaitlərin, dəstək proqramlarının hazırlanması.
6. Qabaqcıl məktəb psixoloqlarının təcrübəsinin yayılmasına dəstək.
7. Seminarlar, dəyirmi masalar, konfransların keçirilməsi.
8. Təhsildə sosial-psixoloji xidmət jurnalının nəşrinə nail olmaq.
9. Məktəb psixoloqlarının işlərində yarana biləcək hər hansı çətinliklərinin aradan qaldırılmasına dəstək.
10. Vaxtaşırı psixoloji məsləhətləşmələrin aparılması və məktəbdə psixoloji xidmətin səmərəli təşkili ilə bağlı qərarların qəbulu.

Təhsildə sosial-psixoloji xidmət mərkəzinin yaradılması məktəbdə psixoloji xidmətin səmərəli təşkili və kadr potensialının gücləndirilməsində əsaslı rola sahib olacaq.

Təhsildə sosial-psixoloji xidmət mərkəzi sıralarında kimləri birləşdirməsi məqsəduyğundur?

Ali və ümumtəhsil məktəblərinin psixoloqlarını və ali məktəblərində bakalavriat və magistratura səviyyələrində Təhsildə sosial-psixoloji xidmət, Psixologiya ixtisaslarında təhsil alan tələbələr, valideyn və şagirdləri.

İdarə heyətinin tərkibinin dərəcəli, peşəkar psixoloqlarla yanaşı uzunmüddətli məktəbdə psixoloji xidmət təcrübəsi olan məktəb psixoloqlarından təşkil olunması daha məqsədəuyğundur.

Təbii ki, Təhsildə sosial-psixoloji xidmət mərkəzinin yaradılması və bu mərkəzin öz fəaliyyətini uğurlu təşkil və təmin etməsi, qarşıya qoyulmuş strateji hədəflərə çatması və mərkəzin kadr potensialının gücləndirilməsi gələcəkdə mərkəzin daha geniş psixoloji tədqiqatlara yönəlməsini təmin edə bilər.

GÜLXANIM ORUCOVA

*Naxçıvan Şəhər Təhsil Şöbəsinin baş məsləhətçisi
Naxçıvan Gənc Müəllimlər Assosiasiyasının sədri
gulxanim_89@inbox.ru*

NAXÇIVAN ŞƏHƏR ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ TƏTBİQ OLUNAN İNNOVATİV LAYİHƏLƏRƏ DAİR

Məqalədə Naxçıvan şəhər H.Cavid adına 5 nömrəli tam orta məktəbdə həyata keçirilən Təhsildə inkişaf və innovasiyalar üzrə V qrant müsabiqəsində qalib olan “Təhsil kouçu” xidməti layihəsinin məqsədi, layihə çərçivəsində görülən işlər və bu layihənin təhsilimizə gətirdiyi yeniliklərdən bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: *Təhsil kouçu, müəllim, şagird, valideyn*

Bu gün bütün dünyada şagirdlər təhsillərində və elmi inkişaflarında fəal iştirakçılar olaraq görülür. Artıq şagirdlər və ailələri passiv bir məlumat qəbuledici rolu ilə kifayətlənmirlər. Valideynlər övladlarının yalnız təlimatlara əməl etmələrini və məktəbdə məlumat əldə etmələrini istəməzlər. Övladlarının təhsildə fəal şəkildə iştirak etmələrini, müstəqil öyrənməyə həvəslənmələrini istəyirlər. Dünya təcrübəsi göstərir ki, şagirdlərin uğur qazanması üçün önəmli olan çox çalışmaq deyil, düzgün və effektiv işləməkdir. Son illərdə şagirdlərdə öyrənməyə daha çox maraq oyatmaq, onların elmi dünyagörüşünü formalaşdırmaq, idrak fəaliyyətini gücləndirmək üçün bir sıra layihələr həyata keçirilir. Övladlarının gələcəkdə yaxşı bir peşəyə yiyələnməsi üçün çalışan valideynlər onların gələcəklərini planlaşdırması, uyğun hədəflər seçməsi, qarşıya qoyulmuş hədəflərə çatmaq üçün düzgün bir strategiyanın müəyyənəndirilməsi, istək və ehtiyaclarını düzgün təyin etməsi üçün onların necə dəstəklənməli olduğunu bəzən bilmirlər. Çoxillik pedaqoji təcrübəsi olan müəllimlərimiz və məktəb psixoloqları tərəfindən bu istiqamətdə görülən işlər də hələ ki, tam olaraq istənilən nəticəni verməyib. Bu səbəbdən də bir sıra problemlər ortaya çıxır. Şagirdlərimizə düzgün istiqamət verilmədiyindən “yelkənsiz gəmi” kimi müəllim və valideynlərinin istək, arzu və tələbləri arasında öz hədəflərindən yayınaraq tamam başqa bir istiqamət seçməli olurlar (məsələn jurnalist olmaq istəyəne hüquqşünas ol deyirlər, o isə müəllim olur). Bu isə onların gələcəkdə arzusunda olmadıqları bir sahə üzrə təhsil almaq, bu sahəni öyrənmək istəyini azaldır. Nəticədə şagirdlər ya aşağı bal toplayaraq ali təhsil almaq zərurətindən bir ixtisasa yiyələnirlər, ya da ümumiyyətlə hazırlıq səviyyələri aşağı olduğundan heç bir ixtisasa yiyələnmə bilmirlər. Bu da öz-özlüyündə başqa problemlər yaradır. Biz isə şagirdlərin daha yaxından dəstəklənməsində, onların gələcək fəaliyyətlərinin stimullaşdırılmasında bir növ “mayak” rolunu oynayacaq “Təhsil kouçu” xidmətinin daha yaxşı nəticələr verəcəyini düşünürük. İnsana həvəsləndirici və dəstəkləyici bir abı-havada aktiv qulaq asaraq, suallar verərək onun özünü daha yaxşı dərk etməsini, özünü tanımasını, beləliklə məsuliyyət şüurunu artırmasını, uğurlarını artırmasını təmin edən kouçlar, insanın öz daxili potensialını kəşf etməyinə kömək edir. Kouçluq qarşılıqlı etimada söykənən bir dialoq prosesidir “Təhsil kouçu” müəllimlərdən öyrənməyi daha sərbəst, motivasiyaedici və həvəsləndirici etməsini necə təklif edir?

- ✓ Təhsil kouçları şagirdlərə məhdud düşüncə nümunələrindən qurtularaq pozitiv düşüncə nümunələrinin inkişaf yollarını müəyyənəndirməyə və səmərəli işləməyi öyrənməyə kömək edir;
- ✓ Onların zamanı idarəetmələrini, təsirli bir proqram yaratmalarını və bu proqrama uyğun bir intizam inkişaf etdirmələrini təmin edir;
- ✓ Şagirdlərin düzgün suallar vermək qabiliyyətini inkişaf etdirərək məlumatlılığını artırır və bununla da güclü tərəflərini üzə çıxartmasına və istifadə etməsinə imkan yaradır;
- ✓ Ailəsi, dostları, müəllimləri və ətrafdakı bütün fərdlər ilə təsirli bir paylaşım və ünsiyyət mühiti yaratmağa kömək edir;
- ✓ Dərslər, əyləncə və hobbilər arasındakı tarazlığı öyrənməyə və tətbiq etməyə kömək edir. Və beləliklə, onun daha balanslı, xoşbəxt, özünə inamlı və uğurlu olmasına yol açır;

- ✓ Güclərini və istedadlarını müəyyənləşdirməyə, nəyi yaxşılaşdırmaq istədiklərinə diqqət yetirir.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında yerləşən ümumtəhsil məktəblərində “Təhsil kouçu” xidmətinin olmaması bu layihənin həyata keçirilməsi ehtiyacının vaciblik dərəcəsini bizə göstərirdi. Layihənin məqsədi şagirdlərin özlərini tanıması və idarəetmə qabiliyyətlərini inkişaf etdirilməsi, təhsil və karyera cəhətdən düzgün istiqamətləndirilməsi üçün məktəblərdə kouçluk sisteminin təşkili və qurulmasıdır. Təhsildə inkişaf və innovasiyalar üzrə V qrant müsabiqəsində qalib olan “Təhsil kouçu” xidməti layihəsi Naxçıvan şəhər H.Cavid adına 5 nömrəli tam orta məktəbdə həyata keçirildi. Bu layihədən əlavə 4 məktəb də yararlanmaq imkanı əldə etdi. Ümumilikdə Naxçıvan şəhər ümumtəhsil məktəblərində fəaliyyət göstərən 25 müəllim bu layihənin təlimlərində iştirak etdi. Bu innovativ layihə də yalnız yeniliklərin yaradılması və yayılmasını deyil, düşüncə tərzində və bu yeniliklərlə əlaqəli fəaliyyət tərzində dəyişiklik və çevrilmələri də əhatə edir.

Beynəlxalq təcrübə və yerli ehtiyacın sintezindən yaranmış bu xidmət eyni zamanda məktəb rəhbərlərinin gündəlik işlərini asanlaşdıracaq, keyfiyyəti artıracaq bir xidmət xarakteri daşımaqdadır. Eyni zamanda təlimlərin nəticəsində məktəblərdə təhsil alan şagirdlərin uğurlarının istiqamətləndirilməsi, onların hədəflərini düzgün seçməsi və vətənimiz, cəmiyyətimiz üçün faydalı şəxslər üçün yetişməsində böyük töhfələr verəcəkdir.

XƏYALƏ HƏMİDOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
xhamidova@bk.ru

AZƏRBAYCAN VƏ TÜRKİYƏ ARASINDA TƏHSİL SAHƏSİNDƏ ƏMƏKDAŞLIQ: REALLIQ VƏ PERSPEKTİVLƏR

Məqalədə Azərbaycan və Türkiyənin rəqəmsal və təhsil sahəsində əməkdaşlığından bəhs edilir. Müəllif məqalədə Azərbaycan və Türkiyə Universitetləri arasında bağlanmış tələbə müqaviləsindən bəhs etmiş, hər iki ölkənin təhsil haqda imzalanmış ikili diplomun təhsilimizə verdiyi töhfədən, bu işdə qardaş ölkənin təcrübəsinin əhəmiyyətli olmasından danışılmışdır. Bundan əlavə müəllif Azərbaycan və Türkiyə arasında keçirilməsi planlaşdırılan rəqəmsal təhsil forumunun önəmindən bəhs etmişdir.

Açar sözlər: rəqəmsal, transformasiya, kibertəhlükəsizlik, sosial-iqtisadi, elmi tərəqqi, əməkdaşlıq, pandemiya

Son zamanlarda Türkiyə və Azərbaycan arasında rəqəmsal sferada əməkdaşlıq günbəgün inkişaf edir. Təsadüfi deyildir ki, rəqəmsal transformasiya sahəsində həyata keçiriləcək layihələrə özəl sektorlar cəlb edilir, B2B və B2G formatlarda əməkdaşlığın genişləndirilməsi gözlənilir. Bu məqsədlə 2022-ci ilin sonunda Türkiyə-Azərbaycan Rəqəmsal Transformasiya forumunun təsis edilməsi planlaşdırılır.

Bu istiqamətdə fərdi məlumatların mühafizəsi, kibertəhlükəsizlik, “Hökumət buludu”, Rəqəmsal transformasiya rəqəmsal konsepsiyasının prioritet məsələlərindəndir.

Təsadüfi deyil ki, son bir neçə ildə Türkiyənin Qazi Universiteti və Azərbaycanın aparıcı ali təhsil müəssisələrinin rektorları arasında təhsil əməkdaşlığı mövzusunda görüş keçirilmişdir.

Bugün Türkiyə əhəmiyyətli sosial-iqtisadi və elmi-tərəqqi, hərtərəfli inkişaf yolu keçərək dünya miqyasında müstəqil siyasi yürüdən güc mərkəzlərindəndir.

Artıq 2020-ci ildən Dövlət proqramı çərçivəsində nəzərdə tutulan 5 beynəlxalq ikili diplom proqramından üçü həyata keçirilir. Bu proqramlar üzrə artıq 115 tələbə təhsil alır. Bununla yanaşı Türkiyənin Qazi Universiteti ilə Azərbaycan Aqrar Universiteti arasında ikili diplom proqramının təsis edilməsi barədə danışıqlar aparılır. Bundan başqa Türkiyənin Qazi Universiteti Türkiyədə tibb təhsili üzrə yüksək ixtisaslı mütəxəssis hazırlığı barədə yüksək təcrübəyə malikdir. Hal-hazırda Azərbaycanda təhsil alan 90 ölkənin əcnəbi tələbələri arasında Türkiyə vətəndaşlarının sayı 40% dan çoxdur. Türkiyədə isə 23 000 Azərbaycan vətəndaşı təhsil alır.

Son iki ildə COVID-19 pandemiyası dünyanın bütün ölkələrində tamamilə fərqli bir vəziyyət yaradıb. Pandemiyanın əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdiyi sahələrdən biri də təhsil sahəsidir. Mövcud vəziyyət göstərdi ki, dəyişən dünyada təhsil transformasiyaya hazır olmalıdır.

Sözsüz ki, təhsilin davamlılığını təmin etmək məqsədi ilə birgə əməkdaşlığı gücləndirmək, yaranmış çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün birgə fəaliyyət lazımdır.

Bir əsrlik tarixə malik 70 min tələbə kontingentinə ev sahibliyi edən Qazi-Universitetinin təcrübəsindən bəhrələnərək Azərbaycan Texniki Universiteti mövcud əməkdaşlığı inkişaf etdirmək məqsədilə bakalavr pilləsində maşın mühəndisliyi ixtisasları üzrə ikili diplom proqramları təsis olunması istiqamətində Qazi Universiteti ilə müqavilə imzalayıb. Sözü gedən Universitetlə Azərbaycanın digər ali təhsil müəssisələri, Mingəçevir Dövlət Universiteti və Azərbaycan Tibb Universiteti arasında əməkdaşlıq haqqında müqavilə imzalanıb. Azərbaycan və Türkiyə universitetləri arasında imzalanan müqavilələr və aparılan müzakirələr Azərbaycan və Türkiyə Universitetləri arasında əməkdaşlığın inkişafına öz töhfəsini verəcək. Bu inkişafın davamı olaraq birgə tədqiqatların aparılması, tələbə-müəllim mübadiləsi və mütəxəssislərin cəlb olunması sahəsində əlaqələri daha da genişləndirəcək.

Müasir dövrdə qloballaşan dünyada milli-mədəniyyət, tarixi və etnik köklərin birliyi ilə bir-birinə bağlı olan Azərbaycan və Türkiyə Respublikaları digər sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində

də əməkdaşlıq və bərabərlik nümayiş etdirirlər. Naxçıvan Dövlət Universitetinin beynəlxalq əlaqələrində Türkiyə Respublikasının özünəməxsus yeri vardır.

Hər sahədə əməkdaşlıq üçün imkan yaradan dil, din birliyi, ortaq ənənələr və xalqlar arasındakı qarşılıqlı qardaşlıq münasibətləri Türkiyəli tələbələrin Naxçıvan Dövlət Universitetini seçməsi üçün xüsusi imkan yaradır.

Xarici ölkəyə təhsil üçün üz tutan hər tələbənin arzu etdiyi məqamların həllini məhz Naxçıvan Dövlət Universitetində görün əcnəbi tələbələr istədikləri humanitar, mədəni mühiti Naxçıvan Muxtar Respublikasında tapa bilir.

Naxçıvan Dövlət Universiteti üçün uğurlu bir başlanğıcın əsasını qoyan Çankırı Karatekin Universiteti ilə İqtisadiyyat ixtisası üzrə ikili diplomlayihəsinin icrasına başlanılıb. Hər iki ali təhsil ocağı üçün gələcəkdə perspektiv imkanlar açacaq ikili diplom layihəsi haqqında saziş öz əksini tapıb.

Mövcud geosiyasi vəziyyət türk dövlətlərinin əməkdaşlığının əhəmiyyəti və rolunun vacibliyini təsdiqləyir.

TƏHSİLİMİZİN İNKİŞAFINDA YENİ YANAŞMALAR

Bu gün artıq həyata keçirilən təhsil strategiyasında dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində təhsil sistemində əldə olunmuş müsbət nəticələr milli-mənəvi dəyərlərimiz baxımından təhlil edilərək yeni baxışlar müstəvisində tətbiq edilir. Yeni islahatın tələbləri baxımından dərslük və dərs vəsaitlərinin təkmilləşdirilməsi, pedaqoji prosesdə tətbiqi yolları, müəllim-şagird münasibətlərinin yenidən qurulmasının vacibliyi və qarşıya çıxan problemlərin aradan qaldırılması yolları qarşıda duran ən mühüm məsələlərdir.

Açar sözlər: təlim, yeni yanaşmalar, müasir dərs

Məlum olduğu kimi təhsilin bütün məzmunu, mahiyyəti, məqsədi vəzifələri, üsul və yolları, inkişaf mərhələləri, növləri, formaları, tipləri üzrə görülən işlərin hamısı təlimin təşkili sistemində cəmləşir. Təlimin ən başlıca təşkilati forması isə dərs hesab olunur. Pedaqogikada dərsə belə bir tərif verilir: fənlərin və məşğələlərin əks edildiyi, məktəb rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edilmiş cədvəl üzrə, müəyyən vaxt çərçivəsində müvafiq sinifdə, yaxud məşğələ otağında, tədris planına uyğun olaraq təşkil edilmiş təlim prosesinə dərs deyilir. Göründüyü kimi dərsə verilən bu tərif artıq qloballaşma dövründə nə öyrədəni, nə də öyrənəni təmin edə bilməz. Çünki bugünkü dərs fənlərin, məşğələlərin cərəyan etdiyi məkanda təsdiq edilmiş cədvəl üzrə, müəyyən zaman kəsiyində, müvafiq məşğələ otağında tədris planına uyğun olaraq təşkil edilirsə, müasir dərs dövrün interaktiv üsulları, kompüter texnologiyaları, müasir innovasiyalar əsasında keçirilir. Bu elektron dərslər, elektron kitabxanalar və elmi-texniki tərəqqinin son nailiyyətləri olan müasir təlim texnologiyaları vasitəsi ilə həyata keçirilməlidir. Bunun üçün dərslüklərdəki, dərs vəsaitlərindəki nəzəri məlumatlarla yanaşı dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin təcrübəsinə də istinad etmək vacibdir. Hazırda Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsil məktəblərində, təhsil kurikulumlarının tətbiqi fonunda, yeni təhsil innovasiyalarının gücündən istifadə etməklə çox variantlı dərs tiplərindən istifadə edilir. Mərhələlər üzrə həyata keçirilən müasir dərslərdən bir nümunəyə diqqət edək:

- birinci mərhələdə sinfin fəallaşdırılması nəzərdə tutulur;
- ikinci mərhələdə şagirdlərdə dərsə marağın yaradılması və bu marağın gücləndirilməsi həyata keçirilir;
- üçüncü mərhələdə problemləli situasiyanın qoyuluşu;
- dördüncü mərhələdə qruplarla iş aparılır. Hər bir qrupun uşaqlarına verilən tapşırıqların uzlaşdırılması və tapşırıqlar əsasında ümumiləşdirmə aparılaraq nəticələrin hasil olması vacibdir;
- beşinci mərhələdə refleksiya prosesi həyata keçirilir. Məntiqi sorğu ilə şagirdlərin düşüncə tərzinin formalaşdırılması baş verir;
- altıncı mərhələdə alınan nəticələrin müzakirəsi olur;
- yeddinci mərhələdə isə müsahibə yolu ilə şagirdlərin yenidən fəallaşdırılması və qiymətləndirilməsi nəzərdə tutulur.

Deməli, yeni mərhələli dərs tiplərinə istinad etməyin artıq vaxtıdır. Bu növ dərs tipi şagirdlərə daha geniş, əhatəli və ən zəruri bilikləri verir. Pedaqoji ədəbiyyatda həm dərsə verilən müasir tələblər, həm də müasir dərsə verilən tələblər kimi müxtəlif tərzdə təsnifatlara təsadüf edilir. Bütün bunları nəzərə alaraq dərsə verilən müasir tələbləri aşağıdakı kimi sistemləşdirmək olar:

- dərslin elmi-pedaqoji, fəlsəfi-didaktik məqsədinə uyğun olaraq mərhələlər üzrə təşkilinə nail olmaq;
- dərslin məntiqi ardıcılığının həm didaktik, həm də psixoloji cəhətdən tamlığının təmin olunması;
- dərslin əsas didaktik vəzifələrinin müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq düzgün müəyyən-ləşdirilməsi;

- dərslərin quruluşunun düzgün müəyyənləşdirilməsi (sınıfın fəallaşdırılması, dərslə marağın gücləndirilməsi, problemlə situasiyanın yaradılması, motivləşdirmə və layihələşdirmə işinin düzgün qurulması, refleksiya və s.);

- dərslərin zamanı təlimin təhsilləndirici, tərbiyələndirici və inkişafədirici vəzifələrinə uyğun işin həyata keçirilməsi;

- dərslərdə yeni təlim prinsipləri, üsullar, ən aparıcı, ən müasir imkan və yollardan istifadə edilməsi.

Azərbaycan Respublikası Milli Məclisinin 2009-cu il 19 iyun tarixli qanununu “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu adlanır. Qanunun giriş hissəsində göstərilir ki, bu qanun vətəndaşların Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasında təsbit edilmiş təhsil hüququnun təmin edilməsi sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsiplərini və təhsil fəaliyyətinin tənzimlənməsinin ümumi şərtlərini müəyyən edir, təhsilin ayrı-ayrı pillələri üzrə müvafiq qanunların və digər normativ hüquqi aktların qəbul edilməsində baza rolunu oynayır. Azərbaycan Respublikasında təhsil dünyəvi və fasiləsiz xarakter daşımaqla, vətəndaşın, cəmiyyətin və dövlətin maraqlarını əks etdirən strateji əhəmiyyətli prioritet fəaliyyət sahəsidir. Azərbaycan Respublikasında həyata keçirilən təhsil siyasəti onun həm milli, həm də ümumbəşəri dəyərlər əsasında inkişafını özündə şərtləndirir. Bunun üçün təhsilə ilk növbədə dövlətin qayğısı, himayəsi zəruri hesab olunur. Bütün inkişaf etmiş ölkələrin təhsil qanununda olduğu kimi, bizim ölkəmizin təhsil haqqında qanununda da təhsil sahəsində dövlət siyasətinin əsas prinsipləri müəyyənləşdirilmişdir.

GÜNEL İBRAHİMOVA
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
ibrahimligm@mail.ru

AZƏRBAYCANIN ÜMUMİ TƏHSİLİNDƏ İSLAHATLARA DAİR

Məqalədə islahatların cəmiyyətə iqtisadi-siyasi və sosial baxımdan rolundan danışılır. Qeyd olunur ki, hansı sahədə keçirilməsindən asılı olmayaraq, islahatlar hər bir ölkənin tarixində nəcib niyyətlərin reallaşdırılması ilə bərabər, müxtəlif yanaşmaların, baxış və dünyagörüşlərin antaqonizmi dövrü kimi yadda qalır. Çox həssas bir proses olan təhsil islahatlarını əsas qayəsi və məqsədi bilavasitə inkişafyönümlülük olması əsaslandırılır. Və ölkəmidə aparılan təhsil islahatlarından bəhs edilir.

Təbii sərvətlər tükənən dəyərlərdir, ancaq təhsil, bilik, elm əbədi, hər bir ölkənin gücləndirilməsinə töhfə verən amildir.

İlham Əliyev

İslahatlar o zaman uğurlu nəticə verə bilər ki, dövrün tələbindən irəli gəlsin, onların həyata keçirilməsi üçün tarixi şərait yaranmış olsun. İslahatların cəmiyyətdə dayanıqlı və perspektivli qəbul edilməsi üçün isə ölkədə siyasi iradə, şəffaflıq və demokratiyanın olması da çox mühüm şərtidir.

İslahat aparılan ölkədə qarşıda duran ən vacib vəzifə islahatyönümlü tədbirlərin həyata keçirildiyi sahədə və xüsusilə, bu sahənin nümayəndələrində əvvəllərdən kök salmış köhnə təsəvvürlərin tədricən aradan qaldırılması, eyni zamanda həmin sahədə mövcud inkişaf səviyyəsinin dəqiq müəyyən edilməsi və buna uyğun surətdə perspektivlərin real şərait baxımından optimal proqnozlaşdırılmasıdır.

İslahat həm də iqtisadi inkişafı sıx bağlıdır. Məhz iqtisadi tərəqqi cəmiyyətdə yeni mütərəqqi ideyalar doğurur və bunların reallaşdırılması arzusu islahatların zəruriliyini gündəmə gətirir. Tarixə nəzər salsaq, bu gün beynəlxalq aləmdə qüdrəti ilə fərqlənən dövlətlər islahat hədəfini müəyyən edərkən ilk növbədə təhsil sahəsini seçmişlər. Çünki bütün sahələrdə inkişafın mənbəyi təhsildən başlanır. Bu mənada, Azərbaycan da istisna deyildir.

Hansı sahədə keçirilməsindən asılı olmayaraq, islahatlar hər bir ölkənin tarixində nəcib niyyətlərin reallaşdırılması ilə bərabər, müxtəlif yanaşmaların, baxış və dünyagörüşlərin antaqonizmi dövrü kimi yadda qalır.

Çox həssas bir proses olan islahatların əsas qayəsi və məqsədi bilavasitə inkişafyönümlülük olsa da, bəzi hallarda uğursuzluqlarla nəticələnməsi real faktdır. Çünki dövrün, zamanın diktəsi ilə yüksək tələblərə islahat pərdəsi arxasından süni şəkildə uyğunlaşmaq meyilləri mövcud olduqca yeniləşmə ideyası yalnız xəyal olaraq qalır.

Ölkəmizin təhsil sistemində islahatların başlanmasından on ildən artıq bir vaxt keçir. Bu dövr zaman baxımından qısa olsa da, axtarış və tədqiqatlarla, gərgin zəhmət tələb edən səmərəli fəaliyyətlə zəngin olmuşdur. Həmin illəri yenilik soraqlı enişli-yoxuşlu yola bənzətmək daha düzgün olardı. Bu yolun səmti, istiqaməti dünyada mövcud olan mütərəqqi təhsil sistemlərinə yönəlmişdir. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahatlar üzrə Dövlət Komissiyasının iclasındakı nitqində bu məsələni xüsusi açıqlamışdır: "İndi təhsil sistemində islahatların əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, Azərbaycanın təhsil sistemi dünya təhsil sisteminin standartlarına uyğunlaşsın. Təbii ki, belə bir şəraitdə Azərbaycan özünün təhsil nailiyyətləri ilə inkişaf etmiş ölkələrin səviyyəsinə çatmaqla daha böyük uğurların sahibi ola bilər".

Müstəqil Azərbaycanın təhsilində islahatların bilavasitə təşəbbüskarı olan ümummillə liderimiz eyni zamanda bu islahatların düşünülmüş şəkildə həyata keçirilməsini, dəb naminə aparılmamasını, yalnız mövcud səviyyədən daha yuxarı səviyyəyə qalxmaq, təhsilin səmərəliliyini artırmaq üçün aparılmasını dəfələrlə vurğulamışdır.

Ölkəmizdə təhsil islahatlarının ölçülüb-biçilmiş, əvvəlcədən düşünülmüş müəyyən olunmuş nəticələr üzərində qurulmasını təsdiq edən ən mötəbər tarixi sənəd 1998-ci ildə yaradılmış Dövlət

Komissiyası tərəfindən hazırlanaraq 1999-cu il iyunun 15-də ulu öndər Heydər Əliyevin sərəncamı ilə təsdiq olunan “Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində İslahat Proqramı”dır. Konseptual əsasını ümummilli liderin ideya və müddəaları təşkil edən, ölkəmizdə 1999-cu ildən başlayaraq növbəti 15 il üçün ümumi təhsilin inkişaf strategiyasını müəyyənləşdirən bu Proqramda islahatların zəruriliyi müasir tələblər baxımından əsaslandırılmış, islahat hədəfləri dəqiqləşdirilmiş və onların mərhələlərlə həyata keçirilməsinin sistemi təsbit olunmuşdur.

Proqrama görə, islahatların ümumi təhsilin ən vacib sahələrində aparılması nəzərdə tutulmuşdur. Bura bazar iqtisadiyyatının tələblərinə cavab verən yeni təhsil sisteminin normativ-hüquqi, iqtisadi, maddi-texniki və informasiya bazasının, kadr, maliyyə təminatının yaradılması, ümumi təhsilin məzmununun yeniləşdirilməsi və digər aktual məsələlər daxil edilmişdi. Bu yazıda isə əsas məqsəd məzmun islahatlarının həyata keçirilməsi sahəsində indiyədək görülən işləri və perspektivləri diqqətə çatdırmaqdır.

Qeyd olunan istiqamətdə planlaşdırılan islahatyönümlü tədbirlərin əsasını İslahat Proqramında irəli sürülən “Demokratikləşdirmə, humanistləşdirmə, inteqrasiya, diferensiaslaşdırma, fərdiləşdirmə, humanitarlaşdırma prinsiplərinə əsaslanaraq, təhsil alanın şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasını, onun təlim-tərbiyə prosesinin əsas subyektinə çevrilməsini başlıca vəzifə hesab edən, milli zəminə, bəşəri dəyərlərə əsaslanan, bütün qurumların fəaliyyətini təhsilalanın mənafeyinə xidmət etmək məqsədi ətrafında birləşdirən yeni təhsil sisteminin yaradılması” ideyası təşkil etmişdir.

STEAM MƏRKƏZLİ SINIF OTAĞINA VERİLƏN TƏLƏBLƏR

Elm və texnologiyanın sürətlə inkişaf etdiyi XXI əsrdə öyrədən olmağın məsuliyyətini götürmək, öyrənənlərin bacarıq və qabiliyyətini qarşılamaq yüksək səviyyəli hazırlıq və bilik tələb edir. Artıq sinif otağına daxil olan fənn müəllimi dünyadan xəbərsiz auditoriya ilə deyil, “dahi” insanlarla üz-üzə olduğunu bilir. Niyəsinə gəldikdə isə inkişaf etmiş “texnoəsr şagirdləri” artıq hər istiqamətdə məlumat bazasına sahibdirlər. Məsələn, 2-3 yaşından cizgi filmlərini rus, ingilis və ya italyan dilində izləyən məktəbəqədər uşaq məktəbə başlayanda, onun İngilis dili müəllimi hansı hazırlıq dərəcəsinə olmalıdır? Yəni bu 10-15 il əvvəl olsa hərfləri öyrətməkdən başlamaq olardı. Amma bugün artıq şagird ingilis dilinin nə olduğunu bilir, hətta söz ehtiyatına sahib olur və öz yaşdqları ilə ünsiyyət qura biləcək hazırlıq səviyyəsində məktəbə gəlir. Bu kimi çox misallar çəkmək olar. Buna görə də təhsil istiqamətində çoxsaylı konfranslar təşkil edilir, Ümumdünya Təhsil islahatları araşdırılır, ən son yeniliklər tətbiq edilməyə başlanır. Bu kimi yeni təhsil metodlarından biri də STEAM təhsildir. Azərbaycan Təhsil Nazirliyinin 2019-2020-ci tədris ilindən başlayaraq Heydər Əliyev Fondunun dəstəyi ilə “STEAM Azərbaycan” layihəsinə start vermişdir. STEM təhsil STEAM təhsillə genişləndirilmişdir. Belə ki, elm, texnologiya, mühəndislik və riyaziyyatın birgə fəaliyyəti, xüsusilə, iqtisadiyyat yönümlü sahələrdə tətbiqi neçə illərdir ki, inkişaf etmiş dünya ölkələrində istifadə edilirdi. Lakin bugün dünya təhsil sistemində təhsil müəssisələrində tətbiqinə keçildikdən sonra STEAM, yəni elm, texnologiya, mühəndislik və riyaziyyatla yanaşı incəsənət də buraya daxil edilmişdir. Burada yaradılan yeni fikrin və ya layihənin əyani formada qurulmasına diqqət çəkilmişdir. STEAM təhsilin əsas mahiyyətlərindən biri kimi bunu da qeyd edə bilərik ki, bu təhsil metodunu tədris zamanı tətbiq edən yalnız həmin “x” fənn müəllimi deyil, bütün müəssisə məsuliyyət daşıyır, öyrədən, yeni fikir verən, istiqamətləndirən rol oynayır. Hətta bir çox məqalələrdən və tətbiq edilən ölkələrin təlim prosesilə tanış olduqda görürük ki, STEAM təhsilində bütün şagirdi əhatə edən cəmiyyət iştirak edir. Buraya evdə valideynlər, təhsil müəssisələri, pedaqoji yönümlü müəssisələr və s. aid edilə bilər. Çünki STEAM - Elm, Texnologiya, Mühəndislik, İncəsənət və Riyaziyyatın birləşməsi nəticəsində yeni ideyaların reallaşdırılması, cəmiyyətdə müxtəlif problemlərin həllinə kömək edə biləcək təhsil yanaşmasıdır. STEAM təhsilçilərdə tənqidi yanaşma, yaradıcı düşünmə, qazanılan biliklərin müqayisəli şəkildə anlaşılması, yaradıcı formada yeni layihələr əsasında biliyin möhkəmlənməsi, əməkdaşlıq etmə və s. kimi XXI əsr bacarıqlarını formalaşdırır. STEAM fənləri ayrılıqda öyrətmək əvəzinə, onları real dünyadakı tətbiqlərə əsaslanan vahid öyrənmə modelində birləşdirir.

STEAM-dan necə istifadə edilir? Hansı sahədə dərs dediyinizdən asılı olmayaraq, STEAM mərkəzli sinif otağı yaratmaq üçün əslində 6 addım var. Hər addımda siz mərkəzi problemi və ya vacib sualı həll etmək üçün həm məzmun, həm də sənət standartları üzərində işləyirsiniz.

Bu prosesin üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, siz STEAM sinifinizdə faktiki öyrənmə prosesini asanlaşdırmaq üçün və ya bir dərsi planlaşdırmağa kömək etmək üçün ondan asanlıqla istifadə edə bilərsiniz. Gəlin hər bir addıma nəzər salaq.

1. Fokus - bu addımda cavab vermək üçün vacib sual və ya həll ediləcək problemi seçirik. Bu sualın və ya problemin seçdiyiniz STEM və İncəsənət məzmun sahələri ilə necə əlaqəli olduğuna aydın şəkildə diqqət yetirmək vacibdir.

2. Təfərrüat - təfərrüat mərhələsində siz problemə və ya suala töhfə verən elementləri axtarırsınız. Digər sahələrlə əlaqəni və ya problemin niyə mövcud olduğunu müşahidə edərkən, tələbələrin artıq sualı həll etməli olduğu bir çox əsas məlumat, bacarıq və ya prosesləri kəşf etməyə başlayırsınız.

3. Kəşf - kəşf aktiv tədqiqat və məqsədyönlü tədrisdür. Bu addımda tələbələr mövcud həlləri, eləcə də artıq mövcud olan həllər əsasında işləməyənləri araşdırırlar. Müəllim olaraq siz bu

mərhələdən həm tələbələrinizin bacarıq və ya prosesdə ola biləcək boşluqlarını təhlil etmək, həm də bu bacarıq və ya prosesləri açıq şəkildə öyrətmək üçün istifadə edə bilərsiniz.

4. Ərizə - əyləncə burada baş verir! Tələbələr problem və ya suala dərindən girdikdən və cari həll yollarını, eləcə də hələ də həll edilməli olanları təhlil etdikdən sonra problemin öz həllini və ya kompozisiyasını yaratmağa başlaya bilərlər. Burada onlar kəşf mərhələsində öyrədilmiş bacarıq, proseslər və biliklərdən istifadə edir və onları işə salırlar.

5. Təqdimat - tələbələr öz həllini və ya kompozisiyasını yaratdıqdan sonra onu paylaşmağın vaxtıdır. İşin geribildirim üçün və sual və ya problem ətrafında tələbənin öz perspektivinə əsaslanan ifadə üsulu kimi təqdim edilməsi vacibdir. Bu, həm də əks əlaqəni asanlaşdırmaq və tələbələrə məlumat vermək və qəbul etmək yollarını öyrənməyə kömək etmək üçün mühüm fürsətdir.

6. Link - bu addımda tələbələrin paylaşılan rəylər, öz proses və bacarıqları üzərində düşünmək şansı var. Bu düşüncəyə əsaslanaraq, tələbələr lazım olduqda işlərini yenidən nəzərdən keçirə və daha da yaxşı həll yolu çıxara bilərlər.

ASUDƏ MƏMMƏDOVA
Naxçıvan şəhər İ.Səfərli adına
1 № tam orta məktəbin direktoru
ilkin85.sm@gmail.com

TİMSS VƏ PIRLS QIYMƏTLƏNDİRMƏSİNİN TƏHSİLDƏ ROLU

Təhsillə bağlı qiymətləndirmə və müqayisələr hər zaman diqqət çəkən bir məsələ olmuşdur. Xüsusilə, son illərdə beynəlxalq səviyyədə aparılan genişmiqyaslı qiymətləndirmələr (olimpiadalar) daha da populyarlıq qazanıb. Beynəlxalq qiymətləndirmə müasir dünyada gözə çarpan yeni və ortaya çıxan çağırışları nəzərə alaraq, tədqiqat, ətraf mühitin davamlılığı, məktəbdə sosial qarşılıqlı əlaqə, vətəndaş fəallığı kimi məsələlərdə ölkələrin təhsildəki inkişafını yaxşılaşdırmaq məqsədi daşıyır.

Açar sözlər: beynəlxalq qiymətləndirmə, meyar, TİMSS, PIRLS, şəxsiyyətyönlümlülük

Beynəlxalq qiymətləndirmə bütün dünya üzrə yüksək keyfiyyətli, geniş miqyaslı müqayisə aparan təhsil tədqiqatıdır. Baş ofisi Amsterdamda yerləşən və Hamburqda əsas məlumat və tədqiqat mərkəzi olan IEA 1959-cu ildən şagird nailiyyətlərinin beynəlxalq müqayisəli tədqiqatlarını aparır. Qiymətləndirmənin bu istiqaməti şagirdlərin bir vətəndaş kimi öz rollarını yerinə yetirməyə hazır olma yollarını araşdırır. Beynəlxalq qiymətləndirmə müxtəlif ölkələrdən qatılan şagirdlərin məktəblərdə şəxsiyyətin formalaşmasına dair necə istiqamətlənməyimizə əhəmiyyətli töhfə verir. Bundan əlavə, beynəlxalq qiymətləndirmədə iştirak edən ölkələrə öz irəliləyişlərini izləməyə kömək edir.

Beynəlxalq qiymətləndirmə tədqiqatları olan TİMSS, PIRLS, PISA, ICILS, TALIS təhsil sisteminin ümumi vəziyyəti haqqında məlumat verir, dünya standartları ilə müqayisədə çatışmazlıqları aşkar etməyə imkan yaradır.

ICILS (İnternational Computer and İnformation Literacy Study)-Kompüter və İnformasiya Savadlılığı üzrə beynəlxalq tədqiqatı VIII sinif şagirdləri arasında aparılır. Azərbaycanın 2023-cü ildə bu tədqiqatda iştirakı nəzərdə tutulub.

TALIS (Teaching and Learning İnternational Survey)-Təlim və Tədris üzrə Beynəlxalq Araşdırma müəllimlərin və məktəb rəhbərlərinin təhsillə bağlı yanaşmalarını anlamaq məqsədilə həyata keçirilir. Azərbaycanın TALIS 2024 tədqiqatında ilk dəfə iştirakı nəzərdə tutulur.

1995-ci ildən müntəzəm olaraq aparılan qiymətləndirmələrdə hazırda 70 ölkə iştirak edir. TİMSS və PIRLS iştirakçı ölkələrə təhsil siyasətini təkmilləşdirmək üçün sübuta əsaslanan qərarlar qəbul etməyə imkan verir. Hər iki qiymətləndirmə növü təhsil hədəflərinin ölçülməsi və monitorinqinə dəstək olmaq üçün dəyərli vasitədir.

Dövlətlərin və nazirliklərin TİMSS və PIRLS nəticələrindən istifadə etdiyi bəzi üsullara aşağıdakılar daxildir:

- Dünya miqyasında ölkələrin öz təhsil sistemlərinin effektivliyinin ölçülməsi;
- Öyrənmə resursları və imkanlarında nəzərə çarpan boşluqların müəyyən edilməsi;
- Təhsildə qarşıya çıxan zəif sahələrin müəyyən edilməsi və kurikulumda islahatların stimullaşdırılması;

- Nəticəsi yüksək olan digər ölkələrin təhsil təşəbbüslərinin təsirinin ölçülməsi;

- Müəllimləri qiymətləndirmənin digər istiqamətlərinə yönəltmək;

Ölkəmiz TİMSS 2019 tədqiqatında yalnız IV sinif şagirdləri ilə təmsil olunmuşdur. Riyaziyyat üzrə tədqiqat nəticələrinə əsasən şagirdlərimiz 515 balla bu istiqamətdə tədqiqatda iştirak edən 58 ölkə arasında 28-ci yerdə qərarlaşıb. Əldə etdiyimiz bu nəticəni uğurlu hesab etmək olar. Belə ki, TİMSS 2019-cu il riyaziyyat nailiyyəti TİMSS 2011-ci ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə 52 ballıq artımla 463 balda 515 bala yüksəlib.

1 və 2-ci fəsillərdə təqdim olunan TİMSS 2019 riyaziyyat çərçivəsi və TİMSS 2019 təbiət fənləri çərçivəsi dördüncü və səkkizinci siniflərdə yoxlanılacaq riyaziyyat və təbiət elmləri üzrə əsas məzmunu və koqnitiv sahələri müəyyən qədər təfərrüatlı şəkildə təsvir edir. Məzmun sahələri (məsələn, cəbr, həndəsə, biologiya, kimya) mövzu sahələri dördüncü və səkkizinci siniflər üçün

ayrıca təsvir olunur, hər bir mövzu sahəsi xüsusi məqsədlərlə işlənir. Bilmək, tətbiq etmək və əsaslandırmanın idrak sahələri şagirdlərin riyaziyyat və təbiət elmləri məzmunu ilə məşğul olarkən istifadə etmələri gözlənilən düşünmə bacarıqlarını təsvir edir. 3-cü fəsildə şagirdlərin, onların valideynləri, müəllimləri və məktəb direktorları tərəfindən doldurulmuş anketlər araşdırılır. (şagirdlərin riyaziyyat və təbiət elmləri üzrə öyrənmələri ilə əlaqəli ev, məktəb və sinif amillərini təsvir edən TIMSS 2019 Kontekst Sorğu Çərçivəsi var.) Nəhayət, 4-cü fəsildə maddənin işlənməsi üçün ümumi parametrlər daxil olmaqla, qiymətləndirmə dizaynının icmalı təqdim olunur.

TİSS qiymətləndirməsinin əhəmiyyəti ondadır ki, şagirdlər əldə etdiyi biliklərin həyatda tətbiqini araşdırmalı olurlar. Burada əsas məqsəd şagirdin verilmiş mövzu ilə bağlı biliklə təmin olunması deyil, öyrəndiyinin harda və necə tətbiq olunmasıdır.

Məlumdur ki, iqlim böhranı getdikcə aktuallaşır və bu da ekoloji təhsilin vacibliyini meydana çıxarır. Bu zaman ortaya belə bir sual çıxır. Şagirdlər ətraf mühiti qorumağı öyrənilərmə və onlar ətraf mühitə əsaslanan qiymətləndirmə tapşırıqlarına nə dərəcədə cavab verirlər?

TİSS 2019 elmi qiymətləndirməsində şagirdlərin ətraf mühit anlayışı haqqında öyrənmək üçün TİSSvə PIRLS Beynəlxalq Tədqiqat Mərkəzi TİSS elmi qiymətləndirmə çərçivələrində qeyd olunduğu kimi geniş mövzulara əsaslanan ekoloji maarifləndirmə meyarlarını qurdu. Bunlara mühafizə, ekosistemlər, çirklənmə, iqlim dəyişikliyi və təbiətdəki digər problemlər daxil edildi. Bu meyarlar TİSS 2019 Beynəlxalq Məlumat Bazasına əlavə edilmişdir.

Ətraf mühitin mühafizəsi mövzusunda təhlil üçün TİSS 2019-dan iki qiymətləndirmə tapşırığı seçilmişdir. Beynəlxalq səviyyədə, orta hesabla, 58 ölkədə iştirak edən dördüncü sinif şagirdlərinin 65%-i suala düzgün cavab verib.

Səkkizinci sinif şagirdlərinin qiymətləndirməsini zamanı şirin su hövzələrinin çirklənməsi ilə bağlı bilikləri yoxlanılmışdır. Bu səviyyədə iştirak edən 39 ölkədən şagirdlərin yalnız yarısı (52%) suala düzgün cavab verib.

Alınan bu meyarlara əsasən belə qənaətə gəlmək olar ki, şagirdlərə fənn bilikləri yanaşı ekoloji problemlərin həlli üçün lazım olan məlumatlar aşılmalı, müasir cəmiyyətin üzləşdiyi problemlər əks etdirilməlidir. Məhz qarşımızda duran əsas məqsədlərdən biri də bu problemlərin öhdəsindən gələ biləcək vətəndaşların yetişdirilməsidir.

Məsələn: TİSS 2019-də verilən suallardan birinin məzmunu ilə tanış olaq. Qeyd edim ki, təsərrüfatda tədqiqat problemlərinin həlli və sorğu tapşırığı ilk növbədə dördüncü sinif şagirdlərinin elmi araşdırma təcrübələrində bilik və səriştlərini qiymətləndirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. Tapşırıq fermerin fermasında bitki yeyən ev heyvanı olduğuna dair fərziyyəni təqdim edir. Tapşırığın məzmunu belədir:

Corc fermada yaşayır. Bir gün bağında bir neçə tərəvəzinin yeyildiyini görür. O düşünür ki, fermasında olan heyvanlar bu bitkiləri yeyə bilməz. Corca bu bitkilərin hansı heyvanın yediğini tapmaqda kömək etmək lazımdır. Fermadakı bütün heyvanlar şəkillər vasitəsilə şagirdlərə təqdim edilir. (inək, keçi, pişik, toyuq, it, at, ördək yəni, mümkün “şübhəliyərin” siyahısı) və şagirdlərdən Corcun hansı heyvanın bitkilərini yediyyə qərar verməsi üçün axtarmalı olduğu iki fərqli ipucu təklif etmələrini xahiş edir. Bu sual, göstərilən kənd heyvanlarının xüsusiyyətləri haqqında bəzi əsas bilikləri tələb edir və şagirdlərdən Corcun araşdırmasını inkişaf etdirmək üçün hansı sübutlara ehtiyacı olacağı barədə düşünmələrini gözləyir.

Şagirdlərdən tapşırığın üzərində işləyərkən suallara ardıcılıqla cavab vermələri və başlamazdan əvvəl araşdırmaya baxmamaları xahiş olunur.

Şagirdlər tapşırıqdakı “şəxsin” öz bağında hansı heyvanların bitkiləri yediğini tapmaqda kömək etmək üçün təsərrüfat araşdırması tapşırığı ilə işləyərkən, onlar bu təcrübələri əhatə edən fəaliyyətlərlə məşğul olurlar. Hər bir ev heyvanının xüsusiyyətlərini araşdırır, kateqoriyalarla (ayaq izləri, yedikləri qidalar, formaları və s.) təsnif edirlər.

PIRLS qiymətləndirməsinə nəzər salaq. Bu qiymətləndirmə növü həm məktəbdə, həm də məktəbdən kənar şagirdlərin oxuduqları mütaliələrin çoxunu nəzərə alaraq oxumaq üçün iki əsas məqsədi qiymətləndirir: ədəbi təcrübə və məlumat əldə etmək, bu məlumatlardan istifadə etmək. PIRLS qiymətləndirməsi şagirdlərdə sadə nəticələr çıxarmaq, ideyaları və məlumatları şərh etmək və inteqrasiya etmək, məzmunu mətin elementlərini qiymətləndirmək, tənqid etmək kimi bacarıqları

formalaşdırır. Şagirdlər təqdim olunan mətni oxumazdan əvvəl, oxuyarkən və oxuduqdan sonra linqvistik bacarıqlarını, idrak və metakognitiv strategiyaların, həmçinin mətnə təqdim olunmuş əsas ideyanı ortaya çıxarmaq üçün biliklərini münsiflər heyətinə təqdim etmiş olurlar.

PIRLS qiymətləndirməsi üçün ilk növbədə mətnlərin uyğunluğu və oxunaqlılığı müəyyən edilir. İştirakçı ölkələrin pedaqoqları və kurikulum mütəxəssisləri tərəfindən təkrarlanan təhlillər vasitəsilə verilmiş mətnlər dəfələrlə analiz edilir və qiymətləndirmələr aparılır. Cinsi, irqi, etnik və dini mənsubiyyətinə qarşı ədalətliliyi və həssaslığı nəzərə alaraq mülahizələrə uyğun olaraq, sinifə uyğun mövzu və mövzu olan mətnləri seçmək üçün hər cür səy göstərilir. Aydınlıq və ardıcılıq PIRLS mətnləri üçün vacib meyarlardır.

PIRLS qiymətləndirilməsi 2021-ci ilə qədər test vərəqləri vasitəsilə aparılmışdı. PIRLS 2021 iştirakçılara kompüter əsaslı qiymətləndirmələri də idarə etmək seçimini təqdim edir. Bunun sayəsində şagirdlər cəlbədiçi və vizual təcrübə əldə etmiş oldular.

Azərbaycan PIRLS 2021-də iştirak etmişdir. PIRLS 2021 nəticələri 2022-ci ilin sonunda dərc olunacaq.

PIRLS qiymətləndirilməsinin ümumi nəticələrinə nəzərə yetirsək, beynəlxalq miqyasda 15 il əvvəlkindən daha çox şagirdin mütaliə bacarıqlarının yaxşılaşdığını şahidi olarıq. 2001-ci ildə PIRLS-in başlanmasından bəri nailiyyətlərin azalmasından daha çox artım göz önündədir.

Nəticələrin statistikasına nəzərə saldıqda maraqlı faktla üzləşmiş oluruq. PIRLS qiymətləndirilməsində iştirak edən ölkələrdən (50 ölkədən 48-i) qızlar oğlanlara nisbətən daha yüksək orta nailiyyət əldə ediblər, oğlanların isə daha yüksək nailiyyətləri olmayıb. Mütaliə nailiyyətlərində gender fərqi qızlara üstünlük verir. Təəssüf ki, bu gün qarşılaşdığımız problemlərdən biri də qızların mütaliəyə marağının daha üstün olmasıdır.

Validəylər şagirdlərin ilk müəllimləridir və şagirdlərin 39 faizinin valideynləri tez-tez uşaqlarını oxumaq, danışmaq və ya mahnı oxumaq, həmçinin onlara nağıl danışmaq və əlifba hərfləri yazmağı öyrətmək kimi erkən savadlılıq fəaliyyətlərinə cəlb etdiklərini bildiriblər. Bu şagirdlərin oxu nailiyyətləri valideynləri onları erkən savadlılıq fəaliyyətlərinə daha az cəlb edən şagirdlərlə müqayisədə daha yüksək idi.

Oxu savadlılığı akademik uğurun əsasını təşkil edir və PIRLS yeni və ya yenidən işlənmiş siyasətlərin nailiyyətlərə təsir edib-etmədiyini öyrənmək üçün dəyərli vasitədir. PIRLS oxu qiymətləndirməsi ədəbi təcrübə, məlumat əldə etmək və istifadə etmək və internetdə məlumat axtarmaq üçün əsas oxu məqsədlərini əhatə edən hərtərəfli çərçivəyə əsaslanmışdır.

Göründüyü kimi, həyata keçirilən bu qiymətləndirmələrin məqsədi;

- 1) Eldə edilən uğurları ölkələrə və mövzulara görə müqayisə etmək.
- 2) Müvəffəqiyyətlərə təsir edən mühüm amillərin bir ölkədən digərinə inteqrasiyasını təmin etmək.

“PEDAQOGİKA” DƏRSLİKLƏRİNDƏ TƏRBIYƏ TEXNOLOGİYALARI PROBLEMİNİN QOYULUŞU

Ali məktəbdə müəllimlər mühazirələr və seminar məşğələləri zamanı tələbələrdə vətənpərvərlik, milli mənlilik hissinin, böyüyə hörmət, yoldaşlıq və dostluq, humanizm, təvazökarlıq, sülhə məhəbbət və düşməyə nifrət duyğularının, qəhrəmanlıq, igidlik, xeyirxahlıq və s. bu kimi mənəvi keyfiyyətləri formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək üçün tərbiyə texnologiyalarından istifadə edirlər.

Konfrans materialında “Pedaqogika” dərsləklərində tərbiyə texnologiyalarına ayrılan yerdən danışılır.

Açar sözlər: pedaqogika, pedaqogika dərsləyi, texnologiya, tərbiyə texnologiyaları, ali məktəb

Tələbələrdə müsbət mənəvi keyfiyyətlərinin daha da inkişaf etdirilməsində, onların Vətənimizin ləyaqətli oğul və qızları kimi yetişmələrində tərbiyə texnologiyalardan faydalanmaq son dərəcə vacibdir. Ali təhsil müəssisələrində professor-müəllim kollektivi istər mühazirələr, istərsə də seminar məşğələləri zamanı tələbələrdə vətənpərvərlik, milli mənlilik hissinin, böyüyə hörmət, yoldaşlıq və dostluq, humanizm, təvazökarlıq, sülhə məhəbbət və düşməyə nifrət duyğularının, qəhrəmanlıq, igidlik, xeyirxahlıq və s. bu kimi mənəvi keyfiyyətləri formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək üçün səmərəli fəaliyyət göstərirlər.

Bu məqsədlə ali təhsil müəssisələrində təlim prosesində ayrı-ayrı fənlərin müvafiq mövzularının təhsilləndirici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici imkanlarından bəhrələnilir.

Biz “Pedaqogika” dərsləklərinin imkanlarını araşdırdıq. Bu məqsədlə professorlar N.M.Kazımovun, A.N.Abbasovun, F.B.Sadiqovun, Ə.X.Paşayev və F.A.Rüstəmovun, L.N.Qasımova və R.M.Mahmudovanın, F.N.İbrahimov və R.L.Hüseynzadənin, M.A.İsmixanovun və b.-nin “Pedaqogika” dərsləkləri nəzərdən keçirildi.

F.N.İbrahimov və R.L.Hüseynzadənin “Pedaqogika” dərsləyi 2 hissədən ibarətdir. I cild təlim nəzəriyyəsi, II cild tərbiyə nəzəriyyəsi və məktəbsünaslıq məsələlərinə həsr edilmişdir. Dərsləyin I hissəsinin XV fəslı “Yeni təlim texnologiyaları. Fəal və interaktiv təlim” adlanır. Bu fəslə aşağıdakı paraqraflar daxildir: “1. Yeni təlim texnologiyalarının mahiyyəti. Ənənə və müasirlik. 2. Yeni təlim texnologiyalarının prinsipləri. 3. Ənənəvi təlimdən fəal və interaktiv təlimə. 4. Fəal və interaktiv təlim metodlarının səciyyəsi. 5. İnteraktiv təlim metodu ilə keçirilən dərslərin mərhələləri və səciyyəvi xüsusiyyətləri. 6. İnteraktiv təlim metodlarının təsnifatı və məzmunu. 7. Dərslərdə şagirdlərin qiymətləndirilməsi”.

Qeyd etdiyimiz kimi, tərbiyə məsələləri dərsləyin II hissəsində diqqət mərkəzinə gətirilmişdir. Lakin burada “Tərbiyə texnologiyaları” ifadəsi işlədilmir. Bölmə “Tərbiyə nəzəriyyəsi, tarixi və metodikası” adlanır.

Prof. H.H.Əhmədovun “Pedaqogika” dərsləyi də diqqət mərkəzimizdə oldu. Müəllif dərsləyə xüsusi “Pedaqoji texnologiyalar və pedaqoji layihələndirmə” paraqrafı daxil etmişdir. həmin paraqrafda aşağıdakı məsələlər münasibət bildirilir: Pedaqoji texnologiyaların təsnifatı. Ənənəvi texnologiyaların xüsusiyyətləri. İnkişafetdirici təlim. Proqramlaşdırılmış təlimin əsas prinsipləri. Oyun texnologiyaları. İnformasiya texnologiyaları. Pedaqoji layihələndirmənin mərhələləri və formaları. İnformasiya texnologiyaları”.

Prof. H.H.Əhmədov özünün mahiyyətinə və məzmun əhəmiyyətinə görə pedaqoji texnologiyaların aşağıdakı növlərini diqqət mərkəzinə gətirmişdir:

“Təbiiq səviyyəsinə görə, ümumpedaqoji, xüsusi metodik (predmet) və lokal (modul) texnologiyalar;

Fəlsəfi əsasla görə isə, materialist və idealist, dialektik və metafizik, elmi və dini, humanist və antihumanist, antroposof və teosof, pragmatik və ekzistensialist, azad, sərbəst tərbiyə, məcburetmiş və digər növlər texnologiyalar;

Psixi inkişafın aparıcı amilinə görə, bioloji, sosioloji, psixoloji və ideoloji texnologiyalar vardır.

Elmi mənimsəmə konsepsiyasının təcrübəsinə görə, bu texnologiya növləri fərqləndirirlər: assosativ-reflektor, biheviyistik, geştalt texnologiya, interfizator və inkişafedici. İnkişaf etmiş texnologiyalar hesab edilən neyrolinqvistik proqramlaşdırmalar və suggestivləri də yada salmağa ehtiyac vardır.

Şəxsi maraq və meyllərə görə, informasiya texnologiyaları (məktəb biliklərinin, bacarıq, vərdişlərin fənlər üzrə formalaşması - BBV); fəaliyyət texnologiyaları (əqli fəaliyyətin üsulları - ƏFÜ), (emosional-bədii və emosional-mənəvi, estetik və mənəvi münasibətlərin formalaşması - EEM), özünüinkişaf texnologiyaları (şəxsiyyət mexanizminin özünüidarəsinin formalaşması ŞMÖ) və tətbiqi (fəaliyyət-praktik sahəsinin formalaşması FPS) kimi növlər;

Öz məzmun xarakteri və strukturuna görə, təlimləndirici, tərbiyələndirici, dünyəvi və dini, ümumtəhsil və peşəkar meyilli, humanitar və texnokratik, müxtəlif sahə, xüsusi predmet və eləcə də monotexnologiyalar, komplekslər (politexnologiyalar) və daxil olan texnologiyalar”.

Professorlar Ə.X.Paşayev və F.A.Rüstəmov də qələmə aldıkları dərsləkdə təlim və təhsil-tərbiyə texnologiyalarına yer ayırmışlar. Fəsil belə adlanır: “Dərşdənkənar şəraitdə təlim və təhsil-tərbiyə texnologiyası”. Bu fəsildə aşağıdakı məsələlərlə tanış olmaq mümkündür: 1. Dərşdənkənar təhsil-tərbiyə prosesinin xüsusiyyətləri. 2. Dərşdənkənar təhsil-tərbiyə prosesinin dialektikası. 3. Dərşdənkənar təhsil-tərbiyə prosesinin sistemi və strukturu. 4. Dərşdənkənar təhsil-tərbiyə prosesinin ümumi qanunauyğunluqları. 5. Dərşdənkənar təhsil-tərbiyə prosesinin məzmunu. 6. Təhsil və tərbiyəlilik səviyyəsinin diaqnostikası.

Digər “Pedaqogika” dərsləklərində professorlar M.M.Kazımov, A.N.Abbasov, F.B.Sadıqov, L.N.Qasımovalar, M.A.İsmixanov “Tərbiyə texnologiyaları” başlığı ilə materiallar verməsələr də, tərbiyə nəzəriyyəsinə dair xüsusi bölmə, fəsil, paragraflar nəzərdə tutmuşlar ki, həmin materiallar, mövzular həm tərbiyə nəzəriyyəsinə bələd olmaqda, həm də tələbələr və şagirdlərlə tərbiyə işlərini səmərəli qurmaqda müəllimlərə, valideynlərə öz köməyini göstərir.

NƏZRİN SEYİDOVA

*Kəngərli rayon Qabıllı kənd
tam orta məktəb, müəllim
nezrinseyidova14@gmail.com*

UĞURLU TƏHSİL – PARLAQ GƏLƏCƏK

Məqalənin əsas məqsədi şagirdlərə məktəbdə kollektiv şəkildə deyil, fərdi şəkildə yanaşılmasını təmin etməkdir. Hər kəsin öz fərqli cəhətləri və müəyyən sahələrdə istedadı vardır. Məktəb rəhbərliyi və valideynlərin əməkdaşlığı ilə bu sahələri tapmalı, şagirdlərin istedadlarının inkişafı üçün müəyyən olunmuş sahələrə doğru yönləndirməliyik.

Açar sözlər: *şəxsiyyət, təhsil, istedad, şagird, motivasiya, yaradıcı mühit*

Hər bir uşağa öz istedadlarının aşkar olunması üçün müəyyən bir vaxt verilir, onlardan 3-4 il bağça, 11 illik tam orta təhsil, 4 il bakalavr, 2 il isə magistr dərəcəsi ala bilmək imkanı yaradılır. Bəs neçə şagird, neçə uşaq yaradılışındakı öz istedadını tapa bilər? Bu sualı heç düşünmüsünüz?

Günümüzün əsas problemlərindən biri, şagird istedadının aşkara çıxarılması və cəmiyyətə faydalı fərdlər kimi qazandırılmasıdır. Mənim fikrimcə, istedadsız uşaq yoxdur. Hər bir uşaq istedadının kəşf edilməsini gözləyən möcüzəli kitabxanalar kimidir. İstedad hər fərddə özünü fərqli bir şəkildə biruzə verir. Necəki göydəki ulduzların hansının faydalı və faydasız olduğunu ayıra bilmədiyimiz kimi, eləcə də uşaqları istedadlı və istedadsızdır deyə ayıraraq onların arasında fərq yaratmaq düzgün olmaz. Nəzərə almaq vacibdir ki, mühit və ailə təsirindən dolayı istedadını göstərə bilən və göstərə bilməyən uşaqlar vardır. Çünki günümüzün orta təhsil sistemi bəzən zebra, balıq və xərçəngi fərqli mühitlərdən gəldiyini göz ardı edərək hər üçündən eyni şərtlər altında qalib olmağı tələb edir. Əslində şərt birinci, ikinci, üçüncü olanın qazanması deyil, bu yarışın içində əzmin, çalışqanlığın, ümumilikdə təhsilin uşaqlar üstündəki təsiri ilə nəhayətində cəmiyyətin, hamımızın qazanmasıdır. Hər bir uşağın fərqli istedadı olmaqla yanaşı, həmçinin beynini işlətmək qurğusu da fərqlidir. Sınıfdə olan hər bir uşaq dərsi eyni dinləyir, amma eyni şəkildə və tezlikdə mənimsəmir. Təəssüf ki, bəzi valideyn və müəllimlər qarşılıqlı çalışmaq əvəzinə uşaqları onların əhatəsində olan digər uşaqlarla davamlı müqayisə edir, onları həvəsləndirmək yerinə həvəsdən salır, nəticədə sıxılmış uşaqlar öz istedadını, biliyini və inkişaf etdirə biləcək digər bacarıqlarını biruzə verə bilmirlər. Nə qədər ki, bəzi valideyn və müəllimlər sinfin ən yaxşı riyaziyyatçısından mühəndis, ən yaxşı biokimyəçisindən həkim, ən yaxşı tarixçisindən vəkil inşa etməyə çalışdıqca və öz istəkləri uğruna uşaqların istək və arzularını göz ardı etdikcə, gələcəyə qəlbi qırıq, həvəssiz, həyatda özünə yer tapa bilməyən, işindən zövq almayıb, xoşbəxtliyə həsəd qalan bir gənclik miras qoyacaqlar. Fin məktəblərinin “könüllülük” bölməsində belə bir deyim vardır: “Hər kəs təyyarə düzəltməyəcək ki, avtobus sürmək istəyənlər də var”. Məktəb mühitində bəzi uşaqlar istedadının olduğunu bilsə də, bundan düzgün istifadə edə bilmir, sanki bu istedadın onu digər uşaqlardan təcrid edəcəyini düşünür. Bəzən isə kənar təsirlər nəticəsində istedadın onun üçün lazımsız olduğunu düşünür. Bunun qarşısını almaq üçün biz müəllimlər də şagirdlərin istedadının aşkar olması üçün innovativ təlim sistemindən istifadə edərək onlar üçün yaradıcı mühit formalaşdırmalı, şagirdlərin maraq dairəsində olan fənlər üzrə biliyə sahiblənməsinə müvəffəq olmalıyıq. Beləliklə, müəllimlər şagirdlərə öyrətməlidir ki, seçdikləri peşədə uğurlu olmaları üçün məktəbdə keçirilən fənlərin əhəmiyyəti çox böyükdür. Bu səbəbdən müəllimlər şagirdlərə tədris olunan fənləri sevdirməklə kifayətlənməməli, dərslə maraq qatmaq üçün alternativ və yaradıcı fikirlərə üstünlük verməli, hər fənni tədrisi ona uyğun olan sinif otaqlarında keçməli, həvəsləndirici müsabiqələr, gəzinti və kurslar təşkil etməli, bir sözlə şagirdlərin dərslərdən sıxılmaması üçün əyləncə və tədrisin ortaq nöqtələrini birləşdirməyi bacarmalıdır. Uzun müddət eyni sınıfdə oturmaq, eyni ardıcılıqla dərslərin bölünməsi və bu kimi digər təkrarlanan hadisələr şagirdlərin əhvalına mənfi təsir göstərir və sonuncu dərslərdə yorğunluq onları əldən salır. Çünki eyni mühit onları yormağa başlayır, dərslərin tez bitməsi üçün dərslərdən yayınmağa başlayırlar. Bunu daha aydın desək “Diqqətli uşaq qavrayır, qavrayan uşaq öyrənir, öyrənən uşaq nəticə göstərir”. Bundan belə nəticəyə gəlmək olur ki, həmçinin şagirdlərdə olan əsas problemlərdən biri də diqqət əskikliyi. Bu diqqət əskikliyi isə bir çox səbəblərdən qaynaqlana bilər.

Tarixə nəzər salsaq, uğurlarının zirvəsinə çatdıqları zaman yanında olduqları üçün müəllimlərinə təşəkkür edən dünyaca tanınmış şəxsiyyətləri görə bilərik. Hər kəsin tanıdığı Microsoftu tapan Bill Gates Harvard universitetinin ən məşhur məzunlarından biridir. O, həmişə etiraf edir ki, məktəbdə onun riyaziyyat və dram müəllimləri olmasaydı, o, hal-hazırda olduğu yerdə olmazdı. Müəllim-şagird münasibətləri arasında humanist dəyərlər qorumaqla, eyni zamanda şagirdlərə şəxsiyyət kimi yanaşılmasını təmin etmək lazımdır. Həmçinin valideynləri uşaqlarının təlim fəaliyyəti dövrünün fəal iştirakçısına çevirərək, övladlarının problemləri ilə daha yaxından tanış ola bilmələri üçün şərait yaradılmalıdır. Müəllim-şagird münasibətlərindəki qarşılıqlı fəaliyyət nəticəsində şagirdlər də xarakterlərinin dəyişməsinə və onlara şəxsiyyət kimi yanaşdıqca və fikirlərini lazımi qiymətləndirdikcə onlarda özünə inamı və özgüvəni formalaşacaqdır. Beləliklə, fikirlərini daha aydın, dəqiq və diqqətli şəkildə ifadə etməyə başlayacaqlar.

Psixoloqların dəstəyi ilə şagirdlərlə fərdi söhbətlərin aparılması, onların həyata baxışlarının təkmilləşməsində əvəzsiz rolu olacaqdır. Çünki müəllim dərslərində şagirdlərlə istənilən qədər ünsiyyətdə ola bilmir və ya dərslərində dərslərdən əlavədə digər mövzularda söhbət aparılması üçün vaxt çatışmazlığı var. Buna görə də müəllim-psixoloq əməkdaşlığı sayəsində uşaqların nə istediklərini, hansı istedadlarının olduğunu və ondan necə istifadə edəcəkləri haqqında daha düzgün qərar verə biləcəklər. Psixoloq - müəllim əməkdaşlığı sayəsində şagirdlərdə haqqında əldə olunmuş məlumatlar əsasında valideynlərlə övladlarının aşkar olunmuş istedadlarına uyğun yönləndirilməsi üçün danışıqlar aparılaraq, bunun sayəsində övladlarına başqalarının uşaqlarının öz istedadına uyğun seçdiyi ixtisasa yox, valideynlərə məhz öz uşaqlarının istedad və bacarıqlarına uyğun seçimlər etməsində onlara köməklik göstərəcəkdir. Şagirdləri istedadına və sevdikləri ixtisasa uyğun istiqamətləndirilməsi, gələcəyimiz olan şagirdləri başqaları onları hansı ixtisasda görürsə ona görə yox, özləri gələcəkdə özlərini hansı ixtisasda görürsə, ona uyğun müvəffəqiyyət qazanmaqları üçün səy göstərməkdir.

Beləliklə, 11 illik təhsil müddəti ərzində, 11-ci sifə qədər şagirdlərin sayının azalmasında təəs-süflük və məyusluq hissi yox, onları öz istedadlarına uyğun yönləndirdiyimizdən əmin olduğumuza görə göstərici statistikasına baxdıqda məmnuniyyət hissi keçirə biləcəyik. Ümummilli lider Heydər Əliyevində qeyd etdiyi kimi “Bizim təhsilimizin məqsədi gənc nəsə, uşaqlara təhsil verib onları gələcəyə hazırlamaqdır. Amma bununla yanaşı, ən böyük məqsəd Azərbaycan vətəndaşı hazırlamaqdır, müstəqil Azərbaycan cəmiyyətinin ləyaqətli üzvünü hazırlamaqdır”

İNKLÜZİV TƏHSİLİN PERSPEKTİVLƏRİ

Məqalədə Naxçıvan Muxtar Respublikasında inklüziv təhsildə həyata keçirilən dövlət proqramlarının əhəmiyyəti araşdırılır. Inklüziv təhsildə təlimin təşkili zamanı yaranacaq maneələrin ləğvi üçün xüsusi pedaqoji kollektivin fəaliyyət planları hazırlaması və ali təhsil müəssisələrinin də bu prosesə cəlb olunması tövsiyə olunur.

***Açar sözlər:** inklüziv təhsil, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar, pedaqoji proses, təlim, tərbiyə*

GİRİŞ

İnklüziv təhsil ümumi təhsilin hamı üçün əlçatan olmasını nəzərdə tutan və bütün uşaqların ehtiyaclarına uyğun həyata keçirilən təhsil prosesidir. Inklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüququnun təminatına, eyni zamanda cəmiyyətə sağlam düşüncə ilə inteqrasiyasına şərait yaradan və dünyada geniş yayılan bir təhsil təcrübəsidir. Azərbaycan Respublikasında da sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq, hər bir vətəndaşın təhsil almasına bərabər şərait yaradılmışdır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında da sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar təhsilə cəlb edilərkən əqli və fiziki imkanlarının müxtəlifliyi, xüsusilə nəzərə alınır.

İnklüziv təlim prosesinin uğurla həyata keçirilməsində əsas problem bu cür uşaqların sağlam düşüncəli vətəndaş kimi cəmiyyətə adaptasiyasıdır. Azərbaycanda inklüziv təhsilin vəziyyətinə dair araşdırma sənədinə əsasən bu problemin tədricən aradan qaldırılması, həssas qrupa daxil olan uşaqların erkən yaşlardan aşkar edilməsi və təlim-təhsil prosesinə cəlb olunması qarşıya qoyulan əsas hədəflərdəndir. Naxçıvan Muxtar Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan şəxslər daim diqqət mərkəzində saxlanılır, onların yüksək səviyyədə təhsil almasına, asudə vaxtlarının səmərəli təşkilinə, cəmiyyətə inteqrasiyasına həssaslıqla yanaşılır. Onlarla bağlı qanunvericilik sistemində yeni təminatların təsbit edilməsi dövlətin uşaqlara göstərdiyi diqqətin ifadəsi olmaqla yanaşı, həm də onların cəmiyyətə inteqrasiyasına təkan verən amildir.

İnklüziv təhsil prosesində təlimin təşkili prinsipləri, ilk növbədə pedaqoji prinsiplərə əsaslanır. Pedaqoji optimizm, diferensiallaşdırma, fərdi yanaşma, erkən pedaqoji yardım, sosial-adaptasiya edici və xüsusi pedaqoji rəhbərliyin vacibliyi kimi prinsiplərin tələb və şərtlərinə əməl etməklə inklüziv təhsildə arzu olunan nəticə əldə etmək mümkündür. Bu prosesdə ilk addım sağlamlıq imkanları məhdud olan bütün şagirdləri təlim prosesində bilikləri hamı kimi mənimsəyə biləcəkləri fikrinə inandırmaqdır.

“2018–2024-cü illərdə Azərbaycan Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün inklüziv təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Proqramı” təsdiq edildikdən sonra ölkəmizdə inklüziv təhsildə təlimin təşkili məsələlərinə daha ciddi və fərqli şəkildə yanaşılmağa başlanılmışdır. Buna sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün təşkil olunmuş dərnəkləri nümunə göstərmək olar. Bu Dövlət Proqramının həyata keçirilməsindən aşağıdakı nəticələr gözlənilir:

1. Təhsilin bütün pillələri üzrə təhsil müəssisələrinin infrastrukturunun sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin ehtiyaclarına uyğunlaşdırılmasının təmin edilməsi;
2. İnformasiya texnologiyalarını tətbiq etməklə sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üçün informasiya əldə olunması imkanlarının genişləndirilməsi;
3. Məktəbəqədər, ümumi və peşə təhsili üzrə təhsil proqramlarında sağlamlıq imkanları məhdud şəxsləri təhsildən istifadə imkanları ilə digər şəxslərlə bərabər səviyyədə təmin edən dəyişikliklərin olunması;
4. Inklüziv təhsilə cəlb olunan sağlamlıq imkanları məhdud şəxslər üzrə məlumat bazasının yaradılması;
5. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsilə cəlb olunması imkanlarının qiymətləndirilməsində yeni qaydaların tətbiq olunması;

6. Sağlamlıq imkanları məhdud şəxslərin təhsil hüquqları barədə əhalinin məlumatlılıq səviyyəsinin artması.

Azərbaycanda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla bağlı məktəbəqədər dövrdə görülən işlər də qənaət bəxş deyil. Bunu həmin sahədə maarifləndirmə işinin zəif olması, televiziya, radioda, mətbuatda inklüziv təhsillə bağlı zəruri məlumatlara geniş yer verilməməsi ilə izah etmək olar.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “2021-2025-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsili və reabilitasiyası üzrə Dövlət Proqramı”nın da məqsədi sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil hüquqlarının təmin olunması, inklüziv təhsilə keçid imkanlarının artırılması, distant təhsilin əhatə dairəsinin genişləndirilməsidir.

NƏTİCƏ

Son illər bu istiqamətdə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində sağlamlıq imkanları məhdud olan şəxslərin təhsilə çıxış imkanları genişlənib. Artıq ölkəmizdə fəaliyyət göstərən ali məktəblər də inklüziv təhsilin inkişafına töhfə verməyə çalışırlar. İndiyə qədər əlilliyi olanlar evdə fərdi dərslər alırdı. Bu yolla onların təhsil hüququ təmin olunsa da, asosial olur, həmyaşıdları, taytuşlarıyla bərabər böyümək imkanından məhrum qalır, beləliklə, dövlətin böyüyən nəsil üçün yaratdığı şəraitdən hamıyla bərabər səviyyədə istifadə etmək şansından yararlanı bilmirdilər. Artıq inklüzivliyin təmin olunduğu siniflərin sayı artır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında Həmin kateqoriyadan olan uşaqlar üçün inklüziv təhsilin səmərəsini artıran faktorlardan biri də müəllimlərin bu sahədə bilik və bacarıqlarının təkmilləşdirilməsidir.

Bu dövr ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikasında 7 məktəbəqədər, 29 ümumtəhsil, 4 məktəbdənkənar müəssisə, 1 lisey və 12 musiqi məktəbi olmaqla, ümumilikdə, 53 müəssisədə tədrisə cəlb edilmiş 383 sağlamlıq imkanları məhdud uşaqla bağlı monitorinqlərin aparılması təmin edilmişdir. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün əlverişli təhsil şəraitinin yaradılması ilə yanaşı, tibbi reabilitasiya tədbirlərinin təşkili də onların həyata adaptasiyasına mühüm köməklik göstərir. Muxtar respublikamızda bu kateqoriyadan olan uşaqların reabilitasiya potensialının düzgün müəyyənənləşdirilməsi, onların tibb-terapevtik müalicələrinin təşkili istiqamətində tədbirlər geniş vüsət almışdır. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara psixoloji dəstəyin də göstərilməsi onlarda həyata inam hissəsinin inkişafına təkan verir. Naxçıvan Uşaq Bərpa Mərkəzində ümumilikdə, müvafiq kateqoriyadan olan 68 uşağın müalicəsi təşkil edilmişdir. 13 sağlamlıq imkanları məhdud uşaq texniki reabilitasiya vasitələri ilə təmin edilmiş, 19 uşağa protez-ortopedik xidmətlər göstərilmişdir. Məhdud Fiziki İmkanlılar üçün Naxçıvan Regional İnformasiya Mərkəzinin reabilitasiya bölmələrinə 24, psixoloji dəstək xidmətinə 39 sağlamlıq imkanları məhdud uşaq cəlb olunmuşdur. Mərkəzdə Dövlət Proqramının qəbul edildiyi gündən etibarən “Kukla” və “Nağıl” terapiyalarının tətbiqinə başlanılmışdır. Yeni terapiyaların fəaliyyətə başlaması sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların psixoloji reabilitasiyası və sosial adaptasiyasına köməklik məqsədi daşıyır.

YENİ TƏLİM TEXNOLOGİYALARININ MAHIYYƏTİ İSLAHATLAR KONTEKSTİNDƏ

Məqalədə təhsil sistemində yeni təlim texnologiyalarından istifadənin zəruriliyi, bu sahədə aparılan məqsədyönlü işlər, yeni təlim texnologiyalarının mütərəqqi istiqamətləri öz əksini tapıb. Hər bir təhsil sahəsinin xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi zəruridir. Məqalədə yeni təlim texnologiyalarının əsas əlamətləri haqqında məlumat verilir.

Açar sözlər: təlim prosesi, pedaqoji texnologiyalar, internet, texnoloji proses

Məktəb cəmiyyətin sosial sifarişini yerinə yetirir. Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra Bazar iqtisadiyyatının Azərbaycan modeli istiqamətində inkişaf etməyə başladı. Qərb yönümlü bu inkişaf modeli təhsilin də yeni inkişafa uyğun qurulmasını zəruri etmişdir.

Hazırkı pedaqoji texnologiyalar ABŞ-da XX əsrin 30-cu illərində təlimin audiovizual proqramının qəbul edilməsi ilə başlamış və 60-cı illərdən sonra inkişaf etmiş ölkələrdə geniş şəkildə tətbiq olunmuşdur. Yeni təlim texnologiyalarını qəbul edən ölkələr təhsildə böyük uğurlar qazanmışdır.

Pedaqoji texnologiyalar böyük təkamül yolu keçmişdir. Bu yol **verbal təlim-audiovizual təlim-proqramlaşdırılmış təlim-multimedial təlim-hipermedial təlim kimi təlim tiplərini əhatə edir**. Professor Əbdül Əlizadənin fikrincə pedaqoji texnologiya mahiyyət etibarilə təlim-tərbiyə prosesinin lahiyələndirilməsinin sistemli metodu olmaqla, tədris və tərbiyə prosesi ilə müəllimin və şagirdin fəaliyyəti, onun strukturu, vasitələri, metodları və s. ilə bağlıdır. Təhsilin dövlət standartlarında nəzərdə tutulan bilik, bacarıq və vərdişlərin əldə edilməsində pedaqoji texnologiyaların əhəmiyyətli rolu var.

Yeni təlim texnologiyası təhsilin məqsədini həyata keçirən güclü bir vasitədir. Belə ki, fənləri tədris etmək və öyrənmək, yaradıcı təfəkkür bacarıqlarını inkişaf etdirmək, eyni zamanda beynəlxalq səviyyədə münasibətlər yaratmaq, insanlara və cəmiyyətə xeyir verə bilən şəxsiyyət formalaşdırmaq kimi mütərəqqi məsələlərin həyata keçirilməsində təlim texnologiyalarının önəmli rolu var. Təlim texnologiyaları vasitəsilə fənlərə aid geniş məlumatlar əldə etmək, yüksək səviyyəli əməkdaşlığı təmin etmək imkanı əldə edilir.

Yeni pedaqoji texnologiyalar konseptuallığı, sistemliliyi, effektivliyi, idarə oluna bilməsi, yenidən təkrar olunması ilə fərqlənir. Dərsin hər hansı bir mərhələsində pedaqoji texnologiyaları tətbiq etmək mümkündür.

Müasir təhsil texnologiyası mahiyyətcə təhsilin məzmununun müəyyən edilməsinə xidmət edir. Yeni təhsil formasında təlim metodları və formalarının əsaslı şəkildə dəyişməsi təhsilin məqsəd və məzmununda dəyişikliklər edilməsini tələb edir. Məsələn dərsliklər həm təhsilin məzmunu, həm də məzmunun ümumi şəkildə necə verilməsi texnologiyası əsasında işlənir və dərslik müəlliflərinin təqdim etdiyi texnologiya dərsliklərin keyfiyyətini müəyyənləşdirməyə imkan verir. Tətbiq olunan texnologiyanın necə nəticələnməsi pedaqoqun peşəkarlığının göstəricisidir.

Bir çox kriteriyalara görə pedaqoji texnologiyalar müxtəlif qruplara bölünür. Didaktikada onu üç əsas qrupa ayırırlar: İzahlı-illüstrativ təlim texnologiyaları, şəxsiyyətyönümlü təlim texnologiyaları qrupu, inkişafetdirici təlim texnologiyaları. Alimlərin fikrincə öyrədici (təlimedici) sistemlərin vasitəsilə gələcəkdə müəllim və məktəbin köməyi olmadan tədrisi təşkil etmək mümkün olacaqdır.

Texnologiyanın vəzifəsi təlimedici sistemin bütün elementlərini öyrənmək və təlim prosesini layihələşdirməkdir. Tədris prosesində məqsədə və təlimin məzmununa uyğun texnologiyaların seçilməsi və onların ardıcıl, qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş vaxtda yerinə yetirilməsi tələb olunur. Müəllim müasir təlim vasitəsi kimi kompüter, multimediyaya lövhə, elektron dərslik, internet resurslarından geniş şəkildə istifadə etməyə çalışır.

Yeni pedaqoji texnologiyalar üçün şagirdlərin tədqiqat fəaliyyətinə cəlb edilməsi, müəllim tərəfindən problemlə şəraitin yaradılması, biliklərin şagirdlər tərəfindən müstəqil əldə edilməsi və s.

xüsusiyyətlər xarakterikdir. Elmə əsaslan pedaqoji qanunauyğunluqlar əsasında pedaqoji texnologiyalar hazırlanmalı və bu təlim prosesini tam idarə etməlidir.

Müasir dövrdə şagirdlərin İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyasından (İKT) istifadə etməsi onların məlumat bazasını genişləndirir, müəllimlərlə istənilən əlverişli vaxtda dialoqa girmək imkanı verməklə yanaşı, öyrəniləcək tədris materiallarını lazım olan yerdə və zamanında məşğul olmaq imkanını əldə edir. Nəticədə şagirdlərin təlim prosesinə maraqları artır.

Yeni texnologiyalardan istifadə müəllimlərin də fəaliyyətinə geniş imkanlar açır. Belə ki, onlar istənilən sayda informasiya əldə etmək, hazırlamaq və ötürmək üçün əlverişli şərait yaradır. Bununla yanaşı tədris fəaliyyətinə və tədris materiallarının mənimsənilməsinin nəticələrinə nəzarəti qısa bir vaxtda həyata keçirmək, böyük həcmdə informasiyanı saxlamaq, istənilən vaxtda ötürmək və yenidən işləmək mümkün olur. Şagirdlərin təhsilə münasibətinin düzgün formalaşmasında, məktəbdə əlverişli mühitün yaradılmasında yeni təlim formalarının rolu böyükdür. Təlim texnologiyasının inkişafı göstərir ki, hər bir fənni öyrətmək üçün texnoloji prosesi yaratmaq mümkündür. Texnologiya üzrə mütəxəssislər “Texnoloji proqramlar” təlim layihələri işləyib hazırlayırlar. Müəllimlər həmin paketlər və layihələrlə işləyən zaman məsləhətçi – təşkilatçı funksiyasını yerinə yetirirlər.

YENİ TƏLİM – YÜKSƏLƏN TƏHSİL

Bu məqalənin əsas məqsədi yeni təlim üsulları ilə şagirdlərdə yaradıcılıq qabiliyyətləri formalaşdırmaq və həmin qabiliyyətlər vasitəsilə təhsilin keyfiyyətini yüksəltməkdən ibarətdir. Hər bir şagird müasir, yeniləşən, daima inkişaf edən tədris prosesində təhsil alır. Lakin bugünkü dövrdə təhsilin səviyyəsini yüksəltmək təkcə bununla kifayətlənmir.

Açar sözlər: yenilik, təlim, fəal dərs, ənənəvi təlim

Yeniləşən dünyada müxtəlif sahələrdə gedən inkişaf özünü təhsil sahəsində də göstərməkdədir. İnkişaf etmiş dövlətlərin təhsil sistemində istifadə edilən interaktiv təlim metodlarından Azərbaycanın o cümlədən Naxçıvanın da təhsil müəssisələrində yüksələn xətlə istifadə edilməkdədir. Bu gün təhsil sahəsində aparılan islahat proqramı artıq yeni təlim üsullarında və həmçinin yeni təlim texnologiyalarından istifadəni əsas məqsəd kimi qarşıya qoymuşdur. Bu gün qurulan dərslərdə müəllimlər yeni təlim və texnologiyalardan istifadə etməklə həm dərsi daha maraqlı edə bilər həm də təhsilin keyfiyyətini yüksəldə bilirlər. Yeni təlim üsulları təkcə təhsili yox həmçinin şagirdlərində keyfiyyət səviyyəsini əhəmiyyətli şəkildə artırır. Təbii ki, təlim üsullarının üstünlükləri bununla bitmir. Bu üsullarla keçirilən dərs tam fəallıq şəraitində keçir, təkcə müəllimlər deyil şagirdlərdə yaradıcılıq axtarışında olurlar. Onlarda müstəqil düşüncə tərzini formalaşdır.

Ənənəvi təlimdə dərsin məzmunu dövrün tələblərinə cavab vermir və bununla yanaşı təhsil alanın öz təcrübəsi, müəyyən tələbatları, dünyagörüşü, bilik və bacarıqları əsas götürülmür. Şagirdin hazırkı bilikləri mənimsəməsi nəinki onun tərəkürünün inkişafı üçün heç bir əlavə maraq yaratmır həm də şagirdin idrak prosesini passivləşdirir, onun sərbəstlik, yaradıcılıq, müstəqillik və təşəbbüskarlıq kimi müasir dövrdə əsas tələb olunan keyfiyyətlərdən məhrum edir. Bütün bunlardan irəli gələrək indiki dövrdə təhsil sistemində təhsilin səviyyəsini yüksəltmək və inkişaf etdirmək üçün yeni təlim yəni fəal- interaktiv təlim metodlarına ehtiyac duyulur. Dövr yeniləndikcə artıq keçirilən təhsil sisteminin də yenilənməsini məcburi edir. Bu baxımdan təhsildə yeni texnologiyalardan istifadə bugünkü təhsil sisteminin əsas istiqamətlərindən biridir. Müasir dövrdə bu tələblərin nəzərə alınması fəal təlim texnologiyalarına üstünlük verməyi əhəmiyyətli dərəcədə zəruri edir.

Müasir təlim üsulları informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə genişlənir, öz təsir dairəsini və inkişafını daha da artırır. Yeni təlim üsullarının əsas məzmunu şagirdin qazandığı biliklərin, həqiqi həyat problemlərinin həlli istiqamətində lazımi bilik və bacarıqlar, gələcəkdə uğur əldə etməsi üçün lazım olan vərdişlər formalaşdırır. Deməli ənənəvi təlimdən fərqli olaraq fəal təlim nəinki şagirdin bugünü üçün lazım olan hətta gələcəkdə də onu həyat və fəaliyyəti üçün lazım olan bacarıqların təməlini qoyur və inkişaf etdirir. Bugün şagirdin müasir texnologiyadan istifadə etməyi öyrənməsi artıq onun dünyagörüşünün irəliləməsinin ilk mərhələsinin başlanğıcı olur. Zamanla bu öyrəndikləri daha da genişlənir və təkmilləşir. Qeyd etmək lazımdır ki, interaktiv təlimdən istifadə etmək onun təsir gücünə də təsir göstərir. Yəni bugün öyrəndikləri daha da möhkəmləndirilir və artıq şagirdin şəxsiyyət kimi formalaşmasına stimül verir. Bütün bu xüsusiyyətlər nəzərə alınaraq təlim prosesində üsul və texnikalar qarşıya qoyulan hədəf düzgün seçilməli və təlim buna uyğun şəkildə qurulmalıdır. Bütün bunlar artıq yeni dövrün yeni fikirləri şagirdləri üçün çox faydalıdır. Bu təhsil sistemi daha çox öyrənlərə düşünmək, tədqiqat aparmağa və müəyyən nəticəyə gəlmək imkanı yaradır. Bu səbəbdən də əyani vəsaitlərə tədris sistemində istifadə edilməsinə daha çox ehtiyac vardır. Yeni təhsil sisteminin yüksək sürətlə inkişaf etməsi müxtəlif təlim metodlarından istifadəni də əhəmiyyətli dərəcədə zəruri amilə çevirmişdir.

Əgər əvvəllər tədris primitiv üsullarla təşkil olunurdusa bu gün artıq müasir texnologiyanın köməyi ilə dərs prosesi də müasirləşmiş və daha da təkmilləşərək yeni nəzəri və praktiki biliklərlə zənginləşmişdir. Həm dərsliklərin, həm də dərs prosesinin yeni üsullarla qurulması, dərslərin yeni

təlimə cavab verəcək şəkildə keçirilməsi artıq yenilənmiş və yüksək səviyyədə keçirilən təhsildən xəbər verir. Bütün bu yeniliklər artıq Naxçıvanında təhsil sistemində özünü bariz şəkildə göstərir.

1996-cı ildən “Təhsildə geriləməyə qətiyyətlə yol vermək olmaz” prinsipi əsas götürülərək muxtar respublikanın bütün növ yeni təhsil müəssisələrinin tikilməsinə başlanmasına ilə Naxçıvanda bu sahənin əsası qoyuldu.

Son 24 il ərzində Naxçıvan Muxtar Respublikasının sosial-iqtisadi həyatında böyük irəliləyişlər baş verib təbii ki, bu irəliləyişlər təhsil sahəsində də özünü göstərir. Dünənə qədər işıqsız, qazsız, istifadəyə yararsız olan məktəb binaları və digər təhsil müəssisələri aparılan düzgün siyasət nəticəsində yenilənmiş və tam müasir tələblərə cavab verəcək şəkildə qurulmuşdur. Bu gün muxtar respublikada təhsil sahəsində kompleks tədbirlər həyata keçirilir. Hər bir şagirdin dövrün tələbləri səviyyəsində təhsil alması üçün düzgün tədris şəraiti yaradılır. Ali məclisin sədri cənab Vasif Talıbovun çoxşaxəli və yeniliyə əsaslanan göstərişləri ilə təkcə Naxçıvan şəhərində deyil həmçinin ən ucqar dağ kəndlərində belə müasir tələblərə cavab verən məktəb binaları və müasir tədris prosesi fəaliyyət göstərir. Qurulan yeni şərait nəticəsində həm şagirdlər dövrün tələbinə uyğun təhsil alır həm də təhsilin keyfiyyəti yüksəlir. Bütün bunlar bu günə qədər tikilən təhsil müəssisələri, yaradılan təhsil şəraiti, yeni təlimə uyğun keçirilən dərslər artıq təhsilin yüksəlişindən xəbər verir.

Bütün bunlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, yeni təlim üsulları ilə keçirilən dərslər, tədrisdə yaradılan yeni və təkmil şərait, müasir tələblərə cavab verən təhsil müəssisələri, yaradılan steam kabinələr və dövrün tələbinə uyğun dərslilər təhsilin səviyyəsini yüksəldən vacib və aktual məqamlardır. Çünki bütün bunlar şagirdlərin yaradıcılıq və dünyagörüşünü inkişaf etdirən başlıca amillərdir. Bütün bu deyilənlər, yaradılan yeni şərait bütövlükdə təhsilin inkişafına töhfə verərək onun keyfiyyət səviyyəsini yüksəldir. Yüksək səviyyədə təşkil olunan təhsil prosesində isə sağlam düşüncəli, gələcəyimiz olan şagirdlər yetişir. Onların bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında təlim və tədris mühitinin əvəzsiz rolu vardır. Bu şəxsiyyəti yetişdirən və formalaşdırın isə yüksək qabiliyyətli və İKT bacarıqları olan müəllimlərdir. Bütün bu amillər birlikdə və kompleks həyata keçirildiyi zaman artıq yüksək təhsil sistemi tam formalaşmış olur.

Ulu öndərimizində dediyi kimi “Təhsil millətin gələcəyidir” gələcəyimiz olan təhsili isə yüksəltmək, inkişaf etdirmək hər birimizin ən başlıca vəzifəsidir.

İNKLÜZİV TƏHSİL: TƏLƏBLƏR VƏ TƏCRÜBƏ

Məqalənin əsas məqsədi xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara zəruri bilik, bacarıq və vərdiş aşılamaqla potensiallarını ən yaxşı şəkildə həyata keçirmək üçün yaradılmış xüsusi dəstəkdən, bununla yanaşı sağlamlığı məhdud olan uşaqlara, digər uşaqlarla birlikdə təhsil verilməsi ilə onların cəmiyyətə uyğunlaşmasını, əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlanmasını təmin etməkdən ibarətdir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlar, xüsusi pedaqogika, dövlət qayğısı, psixoloji dəstək

Dünyada təxminən 93 milyon uşaq əlilliyi ilə yaşayır. Hal-hazırda Azərbaycanda 60 minə yaxın sağlamlıq imkanları məhdud uşaq var. Onlardan yalnız 12 mini təhsilə cəlb olunub. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsilə cəlb olunması üçün həyata keçirilən ən yaxşı inkişaf proseslərindən biri “inklüziv təhsil”dir. Dünyanın bir çox ölkələrində olduğu kimi, inklüziv təhsil Azərbaycanın da əsas prioritet istiqamətlərindən birini təşkil edir. Ölkəmizdə son illərdə inklüziv təhsilə xüsusi fikir verilir. Hazırda respublikamızda 20-dən çox təhsil müəssisəsində bu təlim metodundan istifadə edilir. Qeyd edək ki, inklüziv təhsil insan hüquqları prinsipinə əsaslanır. Azərbaycan Respublikası İnsan Hüquqları Konvensiyasını 1992-ci ildə imzalayıb. “İnküziv təhsil layihəsi”nin icrasına 2005-ci ildən start verilmişdir.

İnküziv təhsil nədir? İnküziv təhsilin üstünlükləri nələrdir? Nə üçün vacibdir? Suallarını belə cavablandıra bilərik ki, inklüziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar üçün uyğun təhsil sistemi olmaqla yanaşı həm də bütün uşaqların ehtiyaclarına uyğun şəkildə təşkil edilmiş prosesdir. Biz inklüziv təhsillə, təhsildə imkan bərabərsizliyinin qarşısını ala və ədaləti təmin edə bilərik. Başqa sözlə desək, inklüziv təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların cəmiyyətdən təcrid olunmasının qarşısını almaqla qalmayıb, onları əmək fəaliyyətinə və ailə həyatına hazırlayır. İnküziv təhsil sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların digər uşaqlarla birlikdə təhsil almasına şərait yaradır. Belə ki, onlar əqli, psixi və sosial baxımdan formalaşır. Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların öyrənmə potensialının üzə çıxarılmasında və sosial həyatda özlərinə inamın yaranması üçün inklüziv təhsil ən effektiv proseslərdən biridir. İnküziv təhsil eyni zamanda pedaqogika elminin bir sahəsi olan xüsusi pedaqogika ilə inteqrasiya təşkil edir. Xüsusi pedaqogikanın sahələri (surdopedaqogika, tiflopedaqogika, oliqofrenopedaqogika və loqopediya) inklüziv təhsilin həyata keçirilməsinə və inkişafına stimül verən ən effektiv vasitədir.

Autizim, Daun sindromu, hiperaktivlik, davranış pozulmaları, dayaq hərəkət aparatı pozulmuş uşaqlarla pedaqoji iş korreksiya metodları ilə aparılır. Korreksiya çatışmazlıqların aradan qaldırılması və cəlb edilməsi istiqamətində görülən tədbirlər sistemidir. Hər ikisin tədqiqat obyektinə xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlardır.

Bunuda qeyd edək ki, xüsusi pedaqogikanın əldə etdiyi inkişaf əqli və fiziki cəhətdən qüsurlu uşaqların yalnız mənfi əlamətlərini göstərmir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşağın inkişafında müəyyən müsbət cəhətlərin olmasını qeyd edir və göstərir ki, bu qüsura uyğun tərbiyə işi təşkil edilərsə, həmin uşaqlar ətraf mühitə tez adaptasiya oluna bilərlər. Lakin sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlar təhsil almaqla bağlı bir sıra çətinliklərlə üzləşirlər ki, bununda obyektiv və subyektiv səbəbləri var. Bunun ən başlıca səbəblərindən biri də valideynlərin övladlarının təhsilinə maraqlı olmamasıdır. Bəzən valideynlər sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarından utanaraq onların təhsil almasına şərait yaratmır və bununla da övladlarını cəmiyyətdən təcrid etmiş olurlar. Halbuki, sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlara ən böyük mənəvi, psixoloji dəstəyi valideynlər göstərməlidirlər ki, onlarda özünə inam formalaşsın və təcrid olunmaqla psixoloji travmalar almasınlar. Qüsurlu uşaqların valideynlərinin həssaslığını nəzərə alaraq belə deyə bilərik ki, onlar üçün ən yaxın dəstəkçi və ən

yaxşı psixoloq valideyn olmalıdır. Belə olduğu halda onlar tam formalaşmış bir şəxsiyyət və gələcəyə inamı olan insan böyüdə bilərlər. Əks təqdirdə, dörd divar arasında qalaraq, təhsil almamaqla yanaşı ruhu zəhərlənmiş bir şəxs böyütmüş olurlar. Çətinlik bununla da bitmir, bütün dünyada uşaqlar əlillik, irq, dil, din, cinsiyyət və yoxsulluq səbəbindən təhsildən geri qalırlar. İnkluziv təhsil isə bizə fərqlərindən asılı olmayaraq bütün uşaqların birlikdə təhsil alma haqqını vəd edir. İnkluziv təhsilin təməl daşı isə hamı üçün faydalı olmasıdır. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların tipik yaşlıları ilə təhsilə birgə hazırlanması üzrə məsuliyyət daha çox psixoloq və tərbiyəçilərin üzərinə düşür. Məktəb insanın yalnız təhsil aldığı məkan deyil, bu məkanda insan həm əqli və psixi həm də sosial baxımdan formalaşır. Həmçinin inkluziv təhsilə təsir edən ən əsas komponentlərdən biri də məktəbdir. Məktəblə yanaşı məktəb rəhbərliyi, müəllim, ailə və ətraf mühit kimi komponentlərin də təsiri danılmazdır. Bir sözlə desək, uşaqlarda kollektivçilik, əmək vərdişləri, davranış, etik və əxlaqi keyfiyyətlərin aşılması, inkişaf etdirilməsi tərbiyəçilərin əsas vəzifələrindən biridir.

İki illik təcrübəmə əsaslanaraq, yazdığım ilk məqaləmdə onuda qeyd etmək istəyirəm ki, hər bir müəllim öz vəzifələrini yerinə yetirməklə yanaşı, istər psixoloji dəstəyə ehtiyacı olan, istərsə də qüsurlu şagirdləri digərlərindən təcrid etməməli, onlara xüsusi diqqət və qayğı göstərməlidir. Vicdanlı olmaq hər bir müəllimin əsas missiyası olmalıdır.!

BÖLMƏ 2. Ümumi təhsilin konseptual məsələləri islahatlar kontekstində**RÖVŞƏN VƏLİYEV***Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu***NURAY RZAYEVA***Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu**nuray1993.ru@gmail.com***ÜMUMİ TƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNİN İDARƏ OLUNMASINDA
KEYFİYYƏT İDİKATORLARI**

Məqalədə məktəbin idarə edilməsində idarəetmənin mahiyyəti, idarəetmənin keyfiyyətinin indikatorları araşdırılır. Məktəbin idarə edilməsində mövcud vəziyyət və keyfiyyətin yüksəldilməsi üçün vacib şərtlər tədqiq olunur.

Açar sözlər: təhsil, məktəb, idarəetmə, planlaşdırma, təşkilat

Məktəbə rəhbərlik edərəkən təlim-tərbiyə prosesinin özünə-məxsus qanunauyğunluqlarını nəzərə almaq vacibdir. Tədris tərbiyə prosesini idarə etmək də məqsəd şəxsiyyətin ahəngdar inkişafını təmin etməkdir. Tərbiyə, təhsil prosesi dövlət təhsil sistemi, ictimai təşkilatlar və ayrı-ayrı vəzifəli şəxslər tərəfindən idarə olunur. Təhsilin quruluşuna və sisteminə nazirlik, Muxtar Respublika, vilayət, təhsil nazirliyi, təhsilin rayon şəhər şöbələri daxildir. Bunları Azərbaycan dövlətinin təhsil nazirliyi idarə edir. Nazirlik həmçinin icbari təhsil qanununun yerinə yetirilməsinə, məktəblərdə təlim-tərbiyə məsələlərinin düzgün qoyuluşuna, məktəblərin maddi texniki bazasının zənginləşməsinə, müəllimlərin, məktəb rəhbərlərinin, pedoqoji kadrların ixtisaslarının artırılmasına, yenidən hazırlanmasına nəzarət edir və bütün bunlar üçün məsuliyyət daşıyır.

Məktəbin idarə edilməsi və ona rəhbərlik vəhdətdə həyata keçirilir. İdarəetmə məktəbdə planlaşdırmanı, təşkilati işləri, pedoqoji prosesin stimullaşdırılmasını, təlim-tərbiyə işinin nəticələrinin təhlilini və s. nəzərdə tutur. Təhsilə rəhbərlik idarəetmə vəzifələrinin necə yerinə yetirilməsi ilə sıx bağlıdır. Buna görə də təhsilə rəhbərliyin bir neçə prinsipi vardır. Həmin prinsiplər sırasında demokratik mərkəziyyət, planlaşdırma, hesaba alam və nəzarət, elmili mühüm yer tutur. Demokratik mərkəziyyət mərkəzi rəhbərliklə yerli rəhbərliyin vəhdətini təmin edir. Bu prinsip vahid rəhbərliklə kollegiallığın təmin olunmasına şərait yaradır. Bu prinsip respublika Təhsil Nazirliyi ilə yerli (rayon, şəhər) Təhsil şöbələrinin, Muxtar Respublika, Vilayət nazirliyinin qarşılıqlı əlaqədə olmasını təmin edir.

Planlaşdırma, hesaba alma və nəzarət prinsipləri təlim-tərbiyə müəssisələrinin işinin yalnız cari deyil, həm də perspektiv planlaşdırmanı, görülən işlərin hesaba alınmasını və onlara nəzarət edilməsini tələb edir. Perspektiv planda beş il təxmini icra tədbirləri nəzərdə tutulur.

Elmlilik prinsipi cəmiyyətin inkişaf qanunauyğunluqlarını, elmin yeniliklərini nəzərə almağı tələb edir. Təlim-tərbiyə işinin elmi təşkili kompleks yanaşma əsasında həyata keçirilir. Bu prinsip eyni zamanda idarə etmədə meydana çıxan yeni keyfiyyət və iş üsullarının öyrənilməsinə, onu yaradıcı şəkildə tətbiq etməyi nəzərdə tutur. Təhsilin idarə olunması müvafiq qanunvericilik aktları, Əsasnamələr və təhsil müəssisəsinin nizamnamələri ilə tənzim edilir.

Yaşadığımız dünyanın qlobalaşdırması dövründə bazar iqtisadiyyatının önə çəkilməsi, cəmiyyətin sənayeləşdirilməsi, informasiya texnologiyalarına geniş yer verilməsi zamanında təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi bir problem kimi başlıca məsələlərdəndir. Bu gün sərmayələrin insan kapitalına çevrilməsi daha səmərəli nəticələr verir. Təhsil prosesinin modernləşdirilməsi, yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi, innovasiyaların, fənn kurikulumlarının həyata keçirilməsi, monitorinqlərinin təşkili keyfiyyətli təhsil əldə etməyin məqsədəuyğun yoludur. Təhsil müəssisələrinin qarşısında duran əsas məqsədlərə nail olma səviyyəsini standartlara uyğun müəyyənləşdirmək keyfiyyətin yüksəlməsinə aparən istiqamətdir. Təhsil sisteminin mühüm anlayışlarından biri də keyfiyyətdir. Təhsildə islahat, keyfiyyət ölçüləri və keyfiyyətə cavabdehliyə bir nəzər salaq. Təhsildə keyfiyyətin təmin edilməsi və artırılması sahəsində dünya təcrübəsi təhlil

olunmaqdadır. Bəşəriyyətin ən geniş fəaliyyət növü olan təhsilin əhatə dairəsi genişdir. Müasir cəmiyyətə, dövlətlərə, insanlara bu gün artıq keyfiyyətli təhsil tələb olunur. Bu gün təhsil sistemində aparılan islahatlar keyfiyyətin təmin olunması üçündür. Təhsildə inkişaf irəliləməyə doğru atılan addımlar deməkdir. İnsanlar daima əldə etdiyi uğurları qorumağa, yeniləşdirməyə, yeni məzmun və yeni formalar axtarışındadır. Təhsildə də bu inkişafın planlı şəkildə həyata keçirilməsi zəruridir. Bütün bunları həyata keçirmək üçün möhtəşəm proqramlar hazırlanır və onun tətbiqinə nail olmaq üçün mexanizmlər hazırlanır, təkmilləşdirilir.

Ümumtəhsil məktəblərində keyfiyyətin yüksəldilməsinin dinamikliyinə nail olmaq üçün məktəblərarası (sınıflərarası) rəqabət mühiti yaradılmalıdır. Bu zaman məktəblər rəqabətə davam gətirmək məcburiyyəti qarşısında qalır. Yeganə çıxış yolu özünü digərlərindən fərqləndirmək, daha yaxşı, daha güclü olduğunu sübuta yetirmək lazım gələcəkdir. Yerləşdiyi ərazidə keyfiyyətli təhsil verən məktəb, daha böyük nüfuza malik olan təhsil müəssisələri ilə güclü rəqabət qarşısında daim axtarış aparmağa, yeniləşməyə məcbur olur, keyfiyyətə baxışını genişləndirməyə və dəqiqləşdirməyə çalışır.

Təhsildə keyfiyyət nədir? Cəmiyyətin fəaliyyətinin bütün sahələrində olduğu kimi təhsildə şagird üçün keyfiyyət yüksək standartlara malik olmaqdır, fərqli, istisna xüsusiyyətdir, yüksək təfəkkür deməkdir. Məktəb üçün keyfiyyət gözəgörünən nöqsanların olmaması anlamındadır. Keyfiyyət məktəbin mədəniyyəti deməkdir, hər kəsin öz işində məsuliyyətini dərk etməsi, məktəbdə iş səmimiyyətinin hökm sürməsi deməkdir

Keyfiyyət asan izah olunmasına baxmayaraq, çətin əldə edilən bir nailiyyətdir. Keyfiyyət daima davamlı inkişaf tələb edir. Sistemli olaraq müxtəlif üsulların hökm sürməsidir, zəruri işlərin mümkün qədər vaxtında yerinə yetirilməsidir. Keyfiyyət və innovasiya bir-biri ilə sıx əlaqəlidir. İnnovasiyaların tətbiqi artıqca keyfiyyət yüksəlməyə doğru irəliləyir.

Keyfiyyət hamının iştirakı ilə, kollektivin səyi ilə təşkil olunan işin nəticələnməsidir. Kollektivin mövqe, daxili mədəniyyəti, təhsildə keyfiyyət sistemi yaradır.

Mövcüd formanın əsaslı şəkildə dəyişməyə, yüksək standartlara doğru yönələrək təkmilləşməyə can atan fəaliyyətdə keyfiyyət hesab oluna bilər. Özünüauditin və təftişin məktəbdə cərəyan edən əsas prosesləri də keyfiyyətə aparan yoldur. Təhsil sistemində keyfiyyətə nəzarət, keyfiyyətin ölçülməsi, keyfiyyətin təminatı, keyfiyyətin artırılması yolları lazımdır, lakin keyfiyyət bir prosesdir, onun artırılması başlıca konsepsiyadır.

Keyfiyyət haqqında danışarkən, onu izah edərkən tez-tez standartlar sözü işlədilir. Standartlar özü də iki cür olur: yüksək standartlar (mükəmməllik, kamillik, təfəkkürlük), və ya dünya standartları, minimum standart qaydalar, yəni (minimum standartlar).

Məktəbin xüsusi gözləntiləri, bilik və bacarıq tələbatları nəticəyönlü dəyərlərlə müəyyən edilir, şəxsiyyətəyönlü dəyərlərə söykənir. Keyfiyyət əvvəlki diaqnostik gerçək vəziyyətlə, hal hazırkı zamana kimi əldə olunmuş nailiyyətin nəticə arasında olan fərqdır. Keyfiyyət özünüauditin nəticələri ilə, kənar auditin nəticələrinin yaxınlığıdır.

Məktəb insanı kamilliyə, mükəmməlliyə, təfəkkürə doğru aparan bilik istehsal edir. Ona görə bir tərəfdən bu prosesin necə getməsinə göstərən parametrlər, digər tərəfdən isə prosesin nəticəsi, yəni məzunlar keyfiyyəti müəyyən edən cəhətlərdir.

Keyfiyyəti ölçən qurumların ən çatışmayan tərəflərindən biri onların şagirdlərin ali məktəblərə qəbulun nəticələri ilə əsaslandırmasıdır. Bu isə məktəbin keyfiyyət göstəricilərinin yalnız bir elementidir. Məktəbin yetişdirdiyi həyatı biliklərə malik, intellektual səviyyəli, qeyri-adi istedadla, bacarığa, peşəkara lığa meyilli, dünyagörüşlü, mədəni şagirdlərin bir şəxsiyyət kimi formalaşdırılmasını ölçmək nədənsə nəzərdən qaçır.

Məktəb özudə müstəqil daxili dəyərləndirilməyə apara bilər. Bu zaman daxili əmrlə özünüaudit qurumu yaradır və bu qurum vasitəsi ilə özünü təftiş edərək idarəetməni dəyərləndirir. Özünü nümunəvi məktəblərlə müqayisə etməyə, nöqsanları aradan qaldırmaq tövsiyələri və yüksək nailiyyət yollarını müəyyən etməyə səy göstərə bilər.

Keyfiyyət haqqında fikir yürütməli olan digər qurumlar öz işini birinci növbədə bu daxili dəyərləndirməni təhlil etmək üzərində qurur və keyfiyyətin artırılması yolları barədə tövsiyələr, təkliflər də əldə edə bilirlər. Keyfiyyətin tərəfsiz ölçülməsi və artırılması yollarını göstərən özünüauditin əsas

nəticələri və tövsiyələri haqqında hazırlanmış hesabat məktəbin idarəolun masında böyük rol oynayır. Ümumtəhsilin həyata keçirilməsində və keyfiyyətin təmin edilməsində bir-biri ilə sıx əlaqədə olan komponentlərə diqqət yetirək:

Ümumtəhsil məktəblərinin keyfiyyət göstəricilərini ölçərkən mövcud standartlara əsaslanaraq dəqiq işlənmiş indikatorlar hazırlanması zəruridir. Bu indikatorlar məqsəddən asılı olaraq dəyişə bilər. Keyfiyyəti müəyyənləşdirmə üçün araşdırma aparılan məktəbdə nailiyyətin və ya geriləmələrin hansı dərəcədə olması haqqında fikir yürütmək qiymətləndirməyə məsul olan qurumun işidir.

Təhsil müəssisələrini bütövlüklə xarakterizə edən ümumi keyfiyyətin ölçülməsində, eləcə də ayrı-ayrı sahələr üzrə təhsil müəssisələrinin uğurlarını və mövcud vəziyyətini araşdırıb peşəkar bir fikir söyləmək məsələsində beynəlxalq təcrübələrə əsasən mümkündür. Bu zaman, əlbəttə, məktəbin təbiətinə, məqsədinə, ölçüsünə və digər əlamətlərə görə fərqli olmasını və fərdiliyini, özünəməxsus olmaq istəyi nəzərə alınır.

Dəyərləndirmə prosedurları adətən ardıcıl qurulur və vəhdət təşkil edir. Keyfiyyətin dəyərləndirilməsi üçün aşağıdakı təqribi indikatorları təklif edə bilərik:

- nailiyyətlərin və təhsil imkanlarının qarşılıqlı dəyərləndirilməsi;
- müəllimin peşəkarlıq səviyyəsi;
- təlimin məzmunu;
- irəliləyişlərin, qiymətləndirmələrin koordinasiya səviyyəsi;
- təlim üçün ayrılmış vaxt;
- şagirdin tələblərini ödəyən resurslar;
- tədris vasitələrinin keyfiyyəti;
- dövlət standartları;
- tədris proqramları (kurikulumları); > adambaşına düşən təhsil xərcləri;
- öyrənmənin məişət problemləri;

Bu indikatorlarla məlumatların keyfiyyəti, qəbul edilmiş qərar və fəaliyyətlərin münasibliyi, müvafiqliyi və etibarlılığının təmin edilməsinə təminat verilə bilər. Dəyərləndirmənin məqsədləri real seçilir və ölçülə bilən xüsusiyyətlər qiymətləndirilir. Şagirdin nailiyyətləri ona yaradılmış imkan daxilində müəyyən sahədə yerinə yetirdiyi konkret tapşırığın səviyyəsinə görə dəyərləndirilir.

Təhsilin keyfiyyəti bu prosesin iştirakçıları müəllim və şagirdlərdən çox asılıdır. Müəllim tədris etdiyi fənnə ilk dərstdən maraqlı oyanmağı bacarmalıdır. Bu isə ilk dərstdən başlayaraq, şagirdlərin mövzunu qavrama bacarığı nəzərə alınmaqla hər bir sonrakı dərstdə müəyyən korreksiyalar edilməklə aparılmalıdır. Təlimlər və digər dərslər zamanı son materiallar və innovativ texnologiyalardan aktiv istifadə olunmalıdır. Yalnız bu yolla şagirdlərdə fənnə maraqlı oyanmaq, bununla da tədrisə marağı artırmaq, biliyin və təfəkkürün formalaşdırılmasına nail olmaq mümkündür.

FƏNN PROQRAMLARININ (KURİKULUMLARIN) SƏCİYYƏVİ CƏHƏTLƏRİ VƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ MÜASİR PEDAQOGİKA ELMİNDƏ

Fənn kurikulumlarının səciyyəvi cəhətləri təhsil alanın idraki emosional və psixomotor fəaliyyətləri əsasında həyatı bacarıqlarını inkişaf etdirməklə milli və bəşəri dəyərləri formalaşdırmasıdır. Həmçinin fənn proqramlarının sturukturu ümumi təlim nəticələri, məzmun xətləri, məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri, məzmun standartları haqqında anlayışların verilməsidir.

Açar sözlər: *təlim nailiyyəti, məzmun komponentləri, nailiyyət səviyyəsi, potensial imkanlar*

Fənn kurikulumlarının səciyyəvi cəhətlərinin müqayisəli təsvirini aşağıdakı kimi verə bilərik:
Şəxsiyyətyönümlüdür – Təhsil alanın idraki emosional və psixomotor fəaliyyətləri əsasında həyatı bacarıqlarını inkişaf etdirməklə milli və bəşəri dəyərləri formalaşdırmasıdır.

Şagirdyönümlüdür - Təhsil sahəsinin fəaliyyətlərinin təhsilalanların mənafeyinə, maraq və tələbatlarının ödənilməsinə, istedad və qabiliyyətlərinin potensial imkanlarının inkişafına xidmət etməsidir.

Nəticəyönümlüdür - Əldə olunması nəzərdə tutulan təlim nailiyyətlərinin nəticələr formasında əvvəlcədən müəyyən edilməsidir.

Tələbyönümlüdür - Fərdin, cəmiyyətin və dövlətin dəyişən ehtiyac və tələbatının nəzərə alınmasıdır.

İntegrativlik əsas prinsip kimi qəbul olunub - Təhsilin məzmun komponentlərinin bir-biri ilə həyatla sistemli şəkildə əlaqələndirilməsidir.

Qiymətləndirmə standartları və mexanizmləri müəyyən edilib - Təhsil alanların nailiyyət səviyyəsinə qoyulan dövlət tələbidir.

Fənn proqramlarının (kurikulumlarının) sturukturu

GİRİŞ		
Fənnin məqsəd və vəzifələri		
Fənnin xarakter xüsusiyyətləri		
I	II	III
Fənnin məzmunu	Təlim strategiyaları	Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi
<ul style="list-style-type: none"> - Ümumi təlim nəticələri - Məzmun xətləri - Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri - Məzmun standartları 	<ul style="list-style-type: none"> - Fənn üzrə təlimin təşkilinə verilən əsas tələblərin təsviri - Forma və üsulların təkmləşdirilməsi barədə tövsiyələr - Müəllimin təlim fəaliyyətinin planlaşdırılmasına dair nümunələr 	<ul style="list-style-type: none"> - Əsas qiymətləndirmə növləri - Qiymətləndirmə standartları və qiymətləndirmə vasitələri

Əsas standartın funksiyaları aşağıdakılardır:

- Fənlər üzrə müəyyən olunan təlim nəticələrinin məzmun xətləri üzrə ümumi şəkildə ifadə edir.
- Sınıf və fənlər üzrə summativ qiymətləndirmənin aparılmasını təmin edir.

Alt standartın funksiyaları aşağıdakılardır:

- Təlim məqsədlərinin dəqiq müəyyən olunması üçün etibarlı zəmin yaradır.
- Təlim strategiyalarının düzgün seçilməsində mühüm rol oynayır.
- Təlimdə interaktivliyi təmin edir.
- Təlimin məzmununun davamlı inkişafını təmin edir.

TAMARA BAXŞƏLİYEVA

TAKSONOMİYALARIN TƏLİM PROSESİNİN DÜŞÜNÜLMÜŞ TƏŞKİLİ – PLANLAŞDIRILMASININ AMİLİ KİMİ

Təlimin məqsədi taksonomiyanın hər hansı bir səviyyəsində müəyyən ediləndən sonra qarşıda yeni vəzifə durur: müvafiq təlim strategiyalarını müəyyənləşdirmək və məqsədin səviyyəsinə, üstə düşən qiymətləndirmə üsullarını seçmək və qiymətləndirmə vasitələrini hazırlamaq. Əgər təlim məqsədi idraki taksonomiyaların tətbiq səviyyəsindən müəyyən edilmişdirsə, o zaman təlim fəaliyyətləri və tapşırıqları tətbiq səviyyəsinə uyğun hazırlanmalı, qiymətləndirmənin də həmin səviyyəyə müvafiqliyi təmin olunmalıdır.

Açar sözlər: idraki taksonomiya, təlimin məqsədi, təlim keyfiyyəti, təlimin konqruyentliyi

Taksonomiyalar fənn üzrə məqsədlərin müxtəlif səviyyələr baxımından düzülüşünü təmin edir.

Məqsədlərin səviyyələr üzrə (bilik, anlama, tətbiq, təhlil, sintez, dəyərləndirmə) əlaqəli şəkildə müəyyənləşdirilməsi təlim prosesində taksonomiyaların müxtəlif mərhələlərini əhatə etmək imkanı verir və müəllimi yalnız məlumatları yadda saxlamağı öyrətmək kimi uğursuz tədris fəaliyyətindən qoruyur.

Bu baxımdan taksonomiyalar, təkcə müəllimin fəaliyyətinə rəngarənglik qatmayıb, həm də şagirdin nail olacağı təlim məqsədlərini əhatəli dairəsi baxımından geniş və dəqiq olmasını təmin edir.

Təlim məqsədləri şagirdlərin təlim fəaliyyətlərini, yəni yerinə yetirəcək tapşırıqların gözlənilən nəticələrə nail olmaq baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Taksonomiyalar təlimin ardıcıl inkişafda olmasını təmin edən vasitədir:

Sadə məqsəddən mürəkkəb məqsədə doğru:

Sadə fəaliyyətdən mürəkkəb fəaliyyətə doğru:

Təlimin məqsədi taksonomiyanın hər hansı bir səviyyəsində müəyyən ediləndən sonra qarşısında yeni vəzifə durur: müvafiq təlim strategiyalarını müəyyənləşdirmək və məqsədin səviyyəsinə üstə düşən qiymətləndirmə üsullarını seçmək və qiymətləndirmə vasitələrini hazırlamaq.

Əgər təlimin məqsədi idraki taksonomiyaların tətbiq səviyyəsindən müəyyən edilmişdirsə, o zaman təlim fəaliyyətləri və tapşırıqları tətbiq səviyyəsinə uyğun hazırlanmalı, qiymətləndirmənin də həmin səviyyəyə müvafiqliyi təmin olunmalıdır. Məsələn: əgər fiziki tərbiyə dərslərinin məqsədi müəyyən məsafəni qaçmağı öyrətməkdirsə, o zaman təlim fəaliyyətləri həmin məsələni qaçmağın texnikalarını öyrətməyə, qiymətləndirmədə qaçarkən texnikalardan düzgün istifadə edib – etmədiyini yoxlamağa xidmət göstərməlidir. Daha dəqiq desək:

Şagirdə qaçışı düzgün təşkil etmək üçün müvafiq bilik və bacarıqlar verilməlidir.

Ona qaçmaq üçün şərait yaradılmalıdır (təhlükəsiz məkan seçilməli, 100 m ölçülməli və işarələnməlidir).

Nəticədə qaçış zamanı texnikalara hansı dərəcədə riayət edildiyi müşahidə üsulu ilə qiymətləndirilməlidir.

100 m məsafəni neçə saniyəyə qaçdığı müəyyən edilmiş normativlər üzrə qiymətləndirilməlidir.

Bu halda kağız-qələm test yoxlaması təlim məqsədilə qeyri konqruyent olar. Müəllimlər təlim məqsədlərini, təlim fəaliyyətlərini və qiymətləndirmə üsul və vasitələrini taksonomiyaların səviyyələri baxımından dəyərləndirməklə belə uyğunsuzluqların qarşısını ala bilər və onların konqruyent olduğuna əmin ola bilər. Bu kurikulumun qurulmasında mühüm komponentdir.

Taksonomiyanın hər aşağı mərhələsi özündən yuxarı mərhələnin tərkib hissəsidir.

Təlimin keyfiyyətinin yüksəldilməsi o zaman baş verir ki, təlim fəaliyyətlərinin ardıcılığı taksonomiyalar baxımından təmin olunsun və hər dəfə bir səviyyədən digər səviyyəyə keçid olsun.

Təlim fəaliyyətləri hazırlanarkən konkret səviyyələrinin spesifik xüsusiyyətləri nəzərə alınmalıdır.

Məqsədləri ardıcıl düzərkən müəllimlər, bir qayda olaraq, məlumat bazasını təmin edən məqsədləri birinci yerləşdirirlər.

Taksonomiyalar iyerarxik olduğundan daha mürəkkəb məqsəd özündən aşağı səviyyəli məqsədin əsasında tərtib edilir.

Bundan əlavə şagirdlərin bilik və bacarıqlarını taksonomiyanın hər səviyyəsi üzrə inkişaf etdikcə onlar nailiyyətin əldə edilməsini ardıcillığı öyrənirlər.

Sonrakı mərhələdə mürəkkəb təlim məqsədlərinə nail olmaq üçün şagird gərgin təlim fəaliyyətinə və mürəkkəb tapşırıqların icrasına hazır olur.

Müəllimlər taksonomiyaların səviyyələri baxımından məqsədləri təhlil etməkdə məqsədmüvafiq təlim strategiyaları, təlim tapşırıqları və qiymətləndirmə üsul və vasitələrini müəyyən etməlidirlər.

Təlimin təşkilinə bu cür yanaşmaq kurikulumun reallaşmasına verilən tələbdir. Bütün bunlar baş verdiyi halda təlimin konkrutivliyi təmin edilmiş olur.

MƏKTƏB – ŞAĞIRD – VALİDEYN ÜÇBUCAĞINDAKI ÇATIŞMAZLIQLAR

Məqalədə təhsilimizin inkişafından, yeni yaranan strategiyalardan, müəllimlik peşəsinin vacibliyindən bəhs edilir. Dövrün tələblərinə cavab verən şəxsiyyətlər yetişdirməyin vacibliyindən xəbər verir. Müasir müəllimin qabiliyyətləri nəzərdən keçirilir. Əsasən məqalədə müəllim-şagird-valideyn münasibətlərindəki konfliktlər yer almaqdadır. Məqsəd bu çatışmazlıqların müəyyən miqdar da olsa aradan qaldırılmasıdır.

Açar sözlər: təhsilin inkişafı, təhsil sistemi, standartlar, tələblər

Bəs ki, uşaqdır hələ, yaxşı-yaman sanmayı,
Elmin əbəs olduğun anlamayı, qanmayı,
Sair uşaqlar kimi hər sözə aldanmayı,
Eyləyir ömrün hədə, oxutmuram əl çəkin!
Eyləməyin dəngəsər, oxutmuram, əl çəkin!

Satira ustadı, öz dövrünün seçilən müəllimlərindən olan Mirzə Ələkbər Sabirin “Oxutmuram, əl çəkin!” şeiri bizə gələcəkdə elmin, təhsilin nə qədər vacib olacağından xəbər verirdi. Təkcə M.Ə.Sabir yox, XII əsrdən - Nizami dövründən ən müasir dövrə qədər bütün sənətkarların tək bir amalı var idi: “Gələcək nəsilləri bizdən daha savadlı və yaradıcı görmək.”

XIX əsin II yarısından artıq Azərbaycanda qabaqcıl təhsilin ilk nümunələri yaranmağa başlamışdır. Təhsil elə bir sistemdir ki, nə qədər inkişaf etsədə yenə beynəlxalq təcrübəyə əsasən çatışmazlıqlar olur. Təhsilin inkişafı ölkədə əhalinin rifahının yaxşılaşması, həmçinin fərdin həyatının daha yüksək səviyyədə qurulması üçün zəmin yaradır. XXI əsrdə artıq təhsildə yeni terminlər işlənməyə başlandı. Təhsilə maraq daha da artdı.

Sürətlə modernləşən Azərbaycan Respublikasında təhsil sisteminin insan kapitalının inkişafı çağırışlarına cavab verməsi istiqamətində yeni addımların atılmasına və ümumi təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin Avropa standartlarına uyğunlaşdırılmasına ehtiyac vardır. Təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün təhsili idarəetmə sisteminin yenidən qurulması, bu sahədə insan resurslarının inkişaf etdirilməsi və müəllim peşəsinin nüfuzunun artırılması zəruridir.

Təhsilin tələblərindən biri cəmiyyət üçün hərtərəfli inkişaf etmiş gənclər yetişdirməkdir. Bu səbəbdən cəmiyyətin tələblərinə cavab verən vətəndaşlar yetişdirmək üçün ən başlıca vəzifə öz ixtisasını mükəmməl bilən, bacarıqlı, yaradıcı, işgüzar, müəllimlik adını uca tutan, özünə və şagirdlərinə qarşı tələbkər kadrlar hazırlamaqdır. İslam dünyasının ən parlaq simalarından olan Həzrət Əli demişdir: “Mənə bir hərf öyrədənin, 40 il köləsi olaram”. Müəllim əməyinin belə yüksək qiymətləndirilməsinin səbəbini anlamaq üçün onun mahiyyətinə nəzər salmaq lazımdır.

Dünyada sevilən peşələr çoxdur. Bu peşələri seçən insanlara sənətini öyrədən yenə müəllimdir. Müəllim elm, bilik xəzinəsinin qapısını insanların üzünə açan bir varlıqdır. Əgər bu gün biz bəşəriyyətin çatdığı yüksək inkişaf səviyyəsi, elmi-texniki nailiyyətlər haqqında sevinərək söhbət açıyıqsa, buna görə də ilk növbədə müəllimlərə minnətdar olmalıyıq.

Yeni kurikulumlar müəllim fəaliyyətinin idarə olunması, dəyərləndirilməsi baxımından geniş əhəmiyyət daşıyır. Bu kurikulumlar onlara işlərini qurmaqda, fəaliyyət məqsədlərini həyata keçirməkdə, İKT avadanlıqlarından, yeni texnologiyalardan öz işində geniş istifadə etməyə köməklik göstərəcəkdir.

Kurikulumların bir sıra tələbləri vardır: bərabər imkanların yaradılması, fəaliyyətin stimullaşdırılması, pedaqoji fəaliyyətin kompleks həyata keçirilməsi və s. Pedaqoji fəaliyyətin kompleks həyata keçirilməsi inkişafetdirici, öyrədici, tərbiyəedici istiqamətləri üzrə aparılır. Real nəticələrlə

yekunlaşan müəllim və şagird fəaliyyətini əhatə edir. Müəllim və şagird əlaqələri hər zaman aktual olmuşdur. Bəs nə üçün valideyn bu əlaqələrdən kənar qalmışdır?

Məktəbdə “müəllim-müəllim”, “müəllim-valideyn”, “şagird-şagird”, “müəllim-şagird” münasibətləri düzgün qurulmalıdır. Lakin bu münasibətlərin mərkəzi “müəllim-şagird” münasibətləri sayılır. Bu prosesdə hər iki tərəfin münasibəti təlim-tərbiyə işinə, nəticə etibarını ilə təhsilin keyfiyyətinə həlledici təsir göstərir. Müəllim-şagird münasibətlərində yaş faktorunun çox böyük əhəmiyyəti vardır. Məktəbəqədər və ibtidai siniflərlə münasibət, yuxarı sinif şagirdləri ilə olan münasibətdən fərqlənməlidir. Hər bir müəllim öz fəaliyyətində bunları nəzərə almalıdır. Kiçik yaşlı məktəblilər daha çox qayğıya və diqqətə ehtiyac duyurlar. Göstəriş və tapşırıqları etiraz etmədən yerinə yetirirlər. Yuxarı sinif şagirdləri isə verilən tapşırıqları yerinə yetirərkən tənqidi yanaşırlar, bəzən müəllimin səhvini sərbəst deyə bilirlər. Müəllim-şagird münasibətlərində yol verilən səhvlər məhz müəllimin yuxarı sinif şagirdlərinə də uşaq gözü ilə baxmasıdır. Həmin şagirdlər öz fikirlərini sərbəst ifadə etdikdə dərhal susdurulur, danlanılır. Müasir təhsil sistemimizdə bu hallar yol verilməzdir.

Müəllimin əsas vəzifəsi təkcə şagirdlərə öz fənnini tədris etməklə bitmir, eyni zamanda onların psixologiyasının inkişafını sürətləndirir. Çünki müəllim pedaqoq olmaqla yanaşı, həm də psixoloqdur. Müəllim tədris etdiyi sinif kollektivinin hər bir şagirdinin psixologiyasına bələd olmalıdır və hər birinə fərdi yanaşmalıdır. Xüsusilə 13 yaş və yuxarı keçid yaş dövründə olan şagirdlərlə münasibətlərdə müəllim pedaqoqdan daha çox psixoloq olmalıdır. Texnologiyanın inkişafı, İKT məhsullarının şagirdlər üçün əlçatan olduğu bu dövrdə müəllimlər şagirdlərə düzgün istiqamət verməlidir. İKT ləvazimatlarından, sosial şəbəkələrdən necə faydalı istifadə etməyin qaydalarını izah etməlidir.

Müəllim valideynlə sıx əlaqədə olmalıdır ki, sinifdə baş verənlərdən hər zaman valideyn xəbərdar olsun. Çünki həm valideyn həm də müəllim uşağa eyni şəkildə təsir etməyi bacarmalıdır ki, uşaqda ikifikirlilik yaranmasın. Uşaqlar da müəllimlərinə qarşı hörmətlə, etiqadla yanaşmalıdır. Qarşılıqlı şəkildə anlaşma yaratmağa çalışmalıdırlar. Çünki müəllimlər valideynlərimizdən sonra bizim əsas yol göstərənimizdir. Müəllim-şagird arasında konflikt yarandıqda özümüzü müəllimin yerinə qoymalı, vəzifəsinin çətinliklərini dərk etməli və onun tək, şagirdlərin isə çox olduğunu unutmamalıyıq.

Bütün bunları nəzərə alaraq məktəbdə təhsilin, tərbiyənin, təlimin yüksək səviyyədə olmasını istəyiriksə müəllim-şagird-valideyn münasibətlərini düzgün qurmalıyıq. Və bu münasibətlərin düzgün qurulmasına məktəb rəhbərliyi nəzarət etməlidir. Ulu öndər Heydər Əliyev təhsil haqqında demişdir: “Təhsil millətin gələcəyidir.”

XURMAYI NAĞIYEVA
Kəngərli rayon Qıvrıq qəsəbə
orta məktəb, müəllim
aytenkerimova567@gmail.com

ÜMUMİ TƏHSİLİN İDARƏ OLUNMASININ BƏZİ AKTUAL PROBLEMLƏRİNƏ DAİR

Məqalədə məktəbin, sinfin idarə edilməsi zamanı rəhbərlərin qarşılaşdığı bəzi problemlər haqqında məlumat verilmişdir. Dərs forması seçilərkən şagirdlərin marağı nəzərə alınmalıdır. Hazırda məktəbdənkənar mühitdə mövcud informasiya vasitələrindən fəal istifadə edən şagird dərslərdə onlar üçün maraqlı olanları görmək istəyir.

Açar sözlər: elektron resurslar, təlim metodları, internet aludəçiliyi, faydalı iş əmsali

İdarəetmə dedikdə məqsədəuyğun qərarlar qəbul etməyə, idarə olunan obyektə təşkil etməyə, ona nəzarət etməyə, tənzimləməyə yönəldilmiş fəaliyyət, düzgün informasiya əsasında işin təhlili və onun yekunlaşdırılması nəzərdə tutulur.

Məktəb rəhbərinin idarəetmə mədəniyyəti onun peşə-pedaqoji mədəniyyətinin bir hissəsidir. Son illərdə pedaqoji mədəniyyət problemləri sahəsində psixoloji-pedaqoji tədqiqatlar aparılır. Pedaqoji mədəniyyət anlamı pedaqoji dəyərlər, pedaqoji texnologiya və pedaqoji yaradıcılıq kateqoriyalarında açılır. Məktəb rəhbərlərinin idarəetmə mədəniyyəti özünü müxtəlif növ idarəetmə fəaliyyətində, məktəbi idarəetmə dəyərlərin və texnologiyaların mənimsənilməsində, ötürülməsində və yaradılmasında göstərir. Bu mənada idarəetmə mədəniyyətinə aksioloji, texnoloji və şəxsiyyət-yaradıcı komponentlər daxildir. Müasir təhsilin əsas vəzifəsi cəmiyyətdə yaşayacaq insanın formalaşmasının vasitə və yollarını müəyyənləşdirməyə, onun yüksək mənəvi ideallara və dəyərlərə yiyələnməyə, öz şəxsi həyatında daim nailiyyətlər əldə etməsi üçün səy göstərməyə hazırlamaqdır. Cəmiyyət inkişaf etdikcə onun təhsil siyasətində də yeni ideyalar yaranır, pedaqoji nəzəriyyələrdə əvvəllər qəbul edilmiş stereotiplər getdikcə köhnəlir, bunlar dərk olunanda isə artıq pedaqoji təfəkkür formalaşmağa başlayır. Fundamental xarakter daşıyan problemlərin təhlili, fənn metodikalarının formalaşması, metodoloji məsələlər üzrə tədqiqatların nəticələri pedaqogikanın bir elm kimi formalaşmasına imkan verdi. Ümumi təhsilin aktual problemlərindən ən başlıcası, tədris olunan fənləri əhatə edən elektron resursların məhdudluğu, əksər kənd məktəblərində isə heç olmamasıdır. Şagirdlərin vətənpərvər ruhda tərbiyə olunmasında əsas yük Azərbaycan tarixi, coğrafiya, Azərbaycan dili, ədəbiyyat və çağırışa qədərki hazırlıq fənlərinin üzərinə düşür. Bu fənlər üzrə elektron resursların hazırlanması üçün şərait yoxdur. Dəqiq fənlər üzrə yenilikçi müəllimlər şagirdlərin tədrisə marağını artırmaq üçün sadə elektron resursları hazırlaya bilər, amma bu belə tədrisdə əldə etdiyi nəticəni qənaətbəxş etməyəcəkdir.

Müasir dərsin əsas cəhətlərindən biri şagirdlərin fəallığıdır ki, buda internetin təlim metodlarından istifadə etməklə nail olmaq mümkündür. Bu metodlara əsasən iş forması müəyyən edilir: fərdi, cütlərlə, böyük və kiçik qruplarla iş daha əlverişlidir. Şagird ünsiyyət prosesində özünü daha yaxşı dərk etdiyinə görə istər qrup, istərsə də cütlərlə işdə fəallıq, şagirdlərin fəallığında bir-biri ilə əməkdaşlıq, yaradıcılıq, qarşılıqlı münasibətlər forması.

Dərs forması seçilərkən şagirdlərin marağı nəzərə alınmalıdır. Hazırda məktəbdənkənar mühitdə mövcud informasiya vasitələrindən fəal istifadə edən şagird dərslərdə onlar üçün maraqlı olanları görmək istəyir. Bunun üçün müəllimin İnformasiya və Kommunikasiya Texnologiyalarından yüksək istifadə etmək bacarığı olmalıdır. Həmçinin bu texniki təminatı lazımi materiallarla zənginləşdirməyi bacarmalıdır. Başqa sözlə desək, mövzuya uyğun resursların da rəngarəngliyi dərsin maraqlı keçməsinə, məqsədə nail olmağa imkan yaratmalıdır.

Son dövrlərdə ciddi problemə çevrilən internet aludəçiliyi də qeyd edilməlidir. Bu da tədrisin keyfiyyətinə ciddi təsir edir. İnternetin faydalı tərəfləri çoxdur, lakin yeniyetmə uşaqların internetdən istifadəsi nəinki onlara xeyir verir, onların mənəvi-tərbiyə və psixoloji vəziyyətlərinə mənfi təsir göstərir. Belə insanlar cəmiyyətdə düzgün mövqə tutmaqda çətinlik çəkirlər. Ümumdünya Səhiyyə

Təşkilatı internet aludəçiliyini alkoqolizm, narkomaniya kimi pis vərdişlərin siyahısına daxil etmişdir. Məktəblərin müvafiq iş planlarında şagirdlərin bu pis vərdişlərə “yoluxmağının” qarşısını almaq üçün bütün vasitələrdən istifadə etməsinə baxmayaraq onu yaradan ailə ilə bağlı və sosial səbəblərlə görülmüş tədbirlərin faydalı iş əmsalını aşağı salır. Bu məsələdə müəllim-valideyn münasibətlərinin düzgün qurulmasına əks təsir edən uşağa valideyn dəstəyinin kifayət qədər olmaması, valideynlərlə uşaq arasındakı ünsiyyətin normal olmaması və s. amilləri misal göstərmək olar. Təlim prosesinə mənfi təsir edən belə vərdişlərin qarşısını almaqda tək-cə müəllimlər deyil, yaxşı olardı ki, məktəb psixoloqları zərərli vərdişlərə aid maarifləndirici söhbətlər aparmalıdır. Sağlam nəsil yetişdirmək hamının borcudur!

ÜMUMİ TƏHSİLİN İDARƏ OLUNMASININ BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR

Təhsil sahəsi həyatımızın ən gərəkli, ən mühüm sahəsi olmaqla dövlətimizin milli maraqlarına xidmət edən və daim diqqətdə saxlanılan ən vacib sahədir. Milləti dünya sivilizasiyasına aparan təhsil dövlətin və cəmiyyətin aynasıdır. Təhsil övladlarımızın dünəni, bu günü və gələcəyidir. Millətimizin milli səviyyəsi, vətəndaş cəmiyyəti və sivil gəncliyin yolu da təhsildən keçir.

Açar sözlər: təhsil, məktəb, müəllim, şagird, valideyn, bilik, idarəetmə, təlim, tərbiyə, ziyalı

Giriş

Həqiqətən hər birimizin həyatında məktəbin, təhsilin rolu əvəzsizdir. Nail olduğumuz, qazandığımız uğurları təhsilsiz, məktəbsiz, müəllimsiz təsəvvür etmək olmaz. Təsadüfi deyil ki, ümummilli liderimiz Heydər Əliyev məktəbin böyük rolunu qeyd edərək deyirdi: "Həyat insanın doğulmasından başlayırsa, insanın şüurlu həyatı, onun gələcəyi, cəmiyyətdə özünə yer tutması məktəbdən başlayır", "Təhsilsiz gənc həyatda müvəffəq ola bilməz".

İntellekt, zəka, kompüter əsri olan XXI əsrdə, müasir dövrümüzdə isə məktəbin nə qədər böyük missiya daşması danılmazdır. Bütün bunlar isə ilk təhsilin əsası qoyulan məktəblərin idarə olunmasını, get-gedə daha müsbət istiqamətdə təkmilləşdirilməsini qaçılmaz edir. Məktəbin uğurla, peşəkarcasına, demokratik idarə olunması bu günümüzün aktual məsələlərindən biridir. "İdarəetmə"-məktəbşünaslıqda optimal nəticə əldə etmək üçün məktəb işlərini mütəşəkkil, planlı, müntəzəm təşkil və təmin etmək, məktəb daxilində baş verən münasibətləri, mürəkkəb psixoloji, pedaqoji və metodiki prosesləri şüurlu surətdə tənzimləməkdir. Məktəb rəhbəri düzgün idarəolunmada həlledici amil olmalı, öz nümunəvi davranışı, iş yoldaşları və başqaları ilə münasibətdə obyektivlik və prinsiplilliyi ilə fərqlənməli, bütün cəhətlərdən onun şəxsiyyəti müsbət mənada tərbiyələndirici təsir göstərməlidir. Ən vacib prinsiplər sırasında elmilik, dərin bilik, peşəkarlıq, səriştəlilik, işgüzarlıq, təcrübə və bunların vəhdəti çox vacibdir. Pedaqogika, psixologiya və sosiologiyaya yaxşı bələd olmalı, ailə-məktəb, müəllim-valideyn münasibətlərini düzgün nizamlamağı bacarmalıdır. Məktəb rəhbərləri geniş dünyagörüşə, zəngin məlumatla, axtarış təşəbbüslərinə, yeni üsulları tətbiq etmək bacarığına, mürəkkəb, təşkilati və pedaqoji məsələləri yaradıcılıqla və operativ surətdə həll etməyi bacarmaq qabiliyyətlərinə malik olmalıdırlar. Məktəb rəhbərləri direktiv və normativ hüquqi sənədlərdə irəli sürülən vəzifələrin icrasını təmin etməli, məktəbdaxili nəzarəti maksimum təmin etməyi bacarmalıdırlar. İdarəetmədə məktəb rəhbərləri liderlik funksiyalarını yerinə yetirməlidirlər. O qarşıya qoyulmuş məqsədlərə çatmaq üçün mənəvi cəsarət nümayiş etdirməli, soyuqqanlı olmalı, risk etmə bacarığı olmalı, yenilikləri tətbiq etməklə dəyişikliklərə uyğunlaşmalı, gələcəyi görə bilməli, bir baxışla vəziyyəti qiymətləndirməli, müstəqil qərar vermək bacarığına sahib olmalı, ideya generatoru kimi hər yerə işıq saçmalı və məktəb kollektivini ətrafında toplayıb uğurlu nailiyyətlərə çatdırmalıdır.

İdarəetmənin özü də bir sənətdir, bir mədəniyyətdir. Təsadüfi deyil ki, böyük alman filosofu İmmanuel Kant deyirdi: "İdarəetmə mədəniyyəti bütün mədəniyyətlər içərisində ən mürəkkəbi və ən çətinidir".

Məktəbin idarə olunmasında uğur qazanmaq üçün məşhur psixoloq Marius Zamfirin fikirlərinə də istinad etsək bu şərtlər yerinə yetirilməlidir:

1. Peşəkarlıq. Bu fəaliyyət sahəsi və növü ilə insanın xüsusiyyətlərinin üst-üstə düşməsindən ibarətdir.

2. Təşkilatçılıq qabiliyyəti. Bu keyfiyyətli işin, təlim-tərbiyə işinin səmərəli, düzgün təşkili, əməyin əlaqələndirilməsi, planlaşdırılması, liderlik, nüfuz və s. baxımından vacibdir.

3. Kollektivlə psixoloji mühiti formalaşdırmaq. Rəhbərin özünün yaxşı insan və işçi olması az-

dır. O, həm də bütöv kollektivin fəaliyyətini əlaqələndirməli, tənzim etməli, hamını yaxşı işləməyə sövq etməlidir.

4. Müxtəlif növ motivlərdən istifadə. Kollektivdə intizamı möhkəmləndirmək məqsədilə daha uyğun gələn stimullar və motivlərdən istifadə olunmalıdır.

5. Əməyin qiymətləndirilməsi. Rəhbər yalnız pis işi deyil, həm də yaxşı işi qiymətləndirməlidir, rəğbətləndirmə, mükafatlandırma, təltif etmə vasitələrindən istifadə etməlidir.

6. Demokratik idarəetmə. Rəhbər kollektivin idarə olunmasında kollegiallığa əməl etməlidir.

7. Qərarların qəbul olunmasında həmrəylik. Məktəb pedaqoji şurasında, direktorun müşavirədə müəllimlərin birgə həmrəyliyinə, bərabər iştirakının vacibliyini izah etməklə, hamının iştirakını təmin etməlidir.

8. Prinsipiallıq və ədalətlik. Rəhbər geniş hüquq və səlahiyyətlərə malikdir. Ondan düzgün istifadə etmək isə rəhbərin vəzifə borcudur.

9. İşçilərə qayğı. Rəhbər bütün müəllim, işçilərə, habelə şagirdlərə xüsusi qayğı ilə yanaşmalı, valideynlərə uşaqlarının düzgün təlim və tərbiyə olunmasında, peşəyönümü, bilik və bacarıqları səviyyəsində gələcəkdə müəyyən sənətə istiqamətləndirilməsində ən yaxın bələdçi və yol göstərən olmalıdır.

10. Nəzarət. Rəhbər təhsilin bütün sahələrinə aid görüləcək işləri nəzarətdə saxlamalı, onu düzgün qiymətləndirməlidir.

11. Yuxarı orqan və təşkilatlarla münasibətlərin düzgün işgüzarlıq şəraitində qurulmasına səy göstərməli, əmr, sərəncam, göstəriş və tapşırıqların vaxtında icrasını təmin etməyi bacarmalıdır.

Bütün bunların diqqətdə saxlanması müasir təhsilimizin məktəblər qarşısında qoyduğu mühüm vəzifələrin yerinə yetirilməsinə, təhsil ocaqlarında yüksək mədəni dəyərlərin formalaşmasına səbəb olur:

1. Müştərək məqsədlər. Biz hara getdiyimizi bilirik. Ümumi mənafe, ictimai rəy və vahid tələblərin yerinə yetirilməsində yekdillik. “Məktəb kollektivinin ictimai rəyinin nəzarəti uşağın xarakterini möhkəmləndirir, onun iradəsini qüvvələndirir” (A.S. Makarenko).

2. Nailiyyətə görə məsuliyyət. Biz müvəffəqiyyət əldə etməliyik. Hər kəs öz işinə vicdanla, məsuliyyətlə yanaşmalı, uğur əldə etməyə səy göstərməlidir. Akademik Mehdi Mehdiyənin fikirləri ilə desək, təhsil üçün nə qədər gözəl layihələr, proqramlar qəbul olunsun da son nəticə müəllimin vicdanı məsuliyyətindən, işə nə qədər can yandırmasından asılı olacaq.

3. Kollegiallıq. “Biz bir komandada işləyirik, bizim vahid tələbimiz var”. Xüsusən də məktəbin vəzifəli şəxsləri birlik, həmrəylik, qarşılıqlı hörmət və səmimiyyət nümayiş etdirirlər. Böyük pedaqoqların fikirləri ilə desək, məktəb direktoru bütöv canlı orqanizmdir, dərslər müdiri məktəbin döyünən ürəyi, təşkilatçı isə onun sütunudur. Məktəbin vəzifəli şəxsləri də öz işində peşəkar, çevik və təşəbbüskar olmaqla müəllim və şagirdləri yeni ideyaları ilə uğurlara doğru arxalarınca aparmağı bacarmalıdırlar.

4. Fasiləsiz təkmilləşmə. “Biz hər zaman daha çox və daha yaxşı nəticələr əldə edə bilirik”.

5. Bütün həyat boyu təhsil səviyyəsinin yüksəlməsi. Hər kəs təhsil almalı, gələcəkdə öz arzusu ilə təhsilini davam etdirməlidir. Məhəmməd Peyğəmbər də elmə böyük qiymət və dəyər verib: “Beşikdən qəbr evinədək öyrənməli”.

6. Təşəbbüs göstərmək, risk etmək. Biz yeni işlər görmək üçün təşəbbüskarlıq, yenilikləri sınaqdan çıxararaq təhsilimizi artırırıq.

7. Kömək göstərmək. Kömək etmək istəyən adam həmişə tapılır. Belə zərb məsələrimiz də var: Bilməmək ayıb deyil, soruşmamaq ayıbdır. Soruşan dağlar aşar, soruşmayan düzdə müzakirələr, öz fikir və düşüncələrini paylaşmaq, bilmədiklərimizi soruşub öyrənmək hər birimizin inkişafına kömək edir.

8. Qarşılıqlı hörmət. İş prosesində hər kəs bir şey təklif edə bilər, hər kəsin fikrinə hörmətlə yanaşılır.

9. Səmimiyyət. Biz yaranmış fikir ayrılığını müzakirə edə bilirik, tənqid və iradları səmimi qəbul edirik, səhvlərimizi də etiraf edirik.

10. Tərif və yumor. Biz kollektivdə və həmkarlarımız arasında özümüzü yaxşı hiss edirik.

Təhsilin idarə olunmasında təlim və tərbiyə prosesi vəhdətdə götürülməlidir. Böyük yunan filosofu Aristotel deyirdi ki, təlimdə irəli gedib, tərbiyədə geri qalanlar irəli deyil, geri gedirlər. Tərbiyə vahid bir pedaqoji prosesdir. Ayrıca tərbiyə, təhsil prosesi yoxdur, ola da bilməz. Əslində təlim prosesində qazanılan bilik təhsildir və bu qazanılan biliyin nəticəsində formalaşan şüur, yaranan münasibət isə tərbiyədir. Tərbiyə haqqında görkəmli pedaqoq və mütəfəkkirlərin söylədikləri yerinə düşər: “Tərbiyə hər şeydən əvvəl insanşünaslıqdır. Təlim sözün həqiqi mənasında çox geniş anlayış olan tərbiyə adlı çiçəyin ləçəklərindən biri hesab olunur. Hər bir pedaqoq yalnız müəllim deyil, həm də tərbiyəçidir. Yalnız yaxşı tərbiyəçi yaxşı müəllim ola bilər. Tərbiyə işində iştirak etmədən bütün pedaqoji mədəniyyət, pedaqoqun bütün bilikləri lüzumsuz yüküdür” (V.A.Suxomlinski). “Tərbiyə təhsildən üstündür, çünki insanı tərbiyə edir” (Belinski). “Xalq məktəbi təkcə təhsil verməməli, həm də tərbiyə etməlidir. Onun bütün təlim işi tərbiyəedici olmalıdır” (A.O.Çernyayevski). “İnsan yalnız tərbiyə sayəsində insan olur” (Yan Amos Komenski).

Milli təhsilimizin əsasını qoyan ümummillilərimiz Heydər Əliyev deyirdi: “Övladlarını sağlam, bilikli və tərbiyəli böyütmək ailənin və dövlətin birinci dərəcəli borcudur”.

Məktəbdə təlim-tərbiyə prosesində sağlam pedaqoji proses, sağlam psixoloji mühit olmalıdır. Məktəb rəhbəri belə sağlam psixoloji mühiti qurarkən aşağıdakıları kompleks şəkildə götürməlidir:

- məktəbin pedaqoji kollektivi ilə münasibətlər
- müəllimlər arasında münasibətlər
- müəllim-şagird münasibətləri
- müəllim-valideyn münasibətləri
- müəllim-şagird-valideyn münasibətləri
- şagird-şagird münasibətləri
- ictimaiyyətlə münasibətlər

Məktəb dedikdə ilk öncə görkəmli pedaqoq, maarifçi Məhəmməd Tağı Sidqinin artıq əzbərə dönmüş bu kəlamları yada düşür: “Məktəb cəhalət dərəcəsinin dərmanı, mərifət bağının xiyabanıdır ki, həmişə cahilləri alim və divanələri aqıl eylər. Elm və ədəb bir xəzinəyə bənzər ki, onun açarı məktəbdir. Məktəb də bir cismə bənzər ki, onun ruhu müəllimdir”. Əsl məktəb dedikdə bu münasibətləri düzgün, işgüzar və səmimi şəkildə quran məktəb nəzərdə tutulur. Görkəmli pedaqoq V.A. Suxomlinskiyə sözləri ilə desək, əsl məktəb-uşaqların yalnız bilik və bacarıqlara yiyələndikləri yer deyil... bu, uşaq kollektivinin çoxtərəfli mənəvi həyatıdır, burada tərbiyəçi və tərbiyə olunan çoxlu sayda maraqlar və həvəslər ilə bir aradadır.

Savadlı və nüfuzlu rəhbəri, peşəkar müəllimlər, həvəsli şagirdlər, məktəbə bağlı olan valideynlər, güclü ünsiyyət əlaqələri, akademik missiya, məqsədə yönəlmiş düzgün seçilmiş təlim standartları, ciddi tədris kurikulumu, şagirdlərin nailiyyətləri, yüksək təlim nəticələri, şagirdlər, müəllimlər və işçilər üçün əlverişli şəraiti olan məktəb yaxşı məktəbdir. Buna görədir ki, “təhsilə qoyulan vəsait ölkəmizin gələcəyinə qoyulan vəsaitdir” deyən ölkə başçısı möhtərəm prezidentimiz İlham Əliyev təhsilin inkişafına yüksək diqqət və qayğı göstərərək deyir: “Uşaqlar yaxşı məktəblərdə oxumalı, müəllimlər də yaxşı məktəblərdə işləməlidirlər”.

Məktəbin müasir şəraitdə idarə olunması məsələləri tam həllini taparsa, yəni təhsilin bütün sahələrini əhatə edən işlək fəaliyyət planlarının müvafəqiyətli icrasından tutmuş məktəbin maliyyə-təsərrüfat işlərinə nəzarətədek hər bir iş uğurla həyata keçirilərsə, aşağıdakı tələblərə cavab verən “yaxşı məktəb” yaratmış olarıq:

1. Yaxşı məktəb təmizdir, istidir, rahatdır, psixoloji cəhətdən komfortdur, fiziki cəhətdən təhlükəsizdir.

2. Yaxşı məktəbdə hamı bir-birinin sağlamlığına qayğı göstərir.

3. Yaxşı məktəbdə şagirdlər savadlı və tərbiyəlidirlər, müəllimlər isə yüksək professionalığa malik vicdanlı və məsuliyyətli idirlər.

4. Yaxşı məktəbin bütün sakinləri – şagirdlər, müəllimlər, valideynlər və müdiriyyət ümumi məqsədlər ətrafında həmrəydir, yekdildirlər. Pedaqoji kollektiv, hər bir müəllim bu gün məktəb qarşısında duran məsələni dəqiq bilir, hər bir şagird özünün bugünkü və sabahkı vəzifə və məqsədlərini bilir, hər bir valideyn isə bu işdə ona köməkçi və dəstək olur.

5. Yaxşı məktəbdə “mən və biz” harmoniyası hökm sürür.

6.Yaxşı məktəbdə hamı hamıya yüksək dərəcədə hörmət bəsləyir. Bu, özünü başqasının nailiyyətinə sevinməkdə, məktəb ənənələrinin yaradılmasında və saxlanılmasında göstərir.

7 .Yaxşı məktəbdə təbiətə, torpağa, öz vətəninə, evinə, ailəsinə, valideyninə, müəlliminə və uşağa xeyirxah, şəfqətli münasibət var.

8.Yaxşı məktəb - inam, etibar və nüfuz məktəbidir.

9.Yaxşı məktəbdə ixtisaslı, təşkilatçı, şəxsi ambisiyası olmayan müdiriyyət fəaliyyət göstərir.

10.Yaxşı məktəbdə intellekt, ziyalılıq, maarifçilik, yaradıcılıq, tədqiqatçılıq, şəxsiyyətyönümlü və ictimai əhəmiyyətli dayanıqlı dəyərlər ruhu hökm sürür.

11.Yaxşı məktəb tək-cə nəticə deyil, yaxşı məktəb daim yeniləşən mövcud gündəlik vəziyyətə yəttir.

12.Yaxşı məktəbin siması isə öz peşəsinə vurğun yaxşı müəllimlərdir. Yaxşı müəllim hər şeydən öncə uşaqları sevən, onlarla ünsiyyətdən fərəh duyan, hər bir uşağın yaxşı adam olacağına inanən, uşaqlarla dostluq etməyi bacaran, uşağın fərəhinə və kədərinə şərik olan, onun qəlbini oxuyan, özünün də bir vaxt uşaq olduğunu heç vaxt unutmayan adamdır. Məhz yaxşı məktəbdə hər müəllim hansısa bir yaxşı əməli işi, bir əmək şövqü ilə yaddaşlarda qalmalıdır.

Həqiqətən məktəbin, təhsilin idarə olunması nə qədər təkmil olsa da, orda yaxşı, savadlı, ziyalı müəllimlər yoxdusa, heç bir uğurdan söhbət gedə bilməz. Çünki müəllim cəmiyyətin görünən gözü, duyan qəlbi, danışan dili, düşünən zəkası, elm, sənət məbədğahının - təhsil ocağının ən mötəbər şəxsiyyətidir. Müəllim yaradandır, yetirəndir. Müəllim ömrünü şam kimi əridərək işıqlı zəkasından qəlblərə nur paylayır, yeni düşüncə, yeni fikir yaradır, zəhmət çəkir, yeni insan yetişdirir, xalqa xidmət edir, qurur, yaradır. Yaşadığımız bu həyatda müəllim adı, müəllim şərəfi daim yüksəkdə durur. Ona görə ki, müəllim nurlu qəlbi ilə taleləri işıqlandırır, Vətənin səadəti naminə könlünün ziyasından dərs dediyi şagirdlərinə pay verir. Bəlkə buna görədir ki, müəllimi yer üzünün ən pak, ən saf, ən müqəddəs varlığı sayırlar.

Müəllimlik sevgidir, sərəvətdir, biliyini, ürəyini paylaşmaqdır. Uşağın ilk dəfə həyata baxışını da formalaşdıran müəllimdir. Hərdən fikirləşəndə yenə də özümüzü günahlandırırıq ki, yəqin bu gün dünyada baş verən qırğın, terror, müharibələr, qanlı cinayətlər, digər cinayət əməlləri, dağıntılar, hər cür püslüklər hamısı müəllimlərin xətasıdır, müəllimsizliyin nəticəsidir. Əgər bir müəllim öz şagirdinə sevgi təlimi verə bilsə, insanları sevindirməyi bacarsa, dünyada nə müharibələr, nə də pisliklər olmaz. Vicdanı sızlamadan əlini düyməyə basan, sonra da abad bir şəhərin bir göz qırpımında alova bürünməsinə tamaşa edən, günahsız insanların, uşaqların ölümünə səbəb olan birisi insan deyil, qəddardır, cinayətkardır. Onun müəllimi şeytan, məktəbi isə cəhalətdir.

Əsl müəllim incə, gözəl zövqlü, həm də ziyalılıq ilə seçilməlidir. Ziyalı isə ziya saçan, nur verən, işıq salan deməkdir. Söhbət ağılı, zəkanın nurundan, işığından gedir. Ziyalı tək-cə ali təhsil almış diplom sahibi, savadlı adam demək deyil. Ziyalılıq insanın mahiyyətində, düşüncəsində, əməlində və danışığında olur. Ziyalı həm də tez görən, doğru dərk edən və ədalətli qərar qəbul edən deməkdir. Bütün bunlarla bərabər ziyalı məsuliyyəti dərk edib qiymətləndirən insandır. Həm də tək-cə öz məsuliyyətini yox, elin, xalqın və millətin inkişafı, tərəqqisi və gələcək nəsillərin xoşbəxt taleyi üçün düşünən və zəhmət çəkən insandır.

Məktəbin, təhsilin idarə olunmasında həlledici rol oynayan birinci şəxs - məktəb rəhbəri məktəbin qarşısında duran çoxsaylı mühüm vəzifələri yerinə yetirmək üçün biliyi, savadı, işgüzarlığı, təşəbbüskarlığı, bütün varlığı və mənəviyyəti ilə hamıya nümunə olmaqla bərabər ilk növbədə özü də əsl müəllim və ziyalı olmalıdır.

MÜASİR DÜNYADA VİRTUAL ALƏMİN TƏHSİLƏ TƏSİRİ

Müəllif məqalədə müasir dünyada virtual-rəqəmsal sistemin vacib olduğunu, xüsusilə təhsil prosesində bu sistemin mühüm əhəmiyyətindən bəhs edib. Müasir dərs prosesində süni intellektin əhəmiyyətindən, tələbələrin uzaq məsafədən təhsil almasının hamı üçün əlçatan olmasından, mühüm resursların bulud terminalında saxlanıla bilmə mümkünlüyündən də danışmışdır.

Açar sözlər: *texnologiya, virtual reallıq, bulud hesablamaları, 3D dünyası*

Müasir dünyada texnologiya iqtisadiyyatın bütün sahələrində böyük dəyişikliklərə səbəb olur. Bu dəyişikliklər səhiyyə sektorunda, maliyyə dünyasında, əyləncədə və hətta hökumətdə hiss olunur. Son texnologiyanın inkişafı, bu sahədə baş verən dəyişikliklər ixtiralar dünyanı daha yaxşı bir yerə çevirəcək! Bu yeniliklərdən təsirlənən əsas sektorlardan biri təhsildir. Bu yeniliklər sinif otaqlarına yeni görkəm verir və dərslərin keçirilmə üsullarını da hətta dəyişir. Təhsildə böyük dəyişikliklərə səbəb olan ən yaxşı altı texnologiya yeniliyi bunlardır.

1. Təhsildə Virtual Reallıq (VR).

Virtual Reallıq texnologiyası artıq texnologiya dünyasında ən isti şeydir. Böyük şirkətlər Google, Sony, Oculus (Facebook tərəfindən dəstəklənir), Samsung və digərləri də daxil olmaqla bu texnologiya üzərində amansız müharibəyə hazırlaşır. VR texnologiyasının tətbiqi sahələrindən biri də təhsildir. VR ilə tələbələr 3D dünyası ilə əlaqə quraraq öyrənə bilirlər. Google VR texnologiyası vasitəsilə məktəblərdə təcrübə öyrənmənin tətbiqində ön sıralardadır.

Süni intellekt və maşın öyrənməsi

Süni intellekt texnologiyanın bütün səviyyələrində, ən aşağı səviyyələrdən ən qabaqcıl səviyyələrə qədər tətbiq edilir. Süni intellekt məktəblərdə fənlərin qiymətləndirilməsi və təkmilləşdirilməyə ehtiyacı olan sahələr üzrə rəy bildirmək kimi əsas fəaliyyətləri avtomatlaşdırmaq üçün istifadə olunur. O, həmçinin tələbələr, xüsusən də xüsusi ehtiyacları olanlar arasında fərdiləşdirilmiş öyrənməni artırmaq üçün istifadə olunur. Maşın öyrənməsi vasitəsilə tələbələrin fərdi ehtiyaclarını nəzərə alan adaptiv proqramlar hazırlanmışdır. Artıq Yaponiyada tələbələrə riyaziyyat və yazı kimi fənləri öyrətmək üçün süni intellekt müəllimləri hazırlanmışdır.

3. Təhsil üçün Bulud Hesablamaları

Bulud hesablama texnologiyası sayəsində təhsil resurslarına dünyanın istənilən yerindən daxil olmaq mümkündür. Yazılı dərslər, audio dərslər, videolar və video tapşırıqlar kimi mühüm resurslar məktəbin bulud terminalında saxlanıla bilər. Tələbələr bu resurslara evlərinin rahatlığından daxil ola və tapşırıqları tamamlayıb repetitorlarına təqdim edə bilirlər. Tələbələrin tapşırıqları yerinə yetirmədikləri üçün gətirdikləri boş bəhanələr keçmişdə qala bilər. Bulud hesablamaları tonlarla kitab daşımaq və ya yerli kitabxananızda praktiki olaraq yaşamaq çətinliyini aradan qaldıracaq. Bu texnologiya həm də tələbələrə repetitoru ilə canlı söhbət etməyə imkan verir.

DİSTANT TƏHSİLİN MÜHÜM MƏSƏLƏLƏRİ

Tezis müasir dövrün aktual məsələlərindən olan distant (məsafədən) təhsilin ümumi təhsildə əhəmiyyətini, çatışmazlıqlarını araşdırır.

Distant təhsil informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının vasitəsilə yeni yaranan təhsil sistemi olması, insanların intellektual imkanlarının dəfələrlə artmasına, daha çox informasiyanı daha az vaxt ərzində mənimsəməyə imkan yaratması və s. kimi xüsusiyyətləri özündə birləşdirməklə yanaşı, müəllimlər, valideynlər, şagirdlərin distant təhsilə hazır olmaması, məsafədən təlim barədə məlumat-sızlıq kimi çatışmazlıqları özündə birləşdirən təhsil formasıdır.

Açar sözlər: *distant təhsil, çatışmazlıq, təhsil, şagird*

Cəmiyyətin inkişafında, maariflənməsində təhsilin rolu olduqca böyükdür. Təhsilin inkişafına təsir edən amillərdən biri də müasir texnologiyadan düzgün şəkildə istifadə etməkdir. Texnologiyanın inkişafı isə öz növbəsində müasir təhsil sisteminə təsir göstərir. Bu texnologiyanın ən önəmlisi distant təhsildir. Əlçatanlığı ilə diqqət çəkən distant təhsil hər hansı təhsil almaq imkanları olmayan şəhər və ölkələr üçün əvəzedilməz sayıla bilər. Qloballaşma şəraitində təhsilin ən yeni və effektiv texnologiyalarına, o cümlədən distant təhsil texnologiyalarına tələbat get-gedə artır. Distant təhsilin məqsədi müasir informasiya texnologiyalarından düzgün istifadə etməklə təhsil alanın bilik və inkişafının artırılmasıdır. Distant təhsildə müxtəlif təhsil proqramları, texnologiyalar və tədris forması birləşir.

Distant təhsil – təlim prosesinin elektron, telekommunikasiya, internet texnologiyalarının xüsusi vasitələri əsasında təşkil olunması prosesidir. Azərbaycanda distant təhsilin yaranma tarixini “Təhsil haqqında” Qanunun təsdiq edildiyi 19 iyun 2009- cu ili hesab etmək olar. Yarandığı gündən bu yana distant təhsilin müəllimlər, şagirdlər və valideynlər üçün bir sıra üstünlükləri və çatışmazlıqları müəyyən edilmişdir.

Ümumi təhsildə məsafədən təlimin əsas üstünlüyü ondan ibarətdir ki, o öyrənməni istənilən şəraitdə əlçatan edir. Beləliklə də, şagirdlərin daha çox bilik və bacarıqlara yiyələnməsində köməkçi rol oynayır. Distant təhsil, həmçinin şagirdlərin cəmiyyətdən təcrid olunmalarının qarşısını alır. Onlarda özünə və gələcəyə inam hissi, yeni ideyalar formalaşdırır.

Məsafədən təhsil əhalinin kütləvi savadlanmasını genişləndirir. Distant təhsilin texnologiyalardan düzgün istifadə, tədrisin açıqlığı, iqtisadi səmərə, məsafə, zaman məhdudiyyətinin olmaması, təhsilin kütləvililiyi, əhatəliliyi, elastiklik, keyfiyyətli təhsilə əlçatanlıq, əlillərin və xüsusi qayğıya ehtiyacı olan insanların təhsil alma imkanı və s. kimi üstünlükləri vardır.

Sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların təhsil və tərbiyəsi – orta ümumtəhsil məktəblərində də diqqət mərkəzindədir. Xüsusi qayğıya ehtiyacı olan bu uşaqların normal vətəndaş və şəxsiyyət kimi formalaşmasında elmin, təhsilin və tərbiyənin rolu böyükdür. Bu uşaqlar dövlət qayğısı ilə əhatə olunurlar. Həmçinin məsafədən təhsil xüsusi qayğıya ehtiyacı olan məktəbyaşlı uşaqların təhsilində də mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, bu zaman xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqların fasiləsiz və keyfiyyətli ümumi təhsil almaq hüququ təmin edilir. Bu da uşaqların cəmiyyətə inteqrasiyasına dəstək verir, onların İKT savadlarının artırılmasına nail olur və öz potensiallarını nümayiş etdirmək üçün şərait yaratmaq məqsədi daşıyır. Distant təhsil daha individual və elastik xarakter daşıyır.

İstənilən yeniliyin tətbiqi çox mürəkkəb bir prosesdir. Distant təhsilin təşkili isə daha mürəkkəbdir. Belə ki:

- müəllim və şagirdlərin bir çoxu məsafədən təhsil forması ilə işləməyə hazır deyil.
- distant təhsil sisteminin qurulmasının baha başa gəlməsi, texniki təminatın alınması xərclərinin yüksək olması çətinlik yaradır.
- distant təhsil sisteminin qurulması, təşkili böyük əmək, bilik və bacarıq tələb edir.

Məsafədən təhsilin çatışmazlıqlarından biri də öyrənənlər və öyrədənlər arasında birbaşa canlı ünsiyyətin olmaması, praktik məşğələlərdə çatışmazlığın hiss olunmasıdır.

Düşünülür ki, göstərilən müsbət və mənfi cəhətlərinə baxmayaraq, distant təhsil inkişaf etməkdə davam edəcək və zaman keçdikcə digər təhsil formaları arasında layiqli yerini tutacaq. Əsas məsələ yalnız şagirdlərin ondan düzgün və səmərəli istifadə etməsindədir.

DİSTANT TƏLİM SÜRƏTLƏ İNKİŞAF EDƏN TƏHSİLİN KOMPOONENTLƏRİNDƏN BİRİ KİMİ

2019-cu ilin mart ayından etibarən COVID-19 epidemiyasının bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da sürətlə yayılması ilə əlaqədar təhsildə heç bir fasilə yaranmayıb. Başlanğıcda xeyli problemimiz olsa da, ölkəmizin həm ali, həm də orta məktəblərində təhsil davam edirdi. Pandemiya bu geridə qalmış və inkişaf etməmiş təhsil növünü aktivləşdirdi və bizə onun müsbət və mənfi tərəflərini göstərdi.

Açar sözlər: təhsil, distant, tədris, elektron, internet

Son zamanlarda pandemiya səbəbindən tədrisin məsafəli, yaxud da distant formada keçirilməsi təhsil işçilərinin yükünü və məsuliyyətini bir neçə dəfə artırıb desək yanlışdır. Distant təhsilə tam hazır olmasaq da, bir sıra çətinliklərə baxmayaraq günün tələbinə uyğun olmağa çalışaraq bu çətinliyin öhdəsindən mümkün qədər yaxşı gəlməyə çalışırıq. Lakin xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, distant təhsil yalnız Azərbaycanda deyil, bütün dünyada böyük sürətlə inkişaf edir. Bəllidir ki, yeni başlanan işin də özünə məxsus çətinlikləri, problemləri vardır. Buna keçməmişdən əvvəl distant təhsil nədir və hansı formaları olduğunu dəqiqləşdirib sonra digər sualları müzakirə edək. “Distant təhsil-tədris prosesinin elektron, telekommunikasiya, proqram-texniki vasitələr əsasında təşkil olunduğu formasıdır.

Distant təhsil öyrədən və öyrənən arasında əlaqəni telekommunikasiya və kompüter şəbəkələri vasitəsi ilə operativ, müntəzəm dialoq, əks əlaqə əsasında, uzaq məsafədən həyata keçirir.” Distant təhsil tədris edilən zaman informasiya tələbələrə daha çox elektron dərs vəsaitlərindən istifadə etmək yolu ilə tədris olunur. Bu məqsədlə daha çox elektron tədris materialları, elektron kitablar, teledərslər və s. formalardan istifadə edilir.

Distant təhsil özü ilə bərabər bir çox yeni xüsusiyyətlər də gətirdi. Həmin xüsusiyyətlərə distant təhsilin tədrisi üçün müxtəlif tədris proqramlarının istifadəsi, tədris prosesində müəllimin yeni rolu (müasir elektron və kompüter vasitələrindən istifadə bacarıqlarına malik olaraq onlardan istifadə edib tədrisi təşkil etmək), təhsilin keyfiyyətinə xüsusi nəzarət, təlim zamanı xüsusi vasitə və texnologiyalarından istifadə olunması və digərləri aiddir. Danılmaz faktıdır ki, bizim ölkəmizdə distant təhsilin tam yayılma səbəbi COVID -19 pandemiyasının yayılmasının qarşısının alınması məqsədini daşıyır. Lakin uzun illərdir ki, Türkiyə, Avropa və Amerika universitetlərinin xüsusi distant təhsil şöbələri fəaliyyət göstərirdi. Tədqiqatçılar distant təhsilin ilk yaranma tarixinin 1840-cı illərə təsadüf etdiyini də qeyd edirlər.” Distant təhsil formasını yaratmaq cəhdi 1840-cı ildə baş verib. İsak Pitman poçt məktubları vasitəsilə Birləşmiş Krallıqda tələbələrə stenoqrafiyanı öyrətməyə başlamışdı.” Azərbaycanda isə distant təhsilin yaranma tarixi çox da uzaqlara gedib çıxmır. Çünki distant təhsilin rəsmi yaranmasını 19 iyun 2009 -cu il hesab etmək olar. Belə ki, “Təhsil haqqında” qanunun təsdiq etdiyi 13-cü maddəsinə əsasən respublikamızda əyani, qiyabi və distant təhsil forması yanaşı təhsil formaları kimi qəbul olunub. Distant təhsil haqqında qərar qəbul edilsə də, Azərbaycanda onun tətbiqi çox yubandı desək yanlışdır. Qanunun qəbulundan xeyli keçsə də, demək olar ki, çox az sayda universitetlər təhsilin bu növündə tələbələrin təhsil alması üçün şərait yaradılmasında ilk addımlarını atsalar da, orta məktəb və liseylərdə bu məsələ toxunulmamış qalırdı. Əslində bu tələbə və şagirdlərə ixtisas və savadlarını artırmaq üçün çox gözəl imkanlar yaradır. Tələbə həm qənaətli, həm sürətli və heç bir yerə getmədən, ölkəni tərk etmədən təhsilini davam etdirə bilər və bu da dəfələflə ucuz başa gələr. Son illərdə təhsilin ən sürətlə inkişaf edən formalarından biri distant təhsildir. İnternetin və kompüter proqramlarının verdiyi saysız imkanlar təhsil almaq və ya ixtisasını artırmaq istəyənlər üçün çox gözəl imkanlar yaradır ki, bu da öz növbəsində təza kompüter proqramlarının həm yaranmasına, həm də istifadəsinə çox böyük tələbat yaradır. Nəticədə distant təhsilin inkişaf dinamikası artır və ondan istifadə sayı nəzərə çarpacaq dərəcədə yüksəlir ki, bu da təhsil sahəsində geniş bazarın yaranmasına və təhsil müəssisələri arasındakı rəqabətin güclənməsinə

aparır. Maraqlı araşdırmalar aparılmış və aparılan tədqiqatlara əsasən məlum olmuşdur ki, distant təhsil vasitəsi ilə təhsilini artırmaq ya da davam etdirmək istəyən “tələbələrin” əksəriyyəti yaşı 25-dən yuxarı olanlar, maddi və ya başqa səbəbdən işindən ayrılmaq istəməyən, amma işlədiyi sahədə ixtisasını artırmaq istəyən şəxslərdir. Eyni zamanda distant təhsil ödəniş, vaxt və digər şərtlər baxımından hər kəs üçün uyğundur. Sözsüz ki, ənənəvi təhsil kimi distant təhsilin də müsbət və mənfi cəhətləri vardır.

a) Distant təhsil proqramları ucuz başa gəldiyinə görə, təhsil müəssisəsinin əlavə texnikaya və avadanlığa (sınıf otaqlarına, lövhə, kompüter, multimediyaya və s) ehtiyacı qalmır.

b) Şagirdlərin müstəqil işləmələri üçün çox vaxt ayrılır ki, bu da müəllimlərə gün ərzində daha çox tələbə ilə məşğul olmağa şərait yaradır.

c) Distant təhsil internet üzərindən həyata keçirildiyi üçün internetin olduğu hər yerdə və hər kəs üçün uyğundur, həm şəhər, həm də internetin olduğu ucqar kənd yerlərində hamı üçün əlçatandır.

d) Distant təhsil auditoriyada kompleks keçirən həm də psixoloji cəhətdən zəif olan və ünsiyyətdə çətinlik çəkən tələbələr üçün ideal variantdır.

e) Distant təhsil ənənəvi təhsildən fərqli olaraq mobildir. “Hər hansı şəxs işini itirmək qorxusu olmadan və işdən ayrılmadan ixtisasını artırmaq və ya yeni biliklər əldə etmək imkanı əldə edir.

Bu sadaladığımız müsbət cəhətlərlə yanaşı distant təhsilin aşağıdakı mənfi cəhətləri də vardır:

- dərslər prosesində tələbələrin fərdi fərqlərini görmək çətinləşir;
- keçilən dərslərin interaktivliyi kifayət qədər olmur;
- internet baxımından fasilələr olur ki, bu da dərslərin gedişatına ciddi zərər vurur;
- öyrənməklə öyrənmə arasında canlı təmasın olmaması özü də problem yaradır;
- distant təhsil almış tələbənin diplomu keyfiyyət baxımından normal qəbul edilmir və s.

Bütün bunlarla yanaşı, hələ də mövcud olan bir sıra çatışmazlıqlar təhsil sistemimizin bu tip hallara hələ hazır olmadığını göstərdi. Gələcəkdə bu cür hallarla üzləşməmək üçün bir sıra qabaqlayıcı tədbirlər görülməli, distant təhsilin daha əlçatan və sadə mexanizmi hazırlanmalı və yeniliklərlə bağlı treyninqlər, seminarlar və təlimlər keçirilməlidir. Bildiyimiz kimi koronavirus pandemiyasının yayılması nəticəsində indiyə kimi ölkələrin əksəriyyətində arxa planda olan distant təhsil ön plana keçərək daha sürətlə inkişaf etməyə başladı və təhsil sahəsindəki boşluğu doldurmaq üçün bundan uyğun başqa variantın olmaması bir daha gündəmə gəldi. Bizim ölkəmizdə də bu sahədə təcili və təxirəsalınmaz həyata keçirilməyə başladı. Azərbaycan da yerləşən bütün ali və orta ixtisas məktəblərində təhsil “Microsoft Teams” və ya “Zoom” platformasının tətbiqi ilə fəaliyyətlərini davam etdirsələr də, hələ də problem olaraq qalan məsələlər vardır. Yüksək tezlikli internetin hamı üçün əlçatan olmaması, tələbə və müəllimlərin İKT sahəsində bilik və bacarıqlarının kifayət qədər olmaması, elektron dərslərin kifayət qədər olmaması və sairə kimi problemlər hələ də aktual olaraq qalır. Distant təhsil zamanı dərslərin maraqlı və tələbələr tərəfindən normal başa düşülməsi özü də müəllim və tələbələr üçün ilk vaxtlarda çox böyük problem idi. Uzun illər normal təhsilə alışmış müəllim və şagirdlər ilk vaxtlarda bu kimi çətinliklərlə çox qarşılaşsalar da zamana keçdikcə alışmağa və dərslərin mərhələlərini düzgün təyin edib şagirdlərin marağını geri qazanmağı bacardılar. Pandemiya dövründə təhsil işçilərinin bu sahədə rolu danılmazdır mənəcə. Bu sahədə qalan problemlərin bəzilərinin həlli qısa müddət öz həllini tapa bilən məsələlərdir. Vaxtaşırı İKT ilə bağlı onlayn treyninq və seminarların keçirilməsi və bu kimi tədbirlər məsələnin bu hissəsinin həllinə çox böyük kömək edə bilər.

ZOYA ABDULLAYEVA
Sumqayıt Dövlət Universiteti
Dosent
abdullayeva__fuad_2018@mail.ru
ÜLKƏR VƏLİZADƏ
Sumqayıt Dövlət Universiteti

ÜMUMİ TƏHSİL SİSTEMİNDƏ DƏRSLİK KONSEPSİYASI (COĞRAFIYA DƏRSLİKLƏRİ)

Məqalədə ölkəmiz dünya təhsil sisteminə inteqrasiya etməsi, ali və orta təhsil sistemində aparılan uğurlu islahatlar, ümumi “Coğrafiya” adı altında VI-XI siniflər üçün kurikulum əsasında yazılmış dərsliklərin strukturu, dərsliklər məzmunundakı yeniliklər və bununla yanaşı müasir tələblərə cavab verməyən cəhətləri öz əksini tapmışdır.

***Açar sözlər:** coğrafiya fənni, məzmun standartı, kurikulum, dərsliklər*

Sürətlə qloballaşan dünyada Azərbaycan Respublikası bütün göstəriciləri ilə diqqəti cəlb edir. Bazar iqtisadiyyatı yönümlü dünyəvi dövlətin qurulması təhsil sahəsində də köklü dəyişikliklərin zəruri olduğunu göstərdi. Ölkəmiz dünya təhsil sisteminə inteqrasiya etmişdir. Hazırda ali və orta təhsil sistemində aparılan uğurlu islahatlar bunun bariz nümunəsidir.

Araşdırmalar nəticəsində müəyyən olunmuşdur ki, xarici ölkələrdə təhsil sahəsində əvvəlcə kompetensiyalar və sonra onun həyata keçirilməsini təmin edəcək standartlar yazılırdısa, Azərbaycanda hər iki prosesə eyni vaxtda başlanıldı. Artıq bu gün ölkəmizin ümumtəhsil orta məktəblərində kurikulum əsasında təhsil həyata keçirilir.

Ümumi “Coğrafiya” adı altında VI-XI siniflər üçün dərsliklər müasir tələblərə uyğun – kurikulum əsasında yazılmışdır. Coğrafiya fənninin 3 məzmun standartı – məzmun xətti müəyyən edilmişdir. Hər bir elmin məzmununun müxtəlif istiqamətləri olduğu kimi, coğrafiya elminin də özünəməxsus – coğrafi məkan, təbiət və cəmiyyət istiqamətləri var. Dərsliklərdə məzmun xətti bu istiqamətlər üzrə ifadə olunur. Kurikulumun tələbi biliyin verilməsində ardıcılığın olması və pillələr üzrə verilmiş biliyin dərinləşdirilməsidir.

Dərslikləri təhlil etdikdə məlum olur ki, tədris vahidlərində yenə də fiziki coğrafiya, iqtisadi coğrafiya, sosial coğrafiya və materiallara aid biliklər ayrı-ayrı verilmişdir. Bu da kompleks coğrafi bilik əldə etməyə mane olan amillərdəndir. Coğrafiyanın məzmun xətti dərsliklərdə üç istiqamətdə verilmiş, lakin bu struktur biliklərin verilməsində kompleks mənimsəməni təmin edə bilmir.

Şagirdlər obyekt və hadisələrin coğrafi məkanını, təbiətini və cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqəsini paralel olaraq öyrənmirlər. Coğrafi məkanın, təbiətin və cəmiyyətin vəhdət şəklində öyrənilməsi həyata keçirilmir. Şagirdlər fiziki coğrafiyadan aldıkları biliklərlə iqtisadi və sosial coğrafi bilikləri əlaqələndirə bilmirlər.

Dərsliklərdə mövzular üzrə mətnlər, xəritə-sxemlər, foto-şəkillər, qrafiklər, diaqramlar, cədvəllər, əvvəl mənimsənilmiş bilikləri yada salmaq üçün suallar, “yadda saxla” adı altında bəzi əlavə biliklər verilmişdir. Hər bir mətnin sonunda “sual və tapşırıqlar” bölməsi yerləşdirilmişdir. Bəzi dərsliklərin sonunda “əlavələr” vardır. Qeyd etməliyik ki, əvvəlki dərsliklərdə də bu qeyd edilənlər verilmişdir.

Yeni dərsliklərdə mətn materialları elmi biliklərin mənimsənilməsinə kifayət etmir. Sanki dərslikdəki mətn materialları sual-cavabı xatırladır. Bu qeyd edilənlər ümumi şəkildə bütün coğrafiya dərsliklərinə şamil edilir. Bütün coğrafiya dərslikləri kimi iki blokdən ibarətdir: mətn komponentləri və mətndənkənar komponentlər. Bu hissələr özləri də bir neçə elementlərdən ibarətdir və müəyyən funksiyaları yerinə yetirirlər. Mətdənkənar komponentlərin əksəriyyəti mətndə əks olunmayan informasiyanı özündə birləşdirir. Mətdənkənar komponentlərin həcmi xeyli artaraq dərsliyin təxminən 40-43%-ni əhatə edir. Müəyyən anlayışları, nəzəriyyələri, qanunauyğunluqları, ümumiləşdirici nəticələri əhatə edən mətn materiallarına nisbətən geniş yer verilməlidir. Burada

çoxlu sayda məntiqi bağlayıcıların olması materialların başa düşülməsinə və mənimsənilməsinə xidmət edir (“ona görə”, “deməli”, “əgər”, “göründüyü kimi” və s.).

Dərslərdə mətdənkənar komponentlər məlumatverici funksiyası ilə yanaşı öyrədici, inkişafetdirici və nəzarətedici funksiyaları da yerinə yetirir. Bu isə şagirdlərdə təhlil etmək, tutuşdurmaq, düşünmək, suallara cavab vermək, sual qoymaq və s. kimi bacarıqların formalaşdırılmasına köməklik edir. Sual və tapşırıqlar təkcə mətnə aid deyil, eyni zamanda digər komponentlərlə (statistik cədvəl, diaqram, qrafik, profil, şəkil, sxem və s.) işləmək üçün də istifadə edilir.

Dərslərdə məzmununa və formasına görə çox müxtəlif illüstrativ materiallar - tematik xəritələr, xəritə sxemlər, oroqrafik sxemlər, diaqram, qrafik, cədvəllər və s. verilmişdir. Bu metodik cəhətdən müsbət qiymətləndirilməlidir. Dərslərin texniki keyfiyyəti yüksəkdir. Burada müxtəlif rənglərdən istifadə olunmuşdur.

Dərslərdə verilən Debat dərslərin mövzusu və onun təşkili nümunəsi müasir dövrdə dövlətin təhsil qarşısında qoyduğu sosial sifarişin yerinə yetirilməsinin kiçik bir nümunəsidir. Belə ki, gənc nəslin müstəqil düşüncə çıxarmaq, sürətlə qloballaşan dünyamızda hər gün həyatımıza daxil olan geniş informasiyaları düzgün təhlil etmək qabiliyyətini formalaşdırmaq təhsilimizin əsas prioriteti olmalıdır.

Dərslərdə hər bölmənin sonunda verilən praktiki dərslər və ümumiləşdirici tapşırıqlar şagirdlərin müstəqil fəaliyyətinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol malikdir. Bu dərslərdə mətdənkənar məlumatlar metodik tələblər əsasında verilmişdir.

Dərslərin təhlilinə qısa bir ekskurs göstərir ki, şagirdlərin məntiqi, tənqidi və yaradıcı təfəkkürünün formalaşmasını təmin edən tapşırıqlar, mövzular, mətdənkənar komponentlər tərtibatına, strukturuna, rəng çalarlarına görə diqqəti cəlb edir. Dərslərin hazırlanmasında istifadə edilən kağız məmulatları yüksək keyfiyyətli olduğu üçün mətn komponentləri və mətdənkənar komponentlər oxunaqlıdır.

Bazar iqtisadiyyatına uyğun təhsil sistemimizin müvəffəqiyyətin təmin edilməsi üçün təhsilimizin qarşısında böyük və əhəmiyyətli məsələlər durur. Belə ki, yeni kurikulumun qarşıya qoyduğu tələbləri 45 dəqiqə dərslər müddətində, eyni zamanda sinifdə şagird sayının çox olduğu mühitdə həyata keçirmək çətinliklər yaradır. Mənə elə gəlir ki, kurikulumun Azərbaycan modeli hazırlanmalıdır.

BÖLMƏ 3. Ümumi təhsildə innovasiyalar

SÜDABƏ MƏMMƏDOVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

s.mammadova@list.ru

TƏHSİLDƏ İNNOVASIYALARIN DƏYƏRLƏNDİRİLMƏSİ

Azərbaycan təhsil sistemində yenidənqurma, modernləşdirmə və bu işlərin təşkilində fəal və interaktiv metodlardan istifadə prioritet problem hesab edilir və bu cür problemlərin həlli üçün yeni pedaqoji araşdırmalara həmişə ehtiyac var. Bu nyunans məqaləni aktual edir.

Açar sözlər: innovasiya, məzmun, təhsil, tədris

Ölkəmizdə son təhsil direktivlərindən olan “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda təhsilin modernləşdirilməsi istiqamətində qarşıya bir sıra hədəflər qoyulmuşdur. Müasir təhsildə gedən qlobal proseslərin səciyyəvi xüsusiyyəti onun fasiləsiz modernləşməsidir. Təhsildə keyfiyyət həmişə öndə olan məsələlərdəndir və hər zaman aktualdır. Müasir təfəkkürə və təxəyyülə əsaslanan təhsilin qarşısında keyfiyyətin yüksəldilməsi problem olaraq qalır. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi isə onun nəticəsinə birbaşa təsir etdiyindən keyfiyyətin yüksəldilməsi həm nəzəri tədqiqatlarda, həm də praktik pedaqoji fəaliyyətdə diqqət göstərilən problemdir.

Təhsildə modernləşmənin əsas məqsədi bu gün reallaşan kütləvi təhsil şəraitində yüksək keyfiyyətə nail olmaqdır. İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemləri qlobal tendensiyalara uyğun inkişaf edir. Qlobal tendensiyalar isə dünyanın yeni inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Bu məqsədlə bir çox ölkələrdə müvafiq təhsil strategiyaları və inkişaf proqramları hazırlanmış, hazırda icra edilməkdədirlər. Bu gün təhsildə strateji yanaşma digər fəaliyyət sahələrinə nisbətən vacibdir.

Ölkəmizdə aparılan təhsilə həssaslıq və diqqət bəslənməsi məqsədyönlü, planlı və mütəşəkkil tədbirlərin həyata keçirilməsi və bu sahədə aparılan islahatlar təqdirəlayiqdir. Təhsil dərketmənin açarı sayılır. Təhsilin keyfiyyəti artdıqca dərketmənin səviyyəsi də yüksəlir. Bu proses insanın fəaliyyəti ilə baş verdikdə isə dərketmənin səviyyəsi də artır və dayanıqlı olur.

Təhsilin keyfiyyət səviyyəsi hər zaman ictimai-siyasi, sosial-iqtisadi, elmi və mədəni inkişaf ilə əlaqədar qarşıya çıxan tələblərlə bağlıdır.

Tarix boyu insanlıq müxtəlif inkişaf mərhələlərindən keçmişdir. Dəyərlərin inkişaf tarixinə nəzər salsaq görərik ki, müəyyən tarixi dövrlərdə və müxtəlif ölkələrdə bir sıra dəyərlər dəyişsə də, yeniləri ilə əvəz olunsada, əsas dəyərlər, sərəvətlər dəyişilməz qalmışdır. Bəşəriyyətin inkişaf mərhələlərində həyat, sülh, əmək, yaşamaq, sağlamlıq, gözəllik, yaradıcılıq və s. kimi sərəvətlər dəyişilməmişdir. Bunlar ümumbəşəri dəyərlər olaraq, bütün dövrlərdə öz mahiyyət və qiymətini saxlamışdır. Ümumbəşəri dəyərlərin xüsusi bir qolu olan **pedaqoji dəyərlərin** mahiyyəti tərbiyə və təhsil fəaliyyətinin sosial rolu ilə şərtləndiyindən, pedaqoji fəaliyyəti tənzimləyən, onu nizama salan, təhsil sahəsindəki mövcud sosial dünyagörüşlə müəllim fəaliyyəti arasında əlaqələndiricilik funksiyasını yerinə yetirən normalar kimi özünü göstərir. Pedaqoji dəyərlər də dəyişilə bilən münasibətlər kimi, cəmiyyətin sosial, siyasi, iqtisadi münasibətlərindən asılı olaraq, tarixən formalaşır və sosial tələbatların dəyişməsi ilə dəyişilir.

Təhsildə innovasiya dedikdə, müxtəlif yeniliklərin təlim-tərbiyənin məqsəd, məzmun, metod və formalarına tətbiqi, təhsilin iqtisadiyyatı, təşkili və idarə edilməsində pedaqog və təhsilalanın müştərək fəaliyyətlərinin yeni biliklər əsasında təşkili nəzərdə tutulur. Təhsil təşkil olunma qaydalarına görə ayrı-ayrı dövlətlərdə bir-birindən fərqlənir və özünəməxsus xarakterdə olur. Təhsil inkişafa, tərbiyəyə istiqamətləndirilməklə şəxsiyyətin formalaşdırılmasında mühüm rola malikdir. Yaddaşın məlumatlarla, biliklərlə dolması hələ təhsilli olmaq deyildir.

Təhsil sisteminin komponentləri təhsilin humanist məqsədə xidmət etməsində geniş imkanlara malikdir. Humanistləşməyə istiqamətləndirilmiş təhsil üçün cəmiyyətin və fərdlərin qarşılıqlı əlaqəsi xarakterikdir. təhsilin qurtarmır. Müasir təhsilin məzmunu yalnız yeni elmi-texniki informasiyanı əks

etdirməklə bitmir, eyni dərəcədə şəxsiyyəti inkişaf etdirən humanitar bilik və bacarıqlar, yaradıcı fəaliyyət təcrübəsi, dünyaya və insana emosional-dəyər münasibəti, müxtəlif həyati situasiyalarda mənəvi-etik hisslər sistemi və s. təhsilin məzmununa daxildir.

Təhsilin məzmunu – şəxsiyyətin baza mədəniyyətinin inkişafının zəruriliyi ilə şərtlənir. Buraya siyasi və iqtisadi, hüquqi, mənəvi, estetik və fiziki mədəniyyət, əməksevərlik, peşə seçmək, şəxsiyyətlərarası və millətlərarası ünsiyyət və s. daxildir. Baza mədəniyyətinin əsasını təşkil edən bilik və bacarıqlar sistemi olmadan müasir sivilizasiya prosesindəki meyilləri dərk etmək mümkün olmazdı.

Məktəblərimiz qarşısında duran əsas məqsəd **şəxsiyyətyönümlü təlim** mühitinin yaradılması, şagirdlərin məntiqi təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi və bu inkişafın həyata keçirilməsidir. Çünki, müasir dünyamızda sürətlə gedən sosial, mədəni və texnoloji dəyişikliklər sayəsində qlobal düşüncəli şəxsiyyətlərin yetişməsinin əhəmiyyəti xeyli artır və müasir təhsil çox vaxt “**şəxsiyyətyönümlü təhsil**” də adlandırılır.

Təhsil sisteminin inkişaf tendensiyası fəal və interaktiv metodlar sahəsində nümunəvi məktəblər və novator müəllimlərin iş üsullarına dair toplanmış faydalı təcrübələr, pedaqoji-psixoloji tədqiqatların nəticələrinin daima sistemləşdirilməli, ümumiləşdirilməli və təlim-tərbiyə prosesinin məzmununun yeniləşdirilməsini tələb edir. Bu problemlərin həlli isə təhsil sferasına, pedaqoji prosesə fəal və interaktiv metodlar anlayışının elmi əsaslandırılmaqla gətirilməsini vacib bir problem kimi qarşıya qoyur və bütövlükdə təhsildə texnoloji yanaşmaların tətbiqini aktuallaşdırır.

Təhsilimizin inkişaf etdirilərək dünya standartlarının tələbləri səviyyəsinə çatdırılması iki istiqamətdə fəaliyyətin təşkili ilə səciyyələnir:

- ölkəmizdə təhsil sahəsində əldə olunmuş nailiyyətlərin öyrənilərək ümumiləşdirilməsi və təhlil edilməsi ilə;

- inkişaf etmiş xarici ölkələrin iş təcrübələrindəki müvəffəqiyyətlərin öyrənilib ümumiləşdirilərək və milli-mənəvi xüsusiyyətlərimiz də nəzərə alınmaqla həyata keçirilməsi ilə.

Hər iki innovasiyanın öyrənilməsi məqsədilə sistemli və ardıcıl araşdırmaların aparılması vacib hesab edilməlidir.

Bu təcrübələrin hər birinin müasirliyini, səmərəliliyini şərtləndirən keyfiyyətin müəyyənləşdirilməsinə, forma və məzmun baxımından yeni şəraitdə, innovativ tətbiq olunmasına üstünlük verilməlidir.

XƏDİCƏ MƏMMƏDOVA

Ordubad rayon Nüsnüs kəndi,

ibtidai sinif müəllimi

xedicemmedova810@gmail.com

ÜMUMİ TƏHSİLDƏ İNNOVASİYALAR: “QR KOD TEXNOLOGİYALARI İLƏ ÖYRƏNƏK”

Məruzədə təhsildə innovasiyaların tətbiqinə dəstək olmaq, vizual dəstəkləmə, möhkəmləndirmə, öyrənməni əyləncəli hala gətirmə, fərqli perspektivləri göstərmə, fərqli mənbələrdən öyrənməni təmin etmə, multimediyaya funksiyası vasitəsilə eşitmə, görmə, dərk etmə, tətbiq etmə məntiqini inkişaf etdirməyə xidmət edən ibtidai siniflər üçün Azərbaycan dili fənnindən dil qaydalarını əhatə edən QR kodlu dəstəkləyici vəsaitin əhəmiyyətindən bəhs olunur.

***Açar sözlər:** QR kod texnologiyaları, innovasiya, mobil tətbiqlər*

Təhsildə informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından məqsədyönlü istifadə, şagirdlərin maraq və tələbatlarına uyğun fəal təlim mühitinin təşkil olunması, beynəlxalq təcrübəyə əsaslanan yeni dərslər modellərinin qurulması tədris prosesinin keyfiyyətini yüksəldir. Təhsilə innovativ yanaşmalar yeni imkan və yolların axtarışı, şagirdlərə informasiya verməklə yanaşı, onları birgə axtarışa, əməkdaşlığa sövq edən interaktiv mühitin yaradılması aktualıq kəsb edir. Son illər aparılan təhsil islahatları təhsilin məzmun, forma və strukturunda xeyli dəyişikliklər yaradıb. Yeni təhsil sistemi pedaqoji tədqiqatların ən yeni tələblərə uyğun aparılmasını tələb edir. Pedaqoji tədqiqatlar, eyni zamanda, sürətlə dəyişən və yenilənən təhsil prosesinin dəstəkləyicisi kimi özünün aparıcı funksiyasını yerinə yetirməlidir. Bu gün təhsil sahəsindəki islahatlar onun həm məzmununda, həm də texnologiyalar sistemində elə dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir ki, müasir texnologiyaların tədris prosesində istifadəsi təlimin səmərəliliyinin yüksəlməsini təmin etsin. Bunun üçün pedaqoji texnologiyaların tətbiqi ilə əlaqədar dəstəkləyici vasitələrə, dərslərə ciddi ehtiyac var. Təlimdə İKT-nin tətbiqi zamanı hər bir öyrənən fərdi şəkildə bilik və bacarıq əldə edə bilər.

Şagirdlərdə informasiya mədəniyyətinin, İKT-dən məqsədyönlü istifadə vərdislərinin formalaşdırılmasının təməli ibtidai siniflərdən qoyulmalıdır. Fənlərin tədrisində innovativ proqramları tətbiq edərək təhsilin keyfiyyətinin yüksəlməsinə və şagirdlərdə öyrənməni daha fərqli və maraqlı təşkil etmək mümkündür. Bu baxımdan, tədris prosesində QR kodlu dəstəkləyici vasitələrin istifadəsi həm şagird, həm müəllim, həm də valideynlər üçün bələdçi rolunu oynamaqla bərabər, sürətli və fərqli öyrənməni təmin edəcək. QR kodlu dəstəkləyici vasitələrin mobil cihazların kameralarından rahatlıqla və sürətlə oxuna bilməsi müasir təhsil üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Şagirdlər bu tətbiq vasitəsilə zamandan və məkandan asılı olmayaraq hər hansı bir dərslərin QR kodunu oxutmaqla içərisində səs, animasiya, videoyazıların gizləndiyi şifrələrdən asanlıqla istifadə edə biləcəklər. Texnologiyalardan daha səmərəli istifadə, hər yerdən və hər zaman istifadə imkanı verən QR kodlu vəsaitlər sürətli, aktiv öyrənməni təmin edəcəkdir.

Bu məqsədlə ibtidai siniflər üçün “Azərbaycan dili” fənnindən dil qaydalarını əhatə edən məlumatların və onlara uyğun tapşırıqların, səs, animasiya, videoyazıların gizləndiyi QR kodlar yerləşdirilmiş vəsaitlər hazırlamaq mümkündür. Şagirdlər dil qaydaları və test tapşırıqlarının yanına yerləşdirilən QR kodlar vasitəsilə dərslər və tapşırıqların video izahlarını izləyə bilərlər.

Beləliklə, Naxçıvan Muxtar Respublikası ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai siniflərində QR kod dəstəkləyici materiallardan istifadə etməklə daha yaradıcı və fərqli dərslər təşkil etmək, QR kod texnologiyası ilə hazırlanan materialların mobil cihazların kameralarından rahatlıqla və sürətlə oxunduğunu nəzərə alaraq şagirdlərdə ibtidai sinifdən zamana və məkana bağlı olmadan öyrənmə, ehtiyac olduğu halda öyrənmə araşdıraraq öyrənmə bacarıqlarını formalaşdırmaq olar.

Eyni zamanda, bununla QR kod texnologiyasının təhsildə rolunu ortaya qoymaq, mobil təhsildə yeni təlim metodlarının tətbiqinə dəstək olmaq, lazım olan dərslərin QR kodunu oxutmaqla şagird, müəllim və valideynlər üçün bələdçi rolunu oynamaq mümkündür.

QR kod texnologiyalarının istifadəsi ənənəvi təlim vasitələri ilə yeni nəsillə təlim vasitələri arasında bir körpü qurulmasını təmin edəcəkdir. Yeni təlim texnologiyaları sahib olduqları texnoloji xüsusiyyətlər vasitəsilə ənənəvi təlim texnologiyalarını hibrid formaya malik müasir texnologiyalara çevirəcəkdir.

Odur ki, daim yeniliklərə imza atan və Azərbaycanın innovativ, müasir və beynəlxalq təhsil proqramları ilə seçilən Naxçıvan təhsili bu sahədə də yeniliklərə imza ata bilər.

TƏHSİLDƏ İNNOVASIYALAR

Məqalədə “təhsildə innovasiyalar” anlayışının mahiyyəti verilmiş, müasir dövrdə innovasiyaların aktuallığı əsaslandırılmışdır. Qeyd edilmişdir ki, təhsil fəaliyyətində innovasiya pedaqoji prosesin təşkilinə, məqsədinə, məzmununa, təlim və tərbiyənin forma və üsullarına yeniliklərin daxil edilməsidir. Məqalədə təhsildə innovasiyaların məzmunu, funksiyaları və xüsusiyyətləri: yeniliyi, praktiki tətbiqi, səmərəliliyi, problemlərin ənənəvi həlli ilə müqayisədə üstünlüyü açıqlanmışdır.

Açar sözlər: pedaqogika, təhsil, innovasiyalar, yeniliklər, müasirləşdirmə

“İnnovasiya” anlayışı müasir sosial tədqiqatlarda çox populyar olub, latın dilindən tərcümədə yeniləşdirmə, yenilik və ya dəyişiklik deməkdir. İnnovasiyalar sistemin fəaliyyətində məqsədə müvafiq olaraq kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərin aparılmasıdır. Təhsildə innovasiya dedikdə, müxtəlif yeniliklərin təlim-tərbiyənin məqsəd, məzmun, metod və formalarına tətbiqi nəzərdə tutulur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2013-cü ildə təsdiq etdiyi “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nda göstərilmişdir ki, ölkəmiz qarşısında duran strateji vəzifə sosial-iqtisadi həyatın daha da modernləşdirilməsi və əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsindən ibarətdir. Müasirləşdirmə, ilk növbədə, qabaqcıl texnologiyaların və idarəetmə üsullarının, elmi nailiyyətlər əsasında yaradılan innovasiyaların ölkənin sosial-iqtisadi həyatına uğurlu tətbiqi ilə bağlıdır.

Təhsilin inkişafı yeniliklər, yeni innovativ proseslər olmadan baş verə bilməz. İnnovasiyalar qabaqcıl pedaqoji təcrübədən istifadə etməklə, pedaqoji və psixoloji elmlərin nailiyyətlərinin praktiki tətbiqi zamanı formalaşan tədris prosesinin keyfiyyətcə yeni halıdır. Təhsildə innovasiyaların məzmununa müəyyən yeniliyin elmi-nəzəri əsasları, yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi daxildir. Hər bir innovasiya, yenilik, yeniliyin tətbiqi öz inkişafı prosesində müəyyən mərhələlərdən keçir: dəyişikliyə ehtiyacın müəyyən edilməsi, yeni ideyanın yaranması, məqsədin formalaşması, yeni ideyanın konkretləşməsi, yeniliyin reallaşdırılması, yayılması, yeniliyin uzunmüddətli tətbiqi nəticəsində onun gündəlik təcrübə elementinə çevrilməsi.

İnnovasiyaların mahiyyətini başa düşmək üçün onların funksiyalarını bilmək lazımdır. İnnovasiyaların əsas funksiyaları aşağıdakılardır:

*innovasiyalar vasitəsilə insan intellektinin nailiyyətlərini həyata keçirmək mümkündür;

*innovasiyalar yeni məhsul və xidmətlərin sayını artırır, onların keyfiyyətini yaxşılaşdırır. Bu da hər bir insanın, bütünlüklə cəmiyyətin tələbatının artmasına və ödənilməsinə səbəb olur;

* innovasiyalar istehsalata yeni istehsal qüvvələrinin cəlb olunmasına, daha az əmək, material və enerji sərf etməklə xidmətlərin reallaşdırılmasına şərait yaradır.

Bu sadaladıqlarımızın əsasında biz təhsildə innovasiyaların xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirə bilərik. Bu xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

*elmi-texnoloji yeniliyi;

* praktiki pedaqoji tətbiqi imkanları;

* mövcud təcrübə və texnoloji strukturla uyğunluq;

* təhsil sistemində kommersiya baxımından məqsədəuyğunluq;

* cəmiyyət üçün sosial əhəmiyyəti və səmərəliliyi;

* mövcud tələbatın daha yaxşı ödənilməsi və ya təhsil xidmətləri bazarında yeni tələblərin, proseslərin yaradılması:

* riskin yüksək olması;

* mürəkkəblilik və qeyri-müəyyənlik;

* problemlərin ənənəvi həllərilə müqayisədə nisbi üstünlük.

Təhsil sistemində təlim-tərbiyə müəssisələrini 2 tipə ayırmaq olar: ənənəvi və inkişaf edən. Ənənəvi təhsil sistemində sabit fəaliyyət hökm sürür, yəni bir dəfə qoyulmuş nizam qayadalarına

əsasən fəaliyyət göstərir. İkinci sistem üçün axtarıcı rejim xarakterikdir. İnkişaf edən təhsil sistemində innovasiya prosesləri bu cür həyata keçirilir:

- * yeni pədaqoji texnologiyaların işlənilməsi və tətbiq olunması;
- * yeni tipli tədris müəssisələrinin yaradılması.

Təhsildə innovasiyalar dövlət orqanları tərəfindən deyil, təhsil sisteminin əməkdaşları və təşkilatları tərəfindən işlənilir və həyata keçirilir. Bu cür müəssisələrdə yeniliklərin tətbiqi bu ardıcılıqla həyata keçirilir: motiv-məqsəd-vəzifələr-məzmun-forma-nəticə. Bu struktur təhsil müəssisələrinin bütün subyektlərinin - direktorun, onun müavinlərinin, müəllimlərin, metodistlərin, ekspertlərin, alimlərin, şagirdlərin innovativ fəaliyyətini əhatə edir.

AYGÜN ƏSGƏROVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Naxçıvan Dövlət Universitetinin dissertantı

aygun.askerova@yahoo.com

ÜMUMİ TƏHSİLDƏ İNNOVASIYALARIN MƏQSƏDİ VƏ TƏLİM-TƏHSİL PROSESİNDƏ GÖZLƏNİLƏN NƏTİCƏLƏRƏ DAİR

Məqalədə tədris və təlim nəzəriyyəsi və praktikasının səmərəliliyinin və keyfiyyətinin, eləcə də şagirdin, müəllimin, valideynlərin, icmanın, cəmiyyətin və cəmiyyətin mədəniyyətinin rollarının köklü surətdə yüksəldilməsi bu dəyişikliklərin əsas istiqamətində innovasiyaların tətbiqindən bəhs olunur.

Açar sözlər: *təhsil sistemləri, texnologiya, innovasiya, kurikulum*

Təhsil cəmiyyətin ehtiyaclarına xidmət edən sosial qurum olmaqla cəmiyyətin yaşaması və inkişaf etməsi üçün zəruridir. O, nöinki hərtərəfli, davamlı və üstün olmalıdır, həm də sürətlə dəyişən və gözlənilməz qloballaşan dünyanın çağırışlarına cavab vermək üçün davamlı olaraq inkişaf etməlidir. Bu təkamül sistemli, ardıcıl və genişləndirilə bilən olmalıdır; buna görə də məktəb müəllimləri, universitet professorları, idarəçilər, tədqiqatçılar və siyasətçilərdən bütün tələbələrin həyata və işə keyfiyyətli hazırlanmasını təmin etmək üçün tədris və təlim nəzəriyyəsi və praktikasına, eləcə də bu kompleks təşkilatın bütün digər aspektlərinə yeniliklər təqdim etmələri gözlənilir.

Bir fərdin, millətin və bəşəriyyətin yaşaması və tərəqqisi üçün yenilik və təkamül vacibdir. Təhsildə innovasiyalar xüsusi əhəmiyyət kəsb edir, çünki təhsil davamlı gələcəyin yaradılmasında həlledici rol oynayır. “Yenilik mutasiyaya bənzəyir, növlərin təkamülünü davam etdirən bioloji prosesdir ki, onlar yaşamaq üçün daha yaxşı rəqabət edə bilsinlər”. Buna görə də innovasiya zəruri və müsbət dəyişikliklərin aləti kimi qəbul edilməlidir. İstənilən insan fəaliyyəti məsələn, sənaye, biznes, o cümlədən, təhsil davamlı qalmaq üçün daimi yeniliyə ehtiyac duyur. “Ölkələrin sosial və iqtisadi rifahının getdikcə daha çox dərəcədə onların vətəndaşlarının təhsilinin keyfiyyətindən asılı olacağına inanılır: “Bilik cəmiyyəti” adlanan cəmiyyətin yaranması, informasiyanın və medianın transformasiyası və təşkilatlar tərəfindən artan ixtisaslaşma yüksək bacarıq profilləri və bilik səviyyələrini tələb edir. Bugünkü təhsil sistemlərinin həm effektiv, həm də səmərəli olması, başqa sözlə, mövcud resurslardan ən yaxşı şəkildə istifadə etməklə qarşıya qoyulan məqsədlərə çatması tələb olunur”.

Təhsil innovasiyası nədir? Yaradıcılıq yeni şeylər düşünmək və bu yeniliyi tətbiq etməkdən ibarətdir. Yenilik etmək, hazırda gördüyümüz işlərdən kənara çıxmaq və işimizi yeni tərzdə görməyə kömək edən yeni ideya inkişaf etdirməkdir. Buna görə də, hər hansı bir ixtiranın məqsədi, istər keyfiyyət, istər kəmiyyət, istərsə də hər ikisi baxımından etdiyimizdən fərqli bir şey yaratmaqdır. Əhəmiyyətli, transformativ effekt əldə etmək üçün innovasiya işə salınmalıdır ki, bu da operativ yayılma və geniş miqyaslı tətbiq tələb edir. İnnovasiya ümumiyyətlə yeni bir şeyin və ya metodun uğurla tətbiqi” kimi başa düşülür Əslində yeniliyin iki alt komponenti var. Birincisi, müəyyən fərd və ya qrup üçün yeni olan ideya və ya əşya, ikincisi, obyektin və ya ideyanın mənimsənilməsi nəticəsində yaranan dəyişiklik”.

İnnovasiya təhsil sisteminin bir, bir neçə və ya bütün aspektlərində tərəqqiyə yönəldilə bilər: nəzəriyyə və təcrübə, kurikulum, tədris və öyrənmə, siyasət, texnologiya, institutlar və idarəetmə, institusional mədəniyyət və müəllim təhsili. O, öyrənmə və öyrənlərə müsbət təsir göstərə bilən təhsilin istənilən aspektində tətbiq oluna bilər. Beləliklə, innovasiya üç əsas addım tələb edir: ideya, onun həyata keçirilməsi və ideyanın həyata keçirilməsi nəticəsində yaranan və dəyişiklik yaradan nəticə. Təhsildə innovasiya yeni pedaqoji nəzəriyyə, metodoloji yanaşma, tədris texnikası, təlim aləti, təlim prosesi və ya institusional struktur kimi görünə bilər ki, bu da həyata keçirildikdə tədris və təlimdə əhəmiyyətli dəyişiklik yaradır və bu, şagirdin daha yaxşı öyrənməsinə səbəb olur. Beləliklə, təhsildə innovasiyalar məhsuldarlığı və öyrənmənin səmərəliliyini artırmaq və öyrənmə keyfiyyətini artırmaq məqsədi daşıyır. Eyni şəkildə, təhsil innovasiyası bütün maraqlı tərəflərə aiddir: şagird,

valideynlər, müəllim, təhsil idarəçiləri, tədqiqatçılar və siyasətçilər və onların fəal iştirakı və dəstəyi tələb olunur.

Təhsil cəmiyyətdən qidalanır və öz növbəsində cəmiyyəti qidalandırır. Milli təhsil sistemi səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün bütün cəmiyyətin fədakarlığına və məsuliyyətinə əsaslanır, buna görə də valideynlərin iştirakı, güclü icma və cəmiyyətin dəstəyi ilə birlikdə müvəffəqiyyət üçün çox vacibdir. Milli təhsil sistemi, adətən, fərqli tarixi, siyasi, sosial, mədəni və iqtisadi təsirlərin məhsuludur. Tam bir sistem olduğu üçün onun müxtəlif sahələri təkcə bir-biri ilə əlaqəli və bir-birindən asılı deyil, həm də birlikdə fəaliyyət göstərir.

Bütün tələbələr üçün yüksək keyfiyyətli təlim nəticələrinin əldə edilməsinə kömək edə biləcək effektiv miqyaslı yeniliklərə böyük ehtiyacı var. Biz uğurlu beynəlxalq öyrənmə modellərinin inteqrasiyasını gücləndirməklə və məktəblərimizdə və kolleclərimizdə innovatorları və təhsil sahəsində sahibkarları və ya təhsilverənləri inkişaf etdirən və dəstəkləyən şərait yaratmaqla başlaya bilərik. Üstəlik, bu transformasiyalar müxtəlif, lakin sistemli olmaqla təhsilin müxtəlif həyati aspektlərini hədəf almalıdır. Dərin, çoxşaxəli və hərtərəfli innovasiyalar, həm maddi, həm də qeyri-maddi, sürətlə genişlənə bilən effektlər yaratmaq qabiliyyətinə malikdir. Digər perspektivli yanaşmalar tələbələrin iş etikasını və öyrənməyə münasibətini yaxşılaşdırmağa, onların müxtəlif öyrənmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə, eləcə də öyrənməni daha məhsuldar etməyə çalışmalıdır. Biz həmçinin məktəbəqədər təhsildən tutmuş ali və aspirantura səviyyələrinə qədər bütün sinifləri vahid sistemə gətirməliyik. Xüsusilə kollec və universitetlərdə təhsilin qiyməti artmağa davam etdikcə, öyrənmənin dəyəri və vaxt səmərəliliyi, effektiv tədris yanaşmaları, təhsilin əsas missiyasını yerinə yetirməyə qadir olan metod və alətlər tədqiqatın və ixtiraçı həllərin kritik sahələrinə çevriləcəkdir. Kolleclər və universitetlər təhsilin dəyərini genişləndirməyə, öyrənmə məhsuldarlığını maksimuma çatdırmağa, investisiyaların proqnozlaşdırılan nəticələrlə əlaqələndirilməsinə, xərc və vaxt səmərəliliyinin artırılmasına diqqət yetirməlidirlər. Uğur qazanmaq üçün innovativ təhsil bütün cəmiyyət üçün kollektiv məsələyə çevrilməlidir ki, bunun üçün biz universal ictimai məsuliyyət yaratmalıyıq. Əks halda, səmərəli təhsil sistemi qurmaq üçün bütün səylərimiz iflasa uğrayacaq.

GÜNAY ƏLİYEVƏ

Naxçıvan şəhər C.Məmmədquluzadə
adına 2№ tam orta məktəb, müəllim
alirzaali2016@gmail.com

ÜMUMİ TƏHSİLDƏ İNNOVASIYALAR: TƏTBİQLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

İnsan fəaliyyətinin bütün sahələrində olduğu kimi, təhsildə də innovasiyaların mühüm rolu vardır. Əslində təhsil tarixindəki bütün islahatlar ictimai inkişafdən doğan innovasiyaların təhsildə sistemli tətbiqinə xidmət etmişdir.

Açar sözlər: təhsil, məktəb, yenilik, təlim

Məlumdur ki, innovasiya - yeniliyin məzmunu və reallaşmasıdır. Bu termindən iqtisadiyyatda, sonralar isə müxtəlif elmlərdə geniş istifadə etməyə başlamışlar. İnnovasiyaların, yeniliklərin yaradılması müxtəlif elm sahələrində spesifik cəhətlərlə müəyyən edilir. Amma müxtəlif sahələrdə intellektual yeniliklərin yaradılması, ixtiraçılıq, səmərələşdirmə kimi mürəkkəb proseslərin müəyyən ümumi tərəfləri və bu proseslərin alqoritmi mövcuddur.

Bu gün-biliklərə əsaslanan iqtisadiyyatın qurulması mərhələsində milli təhsilimizin əsas məqsədlərindən biri kreativ düşüncəli, yaradıcı, tənqidi təfəkkürə malik yeni nəsil formalaşdırmaqdır. Milli təhsilimizin bütün pillələrində testlərdən ifrat dərəcədə istifadə, təbii ki, yaradıcılığın inkişafına mane olur.

İnnovasiyaların yaradılması özlüyündə hələ iqtisadi inkişaf demək deyil. Yaradılmış innovasiyalar iqtisadiyyatda tətbiq edilməlidir ki, real iqtisadi səmərə, inkişaf olsun. Əgər elmi fəaliyyətin məqsədi pul sərf etməklə yeni informasiya əldə etməkdirsə, innovasiya fəaliyyətinin məqsədi yeni informasiya vasitəsi ilə pul qazanmaqdır.

İnnovasiyaların idarə edilməsini menecment elmi öyrənir. İnnovasiyaların menecmenti (innovasiyaların idarə edilməsi) kimi adlanan bu sahə hazırda sürətlə inkişaf edir. Bu gün insan fəaliyyətinin bütün sahələrində innovasiyalardan geniş istifadə edilir.

Əslində bəşər tarixində innovasiyalar həmişə olmuş, bəşəriyyətin inkişafı məhz innovasiyalar hesabına mümkün olmuşdur. Son illərdə innovasiyalar haqqında daha çox söhbətlər gedir. Bu İKT-nin sürətli inkişafı və onun müxtəlif sahələrdə tətbiqləri hesabına çoxsaylı yeni innovasiyaların yaradılması, onların qlobal bazara çıxış imkanlarının artması, tətbiqlərinin operativliyi, rəqabətə davamlılığın və iqtisadi səmərənin yüksəlməsi ilə əlaqədardır.

“İnnovasiya” və “yenilik” anlayışları sinonimlərdir, çox hallarda eyni mənada istifadə olunurlar. İnnovasiya (yenilik) - yeninin yaradılması və tətbiqi prosesidir, yəni elm, texnika, iqtisadiyyat və idarəetməni birləşdirən mürəkkəb intellektual prosesdir. O, istehsal və istehlak münasibətləri kompleksini əhatə edir. Geniş mənada innovasiya dedikdə, yeniliklərin (yeni texnologiya, məhsul, xidmət, istehsal, maliyyə, kommersiya) inzibati, təşkilati-texniki və sosial-iqtisadi qərarlar şəklində mənfəətli istifadəsi başa düşülür. Bu səbəbdən də həm “innovasiya”, həm də “yenilik” terminləri eyni mənada işlənir.

İnnovasiyanı yaradan və tətbiq edən insanlara innovator deyirlər. İnnovator olmadan innovasiya və innovativ inkişaf mümkün deyil. İnnovator yaradıcı, qeyri-standart təfəkkürə, yüksək erudisiya və savada, sahibkarlıq qabiliyyətinə malik olmalıdır. Bu xüsusiyyətlər isə keyfiyyətli təhsil hesabına yarana bilər. Deməli, innovatorların yaranmasında, dolayısı ilə innovasion inkişafda təhsilin rolu mühümdür.

İnnovasiya prosesləri ilə innovatika elmi məşğul olur.

İnnovatika - innovasiya fəaliyyətinin elmi bünövrəsi, nəzəri əsasıdır. İnnovatika – innovasiyanın proqnozlaşdırılması və yaradılmasının elmi metodologiya və üsullarının hazırlanması, inkişafı ilə məşğul olan elmi istiqamətidir. İnnovatika dedikdə həmçinin innovasiya fəaliyyətinin, innovasiyaların tətbiqinin planlaşdırılması və təşkili üsulları da başa düşülür. İnnovativlik müasir inkişafın təhlili, bu inkişafın proqnozu bir çox fundamental elmlərin problemlərini ifadə etməyə

imkan verir. Bu problemlərin həlli innovatikanın tədqiqat obyektini kimi nəzəri bazasının və metodoloji əsaslarının inkişafına təkan vermişdir.

Təhsil tarixində elə islahatlar da olmuşdur ki, onların müəllifləri və icraçıları innovasiya haqqında təsəvvürlərə malik olmamışlar. İnnovasiyalara əsaslanmayan islahatlar, bu proseslərin düzgün layihələnməməsi nəticəsində təhsil sistemi iflic edilmiş, onun islahatdan əvvəlki işlək mexanizmi dağıdılmış, yeni təhsil modeli isə yaranmamışdır.

Təhsildə innovasiya dedikdə, müxtəlif yeniliklərin təlim-tərbiyənin məqsəd, məzmun, metod və formalarına tətbiqi, təhsilin iqtisadiyyatı, təşkili və idarə edilməsində pedaqoq və təhsilalanın müştərək fəaliyyətlərinin yeni biliklər əsasında təşkili nəzərdə tutulur.

Təhsildə innovasiyalar ölkə və ya regional səviyyədə, təhsil islahatları və ya müəyyən məqsədli inkişaf proqramları çərçivəsində, mərkəzləşdirilmiş formada və ya təhsil müəssisəsinin təşəbbüsü ilə lokal formada həyata keçirilə bilər. Bu zaman pilot layihə çərçivəsində eksperimental fəaliyyət təşkil edilə bilər. Təbii ki, bütün bu proseslər hüquqi-normativ baza əsasında reallaşmalıdır.

Müxtəlif səviyyəli təhsil müəssisələrində innovasiya proseslərinin metodoloji baxımdan ümumi cəhətləri çoxdur. Bu səbəbdən ideyalar faktiki olaraq təhsilin istənilən səviyyəsi üçün əhəmiyyətli ola bilər.

Müasir zamanda innovasiyaların yaranmasına səbəb olan müəyyən tendensiyalar aşağıdakılardır:

- tədris prosesinin humanistləşməsi;
- uşaqların təhsilləri və gənc nəslin inkişafı keyfiyyətinə verilən yüksək tələblər;
- mədəni-mənəvi dəyərlərə yönəlmə;
- təhsil müəssisələri arasında rəqabətliklik münasibətləri.

İnkişafda olan təhsil müəssisələri ənənəvi, stabil formatda işləyən təhsil müəssisələrindən fərqlənir. Bu fərqlər özünü idarəetmədə də göstərir. Ənənəvi iş rejimində müsbət nəticə verən pedaqoji texnologiyalar bəzi hallarda yeni innovasiya iş rejimində arzuolunan nəticələr verməyə bilər. Təhsil müəssisələrində innovasiya fəaliyyətinin əsas subyekti müəllim, idarəetmə obyektini isə təlim-tərbiyə prosesidir. İnkişaf etmiş təhsil müəssisələrində idarəetmənin predmeti təhsilin məqsədi, məzmunu, metod və formalarıdır. Praktik olaraq, hər bir innovasiya təhsil prosesinin obyektini təhsil alanlardır. Tədqiqatçıların və təhsil müəssisəsi rəhbərlərinin əsas vəzifəsi təhsilin proqnozlaşdırılan nəticələrinə maksimum yaxınlaşmaqdır. Ona görə təhsil müəssisəsində tətbiq edilən hər bir innovasiya prosesi idarə edilməlidir.

İnnovasiya prosesi daxil olan kollektiv, bir qayda olaraq, öz inkişafında bir neçə mərhələ keçir. Cəsarətsizlik “əməkdaşlığın” stabilliyi-yetkin kollektiv. Son iki mərhələ-innovasiya prosesinin kollektiv tərəfindən yüksək dərəcəli mərhələsidir. Bu, kollektivin hər bir üzvünün bütün mərhələlərdə iştirakı ilə təyin edilir. Kollektivin cəsarətsizlik mərhələsindən yetkinlik mərhələsinə inkişafı innovasiya tsikllərinin dəyişmə sürətindən asılıdır. İnnovasiya proseslərini idarə edən menecerin ilkin vəzifəsi innovasiyalara olan münasibəti öyrənmək, bu barədə fərqli münasibət və rəyləri toplamaqdır.

Müasir təhsildə gedən qlobal proseslərin səciyyəvi xüsusiyyəti onun fasiləsiz modernləşməsidir. Təhsildə modernləşmənin əsas məqsədi bu gün reallaşan kütləvi təhsil şəraitində yüksək keyfiyyətə nail olmaqdır. İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil sistemləri qlobal tendensiyalara uyğun inkişaf edir. Qlobal tendensiyalar isə dünyanın yeni inkişaf səviyyəsi ilə müəyyən edilir. Bu məqsədlə bir çox ölkələrdə müvafiq təhsil strategiyaları və inkişaf proqramları hazırlanmış, hazırda icra edilməkdədirlər. Bu gün təhsildə strateji yanaşma digər fəaliyyət sahələrinə nisbətən vacibdir.

AYTAC HACIYEVA

Culfa şəhər 3 № tam orta məktəb
Aytachaciyeva92@gmail.com

STEAM TƏHSİL METODUNUN TƏTBİQİ: REALLIQLAR VƏ PERSPEKTİVLƏR

STEAM təhsil metodu şagirdlərə beş sahənin, Elm (Science), Texnologiya (Technology), Mühəndislik (Engineering), İncəsənət (Art) və Riyaziyyatın (Math) birgə və inteqrasiya olunmuş şəkildə tədrisi ideyası üzərində qurulub. STEAM kurikulumu fənlərarası, praktik və tətbiqi dərslərdən ibarətdir. Elmin və texnologiyaların öyrədilməsində ənənəvi yanaşmadan fərqli olaraq, STEAM təhsili praktik məşğələlər vasitəsilə elmi, texniki biliklərin gündəlik həyatda tətbiqini şagirdlərə göstərir. Bu yanaşma şagirdlərə mühəndislik sərişələri öyrədərək, onların real həyatda problemlərin həlli zamanı tətbiqini aşılayır. STEAM fənləri şagirdləri hansı peşə seçmələrindən asılı olmayaraq həyata hazırlayır.

Açar sözlər: elm, texnologiya, mühəndislik, incəsənət, riyaziyyat

Müasir dünya reallıqları təhsil qarşısında çətin vəzifələr qoyur: öyrənmək maraqlı olmalıdır; bilik praktikada tətbiq edilməlidir; təlim maraqlı formada keçirilməlidir və bütün bunlar mütləq uşağın gələcəyində yaxşı nəticələr verməlidir - yüksək maaşlı iş, özünüidarəetmə, intellektin yüksək göstəriciləri.

Bəzi valideynlər və müəllimlər hələ də bütün bu məsələlərin həllini tapmağa çalışır, digərləri isə STEAM təhsilin xeyrinə düzgün seçim edirlər. STEAM Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics - elm, texnologiya, mühəndislik, incəsənət və riyaziyyat kimi tərif olunur. STEAM anlayışı riyaziyyat, fizika, kimya, biologiya, astronomiya və s. ilə əlaqəli geniş fənləri birləşdirir; bu fənlərin təbii əlaqəsinə əsaslanan təhsil yanaşmasıdır. Onların hər birində, eləcə də mühəndislik, robotexnika və digər tətbiqi fənlərdə dərin bilik elmlərin qovşağında yeni texnologiyalar hazırlamağa, proqram təminatı yaratmağa, mürəkkəb cihazlar dizayn etməyə imkan verir.

Science-ə fizika, kimya, biologiya - təbiət elmləri daxildir. Artıq burada fənlərarası inteqrasiya mövcuddur, texnologiya, mühəndislik, riyaziyyat və incəsənət ilə birlikdə bu, uşaqların tədris prosesi, karyera və peşə sahəsində sonrakı inkişafını ehtiva edən, onları qloballaşan dünyaya texniki cəhətdən peşəkar səviyyədə hazırlamağa imkan verən kompleks təhsil konsepsiyasına çevrilir. Pedaqoqların sözlərinə görə, inteqrasiya əksər peşələrdə uğurlu olmağa imkan verir və gələcək STEAM texnologiyalarının tətbiqindən asılıdır.

STEAM təhsili vacibdir, çünki dünyamız ondan asılıdır. İqtisadiyyat elm, texnologiya, mühəndislik və riyaziyyatla dəstəklənir. STEAM bacarıqları və fənləri real həyata bənzəyən şəkildə öyrətməyə diqqət yetirir. STEAM təhsili vasitəsilə tələbələr real dünya problemlərini həll etmək üçün tətbiq oluna bilən faktları və düşüncə metodunu öyrənirlər. Getdikcə artan sayda insan STEAM təhsilinin əhəmiyyətini dərk etdikcə, hər bir sinfə STEAM təhsilini daha yaxşı gətirə biləcək həllər axtarmağa başladılar. STEAM təhsili tənqidi düşüncələr yaradır, elm savadlılığını artırır və yeni nəsilərə imkan yaradır. İnnovasiya iqtisadiyyatımızı təmin edən yeni məhsul və proseslərə gətirib çıxarır. Bu innovasiya və elmi savadlılıq STEAM sahələrində möhkəm bilik bazasından asılıdır. Aydın ki, gələcəyin əksər işləri riyaziyyat və elmdən əsas anlayış tələb edəcək. STEAM təhsili ayrı bir STEAM sinfində baş verə bilər və ya praktiki olaraq istənilən fənn və sinif səviyyəsinə daxil edilə bilər. Təbii ki, elm və riyaziyyat dərsləri birbaşa STEAM ilə əlaqəli dərsləri həyata keçirə bilər. Sənaye inqilabını öyrənməklə bağlı sosial elmlər dərslərində tələbələr bədii romandan real körpü hazırlayarkən öz düşüncə və tədqiqat proseslərini qeyd edə bilərlər. STEAM ilə əlaqəli sahələrdə karyeralar geniş və müxtəlifdir. Bunlara açıq-aydın əzcaçılıq, enerji, proqramlaşdırma və mühəndislik sahələrində karyera daxildir. Bununla belə, STEAM karyerası həm də həkim köməkçisi, şəbəkə rəhbəri, kənd təsərrüfatı mütəxəssisi, maliyyə, risk təhlili və hətta atletik məşq formasında ola bilər. Və əlbəttə ki, müəllimlik STEAM sahələrini stimullaşdıran vacib bir karyeradır. Təkcə son onillikdə həyatımızda və evlərimizdə hansı təkmilləşdirmələrin nəzərdə tutulduğunu anlamaq üçün

ətrafa nəzər salın. Biz supermarketdə, bankda, vergi sənədlərində, fərziyyələrin idarə edilməsində və ailə xərcləri planında riyaziyyatla qarşılaşırıq. Hər bir STEAM sahəsi riyaziyyata əsaslanır. STEAM həyatımızın hər bir hissəsinə təsir etdiyi İnnovasiya iqtisadiyyatı gücləndirir: Hal-hazırda texnoloji bumla bir neçə saatdan bir yeni gadget çıxır və tendensiyaları izləmək çətinidir. Bununla belə, bu tendensiyalar iqtisadiyyatın yüksəldilməsinə və iş yerlərinin yaradılmasına kömək edir. Növbəti uğurlu antibiotiki və ya xəstəliyin müalicəsini hazırlamağa kömək etmək üçün bizə təcrübəli STEAM mütəxəssisləri lazımdır. Növbəti yeni telefon və ya insandan daha sürətli öyrənən kompüter yaratmaq üçün bizə mühəndislər və tərtibatçılar lazımdır. Bizə həmçinin böyük məlumatları anlamağa, iqtisadiyyatımızı anlamağa, maliyyəni idarə etməyə və kosmosda problemsiz araşdırmalara kömək etmək üçün riyaziyyatı bilən insanlara ehtiyacımız var. Gender fərqi: Ən böyük texnoloji şirkətlərdə işçi qüvvəsi arasında gender fərqi yalnız liderlik rollarına doğru nərdivanla irəlilədikcə daha da böyüyür. Əksəriyyət bu boşluğun qızların gənc olanda texnologiyanı araşdırmaq imkanlarının olmaması ilə əlaqədar olduğuna inanır və gender qərəzləri də rol oynayır. Bununla belə, bu boşluq yavaş-yavaş azalmağa başlayacaq, çünki bütün dünyada qızlar üçün daha çox STEAM təhsili imkanları yaradılır. İstedad hovuzu: Şirkətlər üçün öz sənayelərində rəqabətin zirvəsində qalmaq üçün yüksək istedadla malik olmaları vacibdir. Və bu, onları indi və gələcəkdə aktual qalmağa kömək edəcək istedadları işə götürməyə sövq edir. Onların ən yaxşı tədqiqat və inkişaf qrupları, maliyyə məsləhətçiləri, mühəndislər, veb və proqram tərtibatçıları və dizaynerləri olmalıdır. Şirkətlər innovatorların gələcək nəsli yetişdirə biləcəkləri ümidi ilə bütün dünyada STEAM təhsil proqramlarına sərmayə qoyurlar. STEAM təhsili 21-ci əsrin digər bacarıqlarını yaradır: STEAM bacarıqlarının inkişafı uşaqlara gələcəkdə əldə etmək istədikləri istənilən bacarıqda kömək edəcək. STEAM öyrənməsi tədqiqat aparmaq, araşdırmaq, çoxsaylı perspektivlərə baxmaq və müvafiq əlaqələr qurmaq üçün təcrübəni artırır. Real-Dünya Problemlərini Həll Edin: O, məkan düşüncəsini, düşüncəni, problem həllini və yaradıcılığı təşviq edir. Bu, tələbələrə problemlərə müxtəlif rəqəmlərdən baxmağa və unikal həllər tapmağa kömək edir. Uşağın STEAM-ə marağını necə inkişaf etdirə bilərsiniz: Erkən STEAM təhsilinin inkişaf etdirdiyi kəşf və kəşfiyyat həvəsi uşağa həyatı boyu xidmət edəcək və dəyişən, texnologiyaya əsaslanan dünyaya uyğunlaşmağa kömək edəcək. Uşağın maraqlarını və ehtiraslarını təşviq etməklə, böyüklər onların çətinliklərə dözümlü olmaq, ətrafdakı dünya ilə maraqlanmaq və problemləri yaradıcı şəkildə həll etmək bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir. Bir neçə ipucu: Böyük açıq havada kəşf edin. Uşaqlar kəşf etməyi sevirlər və bağçanızda onlara öyrədəcək çox şey var. Otdan suya, torpaqdan qayalara qədər öyrənmə biləcəkləri çoxlu təbii materiallar var. Uşaqları "nə" suallarını verməyə təşviq edin, məsələn, "burada nə olub?" və "Nə dəyişmişiniz?" Uşaqlara oynamaq üçün dörd yol verin. Uşağın elmi bacarıqlarını artırmağa kömək edəcək dörd fərqli oyun növü var. Bunlara iddialı oyun, kəşfiyyat oyunu, idarə olunan oyun və sərbəst oyun daxildir. İddia oyunu uşağın öz təxəyyülünü istifadə etdiyi zaman, kəşfiyyat oyunu isə uşağın sınaqdan keçirib hər şeyi ayıra bildiyi zamandır. Bələdçili oyun, böyüklərin uşaqlarla ünsiyyət qurması, sərbəst oyun isə böyüklərin iştirak etmədiyi zamandır. Uşaqların təkbəşinə edə bilmədiyi uşaqlarla əyləncəli təcrübələr aparın. Yaxşı xəbər odur ki, onlar birlikdə əyləncəlidir və sadədirlər. Lava lampası düzəltməyi, sızdırmaz bir çanta və hətta gəzinti suyu yaratmağı düşünün.

Naxçivanda dövlət qayğısı hesabına təhsilin bütün pillələri üçün şərait yaradılıb, təhsil müəssisələrinin maddi-texniki bazası möhkəmləndirilib. Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi Sədrinin "Ali və orta ixtisas təhsili müəssisələrində ixtisasların müvafiq təşkilatlara hamilliyə verilməsinə dair əlavə tədbirlər və innovasiyaların dəstəklənməsi haqqında" 2019-cu il 3 aprel tarixli Sərəncamı təhsilin inkişafında yeni mərhələnin əsasını qoymaqla təhsil müəssisələrində yaradıcı düşüncə və inkişafa xidmət edən layihələrin hazırlanmasına və tətbiqinə geniş imkanlar açıb. Bunun nəticəsidir ki, muxtar respublikada təhsilin inkişafı, innovativ təhsil üsullarının tətbiqi istiqamətində "İnnovativ dərnəklər", "Sabahın tədqiqatçıları", "Sabahın müəllimi", "İnteraktiv dərs", "Nümunəvi dərs", "Distant təhsil" layihələri tətbiq edilir. Dünya təhsil sistemində mütəxəssis hazırlığının mühüm istiqaməti kimi götürülən STEAM metodlarının Naxçıvan şəhərində tətbiqinə ötən ildən başlanılıb. Naxçıvan Muxtar Respublikası Təhsil Nazirliyinin mətbuat xidmətindən aldığımız məlumatlara əsasən deyə bilərik ki, 2020-2021-ci tədris ilindən etibarən isə Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisi

Sədrinin tapşırığı ilə muxtar respublikanın ümumtəhsil məktəblərində STEAM təhsil metodunun tətbiqinə start verilib. Şərur rayonunun Qarabürç, Şəhriyar, Ordubad rayonunun Nüsnüs kənd tam orta məktəblərində, Culfa Rayon Texniki Yaradıcılıq Mərkəzinin nəzdində STEAM kabinələri yaradılıb, həmin kabinələr elektron lövhə, kompüter, 3D printer, mikrobit, arduino setləri və digər öyrədici STEAM qurğuları ilə təmin olunub. Görülən işlərin davamı olaraq STEAM metodları ilə bağlı xarici ədəbiyyatlar Azərbaycan dilinə tərcümə edilib, müvafiq tədris proqramları və müəllimlər üçün metodik vəsaitlər hazırlanıb. Müəllim hazırlığı istiqamətində müvafiq təlimlərin təşkili diqqətdə saxlanılıb. Təlimlər zamanı müəllimlərə STEAM metodologiyaları, Robotexnika, 3D CAD Modelləşdirmə və Çap, Proqramlaşdırma, mikrobit və arduino texnologiyaları, mühəndislik modulları ilə yanaşı, nəzərdə tutulan proqram əsasında STEAM tədrisi üçün istifadə olunan www.tinkercad.com səhifəsindən onlayn istifadə bacarıqları da mənimsənilir. Müəllimlər www.tinkercad.com səhifəsində müəllim və şagird qeydiyyatının aparılması, müxtəlif obyektlərin informasiya modellərinin yaradılması və 3D çap modulundan istifadə qaydaları haqqında geniş məlumatlar əldə edirlər. Təlimləri uğurla başa vuran müəllimlərə Təhsil Nazirliyi tərəfindən STEAM dərslərini aparmaq üçün sertifikat verilir. Gələcəkdə beynəlxalq təlimçilərin Naxçıvana dəvət olunması, həmçinin fərqlənən müəllimlərin beynəlxalq təlimlərə cəlb edilməsi istiqamətində işlər görülməkdir.

Naxçıvan Muxtar Respublikası Ali Məclisinin Sədri cənab Vasif Talıbov təhsilin əhəmiyyətini vurğulayaraq deyib: “Təhsil elə səviyyədə olmalıdır ki, o, insanlara yeni texnologiyaları çevik mənimsəmək, əmək bazarında və şəxsi həyatda layiqli yer tutmaq, sağlam həyat tərzini, ətraf mühitə və cəmiyyətdə gedən proseslərə münasibətdə düzgün mövqe seçmək imkanı yaratsın”. Təhsil sahəsində həyata keçirilən genişmiqyaslı tədbirləri nəzərə alaraq deyə bilərik ki, istedadlı uşaqların aşkarlanması və düzgün istiqamətdə yetişdirilməsində mühüm rol oynayan STEAM-ın ölkəmizdə tətbiqi gələcəyin peşəkar gənclərinin yetişməsinə öz töhfəsini verəcəkdir.

TƏDQIQAT ƏSASLI TƏHSİLİN TƏŞKİLİNİN AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ

Məqalədə pedaqoji-psixoloji biliklərə söykənən tədqiqat əsaslı təhsilin təşkilinin aktual məsələlərindən bəhs edilmiş və bildirilmişdir ki, təhsilin tədqiqat əsaslı qurulmasını təmin etmək üçün müəllimlər ilk olaraq təhsilin pedaqoji-psixoloji əsaslarının elmi əsaslarını bilməlidir. Şagird dərsi sual əsaslı tədqiq edib öyrənməli və qurmalıdır. Bütün bu işləri görərəkən şagirdlərin yaş və ümumi inkişaf qanunauyğunluqları haqqındakı bilikləri, onların fərdi psixoloji xüsusiyyətlərini və intellektual qabiliyyətlərini nəzərə almalıdır.

Açar sözlər: tədqiqat, pedaqoji-psixoloji, təhsil, müəllim

Müasir dövr təhsilin tədqiqat əsaslı qurulmasını tələb edir. Ümumitəhsil məktəblərində təsdiq edilmiş proqramlar əsasında həyata keçirilən təhsil şagirdlərdə müəyyən ümumi bilik və bacarıqlar formalaşdırır. Ali təhsilin ilk pilləsi olan bakalavriyat səviyyəsində isə baza təhsil standartlarının müəyyən etdiyi əsaslar üzrə tələbələr bilik, bacarıq və kompetensiyalara yiyələnirlər. Təhsilə yeni baxış bilik, bacarıq və kompetensiyalara yiyələnmənin öyrətmə ilə yanaşı tədqiqat əsaslı öyrənmə səviyyəsində qurulması və tətbiq edilməsini zəruri edir. Bu baxımdan biz aktual bir məsələ olaraq tədqiqatımızı “Pedaqoji-psixoloji biliklərə söykənən tədqiqat əsaslı təhsilin təşkilinin aktual məsələləri” mövzusunda həsr etmişik.

İlk olaraq təhsilin tədqiqat əsaslı təşkilinin pedaqoji-psixoloji əsaslarına nəzər salaq. Fikrimizcə tədqiqat əsaslı dərslər aşağıdakı pedaqoji-psixoloji mexanizmlər üzərində qurulmalıdır.

- **Müəllim şagirdlərin bilik səviyyəsini hansı sualı verməklə ölçə bilərəm, yox dərsi şagird sual əsaslı qurmalıdır.**

Professor Əbdül Əlizadə və Hikmət Əlizadəyə aid dərslər vəsaitində qeyd olunur ki, müəllimlər dərslərdə şagirdlərin ağıllı suallar verməsini nəinki rəğbətləndirmək, həm də bunun üçün psixoloji olaraq əlverişli şərait yaratmalıdır.

Dərslərdə şagirdlərin bilik səviyyələrini təkcə müəllimin müəyyən etdiyi suallar əsasında müəyyənləşdirməsi bir sıra hallarda müəllimin mövzunu mənimsəmə səviyyəsi ilə xarakterizə olunur. Yəni, bir yanaşmanın təsiri altında mövzunun müəyyən olunmuş şablon əsaslı öyrənilməsi üçün zəmin yaradılır.

Şagird sual əsaslı təşkil olunmuş dərslərdə isə mövzunun dərk olunmasına müxtəlif aspektlərdən baxış təmin olunur, bu prosesdə şagird sadəcə mövzunu mənimsəmir həm də onda açıq qalan suallar yaranır ki, bu da onun həmin mövzu üzərində tədqiqatçılıq əsaslı öyrənmək istəyinə və marağına səbəb olur.

Deməli, şagird sual əsaslı dərslərin öyrənmə tədqiqat əsaslı qurulmasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

- **Dərslər təşkil edərkən şagird oxuyub öyrənsin yox, tədqiq edib öyrənsin əsaslı təşkil etməlidir.**

Sadəcə oxuyub öyrənmə əsaslı dərslərdə şagirdlər bu mövzu ilə bağlı biliklərlə kifayətlənir və bu mövzuda hər şeyin tədqiq edilərək tamamilə öyrənilməsi qənaətinə gəlirlər. Bu isə şagirdlərdə tədqiqatçılıq əsaslı öyrənmə marağını aşağı salır. Deməli, müəllim şagirdlərə dərslər oxuduqları zaman onun problem situasiyalı təhlil edərək suallar əsaslı öyrənməyə istiqamətləndirməlidir.

- **Müəllim dərslərdə məlumatverici olmamalı, şagirdləri müəyyən bilikləri tədqiq və tətbiq edib öyrənməklə yiyələnmələrində fasilitator funksiyasını səriştə ilə icra etməlidir.**

Psixoloqlar məlumatverici dərslərin tədqiq edərək aşağıdakı nəticələrə gəlmişlər. Məlumatverici dərslərdə şagirdlər sadəcə müəllimin yeni dərslər izah edəcəyini düşünür və sakitcə qulaq asırlar. Onlar bu dərslərdə heç bir fəallıq göstərməyir və biliyi sadəcə əhəmiyyətli bir məlumat olaraq yadda saxlamağa çalışırlar. Bu cür dərslərdə müəllim yeni dərslər danışdıqdan sonra sinfə nəzər yetirir və şagirdlərə sual ünvanlayır: kim dərslər başa düşmədi? Təbii ki, şagirdlər sadəcə məlumat xarakterli qəbul etdikləri dərslər başa düşdükələrini düşünür və onlarda sual vermək tələbatı yaranmır.

Təbii ki, dərslərin tədqiqat əsaslı qurulmasında müəllimin psixoloji bilikləri mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Daha doğrusu psixoloji biliklərsiz tədqiqat əsaslı dərslərin təşkili mümkün deyil. Bu səbəbdəndir ki, bütün müəllimlik ixtisaslarında psixologiya fənni xüsusi məzmunla tədris olunur və pedaqoji işlə məşğul olacaq mütəxəssislərə psixoloji biliklər öyrədilir. Müəllim dərslərin tədqiqat əsaslı qurulması üçün aşağıda təqdim edilmiş bir sıra psixoloji qanunauyğunluqları nəzərə almalıdır.

- **Həmin yaş dövrünün ümumi inkişaf qanunauyğunluqları.**

Bildiyimiz kimi dərslərin təşkili sinifdə eyni yaş həddində olan uşaqların təhsilə cəlb olunmaları ilə xarakterizə olunur. Müəllim həmin yaş dövrünün ümumpsixoloji qanunauyğunluqlarını bilməklə materialın proqram tələblərinə uyğun olaraq mənimsənilməsinə bu psixoloji qanunauyğunluqlar nəzərə alınaraq təmin etməlidir. Təbii ki, ümumpsixoloji qanunauyğunluqlar haqqında biliklər müəllimlərə dərslərin prosesində hər bir şagirdin ümumi inkişaf səviyyəsinin bu qanunauyğunluqlara uyğun olub olmamasını aşkara çıxartmaqla mövzunun tədrisi zamanı asanlıq və çətinlik dərəcəsini müəyyənləşdirmək imkanı yaradacaqdır.

- **Hər bir şagirdin fərdi psixoloji inkişaf göstəriciləri.**

Dərslərdə hər bir şagirdin fərdi imkanlarının nəzərə alınması dərslərin təşkili və fənnin mənimsənilməsi baxımından ən vacib tələblərdən biridir. Ümumpsixoloji qanunauyğunluqlar əsasında müəyyən edilən fərdi göstəricilər ya həmin qanunauyğunluqlardan xeyli irəlində ya da xeyli geridə ola bilər. Bu baxımdan müəllim həmin göstəriciləri nəzərə alaraq şagirdlərə yanaşmalıdır.

- **Onların fərdi intellektual qabiliyyətləri.**

Bildiyimiz kimi öyrənmədə və həyatı dərk etmədə fərdi intellektual qabiliyyətlər əsas məsələ kimi özünü göstərir. Hər bir şagird öz öyrənmə və dərk etmə qabiliyyətləri baxımından həyatda uğur qazanır. Dərslərin tədqiqat əsaslı qurulmasında şagirdlərin fərdi intellektual qabiliyyətlərinin nəzərə alınması onların ümumi bilik və vərdiş əldə etmələri ilə yanaşı, intellektual qabiliyyətləri üzrə istiqamətə yönləndirilmələri, gələcəkdə bütün sahələrdə həmin sahənin tələblərinə cavab verəcək tədqiqatçılıq yolu ilə öyrənmə və yenilik etmə qabiliyyəti yüksək mütəxəssislərin formalaşmasına zəmin yaradacaqdır.

Deməli, təhsilin səmərəli təşkilində tədqiqat əsaslı yanaşmanın pedaqoji-psixoloji mexanizmlərini nəzərə almaqla müəllimlər dərslərini tədqiqat əsaslı təşkil və təmin edə bilərlər.

DİSTANT TƏLİM TƏHSİL SAHƏSİNDƏ İNNOVASIYA KİMİ

Təhsil sahəsində yenilik-distant təhsil alma forması, onun təhsilalanlara, təhsilverənlərə hansı üstünlükləri verməsi, xüsusən pandemiya dövründə və təhsilverənlərin sertifikatlaşdırılması prosesi zamanı uğurla tətbiq olunması, distant təhsil alma forması ilə dərslər təşkil edən "CoastAcademy".

Açar sözlər: *Coast Academy, distant təhsil, online dərs, sertifikasiya, sertifikatlaşma*

Müasir dövrdə texnologiyanın inkişafı təhsil sisteminə öz təsirini göstərir. Bunun nəticəsidir ki, distant-yəni məsafədən keçirilən təlim-tədris sistemi yaradılıb. Distant təhsil proqramı təhsil müəssisələrinin, eləcə də şagirdlərin tək başına təhsil almasına kömək etmək üçün müəyyən bir nizamda hazırladıqları dərs proqramı ilə həyata keçirilən dərs prosesinə deyilir. Ölkəmizdə distant təhsilin rəsmi yaranma tarixi "Təhsil haqqında" yeni Qanunun təsdiq edildiyi 19 iyun 2009-cu il hesab olunur. Qanunun 13-cü maddəsinə əsasən, Azərbaycanda təhsil almanın 4 forması mövcuddur. Onlar əyani, qiyabi, distant (məsafədən) və sərbəst (eksternat) təhsil formalarıdır. Distant təhsil proqramı tələbə ilə öyrədici arasında əlaqə quraraq təhsili reallaşdıran bir sistemdir. Məsafəli təhsil proqramının bir başqa istiqaməti də mövcud qaynaqlardan kifayət qədər faydalanması və inkişaf edən texnologiyayı yaxından təqib etməsidir. Məsafəli təhsil proqramı təhsil sahəsində ən ön planda yer ala biləcəyi kimi, digər üsulları möhkəmlədən bir proqram olaraq da şərh olunur. Distant təhsil alma forması ilə video-audio, qrafik, kompüter, multimedia texnologiyası kimi elektron vasitələrin köməyi ilə təhsil uzaqdakı şagirdlərə çatdırılır. Bu təhsil alma formasının üstünlükləri:

1. Ölkəni tərk etmədən xarici universitetlərdə təhsil almaq imkanı.
2. Təhsilin sürətini tənzimləmədəki sərbəstlik.
3. Həm oxuyub, həm işləmək imkanı.
4. İşdən sonra asudə vaxtlarda və evdə oxuma imkanı.
5. Nəqliyyat xərclərinin azalması.
6. Təhsil haqqını kreditlə ödəmək imkanı.

Distant təhsil forması ölkəmizdə pandemiya dövründə ümumtəhsil müəssisələrinin köməyinə çatmışdır. Azərbaycan Respublikası ərazisində yeni növ Koronavirus (Corona Virus Disease-2019 (COVID-19)) pandemiyasının yayılmasının qarşısının alınması məqsədi ilə 2020-ci ilin mart ayının 3-dən bütün təhsil müəssisələrində tədris prosesi dayandırıldı. Bu proses dünya ölkələrinin əksəriyyətini əhatə etdiyindən YUNESKO təhsildə yaranan fasilələri məhdudlaşdırmaq üçün distant təhsil proqramından istifadəni tövsiyə etdi. Bununla da, müəllimlər məsafədən asılı olmayaraq şagirdlərinə öz dərslərini çatdırmaq üçün texnologiyanın müxtəlif vasitələrindən istifadə edərək online dərslər təşkil etdilər. Qısa müddət ərzində yüksək peşəkarlığa malik müəllimlərdən ibarət heyət müəyyənləşdirildi, texniki təchizat məsələləri həll edildi və teledərslərin çəkilişinə başlandı. Ucqar kəndlərdə şagirdlərin fasiləsiz və sürətli internet bağlantısı ilə təmin olunması sahəsindəki çətinliklər düşünülərək həmin şagirdlərin dərslərdən yararlına bilməsi üçün teledərslər televiziya vasitəsilə nümayiş olundu.

Online dərslər həmçinin sertifikasiyaya cəlb olunan müəllimlər və işə qəbul imtahanına hazırlaşan tələbələr üçün böyük dəstək oldu. Belə ki, istər müəllimlər işləyərək, istərsə də tələbələr oxuyaraq imtahanlara hazırlaşma bildilər. Bu sahədə 2020-ci ildə yaradılmış "Coast Academy" online kursun köməyi danılmaz və əvəzolunmazdır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında fəaliyyət göstərən ilk online kurs olaraq istər ümumtəhsil müəssisələrimizdə tədris olunan yeni təhsil proqramının-kurikulumun, istərsə də digər fənlərin tədrisi ilə məşğul olmuş muxtar respublikanın müxtəlif bölgələrindən olan müəllimlərə distant formada dərslər keçilmiş, onlar üçün kursdaxili sınaqlar təşkil edilmiş, bütün çətinlikləri aradan qaldırılmışdır. 2020-2021 və 2021-2022-ci tədris illəri ərzində Muxtar Respublikada keçirilmiş təhsilverənlərin sertifikasiyası imtahanlarında 500-dən çox müəllim "Coast Academy" online kursunda hazırlanmış imtahanlarda uğurlar əldə etmiş müvəffəqiyyətlə

sertifikasiyanı başa vurmuşdur. Həmçinin MİQ (Müəllimlərin İşə Qəbulu) imtahanlarına hazırlaşan tələbələr də öz dərslərinə maneəçilik yaratmadan özlərinin də planlaşdırıla biləcəyi gün və saatda istər yeni təhsil proqramı-kurikulum istər pedaqogika istərsə də öz ixtisaslarına uyğun hazırlıqlara qoşula və təlim keçə bilir. “Coast Academy” rəhbərliyi tərəfindən yaradılmış MİQ-Sertifikasiya teleqram qruplarına da internet şəbəkəsinə malik hər kəs istədiyi yerdən qoşulub ödənişsiz testlər və sınaqlarla özlərini yoxlaya bilər ki, indi 15000-ə yaxın insan bu fərsətlərdən faydalanır. Ümumiyyətlə, distant təhsil, online dərslər, İKT (Informasiya-Kommunikasiya Texnologiyaları)-nın tətbiqi və s. kimi innovasiyalar təhsil sahəsinin əhatəliliyi, qabaqcıllığı və inkişafı üçün böyük töhfələr verəcəkdir.

NAXÇIVAN MUXTAR RESPUBLİKASINDA MÜASİR TƏHSİL VƏ İKT-DƏN İSTİFADƏ

Məqalənin yazılmasında məqsəd ötən dövr ərzində Azərbaycan, o cümlədən muxtar respublikanın təhsil sahəsində qeydə alınan inkişafına, əldə olunan uğurlarına nəzər salmaq, bəzi statistik müqayisələr apararaq Naxçıvan təhsilinin keçdiyi inkişaf mərhələləri, müasirliyə doğru getdiyi yolda nailiyyətləri, İKT-dən istifadə imkanlarında yeni üsul və yanaşmalar haqqında maarifləndirməklə təhsil iştirakçılarının vəzifələrini ictimaiyyətin diqqətinə çatdırmaqdan ibarətdir.

Açar sözlər: muxtar respublika, təhsilin inkişafı, məqsəd, İKT, müasir dövr

Muxtar respublikamızda təhsilin dünəni ilə bu gününün müqayisəsini ifadə etmək gözlə görünəcək qədər asan, sözlərlə ifadə edə bilinməyəcək qədər də olduqca çətinidir. Hazırda bu sahədə aparılan infrastruktur quruculuğu tədbirləri, bütün sahələrdə əldə edilmiş yüksək göstəricilər, illərdən bəri davam etdirilən məqsədyönlü tədbirlərdən xəbər verir. Artıq uzun inkişaf yolu keçmiş təhsilimiz hər bir şagird, hər bir gənc üçün əlçatandır. Naxçıvanın dörd bir yanında-bütün rayonlarında, rayonların ən ucqar kəndlərində belə artıq maksimum şərait yaradılır, gənclərimiz güclü maddi-texniki baza ilə əhatə olunmuş məktəblərdə təhsil alırlar.

Güclü infrastruktur quruculuğuna, kommunal təminatla, resurs əlçatanlığına və bu kimi zəruri üstünlüklərə malik muxtar respublika iqtisadiyyatı təhsil islahatlarını zəruri edən vaxtlardan bugünkü müasirləşmənin və modernləşmənin mərkəzinə qədər böyük inkişaf yolu keçmiş, təhsilin məqsəd və vəzifələri, məzmun və strategiyaları, qiymətləndirmə meyarları, gələcək perspektivləri müəyyənləşdirilmiş, əsaslı islahatlar həyata keçirilmiş və inkluzivlik uğrunda mübarizə aparılmışdır.

Bildiyimiz kimi ölkəmizdə, o cümlədən Naxçıvanda böyük maarifçilik hərəkatı hələ XIX, XX əsrlərdən cərəyan etmiş, təhsilin mədrəsə formasından dünyəvi tədris formasına keçidlə bağlı ardıcıl mübarizələr aparılmış, təhsil vasitəsi ilə insanların və cəmiyyətin dəyişilməsinə nail olunmuşdur. Həmçinin XX əsrin sonlarından muxtar respublikada “*Təhsildə geriləməyə qətiyyətlə yol vermək olmaz*” prinsipi əsas götürülərək bütün yaşayış məntəqələrində məktəblərin, idman müəssisələrinin tikilməyə başlanılması ilə bu sahələrin inkişafının əsası qoyulmuşdur. Həmin dövrlərdə aparılan mübarizə və əldə olunan nailiyyətləri gələcək nəsllə çatdırmaq, Naxçıvanda təhsil işini tədqiq və təbliğ etmək, eləcə də müasir təhsilin qabaqcıl təcrübəsini, ayrı-ayrı müəllimlərin pedaqoji ustalığını yaymaq üçün təhsilə dair qəzet və jurnalların nəşri isə bu inkişafa təkan vermişdir (Əkinçi, Kaspi, Yeni Azərbaycan, Molla Nəsrəddin, Füyuzat).

Günümüzdə də kütləvi informasiya vasitələri, mütəmadi olaraq təşkil olunan televiziya verilişləri, elmi-praktiki konfranslar, vebinar və seminarlar təhsilin davamlı, fasiləsiz inkişafına təsir edən amillərdir. (Şərq qapısı, Kanal 35, Naxçıvan TV, ali təhsil müəssisələri ilə birlikdə təşkil olunan konfrans və seminarların “Elmi əsərlər” jurnalı)

Təhsilin xronoloji dövrlərini müqayisə üçün araşdırmalar zamanı, Muxtar Respublikanın sosial-iqtisadi vəziyyəti haqqındakı arxiv materiallarına və ya bəzilərimizin təhsil aldığı dövrə nəzər yetirərkən əvvəllər məktəblərin, istilik və elektrik sisteminin, idman müəssisələrinin yarırsız halda olduğunu, şagirdlərin dərslərinin çatışmamasını aydın görə bilirik. Elə öz təhsil aldığım, biliklərə yiyələndiyim məktəbdəki şəxsi təəssüratlarım mənə bu müqayisəni aparmaq üçün güclü bir vasitədir. O zamanlar sinfimizin aralı döşəmə taxtalarına təsadüfən əlimizdən düşən kiçik əşyalar bizim deyildi. Həmin dövrdə dərslərlər şəxsi məvəciblərlə alınır, bir dərsləkdən bir neçə şagird istifadə edirdi. Bəzilərinin nəinki oxumaq üçün kitabı, heç yazmaq üçün dəftəri belə olmurdu. Olduqca böyük bir məktəbin istilik sistemi zəif idi. Elə olurdu ki, uşaqlar günlərlə məktəbə getmirdilər. Bir sözlə, bu gün müasir görkəmi ilə ən müasir tədris bazalarından biri olan məktəbimiz bir zamanlar çoxumuz üçün

xəyal olmuşdu. Ancaq çətinliklərə baxmayaraq keyfiyyətli təhsil almaq, bu günkü strukturda cəmiyyət üçün faydalı vətəndaş ola bilmək üçün səylə çalışırıq. Bu gün isə vəziyyət tamamilə fərqlidir. Qürur hissi ilə vurğulamalıyıq ki, müasir dövrdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında təhsilin məzmununun tələb edilən səviyyədə müəyyənləşdirilməsi həm infrastruktur, həm də kadr hazırlığı baxımından yüksəkdir. Muxtar Respublikada təhsilə dövlət qayğısı və diqqət birinci növbədə bu sistemin maddi-texniki bazasının daha da möhkəmləndirilməsi və müasir tələblər səviyyəsində yeniləşdirilməsində özünü göstərir.

Hələ o zamanlar Azərbaycan xalqının ümummilli lideri Heydər Əliyev təhsili cəmiyyət həyatının strateji sahəsi hesab edərək deyirdi ki, *“Əgər bizim yüksək təhsil, güclü kadr potensialımız olmasa, nə iqtisadi, nə elmi, nə də sosial potensiala malik ola bilmərik. Yaxşı təhsil ölkənin gələcək inkişafı üçün yaxşı əsas yaradılması deməkdir. Hər bir xalqın səviyyəsini onun bilik səviyyəsi müəyyən edir. Yüksək bilik səviyyəsinə nail olmaq üçün isə təhsil ardıcıl surətdə inkişaf etdirilməlidir”*.

Həmin strategiyanın uğurla davam etdirilməsi nəticəsində muxtar respublikada təhsil müəssisələrinin infrastrukturunun müasirləşdirilməsi, müasir kompüter və elektron lövhələrlə təchizatı, laboratoriya və fənn kabinetlərinin zəruri avadanlıqlarla təmin olunması, kitabxana fondlarının zənginləşdirilməsi tədrisin yüksək səviyyədə təşkilinə geniş imkanlar açmış, məktəb sənədlərinin işlənməsi üsulları, rəhbərlərin vəzifələri, pedaqoji şuranın strukturu və başqa sahələrdə də əsaslı yeniliklər edilmişdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ötən müddətdə sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların da təhsil hüquqlarının təmin edilməsi, inklüziv təhsilə keçid imkanlarının artırılması, məsafədən təhsilin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi istiqamətində də məqsədlərə nail olmaq üçün müəyyən edilmiş tədbirlər uğurla həyata keçirilmişdir.

Təhsil sahəsində hər ötən il əldə olunan uğurların daha da artması, bu sahədə yeni qərar və sərəncamların verilməsi Naxçıvan təhsilinin ildən-ilə daha da inkişafına layiqli töhfəsini verməkdə davam edir. Naxçıvan Muxtar Respublikası rəhbərliyinin söyləri nəticəsində burada 300-ə yaxın dünya standartlarına tam cavab verən məktəb binası, məktəbəqədər və məktəbdənkənar təhsil, musiqi məktəbləri, şagirdlərin asudə vaxtlarının, onların intellektual səviyyəsini və istedadlarının üzə çıxarılmasının səmərəli təşkili məqsədilə Heydər Əliyev Uşaq-Gənclər Yaradıcılıq Mərkəzi, Muxtar Respublika Texniki Yaradıcılıq, Tarix Diyarşünaslıq Mərkəzləri, Şahmat və Musiqi məktəbləri üçün yeni binalar tikilmiş və ya əsaslı şəkildə təmir edilmiş, ən müasir avadanlıqlarla təchiz edilərək şagirdlərin asudə vaxtlarını səmərəli keçirmələri üçün onların istifadəsinə verilmişdir. Həmçinin ümumtəhsil məktəblərində təhsil alan şagirdlərin dərslük, dərs vəsaiti və bədii ədəbiyyatla təmin edilməsi də daim diqqət mərkəzində saxlanılmışdır. Göründüyü kimi, muxtar respublikanın təhsil mühitində böyük potensial cəmləşmiş, təhsildə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiqi genişləndirilmiş, məktəblər ən müasir informasiya avadanlıqları ilə təmin olunmuşdur.

Təhsilin fasiləsizliyini təmin etmək məqsədilə məktəbəqədər tərbiyə və təhsil sisteminin təşkili də nəzarətdə saxlanmış, son 20 ildə muxtar respublikadakı bütün uşaq bağçaları yeni və müasir binalarla təmin olunmuşdur.

Reallıqdır ki, Naxçıvanda son illər ərzində gedən inkişaf prosesləri nəinki muxtariyyətin geridə qalan 98 ilində, hətta Naxçıvanın mövcudluğunun 5 minillik dövründə müşahidə olunmamışdır, həyata keçirilən tədbirlərin nəticəsi Naxçıvanda təhsil göstəricilərinin artmasına səbəb olmuşdur. Əgər 1939-cu ildə muxtar respublika əhalisinin təqribən hər on min nəfərinə 1 ali təhsilli düşürdüsə, 1979-cu ildə 227, 1995-ci ildə 554, 2014-cü ildə 1038, 2021-ci ildə 2000-dən artıq ali təhsilli düşmüşdür. Bununla yanaşı orta ixtisas və peşə təhsillilərin də sayı artmışdır.

Göründüyü kimi, böyük bir inkişaf prosesi getmiş, cəmiyyətdə əhalinin ziyalı təbəqəsinin xüsusi çəkisində böyük dəyişiklik baş vermişdir. Sevindirici haldır ki, artıq məktəblərimizin tam fəaliyyət göstərməsi, uğur qazanması üçün hər cür şəraiti, eləcə də bütün fənlər üzrə peşəkar müəllim heyəti vardır. Ancaq təhsilin məzmunu nə qədər yüksək və mükəmməl, maddi-texniki bazası nə qədər möhkəm, biliklərin ötürülməsi vasitələri nə qədər müasir olsa da, əgər tələblərə cavab verən, avadanlıqlarla işləməyi bacaran müəllim yoxdursa, heç nədir. Əsas odur ki, hər bir müəllim auditoriyaya, sinif otağına daxil olarkən üzərinə düşən məsuliyyətin önəmini hiss etsin. Müəllim bilməlidir ki, artıq

bütün məlumatlar internetdə hamının əlinin altındadır, artıq bizim nə bildiyimiz deyil, nə edə biləcəyimiz vacibdir. Buna görə də əsas hədəfimiz qəliblərdən kənara çıxmaq, bilikləri tətbiq etmək, qurmaq, yaratmaq olmalıdır. Bu bir həqiqətdir ki, bu gün yeni doğulan və ya I sinifdə təhsil alan şagirdlər, əsrin son illərinin dünyəvi məsələlərini həll edəcəklər, bəşəriyyəti yaşadacaqlar. Çox yox 10 il sonranı düşünsək, 2030-cu ildə insanların nəyə ehtiyacı olacaq, bizdən nə tələb olunacaq? Biz hazırda hansı fərziyəni necə yoxlaya bilərik? Buna hazırıq mı?..deyə oturub düşünməliyik. Fikrimə dayaq olaraq, görkəmli Amerika pedaqoqu Filipp Şlextinin “XXI əsrin məktəbi. Təhsil islahatının prioritetləri” əsərində çoxsaylı sorğularındakı bir suala istədiyi cavab çox diqqətimi çəkdi: “Siz məktəbdən nə istəyirsiniz?”- cavab isə belə olmuşdur: “Bizə elə insanlar lazımdır ki, onlar müstəqil, sərbəst öyrənməyi bacarsınlar”. Bu sorğunun nəticəsindən onu başa düşürük ki, müasir cəmiyyətə müstəqil öyrənməyi, məqsədinə çatmaq üçün yollar tapmağı, bu və ya digər problemləri həll etməyi və problemin həlli üçün müxtəlif müasir informasiya mənbələrindən, həyat boyu öyrənmə formulundan-21-ci əsr bacarıqlarından istifadə etməyi bacaran şəxsiyyətlər lazımdır.

Şagirdlərlə apardığım müşahidələrim də bunu təsdiqləyir ki, müasir təlim metodları ilə keçirilən dərslər daha çox sevilir, onlarda özünə inamı və fənnə marağı qat qat artırır. İstənilən şəhərin, rayonun, kəndin müasir məktəb binalarında təhsil alan şagirdləri artıq laboratoriyalarda əyani təlimlər keçərək biliklərini artırır, idman zalında idmanın müxtəlif növləri ilə məşğul olur, kitabxanada “Oxunması zəruri olan kitabların siyahısı”na daxil olan ədəbiyyatlarla mütaliə mədəniyyətlərini inkişaf etdirirlər. Bundan başqa dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində tətbiq olunan, təhsil sistemində əsaslı yer tutan STEAM təhsil metodu artıq Naxçıvanın bir çox ümumtəhsil məktəblərində mərkəz və kabinə kimi şagirdlərin istifadəsinə verilmişdir. Bəli, təhsildə yenilik təkcə məktəb binalarının yeniliyi ilə ölçülür. Ölçülə bilən istənilən şagird nailiyyəti ilə bağlı nəticələrə baxdıqda 5-10-15 və s. illik perspektivdə Naxçıvan şagirdlərinin nailiyyətlərində müsbət dinamika var. Bu gün Azərbaycan - o cümlədən Naxçıvan dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin qoşulduğu bir çox beynəlxalq qiymətləndirmədə iştirak edir. Qoşulduğumuz bütün beynəlxalq qiymətləndirmələrdə şagird nailiyyətləri yaxşıya doğru dəyişir”. (SAF 2021, Sabahın alimləri...)

Beləliklə, təhsilin dünənki vəziyyəti və bugünkü inkişafı ilə bağlı həyata keçirilən tədbirlər deməyə əsas verir ki, biz gələcəyimizi daha etibarlı və inamlı görmək əzmindəyik. Ölkəmizin və onun ayrılmaz tərkib hissəsi olaraq muxtar respublikamızın bugünkü iqtisadi inkişafı və sosial etibarlılığı üçün çox qürurluyuq. Çünki, artıq ərazi bütövlüyümüzün təmin olunması ilə daha böyük uğurlar qazanılmaqdadır və ümid edirik ki, Azərbaycanın digər bölgələri ilə inteqrasiya artdıqca inkişaf, yüksəliş də sürətlə davam edəcəkdir. Biz təhsil işçiləri də bizə əmanət edilən bu nailiyyətlərin davamçıları olmalı, bundan sonra daha çox işlər görərək nailiyyətlərin davamlılığında fəal iştirak etməliyik.

ÜMUMİ TƏHSİLDƏ İNNOVASIYALAR

Təhsil – insanı biliklərə, bacarıqlara, tərbiyəyə, vərdişlərə yönləndirən bir dəyərdir. Təhsil vasitəsilə bu dəyərlər mədəniyyəti də bir nəsilə digər nəsilə ötürür. Beləliklə, təhsil innovasiyasının müasirləşdirilməsi yeniliklərin keyfiyyətinin daha da inkişaf etməsinə şərait yaradır və ümumi təhsil təkcə cəmiyyət üçün deyil, həm də fərd üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: təhsil, innovasiya, aktual, proses

Təhsil – öyrənmənin, başqa sözlə, bilik və bacarıqlar, dəyərlər, vərdişlər qazanılması prosesidir. Xalqın inkişafında xüsusilə də dünyaya inteqrasiyasında təhsilin rolu böyükdür.

“Bizim gördüyümüz işlər, təhsil sahəsində həyata keçirdiyimiz islahatlar Azərbaycan dövlətini daha da yüksəltməyə yönləndirilibdir” – deyən ümummillə lider Heydər Əliyevin keçən əsrin 70-ci illərində müəyyənləşdirdiyi təhsil strategiyası ölkəmizdə bu sahənin davamlı inkişafını təmin etmişdir. İnnovasiya – yenilik, yəni yeniliklərin reallaşması və fərqliliyi deməkdir və bu termin fərqli elm sahələrini əhatə edir. İnnovasiya – (innovation, latınca innovato – yenillənmə, yaxşılaşma) – tərəqqi məqsədilə yeniliyin tətbiqi, başqa sözlə, insanın intellektual fəaliyyətinin, inkişafının nəticəsinin cəmiyyətə təqdim edilməsi deməkdir. İlk dəfə innovasiya terminini Amerika iqtisadçısı Yozef Şumpeterin 1912-ci ildə yazdığı “İqtisadi inkişaf nəzəriyyəsi” əsəri ilə üzə çıxarılmışdır. Bu termin ixtira və kəşf anlayışlarından fərqlənir. Elm təbiət və cəmiyyətin inkişafında mühüm yer tutur və bu inkişafdakı qanunauyğunluqları obyektiv aləmə təsiri üsullarını meydana çıxaran biliklər sisteminin ayrıca sahəsidir. Bilik insanın özü və onu əhatə edən aləm və bu aləmin amilləri haqqında informasiya toplusudur. Bilik ümumiləşdirilmiş informasiyadır, strukturlaşdırılmış materialdır. Elm təkcə müşahidə edilən təbiət və ictimai halları təsvir etmir və nəticə çıxardır.

Təhsildə innovasiyalar dedikdə, müasir təhsilin inkişafında geniş miqyasda özünü göstərən, müasirliliyi əks etdirən, aktuallıq kəsb edən təlim və tərbiyənin bütün formalarının inkişafına müsbət təsir edən müasirləşmə tendensiyasıdır. Beləliklə, təhsil ümumiləşdirilmiş bilik, bacarıq və vərdişlərin inkişaf prosesidir. Təhsil prosesinin gedişini və nəticələrini yaxşılaşdırmaq məqsədilə pedaqoji sistemdə pedaqoji innovasiya mühüm yer tutur, innovasiya pedaqoji sistemin daxili ehtiyatları hesabına baş verir. İnnovasiya sözünün əvvəlində “in” hissəsinin mənası da daxili deməkdir. Beləliklə, innovasiya dedikdə təhsil sistemində baş vermiş pedaqoji yeniliklər başa düşülür. Ümumi təhsil fərdin, cəmiyyətin gələcək həyatında mühüm və əhəmiyyətli yerlərdən birini tutur.

“Təbii sərvətlər tükənən dəyərlərdir, ancaq təhsil, bilik, elm əbədi, hər bir ölkənin gücləndirilməsinə töhfə verən amildir” - İlham Əliyev. Məhz bu səbəbdən dövlət başçımız, ilk olaraq, bu günə kimi təhsil sahəsində aparılan islahatların daha da yeniləndirilməsi vəzifəsini aktuallaşdırdı. Beləliklə, ümumi təhsildə innovasiyaların aktuallaşması davamlı xarakter daşıyır, bu isə ölkəmizin həm sosial, həm də iqtisadi inkişafından irəli gələn bir prosesdir.

İNKLÜZİV TƏHSİL

İnklüziv termini ümumiyyətlə inklüziv cəlb etmə prosesinə və ya bütövlükdə bir şeyə daxil olma prosesinə aiddir. İnklüziv təhsil əlilliyi olan insanların və sağlamlıqlarının təhsili və təlimində maneəsiz mühitin yaradılmasıdır. Sağlamlıq imkanı məhdud uşaqların ümumi təhsil müəssisəsinə uyğunlaşması prosesini asanlaşdırmaq, inklüziv prosesə həmçinin idrak və əqli qüsurları olan şəxslər, cəmiyyətin təcrid olunmuş təbəqələri aiddir. İnklüziv təhsil uşaqlara qarşı hər hansı ayrıseçkiliyi istisna edən, bütün insanlara bərabər münasibət yaradan, təhsilə ehtiyacı olanlar üçün xüsusi şərait yaradan ideologiyalara əsaslanır. Naxçıvan Muxtar Respublikasında xüsusi qayğıya ehtiyacı olan uşaqlara qayğı həmişə diqqət mərkəzindədir. Muxtar respublikamızda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla bağlı dövlət proqramlarının qəbul edilməsi və icrasının uğurla həyata keçirilməsi insan amilinə verilən önəmin parlaq nümunəsidir.

Açar sözlər: inklüziv təhsil, sağlamlıq imkanı məhdud uşaq, təhsil, şagird, məktəb

Hər bir uşağın ilk illərdə böyümək, öyrənmək və inkişaf etmək üçün valideynləri və ictimaiyyət tərəfindən dəstəklənmək, məktəb yaşına çatdıqdan sonra isə məktəbə getmək, müəllimləri və həmyaşlıqları tərəfindən müsbət qarşılanmaq və əhatə olunmaq hüququ vardır. Bütün uşaqlar birlikdə təhsil aldıqda hamı faydalanır. Bu inklüziv təhsilin təməli daşdır.

İnklüziv təhsil müxtəlifliyi və hər bir şagirdin sinifə gətirdiyi unikal töhfələri qiymətləndirir. İnklüziv şəraitdə hər bir uşaq özünü təhlükəsiz hiss edir. Şagirdlər, onların valideynləri öyrənmə məqsədlərinin müəyyən edilməsində və onlara təsir edən qərarların qəbulunda iştirak edirlər. Dünyada təxminən 240 milyon uşaq əlilliyi ilə yaşayır. Bütün uşaqlar kimi əlilliyi olan uşaqların da öz gələcəkləri ilə bağlı arzuları vardır. Bu arzuları reallaşdırmaq, onların bacarıqlarını inkişaf etdirmək üçün keyfiyyətli təhsilə ehtiyacı var.

İnklüziv təhsil seçim deyil, bu, BMT-nin Uşaq Hüquqları haqqında Konvensiyalarında təsdiq edilmiş və hazırda Azərbaycan Prezidentin Fərmanı ilə təsdiq edilmiş uşaq hüququdur. İnklüziv təhsil odur ki, bütün şagirdlər qarşılaşa biləcək hər hansı çətinlikdən asılı olmayaraq yüksək keyfiyyətli təlim alsınlar.

Naxçıvan Muxtar Respublikasında sağlamlıq imkanları məhdud uşaqların hüquqlarının təmin olunması və onların sosial statusunun bərpası xüsusi diqqətdə saxlanır. Ötən illərdə icrası uğurla həyata keçirilən dövlət proqramlarından əldə edilən nəticələr bunu deməyə əsas verir. "2016-2020-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında sağlamlıq imkanı məhdud uşaqların təhsili və reabilitasiyası üzrə Dövlət Proqramı"ndan sonra "2020-2025-ci illərdə Naxçıvan Muxtar Respublikasında sağlamlıq imkanı məhdud uşaqların təhsili və reabilitasiyası üzrə Dövlət Proqramı"nın da uğurla başa çatdırılması bu sosial kateqoriyadan olan uşaqların layiqli vətəndaş kimi formalaşmasına kömək edir.

Muxtar respublikamızda sağlamlıq imkanları məhdud uşaqlarla bağlı dövlət proqramlarının qəbul edilməsi və icrasının uğurla həyata keçirilməsi insan amilinə verilən önəmin parlaq nümunəsidir.

İnklüziv təhsil niyə vacibdir?

İnklüziv sistemlər bütün uşaqlar üçün daha keyfiyyətli təhsil təmin edir və ayrıseçkilikçi münasibətlərin dəyişməsində mühüm rol oynayır. Məktəblər uşağın ailələri xaricindəki dünya ilə ilk əlaqəsini təmin edərək onlara imkan verir. Müxtəlif qabiliyyətə malik olan şagirdlər birlikdə oynadıqda, sosiallaşdıqda və öyrəndikdə hörmət və anlayış artır. İnklüziv təhsil bütün şagirdlərin birlikdə öyrənməsi, şagirdlərin müxtəlif ehtiyaclarına cavab verən, qəbuledici və dəstəkləyici şəkildə effektiv şəkildə cavab verməklə onların keyfiyyətli təhsilə çıxışını təmin etməkdən ibarətdir. Şagirdlər təhsil proqramında ümumi öyrənmə mühitində iştirak edərək, maneələri azaltmaq və aradan qaldırmaq üçün dəstək verir. Uğurlu inklüziv təhsil ilk növbədə fiziki, koqnitiv, sosial və emosional

daxil ola bilən şagird fərqlərini və müxtəlifliyi qəbul etmək, başa düşmək və onlara diqqət yetirməklə baş verir. İnküziv təhsilin şagirdlər üçün faydaları həm əlilliyi olan, həm də əlilliyi olmayan şagirdlər daha çox öyrənirlər.

Sinifdə İnküziv təhsili necə necə tətbiq etmək olar?

Aydındır ki, inklüziv sinif bir çox şagird üçün faydalı ola bilər. Bütün şagirdlərə uyğun mühitdə öyrənmək üçün ədalətli şans vermək çox vacibdir. Sinifdə inklüziv təhsili həyata keçirməyin ən əsas yolu tapşırıqları və fəaliyyətləri birgə öyrənməyə təşviq edəcək şəkildə təqdim etməkdir. Qruplarda öyrənməklə şagirdlərin hamısına iştirak etmək imkanı verilir. Qrup təhsili təkə əlilliyi olan və ya davranışı fərqli olan şagirdlərə fayda vermir, bütün şagirdləri müxtəlif insanlarla birlikdə işləməyə təşviq edir.

BÖLMƏ 4. Müəllim hazırlığının və fəaliyyətinin aktual məsələləri**LALƏ ALLAHVERDİYEVA**

*Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
NDU-nun elmlər doktoru proqramı üzrə
doktorant*

**İBTİDAI SINIF MÜƏLLİMİNİN PEŞƏ KOMPETENSİYALARININ
İNKİŞAFINA TƏSİR EDƏN AMİLLƏR**

Tezisdə ibtidai sinif müəlliminin peşə kompetensiyalarının inkişafına təsir edən amillərdən bəhs edilir. Müxtəlif tədqiqatçıların peşə kompetensiyası anlayışına dair qeyd etdiyi fikirlər və eləcə də müasir ibtidai sinif müəllimində formalaşması zəruri hesab edilən kompetensiyalar şərh olunur. Onların inkişaf etdirilməsi məqsədilə tətbiq edilə bilən addımlar və tədbirlər tezisdə öz əksini tapır.

***Açar sözlər:** peşə kompetensiyaları, ibtidai sinif müəllimi, bacarıq və vərdislər, inkişaf amilləri*

Bu günkü müasir şəraitdə təhsilin əsas vəzifəsi kompetensiyalı insanların – yəni dəyişən şəraitdə öz biliklərini tətbiq edə biləcək insanların yetişdirilməsidir. Onların əsas səriştəsi həyatı boyu daima öz-özünə öyrənmə ilə məşğul olmaq bacarığının olmasıdır.

Ölkəmizdə həyata keçirilən təhsil siyasətində müəllimlərin kompetensiyalarının artırılması əsas yerlərdən birini tutur. Pedaqoji prosesin yüksək səviyyədə təşkili və tədqimatı, keyfiyyətli nəticələrin əldə edilməsi üçün kompetensiyaların formalaşması əsas şərtlərdəndir.

Müasir təhsilin əsas məqsədi fərdin, cəmiyyətin və dövlətin cari və gələcək ehtiyaclarını ödəmək, öz ölkəsinin vətəndaşının cəmiyyətdə sosial uyğunlaşma, özünütəhsil və özünüinkişaf etdirməyə qadir olan çoxşaxəli şəxsiyyətini hazırlamaqdır. Azad düşünən, fəaliyyətinin nəticələrini proqnozlaşdıran və tədris prosesini modelləşdirən müəllim məqsədə çatmağın təminatçısıdır. Məhz buna görə də hazırda müasir, dinamik dəyişən dünyada şəxsiyyət yetişdirmək iqtidarında olan, səriştəli, yaradıcı düşünən, rəqabətqabiliyyətli müəllim şəxsiyyətinə tələbat kəskin şəkildə artmışdır.

Müşahidələr onu göstərir ki, müasir cəmiyyət hazırlanan tələbələrə də yeni tələblər qoyur. Bilikli məzun cəmiyyətin tələblərinə tam cavab vermir. Bununla yanaşı, müasir tələbat dəyər yönümlü, bacarıqlı, yaradıcı məzunların olmasınadır.

Müasir müəllim, eləcə də ibtidai sinif müəllimi peşəkar bacarıqlara malik olmalıdır. Pedaqoji fəaliyyətin, pedaqoji ünsiyyətin və müəyyən dəyərlərin, idealların və pedaqoji şüurun daşıyıcısı kimi müəllim şəxsiyyətinin formalaşmasını şərtləndirən zəruri miqdarda bilik, bacarıq və vərdislərə malik olması peşə kompetensiyalarını əks etdirən fikirlərdir.

Tədqiqatçıların ibtidai sinif müəlliminin peşə kompetensiyaları ilə bağlı fikirlərinə diqqət yetirək.

E.V.Maltseva hesab edir ki, ibtidai sinif müəlliminin peşə kompetensiyalar peşə təhsilinin keyfiyyəti ilə müəyyən edilir və uğurlu pedaqoji fəaliyyəti təmin edən peşə biliklərinin, bacarıqlarının, əsas səlahiyyətlərin və peşə əhəmiyyətli şəxsi keyfiyyətlərin ahəngdar birləşməsini təmsil edir.

N.L.Dmitriyeva ibtidai sinif müəlliminin peşə kompetensiyalarının strukturunda aşağıdakı komponentləri müəyyən edir: məzmun (bilik), fəaliyyət (bacarıqlar), şəxsi (özünü dərk etmə), sosial (peşəkar fəaliyyətin sosial əhəmiyyəti). Peşə kompetensiyalarının fəaliyyət komponentində müəllif pedaqoji bacarıq qruplarını müəyyən edir: qnostik, tərtibat, təşkilati, kommunikativ, tədqiqat, təsviri.

N.V.Kolpakova ibtidai məktəb müəlliminin peşə kompetensiyalarının aşağıdakı komponentlərini ayırır: metodoloji, psixoloji-pedaqoji və fənn səriştəsi. Müəllif öz tədqiqatında qeyd edir ki, müəllim üçün əsas səriştə məlumat tapmaq, onunla işləmək və onun əsasında problemləri peşəkarlıqla həll etmək bacarığında təzahür edir. Müəllim üçün əsas kompetensiya şagirdin yaş xüsusiyyətlərinə cavab verən məlumat və texnologiyaları ona öyrətmək üçün istifadə etmək bacarığıdır.

Müasir tələblərə əsasən müəllimin peşə kompetensiyalarını inkişaf etdirməyin əsas yolları aşağıdakı kimi müəyyən edilir:

1. Metodiki birliklərdə, yaradıcı qruplarda işləmək;
2. Tədqiqat fəaliyyəti;
3. İnnovativ fəaliyyət, yeni pedaqoji texnologiyaların inkişafı;
4. Pedaqoji dəstəyin müxtəlif formaları;
5. Pedaqoji müsabiqə, seminar və konfranslarda fəal iştirak;
6. Öz pedaqoji təcrübəsini təkmilləşdirmə;
7. İKT-dən istifadə və s.

Ancaq müəllimin özü öz peşə kompetensiyalarını artırmaq ehtiyacını dərk etməsə, sadalanan üsulların heç biri təsirli olmayacaqdır. Pedaqoji inkişaf üçün motivasiya və əlverişli şəraitin yaradılması ehtiyacı buradan irəli gəlir. Müəllimin öz peşə keyfiyyətlərinin səviyyəsini yüksəltmək ehtiyacını müstəqil şəkildə həyata keçirməsi üçün şərait yaratmaq lazımdır. Öz pedaqoji təcrübəsinin təhlili müəllimin peşəkar özünü inkişafını aktivləşdirir, nəticədə tədqiqat fəaliyyəti bacarıqları inkişaf etdirilir, sonra pedaqoji fəaliyyətə inteqrasiya olunur. Müəllim məktəbin inkişafının idarə edilməsi prosesində iştirak etməlidir ki, bu da onun peşəkarlığının yüksəldilməsinə xidmət edir.

Peşəkar səriştənin inkişafı fərdi peşəkar keyfiyyətlərin inkişafına, davamlı inkişafı və özünü təkmilləşdirməyi nəzərdə tutan peşəkar təcrübənin toplanmasına səbəb olan peşə təcrübəsinin mənimsənilməsi və müasirləşdirilməsinin dinamik bir prosesidir.

Peşəkar səriştənin formalaşmasının mərhələlərini ayırmaq olar:

- introspeksiya və ehtiyacın dərk edilməsi;
- özünü inkişafın planlaşdırılması (məqsədlər, vəzifələr, həllər);
- özünü təzahür etdirmək, təhlil etmək, özünü islah etmək.

Qeyd edilən fikirlərdən bu qənaətə gəlmək olur ki, müasir müəllimin peşə kompetensiyalarının formalaşmasında və davamlı inkişaf etdirilməsində müəllimin öz şəxsi təşəbbüskarlığının olması əsas faktorlardandır. Şəxsi təşəbbüskarlıq nəticəsində o özünün zəif tərəflərini müəyyən etməli, onun aradan qaldırılması məqsədilə sadalanan istiqamətlər üzrə özünü təkmilləşdirməlidir.

PEŞƏKAR MÜƏLLİM NECƏ OLMALIDIR?

Müəllim cəmiyyətin ən nüfuzlu bir ziyalı olduğundan, cəmiyyət içərisində öz davranış və rəftarı ilə seçilməlidir. Əsil pedaqoq öz ixtisasını dərinləndirməli, öz peşəsini sevməli, onu dəyərləndirməli, onu öyrənməkdən və öyrətməkdən zövq almalıdır.

Müəllim yüksək pedaqoji ustalığa malik olmalı, nəzakətli olmalı, onlara münasibətdə çox diqqətli olmalıdır. Eyni zamanda həm də çox tələbkar olmalıdır. Tələbkarlıq isə ağlabatan olmalıdır.

Açar sözlər: müəllim, pedaqoji ustalığı, obyektivlik, tələbkarlıq

Cəmiyyətin hərtərəfli inkişaf səviyyəsi bilikli, bacarıqlı, geniş dünyagörüşlü, yüksək təfəkkürə malik kadrların yetişdirilməsini tələb edir. Buna görə bütün müəllimlər öz biliyi, davranışı, təhsilalanlara yanaşma prinsipi və hətta özünün geyim forması ilə nümunə olmalıdır. Peşəkar müəllim öz ixtisasını dərinləndirməli və onu gözəl tədris etməyi bacarmalıdır.

Tədris prosesində öz ixtisasının sirlərini şagird və tələbələrə anlama bilməyən müəllim sevilməz. Əgər onun fənnini yaxşı oxumayanların sayı çoxdursa, deməli bu müəllim problemi özündə axtarmalı və bu haqda düşünməlidir. Hər bir müəllim öz dərslərində yüksək təhsil, inkişaf və tərbiyə səmərəsi əldə etməlidir. Dərsdə təlim və tərbiyə vəhdətində həyata keçirilməlidir. Hər bir fəaliyyət nəticə ilə ölçülür. Müəlliminin tədris etdiyi fəndən tələbənin 20-25 faizi qeyri- müvəffəq qiymət alırsa və ya şagirdin əksəriyyəti aşağı qiymətlə oxuyursa bu yaxşı nəticə hesab oluna bilməz. Deməli, müəllim fənnini yaxşı tədris etməmişdir. Bütün müəllimlər öz peşəsinin vurğunu olmalı, ixtisasını dərinləndirməli, öz davranışları ilə seçilməli, ən vacibi isə çox ədalətli olmalıdırlar. Ədalətli müəllimlərin verdikləri doğru qərarlar həmişə onlara baş ucalığı gətirmiş, cəmiyyət arasında isə onları hörmətli və nüfuzlu etmişdir.

Müəllim təlimin yeni texnologiyalarını dərinləndirməli, yeni proqram və dərslərdən istifadə etməlidir. Gözəl alınan hər bir dərslərin təşkilatı fəaliyyəti birinci yerdə durur. Müəllim keçəcəyi dərslərin planını hazırlayan zaman nəticəni əvvəlcədən görməyi bacarmalıdır. Tələbə və ya şagird müəllim üçün dərslərinin bərabər hüquqlu iştirakçısı olmalıdır. Müəllim tələbəni və ya şagirdi bir şəxsiyyət kimi görməli, ona hörmətlə yanaşmağın vacib olduğunu bilməlidir. Bu təhsilalanların hərtərəfli inkişafına, özünə inanmasına gətirib çıxarır. Müəllim problemi şişirtməməli, onu həll etmək bacarığına malik olmalıdır.

Hər bir müəllimin təlim fəaliyyətində yüksək elmilik prinsipi həyata keçirilməlidir. Müəllim ən çətin mövzunu da elə tədris etməlidir ki, dərslər auditoriyada mənimsənilsin. Ona görə də müəllimin dili sadə, nitqi aydın olmalıdır. Müəllimin məharəti tədris etdiyi fənni mükəmməl şəkildə mənimsədə bilməsidir.

Müəllim qiymətləndirmə prosesində qətiyyətlə yanlışlığa yol verməməlidir. Yazılan qiymətlər müəllimin təliminin nəticəsidir. Yazılan qiymətlərdə haqsızlığa yol verilsə müəllim öz nüfuzunu itirəcəkdir. Müəllim üçün ən başlıca hərəkat ədalətsizliyə yol verməsidir. Normal tədris olunmayan dərslər, düzgün yazılmayan qiymətlər, təhsilalanlara göstərilən ədalətsiz münasibətlər və s. nəticəsində onlarda ruh düşkünlüyü, aqressivlik, hətta çox kəskin şəkildə narazılıqlar yaranır. Ədalətsizlik hər bir insanın həyatında sağalmayan izlər buraxır. Ona görə də müəllimin ədalətsiz qərarlar verməsi başlıca səbəbdir.

Bilik müəllimin əsas silahıdır. Y.A.Komenski biliksiz müəllimi işıqsız lampaya bənzədirdi. Savadlı müəllim savadlı da kadr yetişdirir. Zəif müəllim isə zəif kadr yetişdirir. Respublikamızda həyata keçirilən Təhsil İslahatının məqsədi yaradıcı və tənqidi düşünməyi bacaran, fəal, ağıllı, xalqını, torpağını və vətəninə sevən şəxsiyyət yetişdirməkdir. Fəal şəxsiyyəti yetişdirən müəllim isə bacarıqlı, işgüzar, öz ixtisasını dərinləndirməli, müəllimlik adını müqəddəs tutan, ideyaca saf, mənəviyyətə pak, sənətinə ürəkdən bağlı keyfiyyətləri özündə cəmləşdirməlidir.

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin müəllimlik peşəsi haqqında çox gözəl fikirləri vardır. O deyirdi: “Müəllimlik işi həm şərəfli, həm də çətin bir işdir. Ali məktəb müəllimi olmaq, müəllimlər hazırlamaq, yəni müəllimlər müəllimi olmaq iqiqat şərəfli və eyni zamanda iqiqat məsuliyyətli işdir.” “Mən dünyada müəllim adından yüksək, şərəfli bir ad tanımıram.”

Müəllim cəmiyyətin ən nüfuzlu, ən hörmətli bir ziyalıdır. Əsil pedaqoq öz peşəsini sevir, onu dəyərləndir, öz ixtisasını dərinlən bilir, onu öyrənməkdən və öyrətməkdən zövq alır. Ən başlıcası isə ondan ibarətdir ki, cəmiyyət içərisində öz davranış və rəftarı ilə seçilir

Müəllim gələcək nəslin memarı və qurucusu kimi müqəddəs bir vəzifəni yerinə yetirir. Təlimdə keyfiyyətin əldə olunması üçün müəllim yüksək pedaqoji ustalığa malik olmalı, təhsilalanların psixoloji xüsusiyyətlərini dərinlən bilməli, nəzakətli olmalı, onlara münasibətdə çox diqqətli olmalıdır. Eyni zamanda həm də çox tələbkar olmalıdır. Tələbkarlıq isə ağlabatan olmalıdır. Yaxşı müəllim özünə qarşı hörmət görmək istəyirsə, ilk əvvəl qarşısında duran şəxsə mütləq dəyər verməyi bacarmalıdır. Tələbəni və ya şagirdi tənqid edirsə yanlışlığa yol verməməli, bunu hamının yanında deyil, təklikdə və sakit bir şəkildə etməlidir.

Müəllim müasir metodları öyrənməyə cəhd etmərsə, müasir yanaşma prinsiplərindən istifadə etmərsə, yeniliklərdən xəbərdar deyilsə uğur əldə edə bilməz. Müasir müəllim müasir metodlardan istifadəyə üstünlük verərsə, öz elmi, dünyagörüşü, həyata baxışı ilə seçilərsə, deməli öz işində uğur qazanmışdır.

Peşəkar müəllim savadı ilə bərabər, geyimindən tutmuş saç düzülüşünə qədər ətrafdakılara xoş təsir bağışlamalıdır. Çünki, gənc nəslin gələcək taleyi, əxlaqi, fiziki hazırlığı onlardan asılıdır.

Cəmiyyətimizdə müəllimlərin sayı durmadan artır. Bu müəllimlər bir – birindən peşəkarlıq səviyyəsi, dünyagörüşü, ədalətlik prinsipi, nüfuzu, şagirdlərə və tələbələrə yanaşma prinsipi və s. ilə fərqlənirlər. Əsil müəllimin sözü, əməli, hərəkətləri bir- birini tamamlamalıdır. Müasir gənclərin nəbzini tutmağı bacarmalıdır. Qarşısında oturan bütün təhsilalanlara eyni tərzdə yanaşmalıdır. Hamını bərabərhüquqlu görməli, ayrı seçkiliyə yol verməməlidir. Ayrı seçkilik salmaq müəllimə xas xüsusiyyət deyildir. Ədalətli müəllimin yetirmələri də ədalətli olar. Onlar da öz iş prinsiplərində daim ədalətli olmaqla, yeni qanunlara, qaydalara riayət edərlər. Müəllim yenilik sevən, sosial xarakterli olmaqla, hər yerdə öz nüfuzunu qorumağı bacarmalıdır. Yetirmələrini yeniliklərdən xəbərdar etməli, öz fənninin sirlərini mənimsətməli, ədalətlik prinsipini əsas vəzifə hesab etməlidirlər.

YENİ DÜNYAYA YENİLİKÇİ MÜƏLLİMLƏR

Məqalənin məqsədi yaradıcı və innovativ müəllim olmaq üçün müəllimin daimi fərdi inkişafı məşğul olmasının vacibliyini vurğulamaqdan ibarətdir. Belə müəllim sadəcə ali məktəbdə aldığı biliklərlə, yiyələndiyi metodika ilə kifayətlənməyərək, cəmiyyətin tələblərinə cavab verə bilməli, ixtisasına dərindən yiyələnəli, öz üzərində daim işləməlidir.

Açar sözlər: innovativ, müasir, inkişaf, yaradıcılıq

Innovasiya yüksək səmərəliliyə malik yeniliyin tətbiqi, insanın intellektual fəaliyyətinin, ixtirasının, kəşfinin son nəticəsidir. İnnovativ fəaliyyətin nəticəsi yeni və yaxud təkmilləşdirilmiş məhsul (xidmət), texnoloji proses, həmçinin ictimai münasibətlərin müxtəlif sahələrində təşkilati-texniki və digər hallar hesab edilir. Pedaqoji innovativ yeniliklər ya innovativ məhsul, yəni yeni səmərə gətirən bir cihaz və avadanlıq, elektron dərslik, yeni informativ vasitə və buna bənzər digər formalarda, ya da innovativ proses, yəni daha səmərəli və yeni texnoloji yol, metodika və ya təhsil xidmətləri kimi təqdim oluna bilər. Yaradılmış innovasiya təhsilin səviyyəsinə nə qədər çox sirayət edərsə, onun dəyəri və əhəmiyyəti də bir o qədər yüksək olar. Bu baxımdan, innovasiyalar ya tələbata uyğun şəkildə, ya da strateji formada meydana gələ bilər. İndiki dövrdə hər hansı bir təhsil müəssisəsinin işlərini innovativ metodlar olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Ancaq nəzərdə tutulan məqsədə çatmaq üçün müəllimlərin müəyyən dəstəyə ehtiyacı var. Xüsusilə, metodist və ya təcrübəli müəllim vasitəsilə fərdi məsləhətləşmə aparılmalıdır.

Ümumtəhsil müəssisələrində tədrisin innovasiyasız və zəif idarə edilməsi aşağıdakı səbəblərlə bağlıdır:

1. Peşə standartlarının kifayət qədər köhnə olması;
2. Pedaqoqların tədris seçimində predmetyönlülüynün şagirdyönlülükdən üstün tutulması;
3. Məktəbin kurikulum oriyentasiyasının biliklərin tətbiqinə deyil, yalnız bilik verməyə köklənməsi;
4. Şagirdlərin bacarıqlarının öyrənilməsi metodlarının ya tətbiq edilməməsi, ya da zəif tətbiqi.

Azərbaycan təhsilinin qarşısında duran ən əsas məsələlərdən biri yüksək mədəniyyətli, mütərəqqi dünyagörüşlü, insan hüquqları və azadlıqlarına hörmət etməklə müstəqil və yaradıcı düşünmə qabiliyyətinə malik, vətənpərvər şəxsiyyət yetişdirməkdir. Bunun üçün isə şagirdlərə bu xüsusiyyətlərə malik müəllimlər tədris aparmalıdır.

İnnovativ müəllim bütün yeniliklərdən xəbərdar olmalı, daim təkmilləşməyə, fərdi inkişafa əhəmiyyət verməlidir. Müəllimlərin peşəkarlığının innovativ metodlarla artırılması, aktual məsələ kimi, həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. Cəmiyyətin tələblərinə cavab verə bilən, ixtisasına dərindən yiyələnən, öz üzərində daim işləyən, pedaqoji-psixoloji problemlərdən xəbərdar olan müəllim ordusu olmaq yeni yanaşmalar tələb edir. “Cəmiyyətin sosial sifarişini” layiqincə yerinə yetirmək üçün hər bir müəllim müasir kütləvi informasiya vasitələrindən, elmi-metodik vəsaitlərdən, dayaq məntəqələrinin, metodik mərkəzlərin, məktəb metodbirləşmələrinin, ölkəmizdə qabaqcıl müəllimlərin fəaliyyətindən dünya təhsil sistemində əldə edilən müsbət nəticələrdən, təcrübələrdən yaradıcı yanaşmalarla yararlanmalıdır. Müəllimlərin peşə və ixtisas hazırlığının təkmilləşdirilməsi, onların özlərinin yeniliyə maraq göstərməsi, daim öz peşə və ixtisas bilik, bacarıq və vərdişlərini artırması, özünütəhsil, özünütərbiyə və pedaqoji yaradıcılıqla məşğul olması onun peşəkar və səriştəli pedaqoq kimi formalaşmasının əsasında durur. Müəllim ali məktəbdə aldığı biliklərlə, yiyələndiyi metodika ilə kifayətlənməyərək və daim öz üzərində işləməklə peşəkar müəllim kimi formalaşa bilər. Müəllimin peşəkarlıq və səriştəlilik səviyyəsinin artması onun pedaqoji fəaliyyəti ilə birbaşa bağlı olan bir prosesdir. Bu hər şeydən əvvəl pedaqoji fəaliyyətin özünün daim yeniliklərə tələbatının olması ilə sıx bağlıdır. Pedaqoji fəaliyyət yenilik, innovasiya tələb edən bir işdir. Onun olmaması pedaqoji fəaliyyətin cəlbediciliyini, rəngarəngliyini azaldır və şagirdlərin inkişafını ləngidir, müəllim

fəaliyyətinin səmərəsini aşağı salır. Cəmiyyətin sürətli inkişafı, şagirdlərin daha çox yeniliklərə meyl etməsi, məktəbdə aparılan təlim və tərbiyə işlərinin cəmiyyətin artan tələbləri ilə uzlaşdırılmasını tələb edir. Məktəb, dərs, müəllim şagirdləri özünə cəlb etməlidir. Şagirdlər hər gün qarşılaşacaqları yenilikləri, əldə edəcəkləri yeni bilikləri səbrsizliklə gözləməli, məktəbə getməyə, müəllimlərlə ünsiyyətdə olmağa maraqlı olmalıdırlar. Bunu yaradan isə yaradıcı müəllimlərdirki, onlar pedaqoji prosesin bütün incəliklərinə bələddirlər, şagirdlərlə işləməkdən nəinki yorulmurlar, həm də bu işdən zövq alırlar, öyrətməklə yaşayırlar. Yüksək peşəkarlığa və yaradıcılığa malik olan belə müəllimlərin işi də, dərsləri də maraqlıdır və nəticələri yüksəkdir.

Ustad pedaqoqlar demişdir: “Dərs müəllimin əsəridir”. Və bununla müəllimə yeni status veriblər. Əsər yaradıcılıq məhsuludur, deməli müəllim də yaradıcıdır. **Dərsin mövzusu deyil, onun çatdırılma üsulu vacibdir.** Yenilikçi müəllimi təkcə bilik verməklə, hazır materialı yazdırıb şagirdin yaddaşında saxlaması ilə kifayətlənməməlidir. Yaradıcı müəllim hər zaman əlverişli şəraitdən istifadə edərək şagirdlərinə öyrədici mühit yaradaraq həyatı bacarıqlar verməyi bacarmalıdır.

Hazırda müəyyən qədər şablonlaşmış ənənəvi dərstdən fərqli olaraq müasir dərs müəllimdən daha çox yaradıcılıq, axtarış tələb edir. Yaradıcı axtarışlar dərsin formasından tutmuş fənn üzrə standartların reallaşdırılmasına, mövzu üzrə standartlara uyğun məqsədlərin müəyyənləşdirilməsinə, fəal təlim metodlarının seçilməsinə, dərsin hər bir mərhələsi üzrə işin təşkilinə, xüsusən də dərsin maraqlı alınmasında həlledici rol oynayan motivasiyanın yaradılmasına, tədqiqat sualının araşdırılması üçün istiqamətverici sualların tərtib olunmasına, qrupların müstəqil işi üçün tapşırıqların seçilməsinə qədər bütün məsələləri əhatə etməlidir. Və bunlarla yanaşı yaradıcı və daim inkişaf edən və etdirən müəllim cəsur olmalıdır. Tədris prosesində öz üsul və metodlarını istifadə etməkdən çəkinməməlidir.

Və ən əsası vicdan hər kəsin öz daxilində olan, onu daim nəzarətdə saxlayan, səhv etməyə qoymayan hakimdir. Peşə vicdanı da belədir. İstər müasir olsun, istər olmasın müəllimin peşə vicdanına malik olması onun daxilində elə bir müsbət enerji, münbit bir sahə yaradır ki, o, həmişə müəllimin üzərinə düşən çətin və məsul vəzifəni ləyaqətlə, heç bir səhlənkərliyə yol vermədən şərəflə yerinə yetirməyə sövq edir. Sanki bir nəzarətçi kimi daim onun işi haqqında müəllimdən hesabat tələb edir. Yaxşı müəllim isə hər zaman bu hesabatdan üzüağ çıxmaq üçün öz üzərində çalışaraq peşəkarlığını daha da artırmalıdır!

MÜASİR DƏRSİN TƏŞKİLİNDƏ MÜƏLLİMİN ROLU

Məqalədə müasir dərsin qurulması zamanı pedaqoji prosesin təşkilinə verilən tələblərin yerinə yetirilməsindən və müəllimin təhsilverici, tərbiyəedici, inkişafetdirici, sitimullaşdırıcı və analitik funksiyalarından bəhs edilmişdir. Eyni zamanda müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətini şərtləndirən amillər də araşdırılmışdır.

Açar sözlər: *pedaqogika, didaktika, məktəb, müəllim, şagird, elm, təhsil*

Müəllim – cəmiyyətin aparıcı qüvvəsi olmaqla pedaqoji fəaliyyətin də əsas simasıdır. Cəmiyyətdə olduğu kimi məktəbdə də müəllim böyük qüvvədir. Görkəmli pedaqoq Y.Komenski müəllimin əməyinə yüksək qiymət vermiş, müəllimi Günəşə, bağbana, mühəndisə, heykəltəraşa, həkimə bənzətmişdir. Çünki o, Günəş kimi insanlığa həyat verir, bağban kimi uşaqlara daim qayğı göstərir, mühəndis kimi insan qəlbinin layihəsini cızır, heykəltəraş kimi gənc qəlbi və ağı cıralayır, həkim kimi millətin mənəvi sağlamlığının keşiyində durur və s. Müəllim əməyi məhsuliyətli bir işdir. Müəllim gələcək ailə başçısı, vətən üçün müdafiəçi və vətəndaş yetişdirir. Bu işdə müəllimin yeri və rolu böyükdür. Müəllim özünün mənəvi təmizliyi, zəngin biliyi, işdə yaradıcı fəaliyyəti ilə həmişə diqqət mərkəzində durur. Müəllimin peşə qabiliyyəti və pedaqoji borcu onun məhsuliyəti ilə müəyyən edilir. Müasir məktəb müəlliminin pedaqoji fəaliyyətinin səmərəliliyi onun öz funksiyalarını günün tələbləri baxımından yüksək səviyyədə yerinə yetirməsidir.

✓ Pedaqoji funksiya müəllimin peşə bilikləri və bacarıqlarını tətbiq etməkdir. Pedaqoji funksiyaya daxildir: təhsilverici, tərbiyəedici, inkişafetdirici, sitimullaşdırıcı və analitik funksiyalar.

✓ Təhsilverici funksiya – şagirdləri bilik, bacarıq, vərdislərlə silahlandırmaqda tətbiq olunur. Yəni təkcə informasiyanı ötürmək yox, şagirdlərin müstəqilliyini, yaradıcılıq axtarışlarını artırmaqdır.

✓ Tərbiyəedici funksiya – fənni tədris etməsindən asılı olmayaraq müəllim həm də tərbiyəçidir. O, çalışmalıdır ki, şagirdlərlə ideya – mənəvi keyfiyyətlər, nəcib-əxlaqi hisslər, etik davranış normaları, şəxsi ləyaqət, özünə hörmət hissləri formalaşdırsın.

✓ İnkişafetdirici funksiya – müəllim yalnız bilik vermir, həm də zamanın tələblərinə cavab verən yaradıcı, ziyalı şəxsiyyətlər formalaşdırır. Ona görə də təlim – tərbiyənin inkişaf etdirilməsi şagirdlərin dərk etmə fəaliyyətinin, problemlərin müstəqil həllinin tapılması kimi də informasiyalara yiyələndirməlidir.

✓ Stimullaşdırıcı funksiya – şagirdi müxtəlif yollarla təlimə yönəltmək, maraq yaratmaq, öyrənməyi öyrətmək, qazandırları bilikləri praktikaya tətbiq etmək bacarıqlarını nəzərdə tutur. Daha səmərəli nəticələr əldə etmək üçün şagirdin şəxsi səyi, fəallığı nəzərə alınaraq müəllim tərəfindən əlverişli şərait yaradılmalıdır.

✓ Analitik funksiya-müəllimin analitik funksiyası düşüncə problemi ilə yaranıb öyrənmə mərhələsi ilə başlayır. Yəni, ən doğru, ən uyğun variant seçilərək təhlil edilir, onun səmərəli tərəfləri müəyyənləşdirilir və həlli istiqamətləri həyata keçirilir.

Müəllimin hüquq və vəzifələri təhsil haqqında qanunun 33-cü maddəsində öz əksini tapmışdır. Beləliklə, bəşəriyyətin ictimai inkişaf tarixi sübut edir ki, müəllim ideal olmalıdır. Çünki, müəllimin istehsal etdiyi məhsul insandır, ziyalı vətəndaşdır. Vətənin taleyi o vətəndaşın ləyaqətindən, biliyindən, mədəniyyətindən və kamilliyindən asılıdır.

“Müəllimin ümumi mədəniyyətinin tərkib hissələrindən biri olan pedaqoji peşə mədəniyyəti onun peşəkarlığında və səriştəliliyində mühüm yer tutur. Ümumi mədəniyyət, kulturoloji səriştə, yaradıcı pedaqoji təfəkkür, yeni pedaqoji texnologiyalardan istifadə bacarıqları və s. kimi amillər vardır ki, müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyəti bunlardan qaynaqlanır və bir sıra səmərəlilik göstəricilərində ifadə olunur”.

Müəllimin peşə səriştəliliyinə və peşəkarlığına malik olmasının əsas atributlarından biri onun peşə mədəniyyətinə yiyələnməsidir. Pedaqoji peşə mədəniyyəti müəllimin ümumi mədəniyyətinin tərkib hissəsi olub, onun şəxsi keyfiyyətlərini, nüfuzunu, peşəkarlığını, pedaqoji ustalığını və s. özündə birləşdirən keyfiyyətlərin məcmusundan ibarətdir. Ümumi mədəniyyət olmadan peşə mədəniyyəti mümkün olmadığı kimi, peşə mədəniyyətinin də olmaması ümumi mədəniyyətdə müəyyən boşluqların nəticəsi kimi meydana çıxır. Hər bir peşənin daxil olduğu peşə qrupları, əmək obyektı və əmək predmeti, onların özünə məxsus spesifik xüsusiyyətləri olduğundan peşə mədəniyyəti bu peşələrin reallaşması şəraitində özünü göstərə bilər. Peşənin qarşısında duran vəzifələr həm də həmin peşənin mədəniyyətini özündə ehtiva etdirir. Başqa sözlə desək, peşə mədəniyyəti özünü müəyyən bir peşənin və ya peşə qrupunun qarşısında duran əsas vəzifələrini yüksək səviyyədə yerinə yetirilməsi kimi göstərir. Peşə sahibi, ixtisasçı öz üzərinə düşən peşə vəzifələrini peşəkarlıqla, ləyaqətlə və vicdanla yerinə yetirirsə, icra etdiyi işin məsuliyyətini və bu işdə həm də özünü təcəssüm etdirdiyini dərk edərək işinə yanaşırsa, bu, peşə mədəniyyətinin yüksək səviyyədə olduğuunun göstəricisidir. Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyəti onun peşəkar keyfiyyətləri sırasında mühüm yer tutur. Onun didaktik, təşkilatçılıq, kommunikativ, konstruktiv, perspektiv bacarıq və qabiliyyətləri kimi, pedaqoji peşə mədəniyyəti də peşəkarlıq, səriştəlilik və pedaqoji ustalığı sferasında xüsusi rola malikdir. Müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyəti humanizmə əsaslanan, humanist münasibətlərdən qaynaqlanan bir mədəniyyətdir. Müəllimin uşaqlara humanist münasibəti, onların gələcəyinə ümidlə baxması, gələcək cəmiyyətin məhz onların əli ilə qurulacağını dərinlən dərk etməsi pedaqoji peşə mədəniyyətini istiqamətləndirən amillər kimi əhəmiyyətlidir, təsirlidir. Bu baxımdan müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyəti həm də onun bir vətəndaş kimi Vətən, xalq, millət qarşısında öz borcunu və vəzifəsini ləyaqətlə yerinə yetirməli olduğuna inamlı olması və onu yerinə yetirməsidir.

“Müəllim peşəkarlığının əsas komponentlərindən biri kimi pedaqoji peşə mədəniyyəti müəllimin yeniliklərə can atması, onları öyrənməsi, öz işinə və fəaliyyətinə yaradıcılıqla yanaşması ilə sıx bağlı olan bir keyfiyyətdir. Bundan məhrum olan tərbiyəçi və müəllimin pedaqoji prosesdə uğur qazana bilməsi çətindir. Çünki son illər təhsilimizdə baş verən yeniliklər, sürətli inkişaf tendensiyaları, dünyanın qabaqcıl ölkələrinin yaxşı təcrübəsinin pedaqoji prosesə gətirilməsi müəllimin bu yeniliklərlə ayaqlaşma bilməsini sürətləndirir”.

Hazırda müəllimdən öz fənnini təkcə yaxşı bilib – öyrətmək deyil, həm də pedaqoji prosesə yaradıcılıqla yanaşmaq, novator olmaq, yeniliklərlə işləyə bilmək, təhsilalanların tərbiyəsinə inkişaf etdirmək, onları birşəxsiyyət kimi formalaşdırma bilmək və s. tələb olunur. Müəllim şagirdləri təkcə biliklərlə silahlandırılmalı deyil, həm də onları bacarıqlara yiyələndirməli və inkişaf etdirməlidir. Kütləvi informasiya vasitələrinin sürətlə artması, sürətli informasiya texnologiyalarının həyat və məişətimizə geniş daxil olması, məktəblilərin maraqlar dairəsinin global xarakter alması və s. məsələlər bu prosesə müəyyən müsbət çalarlar gətirsə də, onun şagirdlərin təlim marağının digər maraqlar hesabına zəifləməsinə də təsiri yox deyildir. Bu isə müəllimdən öz işinə daha səriştəli yanaşmaq, uşaqların artan tələbat və maraqlarına cavab verə biləcək səviyyədə peşəkar olmaq bacarığı və vərdişləri tələb edir.

Müəllim pedaqoji peşəkarlığın texnoloji tərəflərinə yiyələnməklə, öz fəaliyyətinə yeniliklər gətirməklə, yeni pedaqoji texnologiyalardan istifadə etmək bacarığına malik olmaqla bu prosesdə müvəffəqiyyət qazana bilər. Bunlardan çıxış edərək müəllimin pedaqoji peşə mədəniyyətini şərtləndirən amillər sırasında aşağıdakıları xüsusi olaraq qeyd etmək olar:

- 1) ümumi mədəniyyətə, kulturoloji səriştəyə malik olmaq;
- 2) yaradıcı pedaqoji tərbiyəyə yiyələnmək;
- 3) yeni pedaqoji texnologiyalara yiyələnmək və onlardan istifadə bacarıqlarına malik olmaq.

Müəllimin ümumi mədəniyyətə malik olması, yəni şəxsi mədəniyyəti pedaqoji prosesdə mühüm rol oynayır.

MÜƏLLİMLƏR CƏMIYYƏTİ NECƏ DƏYİŞƏ BİLƏR?

Məqalədə müəllim cəmiyyəti necə dəyişə bilər sualına cavab tapmağa çalışılır, dahi mütəfəkkirlərin, alimlərin və pedaqoqların fikirlərinə istinad edilərək müəllimin cəmiyyətdə rolu, mövqeyi aydınlaşdırılır, eyni zamanda cəmiyyətin, ümumiyyətlə bəşəriyyətin müsbət istiqamətdə formalaşdırılması üçün müəllimlərin daim çalışmalarının vacib olduğu vurğulanmışdır.

Açar sözlər: müəllim, cəmiyyət, şagird, tərbiyə

Müəllimlər cəmiyyəti necə dəyişə bilər? Sualına cavab verməzdən əvvəl müəllimin kim olduğunu, kimlərə müəllim deyildiyini aydınlaşdıraraq.

Əgər termin olaraq yanaşsaq müəllim- konkret fənn üzrə tədris prosesini keçirən səlahiyyətli şəxs, və ya məktəbdə hər hansı bir fəndən dərs deyən şəxsdir. Təhsil prosesinin əsas simasıdır.

Bəs əslində müəllim kimdir? Və cəmiyyəti dəyişə bilərmi? Dəyişsə belə nəticələr mənfi yoxsa müsbət olar?

Cəmiyyəti dəyişmək üçün insanı dəyişməyin ən birinci fakt olduğu hamıya aydındır. Müasir dövrimizdə də, qədim sivilizasiyalarda da filosoflar, ictimai xadimlər hansı cərəyana inanmasından asılı olmayaraq (istər liberalist olsun, istər realist istərsə də digərlərinə mənsub olsun) insan yetişdirmək üçün ən zəruri amilin ailə faktoru olduğu fikrində razılaşıbmışlar. Lakin bununla yanaşı bu mütəfəkkirlərin hər biri insanın hansı mühitdə böyüməsindən asılı olmayaraq dəyişkənlik göstərə bildiyini müşahidə etmişlər. Onda belə bir sual ortaya çıxmışdır, əgər cəmiyyətin mənfi və ya müsbət istiqamətdə dəyişməsində əsas faktor olan insanı formalaşdıran ailədirsə, onda necə olur ki, tamamilə mənfi keyfiyyətləri özündə birləşdirən bir ailədən, bəşəriyyəti müsbət mənada dəyişə bilən bir şəxsiyyət çıxır. Bax, məhz burda müəllimin rolu özünü göstərir. Bu rolu sübut olunmuş misallarla izah edək: Dahi rus pedaqoqu və müəllimi A. Makarenko çətin tərbiyə olunan uşaqlar üçün məktəbə müdir təyin olunur. Adından göründüyü kimi məktəb müəyyən səbəblərdən cəmiyyətdən təcrid olunmuş uşaqların və yeniyetmələrin təhsil almaqla yanaşı, həmdə islah edilməyə çalışıldığı bir müəssisədir. Bir çox insan hətta bu uşaqların doğma valideynləri belə onların cəmiyyətə xeyirli bir vətəndaş kimi yetişə biləcəyinə inanmır. Lakin Makarenko belə düşünmürdü. O, əsl müəllim kimi məsələyə yanaşır və müxtəlif üsullardan istifadə edərək, yəni hər bir uşağa ayrılıqda bir fərd kimi yanaşaraq, bəzilərini danlamaqla, bəzilərini cəzalandırmaqla və ən əsası onlara inanmaqla heç kimin güman etmədiyi bir işi bacarır. Cəmiyyətdən təcrid olunmuş gələcəyin oğrusu, qulduru, qatili gözü ilə baxılan bu uşaqlardan böyük rəssamlar, musiqiçilər, alimlər və əsası qanunlara hörmətlə yanaşan və təkcə insanları deyil dünyanı sevməyi bacaran şəxslər yetişdirə bilir. Bəli, o, məhz cinayətkardan insan yetişdirə bilir. Və beləliklə o, təkcə bir nəfəri deyil, bununla yanaşı onun gələcəkdə zərər verə biləcəyi insanları xilas edir və onun xeyir verdiyi insanların mövcud olmasına kömək etmiş olur. Bununla bir müəllim cəmiyyətdə dərin bir iz qoyub, onu müəyyən mənada gözəlləşdirmiş olur.

Əlbəttə Makarenko yeganə nümunə deyil. Okeanın o biri sahilinə diqqət yetirsək Amerika Birləşmiş Ştatlarında irqçiliyin aradan qalxmasında müəllimlərin danılmaz roluna rast gələrik. Misal göstərsək haqlarında film çəkilməmiş, real həyatda isə filmdə göstəriləndən daha böyük fədakarlıqlar göstərmiş iki müəllimi nümunə göstərərdim: Hilary Swank və Ron Klark. Belə ki, bu iki müəllim öz şagirdlərinə fərqli sosial və ictimai qrupların, fərqli irqlərin heç bir mənəsi olmadığını, insanların sadəcə yaxşı və pis olaraq ayrılmalı biləcəklərini göstərməyə nail olmuş, ailələrinin düzgün yetişdirə bilmədiyi, ayrımcılığı, düşmənçiliyi öyrətdiyi uşaqlara dostluğu, birliyi, sevgini öyrədib onları yenidən tərbiyə edə bilmişlər. Bu uşaqlar ailələrinin tarixində ilk ali təhsilli insanlar olmağa nail olmuşlardır.

Azərbaycanın tarixinə nəzər salsaq xalqın gələcəyini dəyişə bilən müəllimlərin olduğunu görürük. Bunlardan Mirzə Ələkbər Sabiri, Üzeyir Hacıbəyovu, Cəlil Məmməd Quluzadəni və neçə-neçə müəllimləri göstərmək olar. Onlar sadəcə savadlı nəsilçilər, musiqiçilər yetişdirməmiş, yatmış bir

xalqın oyanışına vasitəçi olmuşlardır. Hüseyin Cavid “Qız məktəbində” şeirində müəllimin bir uşağa necə təsir göstərə biləcəyini açıqca göstərmişdir:

Müəlliməm hər gün söylər, onların yox qiyməti,
Bir qızın ancaq bilgidir, təmizlikdir ziynəti

Dünyayı titrədən liderlərdən biri Napolyon Bonapart öz müəllimin ucalığını göstərmək üçün onu Fransa adlandırmışdır. Məşhur sözləri isə təxminən belədir: “Diqqət! Salam ver! Fransa gəlir”

Yaponyanın Maliyyə nazirindən II Dünya Müharibəsindən sonra necə belə tezliklə dirçələ bildikləri soruşulur, o, isə bu sadə, lakin dərin mənə kəsb edən cavabı verir: “Çünki biz müəllimlərə imperator kimi hörmət edib, nazir qədər maaş verdik”. Yəni bir dövləti yüksəldən əsas amil onun ləyaqətli və peşəkar müəllimlərinin olmasıdır.

Sokrat olmasa Platon, Platon olmasa Aristotel, Aristotel olmasa İsgəndər ola bilərdimi. Həkimləri, hüquqşünasları, mühəndisləri, memarları və ən əsası insanları müəllim yetişdirir.

İslam aləminin parlaq simalarından olan həzrəti Əlinin dediyi kimi: “ Kim mənə bir hərf öyrədə qırx il onun köləsi olaram”.

Bütün çəkilən misallar göstərir ki, müəllim dünyanı dəyişə biləcək, onu gülüstana çevirə biləcək birinci şəxsdir. O, şagirdlər arasında olan sosial fərqi mənəsinin olmadığını dərk edir və onlara da sosial ədalət prinsipi aşılamağa çalışır. Əsl müəllim Dahi Nizamının:

O böyük, ağıllı, ayıq hökmdar,
Əmr etdi, verildi belə bir fərman:
“Alimdir” gözümdə ən əziz insan.
Elmlə, hünərlə! Başqa cür heç kəs,
Heç kəsə üstünlük eyləyə bilməz”.

sözlərini özünün həyat amala çevirə bilir. Unutmayaq ki, əsl müəllimsiz bir cəmiyyət məhvə məhkumdur.

NƏRGİZ ƏHMƏDOVA

*Kəngərli Rayon Böyükdüz kənd
tam orta məktəb, müəllim
nergizehmedli7@gmail.com*

MƏKTƏBLİLƏRİN BÖYÜK MƏSLƏHƏTÇİLƏRİ

Valideyn-məktəb münasibətləri düzgün qurularsa, istər təhsil prosesinə istərsə də tərbiyə prosesinə müsbət təsir edəcək, uşaqların nailiyyət səviyyəsi yüksələcəkdir. Münasibətlərin düzgün qurulmasında ən böyük vəzifə məktəblərin üzərinə düşür. Əgər valideyn məktəbə gəlmək istəmirsə sinif rəhbərləri, onları məktəbə cəlb etmək üçün metodlar tapmalıdır.

***Açar sözlər:** məktəb, valideyn, şagird, sinif rəhbəri, fənn müəllimləri, direktor*

Məktəb təlim tərbiyə ocağıdır. Məktəbdə əsas məqsəd cəmiyyət üçün savadlı, vətənpərvər, mənəvi dəyərlərə malik olan şəxsiyyətlər yetişdirməkdir. Ən qədim dövrlərdən bu günə kimi məktəb-valideyn, məktəb-şagird münasibətləri ən aktual mövzular içərisində olub. Bu mövzunun aktual olma səbəblərindən biri də təhsil prosesinin daima inkişaf etməsinə görədir. Övladı məktəbdə təhsil alan bütün valideynlər daima məktəblə əlaqə saxlamalı, onların təhsil proseslərini izləməli hər hansısa problemlər gördükdə məktəblə əlaqə saxlamalıdır. Hansı uşaqların ki, valideynləri məktəblə əməkdaşlığı düzgün qurursa, həmin uşaqlar məktəbə, tədris prosesinə qarşı daha diqqətli olurlar və bütün fənlərə hazırlıqlı gəlirlər, məktəbi, müəllimlərini daha çox sevirlər. Hansı uşaqların ki, valideynləri məktəblə əməkdaşlıqda zəif iştirak edirlərsə, o uşaqlarda tədrisə və təhsilə qarşı bir boşluq yaranır. Əgər hər hansısa bir valideyn müəllim onu çağırmadan məktəbə gəlmirsə və ya da çağırmasını gözləyirsə bu demək olur ki, uşaqlarına qarşı çox laqeyd yanaşırlar. Valideyn laqeyd olarsa, övladlarında məhz o laqeydlikdən istifadə edərək təhsildə geriləmələr əldə edəcəklər. Ancaq biz cəmiyyət və dövlət üçün daha savadlı gənclər yetişdirmək istəyirik, onun üçün də zəif çalışan şagirdlərin də valideynlərini məktəbə cəlb etmək üçün seminarlar, təlimlər təşkil edə bilərik. Hər bir valideyn övladına və məktəbə qarşı məsuliyyətini bilməli və daima məktəblə əlaqə saxlamalıdır.

Müasir dövrdə valideyn-müəllim əməkdaşlığı üçün şərait daha çoxdur. Əgər əvvəllər valideyn yalnız məktəbə gələrək müəllimlə əlaqə saxlaya bilirdisə, indi müasir texnologiyalar vasitəsilə əlaqə saxlaya bilərlər. Valideynlər telefonla, sosial şəbəkələr vasitəsilə belə məktəblə müəllimlərlə əlaqə qura bilərlər. Yalnız bəzi valideynlər heç valideyn iclaslarına belə gəlmək istəmirlər. Hətta sinif rəhbərlərinə “Mənim məktəbə gəlməyə vaxtım yoxdur”, “Niyə məni çağırıbsan” şəklində ifadələrlə reaksiya verirlər. Sanki, sinif rəhbəri onu övladı üçün çağırmaıb, hər hansısa məktəbin işini görmək üçün çağırıb. Bu münasibətlər düzgün qurulmasa valideynlərin məktəblə əlaqəsi tamamilə kəsilə bilər. Bunun baş verməməsi üçün valideynlər məktəblə əlaqəsini düzgün şəkildə qurmalıdırlar.

Fikrimcə valideynlər dərslərində belə aktiv şəkildə iştirak etməlidirlər. Çünki onların dərslərdə iştirak etmələri övladlarında bir məsuliyyət, cavabdehlik hissi yaradır. Mən öz şagird illərimə qayıdanda xatırlayıram ki, nə vaxt ki, atam dərslərini dinləmək üçün məktəbə gələcəyini deyirdisə həmin gün daha çox çalışırdım. Uşaq olsam da bilirdim ki, dərslərdə zəif iştirak etsəm, valideynim mənə görə mənfi rəy alacaq. Əgər mən uşaq olaraq bunu düşünürdüm, müəllim də düşünürdü ki, dərsləri elə təşkil etməliyəm ki, valideyn dərslərində hər hansısa bir nöqsan axtarmasın. Ona görə də istər müəllim olsun istər şagird dərslərdə bir nəfər iştirak edərsə məsuliyyəti daha çox olur. Bunun üçün sinif rəhbərləri həftəlik və yaxud aylıq bir cədvəl tərtib edərək bütün valideynlərin müntəzəm şəkildə məktəblə əlaqəsini təmin edə bilərlər. Hətta bunu təkcə sinif rəhbərləri deyil, dərslər hissə müdiri, digər fənn müəllimləri də təşkil edə bilərlər.

Bir ibtidai sinif müəllimi olaraq müşahidələrimə və təcrübələmə əsaslanaraq deyə bilərəm ki, cəmiyyətimizdə uşaq daha çox ibtidai sinifə qədəm qoyanda və dörd illik ibtidai təhsil müddətində valideyn-məktəb əməkdaşlığı ön planda olur. Nədənsə uşaq ibtidai təhsil pilləsini bitirdikdən sonra valideynlər məktəbə daha az-az gəlməyə çalışırlar. Sanki uşaq böyüyüb daha özü sərbəst məktəbə gedib gəlir, verilən tapşırıqları qavrayır, fikrini sərbəst ifadə edə bilir bizim məktəbə gəlməyimizə o, qədər də ehtiyac yoxdur demək istəyirlər. Əslində valideynlər bilməlidirlər ki, orta təhsil müddəti

başlayarkən uşaqların adaptasiya prosesi zamanı övladlarına daha çox dəstək olmalı və bu prosesdə məktəblə əməkdaşlığı daha da güclü şəkildə qurmalıdırlar. Çünki uşaqlar 9-10 yaş dövründə keçid dövründən keçirlər. Əgər bu dövrü problemsiz keçirərlərsə, təhsilin yuxarı pillələrində də problem yaşamazlar. İbtidai təhsil müddəti şagirdlər ən çox bir müəllimi görürdüsə yuxarı siniflərdə isə tez-tez müəllimləri dəyişilir, dərsin yükü artır. Bu dövrə alışmaq üçün valideynlərin dəstəyi daima yüksək səviyyədə olmalıdır.

Müəllimin vəzifəsi təkcə şagirdlərə öz fənnini tədris etməklə bitməməli, həmçinin onların psixologiyasını da öyrənməlidir. Çünki müəllim pedaqoq olmaqla yanaşı həm də bir psixoloq olmalıdır. Ona görə də müəllimlər şagirdlərin yaş xüsusiyyətlərini nəzərə almalı onlarla davranışlarını düzgün şəkildə qurmalıdır. Ən çox 9-11-ci sinif şagirdləri keçid dövrü keçirdikləri üçün davranışlarında bir çox dəyişikliklər baş verir və bu davranışlar təhsil prosesində də öz təsirini göstərir. Bu dövrdə həmin şagirdlərlə fərdi söhbətlər daha çox təşkil edilməli, maarifləndirici söhbətlər aparılmalıdır. Həmçinin bu maarifləndirici söhbətləri valideynlərlə də təşkil etmək lazımdır. Əgər valideyn həmin yaş dövrünün xüsusiyyətlərini bilərsə övladlarına qarşı daha həssas yanaşar. Yaxud hər hansısa bir problemlə üzləşərsə məktəblə əlaqə saxlayaraq məktəb psixoloqlarından yardım ala bilərlər. Bu dövrdə uşaqlar böyüklərlə bəhs edib zərərli vərdişlərə belə aludə ola bilərlər. Ona görə valideynlər çox diqqətli olmalıdır. Əgər şagird günün ən çoxu yeddi saatını məktəbdə keçirirsə, qalan vaxtlarını ailələrinin yanında keçirirlər. Deməli, məktəbdə müəllimin görmədiyi davranışları belə evdə valideyn görür və nəzarət etmək şansı daha çoxdur. Valideynlər bilməlidir ki, onların övladlarına bu günkü dəstəyi gələcək həyatlarında da önəmli faktorlardan olacaq. Çünki bir şagird üçün düzgün istiqamət seçilərsə, nə vaxtsa iş prosesində belə onun bəhrəsini görə bilərlər. Bizim cəmiyyətdə valideynlərin əksəriyyətini övladlarını öz istədikləri peşələrə yönəldirlər. Məsələn; ata deyir mən o vaxt mühəndis olmaq istəyirdim ola bilmədim sən o peşəni seç. Ana deyir həkim olmaq istəyirdim ola bilmədim indi istəyirəm ki, sən o peşəni seçəsən və s. Düzdür valideyn məsləhət verən, yol göstərəndir. Ancaq müasir dövrdə şagirdlər sərbəst olaraq öz seçimlərini edə bilərlər. Yalnız bəzi valideynlər var ki, bu işdə çox sərt mövqedən çıxış edə bilirlər. Belə olduqda isə valideyn-övlad münasibətləri zədələnə bilər. Bu dövrdə valideynlər məktəblə əlaqə saxlayaraq dəstək ala bilərlər və bu münasibətlərin zədələnməsinin qarşısını ala bilərlər.

MÜASİR MÜƏLLİMİN PEŞƏKAR VƏZİFƏLƏRİ

Məqalədə müasir müəllimin peşə vəzifələrindən bəhs olunur. Müəllim şəxsiyyətini xarakterizə edən öyrədici, tərbiyəedici, sosial-pedaqoji, şəxsi nümunə vəzifələri məqalədə şərh edilir, hər birinin məzmununu əks etdirən məlumatlar qeyd edilir. Qeyd olunan bu vəzifələr müəllimin peşəkarlığından, peşə bilikləri və bacarıqlarından bilavasitə asılı olaraq formalaşır.

Açar sözlər: müasir müəllim, peşə vəzifəsi, şəxsi nümunə, tərbiyəçilik vəzifəsi, didaktik məqsədlər

Müəllim peşəsi peşə sahibinin şəxsiyyəti ilə bilavasitə vəhdət təşkil edən, biri digərini tamamlayan peşələr sırasına daxildir. Bəlkə də ikinci elə bir peşə yoxdur ki, onun sahibinin şəxsiyyəti ilə bu qədər əlaqəli, bağlı olmuş olsun. Müəllim elə bir saflıq, təmizlik rəmzidir ki, onun şəxsiyyətində özünü göstərən müəyyən çatışmazlıqlar dərhal nəzərə çarpır və qınaq obyektinə çevrilir. Buna görə də çətin ki, başqa elə bir peşə, sənət tapılsın ki, onun sahibinin şəxsiyyətinə bu qədər çox tələbkarlıq göstərsin və tələb verilmiş olsun. Bu da səbəbsiz deyildir. Çünki müəllim öyrəndir, tərbiyəçidir, təbliğatçidir, nümunədir. Bunlar müəllimin şəxsiyyəti ilə fəaliyyətini bilavasitə əlaqələndirən həm vəzifələr, həm də proses kimi kompleks halda müəllim şəxsiyyətini xarakterizə edir. Bunların hər birini ayrılıqda nəzərdən keçirək.

1. Müəllimin öyrədici (təhsilverici) vəzifəsi. Bu vəzifə müəllim fəaliyyətinin mərkəzində dayanır və onun müəllimlik peşəkarlığını xarakterizə edir. Müəllim öyrəndir və öyrədə-öyrədə özü də öyrənəndir.

Müasir dövrdə müəllim bir çox funksiyaları yerinə yetirir. Onun öyrətmək funksiyasının reallaşması peşəkarlığının səviyyəsini üzə çıxarmaqla yanaşı, özünütəqdim və özünütəsdıq kimi vəzifələri də yerinə yetirmiş olur. Uşaqlar müəllimin biliyinə, öyrətmə bacarığına və səriştəliliyinə qarşı çox həssasdırlar. Burada üzə çıxan hər hansı bir səthilik, edilən səhlənkarlıq, buraxılan səhv şagirdlər tərəfindən çox tez duyulur və ona qarşı dərhal reaksiya verilir. Şagirdlər müəllimin tədris etdiyi fənni yaxşı bilməməsini və ya öyrədə bilməməsini ona güzəştə getmirlər. Burada müəllimin digər keyfiyyətləri onun üstünü örtə bilmir. Buna görə də hər bir müəllim, xüsusən yeni yaradıcılığa başlayan gənc müəllim buna daim fikir verməlidir.

Müəllimin öyrədici vəzifəsi onun didaktik qabiliyyətini reallaşdırmasıdır. Bildiklərini öyrədə bilmək, yəni didaktik qabiliyyət müəllimin əsas qabiliyyətlərindən olub, müasir dövrdə daha da aktualıq kəsb edir. Müasir müəllim bələdçidir, istiqamət verəndir, öyrənməyin yollarını öyrədə biləndir, şagirdləri stimullaşdırmağı, onlarda öyrənmə motivlərini inkişaf etdirəndir.

İnformasiya və kommunikasiya texnologiyalarının inkişaf etdiyi müasir dövr bilik mənbələrinin şəbəkəsini xeyli genişləndirmişdir. Müəllimlər hazırda bir vaxt olduğu kimi yeganə bilik mənbəyi, biliklərin transformatoru deyildir. Şagirdlərin bilik aldıkları mənbələr o qədər inkişaf etmişdir ki, onların artan tələbatlarını ödəmək üçün müəllim daha çox çalışmalıdır. Müəllim öz üzərində işləməklə biliyini, metodikasını hər gün zənginləşdirməyə çalışmalıdır.

2. Müəllimin tərbiyəçilik vəzifəsi. Müəllim həm də tərbiyəçi, tərbiyə verəndir. Bu onun ən əsas funksiyalarından biridir. Müəllimin tərbiyəvi təsiri çox güclüdür. Xüsusən ibtidai siniflərdə şagirdlər müəllimi qeyd-şərtsiz qəbul edir, onun bütün tapşırıqlarını yerinə yetirməyə çalışır və onun dediklərini ən düzgün, ən ağıllı hesab edirlər. Müəllimin tərbiyəçilik vəzifəsi başlıca olaraq onun apardığı dərs prosesində, təlim zamanı reallaşır. Bəzən elə düşünənlər olur ki, müəllimin tərbiyəçilik işi onun şagirdlərlə müəyyən tərbiyə işləri aparmasından ibarətdir. Sinif rəhbəri kimi onlarla müəyyən tərbiyə işlərini həyata keçirməsidir. Bunlar da vacibdir. Lakin ən vacibi odur ki, müəllim təlim prosesinin tərbiyəvi imkanlarını üzə çıxara bilsin və onun təsirinə nail ola bilsin.

Dərs, təlim prosesi özü-özlüyündə həm də tərbiyə prosesidir. Burada mövcud olan qaydalar, dərsin düzgün təşkili, aparılması, şagirdlərin dərs boyu fəalliyətə cəlb edilməsi üsulları, müəllim-

şagird münasibətləri, pedaqoji əməkdaşlıq, dərstdə müəllimin davranışı, onun şəxsi nüfuzu və nümunəsi, şagirdlərin nizam-intizamı, verilən tapşırığın məsuliyyətinin dərk edilməsi, tələblərin reallaşdırılması və s. amillər də tərbiyəyə güclü təsir göstərir. Buna görə də təlim prosesində müəllim həm də tərbiyəçilik funksiyasını reallaşdırır ki, bunun da səmərəliliyi onun peşəkarlığından və səriştəliliyindən çox asılıdır. Müəllim həm də sinif rəhbəridir, dərstdənkənar tərbiyəvi işlərin bilavasitə təşkilatçısı və rəhbəridir. Bu istiqamətdə tərbiyə işlərinin səmərəli olması onun pedaqoji məharətindən, səriştəsindən çox asılıdır.

3.Müəllimin sosial-pedaqoji vəzifəsi. Müəllimin fəaliyyəti təkcə siniflə, məktəblə, şagirdlərlə məşğul olmaqla məhdudlaşmır. Onu digər ziyalılardan fərqləndirən xüsusiyyətlərdən biri onun daim əhali arasında olması, onlarla ünsiyyət saxlamasıdır. Bu baxımdan müəllim həm də sosial pedaqoqdur. Əhali arasında pedaqoji biliklərin və dövlət siyasətinin təbliğatçısıdır. Müəllim peşəsinin bu xüsusiyyəti onun hər yerdə - məktəbdə də, geniş sosial arenada da, əhali arasında da öz nüfuzunu qoruması, özünün hörmətini qoruyub saxlamasını zərurətə çevirir. Bundan məhrum olan müəllim nə qədər bilikli, savadlı olsa da nüfuzlu ola bilmir.

Müəllim təkcə məktəbdə deyil, sosial həyatda, cəmiyyət içərisində də müəllimdir, tərbiyəçidir. Buna görə də o, hər yerdə özünün hərəkət və davranışını gözləməli, öz üzərində uşaqların, gənclərin, yaşlıların baxışlarının olduğunu unutmamalıdır.

4.Müəllimin şəxsi nümunəsi. Nümunə tərbiyənin ən sınaqlanmış və təsirli metodlarından biri kimi pedaqoji prosesdə mühüm yer tutur. Görkəmli mütəfəkkirlər, filosoflar, pedaqoqlar, ədiblər nümunənin təsir gücünü həmişə yüksək qiymətləndirmiş və onun tərbiyədə mühüm rol oynadığını qeyd etmişlər. Valideynlərin nümunəsi, müəllimin nümunəsi, ədəbi əsərlərin qəhrəmanlarının nümunəsi, vətənimizin azadlığı və müstəqilliyi uğrunda mübarizə aparan qəhrəmanların nümunəsi, yoldaşlarının nümunəsi və s. Bunların hər biri uşaqların tərbiyəsində öz izini qoyan və tərbiyəyə qüvvətli təsir göstərən amillərdir. Müəllimin şəxsi nümunəsi bu təsirlər içərisində mühüm yer tutur.

Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyinin 16 may 2014-cü il tarixli, 600 nömrəli əmri ilə təsdiq edilən “Müəllimlərin etik davranış qaydaları” (19) müəllimlərin özünə nəzarəti üçün faydalı tövsiyələrdir. Sənəddə deyilir ki, hər bir müəllim peşə fəaliyyətində bir sıra etik davranış prinsiplərini gözləməli və müvafiq tələblərə ciddi şəkildə əməl etməlidir.

SEVDA ƏLİYEVƏ

*Kəngərli rayon Böyükdüz kənd**tam orta məktəb, müəllim**sevdaliyeva313@gmail.com***MÜƏLLİM: KEÇMİŞƏ DAYAQ GƏLƏCƏYƏ MAYAK**

Təhsil dedikdə ağıla ilk gələn tərbiyə edən, idarəedici olan – müəllim olur. Müəllim inkişaf prosesinin ayrılmaz hissəsidir. Məqalənin yazılmasında başlıca məqsəd daim axtarışda olan, yeniliklərə yaradıcılığa can atan müəllimlərimizin yoluna işıq tutmaq, onların innovativ müəllim olmaq istəyini həyata keçirməyə sövqədi məlumatlar verməkdir.

Açar sözlər: innovasiya, kurikulum, strategiya, təfəkkür, tələb

Müasir dövrdə Respublikanın ümumtəhsil məktəblərində təhsil standartı olan interaktiv təlim üsulları tələb olunur, yeni nəsil dərslilər çap olunur, dərslərdə müəllim-şagird münasibətini dəyişmək üçün fəal təlimi tətbiq etmək tövsiyə olunur. Ümumiyyətlə Respublikada aparılan islahatlar innovativ xarakter daşıyır. Yeni tədris planları, təlim texnologiyalarından, İKT-dən istifadə edilməsi, qiymətləndirmənin yeni meyarları, elektron məktəb layihələri və s. bunlar hamısı bir yenilik kimi, bir innovasiya kimi məktəblərdə tətbiq edilir. Bununla yanaşı yeni anlayışa əsaslanan dərslilərin faydalı əmsalı, müəllimlərin bu dərslilərlə işləmə səviyyəsi, şagirdlərin təlim fəaliyyəti araşdırılmalı, təhlil edilməli, yeni istiqamət və strategiyalar qurulmalıdır. İnnovasiya bir pedaqoji fəaliyyət olaraq təhsilə yenilik gətirir ki, təhsil prosesinin təkmilləşdirilməsinə xidmət edir. Müşahidə edirik ki, innovasiya iki yanaşmadan ibarət olub, qabaqcıl pedaqoji təcrübənin nəticəsi kimi, pedaqoji ustalığ və şəxsi yenilik kimi araşdırılır. Birincisi, adətən innovasiya yenilik dövründən sonra uzun mübarizələrin nəticəsi kimi cəmiyyət tərəfindən tətbiq edilməsi üçün bir model olaraq qəbul olunur. Bunun əsasında da sonralar yeni pedaqoji texnologiyalar formalaşır. İkinci yanaşmada isə innovasiya yenilik kimi qəbul olunmayaraq birinciyə arxalanır. Nümunə üçün qeyd edə bilərəm ki, Kazan araşdırımcısı İ.Qareyev belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, “20-ci əsrdə metodik sistem müəllif məktəblərini yaratmış üç qrup novator müəllim olub. Əsrin əvvəlindən S.Freyne, M.Montessori, R.Şteyner və başqaları. Əsrin ortalarında V.S.Suxanlinski, Ş.Amonaşvili, C.Lisenkova və s. XX əsrin axırında Q.Qabdulin, V.Şatalov, Q.Lozanov və b. olmuşlar. Azərbaycanın görkəmli professorlarından Y.Kərimov “Təlim metodları” (2009) kitabında yazır: “Keçən əsrin axırlarında praktik novator müəllim Fatma Bünyatova yeni interaktiv texnologiyanın üzərində işləmişdir. O, bu gün yeni kimi səslənən bir çox məsələləri qeyri dəqiqliklərə yol verməklə bir qədər səthi olsa da 10 – 15 il əvvəl qoyulmuş və müəyyən nəticə almışdır”.

Lakin müasir zamanda elmin, texnologiyaların inkişafı çox sürətlə gedir. Cəmiyyət bu inkişafı balans yaradır bilmədiyi üçün, məktəb qarşısında yeni tələb və məqsədlər qoyur. Ona görə də bu günkü sürətli inkişafı ayaqlaşmalı olan gənc nəsil geniş çeşidli bilik daşıyıcısı yox, biliklərini yeniləşdirib, yeni keyfiyyətə qaldırmağı bacaran yaradıcı təkəkkürlü bir şəxsiyyət olmalıdır. Bu o, deməkdir ki, məktəb qarşısında qoyulan məqsədə çatmaq, qarşıya çıxan məsələləri həll etmək üçün yeni texnologiya, yeni yanaşma, yeni innovasiya seçib təlimdə tətbiq edilməlidir. Bəs bu innovasiyaları gətirən kim olmalıdır? – müəllim. Yeniliyi tətbiq edən müəllim – innovativ müəllim olur. Həyatımızın bir hissəsini təşkil edən işimizin artıq xarakteri də, tələbləri də dəyişmişdir. İş həyatımızda uğurlu olmaq üçün bizlərdən yeni – yeni bacarıqlar tələb olunur. Bu bacarıqlar əsasən, digər insanlarla ünsiyyət, iş mühitində əməkdaşlıq etmək, informasiya, İKT savadlılığı və s. Demək olar ki, bu bacarıqlar olmadan müasir dövrdə iş həyatında uğurlu olmaq mümkün deyil.

Hər bir sənətin – peşənin özünəməxsus çətinliyi vardır. Amma bütün sənətlərdən ən çətini və çətinliyi qədər də ən gözəli müəllimlikdir. Müasir dövrdə müəllimlərin qarşısında qoyulan tələb isə əvvəlki nəslin etdiklərini təkrarlamaq deyil, yeniliklər etməyi bacaran bir nəsil yetişdirməkdir. Bəs müəllim bunlara necə Nail ola bilər? İlk növbədə hər bir peşə sahibi kimi müəllimdə öz sənətini sevə - sevə icra etməlidir. Müəllimin əsas vəzifəsi şagird fəaliyyətinin inkişafına kömək edən təhsil mühiti yaratmaqdır. Bu məsələnin həllində pedaqoji kadrların peşə səriştəliyi əhəmiyyətli rol oynayır. Bilirik

ki, peşə və şəxsi keyfiyyətlərin toplusu olan peşə səriştəliyi pedaqoji fəaliyyətini yerinə yetirmək üçün müəllimin nəzəri və praktiki hazırlığıdır və onun pedaqoji ustalığını müəyyən edir. Səriştəli müəllim öz fəaliyyətini yüksək səviyyədə qurur və şagirdlərinin təlim – tərbiyəsində stabil nəticələr əldə edir. Müəllimin səriştəliyinin inkişaf etdirilməsi onun innovasiyaları qəbul edə bilməsi, dəyişən pedaqoji mühitə uyğunlaşa bilməsi qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasıdır. Müasir təhsil sistemində baş verən dəyişikliklər müəllimin təkmilləşməsini, peşəkarlığının yüksəlməsini tələb edir. Çünki yalnız müstəqil düşünən, öz fəaliyyətinin nəticələrini əvvəlcədən görə bilən, təhsil prosesini modelləşdirən müəllim qarşıya qoyulan məqsədə çatmağın qarantıdır.

Yaxşı müəllim olmaq arzusu müəllimi öz üzərində daha çox işləməyə təşviq edir. Müəllim əməyinin qiymətləndirilməsi, müxtəlif adların, təltiflərin verilməsi müəllimin ustalığından, keyfiyyətli işinin nəticəsindən asılıdır. Məncə bunlara bilik, bacarıqların təkmilləşməsi yolu ilə nail olmaq mümkündür. Müəllim özünütəhsil və təkmilləşmənin internet resursları və texnologiyalar vasitəsilə artırılmasının forma və üsullarından istifadə etməlidir. Bu məqsədlə müəllim üçün ixtisas artıran kursları, konfranslar, seminarlar, müsabiqələr, pedaqoji forumlar təşkil etmək olar. Bu işdə özünü-təhsil müəllimin peşə fəaliyyətinin vacib şərtidir. Müəllimin özünü-təkmilləşdirmə prosesində innovativ fəaliyyəti mühüm rol oynayır. İnnovasiyalara hazırlıq onun inkişafı üçün vacibdir. Həmkarlarının qabaqcıl təcrübə dərslərinin dinlənilməsi və təhlili, ustad dərslərdə iştirak etməsi müəllimin peşəkarlığını artırır. Ona görə də, müəllim həmkarlarının dərslərinin dinlənməli, onların fəaliyyətini təhlil etməyi öyrənməlidir. Müəllimin öz dərslərinin təhlili də vacibdir: işindəki nöqsanları görür, onu aradan qaldırmağa çalışır. Öz fəaliyyətinin təhlili pedaqoji təcrübənin dərk olunması prosesi olub, işdə olan çətinliklərin aradan qaldırılması, özünü-təkmilləşdirməyin stimuludur. Müəllimin portfoliosu metodiki işin innovativ forması olub onun peşəkarlığının qiymətləndirilməsi metodlarından biridir. Müasir şərtlərdə müəllimin fəal həyatı, mövqeyi peşə ustalığının artırılması, şagirdlərin keyfiyyətli təhsil almalarının qarantıdır. Bu səbəbdən gənc müəllimin təkmilləşmə sistemi daima yenilənməli, inkişaf etdirilməli və işlədiyi təhsil müəssisəsində hamilliyi tam həyata keçirilməlidir.

Bir sözlə hər gün öyrədən müəllim daim öyrənməlidir. Alvin Tofflerin gözəl bir sözü ilə fikrimi tamamlamaq istəyirəm: “21-ci əsrin cahilləri oxuma yazma bilməyənlər deyil, öyrənməyən, öyrəndiyi səhvlərdən imtina etməyən və yenidən öyrənməyənlər olacaq.” Bizlər cahillərdən olmayaq! Xalqımızın və dövlətimizin xilaskarı Ulu Öndər Heydər Əliyev həmişə müəllimə yüksək qiymət vermiş, müəllim haqqında dəyərli kəlamlar demişdir. Mərhum prezidentin müəllim haqqında “Müəllim yeganə şəxsiyyətdir ki, cəmiyyət özünün gələcəyini, uşaqların tərbiyəsini yalnız ona etibar edir” deməsi, sözün həqiqi mənasında müəllimə verilmiş ən gözəl qiymətdir. Bu dəyəri, qiyməti daima zirvədə saxlamaq biz müəllimlərin vəzifəsi və borcudur.

TƏHSİLVERƏNLƏRİN KEYFİYYƏT GÖSTƏRİCİLƏRİ DÖVLƏT STANDARTLARINDA VƏ TƏCRÜBƏDƏ

Məqalə ümümtəhsildə təhsilverənlərin keyfiyyət göstəricilərinin dövlət standartlarında və təcrübədə məsələsinə həsr edilmişdir. Təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün bu sahədə insan resurslarının inkişaf etdirilməsinin vacibliyindən, pedaqoji kadrların keyfiyyət göstəricilərinin əhəmiyyətindən bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: standart, təhsil, keyfiyyət, elmi və nəzəri biliklər

Dövlət təhsil standartları təhsil sahəsində sınaq olmuş müxtəlif meyarlar, milli və ümumbəşəri dəyərlər nəzərə alınmaqla müəyyən olunur. Standartlaşdırma cəmiyyətin tarixən dəyişilən tələbatlarına uyğun olaraq, praktiki baxımdan bu tələbatların həyata keçirilməsi fəaliyyətini tənzimləyir. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartları və proqramları “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununa əsasən hazırlanmışdır. Dövlət standartları ümumi təhsilin məzmununu, idarə olunmasını, maddi-texniki və tədris bazasını, infrastrukturunu, təhsilverənlərin keyfiyyət göstəricilərini, təsilənlərin bilik, bacarıq və vərdislərinin səviyyəsini, ümumi təhsil pilləsində tədris edilən məşğələ və fənləri, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitoring sistemini müəyyən edir. Ümumi təhsilin məzmununa fərdin, dövlətin, cəmiyyətin dövrə uyğun maraq və tələbatların nəzərə alınması, təhsil alanların zəruri nəzəri və praktik biliklərlə yanaşı, şəxsiyyətin formalaşmasına yönəldilmiş səriştələrə yiyələnməsi kimi məsələlər aiddir.

Təhsilverənlərin keyfiyyət göstəriciləri

Ümumi təhsilin həyata keçirildiyi müəssisələrə, bir qayda olaraq, pedaqoji-ali təhsilli mütəxəssislər qəbul edirlər. Ümumi təhsil sistemində çalışan təhsilverənlər, əsasən, aşağıdakı keyfiyyət göstəricilərinə malik olmalıdırlar: ixtisası üzrə dövrün tələbatına uyğun elmi-nəzəri biliklərə; uşaqlarla həssas ünsiyyət qurma və iş bacarığına; əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərə, pedaqoji etika və mədəniyyətə; əməkdaşlıq, tədqiqatçılıq, özünütəhsil və idarəçilik bacarıqlarına; yaradıcılıq və sağlam rəqabət tələb edən layihələrdə, müsabiqə və innovativ proqramlarda iştirak etmək qabiliyyətinə; öz fəaliyyətini təqdim etmək və qabaqcıl pedaqoji təcrübələrdən bəhrələnmək bacarığına; ədalətlik, məsuliyyətlik, cavabdehlik keyfiyyətlərinə.

Təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında insan resurslarının inkişaf etdirilməsinin rolu.

Təhsilverənlərin keyfiyyət göstəriciləri prioritet məsələlərdəndir. Pedaqoji kadrlar öz fəaliyyətində innovativ təlim, informasiya-telekommunikasiya, müasir texnika, yeni pedaqoji texnologiyalara üstünlük verməli, mütəmadi olaraq öz elmi səviyyəsini, bilik və bacarıqlarını artırmalıdırlar. Təhsil sisteminin başlıca vəzifələrini müəyyənləyən strategiyanın əsas məqsədi ölkədə səriştəli təhsilverənlərə, ən yeni texnologiyalara əsaslanan infraquruculuq malik, keyfiyyət nəticələri və əhatəliliyinə görə dünya ölkələri sırasında qabaqcıl mövqe tutan təhsil sistemini yaratmaqdır. Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün bu sahədə insan resurslarının inkişaf etdirilməsi və müəllim peşəsinin nüfuzunun artırılması zərurliyini ön plana çəkmişdir. Müəllimə və müəllimliyə qarşı tələblərin artmasının nəticəsidir ki, son illərdə bu peşəyə olan münasibət dəyişmişdir. Diaqnostik qiymətləndirmənin keçirilməsi, onun nəticəsində əməkhaqqı islahatı, maddi-texniki bazanın gücləndirilməsi, şəffaf və açıq işə qəbul sisteminin tətbiqi nəticəsində müəllimliyin nüfuzu yüksəlib. Beləliklə, təhsil sahəsində aparılan köklü islahatlar sərəmə verir, təhsilin keyfiyyəti artır. Təhsildə bütün istiqamətlər və parametrlər üzrə müsbət dəyişikliklər nəzərə çarpır.

MÜƏLLİM HAZIRLIĞININ BAŞLICA MƏSƏLƏLƏRİ

Axtarışlar aparmaq, fəaliyyətini tədqiqatçılıq prinsipləri üzərində qurmaqda hər müəllimin özünəməxsus potensial imkanı, iş təcrübəsi vardır. Onların öyrənilməsi, digər müəllimlər tərəfindən tətbiq olunması, pedaqoji innovasiyaların ümumiləşdirilərək geniş yayılması baxımından əhəmiyyət daşıyır. Müəllim şagird qarşısında problemi ustalıqla qoymağı, onun idrak və tədqiqat fəaliyyətinə rəhbərlik etməyi bacarmalıdır. Müəllim məktəblinin daxili aləmini görməyi, təlim prosesində təşkilatçı, əlaqələndirici və tərəfdaş funksiyalarını yerinə yetirməyi, həll yollarını axtararkən şagirdlərin buraxdıqları səhvlərə qarşı dözümlü olmağı bacarmalıdır.

Açar sözlər: müəllimlik peşəsi, təhsil müəssisələri, pedaqoji kadr hazırlığı, pedaqoji üsullar

Ulu öndər Heydər Əliyev müəllimlik fəaliyyətinə hər zaman yüksək dəyər verərək deyirdi: “Müəllimlik çox çətin peşədir. Həqiqi müəllim olmaq cəmiyyət üçün doğrudan da çox qiymətlidir. Bütün varlığımla, keçdiyim həyat yolu ilə həmişə məktəbə, müəllimə borcluyam”.

Son illərdə ölkəmizdə təhsilin bütün sahələrinin inkişafı istiqamətində əhəmiyyətli işlər görülür. Bu gün qarşımızda bir vəzifə durur: mənəviyyatca təmiz, savadlı və milli dəyərlərin daşıyıcısı olan vətənpərvər gənclər yetişdirmək. Muxtar respublikada mövcud təhsil infrastrukturunu bu vəzifənin icrası üçün bütün əsasları yaradır. Lakin müəllim əməyi olmadan, peşəkar təhsil kollektivi formalaşdırmadan yaradılan təhsil infrastrukturunu faydalı iş müstəvisinə keçirilə bilməz. Məktəb tarixi sübut edir ki, müəllimlik sənəti digər peşə sahələri kimi zamana görə yeni məzmun qazansa da, bütün dövrlərdə bu sənətin tək gücü öyrətdiyi qədər olub. Müəllim bu gün məhdud sərhədlər və çərçivələr üçün deyil, konkret desək, bəşər üçün lazım olan şəxsiyyəti yetişdirməyi bacarmalıdır. Müəllimlik peşəsinə yiyələnmək üçün şəxsiyyətin psixoloji, nəzəri imkanları və motivasiya vəziyyəti çox önəmlidir. Respublikamız müstəqillik qazandıqdan sonra pedaqoji kadrların hazırlığına diqqət daha da artırılmış və bu sahədə bir sıra əsaslı işlər görülmüş, islahatlar aparılmışdır. Müasir həyat məktəbdən daha ciddi nəticələr gözləyir. Yeni informasiya texnologiyaları şəraitində şagirdlərə tək cəmlərin əsaslarını öyrədən deyil, əsl vətəndaş, şəxsiyyət yetişdirə bilən, sözün əsl mənasında həyatını müəllimliyə həsr edən peşəkarların hazırlanması tələb olunur. Bu baxımdan respublikamızda müəllim hazırlığının keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün bir sıra önəmli işlərin aparılması zərurətə çevrilir.

Müəllim daim inkişafda olmalı, öz üzərində işləməklə real həyatın tələblərinə cavab verməyi bacarmalıdır. Elə bu səbəbdən də müasir dövrdə müəllim hazırlığı, daim inkişafda olan zamanın, informasiya cəmiyyətinin sürətlə dəyişən tələblərinə uyğunlaşdırılmalıdır. Ali və orta pedaqoji təhsil müəssisələri yeni tələblərə cavab verə bilən, müasir informasiya cəmiyyətinin müəllimini hazırlamalıdır. Müasir dövrdə müəllim əxlaqi cəhətdən inkişaf etmiş, yaradıcı şəxsiyyət olmalı, refleksiya qabiliyyətinə, peşə vərdişlərinə, pedaqoji ustalığa malik olmalı və yenilikçiliyə meyilli olmalıdır. Müəllim təhsilin mahiyyətini dərk etməli, öz fənnini, pedaqogika və psixologiyayı gözəl bilməli, şəxsiyyətyönümlü pedaqoji üsullardan istifadə etməli, öz intellektual səviyyəsini daim inkişaf etdirmək üçün çalışmalıdır. Təcrübəli müəllim öz fənnini bilməklə yanaşı, pedaqoji prosesdə hər bir iştirakçının yerini görməli, şagirdlərin fəaliyyətini təşkil etməli, onun nəticələrini qiymətləndirməli, düzəlişlər etməyi bacarmalıdır. Müəllim yenilikçi, yaradıcı düşüncəyə malik olmalıdır. Hər şeydən əvvəl, müəllim dərin müşahidə qabiliyyətinə malik olmalı, şagirdlərinin bütün müsbət və mənfi cəhətlərini görməli, onların irəliləyişlərini və geriliyini dərhal duymalı, onları cavabsız qoymamalıdır. Müəllim dərin analitik təfəkkürə malik olmalı, baş verən bütün situasiyaları, o cümlədən, şagirdlərin irəliləmə və geriləmə səbəblərini, onlara təsir edən amilləri təhlil edə bilməli və müvafiq nəticələr çıxarmağı bacarmalıdır, tədris prosesini yüksək emosional fonda, şagirdləri maraqlandıra biləcək səviyyədə, onlarda gərginlik yaratmadan, lakin qəlblərini həyəcanlandıra biləcək səviyyədə təşkil etməyi və şagirdləri öyrənməyə, yeni biliklər qazanmağa ruhlandırılmalıdır. Müəllim şagirdlərin düşüncəsinə, hisslərinə, fikirlərinə, ideya və istəklərinə hörmətlə yanaşmalı, humanizmin yüksək

səviyyəsinə malik olmalıdır. Müasir müəllim bütün yeniliklərdən xəbərdar olmalı, daim təkmilləşməyə önəm verməlidir. Daimi çalışqanlıq, davamlı dinamizm bu peşədə təkmilləşməni şərtləndirən əsas amillər sayıla bilər. Müasir dünya təhsilində bir sıra metodiki qaydalar artıq kompüter vasitəsilə həyata keçirilir. Əgər bir müəllim lazımi qədər kompüter biliklərinə malik deyilsə, şagirdə necə bilik verə bilər?

Müəllimlər yeni, mürəkkəb, müxtəlif və qeyri-müəyyən sosial-iqtisadi şəraitdə həyatın yeni bünövrəsinin qurulması sahəsində xüsusi rolu olan insanlardır. Müəllimlər təhsilin hamı üçün əlçatan olmasının təmin edilməsinə, həmçinin yaş, bacarıq, mədəni, dil, cins, coğrafi və sosial-iqtisadi fərqlər yaratmış məhdudiyyətlərin aradan qaldırılmasına çalışmalıdırlar. Dövrün tələblərinə cavab vermək üçün müəllim öz fəaliyyətini sinif otağı ilə məhdudlaşdırmamalıdır. Hər bir müəllim tədrisin müxtəlif tərəflərini dərk etməli, təhsil sisteminin digər iştirakçıları ilə anlaşma əldə etməli, pedaqoji peşənin çalarlarını nəzərə almalı və peşəkarlıq səviyyəsinin fasiləsiz yüksəldilməsinə çalışmalıdır.

Unutmamalıyıq ki, müəllim milli şüuru inşa edən sosial mühəndisdir. Müəllim dövlətimizin və millətimizin mənəvi təhlükəsizliyini qoruyan mənəviyyat keşikçisidir.

FİDAN ƏZİZOVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu,
f.ezizova111@gmail.com

MƏSAFƏDƏN TƏDRİSİN ŞƏBƏKƏ TEXNOLOGİYASI ÜÇÜN PROQRAM MƏHSULLARI

İnternetdə təhsil məqsədləri üçün nəzərdə tutulmuş ayrı-ayrı çoxsaylı materiallar, proqram və sistemlər vardır. Distant təhsil üçün proqram məhsullarının təsnifatı 4 parametrlə təbiiq edilir 1. Funksional təyinat. 2. Fəaliyyət mühiti. 3. İstifadəçi kateqoriyalarının sayı. 4. Hipermedia və multi-mediadan istifadə.

Açar sözlər: Distant, model, kompüter metod, tədris

Distant təhsil zamanı tələbələrin və müəllimlərin qarşılıqlı əlaqəsi üçün çox vaxt qeyd olunmuş internet texnologiyaları istifadə olunur:

- WWW (World Wide Web – “dünya hörümçək toru”) – hipermətnləri olan bir şəbəkədə işləmək texnologiyası;

- FTP (Fayl Transfer Protocol – “faylların ötürülməsi protokolu”) – istehsal formatında faylların şəbəkə üzərində ötürülmə texnologiyası;

- IRC (Internet Relay Chat – “şəbəkədə növbəli danışmaq”) – şəbəkə üzrə birbaşa dialoq rejimində başqa şəxslərlə qarşılıqlı münasibətdə olmaq imkanı verən real vaxtda danışmaların təşkili texnologiyası;

- E-mail – e-poçt – bir neçə dəqiqədə dünyanın hər hansı bir yerində e-poçt abonentlərinə çatdırılan məktubların göndərilməsi və qəbul olunması; ayrı-ayrı firma və təşkilatlardan şəbəkə abunəçilərinə icmallar, xülasələr və başqa sorğu materiallarının göndərilməsi üzrə məlumat xidməti;

- Telekommunikasiya – uzaq məsafələrdə olan insanların iştirak edə biləcəyi müzakirə materiallarının qəbul edilmə və göndərilmə texnologiyası; məlumat axını dəstəkləmək üçün fərqli formalarda şəbəkə texnologiyaları istifadə oluna bilər: e-poçt üzrə telekonfranslar, yaxud operativ rejimdə telekonfranslar, elektron elan lövhələri; televideo konfranslar;

- BBS – Elektron Elanlar Lövhəsi (Bulletin Board System) – kompüter telekommunikasiyası vasitəsi ilə məlumat mübadiləsini təmin edən aparat və proqram vasitələri kompleksi. İstifadəçilər orada fayllar və mesaj qoymaq imkanı qazanırlar. Distant təhsildə müəllim və tələbələr arasında yaranan və telekommunikasiya və başqa yeni İT-nin köməyi ilə həyata keçirilən informasiya axını iki istiqamətlidir: informasiyanın bir qismi müəllimdən tələbəyə, başqa qismi tələbədən müəllimə gedir. Bu amil yeni İT-nin proqram vasitələrinin nəzərə alınması ilə distant təhsildə fəallığın artırılmasına zəmin yaradır. Tədris prosesində müəllimlə münasibətdə olan tələbələr qrupu yaranırsa, onda məlumat axını daha bir neçə yöndə yaranır: müəllimdən bütün qrupa və əksinə, bütün qrupdan müəllimə, tələbədən qrupa və əksinə qrupdan tələbəyə və s. Hazırda dünyada ən çox istifadə olunan distant təhsil sistemləri bunlardır:

- Openmeetings; • Web-CT; • Adobe Connect; • E-Nocta; • Moodle; • BlackBoard.

Moodle sistemi ödənişsizdir. Sistem Windows və eyni zamanda Linux sistemlərində çalışır. Bu sistemin üstünlüklərindən biri ölçülə bilən olmasıdır, başqa sözlə desək, Moodle 50000 tələbəli və minlərlə də kurslu nümunələrə sahibdir. Təklidə ticarət paketləri (Web-Ct və Blackboard) ilə rəqabətə girərək təhsil sektorunda xüsusi paya malikdir. Bu sistemin 210 ölkədə, 70 dildə dəstəyi vardır, hər bir kəs istədiyi dili seçə bilər. Tərəqqi etdirmək və tətbiq etmək üçün mütəxəssislər lazımdır. Blackboard ən çox istifadə olunan təhsili idarəetmə sistemlərindən biri hesab edilir. Əgər yaxşı idarə edilərsə, nəticələr də çox yaxşı ola bilər. Zamanla tərəqqi etdirildiyi üçün tələbələr və müəllimlər sadə veb brauzerlərlə daxil ola bilərlər. Ancaq mənfi cəhəti odur ki, idarəetmə yaxşı olmasa, qarışıq vəziyyətə düşə bilər

Adobe connect sisteminin mühüm xüsusiyyətlərindən biri keyfiyyətli video və səs dəstəyinə və yayımına sahib olmasıdır. O, məzmunun idarə olunması (CMS) kimi də istifadə oluna bilər. Dərslərin arxivləşdirilməsi və daha sonradan onlara asan çıxışı həyata keçirir. Müəllimlər bu sistem vasitəsilə

öz təqdimatlarını (pdf, ppt və s.) yükləyə, tələbələr çat ekranı ilə müəllimə sual verə bilirlər. Açıq mənbə kimi ödənişsiz olan Openmeetings Moodle ilə asanlıqla inteqrasiya edilə bilər. Ayrı-ayrı tipli sənəd formatını dəstəkləyir və ayrı-ayrı cihazlardan asan giriş mümkündür. Ancaq tətbiq olunmasında proqramçı dəstəyi lazım ola bilər. İnternet tədris materiallarının yayılması üçün xüsusi vasitədir. Təəssüf ki, təlim kurslarının ərsəyə gətirilməsi və geniş vüsət alması üçün heç bir standart yoxdur. Bu səbəbdən də, bazarda belə kurslar yaratmaq və idarə etmək üçün nəzərdə tutulmuş bir çox proqram məhsulları mövcuddur. Məsələn, LearningSpace bu cür məhsullardan biri sayılır.

LearningSpace müəllimin mövcud olduğu tədris modelini dəstəkləyir, hər bir tələbəyə fərdi yanaşma təmin edilir və birgə qrup işi üçün bir virtual məkan yaradılır. Təcrübə göstərir ki, təhsilin ən yüksək səviyyəsi müəllim tərəfindən idarə olunan tələbələr qrupunda əldə edilir. Beş ixtisaslaşdırılmış Lotus Notes verilənlər bazası tələbələrə qrup təhsilinin tələblərini nəzərə alaraq tapşırıqları həll etməyə, müzakirələr aparmağa və sinif işlərinə qatılmağa imkan verir.

Shedule VB – kursların məzmununun təsvir edilməsi, dərslərin proqramları və məqsədləri də daxil olmaqla – sistemin mərkəzi modulunu əhatə edir, iştirakçılara tədris materialları və tapşırıqlara baxmaq, testlərdə iştirak etmək, problemləri yoluna qoymaq və tədqiqat aparmaq imkanı verir. Shedule VB müəllim tərəfindən ərsəyə gətirilmiş tədris kursunun strukturunu bildirir.

MediaCenter VB-da xəbərləri, kitab fəsillərini, məqalələri, referatlar və xülasələr saxlanılır. Nəticədə, World Wide Web və digər xarici informasiya mənbələrinə daxil olmaq mümkündür. Media Center VB-da tədris kursundan kənar olan bəzi informasiyaları saxlamağa və tələbələrə şəxsi meyllərə və tələblərə əsasən fərdi araşdırmalar etməyə imkan verir. MediaCenter mətn, video, kompüter tədris proqramları, qrafika və daha çox informasiyanı daxil edə bilən tədris materialları kitabxanasıdır.

Course Room VB, tələbələrin öz aralarında və müəllimlə müzakirələr etmək, o cümlədən birgə məsələlər çözmək və ayrı-ayrı vəzifələri icra etmək üçün fəal mühitdir. Course Room tələbələr və müəllimlərə informasiya mübadiləsi etmək, qruplarda fəaliyyət göstərmək, suallar vermək və onlara cavab almaq şəraiti yaradır və s.

Profiles VB tələbələrin və müəllimlərin informasiyalarını, həmçinin əlaqə məlumatlarını (telefon nömrəsi, ünvan və s.), fotosəkillər və tədrisin gedişi barəsində, təcrübə və həvəslərin tərəqqisi barəsində informasiyaları əks etdirir. Burada öyrənənlər öz “virtual” sinif yoldaşları ilə görüşə bilirlər.

Assessment Manager verilənlər bazasının yardımı ilə müəllimlərin hər bir tələbənin işini dəyərləndirdiyi və nəticələrini ona çatdırdığı istifadə vasitəsidir. Yoxlama işləri və imtahanlar üçün materiallar Shedule VB vasitəsilə tələbələrə göndərilir, görülən işlər isə e-poçtla qiymətləndirmə menecerinin informasiya bazasında yoxlanılır.

TƏRİFƏ KƏRİMOVA

*Şərur rayon Mahmudkənd tam orta məktəb,
tərbiyə işləri üzrə direktor müavini
asimabbasov171@gmail.com*

MÜƏLLİM HAZIRLIĞININ AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ

Təhsil islahatlarının mühüm istiqaməti Avropa təhsil sisteminə inteqrasiyadır. 1998-ci ildə 29 Avropa dövlətinin nümayəndələri arasında Azərbaycanında olması mühüm bir amil olmaqla yanaşı qloballaşma proseslərinin fəal iştirakçısı olmuşdur. Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın dünya iqtisadi sisteminin tərkib hissəsinə çevrilməsi yeni pedoqoji kadr hazırlanmasına tələbat yaratmışdı.

XXI əsr informasiya əsri olması yeni informasiyanın tələblərinə uyğun pedoqoji kadrlara ehtiyacı artırmışdır.

Ümummilli Lider Heydər Əliyevin təhsil siyasəti bu gün də öz aktuallığın itirməmişdir. Beləki, H.Əliyevin müstəqillik illərində elm və təhsil siyasəti sahəsində gördüyü işlər dövlətçiliyin təməl prinsipi kimi yaranması tairxi əhəmiyyətli fərman və sərəncamlar islahat sübut edir ki, təhsil heç vaxt ölkə rəhbərlərinin diqqətindən kənar qalmamışdır.

“Azərbaycan Respublikasının təhsil sahəsində islahat proqramı” hazırlanması və 1999-cu ilin 15 iyun 168 sayılı sərəncamında Ulu Öndərimiz Heydər Əliyevin əsas məqsədi məktəbəqədər, orta, ali məktəblərində müəllim hazırlığı probleminə xüsusi diqqət yetirilməsi, müəllimin əsas sima olduğu göstərilmişdir.

“İslahatın əsas istiqamətləri” bölməsində “Pedaqoji Kadr hazırlığı” maddəsində ilkin müəllim hazırlığına xüsusi əhəmiyyət verirdi. “Yeni tədris plan və proqramları əsasında yüksək pedoqoji və metodik ustalıq vərdişlərinə, ümumi və yaş psixologiyası və yaş fiziologiyası üzrə dərin biliklərə malik olan pedoqoji kadrlar hazırlamaq durur.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İ.Əliyevin “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyası” 24 oktyabr 2013-cü il tarixli sərəncamı yeni bu mərhələnin açılışıdır. Onun təhsil haqqında dediyi “Maddi kapitalın insan kapitalına çevirmək” bu da səriştəli müəllim kadrları hazırlamağın mühüm şərtidir.

Səriştəli müəllim kadrları hazırlamaq üçün əvvəlcə texnologiyalara əsaslanan, müasir infrastruktur malik, Avropa standartlarına uyğun, səriştəli müəllim kadrların hazırlanması, müəllimlərin müasir innovativ metodlarla tədris qurması, cəmiyyətin tələblərinə uyğun, idarəçilik funksiyasını artırması, özünütəhsil və özünü təkmilləşdirmə ilə məşğul olması xüsusi yer tutmuşdur.

İcazə verin Avropa ölkələrində müasir tələblərə uyğun müəllim hazırlığına nəzər salaq.

ABŞ-təcrübəsi

ABŞ bir sıra ştatlarında müəllim müəyyən müddət təcrübəli həmkarların müşahidəsi altında işləməlidir, O, bundan sonra müstəqil işləyə bilər. Lisenziya verilir. Müəllimlər lisenziyaları yeniləmək üçün ixtisaslarını daim artırmalıdır.

Böyük Britaniya təcrübəsi

Burada müxtəlif tələbatları təmin edən ixtisasartırma sistemin yaradılmasıdır. Hər il 18 gün müddətində müəllim icbari ixtisas artırma sistemində iştirak etməlidir.

Yaponiya təcrübəsi

Onlarda biliklərin qeyri formada sonra isə formal biliklərə keçidi baş verir. Bu keçid mütəxəssislərin fikrincə müəllimin peşə üzrə inkişafının nüvəsini təşkil edir.

Göründüyü kimi Beynəlxalq miqyasda qabaqcıl ölkələrin təhsil sistemində əsas amil müəllim hazırlığı durur.

Ölkəmizdə müəllim hazırlığının müasir və aktual problemləri beynəlxalq təcrübəyə əsaslanmalı və “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası”nın tələblərinə uyğunlaşdırılmasıdır.

Elm və texnikanın sürətli inkişafı müxtəlif sahələrdə olduğu kimi cəmiyyətin inkişafını təmin edir ki, bu da yeni kadrların hazırlanmasını qarşıya qoyur. Müasir müəllim kompüter texnologiyaları

yeni metod və yanaşmalarını, tədris prosesinin təkmilləşdirilməsinə aktual problem kimi qarşıya qoyur.

XXI əsrdə dünya təhsil sistemində gedən dəyişikliklər, yeniləşmələrdə ölkəmizə də fəal iştirak edir. Beləki, tədrisin daha maraqlı olması üçün elektron dərs resuslarının hazırlanması. Elektron məktəb üçün elektron müəllim - kursuna müəllim marağını artırması buna sübutdur.

Azərbaycanda, o cümlədən Naxçıvan Muxtar Respublikasında da təhsilin inkişafı üzrə Dövlət strategiyasının və dövlət təhsil standartlarının tələblərini nəzərə alaraq bütün təhsil sferasında islahatlar həyata keçirilir. Təhsildə elm və texnikanın son nailiyyətlərindən istifadə buna sübutdur.

Belə ki, Naxçıvan Muxtar Respublikasında məktəblərdə yeni kompüter otaqları elektron lövhələri istifadə edilir.

Onu da etiraf etməliyik ki, bu texnologiyalardan biz yaşlı nəsili lazımınca istifadə edə bilmirik.

Müəllim kadrların hazırlığında aktual məsələlərdən biri də müəllimlərin sertifikatlaşdırma imtahanı verməsi bunun 5 ildən bir yerinə yetirilməsi özünümöhkəmləndirməsinin əsaslarından biridir. Həmçinin yeni iş qəbul olunan kadrlarda sertifikasiyalardan keçərək iş qəbul edirlər.

2015-ci ildən müəllim hazırlığının inkişaf etdirmək üçün diaqnostik qiymətləndirmə aparılıb. Bu 2016-2017-ci ilə qədər davam etdirilib.

2021-ci ildən sertifikatlaşdırma aparılmağa başlanmışdır.

Bu da yuxarıda dediyim kimi ölkədə keyfiyyət nəticələrinə görə dünya ölkələri arasında mövqə tutan səriştəli müəllim qabaqcıl texnologiyalara əsaslanan infrastruktura malik təhsil sistemindən yaradıcı fəaliyyət göstərə bilər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev tərəfindən 19 iyun 2009-cu ildə imzaladığı "Təhsil haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu"ndan sitat gətirməklə yekunlaşdırmaq istəyirəm.

Təhsil alanlarda fəal vətəndaş mövqeyi formalaşdırmaq, onları vətənpərvərlik və azərbaycançılıq ruhunda tərbiyə etmək, müstəqil həyata və əmək fəaliyyətinə hazırlamaq müasir müəllim qarşısında duran əsas məsələ olmaqla, səriştəli, elmi, savadlı, özünütəhsil ilə məşğul olan müəllimlərin məsuliyyətini daha da artırır.

ÜLVİYYƏ NAĞİYEVA
Naxçıvan Dövlət Universiteti
dissertant
ulviyyenagiyeva921@gmail.com

GƏLƏCƏK İBTİDAI SİNİF MÜƏLLİMLƏRİNİN PEDAQOJİ TƏCRÜBƏSİNİN TƏŞKİLİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Ümumtəhsil məktəblərində pedaqoji təcrübənin səmərəli təşkili bir sıra amillərdən və onun düzgün layihələşdirilməsindən asılıdır. Məqalədə pedaqoji təcrübənin təşkilində aşağıdakı mühüm amillərdən bəhs edilir: 1) pedaqoji təcrübənin məqsədi; 2) pedaqoji təcrübənin vəzifələri; 3) pedaqoji təcrübənin prinsipləri (davamlı peşəkar inkişaf şəraitində pedaqoji təcrübənin təqdim edilməsi, birgə məsuliyyət və əməkdaşlıq şəraitində tədris təcrübəsinin təşkili, tədris təcrübəsində təlim nəticələri, müxtəlif təhsil mühitlərində pedaqoji təcrübənin həyata keçirilməsi); 4) pedaqoji təcrübə üzrə təlim nəticələri.

Açar sözlər: *ibtidai sinif müəllimi, pedaqoji təcrübə, peşə səriştəliliyi, təhsil, bacarıq*

Pedaqoji təcrübənin səmərəli təşkili üçün onun məqsəd və vəzifələrini, təşkili prinsiplərini, pedaqoji təcrübə üzrə təlim nəticələrini, pedaqoji təcrübənin təşkili və keçirilməsinə dair qaydaları, pedaqoji təcrübənin yekunlaşdırılmasını, pedaqoji təcrübədə iştirak edənlərin vəzifələrini, təcrübəçi tələbənin metodik hazırlığını və dərslər hazırlaşmasını, sınaq dərslərinin təhlili və planlaşdırmanı bilmək vacibdir.

Pedaqoji təcrübənin məqsədi. M.İsmixanov pedaqoji təcrübənin məqsədini “tələbələrin istehsalat fəaliyyətində nəzəri bilikləri möhkəmləndirmək və gələcək mütəxəssis üçün zəruri olan peşə bacarıq və qabiliyyətlərini formalaşdırmaq” kimi səciyyələndirir. M.İ.İlyasov pedaqoji təcrübəni gələcək müəllimlərin “*müəllimlik peşəsinin praktik bacarıq və vərdislərə yiyələnməsi üçün ilk zəmin*” hesab edir. Azərbaycanda ali məktəb pedaqogikasının ilk tədqiqatçılarından olan B.Bəşirov pedaqoji təcrübənin məqsədini belə müəyyənləşdirir: “Pedaqoji təcrübənin əsas məqsədi pedaqogika, psixologiya, metodika və ixtisas fənlərinin müasir nailiyyətləri ilə silahlanmış, yüksək professional hazırlığa malik, təşəbbüskar, müstəqil düşünməyi bacaran, məktəbin qarşısında qoyulan müasir tələbləri yaradıcılıqla inkişaf etdirə bilən müəllim kadrlarının yetişdirilməsindən ibarətdir”.

F.Rüstəmovun fikrincə, “pedaqoji təcrübədə məqsəd tələbəni həm fənn müəllimi, həm də sinif rəhbərinin funksiyası ilə tanış etmək və onu bu istiqamətdə gələcək fəaliyyətə hazırlamaqdır”.

Pedaqoji təcrübənin vəzifələri. “Ali (orta ixtisas) təhsil müəssisələri tələbələrinin ixtisas üzrə təcrübəsinin keçirilməsi haqqında Əsasnamə”də pedaqoji təcrübənin vəzifələri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir: 1) gələcək müəllimlərin mühazirə və seminar məşğələlərində aldığı nəzəri biliyi möhkəmləndirmək və pedaqoji fəaliyyət zamanı istifadəsini təmin etmək; 2) gələcək müəllimləri yeni təlim texnologiyaları ilə tanış etmək; 3) gələcək müəllimlərdə zəruri peşə səriştəsi formalaşdırmaq; 4) gələcək müəllimlərin İKT sahəsindəki biliklərini genişləndirmək.

Pedaqoji təcrübənin vəzifəsi həm də təcrübə zamanı təlim-tərbiyə işlərində yaradıcı fəaliyyət göstərməkdən, gələcək müəllimlərə məktəblilərlə aparılan təlim-tərbiyə işlərini müşahidə və təhlil etmək bacarığı aşılamaqdan, psixologiya, pedaqogika, metodika, fiziologiya, gigiyena fənlərinə aid biliklərə istinad etməklə və şagirdlərin yaş və fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaqla tələbələrə təlim-tərbiyə işi aparmağı öyrətməkdən, müasir təlim metodlarını, ixtisas fənni üzrə yeni pedaqoji texnologiyaları tətbiq etmək bacarığı formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Pedaqoji təcrübə keçən gələcək müəllimlər müəyyən müddət ərzində məktəbin pedaqoji kollektivinin üzvü olur, şagirdlərə vahid tələblərlə rəhbərlik edir, vahid iş planına, məktəbin təhsil-tərbiyə mühitinə uyğunlaşır, əmək intizamına tabe olur, şagirdlərlə münasibətdə vahid prinsipial xətt tuturlar, ünsiyyət qurmağı öyrənirlər. Kollektivin bir üzvü kimi onlar pedaqoji şura və fənn üzrə metodbirləşmələrdə, sinif valideyn iclaslarında, məktəbdə keçirilən seminar və konfranslarda iştirak edir, qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsini öyrənir və ümumiləşdirirlər. Tələbələrin müəllimlərlə

münasibəti qarşılıqlı hörmət, qarşılıqlı əməkdaşlıq, pedaqoji problemlərin yaradıcı müzakirəsi əsasında qurulur.

Müəllim hazırlığının daha çox praktik yönümlü fəaliyyət sahəsi olduğunun dərk edilməsi, pedaqoji təcrübənin müəllimin sadəcə sinif müəllimi kimi deyil, müstəqil və yaradıcı düşünən, öz problemlərini müəyyənləşdirib onları həll edə bilən, pedaqoji ustalığa və tədqiqatçılıq qabiliyyətinə malik olan bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına xidmət etməsini şərtləndirir.

Pedaqoji təcrübənin prinsipləri. Pedaqoji təcrübə aşağıdakı prinsiplərə əsaslanır. 1) *Pedaqoji təcrübənin bütün iştirakçılar üçün təlim məkanı olması.*

Pedaqoji təcrübə təlim prosesinin bütün iştirakçılarının fəaliyyətinin nəticələrini yüksəltməyə yönəlir. Pedaqoji təcrübə müddətində ilkin müəllim hazırlığı keçən gələcək müəllimlər ilə təcrübənin təşkil edildiyi məktəbin əməkdaşları müxtəlif təlim şəraitlərində birgə tədqiqat aparırlar. Pedaqoji təcrübə tələbələrin müstəqil, eyni zamanda kollektiv təcrübə aləminə daxil olmasını təmin edir.

2) *Pedaqoji təcrübənin standartlara əsaslanması.* Pedaqoji təcrübə proqramı hazırlanarkən müəllimin peşə səriştəliliyini aydın şəkildə əks etdirən prinsiplər nəzərə alınır. Pedaqoji təcrübənin keçirildiyi məktəblərin pedaqoji kollektivi ilkin pedaqoji hazırlıq keçən tələbələrin nəzərdə tutulan məqsədlərə nail olması üçün müxtəlif imkanlar yaradırlar.

3) *Pedaqoji təcrübənin ali təhsil müəssisəsindəki təlim prosesi ilə inteqrasiya edilməsi.* Pedaqoji təcrübə ilə ali təhsil müəssisəsindəki təlim prosesi sıx inteqrasiya olunur, gələcək müəllimlərin həm peşə üzrə dərin bilik, həm də praktik təcrübə qazanmasına imkan yaradır.

4) *Pedaqoji təcrübənin müxtəlif tədris mühitlərində həyata keçirilməsi.* İlkin hazırlıq keçən gələcək müəllimlər müxtəlif təhsil mühitində pedaqoji təcrübə keçirlər. Bu, yalnız həmin peşə təcrübəsini deyil, həmçinin tələbələrin və ayrı-ayrı müəllimlərin təcrübəsi arasında fərqləri müzakirə və tənqidi təhlil etməyə imkan verir.

5) *Pedaqoji təcrübənin fasiləsiz ixtisasartırma mühitini təmsil etməsi.* Pedaqoji təcrübə proqramı ilkin pedaqoji hazırlıq keçən tələbələrin tədricən pedaqoji məsuliyyəti öz üzərinə götürməsinə və pedaqoji müstəqillik əldə etməsinə xidmət edir. Bu, gələcək müəllimlərin nəzarətli mühitdən müstəqil və eyni zamanda kollektiv mühitə keçməsinə imkan verir.

6) *Pedaqoji təcrübə birgə məsuliyyət və əməkdaşlıq şəraitində təşkil edilir.* Pedaqoji təcrübənin təşkil edildiyi məktəb və ali pedaqoji təhsil müəssisələri müəllim hazırlığının peşə təcrübəsi komponenti üçün birgə məsuliyyət daşıyır. Müvafiq olaraq, peşə təcrübəsi proqramlarının bütün tərəfləri – proqramın tərtib olunması, icrası, iştirakçıların hazırlanması, qiymətləndirmə – təhsil müəssisələri ilə peşə təcrübəsinin keçirildiyi məktəblərlə əməkdaşlıq çərçivəsində hazırlanır. Bu əməkdaşlıq müxtəlif komissiyalar, rəsmi razılaşmalar, işçi qruplar və birgə görüşlər vasitəsilə həyata keçirilir.

Pedaqoji təcrübənin təşkili prinsipləri ilə bağlı fərqli yanaşmalar da var. Bəzi tədqiqatçılar pedaqoji təcrübənin təşkili prinsiplərini aşağıdakı kimi təsnif edir: 1) təlimin bütün pillələrində nəzəri və praktiki təlimin vəhdəti; 2) pedaqoji təcrübənin fasiləsizliyi, sistemliliyi və onun məzmununun tədris illərinə görə dərinləşməsi; 3) Gələcək müəllimin peşə və ixtisas hazırlığının vəhdətini təmin edən pedaqoji təcrübənin kompleks xarakter daşması; 4) gələcək müəllimlərin məktəbin həyatında fəal iştirakı prosesində zəruri pedaqoji bacarıqlara yiyələnməsini nəzərdə tutan peşəkar-fəal yanaşma; 5) tələbələrin peşə hazırlığının diferensiasiyası və fərdiləşdirilməsi gələcək müəllimlərin yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafının şərti kimi. Qeyd etmək lazımdır ki, pedaqogika elminin metodoloji prinsipləri olduğu kimi, pedaqoji təcrübənin də öz fundamental prinsipləri vardır. Bunlar aşağıdakılardır: 1) humanizm; 2) mənəviyyət; 3) təhsilin və insan inkişafının vəhdəti.

MİRVARİ MƏMMƏDOVA
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
 Magistrant
allahverdi416@gmail.com

PEDAQOJİ FƏALİYYƏT ZAMANI MÜƏLLİMİN QARŞILAŞDIĞI ÜNSİYYƏT ÇƏTİNLİKLƏRİ VƏ ONLARIN ARADAN QALDIRILMASI ÜSULLARI

Məqalədə pedaqoji fəaliyyət zamanı müəllimin qarşılaşdığı ünsiyyət çətinlikləri və onların aradan qaldırılması üsulları geniş təhlil edilmişdir. Pedaqoji fəaliyyətin müvəffəqiyyətli icrası üçün pedaqoji ünsiyyətin rolu və əhəmiyyəti vurğulanmışdır, eyni zamanda ünsiyyət mədəniyyətindən, insan münasibətlərindən, həmsöhbəti dinləmək və başa düşmək bacarıqlarından bəhs edilmişdir.

Açar sözlər: *ətraf mühit, pedaqoji fəaliyyət, ünsiyyət, tədqiqat, təlim*

İnsan ətraf mühit, onu əhatə edən insanlar barədə, keçmişdə və gələcəkdə olmuş müxtəlif məlumatları əsasən başqaları ilə ünsiyyətə daxil olarkən əldə etmiş olur. Məhz ünsiyyət zamanı insanlar öz biliklərini və təsəvvürlərini, rəy və münasibətlərini, şəxsi fikirlərini bir-birlərinə çatdırırlar, bir-birlərinə qarşılıqlı təsir göstərmiş olurlar. Ünsiyyət olmadan heç bir insan qrupunun birgə fəaliyyəti həyata keçirməsi mümkün deyil. Bu mənada pedaqoji fəaliyyətin müvəffəqiyyətlə həyata keçirilməsində pedaqoji ünsiyyətin rolu və əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Pedaqoji ünsiyyət dedikdə müəllimin şagirdlərlə təlim və tərbiyə prosesində həyata keçirdiyi peşə ünsiyyəti nəzərdə tutulur. Bu cür ünsiyyət hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyətin formalaşması üçün şərait yaratmış olur. Eyni zamanda pedaqoji ünsiyyət kollektivləri sosial-psixoloji prosesləri idarə etməyə və səmərəli psixoloji iqlim yaratmağa imkan verir. Pedaqoji ünsiyyət ümumiyyətlə ünsiyyətin bütün xüsusiyyətlərini özündə əks etdirir.

Pedaqoji fəaliyyət zamanı pedaqoji ünsiyyətin hansı növündən istifadə edilməsindən asılı olmayaraq müəllimin şagird kollektivi ilə məhsuldar ünsiyyət prosesi təşkil olunmadan pedaqoji fəaliyyətin didaktik və tərbiyəvi vəzifələrini lazımi şəkildə həyata keçirmək mümkün deyildir.

Təcrübələr göstərir ki, fəaliyyətə təzəcə başlayan gənc müəllimlər şagirdlərlə ünsiyyət yaratmaqda bir sıra çətinliklərlə qarşılaşmış olurlar. Bu cür çətinliklər bəzən ilk gündən yeni fəaliyyətə başlayan müəllimi ruhdan sala bilir. Nəticədə isə onun özünə inamı zəifləyir. Şübhəsiz ki bu cür çətinliklər bütün müəllimlərdə eyni şəkildə özünü göstərmir. Bununla yanaşı olaraq hamı üçün nisbətən yaxın olan elə çətinliklər vardır ki, onlar barədə söhbət açmaq mümkündür. Bu sahə üzrə aparılmış tədqiqatlara, mövcud ədəbiyyat araşdırmalarına və məktəb təcrübələrinə istinad etmiş olsaq həmin çətinlikləri aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik:

1. *Şagirdlərlə müəllimin təmas yarada bilməməsi*
2. *Şagirdin daxili psixoloji mövqeyini müəyyənləşdirə bilməmək*
3. *Dərsdə şagirdlərlə ünsiyyəti idarə etməyin mürəkkəbliyi*
4. *Müəllim şagird arasında qarşılıqlı münasibəti yaratmağı bacarmamaq*
5. *Nitq ünsiyyəti zamanı özünün emosional münasibətlərini ifadə edə bilməməklə bağlı çətinliklər*
6. *Ünsiyyət zamanı öz psixoloji vəziyyətini idarə etməyin mürəkkəbliyi*

Pedaqoji fəaliyyət zamanı müəllimin ünsiyyətindəki bu cür çətinliklər müxtəlif amillərlə bağlı olur. Belə amillər “psixoloji maneələr” adlandırılır.

Pedaqoji ünsiyyət sahəsində geniş araşdırma və tədqiqat aparmış V.A.Kan-Kalik bu cür “psixoloji maneələr”i aşağıdakı kimi xarakterizə etmişdir.

-Ustanovkaya sahib olmamaq “maneəsi”- müəllim sinifə maraqlı dərslər demək niyyəti ilə gəlir. Sinif isə laqeydlilik, diqqətsizlik və pərakəndəlik göstərir, nəticədə isə təcrübəsiz müəllim əsəbləşir hirsələnir və.s

-Fəaliyyətə yeni başlayan müəllim üçün sinifdən qorxmaq “maneəsi” də xarakterik haldır. Əsasən belə müəllimlər materialı yaxşı bilir, dərsləri yaxşı hazırlayır, lakin şagirdlərlə bilavasitə təmasda olmaq onları “qorxudur”, yaradıcılığı bir növ buxovlayır və i.a.

Bütün bunları nəzərə alaraq qeyd etmək yerinə düşür ki, müəllim özünün şagirdlərlə ünsiyyətində bu kimi halların olub-olmamasına diqqət yetirərək onları aradan qaldırmağa səy göstərməlidir. Müəllim şagirdlərlə özünün münasibətini aydınlaşdırmağa çalışmalıdır. Müəllim yaranmasına səbəb olan xoş olmayan cəhətləri aradan qaldırmalıdır. Müəllim ünsiyyətdə olan şagirdə qarşı həddən artıq diqqətli davranmalıdır. Eyni zamanda şagirdə qarşı heç bir yalnız hərəkətə yol verməməlidir. Çünki bu ünsiyyət prosesinin düzgün getməsinə mane olur. Ünsiyyəti düzgün təşkil etmək üçün hər bir müəllim ünsiyyətin səmərəli təşkili ilə bağlı məlumatları yadda saxlamalı, lazım gəldikdə isə yada salmağı bacarmalıdır. Şagirdlərlə ünsiyyət qurarkən müəllim öz müşahidəçiliyini inkişaf etdirməlidir, çünki bu sahədə müşahidəçiliyin inkişafı müəllimə həmin prosesi izləməklə yanaşı idarə etmək imkanı vermiş olur.

Apardığımız müşahidələr nəticəsində müəyyən etmişik ki, ünsiyyətin keyfiyyətli və səmərəli olması üçün müəllim şagirdlərin davranışlarını (onların mimikalarını, jestlərini, pozalarını və s.) təhlil edərkən onlarla ünsiyyəti tənzim etməyi bacarmalıdır.

Ünsiyyətin səmərəli olması üçün müəllim ünsiyyət prosesində ünsiyyətdə olduğu şəxs haqqında düşünməlidir. Çünki bu zaman ünsiyyət qarşılıqlı xarakter daşıyır. Nəticədə əsas məqsəddən yayınma halları aradan qalxır.

Pedaqoji fəaliyyət zamanı ünsiyyətin səmərəliliyinin mühim şərti müəllim-şagird, müəllim-müəllim arasında olan münasibətlərin düzgün qurulmasından və münəqişəyə yol verməyən sağlam sosial-mənəvi mühitin yaradılmasından ibarətdir. Doğrudur, münəqişənin olmaması insanlar arasında qeyri mümkündür. Lakin sağlam sosial mühitdə narazılıqları, problemləri vaxtında həll etmək və onların münəqişələrə çevrilməsinin qarşısını vaxtında almaq mümkündür.

Müəllimlər şagirdlərin ünsiyyət tələbatının təmin edilməsi sahəsində məktəbin işinin əsas istiqamətlərinə uyğun olaraq onlarla ünsiyyət qurmalıdırlar. Buna görə də hər bir müəllim şagird kollektivinin mənəvi – psixoloji iqliminə uyğun şəkildə şagirdlərin ünsiyyəti üçün şərait yaratmalıdırlar.

Müəllim kollektivin, qrupun və ayrı – ayrı şagirdlərin ünsiyyət dairəsini genişləndirməyi bacarmalıdırlar.

Yuxarıda deyilənlərdən belə bir ümumi nəticəyə gəlmək olar ki, pedaqoji ünsiyyət pedaqoji fəaliyyətin müvəffəqiyyətli icrası üçün zəruri yollardan biridir. Səmərəli pedaqoji ünsiyyət qaydalarına yiyələnməyən, ünsiyyətin sosial – psixoloji mexanizmləri ilə yaxından tanış olmayan müəllim öz fəaliyyətini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirə bilməyəcək və nəticədə pedaqoji prosesdə, şagirdlərlə ünsiyyət prosesi zamanı ciddi çətinliklərlə qarşılaşacaqdır. Bütün bunların yaşanmaması üçün ünsiyyət mədəniyyətinin formalaşdırılması vacib şərtlərdən biridir. Ünsiyyət mədəniyyəti insan münasibətlərinin daxili gözəlliyində öz ifadəsini özünü təmkinli, nəzakətli, həmsöhbəti dinləmək və başa düşmək bacarığında tapır. Bütün bu keyfiyyətlər ünsiyyət mədəniyyətinin əsasını təşkil etdiyi üçün hər bir müəllim bu xüsusiyyətlərin formalaşmasına mühim vəzifə kimi yanaşmalıdır.

ИНАРА ДЖАФАРОВА

*преподаватель Азербайджанского Педагогического Колледжа
при Азербайджанском Государственном Педагогическом Университете
inara-asadova@mail.ru*

КОМПЕТЕНТНОСТЬ УЧИТЕЛЯ – ОСНОВНОЕ СРЕДСТВО ЭФФЕКТИВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Проблема качества образования в прямую зависит от методического мастерства педагогических кадров. Важная задача в современном обществе стоящая перед учителем и школой является повышение качества образования. С этой точки зрения, в статье раскрываются основные профессиональные компетенции педагога обеспечивающий положительные и высокоэффективные результаты в обучении, воспитании и развитии учащихся.

***Ключевые слова:** компетентность, профессионализм, модернизация, современные требования*

Педагог является основной фигурой при внедрении в практику различных инноваций, и для успешной реализации в новых условиях поставленных перед ним задач должен обладать необходимым уровнем профессиональной компетентности и профессионализма. Нам всем необходимо осознать сегодня, что мы находимся на пике модернизации образовательного процесса, идет активное обсуждение системы ценностей и в качестве приоритетной в равной степени для всех субъектов образования выделяют компетентностный подход. Изменения, происходящие в современной системе образования, делают актуальным повышение квалификации и профессионализма педагога, т.е его профессиональной компетентности. Свободно мыслящий, прогнозирующий результаты своей деятельности и моделирующий образовательный процесс педагог является гарантом достижения целей современного образования.

Профессиональная компетентность – это система знаний, интеллектуальных и предметно-практических умений, навыков, привычек, обеспечивающих понимание и выполнение профессиональной деятельности. Характеристиками профессиональной компетентности являются: полнота, глубина, системность, осознанность, прочность, оперативность, как знаний, так и деятельности.

Компетентный педагог – это проявляющаяся готовность к педагогической деятельности, определённый набор психологических качеств. Это стремление к новому творческому осмыслению своей работы, способность к развитию творческого потенциала. Компетентный преподаватель интегрирует в себе высокий уровень профессиональных, педагогических, психологических, социальных качеств.

Таким образом профессионально компетентным можно назвать учителя, который на достаточно высоком уровне осуществляет педагогическую деятельность, педагогическое общение, достигает стабильно высоких результатов в обучении и воспитании учащихся. Развитие профессиональной компетентности – это динамичный процесс усвоения и модернизации профессионального опыта, ведущий к развитию индивидуальных профессиональных качеств, накоплению профессионального опыта, предполагающий непрерывное самообразование, саморазвитие и самосовершенствование педагога.

К профессионально-педагогическим компетенциям относят:

- Социально - психологическая компетенция.
- Общепедагогическая профессиональная компетенция.
- Управленческая компетенция.
- Рефлексивная компетенция.
- Информационно – коммуникативная компетенция.
- Компетенция в сфере инновационной деятельности.

- Креативная компетенция.

Современный учитель – это личность со сложившимся позитивным мировоззрением, нацеленная на постоянное саморазвитие и профессиональный рост, толерантная, обладающая высоким нравственным авторитетом.

Развивать свой «человеческий капитал», оказывать прямую поддержку в создании инновационно - образовательных консорциумов для реализации образовательных программ на качественном эффективном уровне - главная стратегия образования.

Проблема подготовки педагогов далека от своего окончательного решения, поэтому нужна разработка новых учебных программ. Думается, что, какими бы ни были такие учебные программы, они обязательно должны базироваться на профессию графических исследованиях или разработанных моделях эффективного специалиста. То есть сначала надо четко представить, каким же должен быть специалист, какие у него должны быть знания, умения, качества, профессиональные отношения, нормы поведения, а потом уже составлять соответствующие учебные программы подготовки. Потому что, именно модели профессионала должны стать ориентирами в освоении профессии и профессионального мастерства.

BÖLMƏ 5. Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların bilik, bacarıq və vərdişlərinin səviyyəsinə və formalaşdırılmalı səriştələrə verilən tələblər məktəb təcrübəsində

SAMİRƏ HƏSƏNOVA

*Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
samirehesenova75@gmail.com*

SİFƏTİN TƏDRİSİNDƏ NİTQ İNKİŞAFI ÜZRƏ APARILAN İŞLƏRƏ DAİR

Müasir Azərbaycan ədəbi dilindəki müstəqil nitq hissələri sırasında sifətin də müəyyən yeri vardır.

Məqalədə sifətin öyrənilməsinə nitq inkişafı üzrə işlərlə əlaqələndirməyin yol və üsullarından bəhs olunur. Eyni zamanda məqaləni yazmaqda məqsədimiz sifəti öyrənməyə şagirdlərdə maraq oyatmaq, bu morfoloji kateqoriyanın nitqdəki əhəmiyyəti ilə onları tanış etmək və bu nitq hissəsinin bədii üslubdakı xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə lazımi diqqət yetirməkdən ibarətdir.

Açar sözlər: *sifət, atalar sözləri, zərb-məsəl, bədii üslub, lakonik*

Orta məktəbdə Azərbaycan dilinin tədrisi şagirdlərin nitq və məntiqi təfəkkürünün inkişafı ilə möhkəm surətdə əlaqələndirilməlidir. Bu eyni zamanda o deməkdir ki, qrammatikadan hər bir mövzunun tədrisini nitq inkişafı üzrə təmrinlərlə əlaqələndirmək müəllimin diqqət mərkəzində olmalıdır. Azərbaycan dilindən hər bir dərslin, mövzunun maraqlı olması və əməli faydası məhz bu ideyadan irəli gəlir, həmçinin müəllimdən böyük səriştə və ustalıq tələb edir.

Bu gün müasir təhsilin qarşısında duran əsas məqsəd şagirdlərə nəzəri materialları, dərslərdə verilən fakt və qanunauyğunluqları əzbərləməkdən ibarət deyil, əksinə şagirdlərdə yaradıcı düşünmə və fəaliyyət göstərmə, müstəqil öyrənmə və tətbiq etmə, habelə tədqiqatçılıq kimi bacarıqları formalaşdırmaqdan, onlarda öyrəndiklərini fəaliyyətləri dövrünə tətbiq etmə kimi keyfiyyətləri reallaşdırmaqdan ibarətdir.

Bəllidir ki, müasir Azərbaycan ədəbi dilindəki müstəqil nitq hissələri sırasında sifətin də müəyyən yeri vardır. Bu cəhətdən müəllim şagirdlərə sifətin tədrisi zamanı öyrəndikləri nəzəri bilikləri praktik şəkildə necə tətbiq edəcəklərini aşılmalıdır.

Təcrübə göstərir ki, sifəti öyrənməyə şagirdlərdə maraq oyatmaq üçün, hər şeydən əvvəl, bu morfoloji kateqoriyanın nitqdəki əhəmiyyəti ilə onları tanış etmək lazımdır. Təlim prosesini motivləşdirməkdə bu, mühüm şərtlərdən biridir. Həmin məqsədlə, ilk növbədə, sifətlərlə zəngin olan bədii parçalar – didaktik material və nümunələr seçmək tələb olunur. Belə materiallar əsasında sifətin tədrisi üzrə iş göstərilən qaydada aparılır: bitkin bədii parçalar, eləcə də rabitəsiz mətnlər əvvəlcə sifətlərsiz, sonra sifətlərlə birlikdə oxudulur və şagirdlərin diqqəti hər iki halda mətnin bədii təsir qüvvəsi üzərinə yönəldilir. Nümunə üçün belə mətnlərdən biri ilə tanış olaq:

Dördkünc, sarı, yaşıl, qırmızı, çəhrayı evlərin arası ilə addımlayan *yastıdaban* ayı qoltuğunda iki kitabça gəlib, *iri* çinar ağacının altında dayandı. Ətrafa baxdı. *Qoca* çinarın *böyük* budaqları tərpendi. *Yastıdaban* qorxub geri çəkildi. *İri* yarpaqların arasından bir *zolaqlı* baş uzandı... (T.Qarabağlı).

Mətn üzərində yuxarıda göstəriləyi kimi müvafiq iş aparıldıqdan sonra şagirdlərə oradakı sifətləri aid olduqları isimlərlə birlikdə seçib yazmaq tapşırılır. Daha sonra şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində işlənən sifətlər üzərində iş aparılır. Müəllim şagirdlərə bir neçə atalar sözü, zərb-məsəl, tapmaca yazdırır və onlara həmin nümunələrə uyğun başqa misallar da yazmağı tapşırır. Nümunələrdəki sifətlər tapılıb təhlil edilir.

Şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələri üzərində sifətlərin öyrənilməsinə əyanilikdən istifadə yolu ilə təşkil etmək daha faydalı olur. Bunun üçün ya yazı taxtasından, ya da qabaqcadan hazırlanmış iş vərəqlərindən istifadə etmək mümkündür. Məsələn:

İş vərəqi 1.

Düz söz poladı kəsər.

Ağıllı adam çətin işdə tələsməz.
İgiddən *yaxşı* ad qalar, arıfdən *yaxşı* söz.
Tək əldən səs çıxmaz.
Acıqlı başda ağıl olmaz.
Təmiz ürək qızıldan qiymətlidir.

İş vərəqi 2.

Üstü *yaşıl* məxmərdir,
İçi *şirin* şəkərdir. (qarpız)
Ağac başında *sarı* yumaq,
Üstünə səpilib *ağ* sumaq (heyva)

Sifətin tədrisini nitq inkişafı üzrə işlərlə əlaqələndirməkdə sinonim və atonim sifətlərə aid çalışmaları xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Sifətin öyrənilməsinə nitq inkişafı üzrə işlərlə əlaqələndirməyin başqa bir imkanı bu bəhsin tədrisi mərhələsində aparılan ifadə və inşa yazılar üçün mövzuların məqsədəuyğun seçilməsi ilə əlaqədardır. Təcrübə göstərir ki, həmin məqsədlə elə mövzular seçmək lazımdır ki, şagird orada sifətlərdən geniş istifadə etmək imkanına malik olsun. Bunun üçün ən əlverişlisi janrına görə təsvir xarakteri daşıyan inşalardır; məsələn: “Qışlayan quşlar”. Şagirdləri bu mövzuda inşa hazırlamaq üçün, hər şeydən əvvəl, qış fəslinin təsviri üzərində iş aparmaq lazım gəlir. Bu zaman onların diqqəti müvafiq sifətlərə cəlb olunur. Məsələn, *soyuq, şaxtalı, boranlı, dondurucu, quşbaşı şiddətli, çovğunlu, tutqun, ağappaq* və s. Bu kimi sözlərdən istifadə etməklə şagirdlər cümlələr qurur və inşa öz fikirlərini sərbəst, dolğun şəkildə ifadə edə bilirlər.

Sifətə aid çalışmaları sistemində bu nitq hissəsinin bədii üslubdakı xüsusiyyətlərinin öyrənilməsinə də lazımı diqqət yetirmək vacibdir. Şagirdlər bilməlidirlər ki, sifətlər əşyaları bədii cəhətdən mənalandırmaqda, bədii təsvir vasitələri yaratmaqda öz lakonikliyi ilə başqa nitq hissələrindən fərqlənir. Bu məqsədlə çalışmalardan müvafiq bədii parçalarda şagirdlərin diqqətini sifətlərə cəlb etmək maraqlı və faydalı olur. Məsələn:

Ayazlı, şaxtalı bir qış axşamı
Yeddi yoldaş olub yola düzəldik.
Qarlarla örtülü bir düzə gəldik...

(S.Vurğun)

Burada şairin *ayazlı, şaxtalı*, (qarlarla) *örtülü* sifətlərinə qüvvətli məna verməsi şagirdlərin nəzərinə çatdırılır.

Əlbəttə, sifətin tədrisinin nitq inkişafı ilə əlaqələndirilməsi yalnız yuxarıda deyilənlərlə məhdudlaşmır. Həmin sahədə imkanlar çox genişdir. Fikrimizcə, bu problemin ətraflı tədqiq olunmasına xüsusi ehtiyac vardır.

XATİRƏ XƏLİLOVA

Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu

Doktorant

xatire82@gmail.com

ÜMUMTƏHSİL PİLLƏSİNDƏ TƏHSİLƏLƏNLƏRDƏ KOMMUNİKATİV SƏRİŞTƏLƏRİN FORMALAŞDIRILMASI

“Ünsiyyət” sözünü çox geniş formada düşünmək və tətbiq etmək lazımdır. Bu ifadə insanların bir-biri əlaqə qurması ilə yekunlaşır. Effektiv ünsiyyət insanın qarşısında geniş imkanlar açır. Onun iş yerində, dostlarla, ailə ilə münasibətlərin müsbət dinamikasında, cəmiyyətdə yaxşı qəbul olunmasına vasitəçi olur.

Açar sözlər: təməl səriştə, bədən dili, açıq fikirlilik, münasibətlərin idarə edilməsi, empatiya və dözümlülük

Biz hər gün başqaları ilə ünsiyyətdə oluruq: həyatda qarşılaşırıq, telefonla danışırıq, məktublaşırıq, müxtəlif çıxışlar edirik və s. Ünsiyyət bütün həyatımız boyu bizimlədir, belə desək daha doğru səslənər: həyatda düzgün mövqə tutmağımızda, cəmiyyətdə söz sahibi olmağımızda ünsiyyətin əvəzsiz rolu vardır. Bu səslə və səssiz, aktiv və passiv, canlı yaxud məsafədən ola bilər. Biz nə vaxt fəaliyyətdə oluruqsa ünsiyyətin rolu danılmaz olur. İstənilən iş sahəsində işçilərdən uğurlu ünsiyyət tələb olunur, fikirləri müsbət şəkildə və aydın formada həm şifahi ünsiyyət zamanı, həm də yazılı şəkildə çatdırmaq tələb olunanda lazım olur. Yaxşı ünsiyyət uğurun əsas açarlarından biridir. Lakin, bu sözdən o qədər çox istifadə olunub ki, onun əslində nə demək olduğunu bilmək çətinləşib.

Ünsiyyət təməl bacarıqlarımızın içindədir. Həyatımız boyu inkişaf edir, əlaqədə olduğumuz hər bir insan bizi öyrətmiş olur.

Ünsiyyət insan doğulduğu andan başlayır və bütün həyat boyu inkişaf edir.

Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununda təhsilin məzmununa və təşkilinə verilən tələblər içərisində: təhsilənlərdə müasir tələblərə və şəraitə uyğunlaşmaq, rəqabət qabiliyyətli olmaq, informasiya cəmiyyətində yaşayaraq fəaliyyət göstərmək, ünsiyyət yaratmaq, məntiqi, tənqidi və yaradıcı düşünmək bacarığını formalaşdırmaq, (**Təhsil Qanunu**) maddəsi də yer alır. Bu da öz növbəsində sadalanan bacarıqların əsasən orta ümumtəhsil məktəblərində formalaşdırıldığını özündə ehtiva edir.

“Ümumi təhsilin dövlət standartları”nda təhsilənlərdə formalaşdırılan səriştələr sırasında fəaliyyətlə bağlı olan səriştələr içərisində ünsiyyət bacarıqları da yer alıb. Tam orta təhsil səviyyəsinə yiyələnmiş hər bir şagird üçün belə bir meyar verilib: ana dilində və xarici dildə fikirlərə münasibət bildirir, mülahizələrini əsaslandırır. **Ümumi təhsil dövlət standartları.**

Şəxsiyyətin yetişməsində ümumtəhsil fənlərinin hər birinin xüsusi rolu və öhdəliyi vardır. Kommunikativ bacarıqların inkişafı üçün Azərbaycan dili və ədəbiyyat fənlərini cavabdehlik daşıyır. Hər iki fənnin ümumi təlim nəticələri içərisində də təhsilənlərdə bu səriştənin formalaşması məqsəd kimi qarşıya qoyulmuşdur. Bu təlim nəticələri vasitəsilə fənn kurikulumunda səviyyələr və siniflər üzrə verilmiş məzmun xətləri, əsas və alt standartlara əsaslanmaqla mövzular və tapşırıqlar vasitəsilə verilən ünsiyyətin müxtəlif formalarının və səviyyələrinin inkişafı təmin olunur.

Ədəbiyyat fənni kurikulumunda da nitqin, ünsiyyətin insan həyatında oynadığı rol qeyd olunub: Ədəbi əsərlərin öyrədilməsi zamanı şagirdlərin şifahi və yazılı nitqi tədricən cəlalanır. Şagirdlər ana dilimizdə yazılmış əsərlərdə dilin gözəlliyini, dərin fikir və ifadə zənginliyini görüb-götürür. Təlim prosesində sənətkarın sözdən istifadə məharəti, nitqin bədiiliyi, ifadəliliyi, obrazlı sözün doğurduğu emosionallıq və fikir tutumu haqqında aydın təsəvvür yaradılır, bu əsasda şagirdlərin özünün nitqinin zənginləşməsi təmin edilir. Ədəbiyyat fənni kurikulumu Ədəbiyyat fənni kurikulumunun 3 əsas məzmun xəttindən 2-si (2.şifahi nitq, 3. Yazılı nitq) nitqin formalaşmasına yönəlmişdir. Tam orta təhsil səviyyəsinin onbirinci sinfində təhsil alan şagirdlərdə aşağıda verilmiş standartların tətbiqi ilə ünsiyyət bacarıqları formalaşmış olacaq:

2. Şifahi nitq

Şagird:

2.1. Şifahi nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

2.1.1. Nitqində bədii-emosional və obrazlı ifadələrdən istifadə edir.

2.1.2. Dil və üslub xüsusiyyətlərinə istinad edərək ədəbi əsərlərin ideyasını əsaslandırır.

2.1.3. Ədəbi əsərdəki fakt və hadisələrə əsaslandırılmış münasibət bildirir.

2.2. Ədəbi əsərlərin müzakirəsində ünsiyyət mədəniyyəti nümayiş etdirir.

2.2.1. Müzakirələrdə ədəbi nailiyyətlərə münasibət bildirir.

3. Yazılı nitq

Şagird:

3.1. Yazılı nitq bacarıqları nümayiş etdirir.

3.1.1. Ayrı-ayrı mövzularda yaradıcı yazılar yazır.

3.1.2. Müxtəlif ədəbi mövzularda referatlar, təqdimatlar hazırlayır.

3.1.3. 4-5 səhifə həcmində təsviri, mühakimə xarakterli mətnlər (inşa, esse, hekayə) yazır.

Ədəbiyyat fənn kurikulumu

Verilmiş sənədləri diqqətlə izlədikdə məlum olur ki, fənn kurikulumunun uğurlu tətbiqi nəticəsində tam orta təhsil səviyyəsinə yiyələnmiş şagirdlərdə bir sıra səriştələr formalaşmış olur. Ünsiyyətin bir sıra formaları məhz bu prosesdə yaranır və inkişaf edir. Lakin, fənn kurikulumlarının müxtəlif mövzular və tapşırıqlar vasitəsilə reallaşdırıldığını nəzərə almalıyıq. Ümumiyyətlə dərslərimiz bu kompetensiyaların formalaşması üçün tələblərə nə qədər cavab verir?

Ünsiyyətin inkişafında dinləmənin rolu çox böyükdür. Effektiv ünsiyyət dinləmədən başlayır. Ümumən yaxşı ünsiyyətin formalaşması üçün bir neçə məqama diqqət yetirmək lazımdır. Sadalayacaqlarımızın hamısı birlikdə mümkün olduqda əla ünsiyyət alınmış olur. Bunlar emosional intellekt, uyğunluq və aydınlıq, dostluq, güvən, empatiya, hörmət, dinləmək, açıq fikirlilik, səs tonu, yaxşı suallar verməkdir. Hər bir ayrı-ayrılıqda bir bacarıqdır.

Yaxşı ünsiyyət özündə bir neçə fərqli bacarığı ehtiva edir: özünə inam, iş etikas, münasibətlərin idarə edilməsi, rəyləri etmək, bədən dili, dinləmək, əməkdaşlıq, münasibətləri idarə edə bilmək, müsbət münasibət və iş yeri etiketi. Əslində hər biri ayrı-ayrılıqda bir bacarıqdır. Ümumilikdə isə ünsiyyət səriştəliliyini təmin etmiş olur.

Sadaladığımız bacarıqların hər biri şəxsiyyətin tərkib hissəsidir.

Şəxsiyyət üçün özünə inam çox əhəmiyyətlidir. Özünə inam müxtəlif qapıları insanın üzünə açır, bir növ onun uğurunun simvoludur. Bu keyfiyyətin sayəsində insan ətrafında baş verən hadisələrə müsbət reaksiya verir, yaxşı davranış sərgiləyir. Özünə inam davranışda və nitq prosesində özünü büruzə verir. Özünə inam bizim mövqeyimizin möhkəmlənməsinə və daha yaxşı inkişaf etməsinə, fikirlərimizin daha ciddi qəbul edilməsinə səbəb olacaq. Ünsiyyət zamanı sizi dinləyəcək, hörmətlə yanaşacaqlar.

Münasibətləri idarə edə bilmək çox vacibdir. Bu insan həyatının bütün sferalarında eyni əhəmiyyətliyə malikdir. Şagirdlər müəllimlə və yoldaşları ilə, rəhbərliklə, müəllim şagirdlərlə münasibətlərdə diqqətli olmalıdır. Elə münasibət olmalıdır ki, qarşı tərəf ünsiyyət zamanı özünü rahat hiss edərək fikirlərini bölüşsün, bu ünsiyyətdən qaçmasın.

Söylənilən fikirlərə - irad və təriflərə qarşı dözümlü olmaq vacib bacarıqlardandır. Bu zaman dinləməyi bacarmaq lazımdır. İradı və tənqidi dinləməyi, qəbul etməyi bacarmayan şəxs özünü inkişaf etdirə, səhvlərini düzəldə bilməz. İstənilən mənfə rəyə münasibət bildirmək lazımdır, lakin bu zaman diqqətli olmalı, rəyi düşünməli, mütləq cavab verməli olduğunuzu düşünmək lazım deyil. Belə rəylərdən müsbət nəticə çıxartmaq və gələcək addımlarda nəzərə almaq lazımdır.

ƏHRUZ MAHMUDOVA
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
e.mahmudova.64@mail.ru

MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ NİTQ İNKİŞAFI MƏSƏLƏLƏRİ

Tezisdə “Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində nitq inkişafı metodikası” fənninin tədrisi zamanı verilən ilkin biliklər, istifadə olunan üsul və vasitələrlə bağlı məsələlərdən bəhs olunur. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlara fikrini düzgün, lakonik və məntiqi ifadə etməyi öyrətmək, onlarda bu sahədə bilik, bacarıq və vərdişlərin formalaşdırılması məktəbəqədər təhsilin məzmununu, ümumi inkişaf və təlim nəticələrinə əsaslanır. Bağca yaşlı uşaqların rəbitəli nitqinin inkişafı onların gələcək təlim fəaliyyətində yüksək nəticələr əldə etməsinə, orta məktəbdə təlim almağa tam hazır olmalarına imkan yaradır.

Açar sözlər: Məktəbəqədər təhsil, təlim nəticələri, nitq inkişafı, söz ehtiyatı

Uşaqlar bizim ən dəyərli varlığımızdır. Həyatın çətinliklərindən baş çıxaran, öz ayaqları üzərində dayana bilən, yaradıcı, çalışqan, dürüst, özünə inamlı, xoşbəxt insanlar kimi yetişdirmək üçün onların valideynləri, müəllimləri bütün imkanlardan istifadə edir, dövlət səviyyəsində bir çox tədbirlər görülür. Bu işdə məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin rolu da əvəz olunmazdır. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində verilən təhsil təhsilin ilk pilləsi hesab olunur. Bu zaman verilən ilkin biliklər uşaqlarda dünyagörüşü, fiziki və psixi inkişafı, sadə əmək vərdişlərinə yiyələnməsi, təbiətə və insanlara həssas münasibətin və s. formalaşdırılması məqsədi daşıyır. Körpəlikdən uşaqların hər şeydən əvvəl nitq və təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi vacib şərtlərdəndir.

Məktəbəqədər təhsilin məzmununu, ümumi inkişaf və təlim nəticələri müəyyən olunarkən varislik prinsipi əsas götürülmüşdür. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin fəaliyyəti üçün müəyyən olunmuş standartlar nəticəsində qazanılmış bacarıqlar imkan verir ki, birinci sinifə gedərkən uşaqlar təlimlərini uğurla davam etdirlərsinlər. “Məktəbəqədər təhsil proqramı (kurikulum)”nın əsasında hazırlanan metodik-vəsaitlərin əsas məqsədlərindən biri də uşaqlarda savad təlimi və nitq inkişafı bacarıqları formalaşdırmaqdır.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində balaca yaşlı uşaqların nitqini inkişaf etdirmək üçün nitq inkişafı üzrə işin istiqamətlərini, üsul və vasitələrini, məktəbəqədər yaşlı uşaqlara fikrini düzgün, lakonik və məntiqi ifadə etməyi öyrətmək önəmli məsələlərdəndir. Nitq bacarıqlarını yaxşı mənimsəmiş uşaqlar şifahi nitqi rahatlıqla başa düşür, anlayır, ünsiyyətdə olduğu insanlarla, yoldaşları ilə nitqlərini düzgün qura bilirlər. Həmyaşlıları, yaşlılarla söhbət edərkən öz fikirlərini aydın ifadə edir, valideynlərindən, tərbiyəçi müəllimdən aldıkları tapşırığın yerinə yetirilməsi zamanı dəqiq məlumat verməyi öyrənirlər. Fikirlərini valideynləri ilə, tərbiyəçilərlə, yoldaşları ilə bölüşə bilirlər. Ətraf aləmdə rastlaşdıqları əşya və hadisələrin adlarını dəqiq tələffüz etməyi, qrammatik cəhətdən düzgün, obrazlı, canlı danışmağı öyrənirlər.

Bağca müəlliminin, tərbiyəçinin natiqlik sənətini dərinləndirilməsi mütləqdir. Nitqi yaxşı olan, natiqlik sənətinin sirlərini yaxşı bilən tərbiyəçi müəllim uşaqları öyrətməkdə çətinlik çəkmir, uğurlu nəticələr əldə edir. Onun danışıq balacalara bir nümunədir.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların nitqini inkişaf etdirmək üçün bir çox vəzifələrin yerinə yetirilməsi lazımdır: lüğət ehtiyatının zənginləşdirilməsi, nitqin səs mədəniyyətinin tərbiyə edilməsi, nəgiletmənin formalaşdırılması, nitqin qrammatik quruluşunun, dialoji nitqin formalaşdırılmasının, bədii ədəbiyyatla tanışlıq, uşaqların savad təliminə hazırlanması və s.

Körpə yaşlarından başlayaraq uşaqlara illüstrasiyalı xırda mətnlərdən ibarət kitablar oxumaq, nağıl danışmaq, müxtəlif animasiya filimlərini uşağa izah edərək göstərmək yaxşı nəticə verir. Uşaqların təfəkkürünü, təxəyyülünü formalaşdırmaq belə məşğuliyyətlər, müxtəlif yerlərə ekskursiyalar onların söz ehtiyatının, müxtəlif anlayışlar haqqında məlumatının çoxalmasına gətirib çıxarır. Kitablarda, filimlərdə, gəzib gördükləri yerlərlə bağlı onu düşündürən suallar verir. Bu zaman uşaqların suallarına ətraflı, onların anlayacağı formada cavab vermək lazımdır. Və yaxud uşaqlara sual verərkən onlardan bir sözlə, qıssa cavab yox, geniş cümlələrlə cavablar almaq lazımdır.

Uşaqlar danışılanı başa düşürmü və bu onların marağını çəkirmi? Bu sual daim tərbiyəçinin diqqət mərkəzində dayanmalıdır. Uşaq eşitdiyini yadında saxlayır və ona verilən suallara bildiyi kimi cavab verir. Bu yolla uşağın həm nitqi inkişaf edir, həm də yaddaşı möhkəmlənir.

Bu məsələlərdə valideyn-tərbiyəçi birliyi olmalıdır. Kompleks şəkildə iş aparılmalı, uşağın danışığına diqqətlə, səbrlə yanaşılmalı, yeri gəldikdə suallarla onun ardıcıl rəbitəli nitqinə istiqamət verilməlidir. Əgər onların danışığında, tələffüzündə nöqsanlar olarsa, təhriflər yerindəcə düzəldilməlidir. Belə olan zamanda həm valideyn, həm də tərbiyəçi - müəllim uşağın səhv tələffüz etdiyi sözün düzgün variantı ilə müqayisəsini göstərsə daha faydalı olar. Məsələn, sən nə yeyirsən: “armud”, yoxsa “aymud”, “qorxdun”, yoxsa “ğoxdun”, “sənsən” yoxsa “dəndən”, “üzümlü” yoxsa “üzümlü” və s.

Sonra isə sözü düzgün variantda demək və uşağın təhrif etdiyi səsi daha uzun tələffüz etmək lazımdır. Uşaqlarda nitqin səs mədəniyyətinə yiyələnməsində oyunların, oyun xarakterli məşğələlərin rolu daha əhəmiyyətlidir. Oyun zamanı uşaqlar müxtəlif canlılara aid səslər çıxarırlar. Bütün bunlar onların səsləri düzgün tələffüz etmələrinə şərait yaradır, artikulyasiya aparatını fəallaşdırır, danışmaq əzələlərini möhkəmləndirir.

Uşaqlarda məktəbəqədər yaş dövründə bu cür vərdişlərin - dilimizin səs, leksik və qrammatik cəhətinin mənimsədilməsi onların gələcək rəbitəli nitqinin təməlini qoyur. Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində uşaqların rəbitəli nitqini formalaşdırılmasında oxunan mətnlərdəki məzmunu təşkil edən faktlar, hadisələr arasındakı əlaqələri, münasibətləri müəyyənləşdirmək, ifadə edəcəyi fikri çatdırmaq üçün hansı nitq formasından istifadə etmək və s. bacarıqları orta məktəbdə təlim almağa tam hazır olmalarına imkan yaradır.

ÜMUMİ TƏHSİL MÜƏSİSƏLƏRİNDƏ TƏHSİLƏLƏNƏNİN FORMALAŞDIRILMASI VƏ MƏKTƏB TƏCRÜBƏSİ

Təhsilənlərin formalaşdırılması, onların gələcəkdə öz öyrəndiklərini praktikada tətbiqinə yönəlməlidir. Müəllimlər insanların gələcəkdə hansı peşəyə yönəlməsinə təsir edən amillərdən demək olar əsasıdır. Ümumi təhsilə görə təhsilənlərin inkişafına təsir etməyən, tərbiyəvi keyfiyyət aşılamaayan, gələcəkdə məktəb təcrübəsində həyata keçirilməsi mümkün olmayan məsələlər öyrənilməməlidir.

Açar sözlər: *təhsil, təhsilənlər, ümumi təhsil müəssisələri*

Təhsil sisteminin başlıca vəzifələrindən biri ölkənin modernləşməsi üçün vacib olan savadlı, təcrübəli, bilikli, bacarıqlı və bu keyfiyyətləri öz təlimində həyata keçirə biləcək insanları inkişaf etdirmək və Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq rəqabət qabiliyyətini yüksəltməkdir. Ümumi təhsil dövlət standartlarında təhsilin məzmununda, fərdin, dövlətin, cəmiyyətin dövrə müvafiq olaraq maraq və tələbatları nəzərə alınmalıdır. Təhsilənlərin yaşına, psixoloji xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq onların əqli, mənəvi, estetik inkişafı, müstəqil əməyə və təhsilə hazırlanması, cəmiyyətin hərtərəfli və təşəbbüskar üzvü kimi formalaşdırılması təmin olunmalıdır. Təhsilənlərin zəruri və praktik bilik və bacarıqlarla yanaşı, şəxsiyyətin formalaşdırılmasına yönəldilmiş səriştlərə yiyələnməsi mütləq hesab edilməlidir. Ümumi təhsil pilləsində formalaşdırılmış, yaradılmış səriştlər təhsilənlər üçün müstəqil həyatda faydalı, gərəklı və əhəmiyyətli olmalıdır. Ümumi təhsilin məzmunu milli və ümumbəşəri dəyərləri əks etdirməklə dünyəvilik, şəxsiyyətyönümlülük, şagirdyönümlülük, nəticəyönümlülük, varislik və integrativlik prinsipləri əsasında hazırlanmalıdır. Ümumi təhsilin məzmununa şagirdlərin inkişafına təsir göstərməyən, tərbiyəvi keyfiyyət daşımayan, milli və ümumbəşəri mənəvi dəyərlərə əks olan, elmi cəhətdən izahını tapmayan, mübahisəyə səbəb olan, habelə məzmunu ağırlaşdıran, əhəmiyyəti olmayan ikinci dərəcəli məsələlər daxil olunmamalıdır.

Texnologiyanın inkişafı ilə əlaqədə peşə növlərinin sürətlə artması və ixtisaslaşmanın inkişafı peşəyönümü işinə xüsusi diqqət ayrılmasını müasir dövrdə zərurət kimi qarşıya məqsəd kimi qoyur. Bu inkişaf peşə seçməli olan gənclərin seçim imkanlarının artmasına səbəb olub. İnsanın öz maraq və qabiliyyətlərini tanıması, peşələri dərk etməsi və özünə uyğun olanı seçməsi üçün peşəkar yardım xidmətinə müraciət etməlidir. Peşə seçimi insanların həyatında verdiyi ən əhəmiyyətli qərarlardan biridir. Ona görə də gənclərə peşə imkanlarını tanımaq üçün ümumi təhsil müəssisələrində ibtidai təhsil səviyyəsindən başlayaraq peşəyönümü işinin sistemli təşkili son dərəcə vacibdir.

Təhsilin sosial əhəmiyyətinin digər bir göstəricisi ondan ibarətdir ki, cəmiyyət hər hansı böhranla üzləşdikdə, bu ilk növbədə öz əksini məhz təhsil sahəsində göstərir; təhsil və müəllimlər böhranın şiddətini üzərinə götürən ilk əzabkeş olurlar. İndiki dövrdə təhsilin rolu və əhəmiyyəti daha fərqlidir. Yaşadığımız informasiya dövründə yeni faktlar və bilgilər başgicəlləndirici sürətlə həyatımıza daxil olur. Cəmi bir neçə il bundan əvvəl öyrəndiyimiz bilgilər öz əhəmiyyətini itirir, bu yaxınlara kimi həqiqiliyinə əmin olduğumuz köhnə biliklərin yanlışlığı sübut olunur, dünya görüşümüzü kökündən dəyişə biləcək yeni biliklər meydana atılır. Yeni məlumatlara çıxışı olan insanların sayı da həndəsi silsilə sürəti ilə artmaqdadır. Həyatını insanları “maarifləndirmək” işinə həsr etmiş müəllim və təlimçilərin qarşısında artıq yeni suallar və yeni vəzifələr durur. Məsələn, “tələbə olmaq”, “öyrənmək”, “düşünmək”, “bilmək” nə deməkdir? İnsanlar gələcəyə hazır olmaq üçün nəyi və necə öyrənməlidirlər? Elmi-texnoloji inkişaf dövründə “məsafəli öyrənmə” ilə “ənənəvi tədris” arasında əhəmiyyətli fərq varmı? Şagird və tələbələrin sabahkı “fərdi” və “kollektiv” iş tapşırıqları bugünkü anlayışlarımızdan nə ilə fərqlənəcəkdir? İnsanların hansı mövzuları və hansı metodlara əsasən öyrənəcəyini kim və necə müəyyənləşdirir. Bütün bu suallara cavab olaraq demək

olar ki, bu yeniliklərin hamısına fərdi şəkildə yaşılmalı və hər bir təhsilalanın bilik səviyyəsi, öyrənmə həvəsi, bacarıqları və s. nəzərə alınmalıdır.

Həmçinin, insan kapitalının inkişaf etdirilməsi üçün təhsil-əmək bazarı arasında əlaqənin təmin edilməsinə və təhsildən əmək bazarına keçidin təmin olunmasına dair məlumatlandırmanın həyata keçirilməsi, əmək fəaliyyətinin başlanılması üçün tələb olunan minimal bacarıqların formalaşdırılmasına köməkliyin göstərilməsi, təhsilalanların karyera planlaşdırılması və ömürboyu təhsil imkanları barədə məlumatlandırılması, təhsilalanlara ilkin sahibkarlıq bacarıqlarının aşılması və onların gələcəkdə öz iş yerlərini yaratmalarına həvəsləndirilməsidir.

Təhsilalanların hərtərəfli inkişafında müəllimin rolu danılmazdır. Müəllimin pedaqoji ustalığı ondan ibarətdir ki, şagirdləri tədris proqramlarında nəzərdə tutulanlardan artıq öyrənməyə, məlumatlanmağa həvəsləndirə, istiqamətləndirə bilsin.

Ümumi təhsil müəssisələrinin ayrı-ayrı fəaliyyət sahələrində nəzərdə tutulan işlərin vahid məqsəd ətrafında üzvi əlaqələndirilməsi tələbi, eyni zamanda, idarəetmə tədbirlərinin də təkmilləşdirilməsi zərurətini yaradır.

Şagirdlərin, valideynlərin ümumtəhsil müəssisələrindəki müəllimlərin, pedaqoqların fəaliyyətindən razılığı, eyni zamanda, idarəetmənin təşkilinə müsbət münasibəti ifadə edir. Vətəndaşlıq və peşəkarlıq mövqeyini uca tutan məktəb rəhbərləri fəaliyyətlərinin nəticələrini obyektiv təhlil edib qiymətləndirməklə, əslində daha təsirli keyfiyyət dəyişikliklərinə istiqamətlənmiş addımlar atır.

Pedaqoqlar təhsil haqqında çox önəmli bir fikir ifadə ediblər: "Təhsil işi bir incəsənətdir. Onun sonu və tamamlanması mümkün deyil, inkişafı və təkmilləşməsi isə sonsuzdur". Həqiqətən də deyilən bu fikir təhsilin davamlı və yeniliklərlə əlaqəli şəkildə öyrənməsinin əhəmiyyətini göstərir.

NAZİLƏ MURADOVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru

nazilamuradova@gmail.com

V SINİFLƏRDƏ ŞAĞİRDLƏRİN RİYAZİ BACARIQLARININ FORMALAŞMASINDA QURMA MƏSƏLƏLƏRİNİN ROLU

Məruzədə V siniflərdə məktəb riyaziyyat kursunda şagirdlərin riyazi bacarıqlarının formalaşmasında qurma məsələlərinin rolundan bəhs olunmuşdur.

Qurma məsələlərinə aid bacarıq və vərdişlər şagirdlərdə ibtidai siniflərdən formalaşdırılır. Şagirdlər ibtidai siniflərdə əldə etdikləri bilik, bacarıq və vərdişlərlə V sinifə keçirlər. Lakin V sinifdə şagirdlər qurma məsələlərinin həlli zamanı çertyoj alətlərindən istifadə zamanı bir sıra çətinliklərlə qarşılaşırlar. Bu isə onların ibtidai siniflərdə qurma məsələlərinə dair əldə etdikləri biliklərlə əlaqədardır. Məqalədə qarşıya çıxan bu çətinliklərin aradan qaldırılması üçün müəyyən tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: *məktəb riyaziyyat kursu, həndəsə məzmun xətti, qurma məsələsi, sadə qurmalar*

Təhsil sistemində aparılan islahatlar şagirdlərdə təfəkkür fəaliyyətini gücləndirməklə yanaşı, onlarda praktik bacarıq və vərdişlərin yaradılmasına və möhkəmləndirilməsinə xidmət edir. Şagirdlərdə praktik bacarıq və vərdişlərin formalaşmasında, həndəsi biliklərin inkişafında qurma məsələlərinin rolu böyükdür.

Qurma məsələləri şagirdlərin məntiqi təfəkkürünü və fəza təsəvvürünü inkişaf etdirir. Belə məsələlər şagirdin çertyoj alətləri ilə işləmək vərdişlərini artırır, nəzəri və təcrübi bilikləri bir-biri ilə əlaqələndirir. Belə ki, qurma məsələlərinin həll prosesində şagirdlər həndəsi fiqurların tərifləri və xassələrindən praktik olaraq istifadə edir və fiqurun qurulması üçün neçə elementinin olmasını kifayət etdiyini öyrənirlər. Praktik işin digər cəhəti ondan ibarətdir ki, şagirdlər çertyoj, ölçmə alətləri ilə tanış olur, onlardan istifadə qaydalarını öyrənir və praktikada tətbiq etmə vərdişlərinə yiyələnirlər. Deməli, hər bir qurma məsələsi iki cəhəti - nəzəri və praktiki tətbiqi özündə saxlayır.

Qurma məsələlərinə aid bacarıq və vərdişlər şagirdlərdə ibtidai siniflərdən ardıcıl və sistemlik şəkildə formalaşdırılır. İbtidai siniflərdə şagirdlər xəttə, transportir və pərgardan istifadə etməklə sadə qurmaları yerinə yetirməyi öyrənirlər. Lakin ibtidai siniflərdə qurmanın əsaslandırılması tələb olunmur. V sinifdə isə qurma-ölçmə işlərinin sayı artır. Bu da öz növbəsində şagirdlərdə deduktiv təfəkkürün inkişafını sürətləndirir. Beləliklə, ibtidai siniflərdə sadə həndəsi qurmalar praktik və intuitiv əsasda həyata keçirilirdisə, artıq V sinifdə praktik və elmi əsaslar üzərində həyata keçirilməyə başlayır.

Aparılmış tədqiqatlar göstərir ki, V sinifdə şagirdlər qurma məsələlərinin həlli zamanı çertyoj alətlərindən bəzən düzgün istifadə etməyi bacarmırlar. Ona görə də ibtidai siniflərdə şagirdlərin çertyoj alətlərindən düzgün istifadə etmələrinə xüsusilə diqqət etmək lazımdır. Çünki şagirdlər ibtidai siniflərdə əldə etdikləri bilik, bacarıq və vərdişlərlə V sinifə keçirlər. Əgər onların həndəsə məzmun xətti üzrə bilik, bacarıq və vərdişlərində nöqsanlar mövcud olarsa, bu nöqsanları aradan qaldırmadan V sinifdə şagirdlərin həndəsi biliklərini genişləndirmək və dərinləşdirmək olmaz.

Qurma məsələləri V sinifdə şagirdlərin fəza təsəvvürlərinin formalaşdırılması baxımından da çox əhəmiyyətlidir. V sinfin riyaziyyat kursunda həndəsə məzmun xətti üzrə təlimin ən mühüm vəzifələrindən biri şagirdlərdə həndəsi qurmaların cəld və az vaxt sərf etməklə yerinə yetirilməsi vərdişlərinin yaradılmasıdır.

Ümumtəhsil məktəblərinin V sinif riyaziyyat dərslərinə nəzər salsaq görərik ki, şagirdlər aşağıdakı sadə qurma məsələlərini yerinə yetirə bilirlər:

- Verilən düz xəttə paralel düz xəttin qurulması;
- Verilən düz xəttə perpendikulyar düz xəttin qurulması;
- Verilmiş bucağa bərabər bucağın qurulması;
- Üç tərəfinə görə üçbucağın qurulması;

- İki tərəfinə və onlar arasındakı bucağa görə üçbucağın qurulması;
- Verilən üçbucağın ölçülərində konqruent üçbucaqların qurulması;
- Bərabəryanlı üçbucaqların qurulması;
- Bərabərtərəfli üçbucaqların qurulması;
- Tərəflərinə görə düzbucaqlının qurulması.

Qeyd edək ki, iki tərəfinə və aralarındakı bucağa görə üçbucağın qurulması V sinifdə şagirdlər üçün heç bir çətinlik törətmir. Lakin üç tərəfinə görə üçbucağın qurulmasında müəyyən tələblər ödənməlidir. Bunun üçün əvvəlcə “üçbucağın iki tərəfinin uzunluqları cəmi üçüncü tərəfin uzunluğundan böyük olmalıdır” şərti şagirdlərlə birlikdə araşdırılmalıdır. Hər bir şagird ixtiyari üçbucağı çəkib, tərəflərini ölçüb bu şərtin doğruluğunu yoxlaya bilər. Müəllim bu araşdırmanı və müxtəlif növ üçbucaqları qurmağı şagirdlərə ev tapşırığı kimi də verə bilər. Çünki həndəsi qurmaların yerinə yetirilməsi bacarıqlarını bir-iki dərəcə formalaşdırmaq mümkün deyil.

Şagirdlərin riyazi bacarıqlarının müstəqil formalaşması üçün situmullaşdırıcı yanaşmalar müəyyən edilə bilər. Bunun üçün şagirdlərə üçbucağın qurulmasına aid ev tapşırığı verilir və bu tapşırığın təqdimatının hazırlanması tapşırıla bilər. Bu zaman şagird ölçmələri, qurmaları səliqə ilə yerinə yetirməyə səy göstərəcək və təqdimatının gözəl olmasına çalışacaqdır. Qeyd edək ki, həndəsi qurmaların dəqiq, düzgün və səliqəli yerinə yetirilməsi şagirdlərdə yüksək qrafiki mədəniyyətin və estetik zövqün formalaşmasına kömək edəcəkdir. Bu cür yanaşma şagirdlərin riyaziyyata olan maraqlarını artırmağa bilər.

Nəticə. Şagirdlərin mürəkkəb qurma məsələlərini həll edə bilmələri üçün V sinifriyaziyyat kursunda yuxarıda sadaladığımız sadə qurmaların öyrənilməsi və cəld yerinə yetirilməsi vərdislərinin yaradılması vacibdir.

HAFİZƏ KƏRİMOVA
*Şərur rayon Mahmudkənd
tam orta məktəb*

ÜMUMİ TƏHSİL PİLƏSİNDƏ TƏHSİL ALANLARIN BİLİK, BACARIQ VƏ VƏRDİŞLƏRİNİN SƏVIYYƏSİNƏ VERİLƏN TƏLƏBLƏR MƏKTƏB TƏCRÜBƏSİNDƏ

Ulu Öndər H.Əliyev 1988-ci ildə Azərbaycan Müəllimlərinin Qurultayında demişdir: “Azərbaycan müəlliminin bir amalı olmalıdır. Azərbaycanımızın çiçəklənən, inkişaf edən, firavan, qüdrətli bir ölkəyə çevirməyə qadir, müstəqillik ideyalarına sadıq, özünü vətənin azadlığı naminə fəda eyməyə hər an hazır olan, yeni təfəkkür tərzini qazanaraq müasir tələblərə cavab verən sağlam əqidəli, milli ruhlu nəsil yetişdirin”.

Müəllimlik peşəsi-gələcək nəsilləri öyrətmək, tərbiyə etmək üçün çox gərəkli peşədir. Məhz, müəllimin sayəsində insanlar elmi biliklər qazanır, həyatda doğru yol seçə bilirlər.

Görkəmli çex pedoqoqu Y.A.Komenski yazırdı: “Uşaqları tərbiyə edən müəllim özü düz, doğru olmalı, qarşısına qoyduğu məqsədə çatmaqda səbirli olmalı, sinifdə intizam yaratmalı, ciddi və inamlı olmalı, özünə hörmət qazanmalıdır”.

Cəmiyyət ən qiymətli sərvətini-gələcəyin qurucuları olan uşaqlarının təlim-tərbiyəsini müəllimə həvalə edir. Müəllim əməyinin başlıca xüsusiyyətlərindən biri onun obyektidir. Müəllimin obyektini isə uşaqdır. Yəni uşaqlara verdiyi biliyin nəticəsini özü yoxlayır, özü öz əməyini qiymətləndirir.

Müəllimin pedaqoji fəaliyyətində vətənpərvərlik prinsipi mühüm prinsipdir. Müəllim şagirdlərində vətənə böyük məhəbbət, dərin vətən sevgisi aşılamalıdır, vətənin hər qarışını tanımalı, bu barədə dərin biliklər verməlidir. Vətən torpağını yağı düşmənlərdən qorumağı öyrətdiyi kimi, düşmənlərini də şagirdlərə tanıtmalıdır. Məhz bu sevginin nəticəsidir ki, 30 il düşmən tapdağı altında qalan Qarabağı dünya hərbi tarixində ilk dəfə olaraq 44 günlük müharibədə geri aldıq. Budur vətən sevgisi, budur torpaq həsrəti, budur düşməne nifrət. Üç min şəhid, minlərlə yaralı qazilər “uf” demədən, əyilmədən, sürünmədən, ayaq üstündə düşməni “iti qovan kimi” qovdular.

Düşməne nifrəti, vətən sevgisini hələ 30 il əvvəl doğulmamış olan bu gənclərə müəllimlər aşılamışdır. M.K.Atatürk demişdir: “Vətənin xidmətçisi olanlar vətənin əfəndisi olurlar”.

Müəllim uşaqlarla münasibətini elə qurmalıdır ki, şagirdin şəxsiyyətinə hörmət etməli, həm də ondan tələb etməlidir.

Müəllim səbrlə, təmkinlə uşağa qulaq asmalı, lazım gələrsə, şagird fikirlərinin səhv olduğunu subut etməlidir. Şagird şəxsiyyətini alçaldan sözlərdən uzaq olmalıdır. Uşaqları başqasının dərdinə və sevincinə şərik olmağı öyrətmək lazımdır.

Müəllim şagirdlərlə tez-tez ünsiyyət və münasibətdə olur. Müəllim şagird münasibətlərində müxtəlif ünsiyyət tərzləri vardır ki, bunlardan həvəs və yaradıcılığa əsaslanan ünsiyyət, dostluğa əsaslanan ünsiyyət, qorxudularaq hökümlü ünsiyyət.

Bu cür ünsiyyətlər şagirdlərlə müəllim arasında dostluğa, yoldaşlığa, sırdaşlığa səbəb olur ki, bu da əməkdaşlığa çevrilir.

Müəllim şagirdlərdə özünə inam hissi yaratmalıdır. Kiçik yaşlı uşaqlar öz imkan və güclərini düzgün qiymətləndirə bilmirlər. Onlar böyüklərin, xüsusilə müəllimlərin fikrini yüksək qiymətləndirirlər.

Şagird var ki, şeir əzbərləyir, şagird var ki, riyaziyyatı xoşlayır, şagird var ki, əl işlərində daha fəaldır. Müəllim təmkinlilik, səbirlilik göstərərək, istedadlı şagirdləri aşkara çıxarır. Bu ən çox ibtidai sinif müəllimi şagirdin gözəl xəttinin, fikrini cümləyə çevirmə qabiliyyətini, riyazi əməlləri tez və sürətli yerinə yetirməyini, məsələ qurmağı daha tez üzə çıxarır. İbtidai sinifdə təhsil alan şagirdin nitqinin aydınlığı, danışığı canlı, obrazlı, ifadəli olmasını müəllim daha aydın izləyir.

Elə şagirdlər var ki, özünə qapanır, fikrini izah edə bilmir, öz istedad və qabiliyyətini üzə çıxarmır. Bu qabiliyyəti üzə çıxarmaq üçün isə yuxarıda söylədiyim kimi müəllim təmkinli, səbrli olmalıdır.

Müəllim özü fənnini sevdiyi kimi bu fənni də şagirdlərə sevdirməlidir. Mən bunu öz təcrübəmə əsasən deyə bilərəm ki, ibtidai sinifdən riyazi savadı yüksək olan şagirdlərlə daha rahat işləmək olur. Lakin bəzən müəllimin mənfi xüsusiyyəti odur ki, bəzi şagirdlər diqqətdən kənar qalır, ona özünə inamsızlıq hissi aşılayır.

Yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi riyaziyyatın tədrisi, dərslik, dərs vəsaiti, kompüter və s. mənbələrin geniş istifadəsi müasir tələblərlə probleminin həllini yaxşılaşdırır.

Riyaziyyat təliminin məqsədlərinə diqqət yetirdikdə görünür ki, orta məktəbdə elementar riyaziyyat tədris olunur. Riyaziyyatı öyrənən şagird onu bilməlidir ki, riyaziyyat ağıl gimnastikasıdır. Hər bir şəxsin öyrəndiklərini nə dərəcədə dərindən anlamalarından asılıdır. Bəzi şagirdlər əzbərləməyə üstünlük verirlər, lakin bunu riyaziyyat fənninə şamil etmək olmaz. Şagird əməlləri dərk etməsə, onun həlli yolunu bilmirsə hansı əzbərcilikdən danışmaq olar.

Riyaziyyat fənni şüurlu nəzəriyyə və praktika arasındakı qurulan əlaqəyə əsaslanır.

Onuda qeyd etmək lazımdır ki, Riyaziyyat mexaniki deyil, düşündürücüdür. Şüurlu axtarıyla, fəal intellektual əmək sərf etməklə çətinlikləri sərbəst şəkildə həll etməyi öyrədən elmdir.

Riyaziyyat fənni təlim prosesində tapşırıq həlli, bir-birinə yaxın sahələr üzrə tapşırıqları həlli praktik tapşırıqlarla keçirilməlidir.

Şagird mürəkkəb riyazi məsələlərin həllində öz biliklərinə və tədqiqatlarına əsaslanaraq məlumatı dərk edir, nəticə çıxarmağı, müxtəlif məlumat mənbələrini və nümunələri əlaqələndirməyi və asanlıqla izahını verməyi bacarırlar. Yaxşı riyazi biliklərə, qabiliyyətə malik olan şagirdlər öz düşüncə və qabiliyyətlərini riyazi məsələlərin həllində tətbiq edir, biliklərini daha yeni yanaşma və strategiyalarla nümayiş etdirir, əldə etdikləri nəticələri əsaslandırır, dəlillərlə izahını verməyə nail ola bilirlər.

Mən riyaziyyat müəllimi olaraq öz ixtisasım üzrə istedadlı şagirdlərin aşkara çıxarılmasında daha səmərəli yollardan istifadə edirəm. İlk növbədə bu fənnə maraq və sevgi aşılayıram. Şagirdlər arasında fərq qoymadan onlarla xüsusən zəif oxuyan şagirdlərlə fərdi məşğul oluram. Bu əzmkarlığın nəticəsidir ki, məktəbin dörd şagirdi Şərur rayon Fizika və Riyaziyyat təmayüllü liseyində təhsil alır. İki nəfər şagird Naxçıvan Dövlət Universitetində Riyaziyyat və İnformatika fakültəsində təhsil alır. Azərbaycanda təhsil verən və təhsil alanların maraqlarına uyğun olaraq tədrisin daha maraqlı olması üçün elektron dərs resuslarının hazırlanması prosesində yaxından iştirak edirik.

XXI əsr “Təhsil əsri” və ya “Kompüter əsri” adlanır ki, bu da şagirdlərin və məktəblərin dünya təhsil sisteminə inteqrasiya olunması sahəsində ölkəmiz fəal iştirak edir. Bunun üçün müəllim İKT sahəsindən effektiv istifadə etməlidir.

Elm və texnikanın sürətli inkişafı müxtəlif sahələrdə olduğu kimi, cəmiyyətin inkişafını da zəruri edir. Kompüter texnologiyalarının bugünkü inkişafı məktəblərdə yeni metod və yanaşmalardan istifadə edərək tədris prosesində istifadə edilir.

Mən məktəbdə dərslərimi keçərkən əvvəlcədən hazırlanmış slaydlardan istifadə edərək şagird qarşısında onun yaş səviyyəsinə uyğun tədqiqat sualı qoyuram. Şagirdlər həmin sual ətrafında informasiya müzakirəsi və mübadiləsi apararaq nəticə əldə edərkən şagirdlərdə inam və sevinc hissi yaranır. Bu da onları daha əzmlə yaradıcılığa sövq edir. Bəzən ev tapşırıqlarını verərkən şagirdlərin qabiliyyətinə uyğun verirəm və bununla da zəif oxuyan şagirdlər arasında həvəs yaranır, onlar da yaxşı oxuyan şagirdlər səviyyəsinə can atırlar.

Şagirdlər tapşırıqları İKT-dən axtarır ki, bu da onların vaxtının çoxunun kompüter arxasında boş vaxt keçirməyə yox, təhsil sahəsində axtarışa sövq edir. Bu da özünü yeni bilik və vərdişlər əldə etməklə rəqabət qabiliyyətini artırmaqda göstərir.

Bəzi şagirdlərin evlərində internetin olmaması, bəzi şagirdlərin dərsə laqeyid münasibəti onların dərslərini və tapşırıqlarını həll etməməsinə səbəb olur. Mən bunları müəyyən qədər aradan qaldırmağa müvəffəq olsamda, etiraf edirəm ki, tam həll edə bilmirəm.

Müşahidələrimə görə istedadlı şagirdlərin aşkar edilməsində İKT-nin böyük rolu və əhəmiyyəti var.

Riyaziyyatı müxtəlif üsullarla öyrədərkən, bu fənnin əhəmiyyəti ilə yanaşı, həm də bu elmin həyatla əlaqəsini də göstərirəm.

Məqsədim bir gənc müəllim kimi şagirdlərin elm və texnikanın sürətlə inkişafı ilə bağlı qazandıqları bilikləri gələcəkdə vərdişə çevirməklə bilikli bacarıqlı intellektual səviyəli Azərbaycan vətəndaşı olmaqla cəmiyyətdə gedən dəyişiklərə cavab versinlər.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev: “Azərbaycan Respublikasının gələcək inkişafı təhsillə bağlıdır” demişdir.

KÖNÜL MƏMMƏDOVA*Naxçıvan Dövlət Universiteti**rustemli1976@gmail.com***MƏNSUMƏ SEYİDOVA***Naxçıvan Dövlət Universiteti**m.seyidova6919@gmail.com*

KOMPÜTER MODELLEŞDİRMƏSİNİN MƏKTƏBLƏRDƏ İNFORMATİKANIN TƏDRİSİNDƏKİ ROLU VƏ ŞAĞİRDLƏRİN YARADICILIQ QABİLİYYƏTLƏRİNİN İNKİŞAFINDAKI ƏHƏMİYYƏTİ

Kompüter modelləşdirməsinin öyrənilməsi məktəblilərin təfəkkürünün inkişaf etdirilməsində əsas rol oynayır. Modelləşdirmə nəinki informatika dərslərində, eyni zamanda riyaziyyat, fizika, kimya və sairə fənlərin tədrisində də öyrənilir. Lakin informatika dərslərində müxtəlif kompüter proqramlarında modelin qurulması, modelin yoxlanılması, modellərin yaradılması mərhələləri nəzərdən keçirilir.

Açar sözlər: *simulyasiya, modelləşdirmə vasitələri, kompüter təlimi*

Təhsil hər bir insanın mədəniyyətini, biliyini, şəxsi keyfiyyətlərini, dünyagörüşünü, bacarığını, davranışını müəyyən edir. İnformasiya texnologiyaları təhsildə əsas vasitələrdən biridir, ona görə də İKT-nin inkişafı və təhsildə tətbiqi strategiyasının hazırlanması vacib problemlərdən biridir. Kompüter müəllimin əlində güclü tədris alətidir və hazırda təhsil sistemində tədrisin keyfiyyətinə müsbət təsir edir.

Kompüter təliminin hazırkı vəziyyəti keyfiyyətinə görə əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənən geniş təlim proqramları kompleksi ilə xarakterizə olunur. Kompüterin öyrənilməsi dedikdə kompüterdən təlim fəaliyyətinin idarə olunması vasitəsi kimi istifadə nəzərdə tutulur.

Müəllimlər kompüter təlimindən istifadə edərək öz tədris proqramlarını yaradırdılar və onlar peşəkar proqramçı olmadıqlarından onların yaratdığı proqramlar o qədər də səmərəli olmurdu. Buna görə də təlimin effektivliyinə müsbət mənada təsir göstərməyən çoxlu sayda primitiv təlim proqramları mövcuddur. Müəllimin vəzifəsi təlim proqramları hazırlamaq deyil, müasir metodik, psixoloji və pedaqoji tələblərə cavab verən hazır yüksək keyfiyyətli proqramlardan istifadə etməkdir.

Texnologiyanın inkişafı, müasir kompüter texnologiyalarının istifadəsi ilə tədrisin fərdiləşdirilməsi texnologiyasının imkanlarını birləşdirməyə imkan verir. Fərdiləşdirilmiş öyrənmə məqsədini təmin etmək üçün nəzərdə tutulmuş metodologiya adaptiv öyrənmə adlanır. Adaptiv öyrənmə prinsiplərini özündə birləşdirən texnologiyalar fərdi öyrənmə ilə fərdi öyrənənlər üçün metodlar, eləcə də öyrənmənin sürətini tənzimləmək üçün verilənlərə əsaslanan yanaşmadan istifadə edir.

Şagirdin fərdiliyini, potensialını, qabiliyyətlərini qorumaq və daha da inkişaf etdirmək yollarının axtarışı öyrənmənin fərdiləşdirilməsi konsepsiyalarının inkişafına səbəb oldu. Fərdiləşdirmə şagirdin təlim fəaliyyətinin məzmununu, metodlarını və tempini onun xüsusiyyətlərinə tam uyğunlaşdırmağa, problemin həllinin hər bir mərhələsində onun hərəkətlərinə nəzarət etməyə, şagird və müəllimin fəaliyyətinə vaxtında düzəlişlər etməyə, uyğunlaşmağa imkan verir. Bütün bunlar şagirdə vaxta qənaət etməyə, öz qüvvələrinin xərclənməsinə nəzarət etməyə, daha yüksək nəticələr əldə etməyə imkan verir.

İnformasiya modelləşdirməsinə öyrənərkən şagirdlər ətrafdakı reallığı dərk etməyin başqa bir üsulu ilə - kompüter modelləşdirmə üsulu ilə tanış olurlar. Kompüter modelləri ilə işləyən zaman yeni bilik və bacarıqlar əldə edilir. Əvvəllər əldə edilmiş bəzi biliklər və məlumatlar isə konkretləşdirilir və sistemləşdirilir.

Kompüter modelləşdirmə kursunun keçirilməsi şagirdlərə onların tədqiqat fəaliyyətində hansı sahəyə meyli olmalarını, qabiliyyətlərini müəyyən edir. Şagirdlərin isə tədqiqat bacarıqları müxtəlif üsullarla inkişaf etdirilməli, kurs boyu müxtəlif modellərlə kompüter təcrübələrini yerinə yetirməyə

maraq yaratmalı və yerinə yetirilməsi üçün daha mürəkkəb tapşırıqlar təklif edilməlidir. Beləliklə, əsas məqsəd şagirdlərin yaradıcılıq potensialının, təxəyyülünün inkişaf etdirilməsidir.

Modelləşdirmə məktəb informatika kursunun öyrənilməsində əsas olmaqla informatika kursunun bir çox bölmələrində mövcuddur. Modelləşdirmədə əsas anlayış qarşıya qoyulmuş məqsəddir. İnformatika kursunda təkcə riyazi modellər deyil, həm də informatikaya fənlərarası xarakter verən rəqəmlər, cədvəllər, proqramlar, alqoritmlər daxil olan informasiya modelləri də öyrənilir. Məktəbin informatika kursunun demək olar ki, bütün mövzuları modelləşdirmə, o cümlədən alqoritmlər və proqramlaşdırma ilə bağlıdır. Riyazi modelləşdirmə məsələlərinin həll edilməsində elektron cədvəllər ən ümumi və əlverişli alət mühitidir. Hər hansı prosesin, obyektin düsturlardan, tənliklərdən və digər riyazi əlaqələrdən istifadə etməklə riyaziyyat dilində davranış vəziyyətinin təsviri riyazi modeli təşkil edir. Riyazi modelin həyata keçirilməsi, giriş parametrlərinin dəyərlərindən çıxış parametrlərinin dəyərlərinin hesablanması üçün xüsusi bir metodun istifadəsidir. Elektron cədvəl texnologiyası riyazi modelin həyata keçirilməsi üsullarından biridir. Riyazi modelin həyata keçirilməsi üçün proqramlaşdırma dillərində proqramların tərtibi, Mathematics, MathCad, Mathematical Designer və s. kimi riyazi paketlərdən, modelləşdirmə üçün xüsusi proqram sistemlərindən istifadəni əhatə edən üsullar da mövcuddur. Belə vasitələrlə yaradılmış riyazi modellər kompüter riyazi modelləri adlanır.

İnformatika, riyaziyyat və fizikanın qarşılıqlı əlaqə ilə tədrisi, şagirdlərin tipik məsələlərin həlli vasitəsi kimi tətbiqi riyazi paketlərdən istifadə etmələrinə imkan verir. Modelləşdirmənin tədrisində ən mühüm vəzifə modelləri təhlil etmək və qurmaq bacarığının formalaşdırılmasıdır. Şagirdlər kompüter modelləri ilə işləyən zaman yeni bilik və bacarıqlar əldə edərək təfəkkürlərini də genişləndirirlər. Şagirdlərə yalnız təklif olunan modeli kompüterdə həyata keçirmək deyil, həm də ən aydın şəkildə, əldə edilən nəticələri göstərmək tapşırığı verilir. Bu zaman qrafiklərin, diaqramların, dinamik obyektlərin qurulması şagirdə kömək edə bilər, o, animasiya elementlərindən də istifadə edə bilər. Proqram adekvat interfeysə malik olmalı, istifadəçi ilə dialoq aparmalıdır. Bütün bunlar alqoritmlər və proqramlaşdırma sahəsində bilik və bacarıqlara olan əlavə tələbləri nəzərdə tutur, şagirdləri müasir paradıqmalardan və proqramlaşdırma sistemlərinin imkanlarını daha dolğun öyrənilməsi ilə tanış edir.

İnsanlar artıq neçə illərdir müxtəlif sahələrdə obyektləri, prosesləri, hadisələri öyrənmək üçün modelləşdirmədən istifadə edir. Modelləşdirməni öyrətməyə başlamazdan əvvəl şagirdlərin diqqətini öyrənilən obyektin aktuallığına yönəltmək lazımdır. Bu tədqiqatların nəticələri real obyektlərin və proseslərin xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsinə və təkmilləşdirilməsinə xidmət edir. Modelləşdirmə əsasən insan faktoruna əsaslanır və düşünülmüş qərarlar qəbul etməyə, hadisələrin mahiyyətini anlamağa, onları uyğunlaşdırmağa və ya idarə etmək bacarığını inkişaf etdirərək öz fəaliyyətinin nəticələrini qabaqcadan görməyə kömək edir. Kompüterlər sayəsində nəinki modelləşdirmənin əhatə dairəsi əhəmiyyətli dərəcədə genişlənir, həm də alınan nəticələrin hərtərəfli təhlili təmin edilir.

Modelləşdirmə vasitələrindən biri Microsoft Excel ofis proqramıdır. Microsoft Excel böyük həcmdə verilənləri təhlil etməyə imkan verən elektron cədvəl proqramıdır. Bu proqram vasitəsilə bir sıra riyazi, məntiqi, maliyyə, statistik və digər ixtisaslaşdırılmış funksiyalardan istifadə edilir, onların köməyi ilə müxtəlif cədvəllər bir-biri ilə əlaqələndirilir, ixtiyari verilənlərin təqdimat formatlarını seçərək iyerarxik strukturlar yaradıla bilər.

Riyazi hesablama proqramı olan Mathcad mühəndislik, hesablamaların aparılması, yayılması və saxlanması üçün olan bir proqramdır. Mathcad universal bir sistem olaraq elm və texnikanın istənilən sahəsində - riyazi metodların tətbiq olunduğu hər yerdə istifadə oluna bilər. Kompüter simulyasiyası yalnız kompüterin hesablama və qrafik imkanlarından tam istifadə edildikdə bir sıra üstünlüklərə malikdir ki, bu da müvafiq proqram təminatının müxtəlif imkanlarını həyata keçirməyə imkan verəcəkdir.

İnformasiya modelləşdirməsi təkcə kompüter elmində tədqiqat obyektini deyil, həm də idrak, təhsil və praktik fəaliyyətin ən mühüm yoludur. O, həm də elmi tədqiqat metodu və müstəqil fəaliyyət kimi də nəzərdən keçirilə bilər. “İnformasiya modelləşdirməsi” anlayışının ümumiləşdirici xarakteri onunla bağlıdır ki, informasiya ilə işləyərkən biz həmişə ya hazır informasiya modelləri ilə məşğul oluruq, ya da informasiya modellərini işləyib hazırlayırıq.

Pedaqogikada informasiya modelləşdirməsi üç aspektdə nəzərdən keçirilə bilər:

1. İdrak vasitəsidir, çünki informasiya modelinə uyğun gələn real obyekt, bu modeli təsvir etmək üçün istifadə olunan modelləşdirmə dilinin obyektləri haqqında yeni biliklərin əldə edilməsi modelin qurulması və tədqiqi prosesində baş verir;
2. Öyrənmə vasitəsidir, çünki öyrənmə prosesi əksər hallarda öyrənilən obyektin şifahi təsviri, qrafik təsviri kimi məlumat modellərinin işləməsi ilə əlaqələndirilir;
3. Tədqiqat obyektidir, çünki informasiya modeli özünəməxsus xüsusiyyətləri, xassələri, xüsusiyyətləri ilə müstəqil informasiya obyektini kimi qəbul edilə bilər.

Şagird baxımından bu cəhətlərin əsas fərqi ondan ibarətdir ki, birinci halda idrak fəaliyyəti prosesində şagird özü öyrəndiyi obyektin modelini öz təcrübəsinə, biliyinə, assosiasiyalarına əsaslanaraq qurur. İkinci halda şagirdə öyrənilən obyektin müəllim, dərslinin müəllifi və ya elmi nəzəriyyənin yaradıcısı tərəfindən hazırlanmış maketi verilir. Sonuncu halda, modellər toplusu tədqiq olunan obyektədir. Şagirdlər modelin nə olduğunu və modellərin hansı növləri olduğunu başa düşməlidirlər. Bu, şagirdlərin tədqiqat apararkən hər bir model üçün uyğun olan proqram təminatı mühitini və müvafiq alətləri seçib səmərəli istifadə edə bilmələri üçün zəruridir.

“Model”, “modelləşdirmə” terminləri bir-biri ilə sıx bağlıdır, ona görə də onları eyni zamanda müzakirə etmək məqsədəuyğundur. “Model” sözü latın sözü olaraq model, yəni ölçü, şəkil, üsul və s. deməkdir. “İnformatika” izahlı lüğətində model “həqiqi fiziki obyekt və ya proses, nəzəri konstruksiya, tədqiq olunan obyektin, prosesin və ya hadisənin hər hansı xassələrini əks etdirən informasiya təsviri” kimi başa düşülür.

Modelləşdirmə düşünülmüş qərarlar qəbul etməyə, öz fəaliyyətinin nəticələrini qabaqcadan görməyə kömək edir. Kompüterlər sayəsində nəinki modelləşdirmənin əhatə dairəsi əhəmiyyətli dərəcədə genişlənir, həm də alınan nəticələrin hərtərəfli təhlili təmin edilir.

Beləliklə, kompüter modelləşdirməsi informatika fənninin tədrisinin məqsəd və vəzifələrinin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır.

LEYLA QULIYEVA

Bakı Slayvan Universiteti
leyla.gencivan@gmail.com**QIYMƏTLƏNDİRMƏ ZAMANI ÜÇ PRİNSİPİN VƏHDƏTİNƏ DAİR**

Tezisdə qiymətləndirmə zamanı istifadə edilən üç prinsiplərin istifadəsi barədə qısa məlumat verilir. Qiymətləndirmə tədris edən və təhsil alan arasında olan bir prosesdir. Bundan əlavə burada öz yoldaşlarının qiymətləndirilməsi də bu prosesə daxil edilə bilinər və bu proseslər həm online və əyani tədris zamanı həyata keçirilə bilinər.

Açar sözlər: təhsil, qiymətləndirmə, tədris, öyrənən, müəllim

Müasir təhsil prinsiplərindən ilk öndə duranlardan biri, qiymətləndirmədir. Qiymətləndirmə tələbənin bilik, anlayış və ya bacarıqlara yiyələnməsi haqqında mühakimə formalaşdırmaq prosesidir. Təbii ki, öyrənmə prosesi fərdlərə edilə bilməz, bu, onlarla birlikdə edilərsə, daha məhsuldar və səmərəli olar. Şagirdlər digər yoldaşlarının tapşırıqına necə cavab verdiyini müşahidə etməyə həvəsləndirilərək, qiymətləndirmə meyarlarını öz işlərinə tətbiq etməyə başladıda prosesə həvəslə yanaşacaqlar. Hər bir ölkənin təhsil proqramı üçün “qiymətləndirmə sxemini” təşkil edən bir sıra qiymətləndirmə tapşırıqları daxil edilməlidir. Proqram ümumiləşdirilmiş və aşağıda daha ətraflı təsvir edilən üç prinsipə cavab verməlidir.

Təhsil: qiymətləndirmə proseslərində təhsil alanların öyrənməyə və ya əvvəlki öyrəndiklərinin hər ikisinin ümumi cəm formasında biliklərini möhkəmləndirməyə kömək etməlidir.

Etik: qiymətləndirmə prosesləri ədalətli və şəffaf olmalı və cinsi, etnik mənsubiyyət, din və ya inanc, yaşa, sinfə və ya fiziki qüsürünə görə ayrı-seçkiliyə yol verməməlidir.

Tənzimləyici: qiymətləndirmə prosesləri və onun qaydaları, prosedurları və təlimatlarında təfərrüatlı şəkildə göstəriləyi kimi tədris müəssisəsinin gözləntilərinə uyğun olmalıdır. Onlayn qiymətləndirmə zamanı da bu prinsiplər diqqətlə nəzərdən keçirilməlidir.

Təhsil prinsipləri: Qiymətləndirmə tapşırıqları kurikulumun, tədris və təlim prosesinin tərkib hissəsini təşkil etməlidir. Proqram boyu formativ və summativ qiymətləndirmənin uyğun qarışığı olmalıdır, mümkün olduqda, summativ qiymətləndirmələrdən formativ olaraq istifadə edilməlidir. Həddindən artıq və lazımsız qiymətləndirmədən qaçmaq lazımdır (nəzərdə tutulan təlim nəticəsi adətən təkrar qiymətləndirilməməlidir). Tələbələr biliklərin alışı-verişi sürətli olmalı və mümkün olduqda müsbət, həvəsləndirici şərhlər və gələcək təkmilləşdirmə üçün göstərişlərdən ibarət olmalıdır. İşçi heyətin tələbələrlə əlaqəsi onlarla biliyin yoxlanılması üçün potensial mexanizmdir.

Həmyaşıdların qiymətləndirilməsindən (şagirdlərin işinin digər tələbələr tərəfindən qiymətləndirilməsi) sürətli rəy təmin etmək və qiymətləndirmə meyarlarını və qiymətləndirmə şkalalarını başa düşmək üçün xüsusilə formativ şəkildə istifadə edilə bilinər.

Qiymətləndirmə sxemi tələbələrə proqramın sonuna kimi bütün nəzərdə tutulan təlim nəticələrinə nail olduqlarını nümayiş etdirməyə imkan verməlidir. Tələbələr qiymətləndirmə tapşırıqları, qiymətləndirmə sxemi və proqram bölmələri üçün qiymətləndirmə meyarları haqqında əvvəlcədən məlumatlandırılmalıdırlar. Şagirdlərə qiymətləndirmənin tələblərini başa düşməyə kömək edilməlidir, Məsələn, rəhbərlik, repetitorlarla müzakirə, nümunəvi cavablar və ya həmyaşıdların qiymətləndirilməsi vasitəsilə.

Tələbələr qiymətləndirmə qərarını sorgulamaq və ya ona etiraz etmək istədikləri təqdirdə əməl etməli olduqları prosedur haqqında məlumatlandırılmalıdırlar. Qiymətləndirmə prosesi cins, etnik mənsubiyyət, din və ya əqidə, yaşa, sinfə və ya əlilliyə görə qərəzli olmamalıdır.

Tələbələrin qiymətləndirmə sxeminin səmərəliliyini qiymətləndirməlidirlər (məsələn, proqram vaxtaşırı nəzərdən keçirilməlidir). Qiymətləndirmənin onlayn keçirildiyi yerlərdə qiymətləndirmədən əvvəl tələbələrə aydın izahatlar və təlimatlar verilməlidir.

Qiymətləndirmə sxemi tələbələrin nailiyyətlərinə dair kifayət qədər sübut təqdim etməlidir ki, onların proqram vasitəsilə irəliləməsi və nəzərdə tutulan akademik ixtisasın verilməsi ilə bağlı sağlam

qərarlar qəbul edilsin. Qiymətləndirmə tapşırıqları tələbələrə nəzərdə tutulan nəticənin səviyyəsinə uyğun nailiyyət nümayiş etdirməyə imkan verməlidir.

Qiymətləndirmə tapşırıqlarında müxtəlifliyə nail olmaq, müəyyən vaxtlarda qiymətləndirmənin lazımsız konsentrasiyasından qaçmaq və proqram vasitəsilə intellektual inkişafı əks etdirmək üçün qiymətləndirmə tapşırıqları proqram boyu idarə olunmalıdır.

Qiymətləndirmə zamanı, qarşıya qoyulan tələblərə əsasən və təhsil alanları nəzərə alaraq həyata keçirilməlidir. İstər onlayn istərsə də əyani tədris zamanı qiymətləndirmə prosesi ədalətli və şəffaf təşkil edilməli, auditoriyada tədris edən və təhsil alanla nə qaranlıq və ya xoş olmayan hadisələr baş verməsinə zəmin yaradılmamalıdır.

GÜLNARƏ SƏFƏROVA
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Sfrovagulnar194@gmail.com

BİOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ ŞAĞIRD NALIYYƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Tezisdə təlim prosesində müvafiq əksəlaqənin təmin edilməsi üçün şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi sisteminin olmasının çox mühüm olması məsələlərinə toxunulur.

Biologiya dərslərində də müasir təlimə uyğun olaraq qiymətləndirmə növlərinə ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsi (diaqnostik qiymətləndirmə), irəliləyişlərin monitorinqi (formativ qiymətləndirmə), yekun (summativ qiymətləndirmə) aiddir.

Açar sözlər: *qiymətləndirmə, təlim, metod, standart, şagird nailiyyətləri*

Müasir dövrdə təhsilin keyfiyyətinin idarə olunması, inkişaf dinamikasının izlənməsi və proqramlaşdırılması üçün real vəziyyətin öyrənilməsi vacib məsələlərdən biridir. Bu işdə qiymətləndirmə mühüm pedaqoji vasitədir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər kabinetinin 13 yanvar 2009-cu il tarixli 9№-li qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sistemində Qiymətləndirmə Konsepsiyası” çərçivə sənədi təsdiq olunmuşdur. Sənəddə müasir dövrdə şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi sahəsində mövcud olan problemlər, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirmə növləri, qiymətləndirmə standartlarının və qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması və sair məsələlər qərarlaşdırılmışdır.

Təlim prosesində müvafiq əksəlaqənin təmin edilməsi üçün şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi sisteminin olması çox mühümdür. Bu sistemə aşağıdakılar daxildir:

- qiymətləndirmə üsulları (onların çeviklik, uyğunluq, fərqləndirilmə dərəcəsi və s.)
- qiymətləndirmənin ümumi meyarlarının məzmunu.

Biologiya dərslərində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi şagirdlərin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq bacarıqları haqqında məlumatların toplanması prosesi kimi qəbul edilir və aşağıdakı məqsədlərə xidmət edir:

- şagirdin irəliləyişlərinin (geriləmələrinin) izlənməsi (monitorinqi). Məs: VI sinifdə keçirilən “Heyvanlarda tənəffüs” mövzusu ilə, VIII sinifdə keçirilən “Tənəffüs sistemi” mövzusu arasında şagirdin irəliləyişlərinin və ya geriləməsinin izlənməsidir.

- təlim prosesində qərarların qəbulu;
- şagirdin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi.

Qiymətləndirmə və təlim prosesləri təhsilin qarşılıqlı əlaqədə olan iki tərəfi kimi götürülməlidir. Sistemli proses olan qiymətləndirmə-təlim nəticələri ilə maraqlı tərəflər arasında səmərəli əks-əlaqə vasitəsi kimi aşağıdakı komponentləri əhatə etməklə qurulur.

• **Qiymətləndirmə məlumatları.** Bunlara şagirdlərin nailiyyətlərini və təlimə münasibətlərini, müəllimin hazırlıq səviyyəsini, fənn kurikulumlarının səciyyəvi cəhətlərini, təlim resurslarının bölgüsünü əks etdirən məlumatlar və fəaliyyətlərin icra mexanizmləri daxildir.

• **Məlumatların toplanması.** Bu proses test yoxlamalarının keçirilməsi, şagird tapşırıqlarının yoxlanılması, sinifdə müsahibələrin aparılması, layihələrin yerinə yetirilməsi, şagirdlərin və müəllimlərin fəaliyyətlərinin müşahidəsi, qiymət cədvəlləri və digər məktəb sənədlərinin təhlili kimi üsullarla həyata keçirilir.

• **Qiymətləndirmə nəticələri.** Həmin nəticələrdən tədris prosesinin planlaşdırılması və istiqamətləndirilməsi, qiymət ballarının hesablanması, müqayisələrin aparılması, təhsil sənədlərinin və lisenziyaların verilməsi, təhsilin bir pilləsindən digərinə keçilməsi, pedaqoji nəzəriyyələrin formalaşdırılması, təhsil siyasətinin qurulması və onun təsirliliyinin monitorinqinin aparılması, təlim resurslarının bölgüsü, təhsilin keyfiyyətinin dəyərləndirilməsində istifadə olunur, eyni zamanda geniş ictimaiyyəti məlumatlandırmaq məqsədi daşıyır.

• **Qiymətləndirmə standartları.** Bu standartlar təhsilin keyfiyyətini qiymətləndirmək üçün əsas meyarları təyin edir, şagird nailiyyətlərinin və təhsil imkanlarının qarşılıqlı dəyərləndirilməsi

üçün istifadə olunan qiymətləndirmə üsulları və vasitələrinin keyfiyyətini təsvir edir, qiymətləndirmə prosesinin qanuniliyinə zəmanət verir.

Bütün növ qiymətləndirmələrin aparılmasında aşağıdakı prinsiplərə riayət olunur:

- ✓ məqsədəuyğunluq;
- ✓ nailiyyətlərin və təhsil imkanlarının qarşılıqlı dəyərləndirilməsi;
- ✓ toplanmış məlumatların keyfiyyətə müvafiqliyinin və etibarlılığının təmin olunması;
- ✓ qiymətləndirmədə şəffaflıq, ədalətlik, qarşılıqlı razılaşma və əməkdaşlıq;
- ✓ təlim fəaliyyətində qiymətləndirmə nəticələrinin inkişafetdirici rolunun təmin olunması.

Biologiya dərslərində də müasir təlimə uyğun olaraq qiymətləndirmə növləri aşağıdakılardır.

1. İlkin səviyyənin qiymətləndirilməsi (diaqnostik qiymətləndirmə). Diaqnostik qiymətləndirmə şagirdin bilik və bacarıqlarının ilkin səviyyəsini müəyyənləşdirməklə, birbaşa müəllimin təlim strategiyalarının seçilməsinə xidmət edir. Biologiya dərslərində öyrənilərə Təbiəti Sevirsinizmi?, Bitkilər necə çoxalır? Quşlar niyə köçəri həyat tərzini keçirir? kimi suallar verməklə, sinifdə uşaqlarla əməkdaşlıq bacarıqlarına, müsahibə, söhbət və başqa üsullarla ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsini aparmaq olar.

2. İrəliləyişlərin monitorinqi (formativ qiymətləndirmə). Şagirdə təsadüfi, gözlənilməz şəraitlərdən müdafiə olunma hissi yaranır. O, daha yaxşı nailiyyətlər əldə etmək imkanı əldə edir ki, o da şagirdə öz nəticələrini təkmilləşdirmək həvəsini yaratmaqla təlimin keyfiyyətini artırır. Quşlar sinfi mövzusunun tədris edərək öyrədən yazılı və şifahi sorğu, referatlar, mətnqurma, fikri idarəetmə kimi meyarlardan istifadə etməklə formativ qiymətləndirmə apara bilər.

3. Yekun (summativ qiymətləndirmə). Summativ qiymətləndirmə hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsi ilə bağlı təhsilalanların əldə etdiyi nailiyyətlərin müəyyən olunması məqsədilə aparılır. Summativ qiymətləndirmə aşağıdakı iki formada aparılır:

- ✓ hər bir fənn üzrə dərslərdə nəzərdə tutulmuş hər bölmənin daxilində və ya bölmənin sonunda keçirilən kiçik summativ qiymətləndirmə;
- ✓ hər yarımilin sonunda keçirilən böyük summativ qiymətləndirmə.

XI sinif biologiya dərslərində I fəsil sonunda summativ qiymətləndirməni test üsulu ilə keçirtmək daha məqsədəuyğundur. Eyni zamanda biologiya dərslərində summativ qiymətləndirməni siniflər arasında fəndaxili əlaqə yaratmaqla, müxtəlif metod və üsullardan istifadə etməklə də keçirtmək olar.

Qiymətləndirmə zamanı yalnız informasiyanın mənimsənilməsi deyil, həm də vətəndaş mövqeyi və cəmiyyətin həyatında fəal iştirak üçün zəruri olan bilik, bacarıq və münasibətlərin əldə edilməsi, demokratik cəmiyyətin dəyərlərinin formalaşdırılması məsələləri əsas götürülməlidir. Qiymətləndirmə uşaq və gənclərin maksimum və minimum bilik və bacarıqları necə mənimsəmələri, onları tətbiq edə bilmələri istiqamətində aparılmalıdır. Qiymətləndirmədə bir sıra məsələlərə diqqət yetirilməlidir:

- ✓ uşağın dərslər prinsiplərinə uyğun bilik və bacarıqları nə dərəcədə malik olması;
- ✓ ətrafda baş verən hadisələri təhlil edə və onları izah edə bilməsi;
- ✓ dərslərin mahiyyətini, məqsəd və vəzifələrini necə dərk etməsi;
- ✓ həyatı bacarıqlarını yaşına uyğun tətbiq edə bilməsi;
- ✓ problemi dərk edərək, onun həlli yollarını necə tapması.

GÜNEL QASIMOVA

*Ordubad rayon Aşağı Əylis kənd
tam orta məktəb, coğrafiya müəllimi
gunelqasimova1994@inbox.ru*

ÜMUMİ TƏHSİL SİSTEMİNDƏ ŞAĞIRD NAİLİYYƏTLƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏ MONİTORİNQİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ FƏNN MÜƏLLİMİN BAXIŞLARI

Məruzə ümumi təhsil sistemində şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi məsələlərinə həsr olunub.

Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi və monitorinqi sistemi qəbul edilmiş standartlara müvafiq bilik və bacarıqların qazanılması üçün şagirdin fəaliyyətini fasiləsiz stimullaşdırır, onların daha yüksək səviyyəli standartları mənimsəməsi üçün müvafiq şərait yaradır. Optimal vəziyyətdə heç bir şagird tədris ili müddətində geri qalmır, əksinə, hər bir şagirdin nailiyyəti diqqət mərkəzində saxlanılır. Bu kontekstdən yanaşdıqda, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsini davamlı, dinamik və qeyri-rəsmi proses kimi səciyyələndirmək olar. Bu prosesdə müəllimlərin şagirdlər üzərində müşahidəsi, sinif işlərinin və ev tapşırıqlarının şagirdlər tərəfindən yerinə yetirilməsi, şagirdlərin yazılı və şifahi cavabları mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Açar sözlər: *ümumi təhsil, qiymətləndirmə, monitorinq, şagird nailiyyəti, təhsil proqramı*

Keyfiyyətli təhsil dövlətin, cəmiyyətin və təhsilənlərin təhsil sistemində olan sosial tələbi kimi xarakterizə olunur desək yanlışdır. Təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə nail olmaq – təhsil sferasında həyata keçirilən bütün islahatların əsas məqsədini təşkil edir.

Şagirdin təlim nəticələri təhsilin keyfiyyətinin müəyyən edilməsində əsas göstəricidir və bu nəticələrin obyektiv qiymətləndirilməsi keyfiyyəti üzə çıxaran etibarlı qaynaq sayılır.

Şagirdin hər hansı bir fəndən müəyyən mövzu, bölmə və ya tam kurs üzrə bilik və bacarıqlarının səviyyəsi, yəni nailiyyət səviyyəsi onun göstərdiyi təlim nəticələrinin müvafiq qiymətləndirmə standartları ilə müqayisə olunması müəyyən edilir.

Ümumi təhsil sistemində tətbiq edilən yeni qiymətləndirmə sistemi ümumi təhsildə bütün fəaliyyətləri qiymətləndirən və onların müəyyən olunmuş uyğun standartlara yönəlik inkişaf etməsini təmin edən bir mexanizm kimi ortaya qoyulub. Bu səbəbdən, şagirdin təlim fəaliyyətlərinin ardıcıl və sistemlik şəkildə qiymətləndirilməsi yeni qiymətləndirmə sisteminin əsasını təşkil edir. “Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil sahəsində qiymətləndirmə Konsepsiyası”nda və onun əsasında işlənib hazırlanan təlimatlarda bu qiymətləndirmə sisteminin mahiyyəti, əsas xüsusiyyətləri və növləri, habelə hər bir növün mahiyyəti, məzmunu və aparılması qaydaları öz əksini tapıb.

Şagird nailiyyətinin qiymətləndirilməsi 3 əsas istiqamətdə aparılır:

1. Məktəbdaxili;
2. Milli;
3. Beynəlxalq.

Mahiyyət etibarlı ilə bunlar yeni qiymətləndirmə sistemində daxil olan və müstəqil fəaliyyət göstərən alt-sistemlər kimi təsnif edilir. Məktəbdaxili qiymətləndirmə onların arasında ən əhatəli və əhəmiyyətli qiymətləndirmə növü hesab olunur.

Məktəbdaxili qiymətləndirmənin əsasını təşkil edən şagird irəliləyişlərinin monitorinqi sistemi dərs ili müddətində şagirdin təlim, müəllimin tədris fəaliyyətini fənn üzrə müəyyən edilmiş təlim nəticələrinin qazanılmasına yönləndirən və dərs ilinin axırında hər iki tərəfin fəaliyyətini qiymətləndirməyə şərait yaradan texnologiya kimi təşəkkül tapıb.

Hazırkı dövrdə təhsil sisteminin monitorinqi təhsil keyfiyyətinə nəzarəti təmin edən ən önəmli mexanizm hesab edilir.

Şagird nailiyyətlərinin monitorinqindən əldə edilən məlumatların köməyiylə məktəb fəaliyyətinin cari vəziyyətinin sistemlik və obyektiv şəkildə proqnozlaşdırılması mümkündür.

Təhsildə monitoring və qiymətləndirmənin ən böyük fərqi monitoringin nəticələrindən proses davam etdiyi müddətcə prosesin səmərəliliyində və müəyyən düzəlişlərin edilməsində istifadənin mümkünlüyü ilə şərtlənir. Monitoring fəaliyyətin cari vəziyyətini – statusunu müəyyənləşdirir. Qiymətləndirmə isə, öz növbəsində, fəaliyyətin təsirini müəyyən etdiyi üçün monitoring məqsədilə onun nəticələrindən istifadə yalnız növbəti dərslərində və ya növbəti qiymətləndirmə proqramı həyata keçirilərkən mümkündür. Məktəbdaxili qiymətləndirmənin nəticəsi olaraq, şagirdlərin göstəriciləri dövlət standartlarına müvafiq olması baxımından müqayisə edilə bilər. Lakin şagirdlərlə ən çox kontaktda olan müəllimlər göstəricilərdə geri qalan şagirdlərə kömək etmək üçün dərslər ili müddətində hər zaman belə statistik göstəricilərə malik olmur, sadəcə qiymətləndirmənin müxtəlif metod və vasitələrindən istifadə etməklə öz müşahidələrini əsas götürürlər. Elə buna görə də, inkişaf etmiş təhsil sisteminə malik əksər ölkələrdə şagird nailiyyətlərinin monitoringinin aparılması məktəbin müəllimlərinin üzərinə düşür. Çünki təlim və tədrisdə geri qalan şagirdlər barəsində informasiya əldə etmək üçün müəllimlər tərəfindən məktəbdaxili qiymətləndirmənin xüsusi növü olan formativ qiymətləndirmə istifadə edilir. Bununla da, heç bir şagird diqqətdən yayınmış olmur.

Şagird nailiyyətləri və irəliləyişlərinin monitoringi məktəbdaxili qiymətləndirmənin xüsusi növü - formativ qiymətləndirmə vasitəsilə müəllimlər və məktəb rəhbərləri tərəfindən bir sıra mərhələlərlə həyata keçirilir:

- mövcud qiymətləndirmə normalarının və şifahi sorğular əsasında aparılan cari qiymətləndirmə qaydalarının təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə həyata keçirilən formativlər, bəhslər və bölmələr üzrə yekun, yəni kiçik summativ qiymətləndirmə;

- mövzular və fəaliyyət tapşırıqları üzrə öncədən hazırlanmış qiymətləndirmə sxemləri və digər təsviri-deskriptiv qiymətləndirmə üsullarından istifadə etməklə şagirdin fəaliyyəti təsvir edilir;

- yarımillər üzrə yekun – böyük summativ qiymətləndirmə, bu zaman yarımillər üzrə mövcud qiymətləndirmələrin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə ümumi monitoringlərin davamı olaraq, bu qiymətləndirməni müəllimlər və məktəb rəhbərləri həyata keçirir, nəzarətçi və yoxlayıcılar da cəlb olunmaqla, dekabr və may aylarının axırını həftəsində xüsusi cədvəl əsasında aparılır, nəticələr təhlil edilir, hesabat verilir.

Fənlər üzrə məzmun standartlarının müəyyən edilməsində əsas məqsəd həmin standartların şagird tərəfindən mənimsənilməsi istiqamətində hədəflərin təyin edilməsidir. Qəbul edilmiş standartlara uyğun bilik və bacarıqlara nail olmaq üçün şagirdin fəaliyyəti fasiləsiz stimullaşdırılmalı, onların daha yüksək səviyyəli standartları mənimsəməsi üçün müvafiq şərait yaradılmalıdır. Optimal vəziyyətdə heç bir şagirdin tədris ili boyunca geri qalmasına imkan verilməməli, əksinə, hər bir şagirdin nailiyyəti diqqət mərkəzində olmalıdır. Bu baxımdan, şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi davamlı, dinamik və qeyri-rəsmi prosesdir. Bu prosesdə müəllimlərin şagirdlər üzərində müşahidəsi, sinif işlərinin və ev tapşırıqlarının şagirdlər tərəfindən yerinə yetirilməsi, şagirdlərin yazılı və şifahi cavabları mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Düzgün aparılmış qiymətləndirmənin nəticələri müəllimin fəaliyyəti, bu fəaliyyətin şagirdlərin tələbatını nə dərəcədə qarşılamaı, eyni zamanda, təhsil proqramında, planlaşdırmada və dərsləklərdə müvafiq dəyişikliklərin aparılması zərurəti barəsində qərar qəbul etməyə imkan verir.

Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi şagirdin biliklər qazanması, onlardan istifadə etməsi və nəticə çıxarmaq bacarıqları barəsində informasiyaların toplanması prosesi kimi xarakterizə edilir və aşağıdakı məqsədləri hədəf alır:

- şagirdin nailiyyətinin və ya geriləmələrinin monitoringi;
- təlim prosesində qərarların qəbul edilməsi;
- şagirdin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi;
- kurikulumun, yəni təhsil proqramının qiymətləndirilməsi.

Hər bir fənn kurikulumunda məzmun standartları və onların mənimsənilməsi üçün istifadə edilən strategiyalarla bərabər, əldə olunmuş təlim nəticələrinin, qazanılmış bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi məqsədi ilə uyğun qiymətləndirmə standartlarının nümunələri də istifadə olunur.

Milli qiymətləndirmə mövcud təhsil proqramlarının real tələbata uyğunluğunu araşdırmağa, onların keyfiyyətini müəyyən etməyə imkan yaradır, eyni zamanda, milli qiymətləndirmələrin nəticələri ölkənin təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün əsas informasiya bazası rolunu oynayır.

BÖLMƏ 6. Ümumi təhsil pilləsində tərbiyə işinin aktual məsələləri**GÜLXARƏ TARVERDİYEVA***Naxçıvan Şəhər Təhsil Şöbəsi**Metodkabinet müdiri**gulxare.t@gmail.com***İBTİDAİ SINIFLƏRİN “AZƏRBAYCAN DİLİ” DƏRSLİKLƏRİNDƏ
VƏTƏNPƏRVƏRLİK TƏRBIYƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Müasir dövrdə şagirdlərin vətəninə, millətinə, ana dilinə, dövlət rəmzlərinə, milli-mənəvi dəyərlərinə, soyköünə bağlılığı, milli ruhda tərbiyəsi mühüm məsələlərdən biridir. Bu baxımdan məqalədə ibtidai siniflərin “Azərbaycan dili” dərsləklərində vətənpərvərlik tərbiyəsindən, bu tərbiyənin şagirdlərin şəxsiyyət kimi formalaşmasında rolundan danışılır.

Açar sözlər: *vətənpərvərlik, ibtidai sinif, milli ruh, şəxsiyyətin formalaşması*

Doğma yurdumuz Azərbaycan bizim ana vətənimizdir. Azərbaycan bizə əcdadlarımızın əmanətidir. Əmanət olan bu Vətəni qorumaq hər bir vətəndaşın borcudur. Vətəni qorumaq üçün onu sevmək və sevdirmək lazımdır. Azərbaycan xalqı gələcəyimiz olan gənc nəslin vətənə məhəbbət, xalqa, elinə və obasına hörmət, soyköünə, öz ata-babalarının ənənələrinə sədaqət ruhunda tərbiyə olunmasına həmişə böyük məsuliyyətlə yanaşmış və ona həyati əhəmiyyətli məsələ kimi baxmışdır. Azərbaycanımız üçün əsl vətəndaş yetişdirmək böyük gələcəyimiz naminə ən mühüm vəzifə kimi təhsilimizin qarşısında durur. Ölkəmizin təhsil siyasətində də təhsilalanlarda vətənpərvərlik hisslərinin tərbiyə olunması, uşaqlarda milli ruhun aşılınması mühüm istiqamətlərdən biridir. Vətənpərvərlik tərbiyəsi ailədə başlayıb, bağçada, məktəbdə davam etməli, cəmiyyətdə formalaşmalıdır. Müasir dövrdə təhsilin qarşısında qoyulmuş fəal vətəndaşlar yetişdirmək vəzifəsi də məhz sistemli, ardıcıl aparılan vətənpərvərlik tərbiyəsi nəticəsində reallaşdırılır.

Vətənpərvərlik insanları Vətən yolunda qəhrəmanlığa və fədakarlığa, yüksək vətəndaşlıq mövqeyini nümayiş etdirməyə, namusla, qeyrətlə çalışmağa ruhlandırır. Müstəqil Azərbaycanımızın memarı və qurucusu olan ulu öndərimiz Heydər Əliyev vətənpərvərlik hisslərini yüksək qiymətləndirərək demişdir: “Bizim gənclər, təhsil alan nəslimiz gərək məktəblərdə ilk addımlarından vətənpərvərlik əhvali-ruhiyyəsi ilə tərbiyə olunsun. Bütün dərslər, xüsusən də humanitar fənlər gərək gənclərimizə Vətənə sədaqət, vətənpərvərlik ruhu aşılasın, tərbiyə etsin”.

Böyüməkdə olan nəslin vətənpərvərlik tərbiyəsində ibtidai sinif müəllimlərinin üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Onlar məktəbə qədəm qoyan uşaqların qəlbinə elə ilk günlərdən Vətənə məhəbbət toxumu səpməli, onu güclü vətənpərvərlik hissinə çevirməyə çalışmalıdırlar. Məktəbə yeni qədəm qoyan kiçikyaşlı məktəblilər qələm tutub yazı yazmağa, oxumağa başladığında yazıb oxuduqları ilk kəlmələr “Ana” və “Vətən” kəlmələri olur. Bu tərbiyənin əsasında şagirdlərə vətəninə, millətini, ana dilini, dövlət rəmzlərini, milli mənəvi dəyərlərini, dinini, tarixini, şanlı keçmişini, təbiətini, ədəbiyyatını, musiqisini, görkəmli nümayəndələrini tanımaq, onlara hörmət və ehtiram hissi aşılamaq durur.

Vətənpərvərlik tərbiyəsinin aşılınmasında ibtidai sinif dərsləklərinin, xüsusi ilə də “Azərbaycan dili” dərsləklərinin xüsusi rolu vardır. I sinfin “Azərbaycan dili” dərsləyi ilk dərstdən balaca məktəbliləri vətənimizlə tanış edir, dövlət rəmzləri, bayrağın rəngləri, onların mənaları haqqında məlumat verilir. Şagirdlərə başa salınır ki, bayraq da Vətən qədər əzizdir. “Azərbaycan”, “Möcüzələr adası”, “Novruz bayramı”, “Ana dilim”, “Çağırır Vətən” mətnləri vasitəsilə şagirdlərə ölkəmizin coğrafiyası, milli sərvətlərimiz, adət-ənənələrimiz haqqında məlumat verilir. Dərsləkdəki “Ən gözəl yer”, “Qaranquşun Xocalı arzusu”, “Şuşanın yaraşığı”, “Azıx mağarası”, “Qobustana səyahət” mətnləri vasitəsilə kiçikyaşlı məktəblilərə vətənimizin gözəllikləri, zəngin yeraltı və yerüstü sərvətlərinin olması və buna görə də daim xain düşmənlərin təcavüzünə məruz qalması haqqında məlumatlar verilir. Ölkəmiz, onun təbiəti, təsərrüfatı, təbii sərvətləri haqqında verilən mətnlər

şagirdlərdə dərin iftixar hissi yaradır. Bu mətnlərin tədrisi zamanı şagirdlərə vətən tarixinin əsas məqamları mənimsədilir, ana dilinə sonsuz sevgi, doğma yurda məhəbbət, millətinə, dövlət atributlarına, milli-mənəvi dəyərlərinə dərin hörmət hissi aşılanır.

II sinfin “Azərbaycan dili” dərslində vətənpərvərlik mövzuları “Doğma məktəb”, “Uğurun sirri”, “Yaxşı nədir, pis nədir?”, “Ağıl dəryası”, “Vətən sevgisi”, “Doğma yurdun yovşanı”, “Bir parça torpaq”, “Vətənin keşiyində”, “Əsgərə hədiyyə”, “Mən sülhə səs verirəm”, “Qarabağ atının söhbəti”, “İçəri şəhər”, “Novruz bayramı”, “Dünyanın ən qədim xalçası”, “Qədim Oğuz eli”, “Sirli hekayə”, “Mayak”, “Ana təbiətin uşaqlara məktubu” kimi mətnlərlə davam etdirilir. Bu mətnlərdə ölkəmizin tarixi haqqında sistemli şəkildə uşaqların başa düşəcəyi tərzdə məlumatlar verilib. Şagirdlər Vətənimizin zəngin tarixi, xalqımızın zaman-zaman öz varlığını qorumaq üçün apardığı mübarizələr, azadlıq və müstəqillik uğrunda gedən mücadilələr haqqında biliklər əldə edirlər, bu biliklər onlarda vətənpərvərlik hissini daha da gücləndirir.

Vətənin görkəmli şəxsiyyətlərinin tanınması vətənpərvərlik tərbiyəsinin başlıca istiqamətlərindən biridir. III sinif “Azərbaycan dili” dərsləri bu baxımdan, xüsusilə təqdirəlayiqdir. Dərslərin məzmununu əks etdirən 8 bölmədən 6-da cəmlənmiş mövzular demək olar ki, bilavasitə vətənpərvərlik tərbiyəsinə xidmət edir. “Tarixi şəxsiyyətlər” bölməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Bu bölmədə “Müdrək rəhbər” (Heydər Əliyev haqqında), “Şair və hökmdar”, (M.P.Vaqif haqqında), “Müəllimdən hədiyyə” (Üzeyir Hacıbəyov haqqında), “İstedadlı şagird” (S.Vurğun haqqında), “Bahalı xalça” (M.F. Axundzadə haqqında), “Azərbaycanda ilk milli qəzet” (Həsən bəy Zərdabi haqqında), “Hop-hop” (M.Ə.Sabir, C.Məmmədquluzadə haqqında), “Sabirin ilk uşaq şeri”, “Üzeyir Hacıbəyli”, “Şah İsmayıl Xətai”, “Hacı Zeynalabdin Tağıyev”, “Cəfər Cabarlı” mətnlərində şagirdlərə vətənimiz üçün gecə-gündüz yorulmadan çalışan şəxsiyyətlər haqqında geniş məlumat verilir. Səməd Vurğunun “Azərbaycan” şeirində vətənin gözəlliklərindən, uca dağlarından, bol sulu çaylarından, bulaqlarından, füsunkar təbiətindən bəhs olunur. “Bayram payı”, “Dini bayramlarımız” mətnlərində şagirdlərə milli mənəvi dəyərlərimiz aşılanır. “Qobustan”, “Yallı rəqsi”, “Gəncə darvazası”, “Şirvanşahlar sarayı” mətnləri tarixi keçmişimizdən xəbər verir. Bu mətnlərdə verilən məlumatlar əsasında şagirdlər həm tarixin müəyyən mərhələlərində xalqımızın həyatında, yadellilərə qarşı mübarizədə, müstəqilliyimizin əldə olunmasında, dövlətçiliyimizin qorunmasında, mədəniyyətimizin, ədəbiyyatımızın inkişafında böyük rol oynamış qəhrəmanları, tarixi şəxsiyyətləri, mədəniyyət xadimlərimizi tanıyır, həm də onların həyat və mübarizə yolu timsalında vətənpərvər kimi yetişirlər.

IV sinif “Azərbaycan dili” dərsləri də bu cür mövzularla zəngindir. Eyvaz Zeynalovun “ Ən qiymətli ”, Rafiq Ələkbəroğlunun “Bir boşqab sıyıq” mətnlərində erməni işğalçılarına qarşı nifrət hissi aşılanır. “İtə ataram, yada satmaram!”, “Hazır yuva”, “Şəhidlər” (B. Vahabzadə), “Bayrağım”, “Əsgər marşı”, “Novruz bayramı” mətnləri şagirdlərdə doğma yurda məhəbbət hissini daha da gücləndirir. Bu mətnlər gələcəyimiz olan balalarımıza vətənimizi, dilimizi sevmək, torpaqlarımızı qorumaq, keçmişimizi, tariximizi öyrənmək, milli-mənəvi dəyərlərimizə sahib çıxmaq kimi ali hisslər aşılayır.

Bu gün dərslər sahəsində bir sıra işlər həyata keçirilir. Doğma Azərbaycanımızın gələcəyi üçün daha savadlı, dünyagörüşü geniş olan Vətəninə, xalqına, dövlətinə sadıq şəxsiyyətlər yetişdirilməsi üçün orta məktəb dərsləri hər zaman dəyişir və daha da təkmilləşdirilir. Yeniləşən dərslərdə torpaqlarımız uğrunda fədakarlıqla döyüşən Milli Qəhrəmanlarımızı, 44 günlük müharibədə qazandığımız qələbəyə görə öz sağlamlılıqlarını qurban verərək sinəsini Vətənə sipər etmiş qazilərimizi və gözünü qırpmadan düşmən üzərinə hücum edən bütün Vətən müharibəsi iştirakçılarımızı, öz qanları ilə qəhrəmanlıq səlnaməsi yazan şəhidlərimizi tanıtmalıyıq. Bu bir həqiqətdir ki, vətənpərvərlik insanda fədakarlıq, qəhrəmanlıq və məğlubedilməzlik hissi yaradır, apardığı mübarizədə onda inam hissini gücləndirir. Bir insan öz ölkəsi, vətəni haqqında nə qədər çox məlumatlı olarsa, torpağını da bir o qədər çox sevər. Onun milli sərvətlərinə, milli dəyərlərinə qırılmaz tellərlə bağlanar və onu qorumağı özünə borc hesab edər.

ŞƏHLA FƏTƏLİYEVƏ
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Dosent
mehdiyevasehla13@gmail.com

YENİ TƏLİM METODLARINDA EFFEKTİV MÜƏLLİM-ŞAĞIRD MÜNASİBƏTLƏRİNİN ROLU

Azərbaycan təhsilinin inkişaf istiqamətləri, yeniliklər, insan münasibətləri ön plana çəkilməmişdir.

Təhsil ümumilikdə insan münasibətlərindən bəhs edən prosesdir.

Şagirdlərlə münasibətdə demokratik üsuldan istifadə etməkdə istənilən müəllim öz pedaqoji fəaliyyətində yüksək nəticələrə nail ola bilər. Materialda qarşıya qoyulmuş məsələ ətraflı şərh olunmuşdur.

Açar sözlər: məktəb, müəllim, pedaqoq, üsul

XXI əsr insan həyatında kəskin dəyişikliklərlə müşayiət olunur. Bu dəyişikliklər gündəlik həyat tərziyimizə, iş həyatımıza, düşüncələrimizə təsir edir və bizim məsələlərə baxış və yanaşmalarımızın dəyişməsinə səbəb olur. Təhsilimizin inkişaf istiqamətləri “Azərbaycan Respublikasında təhsilin inkişafı üzrə Dövlət Strategiyası” sənədində ətraflı şəkildə verilmişdir.

Düzgün münasibət qurulmasa, əhəmiyyətli öyrənmə baş verə bilməz.

Təhsil ümumilikdə insan münasibətlərindən ibarət bir prosesdir. Əgər şagirdlərlə onların ehtiyacını qarşılayan pozitiv münasibət qurularsa, onları akademik fəaliyyətə cəlb etmək və nəticə göstərmələrini təmin etmək daha rahat olar. Bəs bu cür pozitiv münasibəti necə yaratmaq və qoruyub saxlamaq olar? Müəllim-şagird arasında olan pozitiv münasibət qarşılıqlı inam, hörmət və dəyər verməyə əsaslanan münasibətdir.

Pozitiv münasibət yaratmağın birinci mərhələsi sadəcə sevmək və onları olduqları kimi qəbul etməkdir. Pozitiv münasibət məktəbin akademik missiyasını uğurla yerinə yetirməsinə kömək olur. Pozitiv iş münasibətləri müəllimdən sərhədləri müəyyənləşdirməyi, şagirdlərə onlardan hansı davranışın gözlənildiyini düzgün ifadə etməyi həm özünün, həm də şagirdlərin məktəbdəki rollarını aydın şəkildə tərtib etməyini tələb edir. Müəllimlər öz rollarını və şagirdlərin rollarını müzakirə etməlidirlər, çünki bu cür söhbətlər şagirdlərə məsuliyyətini dərk etməyə kömək edir.

İnformasiyanın şagirdlərə çatdırılma forması onların bu informasiyanı qavramasında böyük rol oynayır. Belə ki, onlar müəllimdən neqativ enerji alsalar, təqdim etdiyimiz informasiyanın onlar üçün nə qədər vacib, əhəmiyyətli olmasından asılı olmayaraq onu qavramaq üçün səy göstərməyəcək və yadda saxlamayacaqdır.

Müəllim-şagird arasında olan pozitiv münasibətin dəqiq bir resepti olmasa da bu cür əlaqəni qurmaq üçün aşağıdakı bəzi təkliflərdən istifadə etmək olar:

- Tədris ili başlamazdan əvvəl şagirdlərə “Xoş gəlmisiniz” məktubu göndərərək onlarla görüşü necə səbrsizliklə gözlədiyimizi bildirmək. Bu strategiya xüsusi olaraq, ibtidai sinif şagirdləri ilə daha effektiv nəticə verir.

- Dərs ilinin əvvəlində hər sinfi bir-birinə bağlayan fəaliyyətlər həyata keçirmək.

- Şagirdləri hər gün sinif otağının qapısında qarşılayaraq salamlamaq və s.

Bu kimi yanaşma müəllimdən həm də humanizm prinsiplərinə əsaslanan pedaqoji ünsiyyətin qurulmasını tələb edir. Tədrisin bu cür təşkili müəllimin qarşısına qoyulmuş kifayət qədər çətin bir pedaqoji tapşırıqdır və çox vaxt psixoloji bilik, bacarıq və vərdişlərin olmaması nəticəsində müəllimlər şagirdlərlə ünsiyyətlərində düzgün qarşılıqlı əlaqədə ola bilmirlər. Müəllim şagirdlərlə olan pedaqoji ünsiyyətdə 2 üslubdan istifadə edə bilər:

1) Demokratik üslub

2) Avtoritar üslub

Demokratik üslubda şagird ünsiyyətdə bərabərhüquqlu tərəfdaş kimi görülür. Müəllim şagirdləri qərar qəbul etməyə çağırır, onların fərdi xüsusiyyətlərini də nəzərə alır, mühakimələrimizdə

müstəqil olmalarına həvəsləndirir. Demokratik üslubda ünsiyyət quran müəllimin şagirdlərində özünüqiymətləndirmə yuxarı səviyyədə müşahidə olunur.

Avtoritar üslubda isə şagird bərabərhüquqlu partnyor kimi deyil, pedaqoji fəaliyyəti obyektiv olaraq görülür. Müəllim birtərəfli qərar qəbul edir, şagirdlərdə tələb etdiklərinin yerinə yetirilməsinə səthi şəkildə nəzarət edir, şagirdlərin fikrini və stiasiyanı nəzərə almadan öz haqqından istifadə edir və verdiyi qərarları şagirdlər qarşısında əsaslandırır. Bu cür ünsiyyətin əsas metodları əmr və nəsihətlərdir.

Əlbəttə ki, pedaqoji fəaliyyətdə demokratik ünsiyyət üslubundan istifadə etmək məqsədəuyğundur. Müəllim-şagird dialoqunda vacib olan xüsusiyyətlər, hətta yanlış olsa belə, şagirdin fikrinə dözümlülük nümayiş etdirmək, öz mövqeyinə tənqidi yanaşmaq, şagirdə qarşı pedaqoji optimizm və inam göstərmək, şagirdin səhvetmə haqqını qəbul etmək hesab olunur.

Humanizm pedaqoji ünsiyyətdə səriştəni şərtləndirən ən vacib məsələlərdən biridir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, şagirdlərlə olan optimal ünsiyyət əmr və tabe olmaq dili deyil, qarşılıqlı inama əsaslanan dildir. Bundan başqa optimal ünsiyyət həm də açıq şəkildə aparılan pedaqoji ünsiyyətdir.

Həssaslıq. Bu şagirdlə olan qarşılıqlı fəaliyyətin hər bir aspektində lazımı normanı qorumaqdır. Həssaslıq dedikdə sərhədləri aşmadan sadə, təbii söhbət etmək, şagirdin müstəqil düşüncəsinə xələl gətirmədən ona tələblər qoymaq, gülünc obyektinə çevrilmədən, kobudluq etmədən ciddi olmaq və s. hesab oluna bilər.

Empatiya. Həssaslıqla yanaşı, pedaqoji fəaliyyətdə geniş müzakirə olunan məsələlərdəndir. Hər bir müəllim sinifdə ədəbi dildən istifadə etməyə çalışmalıdır.

- Müəllim şagirddən bir-biri ilə hörmətlə danışmağını istəyir və s.

Bütün dövrlərdə müəllim-şagird münasibət və müraciətlərində meyarlar gözlənilməlidir. Müasir dövrdə elmin, texnikanın sürətlə inkişaf etdiyi dövrdə belə bu nümunəvi münasibətlər qorunub saxlanılmalıdır. Yaxşı müəllim şagirdin üstünə qışqırmır və ona yüksək tonla əmr vermir.

Beləliklə, bütün bu sadaladıqlarımızdan bu nəticəyə gələ bilərik ki, müəllimin şagirdlə söhbətində istifadə etdiyi sözlərin şagirdin hər sahədə inkişafında böyük rolu vardır.

Bu cür ünsiyyət bu gün və bundan sonra da gələcək nəslin yüksək səviyyədə inkişafına güclü təkan verəcəkdir. Ölkə prezidenti İlham Əliyev təhsil haqqında söylədiyi fikirlər bir daha bu qənaətə gəlməyimizə əsas verir. "Təhsil Azərbaycanın davamlı inkişaf strategiyasının ən öncül istiqamətlərindən biridir".

EMİLYA HÜSEYNOVA

*Azərbaycan Dövlət Universiteti
Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Respublikasının Təhsil İnstitutu
elmlər doktoru proqramı üzrə doktorant
emilya.huseynova95@gmail.com*

FƏAL VƏTƏNDAŞLIQ MÖVQEYİ FORMALAŞDIRILMASINDA YUXARI SİNİF ŞAĞIRDLARI İLƏ APARILAN MƏKTƏBDƏNKƏNAR TƏDBİRLƏRİN ROLU

Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərdə, o cümlədən yuxarı sinif şagirdlərində fəal vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşdırılması üzrə işlər təlim prosesində və sinifdən xaric tədbirlərdə reallaşır. Lakin bununla iş bitmir. Məktəbdənkənar müəssisələrlə sıx əlaqədə təhsil ocaqları müxtəlif tərbiyələndirici, təhsilləndirici və inkişafetdirici tədbirləri həyata keçirirlər.

Açar sözlər: *vətəndaşlıq, fəal vətəndaşlıq, fəal vətəndaşlıq mövqeyi, yuxarı sinif şagirdləri, məktəbdənkənar iş*

Uşaq, yeniyetmə və gənclərlə həm ailədə, həm uşaq bağçasında, həm ümumtəhsil məktəblərində və kolleclərdə, institut və universitetlərdə müxtəlif xarakterli tərbiyəedici və təhsilləndirici işlər aparılır, tədbirlər həyata keçirilir. Həmin tədbirlər sırasında fəal vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşdırılması üzrə işlər xüsusi yer tutur. Yaşından asılı olmayaraq hər bir şəxsin belə bir mövqeyə yiyələnməsi, sözsüz, vacibdir. Məhz bu mövqeyə sahib olmaqla, vətənpərvərlik hissini yiyələnməklə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan cənab İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə erməni faşist işğalçılarına divan tutduq, qısa müddətdə torpaqlarımızı azad etdik.

Ümumtəhsil məktəblərində şagirdlərdə, o cümlədən yuxarı sinif şagirdlərində fəal vətəndaşlıq mövqeyinin formalaşdırılması üzrə işlər təlim prosesində və sinifdən xaric tədbirlərdə reallaşır. Lakin bununla iş bitmir. Məktəbdənkənar müəssisələrlə sıx əlaqədə təhsil ocaqları müxtəlif tərbiyələndirici, təhsilləndirici və inkişafetdirici tədbirləri həyata keçirirlər.

Məktəbdənkənar müəssisələrin uşaq və yeniyetmələrlə məktəb mikrorayonunda apardığı təlim-tərbiyəvi tədbirlər *məktəbdənkənar iş* hesab edilir.

Məktəbdənkənar müəssisələr dedikdə isə, böyüməkdə olan nəsillə təhsil müəssisəsindən kənar iş aparan dövlət və ictimai müəssisələr anlaşılır. Respublikamızda məktəbdənkənar müəssisələrin iki növü vardır: ümumi və xüsusi.

X-XI sinif şagirdlərində fəal vətəndaşlıq mövqeyinin tərbiyə olunmasında məktəbdənkənar vaxtlarda aparılan tərbiyəvi işlər böyük rol oynayır. Ölkəmizdə məktəbdənkənar müəssisələrin iki növü vardır: ümumi və xüsusi.

Ümumi məktəbdənkənar müəssisələrə uşaq yaradıcılıq evləri və sarayları, uşaq parkları aid oluna bilər. Bu məktəbdənkənar tərbiyəvi müəssisələrin təcrübədə özünü doğrultmuş şəbəkəsi vardır. Həmin tərbiyəvi müəssisələrdə uşaqlarla müxtəlif istiqamətlər üzrə işlər həyata keçirilir.

Xüsusi məktəbdənkənar müəssisələrin şəbəkəsi aşağıdakıları əhatə edir: 1. Uşaq kitabxanaları. 2. Uşaq-gənc yaradıcılıq klubları. 3. Uşaq-gənclər idman məktəbləri. 4. İdman və incəsənət məktəbləri (studiyaları). 5. Uşaq kino-teatrları (məsələn, Bakıda Vətən kino-teatru). 6. Uşaq teatrları (məsələn, Kukla teatru, Gənc Tamaşaçıları Teatru və s.). 7. Uşaq meydançaları. 8. Gənc təbiətçilər stansiyaları. 9. Gənc turistlər stansiyaları. 10. Gənc texniklər stansiyaları. 11. Uşaq dəmiryol stansiyaları. 12. Uşaq filarmoniyası. 13. Uşaq düşərgələri və s. və i. a.

Uşaq və yeniyetmələr qeyd olunan müəssisələrdə olur, həm asudə vaxtlarını şən və mənalı, məzmunlu keçirir, həm də ayrı-ayrı fənlər üzrə məşğələlərdə aldıkları bilikləri bir qədər də inkişaf etdirir və tərbiyələndirirlər.

Vətəndaşlıq mövqeyinin tərbiyə olunmasında hiss və duyğuların, emosiyaların rolu öyrənilərkən yəqin etdik ki, hisslər sırasında vətənpərvərlik hissi çox mühüm rola malikdir. Vətənpərvərlik hissi məktəblilərin, o cümlədən yuxarı sinif şagirdlərinin öz dövlətinə, zəhmətkeş insanlara, tarixi

irsimizə və şəxsiyyətlərə, mədəniyyətimizə münasibətimdə ifadə olunur.

Vətəndaş mövqeyinin özülünü təşkil edən cəhətlər bunlardır:

- hiss və emosiyalar;
- şüurun səviyyəsi;
- Vətənin maddi və mənəvi sərvətlərinə görə iftixar hissini səviyyəsi;
- şəxsi, ailə, vətəndaşlıq, milli və mütləq dəyərlər;
- sosial bacarıq və vərdişlər;
- vətəndaşlıq mövqeyinə yiyələnmə səviyyəsi və s.

Məktəbdə təlim prosesində və sinifdən xaric tədbirlərdə olduğu kimi məktəbdənkənar iş zamanı da Vətəndaş mövqeyinin özülünü təşkil edən cəhətlərin təhsilalanlar tərəfindən mənimsənilməsi istiqamətində iş aparılır.

Ölkəmizin tarixi ilə bağlı məktəblilərin anlaya biləcəyi şəkildə sistemli və məqsədyönlü verilən bilik və məlumatlar fəal vətəndaşlıq mövqeyinin təşəkkülünə çox böyük kömək göstərir. Əxlaqi söhbətlər, müxtəlif səpgili tədbirlərin gedişi zamanı şagirdlər vətənimizin zəngin tarixinə, xalqımızın öz istiqlalıyyəti, suverenliyi və müstəqilliyi uğrunda apardığı mübarizələr barəsində zəruri biliklər qazanırlar. Getdikcə həmin biliklər əqidəyə çevrilərək onlarda fəal vətəndaşlıq mövqeyi formalaşdırır.

Dövlət rəmzlərinin mahiyyətinin, əhəmiyyətinin və oynadığı rolun yuxarı sinif şagirdləri arasında təbliği gənc nəslin Azərbaycanın dövlət bayrağına, dövlət gerbinə və dövlət himninə hörmət ruhunda tərbiyə edilməsinə, vətəndaş cəmiyyətinin təşəkkülünə imkan verir.

LEYLA BABAYEVA
Gəncə Dövlət Universiteti
Dissertant
l.babayeva16@gmail.com

PEDAQOJİ TOLERANTLIĞIN BƏRQƏRAR OLMASINDA PEDAQOJİ ÜNSİYYƏT MODELƏRİNİN ROLU

Müəllim-tələbə münasibətlərinin səmərəli şəkildə qurulmasında ünsiyyət modelləri müstəsna dərəcədə böyük rol oynayır. Pedaqoji ədəbiyyatda müəllim və tələbələr arasında ünsiyyətin bir sıra modellərinə münasibət bildirilir. Həmin modellərin iki forması diqqət mərkəzinə gətirilir: 1) Müəllimlər və tələbələr arasında əlverişli ünsiyyət modeli; 2) Müəllimlər və tələbələr arasında ünsiyyətin mənfi modelləri.

Açar sözlər: *tolerantlıq, pedaqoji tolerantlıq, ünsiyyət, pedaqoji ünsiyyət, müəllim-tələbə münasibətləri*

Pedaqoji ünsiyyət müəllimin tələbələrlə (şagirdlərlə) auditoriyada (sinifdə), auditoriyadan (sinifdən) kənarında, həmçinin onların ata-anaları ilə müəyyən pedaqoji və təhsil məqsədləri baxımından olan peşəkar ünsiyyəti deməkdir. Pedaqoji ünsiyyət vasitəsi ilə zəruri bilik və məlumatlar verilir, bacarıq və vərdislər formalaşdırılır, təhsilalanların şəxsiyyətinin xüsusiyyətləri dəyişir, qarşılıqlı anlaşma meydana gəlir. Ünsiyyət insanlar, o cümlədən müəllim və təhsilalanlar arasında qarşılıqlı əlaqə deməkdir.

Ali təhsil müəssisəsində pedaqoji ünsiyyət təlim fəaliyyəti (mühazirə və seminar məşğələləri) üçün psixoloji iqlimin yaranmasına, müəllimlə tələbələr, həmçinin tələbə kollektivi arasında münasibətlərin təşəkkül tapmasına yönəlib; pedaqoji prosesin uğurunu təmin edir.

Ünsiyyət bacarıqları müəllimin tələbələrlə təmas qurmaq, işgüzar və şəxsi-emosional münasibətləri bərqərar edə bilmək bacarığıdır. Psixoloji iqlim və auditoriya birliyi bu bacarıqlardan xeyli dərəcədə asılıdır.

Müəllim-tələbə münasibətlərinin səmərəli şəkildə qurulmasında ünsiyyət modelləri müstəsna dərəcədə böyük rol oynayır. Pedaqoji ədəbiyyatda müəllim və tələbələr arasında ünsiyyətin bir sıra modellərinə münasibət bildirilir. Həmin modellərin iki forması diqqət mərkəzinə gətirilir: 1) Müəllimlər və tələbələr arasında əlverişli ünsiyyət modeli; 2) Müəllimlər və tələbələr arasında ünsiyyətin mənfi modelləri.

Müəllimlər və tələbələr arasında əlverişli ünsiyyət modelində “aktiv qarşılıqlı əlaqə modeli” mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu modelin xüsusiyyəti bundan ibarətdir ki, ali təhsil müəssisəsində çalışan müəllim tələbələrlə dialoqda olmağa üstünlük verir, auditoriyada səmərəli mənəvi-psixoloji iqlimin yaradılmasına, təhsilalanları müsbət əhval-ruhiyyədə olmasına çalışır, onların müstəqilliyinə, təşəbbüslərinə imkan və şərait yaradır.

Müəllimlər və tələbələr arasında ünsiyyətin bir sıra mənfi modelləri ilə rastlaşmaq mümkündür. Həmin modelləri diqqət mərkəzinə gətirək:

Diktator modeli. Müəllim öz fəaliyyətini yalnız proqram materialını şərh etməklə məhdudlaşdırır.

Nəticə: Belə vəziyyətdə tələbələrin müstəqilliyi, təşəbbüskarlığı, fəallığı aşağı düşür.

“Zəruri təmasın olmadığı model” (“Çin səddi”)

- Haqqında danışılan model şəraitində müəllim tələbə oğlan və qızlarla öz arasında mənəvi və psixoloji məsafə saxlayır;

- müəllim tələbələrə öyrənməyi öyrətmir, onlara yalnız məlumatlar verir;

- müəllim tələbələrə yuxarıdan aşağı baxır, himayədar münasibəti ilə diqqəti cəlb edir.

Nəticə: Bu münasibət müəllim və tələbələr arasında şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqənin olmamasına, tədris prosesində zəif əks əlaqəyə gətirib çıxarır.

Fərqli diqqət modeli (“Lokator”)

- müəllim tələbə oğlan və qızlarla seçmə şəkildə münasibətlər qurur, diqqətini bir qrup tələbəyə (güclü və ya zəif) yönəldir, qalanları onu maraqlandırmır, onlara əhəmiyyət vermir.

Nəticə: qarşılıqlı münasibətlərdə ardıcıl və davamlı rəbitə sisteminin mövcud olmaması.

Çevik olmayan cavab modeli (“Robot”)

-müəllim ünsiyyətdə dəyişiklik tələb edən hallara məhəl qoymayaraq, öz fəaliyyətini qurur.

Nəticə: dərstdə zəruri pedaqoji vəzifələrə uyğun gəlməyən planlaşdırılmış iş növləri və formaları faktiki həyata keçirilsə də, həmin vəzifələr yerinə yetirilməmiş qalır, pedaqoji səmərəliliyə nail olunmur.

Avtoritar model (“Mən özüm”)

-müəllim özünü pedaqoji prosesin əsas və yeganə təşəbbüskarı hesab edir, ona çevirir.

Nəticə: tələbələrin şəxsi təşəbbüsləri nəzərə alınmadığından onlar yaradıcı fəaliyyət göstərə, idrak fəallığı nümayiş etdirə bilmirlər.

Hiperrefleksiv model (“Hamlet”)

-müəllimdə özünə, öz qüvvəsinə inam olmur. Onu düzgün başa düşməyəcəklərindən ehtiyat edir.

Nəticə: pedaqoji əməkdaşlıq prosesində ünsiyyətin məzmun tərəfi emosional məqamlarla əvəzlənir.

Hipo-refleksiv model (“Teterev”)

-yeni materialın izahı və fərdi söhbətlər zamanı, tələbələrlə müsahibə aparılarkən aktiv fəaliyyətdə yalnız müəllimin özü olur.

Nəticə: əks əlaqə itirilir, müəllimin ətrafında müəyyən psixoloji boşluq meydana gəlir. Müəllim proqram materialının tələbələr tərəfindən mümkün qavranılmasını nəzərə ala bilmir.

SƏBİNƏ CƏFƏROVA
Bakı Slavyan Universiteti
Doktorant
sabina_16_86@mail.ru

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN İDRAKİ İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

İdrakın inkişafı məktəbəqədər təhsil sahəsində uşaqların maraqları, dünyagörüşünün artırılması, əşyalar, onların xassələri, formaları (forma, rəng, ölçü, material, səs, ritm, temp, kəmiyyət, say, hissə, tam, məkan və zaman), təbiət hadisələri, dünya ölkələri və xalqlarının müxtəlifliyi və ümumilikdə ətraf aləm haqqında təsəvvürlərin formalaşmasına yönəldilmiş olur.

Açar sözləri: *uşaq, təhsil, idrak, şəxsiyyət, təməl, tərbiyə*

Uşağın məktəbdəki uğurlu təhsili, şəxsiyyət kimi formalaşması, ictimai həyatda iştirak etməsi məktəbəqədər dövrdə qoyulmuş təməldən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Məktəbəqədər təhsil uşaqların fiziki, psixoloji, idrakı və sosial inkişafında, potensial imkanlarının üzə çıxarılmasında, məktəbə hazırlanmasında, sadə əmək vərdişlərinə yiyələnməsi, istedad və qabiliyyətlərinin üzə çıxarılması, sağlamlığının qorunması və estetik inkişafında, müstəqillik, yaradıcılıq, təşəbbüskarlıq kimi keyfiyyətlərin, hisslərin və həyati bacarıqların formalaşmasında mühüm rol oynayır.

Anadan olandan məktəbə gedənədək olan dövr uşağın ən sürətli fiziki və əqli inkişafı, bütün sonrakı həyatı boyunca hər bir insan üçün zəruri olan keyfiyyətlərin formalaşması dövrüdür. Bu dövrün özəlliyi ondan ibarətdir ki, o, gələcəkdə hər hansı bir bilik əldə etmək üçün təməl olan bilik, bacarıq və müxtəlif fəaliyyətlərin mənimsənilməsi dövrüdür. Bu mərhələdə nitqin inkişafı, riyazi və məntiqi təfəkkürün inkişafı, ətraf aləmlə tanışlıq, təsviri fəaliyyət, musiqi və fiziki inkişaf üzrə ilkin bilik və bacarıqlar formalaşır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda idrakın inkişafı onlarda öyrənməyə həvəs və maraq formalaşdırır. Məktəbəqədər yaşlı uşağın idrak fəaliyyətində sistemlilik, ardıcılıq, əlaqəlilik, həyat şəraitinə uyğunluq və həyatda tətbiq etmə bacarığı mühüm şərt hesab olunur. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaq idrakın inkişafı baxımından, ilk növbədə, sadə danışmaq dilinə və rəhbərliyə yiyələnir, ətrafdakılarla ünsiyyət qurur, öz fikirlərini ifadə etməyi öyrənir. Uşaqlar oyun prosesində təmasda olduqları əşyaların adlarını, əlamətlərini, necə hərəkət etməsini düzgün ifadə edir, bu istiqamətdə məntiqi mühakimə yürütmək, düzgün, sadə ümumiləşdirmələr aparmaq, əqli nəticəyə gəlmək qabiliyyəti nümayiş etdirir. İdrakı biliklərin inkişafı zamanı uşaq yerinə yetirdiyi tapşırıqları məntiqi mühakimə yürüdə bilmək bacarığına, intuisiyasına, məkan və zaman haqqında təsəvvürlərini genişləndirmə qabiliyyətinə yiyələnir. Riyazi tapşırıqların həlli zamanı uşaqlarda induksiya və deduksiya, ümumiləşdirmə və konkretləşdirmə, analiz və sintez, təsnifatmə və sistemləşdirmə, mücərrədləşdirmə və analogiya kimi mühakimə qabiliyyətləri inkişaf edir.

İdrakın inkişafı məktəbəqədər təhsil sahəsində uşaqların maraqları, dünyagörüşünün artırılması, əşyalar, onların xassələri, formaları (forma, rəng, ölçü, material, səs, ritm, temp, kəmiyyət, say, hissə, tam, məkan və zaman), planetlər haqqında təsəvvür, təbiət hadisələri, dünya ölkələri və xalqlarının müxtəlifliyi və ümumilikdə ətraf aləm haqqında təsəvvürlərin formalaşmasına yönəldilmişdir.

İdrakın inkişafı məktəbəqədər yaş dövrünün müxtəlif mərhələlərində fərqli cür inkişaf edir. Belə ki, üç yaşına qədər uşaqlar:

- ətrafdakı obyektlərlə maraqlanır, onlarla fəal hərəkət edir, xassələrini, təcrübələrini araşdırır;
- konkret, sabitlənmiş obyektiv hərəkətlərdən istifadə edir, məişət əşyalarının (qaşmaq, daraq, kreslo və s.) xüsusiyyətlərini və onlardan istifadə qaydalarını bilir;
- öz hərəkətlərinin nəticəsini əldə etmək üçün əzmkarlıq nümayiş etdirir;
- ünsiyyət qurmağa çalışır və ətrafındakı insanların söhbətini dərk edir;
- böyüklərlə müxtəlif situasiyalarda ünsiyyət qurmağa və mənaları dərk etməyə çalışır, onların hərəkətlərini fəal şəkildə təqlid edir;

- aktiv və passiv nitqə sahibdir: böyüklərin nitqini başa düşür, sual və müraciətləri ünvanlaya bilir.

Artıq yeddi yaşına qədər uşaq:

- ətrafındakı hadisə və əşyalara maraq göstərir, böyüklərə və həmyaşıdlarına suallar verir, səbəb-nəticə əlaqələri ilə maraqlanır, təbii hadisələrə və insanların hərəkətlərinə müstəqil izahatlar verməyə çalışır, açıq tədqiqat fəaliyyəti göstərir, sosial-mədəni və təbii dünyaya maraq göstərir;

- müşahidə etməyə, təcrübə aparmağa, ətrafdakı reallığın semantik mənzərəsini qurmağa meyillidir, özü haqqında, yaşadığı təbii və sosial aləm haqqında ilkin biliklərə malikdir;

- uşaq şeirləri ilə tanış olur, canlı təbiət, təbiətşünaslıq, riyaziyyat, tarix və s. sahələrdən elementar təsəvvürlərə malik olur;

- müxtəlif fəaliyyətlərdə öz bilik və bacarıqlarına arxalanaraq, öz qərarlarını qəbul etməyi bacarır;

- problemləri həll etmək üçün ilkin bacarıq və istək nümayiş etdirir (müxtəlif növ problemlərin təhlili, onların həlli üçün alternativ yollar tapmaq, bu yolları qiymətləndirmək, yollardan birini seçmək, praktikada tətbiq etmək və uğurunu yoxlamaq bacarığı);

- məntiqi təfəkkürə malikdir, anlayışlar formalaşdırmağı, fərziyyələr qurmağı bacarır ("Bəlkə də ona görədir ki..."), müstəqil və ya digər uşaqlar və ya böyüklərlə səhvləri, yanlışları müzakirə etmək, "səhvlərin təhlili" nə dair qərarlar vermə, qaydalara əməl edilməsi və s.

Ətraf aləmin dərk edilməsində və idraki qabiliyyətinin artırılmasında:

- şüurlu və müstəqil şəkildə yeni biliklər əldə etmək;

- yeni informasiyanın məqsədyönlü şəkildə qəbulu və işlənməsi;

- yeni bilikləri başa düşmək, onların mənasını özləri üçün başa düşmək;

- KİV-ə müraciət etmək;

- İnternetdən gələn məlumatlara tənqidi yanaşma;

- əldə edilmiş bilikləri müxtəlif vəziyyətlərə və problemlərə tətbiq etmək;

- müxtəlif situasiyalarda bilikdən çevik istifadə.

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin əsas dövlət sənədi olan kurikulumda ətraf aləmi dərk etmək, ona maraq göstərmək və bilikləri daha da mənimsəmək kimi məsələlər öz əksini tapır. Eyni zamanda, dövlət təhsil standartında qeyd edilən əsas məsələlərdən biri də odur ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqlara hazır bilik və təcrübələr yox, əksinə tədqiqatçılıq bacarıqlarının aşılınması məsələsidir.

Beləliklə, məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların idrakının inkişafı uşaqlarda obrazlı təfəkkürün, təxəyyülün, yaradıcılığın, məntiqi təfəkkürün inkişafına yönəlmiş olacaqdır.

MİLLİ-MƏNƏVİ TƏRBIYƏ ŞƏXSİYYƏTİN FORMALAŞMASININ ƏSASI KİMİ

Tezisdə kiçik məktəbli şəxsiyyətinin formalaşmasında milli-mənəvi tərbiyənin zəruriliyindən, Vətən, vətəndaşlıq borcu kimi keyfiyyətlərin şagirdlərin yaş – anlaq səviyyəsi nəzərə alınmaqla aşılmasının vacibliyindən danışılır, milli-mənəvi dəyərlərin insanı cəmiyyətdə formalaşdıran, inkişafına kömək edən davranış qaydaları olduğundan, bu keyfiyyətlərin tərbiyəsinə kiçik məktəb yaşlarından başlanılmalıdır.

Açar sözlər: milli-mənəvi tərbiyə, vətəndaşlıq ləyaqəti, milli qürur hissi

Qloballaşma şəraitində təhsilimizin qarşısında duran mühüm vəzifələrdən biri də böyüməkdə olan gənc nəsildə sivil dəyərlərə əsaslanan vətəndaş təfəkkürünün formalaşdırılmasıdır. Elə Respublikamızda təhsil sahəsində aparılan əsaslı islahatlarda da məqsəd, diqqəti məktəblilərin şəxsiyyət kimi yetişdirilməsinə, onlarda milli şüurun formalaşmasına yönəltməkdir. Həm də azad, müstəqil düşüncə və təfəkkürə malik yaradıcı insan yetişdirməkdir.

Hər bir millət, xalq özünün dili, dini, mədəniyyəti, tarixi, milli adət-ənənələri ilə tanınır. Hər bir məktəbli də özünün ailəsi ilə yanaşı yaşadığı cəmiyyəti, dövləti təmsil edir. Tərbiyə işində dövlətin, ictimai və şəxsi münasibətlərin uzlaşdırılması olduqca həssas məsələdir. Məktəb yalnız dövlət müəssisəsi deyil, həm də sosial instituttur.

Onun vəzifəsi dövlətin, cəmiyyətin və şəxsiyyətin tələbatına cavab verməkdir. Məktəbin əsas vəzifəsi həm də dövlətin qanunlarına hörmət edən vətəndaşın tərbiyəsidir. Yaxşı, düzgün təşkil olunmuş tərbiyə insanı vətəndaş, işçi və ailə başçısı olmağa hazırlayır.

Məktəbdə aparılan təhsil-tərbiyə işləri dövlətin sosial siyasətinə əsaslanır. O elə aparılmalıdır ki, şagirdlər ictimai-siyasi hadisələrin mahiyyətini, dövlətimizin bugünkü durumunu, ideya istiqamətini düzgün anlasın, haqq-ədalət işi uğrunda mübarizəyə hazır olsun. Bu isə gənc nəsildə siyasi fəallıq, möhkəm əqidə, vətəndaşlıq şüuru aşılmasını tələb edir. Bu keyfiyyətlərin bünövrəsi ibtidai siniflərdə - kiçik məktəb yaşları dövründə qoyulur.

Formalaşdığı mühitlə daim təmasda olan məktəbli onunla qarşılıqlı fəaliyyət göstərir. İnsanın formalaşması üçün onun ünsiyyətdə olduğu mühitlə bağlı, sadəcə məlumatlara malik olması kifayət etmir. O, zəruri hüquq və vəzifələri bilməli, onları öz həyat və fəaliyyət normalarına çevrilməlidir. Bu gün biz ona nail olmalıyıq ki, hər bir şagird, hər bir məktəbli öz vəzifələrini yerinə yetirməyi, özünün və digərlərinin hüquqlarına hörmət etməyi, insanlara, təbiətə, əməyə, şəxsi və dövlət əmlakına qayğıkeş münasibət bəsləməyi, müstəqil və məntiqi düşünməyi bacarsın.

Bu gün məktəblilərin yaşından asılı olmayaraq ideya-siyasi fəallığının yüksəldilməsi vacib məsələdir. Məktəblilərə Vətənimiz, milli-mənəvi dəyərlərimiz, xalqımız, dilimiz, dinimiz, adət-ənənələrimiz, mentalitetimiz, mədəniyyətimiz, ədəbiyyatımız və incəsənətimiz barəsində müntəzəm və sistemativ olaraq bilgilər verilməlidir.

Milli-mənəvi dəyərlər insanı cəmiyyətdə formalaşdıran, inkişafına kömək edən davranış qaydalarıdır. Məktəb illəri insanın həyatının çox mühüm bir dövrüdür. Bu dövrdə onlarda gələcək həyatları üçün zəruri olan potensial imkanlar formalaşır. Məktəbdə aparılan təhsil-tərbiyə işləri dövlətimizin durumunu, ideya istiqamətini düzgün anlasın.

Ən əsası isə odur ki, şagirdlər bu ölkənin vətəndaşı kimi ölkə qarşısında, cəmiyyət qarşısında, valideynləri qarşısında məsuliyyət, borc hiss etsinlər, milli qürur, iftixar, vətəndaşlıq hiss etsinlər, ölkənin konstitusiyasına, dövlət hakimiyyət orqanlarına, ölkənin Prezidentinə, dövlət simvollarına, bütün insanların hüquq və azadlıqlarına hörmətlə yanaşsınlar.

Yaxşı, düzgün təşkil olunmuş tərbiyə insanı vətəndaş, işçi və ailə başçısı olmağa hazırlayır. Bu keyfiyyətlərin formalaşmasında ibtidai məktəb əsaslı rol oynayır, çünki özül burada qoyulur. Düzlük, doğruluq, həssaslıq, öz hərəkətlərinə və işinə cavabdehlik, intizamlılıq, nəzakətlik, təbiətə qayğılı münasibət kimi yüksək əxlaqi sifətlərin özülü məhz kiçik yaşlarda, ibtidai siniflərdə qoyulur. Şagird bilməlidir ki, dünya xalqları arasında öz milli-mənəvi dəyərləri ilə tanınan Azərbaycan xalqı əsrlər

boyu yaratdığı və yaşatdığı bəşəri ideyaları, adət-ənənələri, milli-xüsusiyyətləri ilə özünəməxsus yer tutur. Müasir insanın formalaşması məhz milli-mənəvi dəyərlərin aşılınması prosesi ilə bağlıdır.

“...Hər bir azərbaycanlı öz milli mədəniyyətinə görə qürur hissi keçirməlidir və biz azərbaycançılıq, Azərbaycan dilini, mədəniyyətini, milli-mənəvi dəyərlərini, adət-ənənələrini yaşatmalıyıq – deyən Heydər Əliyev azərbaycançılıq milli bir ideologiya kimi irəli sürmüşdü.

Bəli, insan qarşısına aydın bir məqsəd, bir ideya qoyur və bütün həyatı boyu bu ideya uğrunda çalışır, mücadilə edir. Biz var gücümüzlə çalışmalıyıq ki, məktəblilər - sabahımız, gələcəyimiz olan bugünkü yeniyetmələr məhz azad, müstəqil, güclü Azərbaycan uğrunda, onun xoş gələcəyi uğrunda mücadilə etməyə hər an hazır olsunlar.

Kiçik məktəb yaşlarında bünövrəsi möhkəm qoyulmuş mənəvi tərbiyənin məzmunu və miqyası yuxarı siniflərə keçdikcə daha da dərinləşir və genişləyir, ideya-siyasi tərbiyəyə çevrilir. Bunun üçün fənlərin tədrisi prosesinin potensial gücündən istifadə edilməlidir. Burada müəllimin nəzəri və praktik hazırlığı yüksək pedaqoji ustalığı vacib şərtlərdəndir. Lakin məktəbdə tərbiyə işi dərslərlə məhduləşmir. Dərs prosesində həyata keçirilən təlim-tərbiyə işləri sinifdən xaric və məktəbdən kənar təşkil edilən müxtəlif tədbirlər vasitəsilə daha da möhkəmlənir. Təlim fəaliyyəti çərçivəsindən kənar da şagirdlərin mənəvi və fiziki inkişafı davam edir, onların şəxsiyyəti formalaşır. Ona görə də yalnız fənlərin tədrisi prosesi ilə kifayətlənmək olmaz. Milli mənəvi tərbiyənin həyata keçirilməsi üçün sinifdən xaric tədbirlərdən də geniş istifadə edilməlidir, çünki, sinifdən xaric tədbirlərin imkanları daha geniş və rəngarəngdir. Məsələn, söhbətlər, məruzələr, disputlar, tarixi yerlərə ekskursiyalar, Vətən müharibəsi şəhidlərinin məzarlarının ziyarət edilməsi, məktəbdə şəhidlərin anım günlərinin keçirilməsi, 20 Yanvar Şəhidləri xiyabanının ziyarəti, bədii kitabların müzakirəsi, teatra kollektiv gediş və s. kimi tədbirlərin təsir imkanları genişdir. Bunun üçün şagirdlərlə dərslərdən kənar vaxtlarda iş aparmaq lazımdır.

Şagirdlərin yaş və anlaq səviyyəsinə uyğun olan materialların oxunmasını təşkil etmək, milli qəhrəmanlarımız haqqında (Mübariz İbrahimov, Ramil Səfərov, İbad Hüseynov, Əlif Hacıyev, Albert Aqaronov və b.) onların həyatı, göstərdikləri şücaətlər barəsində söhbətlər aparmaq, albomlar, stendlər tərtib etmək, döyüş şöhrəti muzeyinə getmək, öz qanları və canları ilə Vətənin müdafiəsinə qalxmış bu cəsur insanlar haqqında şagirdlərlə söhbətlər aparmaq çox faydalıdır.

Bu gün şagirdlərimizdə milli ləyaqət, milli qürur hissənin aşılınması, vətəndaşlıq ləyaqəti tərbiyə etmək çox vacibdir.

NİGAR NİFTƏLİYEVƏ

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Doktorant

nasir2010@mail.ru

TƏRBIYƏ PROSESİNDƏ PEDAQOJİ DİAQNOSTİKANIN ROLU

Məqalədə tərbiyə prosesində pedaqoji diaqnostikanın rolundan söhbət açılır, pedaqoji diaqnostikanın təlim-tərbiyə prosesində səmərəliliyi aydınlaşdırılır. Burada tərbiyəlilik kriteriyalarının pedaqoji diaqnostikada özünəməxsus mövqeyinin olduğu da bildirilir. Həmişinin, uşaqların tərbiyə prosesində müxtəlif metodlardan istifadənin düzgün olmadığı da vurğulanır.

Açar sözlər: *pedaqoji diaqnostika, təlim-tərbiyə prosesi, müəllim işinin effektivlik kriteriyası*

Tədris prosesində təkcə uşaqların tərbiyəliliyini deyil, xarici şəraiti, uşaq kollektivini, ailəni, müəllimləri, ictimai tərbiyəçiləri nəzərə almaq lazımdır. Buna görə də həmişə tərbiyə prosesində pedaqoji diaqnostika haqqında suallar meydana gəlir. Tərbiyə prosesinin *keyfiyyəti kriteriyasında* məktəbdə şagirdlərin təhsilə və tərbiyəliliyi, onların tədrisə və tərbiyəyə, məktəbə, müəllimlərə münasibətlərini təyin edən parametrlər çıxış etməlidir.

Məktəbin işinin *effektivlik kriteriyasının* əsas təyinatı – pedaqoji fəaliyyətin nəticələrinin qiymətləndirilməsi və kompleks analizi əsasında müəllimlərin ustalıqının əsas istiqamətlərinin təyini. Kriteriyalar pedaqogika elminin aparıcı ideyalarından irəli gəlir, çünki, məhz alimlərin verdiyi təkliflərin tətbiqi məktəbin işinin və müəllimlərin yaradıcılığının keyfiyyətliliyinin əsas şərtidir.

Hər bir kriteriya özündə məktəbin əsas vəzifələri, pedaqoji diaqnostikanın obyektini, pedaqoji əməyin göstəriciləri və keyfiyyətini birləşdirir. Məktəbin əsas məqsədi özündə sosial inkişafda olan təlim-tərbiyə prosesinin istiqamətlərini müəyyənləşdirməkdir.

Məktəbin öz sosial funksiyalarını yerinə yetirməsi vəzifəsi özündə şagirdlərin elmlərin əsasını öyrənməsi, proqram materialını bilməsi, sosial əhəmiyyətli praktik təcrübənin əldə edilməsindən ibarətdir.

Şagirdlərin təlim və tərbiyə keyfiyyətinin diaqnostik metodlarında çox vaxt pedaqoji fəaliyyət, onun məzmunu, istiqaməti, yerinə yetirilmə keyfiyyəti, uşaqdan asılı olmadan icra olunan hərəkət təsiri kimi kriteriyalar əsas götürülür. Uşağın öyrənilməsi ilə əlaqədar müxtəlif göstəricilər, müxtəlif metodlarla onun tərbiyələndirilməsi prosesi məhsuldar deyil. Şagird tərbiyəsinin özü pedaqoji fəaliyyətin əsas göstəricisidir.

Təlim-tərbiyə prosesinin bütün parametrlərinin şagirdlərin tərbiyəliliyi göstəriciləri ilə əlaqəsi təlim-tərbiyə prosesinin pedaqoji diaqnostikasının birinci əsas tələbidir. Şagirdlərin tərbiyəsinə təsiri nəzərə alınmadan məktəb həyatında heç bir fakt, heç bir hadisə müsbət və ya mənfi qiymətləndirilə bilməz.

“Təlim-tərbiyə prosesinin pedaqoji diaqnostikasının obyektini və əsas istiqamətini təyin edərkən pedaqoji fəaliyyətin keyfiyyətinin mühakimə yürüdülməsilə bilən kriteriyalarını təyin etmək məqsədəuyğundur. Kriteriyalar həmişə bu və ya digər işin həyata keçirilməsi zamanı, pedaqoji fəaliyyətin özünün keyfiyyəti kimi çıxış edir”. Belə göstəricilərə verilən şəraitdə uşaqlarla iş məsələsinin düzgün qoyuluşu, onlara təsirin metod və məzmunun seçimi, məktəbdəki təlim və tərbiyənin ümumi sistemi aiddir. Pedaqoqun sərf etdiyi vaxt və güc, tərbiyə prosesində şagirdlərin inkişafının aktivliyi, uşaqların tərbiyəliliyinin dəyişməsi və onların tərbiyəçilərinin pedaqoji ustalıqı da həmişinin məktəbin ümumi təlim-tərbiyə sistemi ilə əlaqəlidir.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, tərbiyə prosesi təlim keyfiyyətinin yüksəldilməsində əhəmiyyətli bir mövqeyə malikdir. Bu gün məktəb hərtərəfli və gələcəyə hazır nəsil yetişdirməyi qarşısına məqsəd qoyur. Onun yetişdirdiyi şagird milli-bəşəri dəyərlərə sadıq, savadlı, uzaqgörən, dünyagörüşlü, yüksək intellektə malik və vətənpərvər olmalıdır. Müəllimlərin pedaqoji diaqnostika metodlarından xəbərdar olması, ondan düzgün istifadə etməsi, onun şagirdin xarakteristikasını düzgün təyin etməsi və ona doğru istiqamət verməsinə səbəb olur. Göründüyü kimi, pedaqoji diaqnostikanın bu işdə əhəmiyyəti yüksəkdir, həm savadlı, həm də tərbiyəli şagird yetişdirilməsində böyük rol oynayır.

Pedaqoji diaqnostikanın tələblərinə əsasən müəllim hər bir şagirdə fərdi, individual yanaşmalıdır. Bu tələblərə əməl edən hər bir müəllim düzgün şəxsiyyət yetişdirə biləcək. Savadlı, düzgün tərbiyə edilmiş şagird ailəsinə, cəmiyyətdəki hər bir şəxsə hörmətlə yanaşmalı, onlara öz bilik-bacarıqlarından istifadə edərək düzgün istiqamət verən köməkçi olan bir şəxsiyyət olmalıdır. Bütün bu xüsusiyyətlər isə yalnız məktəbin məhsulu ola bilməz. Ailə-məktəb birliyi bu işə faydalı səmərə verir. Valideynlərin müəllimlərlə, məktəb rəhbərliyi, həmçinin övladının sinif yoldaşları və digər bu kimi şəxslərlə əlaqəsi, onun öz simasında övladına həmişə örnək olması da bu prosesə müsbət nəticə verəcəkdir. Fikirlərimi sabiq təhsil naziri Mikayıl Cabbarovun fikirləri ilə bitirmək istərdim: “Təhsilsiz uşaq itirilmiş uşaqdır, uşağı itirmək isə gələcəyi itirməkdir”. Bu mövqedən yanaşsaq, məktəbin, pedaqoqların burada öz işlərini düzgün qurması vacib məsələdir. Məhz bu yerdə pedaqoji diaqnostikanın rolu danılmazdır.

AYNUR MİRZƏYEVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

aynurm_1991@mail.ru

XƏDİCƏ ƏLİYEVƏ

xedicee985@gmail.com

ORTA MƏKTƏBDƏ ŞAĞIRDLƏRİN TOLERANTLIQ TƏRBIYƏSİ PROBLEMİ HAQQINDA

Məqalədə müasir şagirdlərin tolerant tərbiyəsinin qoyuluşu, pedaqoqun işində üzə çıxan çətinliklər, böyüyən nəslin dözümsüzlüyünün səbəbləri, uşaq kollektivində münaqişələrin aradan qaldırılması, yol və vasitələri və s. məsələlərdən bəhs olunur. Tolerant tərbiyəsinin əhəmiyyəti, problemin sosial mahiyyətinə aid fikirlər şərh olunur.

Açar sözlər: *tolerantlıq, pedaqoji proses, konflikt, tolerant tərbiyəsinin üsul və vasitələri*

İndiki halda dövlətin prioritet vəzifələri şəxsiyyətin hərtərəfli və tam inkişafını həmçinin bu inkişaf mərhələlərini müstəqil şəkildə diferensiaslaşdırmaq, hüquqlarını müdafiə etmək, ona fərdi yanaşmaq, ətraf aləmə münasibətlərin müsbət şəkildə formalaşdırmaq, ümumbəşəri dəyərlərə çağırış əsasında tərbiyəsini təmin etmək xüsusi vaciblik qazanmışdır. Buradan çıxış edərək göstərək ki, müasir təhsil müəssisələri böyüyən nəslə yalnız keyfiyyətli təlim və tərbiyə ilə əhatə etməklə qalmır, həmçinin onları cəmiyyətdə sosiallaşmağa və onu adaptasiya prosesinə hazırlamalıdır. Gəncliyin həyat mövqeyinin əsası kimi tolerant tərbiyə də sosiallaşmanın əsas əlamətlərindən biridir.

Uşaqlar təbiətinə görə tolerantdır, hələ onlarda davranış və düşüncə stereotipləri yoxdur. Ətraf aləmi qavrama kifayət dərəcədə deyil. Digər millətdən olan uşaqlara subyektiv münasibət dörd yaşdan sonra başlayır. Elementar ümumbəşəri hisslər bu yaşda özünü göstərir. Etnik spesifiklik şəraitində ümumbəşəri mahiyyət üzə çıxır. Lakin demək olmaz ki, məktəbəqədər yaşlı uşaqlar digər xalqların nümayəndələri ilə fəal münaqişədə olmuşlar. Tədqiqatlar təsdiq edir ki, bu yaşda uşaqlar öz aqresivliyini şifahi nitqdə daha çox nümayiş etdirirlər. Eksperimental tədqiqatlar zamanı şifahi nitqdə müşahidə olunan aqresivliyə misal olaraq göstərmək olar: “Sən bizimlə oynamayacaqsan”. Yuxarı siniflərdə təhqiraramız intonasiya ilə dialoqlar daha çox müşahidə olunur. Məsələn, “Onunla əlaqə saxlamayın”, “Onunla danışmayın”, “Mən hesab edirəm ki, bu xalqı buradan qovmaq lazımdır”! Onlar mədəniyyətsiz, dinsiz, rəhmsiz, amansızdır.

Elmdə dözümlülüyün müxtəlif formaları var:

- Dini dözümlülük
- Etnik dözümlülük
- Siyasi dözümlülük və s.

Uşaqda tolerant münasibət ilk əvvəl ailə münasibətində yaranır. Bu səbəbdən də pedaqoq-müəllimlər ailə ilə fəal əməkdaşlıq etməyə borcludurlar.

Bu həqiqətdir ki, bu gün tolerantlıq müəllimin şəxsi professional keyfiyyəti, onun fəaliyyətinin humanitar xarakterinin ifadəsidir. Hazırkı dövrdə xalqların biri-biri ilə əlaqə və münasibətləri xeyli genişlənmişdir ki, bununda nəticəsində Avropa və Asiyada yeni dövlətlər yaranmışdır. Artıq etnik azlıqların mənəvi-əxlaqi prinsipləri, dili, mentaliteti, özünəməxsus mədəniyyəti ilə birbaşa əlaqə və münasibətlər formalaşır, məktəblərdə müxtəlif millətlərdən olan şagirdlər çox zaman əksəriyyət təşkil edir. Köçkün uşaqlar məskunlaşdığı ölkənin mədəniyyətini və mentalitetini əks etdirir. Onlar köçkün olduqları ölkənin xalqına xüsusi yanaşma şəraitində yaşayırlar. Bunlar yeni anlayışların “polimədəni məktəb”, “polimədəniyyətli təhsil” anlayışlarının meydana gəlməsinə səbəb olur. Bütün bu faktlar və yeni məzmunu malik təhsilin geniş şəkildə öyrənilməsi təhlilini aparmağı aktuallaşdırır.

Yuxarıda göstərilənlərə əsaslanıb qeyd etməliyik ki, müəllim bu vəziyyətlərdə çətinliyə düşür. Ona görə də belə vəziyyətlərə hazır olmaq vacibdir:

1. Çətinliyi yaradan səbəblərdən biri digər xalqların nümayəndələri ilə əlaqələrin diferensiasiyasıdır. Hər bir xalq az və ya çox dərəcədə özünün mentalitetini, həyat baxışını, dünyagörüşünü, davranış və hərəkətlərini qoruyub saxlamağa çalışır. Məsələn, “gözümün içinə bax” deyən müəllim çağırışı effekt verməyə bilər.

2. Tədris fəaliyyətində bu və ya digər xalqa mənsub olan şagirdlər arasında münasibətlərin səviyyəsinin yüksək olması . Məsələn, azlıqda qalan millətin nümayəndəsi kimi şagirdlərin “Nə üçün mənə aşağı qiymət verirsən?”-deyə müəllimə müraciət etməsi. Mən başqa xalqdan olduğuma görə? Öz millətimdən olanın işini isə yaxşı qiymətləndirirsən”. Əlbəttə, bu zaman şagird öz məntiqinə əsaslanıb düşünür ki, ona verilən qiymət dərəcəyə yaxşı hazırlaşmadığının nəticəsi deyil. Əksinə burada subyektiv amil əsas olmuşdur, yəni milli əlamət əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Təcrübə göstərir ki, digər millətdən olan uşaq qiymətləndirmədə müsbət, yaxud mənfi qiymət alması istisnasız olaraq milli əlamət üzrə verilir. Nəticədə münaqişəli situasiyanın yaranması və yüksəlməsi baş verir. Bu zaman müəllim münaqişəli situasiyanın neytrallaşmasında ilk növbədə aydınlaşdırılmalı, izahedici söhbətlərdən istifadə edərək müəyyən səmərə, nailiyyət əldə edə bilər. Digər millətdən olan şagirdin müəllimə etimadı vacib amildir. Müəllim həmişə çalışmalıdır ki, şagirdin dözümsüzlük göstərməsinin əlamətlərini müəyyənləşdirib ona qarşı tədbirlər görsün. Xüsusilə uşaqlarda etiqad və dini inam sahəsindəki dözümsüzlüyə diqqət yetirməli, onun aradan qaldırılmasına qarşı səyləri müntəzəm olaraq artırmaq lazımdır.

Müasir pedaqoji prosesdə digər xalqların mədəniyyəti haqqında videomateriallardan da istifadə etmək səmərəli vasitələrdəndir. Mədəniyyətlərarası problemlərə aid diskussiyalar, müzakirələr, xalqların adətləri və folklorundan istifadə edərək səhnəciklərin quraşdırılması, musiqi və rəqslərdən istifadə olunması da şagirdlər arasında tolerant düşüncənin, tərbiyəvi keyfiyyətlərin formalaşmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir.

Beləliklə, millətin digər xalqların mədəniyyətinə dözümlülük tərbiyə etmək bacarığı onun professional kompetensiyasını, mentalitetinin səviyyəsinin göstəricisi hesab oluna bilər. Pedaqoqların bu istiqamətdə apardığı işlər onların professionallığını göstərməklə bərabər humanist keyfiyyətlərini də özündə ehtiva edir.

İBTİDAI TƏHSİLİN IV SİNİFLƏRİNİN “HƏYAT BİLGİSİ” DƏRSLƏRİNDƏ GİGİYENİK TƏRBIYƏNİN VERİLMƏSİNƏ DAİR

“Həyat bilgisi” fənni orta məktəbin həm ibtidai, həm də ümumi orta təhsil pilləsində tədris olunur. 4-cü sinfin integrativ fənni olan “Həyat bilgisi”nin bir qrup mövzularında gigiyenik tərbiyənin verilməsi baxımından geniş imkanlara malikdir. Həmin mövzularda biologiyaya aid biliklər öz əksini tapmışdır. Gigiyenik tərbiyəni aşılamaq üçün fənnin bütün məzmun xətləri–“Təbiət və biz”, “Fərd və cəmiyyət”, “Mənəviyyət”, “Sağlamlıq və təhlükəsizlik” mövzuları uyğundur. “Təbiət və biz” və “Sağlamlıq və təhlükəsizlik” məzmun xəttinin “Yay tətildə”, “İlk tibbi yardım” mövzularını tədris edərkən mövzuya uyğun gigiyenik tərbiyəni belə aşılamaq olar. Bu mövzularda şagirdlərə günəşin faydalarından bəhs edərək, onun şüalarının bədənimizdə D vitamininin yaranmasında əhəmiyyətli rol oynaması qeyd olunur. Lakin bu bilikləri verərkən bir sıra məlumatları da yadda saxlamaq lazımdır: günəşin altında çox qalmaq olmaz, çünki günəş şüaları orqanizmə zərər vurur. Məsələn gün yanığı, günvurma və istilikvurma baş verər. Günvurma zamanı baş ağrısı, baş gicəllənməsi, dərinin qızarması, ürək bulanması, qusma, nəbzın və tənəffüsün tezləşməsi baş verir.

“Fərd və cəmiyyət”, “Sağlamlıq və təhlükəsizlik”, “Təbiət və biz” məzmun xətlərinin “İstehlak və istehlak” və “Qida zəhərlənmələri” mövzularında gigiyenik tərbiyəni belə aşılamaq olar. Yararlılıq müddəti bitmiş mallar satıla bilməz. Gigiyena qaydalarına əməl edilmədən hazırlanmış, əlverişli şəraitdə saxlanmamış qidalar insan həyatı üçün təhlükəlidir. Çünki belə məhsulları 2-4 saat müddətində istifadə edərkən zəhərlənmə baş verər. Bu xəstəliyin törədiciləri olan bakteriyalar ət, balıq, süd məhsullarına düşərək çoxalır və insan həmin qidanı qəbul etdikdə zəhərlənir. Bu zaman ümumi zəiflik, ürək bulanması, qusma, qarın ağrısı, temperatur, sürətli nəbz, üzün rənginin dəyişməsi, bir çox hallarda əzələ ağrıları ilə xarakterizə olunur. “Sağlamlıq və təhlükəsizlik” məzmun xəttinin “Yoluxucu xəstəliklər” mövzusunda gigiyena qaydalarından danışılır. Şəxsi gigiyena qaydalarına əməl etmədikdə mikroorqanizmlər, parazitlər orqanizmə daxil olar və beləliklə insan yoluxucu xəstəliklərə tutular.

“Təbiət və biz”, “Sağlamlıq və təhlükəsizlik” məzmun xəttinin “Onurğa sütunu” mövzusunda onurğa sütununun sağlamlığından bəhs edilir. Biz onurğa sütunumuzu sağlam saxlasaq daxili orqanlarımız da sağlam olar. Məsələn boyun fəqərəsində olan problem insanın başında, boynunda, gözündə dəyişikliyə səbəb olur. Döş fəqərəsində baş verən dəyişiklik ürəyin, qaraciyərin, bağırsağın funksiyasının pozulmasına gətirib çıxardır. Ayaqlarımızın fəaliyyətinə bel fəqərələri təsir edir.

“Sağlamlıq və təhlükəsizlik” məzmun xəttinin “Bədəni necə möhkəmləndirməli” mövzusunda gigiyenik tərbiyəni aşılamaq üçün şagirdlərə orqanizmin möhkəmliyindən danışılır. Orqanizmin möhkəmliyi üçün hər gün səhər gimnastikası etmək, yatmadan əvvəl təmiz havada olmaq, immuniteti vitaminlərlə zənginləşdirmək lazımdır. Lakin bu hamısı deyil. Bədənin suya olan ehtiyacını ödəmək, təxminən 1-2 litr su qəbul etməliyik, hər gün nizamlı olaraq üç dəfə yemək yemək vacibdir. Düzgün qidalanmamaq orqanizmin zəifləməsinə və həzm sisteminin pozulmasına gətirib çıxardır. Ayaqüstü yeməklər insanların orqanizminə ziyan vurur. Ət və süd məhsullarından istifadə etməliyik. Çünki bu qidalarda orqanizmamız üçün faydalı olan zülal və kalsium maddəsi vardır. İnsan işləyərkən özünü çox yormamalıdır. Yorgunluq insanı əsəbi edir, emosional gərginliklər orqanizmin müdafiə qabiliyyətini aşağı salır. İnsan güclü qorxu hissi keçirən zaman şəkər, sarılıq kimi xəstəliklərə yoluxa bilər. Bu səbəbə görə də insan çalışmalıdır ki, əsəbdən, həyəcədən, qorxu və narahatlıqdan uzaq olsun.

“Sağlamlıq və təhlükəsizlik” məzmun xəttinin “Mobil telefonlar” mövzusunda gigiyenik tərbiyəni aşılamaq üçün şagirdlərə mobil telefonların zərərindən danışılır. Uşaqların telefon oynatması təhlükəli hesab olunur. Mobil telefonlar uşaqların sinir sisteminə mənfi təsir göstərir, beyində qan dövranını, yuxunu pozur, əqli çatışmazlığa, hətta nitqini də korlaya bilər. Mobil telefonlar daha çox uşaqlara təsir edir. Çünki uşaqların kəllə sümüyü nazikdir, onların beyni hələ inkişafdadır.

Daxili orqanları şüalanmadan qorumaq üçün mobil telefonu bədənə yaxın tutmaq olmaz, elektrik şəbəkəsinə qoşulu olanda telefondan istifadə etmək olmaz.

“Sağlamlıq və təhlükəsizlik” məzmun xəttinin “Kompüter və insanlar” mövzusunda gigiyenik tərbiyəni aşılamaq üçün şagirdlərə kompüterin zərərindən danışılır. Davamlı monitora baxıb uzun müddət hərəkətsiz qaldıqda əzələ, sümük, sinir, damarların həddindən çox gərilməsinə səbəb olur. Kompüterin qarşısında düzgün oturmaq lazımdır. Oturduqda onurğanı düz tutmaq, önə və ya arxaya əyilmədən oturmaq lazımdır. Düzgün oturmada onurğa sütunumuzda ayrılıqlar yaranar. Süni və təsviri əyani vasitələrdən istifadə etməklə onurğanın normal və patoloji - lordoz, kifoz və skaliroz kimi ayrılıqlar əks olunan tablolar lövhədən asılır və bunları göstərməklə onların səbəbləri qeyd olunur: uzun müddət kompüter arxasında düzgün oturmada onurğada qeyri-normal ayrılıqlar yaranır. Bu ayrılıqlar daxili orqanların fəalliyətinə mənfi təsir göstərir. Kompüter arxasında çox oturmağın zərərini əvvəldən hazırlanmış slaydlar vasitəsilə də nəzərə çatdırmaq olar. Həmçinin kompüter arxasında çox oturduqda, otağın havası bakteriyalarla zənginləşir ki, bu da orqanizmdə bir sıra dəyişikliklərə səbəb olur. Bu dəyişikliklər sinir sistemində, emosiyalarda, görmə orqanında özünü göstərir və ən təhlükəlisi də budur ki, orqanizmin xəstəliklərə qarşı müqavimətinə mənfi təsir edərək onu zəiflədir. Kompüter qarşısında uzun müddət işləmək gözlərə də təsir edir. Gözlərdə qızarma, qaşınma, yaşarma, ağrı kimi problemlər yaranır. Gözləri kompüterin mənfi təsirindən qorumaq üçün monitorun ekranı çox parlaq və tünd olmamalıdır.

“Fərd və cəmiyyət”, “Sağlamlıq və təhlükəsizlik” məzmun xəttinin “Fövqəladə hallar” və “Fövqəladə hallarda necə davranmalı” mövzularında gigiyenik tərbiyəni aşılamaq üçün şagirdlərə kimyəvi silahların təhlükəsindən danışılır. Bu silahlar vasitəsilə insanlarda boğulma, zəhərlənmə yaratmaq olar. Kimyəvi maddələrdən olan xlor və ammoniyakı bunlara misal göstərə bilərik. Xlorla zəhərlənmə zamanı orqanizmdə tənəffüs yollarını, dərini və gözü qıcıqlandırır, kəskin ağrılar baş verir, quru öskürək, qusma, nəfəs çatışmazlığı, gözlərdə yaşarma kimi hallar baş verir. Ammonyak ilə zəhərlənmədə isə boğulma, gözlərdə ağrı və yaşarma, güclü öskürək, başgicəllənmə, mədə ağrıları və qusma baş verir. Bu qazların atmosferə yayıldığını bildikdə qapalı məkana sığınmaq, qapı, pəncərə, nəfəsləri bağlamaq, tənəffüs orqanlarını və dərimizi qorumaq üçün əleyhqazdan və ya çay sodası, limon turşusunda, üzüm sirkəsində isladılmış maskadan istifadə etmək lazımdır.

BÖLMƏ 7. Ümumi təhsil pilləsində fənlər üzrə təlimin təşkili: tələblər və təcrübə

ƏLƏKBƏR CABBARLI

Naxçıvan Dövlət Universiteti

Tarix üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ecabbarli44@gmail.com

TARIX FƏNNİNİN TƏDRİSİNDƏ KOMPÜTER TEXNOLOGİYASINDAN İSTİFADƏNİN ƏHƏMİYYƏTİ

Bu gün hər bir fənnin öyrənilməsində informasiya texnologiyaları böyük rola malikdir. Yaşadığımız dövrdə kompüter texnologiyasının təhsildə rolu danılmazdır. Dünyada, o cümlədən Azərbaycanda istər universitetlərdə, istərsə də məktəblərdə və digər təhsil ocaqlarında artıq bir çox dərslər kompüterlə idarə olunur. Kompüter texnologiyasından istifadə tarix fənninin hər hansı mövzusunun tədrisində istifadə edilə bilər. Tarix dərslərində İKT-dən istifadə şagirdlərin idrak fəaliyyəti və öyrənmə meyillərinin formalaşdırılması, şagirdlərin informasiyanı qəbul edərək, onun analiz və təhlil edilməsi qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasına xidmət etmiş olur.

Məqalədə də məhz bu məsələlər şərh edilmişdir.

Açar sözlər: tarix fənni, informasiya texnologiyası, kompüter, təlim, elektron mətnlər

XXI əsr kompüter texnologiyaları əsridir. Bu isə öz növbəsində kompüter texnologiyalarının istifadəsini labüdü edir. Hər bir fənnin öyrənilməsində informasiya texnologiyaları böyük rola malikdir. Bu texnologiyalardan istifadə şagirdin dərslə marağının artmasına, onlarda idrak qabiliyyətlərinin inkişafına səbəb olur. Həm müəllim, həm də şagirdin kompüterdən istifadə etməsi informasiya sahəsini genişləndirir.

İnformasiya texnologiyalarının tətbiqi hər bir məktəbdə kompüter kabinetinin yaradılmasını, elektron mətnlərin hazırlanmasını tələb edir. Eyni zamanda, müəllimlərin xüsusi kurslardan keçməklə texnologiyalardan istifadə bacarıqlarına yiyələnmələri də mühüm bir vəzifə kimi qarşıya qoyulur.

Bu gün tarix fənninin tədrisində yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi zəruridir. Hər bir müəllim də çalışır ki, informasiya texnologiyalarından istifadə etsin. Müəllimlərin də qeyd etdiyi kimi, dərslərin bu cür təşkili dərslə maraqlı keçməsinə səbəb olur. Hətta bəzi mövzuların tədrisində multimedia texnologiyalarından istifadənin daha rahat və əlverişli olması da qeyd edilir. Bütün bunlar kompüterin sayəsində mümkün olur. Bu halda kompüter dərslə təlimin bütün vasitələrini birlikdə əvəz edir.

Yeni kompüter texnologiyalarının tətbiqi edilməsinin istiqamətlərindən biri həm savadlı müəllimlərin, həm də güclü şagirdlərin, humanitar fənlərə qabiliyyəti olan və onlara yüksək maraq göstərən şagirdlərin birgə işidir. Qeyd edək ki, respublikamızın qabaqcıl tarix müəllimləri informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə dərslə nümunələri işləyib hazırlamış və həyata keçirmişlər.

Yaşadığımız dövrdə kompüter texnologiyasının təhsildə rolu danılmazdır. Beləliklə, dünyada, o cümlədən Azərbaycanda istər universitetlərdə, istərsə də məktəblərdə və digər təhsil ocaqlarında artıq bir çox dərslər kompüterlə idarə olunur.

Bu gün orta məktəblərdə kompüter texnologiyasının imkanlarından daha geniş istifadə edilməlidir. Bu həm müəllimlərin, həm də şagirdlərin fəallığını təmin etmiş olur. Kompüter texnologiyasının imkanlarından istifadə dərslə tam mənimsənilməsinə, zəif şagirdlərin fəallığının təmin edilməsinə şərait yaradır.

Məsələn, “Azərbaycan tarixi” kursu üzrə dərslə keçərkən kompüter texnologiyasından istifadə böyük səmərə verir. Bu zaman şagirdlər bu və ya digər mövzunu dərindən öyrənir, öyrənəndən sonra, kompüter sinfində müvafiq təqdimatlara baxırlar. Bununla da biliklərini daha da dərinləşdirmiş olurlar. Məlumatı əldə etdikdən sonra təqdimat nəticəsində dəftərlərində lazımi qeydlər edirlər, sonra disklə işləməyə başlayırlar. Bu məşğələ bütün dərslə boyu davam edə bilər. Bu da şagirdlərə mövzu ilə bağlı tədqiqatlar aparmağa imkan verir.

Kompüter kabinetinin vəsaitlərindən istifadə edilməsi həm də zəif mənimsəyən şagirdlərə görə daha uyğun dərs növü hesab edilir. Belə ki, şagirdlər fərdi məşğələlərdə dərslərin materiallarını izləyir və mənimsəməyə çalışırlar. Bu cür dərslərə seçilmiş şəkillər, xəritələr, sxemlər, daxil olduğundan dərs tez mənimsənilir, verilmiş suallar əsasında yadda saxlanması və başa düşülməsi asanlaşır.

Kompüter texnologiyasından istifadə tarix fənninin hər hansı mövzusunun tədrisində istifadə edilə bilər. Tarix dərslərində İKT-dən istifadə şagirdlərin idrak fəaliyyəti və öyrənmə meyillərinin formalaşdırılması, şagirdlərin informasiyanı qəbul edərək, onun analiz və təhlil edilməsi qabiliyyətlərinin formalaşdırılmasına xidmət etmiş olur. Dərslərin gedişi zamanı təsvir, diaqram və xəritələrin yaradılması, yeri gəlmişkən müəllim bunları kompüterin yaddaşında saxlamaqla başqa dərslərində də istifadə edə bilər və bu da müəllimə əlavə vaxt qazanmağa köməklik etmiş olur.

Tarix dərslərində kompüter texnologiyasından istifadə şagirdlərin tətqiqat fəaliyyətlərinin həyata keçirmək qabiliyyətlərinin və bacarıqlarının inkişafını gücləndirmək üçün geniş imkanlar açmış olur.

Yeni materialın mənimsənilməsində də kompüterlərdən istifadə faydalıdır. Bu yolla qavrayışları asanlaşdırmaq, müxtəlif mənbələrdən əldə edilmiş materialları şagirdlər tərəfindən təqdimatı onlara emosional təsir göstərir və yaddaşlarında yaxşı qalmağa kömək etmiş olur.

Möhkəmləndirmə və nəzarət mərhələsində elektron testlərdən istifadə təkcə müəllimə deyil, həm də şagirdlərə özünü qiymətləndirmək üçün çox gərəklidir. Bu zaman multimediyaya elementlərinin tətbiqi xüsusilə faydalıdır.

Beləliklə, kompüter texnologiyasından istifadə tarix müəllimlərinə məktəblinin bütövlükdə lazım olan parametrlər üzrə inkişaf etdirməyə və mövzunun daha dərinə mənimsənilməsinə kömək etmiş olur. Bununla da şagirdlər tərəfindən dərslərin mənimsənilməsində psixoloji gərginliyi aradan qaldırır, tədris olunan materiala canlı maraq oyatmış olur. Nəticədə şagirdlərin dünyagörüşü artır, şagirdlərdə ümumi sinif səviyyəsinin artmasına, tarixi hadisə və proseslərə maraqlarının artmasına, nəzəri materialların tam dəqiqliklə mənimsənilməsinə, onlarda müxtəlif mənbələrdən informasiya əldə etmək qabiliyyətinin formalaşmasına, öz fikirlərinin yığcam və aydın formada ifadə etmək və sinifdə müəllim-şagird münasibətlərinin sağlamlaşmasına müsbət təsir göstərmiş olur. Sinif şagirdlərinin kompüterdən istifadəsi zamanı şagirdlərin müxtəlif yaş həddlərində olmalarını heç vaxt unutmaq olmaz.

Daima mürəkkəbləşən və böyük informasiya həcmi ilə xarakterizə olunan müasir cəmiyyətdə yaşamaq, oxumaq və uğurla işləmək üçün şagirdlər və müəllimlər İKT-dən səmərəli istifadə etməyi bacarmalıdırlar.

Yeni təlim texnologiyalarından istifadə təlimin keyfiyyətini artırmaqla yanaşı, şagirdlər üçün də geniş imkanlar yaradır. "Azərbaycan tarixi" dərslərinin hər hansı bir mövzusunun tədrisinə diqqət yetirsək görərik ki, bu texnologiyalar təkcə dərslərin keyfiyyətini artırmağa xidmət etmir, həm də şagirdlərdə yeni imkan və vərdişlər yaradır.

- Şagirdlər informasiya texnologiyalarının imkanlarından səmərəli istifadə etmək vərdişlərinə nail ola bilirlər;

- Mövzu ilə bağlı yeni informasiyanı tapmaq, təhlil etmək və qiymətləndirmək bacarığına yiyələnirlər;

- Qarşıya çıxan problemləri həll etmək və qərar qəbul etməyi öyrənirlər;

- Ünsiyyətə qoşulmaq, əməkdaşlıq etmək, informasiyanı hazırlamaq və yerləşdirmək kimi vərdişlərə yiyələnmiş olurlar.

Pedaqoji təlim-tədris prosesini reallaşdırmaq üçün xüsusi hazırlanmış kompüter proqramlarından istifadə edilir. Burada təlim proqramlarının rolundan daha geniş bəhs edilməlidir. Bu proqramlar təhsil standartlarına uyğun gəlməlidir. Bundan başqa, bu proqramlar kompüterləşdirilən təlim metodikalarını dəstəkləməlidir.

KÖNÜL ŞIXƏLİYEVƏ

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Doktorant

konul.eliyeva.17@mail.ru

AZƏRBAYCAN DİLİ TƏLİMİNDƏ ŞAĞIRDLƏRİN NİTQİNİN İNKİŞAFI ÜZRƏ İŞLƏRİN PSIXOLOJİ ƏSASLARI (I-IV SİNİFLƏR)

İbtidai siniflərdə nitq inkişafı ana dili tədrisinin başlıca məqsədlərindən biri olmaqla bu işə uşaqların məktəbə gəldikləri gündən xüsusi diqqətlə başlamaq lazımdır. İbtidai siniflərdə Azərbaycan dilinin tədrisi prosesində nitq inkişafı probleminin düzgün qoyulması şagirdlərin nitqin inkişafını sürətləndirir. Nitqin inkişafı üzrə iş şagirdlərin əqli inkişafını, məntiqi təfəkkürünün və digər psixi proseslərin inkişafını, bir sözlə ümumi inkişafını təmin edir.

Açar sözlər: nitq, təfəkkür, uşaq, dil, təlim

Nitq inkişafı üzrə işlərin tədqiqini psixologiya elminin bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətlərdən ayrı düşünmək olmaz. Nitqin inkişafı təfəkkür prosesinin inkişafı ilə bağlıdır. Məlumdur ki, nitq ilə təfəkkür arasında dialektik vəhdət mövcuddur. Nitq ilə təfəkkürü bir-birindən ayırmaq və ya eyniləşdirmək qeyri mümkündür. Təfəkkürdə yaranan fikir dil materialı vasitəsi ilə nitq prosesində təzahür olunur. Nitqin inkişaf etdirilməsi bilavasitə fikrin məzmununun zənginləşdirilməsi ilə əlaqədardır. Əgər təfəkkürdə hər hansı əşya və ya hadisə haqqında fikir yaranmamışsa, deməli onu ifadə edəcək sözlər də, nitq prosesi də yoxdur. Yaxud, uşağın fikri qarışıqdırsa, hələ düşünmə obyektinə ona tam, hərtərəfli məlum deyildirsə, onun məzmunu, mahiyyəti və aydınlığı dərk olunmursa, danışanda nitqi də qarışıq olacaq.

Uşağın bəzən nitqində mənasını bilmədiyi söz ifadələri işlətməsi, yaxud hər hansı əşyanı tanıdığı, onun nəyə lazım olduğunu bildiyi halda, adını, maddi qabığı olan sözü bilmir. Ona görə də təlim prosesində şagirdlərin nitq və təfəkkürü üzərində iş paralel getməlidir.

Şagirdlərin nitqinin inkişafı, hər şeydən əvvəl, söz və anlayışların düzgün dərk olunmasından keçir. Sözün mahiyyətini başa düşmək üçün onun xarici cəhəti ilə daxili cəhəti arasındakı münasibətləri araşdırmaq lazım gəlir. Sözün xarici cəhəti dedikdə - səs, daxili cəhəti dedikdə - mənası başa düşülür. Deməli, sözün mənası əşya və hadisələrin, münasibətlərin şüurumuzda inikasından ibarət olan daxili cəhətidir. Xarici cəhəti isə özünün səs kompleksi və maddi qabığıdır. Uşaq böyüdükcə, onun maddi aləm haqqındakı bilikləri zənginləşir, əşya və hadisələrin mahiyyətinə varma, onu dərk etmə imkanları da artır.

Daxili nitq təfəkkür prosesi ilə sıx bağlıdır. Orada yaranan fikir daxili nitq prosesində formalaşaraq, şifahi nitqə hazırlanır. Deməli, təfəkkürdən daxili nitqə, oradan da şifahi və yazılı nitqə yol, keçid əlaqələri yaranır. Daxili nitq fikirlə (təfəkkürlə) şifahi nitq, şifahi nitqlə, daxili nitq ilə yazılı nitq arasında hazırlıq mərhələsində olur.

İbtidai siniflərdə şagirdlərin təfəkkürü konkret olur. Onlar çox zaman gördükləri konkret əşya və hadisələrin üzərində dayanır, müşahidə etdikləri haqqında fikir mübadiləsi aparırlar. Lakin onlar əşya və hadisələrin fərqli və oxşar cəhətlərini təhlil etməkdə və ümumiləşdirməkdə mühakimə yürütməkdə, müstəqil fikirləşərək əqli nəticələr çıxarmaqda, fikirlərini məntiqi ardıcılıqla ifadə etməkdə çətinlik çəkirlər. Onların təfəkküründəki tədrisi mürəkkəbləşməni də nəzərə almaq lazımdır: məsələn, şagirdlər hər hansı əşyanı hissi əyaniliyin köməyi ilə görür və öyrənir. Sonra isə əyani əsasların və təfəkkürün konkretliyi zəminində həmin əşyanın daxili cəhətlərini araşdırmağa başlayır, tədqiq edir, elementar ümumiləşdirmələr və inteqrasiya aparır. Belələliklə, şagirdlərin mücərrəd təfəkküründə tədrisən inkişafa doğru açıq bir meyl baş verir.

I-IV sinif şagirdlərinin nitqini inkişaf etdirmək məqsədi ilə şifahi inşaların mövzunu təbiət lövhələri, yaşlıların və uşaqların əməyi, şəhər, kənd, ailə, məktəb, yoldaşlıq, ölkəmizin ictimai həyatı, müxtəlif hadisələr və s. əhatə etməlidir. Mövzu maraqlı, aydın, anlaşılıqlı və əhatə dairəsi mümkün qədər yığcam olmalıdır.

İbtidai siniflərdə təlim prosesində nitqin inkişafı üzərində iş aparılarkən xüsusi diqqət yetirilməli və bu sahədə işlərin pedaqoji əsasları nəzərə alınmalıdır. Azərbaycan dili təlimində şagirdlərin nitqinin inkişaf etdirilməsi sahəsində oxunmuş mətnin nağıl olunması, şəkillər, müşahidələr və uşaqların şəxsi təcrübələri əsasında bir sıra işlər görülməlidir.

Məlumdur ki, təfəkkür fəal prosesdir. Onun fəaliyyətinin xarakter cəhəti qarşıya çıxan suallara cavab tapmaq və çətinlikləri aradan qaldırmaqdır. O yerdə ki, heç bir çətinlik və sual yoxdur, orada həll edilməsi lazım gələn məsələ də olmur. Deməli, fəal təfəkkürə də ehtiyac qalmır. Odur ki, təlim prosesində hər şeyi həll edilmiş, hazır, çeynənmiş halda şagirdlərə təqdim etmək olmaz.

Məktəb uşağın ümumi inkişafında, o cümlədən nitq və təfəkkürünün inkişafında mühüm rol oynayır. Məktəbə daxil olmaqla uşaq yeni bir şəraitə düşür. Burada, o, elmi biliklərə yiyələnir, tədris olunan materialın məzmunu ilə tanış olur, bu və ya digər mətndəki fikirlərin hansı ardıcılıqla, nə kimi sübütlarla, hansı hadisələrlə müqayisəli şəkildə şərh edildiyini öyrənir, oradan müəyyən nəticələr çıxarır və s. Bu isə onda təfəkkürün inkişafına müsbət təsir göstərir. Bu mənada deyilir ki, təlim yalnız bilik mənimsəmək üzərində deyil, eyni zamanda şagirdlərin əqli inkişafı üzərində də rəhbərlik prosesidir. Buna görə də şagirdlərin, ümumiyyətlə, əqli inkişafı, xüsusən təfəkkürünün inkişafı təlim işinin necə təşkil edilməsindən, hansı üsullardan istifadə olunmasından, onların zehni qabiliyyətlərinin inkişafı uğrunda müəllimin şüurlu və ardıcıl olaraq necə mübarizə aparmasından asılıdır.

Beləliklə, təfəkkür və nitq uşaqların təlim fəaliyyətində çox böyük rol oynayır. Çünki fəaliyyətin hər bir növü - əmək, təlim, oyun və s. müəyyən sualın, problemin fikri və ya əməli məsələnin həllini tələb edir. Buna görə də təfəkkür hər bir fəaliyyətin planlaşdırılması və yerinə yetirilməsi üçün zəruridir. Aydınır ki, təfəkkür olmadan şagirdlər heç bir təlim materialını dərinlən dərk etməzlər, onu sadəcə olaraq qavrayar, mahiyyətini isə anlamazlar. Buna görə də təlim prosesində şagirdlərin təfəkkürünün inkişaf etdirilməsi çox böyük əhəmiyyətə malikdir.

BÖYİM TARVERDİYEVA
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
tarverdiyevabeyim1982@gmail.com

İBTİDAI SİNİFDƏ İNGİLİS DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ TƏLİMİN PRİNSİPLƏRİNİN NƏZƏRƏ ALINMASI (II SİNİF)

Məqalədə ibtidai sinifdə xarici dil kimi İngilis dilinin tədrisi məsəlləri ön plana çəkilir. Qeyd olunur ki, dərslərin hər bir bölməsində verilən dil materialları şagirdlərə cümlə modelləri, yeni sözlər isə şəkillər əsasında tədris olunmalıdır. Şagirdlərin yaş xüsusiyyətləri seçilən dil materialına uyğun olaraq mütləq nəzərə alınmalıdır. Məqalədə həmçinin İngilis dili kursunda şagirdlərin istifadə etdiyi “İş dəftərləri”nin öyrənilən dil materiallarının yaxşı mənimsənilməsi istiqamətində əhəmiyyəti də ətraflı şərh edilir.

Açar sözlər: təlim prinsipləri, müəllim, şagird, dərslük

İbtidai sinifdə (II sinif) İngilis dilini tədris edən müəllimlərə aşağıdakılar tövsiyə olunur. 7-8 yaş arasında olan şagirdlərə xarici dil kimi İngilis dilini tədris edən zaman nəzərə almaq lazımdır ki, öyrənmə prosesinin özü şagirdlərin inkişafında mühüm rol oynayır. II sinfin ingilis dili dərslərində seçilmiş mövzular şagirdlərə tanış olan fəaliyyət növlərini özündə əks etdirir və dərslük müasir dilçilik elminin qaydaları əsasında tərtib olunub (bura tələffüz qaydaları, lüğət ehtiyatı və qrammatik qaydalar daxildir). Hər bölmədəki dil materialları şagirdlərə cümlə modelləri şəklində təqdim olunur ki, buda onlarda ilkin dil materialının formalaşmasına kömək edir. Hər bölmədə verilmiş yeni sözlər isə şəkillər əsasında şagirdlərə təqdim olunur. Yeni sözlər ətraflı öyrənilənə qədər dərslük prosesində məşq etdirilir. Burada oxu tədris olunmur – şəkillər danışıq modellərini və sözləri yazılı formada əvəz edir. Şagirdlərin oxu və yazı bacarıqları hələ inkişaf etmədiyi üçün çalışmalara aid olan yazılı başlıqlar və təlimatlar yalnız müəllimlər üçün verilir.

II sinifdə İngilis dilinin tədrisində diqqət yetirilməli məqamlar bunlardır: tələffüz əsasən təqlid etmə vasitəsi ilə öyrədilir. Səslərin düzgün təkrar edilməsi şagirdlərə imkan verir ki, onlar ingilis dilinin əsas səs sistemini düzgün tələffüz etmə bacarığına yiyələnə bilsinlər. Bu zaman müəllimin nümayiş etdirdiyi səbr və həvəs şagirdlərin yeni bacarıq və vərdislərinin formalaşması zamanı ortaya çıxan çətinliklərin aradan qaldırılmasına kömək edə bilər və onlar arzu olunan səsləri danışıq üzlərindən düzgün istifadə etməklə tələffüz edərək öyrənə bilər. Şagirdlər hər hansı bir yeni sözün öyrənilməsi (şifahi şəkildə) zamanı müəllim arzu etdiyi yaxşı nəticəni almaq üçün sözü dəfələrlə təkrar etdirməlidir. Hətta müəllim şagirdə şərait yaratmalıdır ki, şagird onun dodaqlarının hərəkətini, dilinin vəziyyətini – bir sözlə danışıq üzlərinin hərəkətini təqlid etsin.

Ümumiyyətlə yeni sözlər adətən birləşmələrin və ya sadə və qısa cümlə modellərinin tərkibində şagirdlərə təqdim olunur və şagirdlər düzgün vurğu və intonasiyadan istifadə etməklə onlardan düzgün istifadə etməyə nail olurlar.

II sinifdə xarici dil kimi İngilis dilini tədris edən zaman ilkin mərhələdə qrammatik qaydaları tədris etməyə ehtiyac yoxdur. Bu qaydalar şagirdlərə tədricən öyrədilir ki, onlar gündəlik fəaliyyətlərində onlardan istifadə edə bilsin. II sinfin İngilis dili dərslərində kifayət qədər şerlər və mahnılar var. Bunları öyrənmək 7-8 yaş arasında olan şagirdlər üçün ən sevimli məşğuliyyət hesab olunur. Beləki, şer əzbərləmək və mahnı oxumaqla şagirdlər öyrəndikləri materialları təkrar etmiş olur və bu onlarda nitqin inkişafına təkan verir, onların düzgün tələffüz bacarıqları formalaşır və lüğət ehtiyatı zənginləşir.

Bundan başqa summativ (böyük summativ – big summative, kiçik summativ - sub summative) testlərin hazırlanması zamanı da müəllimin diqqət yerirəcəyi məsələlərdən biri şagirdlərin öyrənmə səviyyəsinin nəzərə alınmasıdır. Summativ testlər aparılmazdan əvvəl şagirdlərə nümunələr təqdim olunmalıdır və onlara verilən təlimatlar sadə və başa düşülən olmalıdır. Hər bir təlimat 2-3 dəfə təkrar edilməlidir.

II sinifdə xarici dil kimi İngilis dilinin tədrisində 2 məzmun xətti mövcuddur: 1-dinləmə və 2-danışıq.

Standartlar:

1.1.1 – təlimatlara əməl edir;

1.1.2 – eşitdiyi dinləmə materialı əsasında verilmiş şəkillərdəki əşyaları müəyyən edə bilir (yəni tanıyır);

2.1.1 – eşitdiyi söz və ya söz birləşməsini təkrar edir;

2.1.2 – eşitdiyi sadə cümlələri təkrar edir;

2.1.3 – öyrəndiyi söz və ya söz birləşməsinin tələffüz edir;

2.1.4 – öyrəndiyi sadə cümlələri tələffüz edir;

2.2.1 – müxtəlif mövzular üzrə verilmiş fərqli şəkillər əsasında əşyaları adlandırır;

2.2.3 – öyrəndiyi lüğətdən istifadə etməklə şəkildə verilmiş əşyaları təsvir edir;

2.2.4 – öyrəndiyi sözlər və sadə danışıq modellərindən istifadə etməklə ünsiyyət qurur.

Dinləmə standartları danışıq standartlarına inteqrasiya etməklə yanaşı, əsasən Azərbaycan dili (doğma dil kimi), İnformatika, Musiqi, Fiziki tərbiyə, Həyat bilgisi kimi fənlərə inteqrasiya edir. Yəni, burada söhbət fəndaxili (intrasubject) və fənlərarası (intersubject) inteqrasiyadan gedir. Bundan əlavə II sinfin İngilis dili kursunda şagirdlər həmçinin iş dəftərlərindən də istifadə edir. İş dəftərləri əsasən daha yaxşı mənimsəmək və öyrənilən materialı daha yaxşı yadda saxlamaq üçün şagirdlərin sinifdə istifadə edə biləcəyi əlavə materiallar toplusu da hesab edilə bilər. Beləki, burada şagirdlərin zəka bacarıqlarının artırılması nəzərə alınmaqla şəkillər əsasında çoxlu tapşırıqlar verilmişdir. İş dəftərləri ilə işləyən zaman şagirdlər öz diqqətini yeni dil materialı üzərinə yönəldir ki, buda onun daha yaxşı yadda saxlanılmasına kömək edir. Yəni, bu şagirdlər üçün əyləncəli fəaliyyət növü hesab edilə bilər.

FƏXRİYYƏ CƏFƏROVA

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

ceferova.fexriyye@mail.ru

AZƏRBAYCAN DİLİNİN TƏDRİSİNDƏ MÜASİR TƏLİMİN TƏTBİQİ MƏSƏLƏLƏRİ

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra təhsil sahəsində ciddi islahatlar aparıldı. Azərbaycan təhsil sistemi Avropa təhsilinə inteqrasiya edildi. Beləcə, Azərbaycan təhsil sistemində köklü dəyişikliklər baş verdi. Bu dövr həm də ona görə aktual hesab edilir ki, Ana dilinin tədrisində sanki yeni bir dövr başlayır. Azərbaycan Təhsil Sistemində gedən yeniləşmə prosesi ana dili fənninin tədrisində də qarşıya bir çox vəzifələr qoyur. İlk öncə müəllim hərtərəfli biliyə malik olmalı, yeni texnologiyalardan istifadə etməli, təhsilin qarşıya qoyduğu vəzifələri yerinə yetirməlidir.

Məqalədə bu kimi məsələlər şərh edilmişdir.

Açar sözlər: *Azərbaycan dili, müstəqillik, təhsil islahatları, təlim, inteqrasiya*

Bildiyimiz kimi, 1999-cu ildən başlayaraq Azərbaycanda təhsil sistemində köklü islahatlara başlanılmış, bu istiqamətdə müəyyən tədbirlər həyata keçirilmişdir. Təbii ki, bu islahatların aparılması səbəbsiz deyildi. Bunun əsas səbəbi Azərbaycan təhsilinin dünya standartlarına uyğunlaşdırılması idi. İslahatların digər səbəbi isə təhsilin məzmununda yenilik yaratmaq idi.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra təhsil sahəsində islahatların aparılması işi daha da sürətləndi. İlk növbədə tədris proqramlarında yer alan qüsurlar aradan qaldırıldı. Azərbaycan təhsil sistemi Avropa təhsilinə inteqrasiya edildi. Təhsil cəmiyyətin aparıcı sahəsi olduğuna görə bu sahəyə xüsusi diqqət yetirildi. Cəmiyyətin inkişafı təhsilin inkişafından asılıdır. Elə bu səbəbdəndir ki, bütün dövrlərdə təhsilin inkişafı diqqətdə saxlanılmış, lazımi tədbirlər həyata keçirilmişdir.

Bu mənada, XXI əsrdə də Azərbaycan təhsil sistemində köklü dəyişikliklər aparılmış, yeni qərarlar qəbul edilmişdir. Bu dövr həm də ona görə səciyyəvidir ki, ana dilinin tədrisi üçün yeni bir dövr başlayır. Ulu öndər Heydər Əliyev Azərbaycan dilinin nüfuzunu daha da qaldırır. Orta və ali məktəblərdə “Azərbaycan dili” fənninin tədrisinə diqqət artırılır. Bilirik ki, dilə yiyələnmək insanın lüğət ehtiyatını xeyli zənginləşdirir, nitqini formalaşdırır. Bu fənnin tədrisi ilk öncə orta məktəbdən başlayır. Orta məktəblərdə fənnin tədrisi sistemli, ardıcıl, mütəşəkkil həyata keçirilir. Məhz buna görə də ana dilinin öyrənilməsi Milli kurrikulumda xüsusi yer tutur.

Bu fənnin tədrisi həm də ona görə aktualdır ki, şagirdlər bu fənnin köməyi ilə nitqə yiyələnir, dilin səs sisteminə, lüğət ehtiyatına, üslubi imkanlarına bələd olmuş olurlar.

Azərbaycan Təhsil Sistemində gedən yeniləşmə prosesi Azərbaycan dili fənninin tədrisində də qarşıya bir çox vəzifələr qoyur. Bu vəzifələr nədən ibarətdir?

Belə ki, Azərbaycan dilinin tədrisi ilə məşğul olan müəllim təkcə həmin fənlə bağlı elmi və metodik ədəbiyyatla deyil, müasir psixologiyanın nailiyyətlərinə, digər elm sahələrin təcrübəsinə əsaslanmalıdır. Yəni müəllim hərtərəfli biliyə malik olmalı, yeni texnologiyalardan istifadə etməli, təhsilin qarşıya qoyduğu vəzifələri yerinə yetirməlidir.

Qeyd etdik ki, Azərbaycan dili fənni aparıcı fəndir. Və bu fənnin tədrisi olduqca vacibdir. Orta məktəblərdə Azərbaycan dilinin tədrisi məsələsinə ciddi diqqət yetirilməli, dərslər müasir tələblərə cavab verməlidir. Müasir dərslər isə bizlərdən nə tələb edir?

Qeyd edək ki, təhsil cəmiyyətin həyatında prioritet sahə olmaqla yanaşı, insanın inkişafında və formalaşmasında mühüm rola malikdir. Təhsil bilik və bacarıqlar əldə etmək üçün deyil, yəni bununla iş bitmir. Təhsil həm də təhsil alanın inkişafını təmin etmək üçün lazımdır. Azərbaycan dilinin tədrisində də məhz bu məsələlərin həlli diqqətdə saxlanılmalı, təhsil alanlar nəzəri biliklər qazanıb inkişaf etməklə yanaşı, bacarıq və vərdislərə yiyələnməli, aldığı bilikləri təcrübədə, həyatda tətbiq etməyi bacarmalıdır. Bunları qazanmadan onların gələcək həyata hazırlanmaları mümkün deyil. Azərbaycan dili fənnini tədrisində də bu məsələlərin həllinə diqqət yetirilməlidir. Bu fənnin tədrisi fənlə bağlı elmi biliklərin tədrisi ilə yekunlaşmır. Azərbaycan dili fənninin tədrisi digər fənlərlə müqayisədə şagirdlərdə yaradıcı qabiliyyətin inkişafına daha çox təsir edir. Belə ki, oxunmuş

mətnin öz sözləri ilə izah edilməsi, esse yazı işlərinin aparılması şagirddə müstəqil düşünmə, yaradıcılıq qabiliyyətini formalaşdırır. Eyni zamanda, onların nitqinə təsir edir.

Təhsil ona yaradıcı münasibət tələb edir. Əgər bu yaradıcı münasibət yoxdursa demək biz qarşımıza qoyduğumuz məqsədə çata bilməmişik. Prezidentimiz İlham Əliyev çox haqlı qeyd edir ki, bizim gələcəyimiz təhsillə bağlıdır. Təhsil isə ölkəmizin, millətimizin gələcəyi məsələsidir. Ona görə də təhsilimiz qarşıya qoyulan tələblərə cavab verməlidir. Azərbaycan dilinin tədrisi zamanı da bu tələblər gözlənilməli, gələcəyin savadlı kadrları hazırlanmalıdır.

Azərbaycan dili dərslərində aşağıda qeyd etdiyimiz tələblərə əməl edilməlidir:

- İlk öncə şagirdlərin nitqini və təfəkkürünü inkişaf etdirmək;
- Şagirdlərə öz fikrini şifai və yazılı şəkildə məzmunlu, rəhbərli, məntiqi, dəqiq, canlı, obrazlı ifadə etməyi öyrətmək;
- Şagirdlərdə müstəqil düşünmək və sərbəst fikir yürütmək qabiliyyətini formalaşdırmaq;
- Öz fikirlərini sərbəst izah və sübut etməyə alışdırmaq;
- Şagirdləri şəxsiyyət kimi yetişdirməmək;

Azərbaycan dili dərslərinin hər birində bu məsələlərə geniş yer verilməlidir. Müəllim tək-cə yeni bilik verməklə kifayətlənməməli, gəncləri gələcəyə hazırlamalıdır. Öyrəndiklərini həyatda tətbiq etməyi öyrətməlidir.

Azərbaycan dili həm də güdrətli tərbiyə vasitəsidir. Şagirdlər dil vasitəsilə milli-mənəvi sərəvətlərimizi öyrənir, əxlaqı dəyərlərə və yüksək insani keyfiyyətlərə yiyələnirlər.

Azərbaycan dili fənninin imkanları olduqca genişdir. Müəllim də bu imkanlardan yararlanmalı, təlimdə yenilikləri tətbiq etməyi bilməlidir. Bu yeniliklərdən biri də təlimdə yeni texnologiyaların tətbiqidir. Yeni texnologiyalardan istifadə ilk öncə müəllimin özündən bu texnologiyalardan istifadə bacarığı tələb edir. Yeni texnologiyalardan istifadə dərsi keyfiyyətinə təsir edir, dərsin əyani, maraqlı keçməsinə şərait yaradır. Azərbaycan dili dərslərində təlim texnologiyalarından istifadə nəticəsində əyanilik daha canlı olur, geniş mənbələrdən informasiya axtarışı həyat keçirilir, şagirdlərin fərdi çalışmalarına imkan yaranır, onların yaradıcı fəaliyyətləri üzə çıxmış olur.

Ona görə də bu gün Azərbaycan dili fənninin tədrisində bu kimi texnologiyalardan istifadə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Deməli, Azərbaycan dili fənninin tədrisi zamanı hər hansı bir mövzunu tədris edərkən yeni texnologiyalardan istifadə səmərəlidir. Tədris zamanı şagirdlərin dərkətmə fəaliyyəti aktivləşir. Bu gün təhsil müəssisələrinin informasiyalaşdırılması, internet şəbəkələrinə qoşulmalarının təmin edilməsi, kompüter otaqlarının yaradılması kimi məsələlər vaxtında həll edilməli, mövcud problemlər aradan qaldırılmalıdır.

Sevindirici haldır ki, muxtar respublikamızda belə bir problem ilə qarşılaşmaq qeyri-mümkündür. Muxtar Respublika Ali Məclisinin Sədri tərəfindən bu kimi məsələlər diqqətdə saxlanılmış, məktəblərin İnformasiya texnologiyalarından istifadəsi tam təmin edilmişdir.

Ali Məclisin Sədri hər çıxışında qeyd edirdi ki, müstəqillik, sabitlik və inkişaf şəraitində yaşamaq böyük xoşbəxtlikdir. Bütün bunları qorumağın yolu isə yaxşı təhsil almaqdan, əsl vətəndaş kimi yetişməkdən keçir. Məktəblərdə yaradılan şəraitdən, yeni texnologiyalardan lazımi səviyyədə istifadə olunmalı, hər bir gənc qabiliyyətinə və bacarığına uyğun peşəyə yönəldilməli, müəllim-şagird münasibətləri qarşılıqlı tələbkarlıq və hörmət əsasında qurulmalıdır. Müəllimlər ölkəmizin gələcəyini hazırlamaq kimi mühüm bir vəzifənin məsuliyyətini, gənclərimiz isə ölkəmizin gələcək təminatçıları olduqlarını bilməlidirlər. Təhsil sağlam cəmiyyət formalaşdırır. Ona görə də dünyada hansı proseslərin baş verməsindən asılı olmayaraq, mütləq təhsil inkişaf etdirilməlidir. Təhsilin əsas məqsədi isə gənclərə düzgün qərarlar qəbul etmək sənətini öyrətmək olmalıdır. Düzgün qərarlar qəbul etməklə insanlar şəxsiyyətə, ölkələr isə güdrətli dövlətə çevrilir.

ŞƏBNƏM ƏLİYEVƏ

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
shebnemeliyeva27@gmail.com

ANA DİLİ DƏRSLƏRİNDƏ DURĞU İŞARƏLƏRİ QAYDALARI VƏ ONLARIN ÖYRƏDİLMƏSİ YOLLARI

Məqalə ibtidai siniflərdən formalaşdırılmağa başlayan durğu işarələri ilə bağlı işin təşkili formalarına həsr edilmiş və ibtidai siniflərdə işlədilən bütün durğu işarələri göstərilmişdir.

Eyni zamanda, ibtidai siniflərdə durğu işarələrinin işlədilməsi əsasları və təhlili əhəmiyyəti, ana dili dərslərində durğu işarələri qaydaları və onların öyrədilməsi şərh edilmişdir.

Açar sözlər: Ana dili, durğu işarələri, ibtidai sinif, şagird

İbtidai siniflərdə ana dili fənninin tədrisində məqsəd şagirdlərdə şüurlu, düzgün, ifadəli oxumaq, savadlı, səliqəli, sürətli yazmaq, düzgün, obrazlı, şifahi və yazılı nitqə, ədəbi tələffüzə yiyələnmək, obrazlı və məntiqi təfəkkürün, mənəvi keyfiyyətlərin inkişafı üzrə möhkəm vərdişlər yaratmaqdır.

Ана дили ибтидаи синифлярдя тядрис фянляринин ясасы олмага дияр фянлярин мянимсянилмясиндя апарысы рола маликдир. Ана дилинин ибтидаи тядлиминин башлыса мягсяди ушагларда дилин шифащи вя йазылы формаларына иййялянмяк, басарыг вя вярдишляри йаратмаг вя дьома дилин грамматик гурлушунун садя щадисяляринин дярк олунмасыны тядмин етмякдир. Щядмин мягсяддян иряли эялян вязифялярдян бири дя айдын, сялис, рабитяли, айдын, сцрятли йазмаьы юйрянмякдир. Азярбайсан дили тядлиминин мцщцм принципляриндян бири бцтцн биликлярин практик истигамятлилийидир. Бу принцип мцяллимдян ушагларда шифащи вя йазылы нитг сащясиндя мящцкям басарыг вя вярдишлярин формалашдырылмасына гайьы эюстярмяйи тядляб едир. Щагирдлярдэ ядяби тядляфцз формаларына уйьун даньшмаг, ифадяли охумаг, фикри дягиг ифадя етмяк цщцн мянаьа мцвафиг сюз сечмяк, програмын тядлябляриня уйьун олараг орфографик сящятдян савадлы йазмаг кими басарыг вя вярдишляри ашыламаг бир вязифя кими иряли сцрцлцр.

Ümumtəhsil məktəblərinin ibtidai və yuxarı siniflərdə aparılan müşahidələr göstərir ki, şagirdlər yazıda orfoqrafik və üslub səhvləri ilə yanaşı, durğu işarəsi səhvlərinə də çox yol verirlər. Bəzi hallarda isə durğu işarələri səhvləri, hətta digər səhvlərə nisbətən, üstünlük təşkil edir.

İbtidai, eləcə də yuxarı siniflərdə meydana çıxan durğu işarələri səhvlərin xarakterinə görə müxtəlif olur.

Səhvlərin bir qismi bu və ya digər fikrin ifadəsində işlədilməsi zəruri olan durğu işarəsinin buraxılmasından irəli gəlir. Məsələn, şagirdlər qrammatik cəhətdən cümlə üzvləri ilə əlaqədar olmayan sözlərlə, yaxud həmcins üzvlər arasında bəzən lazımi durğu işarəsini qoymurlar.

Bəzən səhv durğu işarəsinin lüzumsuz yerə işlədilməsi bağlı olur. Belə səhvlər ən çox o və bu əvəzlərləndən, feili bağlamalardan və s. sonra həmişə vergül işarəsi qoymaqda adətkar olmaqdan irəli gəlir.

Aparılan müşahidələr göstərir ki, bəzi müəllimlər əsasən, qrammatik materialı izah etməyə, onu mənimsətməyə səy göstərir, konkret materialla əlaqədar durğu işarəsi qaydasının öyrədilməsinə o qədər də əhəmiyyət vermirlər. Hətta elə müəllimlərə də rast gəlmək olur ki, onlar öyrədilməsi üçün konkret saat ayrılan durğu işarəsi qaydalarına çox səthi şəkildə toxunur, qrammatik materialın tədrisi zamanı izah edilməsi durğu işarələri qaydalarının üstündən sükutla keçirlər. Bununla belə, dərsləkdə və müvafiq didaktik materiallarda durğu işarələrinə dair misallar – cümlə və mətnlər ancaq həmin qaydaya aid tapşırıq – çalışma mətnlərində əhatə edilir.

Bəzən elə olur ki, şagird möhkəm vərdişlərə yiyələnmədiyi bu və ya digər durğu işarəsini bilavasitə yazı prosesində deyil, mətni yazıb qurtardıqdan sonra qoyur. Belə halda şagird bir tərəfdən, mətndəki durğu işarəsinin işlədilmə yerini – bu və ya digər cümlənin sintaktik quruluşunu, ayrı – ayrı cümlədəki fasilə və intonasiyanı yaxşı dərk etmir; digər tərəfdən, yoldaşının yazısına baxmaqla ya öz səhvini düzəldir və ya əksinə, yoldaşının təsiri ilə başqa bir səhvə yol verir.

Грамматика в язы гайдаларынын ян мцщцм вязифяси шаэирдяря орфографийа в я дурьу ишаряляри цзря мящкям вярдишляр ашыламаг, щямин вярдишлярин кюмяйи иля онлары грамматик щадисяляри щцурлу дярк етмяйя эятирмяк, онларда шифащи в я йазылы нитги инкишаф етдирмяк, добма дияля мараг в я мящяббят тярбийя етмякдир. Шаэирдярин рабитяли нитгинин формалашмасы дедикдя, онларын фяал нитг фяалийятинин тяшкили, дцзэцн тяляффцзцн мянимсянилмяси, лцьятин зянэинлящдирилмяси, нигтин грамматик гурлушуна йийялянмяк в я юз фикирини рабитяли щякилдя ифадя етмяк баъарыьы нязрдя тутулур.

Durğu işarələri — dilin ümumi qrafik sistemində xüsusi yer tutan işarələr sistemidir ki, bunlar hərflər və digər yazı vasitələri ilə (rəqəmlər, bərabərlik işarəsi, bənzərlik işarəsi və s.) ifadə etmək mümkün olmayan cəhətləri bildirmək üçün işlədilir. Durğu işarələrinin vəzifəsi danışığ aktının məna daşıyan parçalara üzvlənməsini (mənalı hissələrini) göstərməkdən və onların tanınmasını təmin etməkdən, habelə danışıda reallaşan sintaktik strukturun ritmik-melodik xüsusiyyətlərini əks etdirməkdən ibarətdir. Nöqtə, sual işarəsi, nida işarəsi, vergül, nöqtəli vergül, iki nöqtə, tire, çox nöqtə və s. durğu işarəsi adlanır.

Durğu işarələri iki funksiya yerinə yetirir. Buna görə də iki qrupa ayrılır:

ayırıcı işarələr;

fərqləndirici işarələr.

Ayırıcı durğu işarələrinin əsas funksiyası cümlələri, cümlənin həmcins üzvlərini, mürəkkəb cümlənin komponentlərini və sairə ayırmaqdır. Bu qrupa nöqtə, sual və nida işarələri, qoşa nöqtə, nöqtəli vergül, çox nöqtə daxildir. Fərqləndirici durğu işarələri cütüzvlüdür, vasitəsiz nitqi, sitatları, ara cümlə və əlavə konstruksiyaları fərqləndirmək üçün işlədilən iki vergül, iki tire, mötərizələr və dırnaqlardan ibarətdir.

Durğu işarələri yazılı nitqin formalaşmasında mühüm bir vasitədir və kommunikativ funksiyaya malikdir. Həmçinin yazılı dilin məzmun dolğunluğunun yaranmasında, fikrin dəqiq və emosional təsir gücünün üzə çıxmasında və aydın, ifadəli tələffüzündə durğu işarələrinin rolu böyükdür. Durğu işarələri yazılı nitqi mənalı hissələrə bölür. Məsələn, nöqtə işarəsi cümlədə fikrin bitdiyini bildirir, həmcins üzvlər arasında vergül qoyulması bu üzvlərin cümlədə bərabərhüquqlu olduğunu göstərir.

Cümlədə fonetik ritmik qrupun yaranmasında pauza - durğu xüsusi rol oynayır. Pauza şifahi nitqdə xüsusi rol oynayır. Fasilə etmədən normal kommunikativ münasibət yarada bilməzlər. Şifahi nitqdəki fasiləni, həyəcanı, emosiyayı, sualı yazıda durğu işarələri əvəz edir. Durğu işarələri müxtəlif dillərdə eyni cür olsa da, vəzifələri və işlənmə yerləri müxtəlifdir. Müasir Azərbaycan dilində nöqtə (.), vergül (,), nöqtəli vergül (;), iki nöqtə (:), sual (?), nida (!), tire (-), üç nöqtə (...), mötərizə [()], dırnaqlar ("") ən çox işlənən durğu işarələridir.

Durğu işarələri yazıda fikri aydın, dəqiq ifadə etməyə kömək göstərən vasitələrdən biridir. Ona görə də yazılı ünsiyyətdə durğu işarələrinin böyük rolu vardır. Bu rol o zaman daha böyük əhəmiyyət kəsb edir ki, bütün yazanlar və oxuyanlar hər bir durğu işarəsinin mənasını, vəzifəsini eyni dərəcədə başa düşsünlər. Durğu işarələrinin işlədilməsinə dair vahid, dəqiq qaydalara əsaslanmış olsunlar. Durğu işarələrinin işlədilməsinə dair vahid qaydaların təlimi ibtidai siniflərdən başlayır. Lakin bu barədə əsaslı bilik IV – VIII siniflərdə qrammatikanın, xüsusən sintaksisin tədrisi prosesində əldə edilir.

Durğu işarələrinin mahiyyəti, vəzifələri, onlardan istifadə məqsədi və işlənmə məqamı, yeri, yazıda mövqeyi barədə doğru-dürüst bilgilər, onları səciyyələndirən normalar hər bir vətəndaşa, savadlı adama yazılı nitq zamanı olduqca vacibdir, zəruridir. Ümumiyyətlə, özünü ziyalı hesab edən hər bir şəxs yazıda durğu işarələrinin yerli-yerində olmasına əməl etməlidir. Xüsusilə jurnalistlərin, mətbuatda çalışanların, orta və ali məktəb müəllimlərinin birinci dərəcəli vəzifəsi düzgün yazı normalarını qorumaq, nitq mədəniyyəti məsələlərinə önəm verməkdir. Durğu işarələrini səciyyələndirsəm, belə bir ümumiləşdirici fikirlə onu təqdim edərdim ki, durğu işarələri yazılı nitqin formalaşmasında mühüm bir vasitədir və kommunikativ funksiyaya malikdir. Həmçinin yazılı dilin məzmun dolğunluğunun yaranmasında, fikrin dəqiq və emosional təsir gücünün üzə çıxmasında və aydın və ifadəli tələffüzündə durğu işarələrinin rolu böyükdür. Durğu işarələri yazılı nitqi mənalı

hissələrə bölür. Məsələn, nöqtə işarəsi cümlədə fikrin bitdiyini bildirir, həmçinin üzvlər arasında vergül qoyulması bu üzvlərin cümlədə bərabər hüquqlu olduğunu göstərir.

Hazırda yazımda işlənən durğu işarələri Azərbaycan dilinin öz daxili qanunlarına əsaslanılmaqla formalaşmış, qanunlaşmışdır.

Deməli ki, durğu işarələrinin təlimi qrammatikanın (sintaksisi) əsas tutsa da, o (durğu işarələrinin təlimi), bir tərəfdən cümlə və rəhbərli mətnlərdə məntiqi – sintaktik münasibətlərin şüurlu təhlili ilə, digər tərəfdən də, nitqin intonasiyası üzərində müşahidə ilə sıx əlaqələndirilməlidir.

Azərbaycan dilinin durğu işarələri həm nəzəri, həm də metodik cəhətdən ən az işlənən sahələrdəndir. Ona görə də məktəblərimizdə durğu işarələrinin təlimi prosesində bir sıra çətinliklərə rast gəlinir, qüsurlara yol verilir. Эянс няслин дцзэцн йазы вярдишлярина йийялянмяси шям ибтидаи, шям дя орта мяктябляримизин гаршысында гойулмуш ян мцщм вя сидди вязифялярдяндир. Бунун цццн дя дцзэцн йазы тялими мясяляси мяктяб вя мцяллимляримизи даима дцщцндцрцр, шаэирдярин орфографик савадындакы çatışmazlıqları арадан галдырмаг цццн онлары даща эярэин ишлямяйя сювг едир.

TAM ORTA TƏHSİL SƏVIYYƏSİNDƏ İNFORMATİKA FƏNNİ ÜZRƏ ÜMUMİ TƏLİM NƏTİCƏLƏRİ VƏ ONLARA QOYULAN TƏLƏBLƏR

Tam orta təhsil səviyyəsində fənn kurikulumlarının tədrisində İformatika fənni üzrə təhsil proqramında təlim standartları məzmun xətləri ilə verilməsi integrativ xarakterə malik olan bu məzmun xətləri bir-biri ilə əlaqəsinin təkcə informatika fənni daxilində deyil, həmçinin digər fənlərdə və real həyatda olduğunu anlamağa imkan verir.

Açar sözlər: *İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları, təlim nəticələri, məzmun xətləri*

İnformatika fənni üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) təlim standartları məzmun xətləri üzrə verilir. Integrativ xarakterə malik olan bu məzmun xətləri müxtəlif biliklərin bir-biri ilə əlaqəsinin təkcə informatika fənni daxilində deyil, həmçinin digər fənlərdə və real həyatda olduğunu anlamağa imkan verir. Verilən əsas məzmun xətləri aşağıdakılardan ibarətdir.

1. İnformasiya və informasiya prosesləri
2. Formallaşdırma, modelləşdirmə, alqoritmləşdirmə və proqramlaşdırma
3. Kompüter, informasiya və kommunikasiya texnologiyaları və sistemləri
4. Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması

İnformatikanın əsas anlayışlarından biri olan informasiyaya təbiətdə, cəmiyyətdə, insanların qarşılıqlı münasibətlərində hər an rast gəlinir. İnformasiya öyrənilən obyektlər və hadisələr haqqında olan bilik və məlumatları göstərir. Həmin biliklər müəyyən faktlar və onlar arasındakı asılılıqlar şəklində ifadə olunur. Ümumi yanaşmada informasiya insanın onu əhatə edən ətraf aləmdən aldığı biliklər və məlumatlardır.

Kompüterlərdən istifadə etməklə obyektin modelinin qurulması bir neçə zəruri mərhələləri əhatə edir. Formallaşdırma mərhələsində tədqiqat obyektini haqqında olan nəzəri fikirlər, müvafiq anlayışlar, əsas təsiredici amillər, inkişaf göstəriciləri, asılılıqlar, qanunauyğunluqlar və s. əsasında onun konseptual modeli qurulur. Alınmış kompüter modelinə tədqiqat obyektinə aid real informasiyalar daxil edilir və nəticədə obyektin informasiya modeli alınır. Məhz bu model imkan verir ki, müəyyən dəqiqliklə obyektin vəziyyəti haqqında real situasiya öyrənilsin, onun nəticələri proqnoz edilsin və müəyyən eksperimentlər aparılsın.

Proqramlaşdırma dillərinin köməyi ilə intellektual xüsusiyyətlərə malik olan bütün kompüter proqramlarının yaradılması da riyazi üsul və vasitələrdən istifadə etməklə həyata keçirilir. Məhz bu cür proqramların meydana gəlməsi ilə də süni intellekt anlayışı formalaşır. Bu istiqamətdə yaranan intellektual sistemlər də insanın yaradıcı fəaliyyətinin, təxəyyülünün nəticəsi olan biliklərin emalına əsaslanır.

Qeyri-səlis məntiq və çoxluq əsasında qurulan həmin modellər, demək olar ki, bütün sahələrdə tətbiq olunur. Qeyri-səlis modelin giriş informasiyaları qeyri-dəqiq qiymətlər çoxluğudur. Ona görə də həmin modellər mürəkkəb və qeyri-müəyyən şəraitdə özünü yaxşı apara bilir və bir çox sahələrdə tətbiq olunur.

Qeyd edilənlər onu deməyə əsas verir ki, ətraf aləmdəki müxtəlif tipli, formalı proseslərin baş verməsi, formallaşdırılma bilməsi və onun əsasında obyektin kompüter modelinin qurulması, müəyyən proseslərin baş vermə ardıcılığının öyrənilməsi, obyektlərin işləmə prosedurasının, məsələlərin həlli ardıcılığının müəyyənəşdirilməsi, məntiqi düşüncənin inkişaf etdirilməsi şagirdlər üçün çox vacibdir.

İnkişaf etməkdə olan bütün ölkələr üçün çox böyük əhəmiyyətə malik olan İKT cəmiyyətin və iqtisadiyyatın inkişafına ciddi təsir göstərdiyinə görə dinamik tempdə sosial və iqtisadi həyatın bütün sahələrinə tətbiq olunur. Hal-hazırda İKT-nin əhatə dairəsi hökumət təşkilatlarını, qeyri-hökumət və özəl qurumları, iqtisadi-sosial, elm-mədəniyyət, ictimai-siyasi, təhsil və s. sahələri əhatə edir. Cəmiyyətin lazımı informasiyalarla təchiz edilməsinin zəruriliyi artıq hamı tərəfindən qəbul olunur. İKT sektoru cəmiyyətin və iqtisadiyyatın müasir infrastrukturunun əsası olmaqla ölkə

iqtisadiyyatının, mədəniyyətinin, elmin, təhsilin, səhiyyənin, təhlükəsizliyin, idarəetmənin inkişaf etdirilməsinin əsas mənbələrindən birinə çevrilir.

Müasir kompüterlər bir-birini tamamlayan iki texniki təminat hissəsindən (qurğulardan) və proqram-informasiya təminatından ibarətdir. Kompüter hər hansı işi özünün texniki qurğuları vasitəsi ilə proqram əsasında yerinə yetirir. Onun proqram təminatı kompüterin yaddaş qurğularında saxlanılan və kütləvi istifadə olunan proqramlar toplusundan ibarətdir.

Məktəb informatika kursunda informasiya kommunikasiya texnologiyası mühüm yer tutur. Bu kursa mətn və qrafiki redaktorlar, elektron cədvəllər, verilənlər bazası, telekommunikasiya vasitələri, multimedia texnologiyalarının və s. öyrənilməsinin daxil edilməsi praktik istifadə baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Kompüter texnologiyası ilə işlərin aparılması, kompüterdən normal istifadə edilməsi üçün onun texniki təyinatına, strukturuna, tərkib hissələrinə və funksional imkanlarına, eləcə də onun proqram təminatının xarakterik xüsusiyyətlərinə, informasiyanın müxtəlif aspektlərdə, formalarda emalı və mübadiləsi üçün informasiya, kommunikasiya texnologiyalarının sistemlərinin, şəbəkələrinin təyinatı, strukturu və iş prinsiplərinə bələd olmaq da praktiki cəhətdən dəyərləndirilir.

Cəmiyyətin inkişafına təsir göstərən vacib amillərdən birinə çevrilmişdir. Cəmiyyətin inkişaf tarixində üçüncü global sosial-texniki inqilab kimi qeyd olunan müasir informasiya texnologiyaları, ictimai həyatın informasiyalaşdırılması prosesi kimi reallaşır. Formalaşan informasiya dünyası daha çox insanı əhatə edərək cəmiyyəti daha da inkişaf etdirir, ilk növbədə münasibətlərin forması və məzmunu dəyişir.

İnformasiya cəmiyyəti quruculuğu və ya başqa sözlə desək, cəmiyyətin informasiyalaşdırılması ölkənin intellektual potensialından səmərəli istifadə edərək hərtərəfli inkişafın təmin edilməsi, korrupsiya ilə mübarizə, yoxsulluq və işsizliyin aradan qaldırılması, cəmiyyətdə aşkarlıq və şəffaflığın bərqərar edilməsi, bütövlükdə ictimai həyatın demokratikləşməsi üçün güclü vasitədir.

Hazırda ictimai şüurda İKT-dən biznesdə, siyasətdə, idarəetmədə, səhiyyədə, mədəniyyətdə, elmdə, təhsildə, sənayedə və digər sahələrdə istifadə məsələlərinin aktuallığı və zəruriliyi tam qəbul olunmuşdur. İndiki dövrdə məlumat almaq imkanı güclü olan vətəndaş cəmiyyətinin qurulması gələcək bəşər sivilizasiyasına doğru mühüm bir addımdır. Hazırda İKT-dən geniş istifadə hər bir ölkənin iqtisadi inkişafına kömək edir və yoxsulluğun azaldılmasında səmərəli vasitəyə çevrilir.

Azərbaycanda informasiyalaşmış cəmiyyətin əsas xüsusiyyətlərinə global informasiya mühiyyətinin yaradılması, sosial və iqtisadi fəaliyyətin yeni formalarının meydana gəlməsi, informasiya və bilik bazarının yaradılması, müxtəlif səviyyədə informasiya mübadiləsi sistemlərinin inkişafı, vətəndaş və təşkilatların istənilən məlumatı almaq, onu yaymaq və ondan istifadə etmək kimi hüquqlarının tam təmin edilməsi və s. aiddir. Şagirdin cəmiyyətdə normal fəaliyyəti üçün müxtəlif tipli və xarakterli informasiya resurslarını əldə etməsinə və İnternetin xidmətlərindən geniş istifadə edə bilməsinə yardım göstərilir və şərait yaradılır. Şagirdə informasiya mədəniyyəti vərdişləri formalaşır. Onun cəmiyyətin tarixən formalaşması, inkişaf etməsini informasiya emalının sürətliliyi baxımından dərk etməsinə köməklik göstərilməlidir.

Bu məzmun xətti həm də şagirdə yüksək texnologiyalardan istifadənin səmərəliliyi, imkanları, perspektivliyi, hansı müsbət və ya mənfi nəticələrə səbəb ola biləcəyi ilə bağlı keyfiyyətlərin aşılmasına imkan yaradır. Göstərilən bölmələr üzrə təlim nəticələrinə yiyələnmək şagirdin informasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə etməyi ilə yanaşı digər fənlərin tədrisində də fəal təlim imkanlarından geniş istifadə etməsinə səbəb olur.

İBTİDAI SINIFLƏRDƏ TƏDRİS OLUNAN FƏNLƏRDƏ ÜMUMİ TƏHSİLİN TƏŞKİLİNƏ DAİR ÜMUMİ PEDAQOJİ TƏLƏBLƏRƏ ƏMƏL OLUNMASININ ƏHƏMİYYƏTİ

Məqalədə ibtidai siniflərdə tədris olunan müxtəlif fənlərdə ümumi təhsilin təşkilinə dair ümumi pedaqoji tələblərə əməl olunmasının əhəmiyyətindən bəhs edilmişdir. Bu prinsiplərin hər birinin pedaqoji prosesə necə tətbiq edilməli olduğu və tətbiqi nəticələri araşdırılmışdır.

Açar sözlər: pedaqoji proses, müəllim, şagird, dərs

Bildimiz kimi, 3 iyun 2010-cu ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 103 nömrəli qərarına əsasən “Ümumi təhsil pilləsinin dövlət standartı və proqramları (kurikulumları)” sənədi təsdiq edilmişdi. Bu sənədin 13-cü maddəsində Ümumi təhsil sistemində pedaqoji prosesin 6 (pedaqoji prosesin tamlığı, təlimdə bərabər imkanların yaradılması, şagirdyönümlülük, inkişafyönümlülük, fəaliyyətin stimullandırılması, dəstəkləyici mühitin yaradılması) təşkili prinsipi verilmişdir. Lakin 29 sentyabr 2020-ci ildə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 361 nömrəli qərarına əsasən bu prinsiplərə daha 3 prinsip əlavə olundu və bununla yanaşı digər prinsiplərin həyata keçirilməsi zamanı məzmununda müvafiq dəyişikliklər və əlavələr olundu. İnküzivlik, şəxsiyyətyönümlülük və məktəb-valideyn əlaqələrinin tənzimlənməsi prinsipləri yeni əlavə olunan prinsiplərdir.

Pedaqoji prosesin düzgün qurulmasında mühüm didaktik prinsiplərə istinad olunur. Ümumi təhsil sistemində təlim-tərbiyə prosesinin təşkili öyrədənlərlə öyrənilən arasında “subyekt-subyekt” prinsipinə uyğun qarşılıqlı əməkdaşlıq əsasında həyata keçirilir.

Ümumi təhsil sistemində pedaqoji prosesin təşkili prinsipləri dedikdə ilk növbədə Pedaqoji prosesin tamlığından bəhs etmək lazımdır. Pedaqoji prosesin tamlığı təhsil məqsədlərinin öyrədici, tərbiyəedici və inkişafetdirici xarakter daşmasıdır. Yəni bu zaman təlim məqsədləri kompleks şəkildə həyata keçirilir və real nəticələrlə yekunlaşan müəllim şagird fəaliyyətini əhatə edir. Müəllim bu prinsipi reallaşdırmaqla şagirdlərdə kompetensiyaların formalaşmasına da nail olur. Əgər həyat bilgisi fənnini tədris edən müəllim dərman bitkiləri haqqında şagirdlərə öyrədici məlumatlar verirsə, yəni bitkilərin xüsusiyyətlərini şagirdlərə öyrədirsə və bu bitkiləri qorumağın nə qədər əhəmiyyətli olduğundan danışaraq tərbiyəedici söhbət aparırsa, sonda şagirdlərə bu bitkilərdən istifadənin perspektivlərini araşdırmağı tələb edərək şagirdləri inkişafa sövq edirsə deməli, müəllim pedaqoji prosesin tamlığını təmin etmiş olur. Əks halda sadəcə dərman bitkiləri haqqında şagirdlərə öyrədici məlumatlar verirsə, yəni bitkilərin xüsusiyyətlərini şagirdlərə öyrədirsə və bu bitkiləri qorumağın nə qədər əhəmiyyətli olduğundan danışmırsa bu zaman pedaqoji prosesin tamlığı prinsipini pozmuş olur. Nəticədə isə yalnız bilik əldə edən şagirdlər yetişir.

İkinci prinsip təhsildə bərabər imkanların yaradılmasıdır. Bu prinsipdə müəssisənin təhsil infrastrukturuna uyğun olaraq, təhsilənlər üçün eyni təlim şəraitinin təmin edilməsi, təhsil prosesinin şagirdlərin meyil-marağı və potensial imkanları nəzərə alınmaqla tənzimlənməsi nəzərdə tutulur. Prinsipin həyata keçirilməsi zamanı müəllim şagirdlərə diferensial yanaşmanı, yəni fərdi yanamı da təmin etmiş olur. Müəllim dərs prosesində əgər çətinlik səviyyəsi müxtəlif olan tapırıqlardan istifadə edərsə, yalnız yaxşı oxuyan yüksək potensialı olan şagirdlərlə deyil bütün şagirdlərlə işləyirsə, şagirdlərə kimliyindən asılı olmayaraq sadəcə şagird olaraq yanaşarsa təhsildə bərabər imkanları yaradılması prinsipinə əməl etmiş olar. Əks halda müəllim şagirdlərə çətinlik səviyyəsi aşağı və ya yuxarı olan tapşırıqlar verib həll etməsini istəyirsə, sinifdə yalnız yaxşı oxuyan şagirdlərlə işləyirsə, zəif oxuyan şagirdləri diqqətdən kənar qoyarsa, potensial imkanları tənzimləyə bilməzsə bu zaman təhsildə bərabər imkanları yaradılması prinsipini pozmuş olar. Bu isə şagirdlərin nəzərində ədalətsiz müəllim obrazını formalaşdırar.

Üçüncü prinsip şəxsiyyətyönümlülükdür. Bu prinsip eyni zamanda kurikulumun da prinsipidir. Təhsilalanların idraki, ünsiyyət və psixomotor fəaliyyətləri əsasında həyati bacarıqlarını inkişaf etdir-məklə, onlarda milli və bəşəri dəyərlərin formalaşdırılmasına xidmət edir. Şəxsiyyətyönümlülük prin-sipində əsas məqsəd vətəni sevən, vətənpərvər, mənəvi keyfiyyətləri yüksək olan, bilikli, bacarıqlı şagirdlərin formalaşdırılmasıdır.

Şagirdyönümlülük dördüncü prinsip kimi qəbul edilib. Bu prinsipdə təhsil fəaliyyətlərinin bilavasitə təhsilalanların mənafeinin müdafiəsinə, təhsil tələbatlarının ödənilməsinə, istedadlarının reallaşmasına, şəxsiyyətlərinin formalaşmasına yönəldilməsidir. Müəllim bu prinsipi həyata keçirən zaman şagirdlərin diaqnostik qiymətləndirmə nəticələrini diqqətdə saxlamalı, onlara yaradıcı tapşırıqlar verməli, dərslər mərkəzində şagirdləri saxlamalı, seçilən fəaliyyətlər, metodlar şagirdlərin marağına, tələbatına və mənafeinə uyğun olmalıdır. Əgər şagirdlər hər hansısa fəaliyyətə qoşulmaq istəmirsə bu zaman müəllim onlarda maraq oyatmağı bacarmalıdır.

Beşinci prinsip inkişafyönümlülükdür. Şagirdlərin təhsil nailiyyətlərinin təhlilindən alınan nəti-cələr əsasında onların inkişaf perspektivlərini ehtiva edən kompleks tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan bu prinsipdə müəllim gündəlik olaraq şagirdləri düzgün qiymətləndirməyi bacarmalıdır. Bunun üçün müəllim gərək formativ qiymətləndirməni düzgün meyarlar əsasında aparsın və aparılan qiymətləndirmələri təhlil etsin. Nailiyyət təhlilinə uyğun olaraq planlaşdırmasında dəyişikliklər etsin.

Fəaliyyətin stimullaşdırılması altıncı prinsip kimi qəbul edilib. Bu prinsipdə təhsil prosesinin səmərəliliyinin artırılması, şagirdlərin təlim marağının yüksəldilməsi üçün onların nailiyyətlərinin izlənilməsi və dəyərləndirilməsi istiqamətində tədbirlərin görülməsi nəzərdə tutulur. Elm də sübut edir ki, fəaliyyəti stimullaşdırılan və dəyərləndirilən şagirdlər daha uğurlu nəticələr əldə edir və onlarda özünəinam formalaşır. Müəllim qiymətləndirmənin keyfiyyət göstəricilərindən istifadə etməklə şagirdləri stimullaşdırma bilər.

Pedaqoji prosesin ən vacib prinsiplərindən olan dəstəkləyici mühitin yaradılması təhsilin keyfiyyət göstəricilərinin yaxşılaşdırılması üçün zəruri infrastrukturun, sağlam mənəvi-psixoloji mühitin, yaradıcı və təhlükəsiz təhsil şəraitinin təmin edilməsini nəzərdə tutur. Bu prinsipə əməl edən müəllimlərin sinfində neqativ hallar, konfliktlər, gərgin abu-hava minimuma enir. Şagirdlər olara mənəvi cəhətdən dəstək olan və təhlükəsiz şəraitdə böyüməsinə, təhsil almasına kömək edən müəllimləri daha çox sevirlər.

Yeni əlavə olunan inklüzivlik prinsipi - fiziki, psixi, intellektual xüsusiyyətlərindən və sağlamlıq imkanlarından asılı olmayaraq təhsilin bütün uşaqlar üçün əlçatan olmasını nəzərdə tutur. Bu prinsipə əməl etmək hər bir müəllimin borcudur.

Günümüz üçün ən vacib olan, təhsil sahəsindəki problemlərin bir çoxunun yaranma səbəbi məktəb-valideyn əlaqələrinin düzgün qurulmamasıdır. Yeni əlavə olunan sonuncu prinsip məktəb-valideyn əlaqələrinin tənzimlənməsidir. Bu prinsipdə əsas məqsəd təhsil müəssisəsinin idarə edilməsində, təlim-tərbiyə prosesinin təşkili ilə bağlı problemlərin aradan qaldırılmasında, müəssisənin inkişaf perspektivlərinin müəyyənləşdirilməsində valideynlərin rolunun təmin edilməsidir.

Müasir dərslər verilən tələbləri əgər hər bir müəllim düzgün həyata keçirərsə o zaman qarşıya qoyduğu məqsədə asanlıqla çatma bilər. Ayrı-ayrı fənlərin tədrisi zamanı da bu prinsiplərə əməl olunması həmin fənlərin şagirdlər tərəfindən daha yaxşı mənimsənilməsinə və sağlam rəqabət mühitinin formalaşmasına şərait yaradır. Bununla da müəllim əsl fasilitatora çevrilərək əlaqələndirici, istiqamətverici, məsləhətverici rola malik olur. Şagirdlər isə tədqiqatçı, təcrübəçi, yaradıcı subyektlər kimi qarşılıqlı əməkdaşlıq fəaliyyətinə sövq edilir.

I-IV SİNİFLƏRDƏ “HƏYAT BİLGİSİ” FƏNNİ ÜZRƏ MÜSTƏQİL İŞLƏRİN TƏŞKİLİ

Müstəqil işin faydasını bunda görmək olar ki, onun bütün mərhələlərində o, fikirləşir, fəallığı, müstəqilliyi artır, məsələlərə şüurlu yanaşır, onda öz fikrini bildirmək istəyi yaranır. Nəticədə şagirdin öyrənmək istəyi, əqli qabiliyyətləri daha da inkişaf edir, onlar müstəqil fəaliyyətdən intellektual məmnunluq duyurlar.

Açar sözlər: *Həyat bilgisi, müstəqil iş, ibtidai siniflər, həyat bilgisi dərsləri, müstəqil işlərin təşkili*

Ümumtəhsil məktəblərində təhsilalanların, ibtidai sinif şagirdlərinin təlim fəaliyyətinin səmərəliliyinə nail olmaq üçün təlim prosesində, o cümlədən “Həyat bilgisi” fənni üzrə ayrı-ayrı mövzuların öyrənilməsi zamanı müxtəlif vasitələrdən istifadə edilir. Bu sahədə, təbii ki, müəllimin pedaqoji ustalığı, pedaqoji səriştəliliyi, onun pedaqoji əməkdaşlığı lazımı səviyyədə qurması uğurlu nəticələrə gətirib çıxarır.

Təcrübəli müəllimlər, adətən I-IV siniflərdə “Həyat bilgisi” fənninin tədrisi prosesində müstəqil işlərin aşağıdakı növlərinə müraciət edirlər:

1) dərsləklə iş (bu və ya digər fəslin planını hazırlamaq, müəllimin verdiyi suala cavab tapmaq, suallar əsasında müvafiq əsərin ideya məzmununu və ya bədii xüsusiyyətlərini təhlil etmək, personajları səciyyələndirmək, sənədlər və başqa ilkin mənbələr üzərində iş və s.);

2) tapşırıqların həlli və tərtibi;

3) istinad ədəbiyyatı ilə iş (lüğətlər, ensiklopediyalar və s.);

4) esse və təsvirlər (açar sözlər, şəkillər, şəxsi təəssüratlar və s. əsasında);

5) təlim məşqləri;

6) paylama materialları ilə iş (şəkil dəstləri, rəqəmlər və s.);

7) müşahidə və laboratoriya işləri (təbiət hadisələrinin müşahidəsi və onlara aydınlıq gətirilməsi, herbarlaşdırılmış materialla iş və s.).

Müstəqil işlərin təşkili zamanı bir sıra tələblərin yerinə yetirilməsi lazım bilinir. Tədqiqatlardan, aparılmış sorğu və müşahidələrdən görünür ki, qabaqcıl məktəblərdə Həyat bilgisinin tədrisi zamanı həmin tələblər nəzərə alınır. Onları diqqət mərkəzinə gətirək:

1) hər bir müstəqil iş konkret məqsəd daşmalıdır;

2) müstəqil iş kiçikyaşlı məktəblinin idrak qabiliyyətlərinin inkişafını kömək göstərməlidir;

3) şagirdlərin hər biri verilən müstəqil işin yerinə yetirilməsi qaydasını bilməli və onun texnikasına yiyələnəlidir;

4) müstəqil işin məzmunu və gedişi I-IV sinif şagirdlərində maraq oyatmalıdır.

5) nəzərdə tutulan müstəqil işlər kiçikyaşlı məktəblilərin qüvvəsinə, anlama səviyyəsinə və yaşına uyğun gəlməlidir;

6) müstəqil işin hər bir növü müstəqil bilik vərdişinin təşəkkülü vasitəsi olmalıdır;

7) müstəqil işlərin yerinə yetirilməsi son nəticədə kiçikyaşlı məktəblinin müstəqilliyinin inkişafına şərait yaratmalıdır;

8) əldə olunan nəticələrdən təlim zamanı faydalanmaq lazımdır.

Müstəqil işin faydasını bunda görmək olar ki, onun bütün mərhələlərində o, fikirləşir, fəallığı, müstəqilliyi artır, məsələlərə şüurlu yanaşır, onda öz fikrini bildirmək istəyi yaranır. Nəticədə şagirdin öyrənmək istəyi, əqli qabiliyyətləri daha da inkişaf edir, onlar müstəqil fəaliyyətdən intellektual məmnunluq duyurlar.

Müstəqil işlərə müəllimin pedaqoji rəhbərliyi kiçik yaşlı məktəblilərə tapşırıqların həllində özünü, özünün güclü tərəflərini görməyə və göstərməyə imkan verməlidir.

LEYLA TALİBOVA

Şərur rayon Aşağı Yaycı kənd
tam orta məktəb, biologiya müəllimi
leyla.talibova1818@gmail.com

BƏNÖVŞƏKİMİLƏR - *VIOLACEAE* BATSCH FƏSİLƏSİNİN NAXÇIVAN MR ƏRAZİSİNDƏ TƏDQIQI VƏ BİOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ TƏDRİSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Məqalədə fəsilənin tədqiq və sistematik vəziyyəti araşdırılmış, bəzi növlərin məlumatları verilmişdir. Yer kürəsində fəsilənin təqribən 22-28 cinsinə daxil olan 1000 -1100 növünün yayıldığı müəyyənləşdirilmiş, araşdırmadan sonra isə muxtar respublika ərazisində fəsilənin, yalnız bir cinsinin yayıldığı və ona da məxsus 9 növünün rast olunduğu qeyd edilmişdir. Üçrəng və Ətirli bənövşə haqqında məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: bənövşəkimilər, *Violaceae*, *bioloji xüsusiyyətlər*, *sistematika*, *çiçək*, *toxum*

Yer kürəsində orta ölçülü bir fəsilə olan Bənövşəkimilərə hər iki yarımkürənin tropik, subtropik və mülayim bölgələrində yayılmış təxminən 22-28 cins və 1000-1100 növ daxildir. Əksər cinslər monotipik və ya oligotipdir, lakin üç cinsdə: *Viola* (təxminən 600 növ), *Rinorea* (təxminən 250 növ) və *Hybanthus* növlərin 98%-i və ya fəsiləyə daxil olan növlərin təxminən dördü üçündən çoxunu təşkil edir. Fəsilənin ən zəngin cinsi Bənövşə - *Viola* L. olub, fəsilənin yarından çox növünü özündə cəmləşdirir .

Fəsilənin nümayəndələri əksər hallarda bir və ya çoxillik otlar (*Viola*, *Hybanthus* növləri), nadir hallarda yarımkollar (*Viola*), dikduran və ya dırmaşan (*lian*) kollar (*Anchietea*, *Agation*, *Calyptrión*), çox az miqdarda isə kol və ya kiçik ağaclardır (*Paypayrola*, *Rinorea*, *Leonía*, *Hymenanthera* və s.). Azərbaycanda yayılmış növləri isə yalnız ot bitkiləridir.

Nadir hallarda bənövşələrin yarpaqları kök də verə bilərək çoxalır, bu *Viola* cinslərinə daxil olan bitkilərdə gövdənin yaxşı inkişaf etməməsi ilə əlaqədardır, əksər hallarda gövdə növbəli və ya nadir halda qarşı-qarşıya (*Hybanthus*) yerləşən yarpaqları daşıyırlar. Yarpaqları növbəli düzülüşlü, sadə, ya da lələkvari olub yarpaqaltılıqdır. Çiçəklər təkdir, yarpaq əsasında və bəzi növlərdə isə süpürgə və ya fırçaşəkilli çiçək qrupunda toplanır. Çiçəkləri əsasən ikicinsli, bəzən isə bircinslidir, ziqomorff və ya aktinomorf olub, müxtəlif tipli çiçək qrupu əmələ gətirir. Çiçəkyanlığı ikiqatdır, beşüzvlüdür. Bəzi növlərdə (*Viola*, *Jonidium*) çiçəklər iki formada: adi (açıq) və kleistogam (qapalı) olur. Kleystoqam çiçəklərdə çiçək açılmamış özü-özünü mayalayır. Çiçəkləri əsasən ziqomorfdur, bəzən müntəzəm (*Paypayrola*, *Amfirro*, *Rinorea* və s.) də rast olunur. Çiçəkyanlığı ikiqatdır, beşüzvlüdür. Tac yarpaqları əsasən sərbəstdir, bəzən (*Paypayrola* və başqalarında) əsasından birləşmiş, borulu formalı ola bilər. Zigomorff çiçəklərdə ön ləçək daha iri olub, dırnaqcıqla (*Viola*), bəzən bir qabarıqlıqla (*Jonidium*) təchiz olunmuşdur. Erkəkciklərin sayı 5 ədəddir. Onlar sərbəst erkəkcik sapları ilə birləşərək dişiciyi əhatə edən boru əmələ gətirir, bəziləri nektarlı pulcuqlara malikdir. Tozcuqlar sərbəstdir, nadir hallarda birləşmişdir (*Paypayrola*, *Gloeospermum*), tozcuq sapı çox qısadır, iki ön tozcuq qola (*Viola*) nektarlıqlıdır. Dişiciyi sinkarpdır, 3 meyvə yarpağından təşkil olunmuşdur. Yumurtalıq biryuvalı, çox toxumludur. Yumurtalıq üst vəziyyətdədir, biryuvalıdır, çoxsaylı (bəzən 1-2) iki intequmentli anatrop rüşeym başlanğıclıdır. Sütuncuq çox vaxt S-vari əyilmişdir, dişicik ağzı çox müxtəlif formaya malik olur. Çiçək formulu $K_5, C_5, A_5, G_{(3)}$, nadir hallarda meyvə yarpaqları 2 ədəd (*Hymenanthera*) və ya 4-5 (*Melicytus*) ola bilər.

Bir çox bənövşə növü bir-birinə çox oxşayır və onun dəqiq təyini asan deyil. Çoxillik bənövşələr, inkişaf etməmiş ləçəklər və yumurtalıq olan, yapışqanlı, məhsuldar çiçəklərin olması ilə xarakterizə olunur; onlar açılmaz və tumurcuğun içərisində öz-özünə tozlanma baş verir. Adətən bu cür çiçəklər yerin səthinə yaxın, bəzən də torpaqda olur. Bu forma kleystoqamiya adlanır. Yapışqanlı çiçəklərdən açılan böyük tumurcuqlar, qarışqalar üçün qida rolunu oynayan çox böyük ətli yetişmiş rüşeymli toxumları tökür. Gövdə üzərində, çiçəkləmə zamanı məhsuldar və ya qeyri-məhsuldar çiçəklər açılır. Yapışqanlı çiçəkləri olmayan növlərdə, yetişmiş tumurcuqlar kəskin şəkildə çatlayır

və saplağı sıxaraq rüşeymi olan toxumları səpir. Meyvəsi tikişlərlə açılan qutucuqdur. Toxumları endospermlidir, çox vaxt rüşeym düz halda olur. Toxumların yanında qarışqaların qidalandığı lətləmiş hissə əmələ gəlir. Qarışqalar bənövşələrin toxumlarını götürür və bu bitkilərin yayılmasına kömək edir.

Kasa yarpaqları və ləçəkləri sərbəst və ya bir qədər bitişikdir. Bütün ləçəkləri ya eyniformalı, ya da ancaq qarşıda duran ləçəklərin qaidə hissəsində kisəvari və ya mahmızvari çıxıntılar olur. Ədəbiyyat məlumatına görə Azərbaycanda 21 növ bənövşə yayılmışdır, həmin növlərdən 10 növü muxtar respublika ərazisi üçün qeyd edilmişdir.

Bu növlər aşağıdakılardır:

Familia: Violaceae Batsch, nom. cons. - Bənövşəkimilər

Subfam.1. Violioideae Beilschm.

1. Genus: Viola L. - Bənövşə

Subgen.1. Viola

Sect.1. Trigonocarpea Godr.

Subsect.1. Rosulantes (Borbas) Juz.

1. Viola rupestris F.W. Schmidt. - Qaya bənövşəsi

2. Viola alba L. - Ağ b.

Sect.2. Viola

Subsect.1. Eflagellatae (Kitt.) Kupffer

3. V. ambigua Waldst. & Kit. - Şübhəli b.

Subsect.2. Viola

4. V. odorata L. - Ətirli b.

Subgen. 2. Melanium (Ging.) Peterm.

Sect. 1. Melanium Ging.

5. V. tricolor L. - Üçrəng b.

6. V. hortensis DC. - Bağ b.

7. V. modestula Klokov - Balaca b.

8. V. arvensis Murr. - Çöl b.

9. V. kitaibeliana Schult. - Kitaybel b.

10. V. occulta Lehm. - Gizli b.

Sonrakı tədqiqatlarda *Viola alba* L. - Ağ bənövşənin növmüxtəlifliyi olduğu, *Viola hortensis* DC. - Bağ bənövşəsinin isə hibrid olduğu aydınlaşdırılmışdır. Son olaraq muxtar respublikada yayılan bənövşəkimilər fəsiləsinin sistematik bölgüsü aşağıdakı kimi olur:

Familia: Violaceae Batsch, nom. cons. - Bənövşəkimilər

Subfam.1. Violioideae Beilschm.

1. Genus: Viola L. - Bənövşə

Subgen.1. Viola

Sect.1. Trigonocarpea Godr.

Subsect.1. Rosulantes (Borbas) Juz.

1. Viola rupestris F.W. Schmidt. - Qaya bənövşəsi

Sect.2. Viola

Subsect.1. Eflagellatae (Kitt.) Kupffer

2. V. ambigua Waldst. & Kit. - Şübhəli b.

Subsect.2. Viola

3. V. odorata L. - Ətirli b.

Subgen. 2. Melanium (Ging.) Peterm.

Sect. 1. Melanium Ging.

4. V. tricolor L. - Üçrəng b.

5. V. x wittrockiana Gams ex Nauenb. et Buttler (V. hortensis DC.) - Bağ b.

6. V. modesta Fenzl. (V. modestula Klokov) - Balaca b.

7. V. arvensis Murr. - Çöl b.

8. V. kitaibeliana Schult. - Kitaybel b.

9. *V. occulta* Lehm. (*Viola alba* L.) - Gizli b.

Fəsilədə Bənövşə - *Viola* L. cinsi daha məşhurdur. Azərbaycan Respublikasında 21 növünə, muxtar respublika ərazisində isə 9 növünə təsadüf olunur. Bu cinsin nümayəndələri əsasən mülayim şimal zonalarında və tropiklərdə geniş yayılmışdır. Kifayət qədər iri ziqomorf rəngarəng çiçəklərə malikdirlər və müxtəlif həşəratlar vasitəsilə tozlanırlar. Erkəkcik sapının pulcuğundan yaranan nektar tacın məhmızında toplanır. Bu məhmız ikinci nektar rolunu oynayır. Həşərat məhmızın daxilinə girməyə çalışarkən dişicik ağzının altında başqa çiçəklərdən gətirdiyi tozcuğu tökür, əks hərəkət zamanı isə həmin tozcuqlar dişiciyin ağızciq hissəsinə tökülür. Bənövşələrin bir çoxları üçün kleystoqam çiçəklər xarakterikdir. Bənövşə növlərinin meyvəsi 3 qapaqla açılan qutucuqdur.

Üçrəng bənövşə - *Viola tricolor* L. növünü çox vaxt bağçalarda, otaq şəraitində və başqa yerlərdə bəzək bitkisi kimi əkirlər. O, süni yolla bir neçə növün hibridləşməsi nəticəsində yaranmışdır. Üçrəng bənövşə 20-25 sm hündürlüyündə iki illik bitkidir. Yarpaqları növbəli düzülür. Yarpaq altlıqları lələk bölümlüdür. Uzun saplaq ucunda yarpaqların qoltuğunda əmələ gələn çiçəkləri tək-tək yerləşir. Ləçəkləri kasa yarpaqlarından 2-3 dəfə uzundur. Alt tərəfdə yerləşmiş ləçəyin qaidəsində məhmız əmələ gəlir. Çeşidindən asılı olaraq ləçəkləri ağ, sarı, abı, göy və s. rənglərdə olur. Erkəkciklərinin sapı qısa, tozluğu isə iridir. Bənövşəkimilər fəsiləsinin əsas əlamətləri üçrəng bənövşə növündə daha aydın görünür.

Ətirli bənövşə - *Viola odorata* L. sürünən saplağı olan çoxillik bitkidir; saplağı uzun, nazik, 1,5-2 mm diametrlidir. Gövdəsinin hündürlüyü 5-15 sm. Yarpaq sapları böyük eni, kənarları yumru qəlbşəkilli, adətən 15 sm-dən çox olmayan uzunluğu vardır. Yarpaq ətrafları yumurtaşəkilli lanset şəkilli, bütöv şəkillidir və ya kənarları şaçaqlıdır. Çiçəklər ətirli, tünd bənövşəyi rəngdədir. Tumurcuqları, yaşıl rənglidir, 3-5 mm diametrlidir, həmişə bükülmüş şəkildədir.

TEKNOLOGİYA DƏRSLƏRİNDƏ LAYİHƏ METODUNUN TƏTBİQİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

“Texnologiya” kursu ümumi təhsilin tərkib hissəsidir. Bu kurs böyüməkdə olan nəslin müstəqil həyata hazırlığını, gələcək peşənin şüurlu seçilməsini və onu əldə etmək yolunu təmin etməklə məktəbin ümumpedaqoji məqsədinə nail olmaq üçün öz töhfəsini verir.

Hazırda məktəblilərin layihə fəaliyyətini sistemləşdirmək və ona müəllim tərəfindən rəhbərlik etmək üçün texnologiya proqramına “Layihə” bölməsi də daxil edilmişdir.

Yaradıcı layihə təlim-əmək məşğələsi olub, şagirdlərin fəaliyyətini gücləndirir ki, bunun da nəticəsində subyektiv, bəzən də obyektiv yeniliyə malik məmulat yaradılır.

Layihənin “gələcəyə fikrən baxış” olması kimi bir tərfi var. Başqa sözlə, bu, fəaliyyətin son nəticəsinin mükəmməl təsəvvürüdür, “beyində qurulan son məhsul”dur, yəni nail olunması və quruluşu bir nəsnədir.

Layihəni icra etmək və ya müdafiə etmək üçün həm müəllim, həm də şagird tərəfindən böyük hazırlıq işləri aparmaq lazım gəlir. Fəaliyyət nəticəsində yaranan yeni, orijinal bir şey - yaradıcı iş sayılır. Buna görə də, texnologiya dərslərində həyata keçirilən layihələr də yaradıcılıq layihələri adlanır.

Təcrübə göstərir ki, yaradıcılıq layihələrini yerinə yetirərkən şagirdlərin öz bilik, bacarıq və qabiliyyətlərini tam şəkildə nümayiş etdirmələri üçün onlara daha çox sərbəstlik vermək lazımdır.

Layihələndirmənin vəzifəsi - şagirdlərdə ümumi bilik, bacarıq və vərdislər sistemini formalaşdırmaq, yaradıcı qabiliyyətlərin, təşəbbüslərin və müstəqilliyin inkişafına kömək etməkdir. Layihə tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi prosesində şagirdlər müxtəlif bacarıqlar əldə edirlər.

Layihə üzrə tədrisin məzmununun müəyyən edilməsi zamanı layihələndirmə obyektlərinin pedaqoji cəhətdən düzgün seçilməsi prinsipial vacib və mürəkkəb məsələdir. Yaradıcılıq layihələrinin seçilməsinin mürəkkəbliyi bir çox amillərlə bağlıdır: məktəblilərin yaş və fərdi xüsusiyyətləri, yaradıcılıq layihələrinin yerinə yetirilməsi üçün tədris-maddi baza və s. Layihələrin seçilməsində ən vacib tələblərdən biri onun yaradıcılıq istiqamətidir. Yaradıcılıq layihələrinin seçilməsi zamanı şagirdlərin fərdi xüsusiyyətlərini, onların hazırlıq dərəcəsini, yaş və fizioloji imkanlarını nəzərə almaq lazımdır.

“Texnologiya” təlimində layihə tapşırıqlarının mövzuları məktəb proqramı ilə bağlı daha geniş məsələləri əhatə etməli, praktiki həyat üçün aktual olmalıdır. Hər bir şagird layihənin mövzusunun özü seçə bilmir. Bununla əlaqədar mən mümkün layihə tapşırıqlarının siyahısını verirəm, yəni fəaliyyət sahəsinin və nümunəvi tapşırıqın əks olunduğu layihələr bankını formalaşdırıram.

Şagirdlərin maraqlarını və potensial imkanlarını bilərək, mövzunu maksimum dərəcədə dəqiq seçməyə və hər bir qrup üçün mürəkkəbliyi səviyyəsini müəyyən etməyə çalışıram. Layihənin icrasında iştirakçıların sayı onun mürəkkəbliyindən asılı olaraq müxtəlif ola bilər: birdən (**fərdi layihə**) bir neçə şagirdə qədər (**kollektiv layihə**). Kollektiv layihələrin icrası zamanı şagirdlər arasında vəzifələri bölüşdürürəm və layihənin bütövlükdə yerinə yetirilməsi üçün hər kəsin məsuliyyətini müəyyən edirəm. Böyük vaxt məsrəfi tələb edən iş ev şəraitində həyata keçirilə bilər.

Mütəxəssislərin qeyd etdiyi kimi, **layihələrin seçilməsində əsas meyarlar** aşağıdakılar olur: 1) orijinallığı, əlçatanlığı, etibarlılığı; 2) texniki təkmilliyi; 3) estetik mahiyyəti; 4) təhlükəsizliyi; 5) ictimai tələblərə uyğunluğu; 6) istismara yaradılışı; 7) texnologiliyi; 8) material tutumluluğu; 9) dəyəri və s.

Layihələndirmənin fəaliyyət sahəsi **məktəb** ola bilər: didaktik material, əyani vəsait, kabinet üçün müxtəlif məmulatların hazırlanması, sinif guşələrinin tərtibatı və s. İkinci fəaliyyət sahəsi - **asudəlik**: uşaqlar üçün oyuncaqlar, doğmalar üçün hədiyyələr, tətbiqi yaradıcılıq predmetləri, suvenirlərin hazırlanması. Üçüncü sahə - **ev üçün şeylər**: müxtəlif panolar, tutacaqlar, çaydanlar üçün örtüklər və s. Dördüncü sahə - **geyimlər**: uşaq, iş, ev və digər.

Əmək təhsilinin ənənəvi tədris metodları ilə müqayisədə layihə fəaliyyətinin öz xüsusiyyətləri vardır. Bu **şərti mərhələlər sırasına** daxildir:

1.Axtarış-araşdırma (təşkilati-hazırlıq) mərhələsi. Bu mərhələ layihənin mövzunu aydınlaşdırmağa, layihə fəaliyyətini daha mənalı və konkret hala gətirməyə imkan verir. Bunun üçün layihə mövzusunda lazımı məlumatları toplamaq və təhlil etmək lazımdır. İnformasiya mənbəyi dərsliklər, ensiklopediyalar, ixtisaslaşdırılmış ədəbiyyat, jurnallar, televiziya verilişləri və s. ola bilər.

2.Texnoloji mərhələ. Bu mərhələdə bilavasitə fəaliyyət obyektinin nəticəsi olan, məhsuldar fəaliyyətlə yaradılmış əsas layihə məhsulu ərsəyə gətirilir.

3.Yekun mərhələ. İşin tərtibatı və təqdimatı, onun icraçı, digər şagird və müəllimlər tərəfindən qiymətləndirilməsi daxildir.

İşə başlamazdan əvvəl şagirdlər hazırlayacaqları məhsullar haqqında yararlı düşüncəyə sahib olmaq üçün müəllimin yanına gəlirlər. Onlar öz mənzili və ya evlərinin interyerini miniatür rəsm, xalça, divan yastıqları ilə bəzəmək və ya hədiyyə etmək üçün bir şey düzəltmək istəyə bilərlər. Buna görə də onları yaxşı-yaxşı dinləmək lazımdır. Layihənin icrası zamanı hər hansı bir məsələni nəzərdən qaçırmamaq üçün onun yerinə yetirilməsinin əsas mərhələlərini əks etdirən sxemi təklif edirik. Şagirdlər özləri üçün **layihənin icra ardıcılığını** qeyd edirlər: 1) layihə mövzusunun seçilməsi; 2) konsepsiyanın əsaslandırılması və hazırlanması; 3) mümkün variantları; 4) texnoloji ardıcılığı; 5) maya dəyərinin hesablanması; 6) nəticə.

Layihə işlərinin yerinə yetirilməsi bütün sinifin iştirakı və onların dəstəklənməsi ilə başa çatdırılmalıdır. Bu tədbir şagirdlərdə məsuliyyət hissinin formalaşdırılmasını stimullaşdırır, tədris prosesinə sağlam yarışma ruhu aşılayır.

Layihələndirməyə yekun vurduqda aşağıdakı meyarlar nəzərə alınır: 1. Layihənin mövzu və ideyalarının orijinallığı; 2.Dizayn parametrləri; 3.Texnoloji meyarlar; 4.Estetik meyarlar; 5. İqtisadi meyarlar; 6. Ekoloji meyarlar.

Beləliklə, “Texnologiya” dərslərində layihə metodundan istifadə şagirdlərə öz fəaliyyətlərini obyektiv qiymətləndirməyi, kommunikasiya bacarıqlarını inkişaf etdirməyi, məhsulların hazırlanmasına yaradıcı yanaşmağı öyrədir. Şagirdlər öz fəaliyyətlərini planlaşdırmağı, təhlil etməyi və tənzimləməyi öyrənirlər, bu işə bir qayda olaraq, təhsilə olan marağın artmasına təsir göstərir və tədrisin nəticələrini yaxşılaşdırır.

Texnologiyanın tədrisi proqramı riyaziyyat, fizika, kimya, biologiya biliklərini sintez etdiyinə görə, **fənlərarası əlaqələr** əyani şəkildə həyata keçirir, Yaradıcı layihələrin yerinə yetirilməsi üçün şagirdlərin praktiki fəaliyyətində nəzəri əlaqələri dərk etməyə kömək edir. Hesab edirik ki, məktəblilərin yaradıcılıq tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi onların həyatı üçün çox maraqlı və vacibdir. Həmçinin layihənin işlənilməsində şagirdlərin öz bilik, bacarıq və qabiliyyətlərini nümayiş etdirmək imkanları da reallaşır.

AYGÜN SULTANOVA
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
Fizika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
aygunsultanova60@gmail.com

ÜMUMİ TƏHSİL SİSTEMİNDƏ FİZİKA FƏNNİNİN MƏQSƏD VƏ VƏZİFƏLƏRİ

Təhsil sahəsində bu günə qədər aparılan islahatlar daha da dərinləşməlidir. Təhsil ölkəmizin ümumi inkişafına uyğun şəkildə inkişaf etməlidir və ən müasir tələblərə cavab verməlidir.

İLHAM ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Kurikulum - yəni yeni təhsil proqramları, dünyanın mütərəqqi təhsil modellərindən biri olmaqla hazırda geniş miqyasda tətbiq olunur. Ümumi təhsil üzrə dövlət təhsil proqramlarının (kurikulumların) yerinə yetirilməsinə əlverişli şərait yaratmaq məqsədilə ümumi təhsil müəssisələri zəruri maddi-texniki və tədris bazasına malik olmalıdır.

Açar sözlər: *inteqrasiya, maddə, sahə, eksperimental fizika*

Fəal təlim proqramlarında fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Ümumiyyətlə inteqrasiya dedikdə təlim prosesində şagirdlərin təfəkküründə ətraf aləmin tam və vahid obrazını formalaşdırmaq üçün təlimin məzmun komponentlərinin struktur əlaqələr əsasında sistemləşdirilməsi başa düşülür. Fəndaxili inteqrasiya – hər bir fənn üzrə anlayış, bilik və bacarıqların əlaqələndirilməsini nəzərdə tutur. Bu növ inteqrasiya tədris materialının ayrı-ayrı tədris vahidlərində cəmləşdirməklə fənnin məzmun strukturunu müəyyən edir. Fənlərarası inteqrasiya – bir neçə fənnin əhatə etdiyi ortaq anlayış, bilik və bacarıqların sintezi olmaqla bir fənnə aid anlayışların və metodların digər bir fənnin öyrənilməsində istifadəsini nəzərdə tutur. Fizika fənninin bir çox fənnlərlə inteqrasiyası mümkündür. Burada bir fənnin əldə etdiyi nəticələrdən o biri fənlərdə istifadə olunur.

Fizika fənni üzrə məzmun standartlarını reallaşdırmaq üçün aşağıdakı fəaliyyət xətlərindən istifadə olunur: Mühakimə yürütmə və əsaslandırma; problemin həlli; ünsiyyət; müşahidə; təcrübələrin aparılması; tətbiqetmə; məsələ və çalışma həlli; müzakirə. Ümumtəhsil məktəblərində fizika fənninin kurikulumu fizika təliminin məqsəd və vəzifələrini müəyyənləşdirməklə ümumi təlim nəticələrinə nail olmaq istiqamətində bütün fəaliyyətləri əks etdirən, cəmiyyətin ehtiyac və tələbləri nəzərə alınmaqla hər bir şagirdin imkan və maraqlarına yönəlmiş sənəddir. Bu sənəd fənnin əhəmiyyətini, məqsəd və vəzifələrini, ümumi təlim nəticələrini məzmun xətləri və onların əsaslandırılmasını, məzmun xətləri üzrə standartları, fəaliyyət xətlərini, təhsil pillələri üzrə ümumi təlim nəticələrini, hər bir sinif üzrə məzmun standartlarını əhatə edir. Orada təlim strategiyaları və qiymətləndirmə məsələləri öz əksini tapır.

Fizika elmi- texnoloji təkamülün əsasıdır. Orta ümumtəhsil məktəblərində fizikanın tədrisi şəxsiyyətin formalaşmasında müstəsna rol oynamaqla yanaşı həm də zehni inkişafın bir vasitəsidir. Fizikanın öyrənilməsi şagirdlərin məntiqi təfəkkürünü formalaşdırma, mühakimə və dərkətmə qabiliyyətini yüksəltmək, nitqini inkişaf etdirmək üçün güclü vasitədir. Fizika şagirdlərə çoxlu şəxsi keyfiyyətlər, yeni elmi dünyagörüşü, bilik, bacarıq, vərdiş, qabiliyyət, adət, iradə, əməksevərlik və s. kimi keyfiyyətləri formalaşdırır.

Fizika təlimin məzmununu aşağıdakı kimi müəyyən olunmuşdur:

- Ümumi təlim nəticələri
- Məzmun xətləri
- Fəaliyyət xətləri
- Məzmun xətləri üzrə təlim nəticələri

Məzmun xətləri şagirdlərin öyrənəcəyi məzmununu sistemləşdirmək və təsnif etmək məqsədi daşıyır. Fizika fənninin məzmun xətləri təhsilin bütün mərhələləri üçün təlimin məqsəd və vəzifələrinə uyğun olaraq aşağıdakı kimi təyin edilmişdir:

- Fiziki hadisələr, qanunauyğunluqlar və qanunlar;
- Maddə və sahə, qarşılıqlı təsir və əlaqəli sistemlər;
- Eksperimental fizika və müasir həyat.

Fizika fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) cəmiyyətin inkişafının əsas hərəkətverici qüvvəsi olan gənc nəslin dövrün tələblərinə uyğun formalaşdırılmasına, onların qarşılaşdıqları problemlərin həlli və müstəqil qərar qəbul etməsi üçün zəruri bilik və bacarıqlara malik olmasına, politexnik təhsilini inkişaf etdirməklə praktik həyata hazırlanmalarına yönəlməklə şagirdlərin təfəkkürünün inkişafında və həyati bacarıqlarının formalaşdırılmasında əhəmiyyətli rol oynayır.

Fizika həyat elmidir. Həyatın bir sıra qanunları, qanunauyğunluqları bu elmin tədqiqat obyektini kimi araşdırılır. Şagirdlərin hələ məktəb yaşlarından bu qanun və qanunauyğunluqlara, müxtəlif fiziki hadisələrə yaxından bələd olması onların həyat, təbiət haqqında dünyagörüşünü artırmaqla yanaşı, cəmiyyətdə yaşamaq üçün bir sıra həyati bacarıqları mənimsəmələrinə imkan yaradır. Cəmiyyətin müxtəlif sahələrində həyatda bir insan kimi formalaşmalarına təkan verir. Bu prosesi tənzimləmək şagirdlərin inkişafını ardıcıl olaraq izləmək, onları istiqamətləndirmək üçün fizika fənninin məzmunu nəticələr formasında təqdim olunur. Mahiyyət etibarilə bacarıqlardan ibarət olan bu nəticələr ölçülə bilindiyyindən məzmun standart kimi qəbul edilərək fizika fənni üzrə təhsil proqramında (kurikulumunda) aparıcı yer tutur və bütövlükdə təhsil proqramı üçün xarakterik cəhətlərdən biri olan nəticəyönümlülüyü təmin edir.

Fizika fənni üzrə təhsil proqramında (kurikulumunda) məzmun standartlarının digər fənlərə aid olan standartlarla əlaqələndirilməsinə xüsusi diqqət yetirilmiş və cədvəl şəklində ümumiləşdirilmişdir. Bu, təhsil proqramına (kurikuluma) inteqrativ xarakter gətirməklə onun fənlər üçün vahid olan bir məqsədə - bütöv şəxsiyyətin formalaşdırılmasına yönəlmiş sənəd kimi dəyərini gücləndirmişdir.

Fizika fənni üzrə təhsil proqramı (kurikulumu) bütövlükdə fizika təlimi prosesinin nizamlanması, həyata keçirilməsi üçün geniş imkanlara malik olması ilə fərqlənir. Fizikanın öyrənilməsi prosesində dərslük müəlliflərinin, məktəb rəhbərlərinin, müəllim və şagirdlərin, valideynlərin, eləcə də marağı olan hər kəsin tələbatlarına uyğun açıq bir sistem yaradır. Bu sistem ardıcıl olaraq yenilənməklə inkişaf edir.

Bu gün təhsil məzmun cəhətdən tərbiyə və təlim komponentlərinin qırılmaz bağlılığından ibarət olmaqla, vahid proses kimi, ilk növbədə, fərdin cəmiyyət üçün vətənpərvər, tələbyönümlü, mədəni-intellektual səviyyəli vətəndaşa çevrilməsinə istiqamətlənmiş dövlət əhəmiyyətli şərəfli bir missiyanı yerinə yetirən dəyər kimi qəbul olunur.

**İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ TEXNOLOGİYA FƏNNİNDƏ TƏTBİQ
OLUNAN MƏZMUN XƏTLƏRİNƏ DAİR**

Məqalədə texnologiyanın bir fənn kimi ümumtəhsil məktəblərində tədris olunmasının zəruriliyi, texnologiya hazırlığının nəzəri və praktik problemləri, fənnin məzmun xətləri, texnologiya fənninin pedaqoji elmlər sistemində yeri və integrativ təhsil sahəsi olan texnologiyanın öyrənilməsi kimi məsələlərə aydınlıq gətirilmişdir.

Açar sözlər: emal texnologiyaları, texnika elementləri, məişət mədəniyyəti, qrafika

Ümumtəhsil məktəblərində “Texnologiya” fənninin tədrisi şagirdlərin emal texnologiyalarından müstəqil həyatda istifadə etmələrinə, onlarda yaradıcılıq qabiliyyətinin formalaşdırılmasına, texniki sahələr üzrə təhsillərini davam etdirmələrinə hərtərəfli şərait yaradır. Təlim prosesində şagirdlər texniki fəaliyyət imkanlarını müəyyənləşdirir, problemlərin həlli üçün ideyalar irəli sürür, sadə texnoloji işləri yerinə yetirir və nəticələri qiymətləndirmək imkanı əldə edirlər. Eyni zamanda bu fənnin tədrisi şagirdlərin xarakterinin formalaşdırılmasına, onların mənəvi, intellektual və estetik inkişafına, dövrə uyğun texnoloji bacarıqlar əldə etməklə sosial-iqtisadi şəraitə asanlıqla uyğunlaşmalarına zəmin yaradır.

Bütün bunlarla yanaşı, bu fənn vasitəsilə şagirdlər ayrı-ayrı xidmət sahələri üzrə məhsuldar əməyə hazırlanırlar, onların politexnik dünyagörüşü genişlənir və şüurlu peşə seçmələri təmin olunur. Bu fənni öyrənməklə şagirdlər kompüter texnikasına və müasir texnologiyalarla ətraflı tanış olurlar. İstehsalatdakı emal texnologiyalarına aid bilik və bacarıqlara yiyələnməklə, qarşıya çıxan problemləri həll etmək qabiliyyətləri əldə edirlər.

Texnologiya fənninin məqsədi yeni sosial-iqtisadi şəraitdə şagirdlərin müstəqil həyata, kütləvi və perspektivli peşələrə hazırlanmalarını, ümuməmək bacarıq və vərdişlərinə yiyələndirmələrini, yaradıcı düşüncə və aktiv fəaliyyət əsasında müxtəlif şəraitlərə asanlıqla uyğunlaşmalarını təmin etməkdən ibarətdir.

Milli və dünya təcrübəsinin öyrənilməsi, onların müqayisəsi və təhlil edilməsi nəticəsində “Texnologiya” fənninin aşağıda qeyd olunan məzmun xətləri nəzəri və praktik olaraq müəyyənləşdirilmişdir: *emal texnologiyaları; texnika elementləri; məişət mədəniyyəti; qrafika.*

Bu məzmun xətləri şagirdlərin əldə edəcəyi bilik və bacarıqları daha aydın təsvir etmək, onu sistemləşdirmək məqsədində xidmət edir.

Bütün fənlərdə olduğu kimi, texnologiya fənninin məzmunu sinifdən-sinfə, konsentrik əsasda sadədən mürəkkəbə, asandan çətinə prinsipi üzrə getdikcə zənginləşsə də, məzmun xətləri dəyişməz olaraq qalır.

Emal texnologiyaları - “Texnologiya” fənninin əsas məzmun xətlərindən biri olub şagirdlərin peşələrlə tanış edilməsini, onların ilkin ümuməmək bacarıqları və elementar əmək vərdişlərinə yiyənmələrini təmin edir.

Şagirdlər gündəlik həyatda, məişətdə, bu və digər hallarda materialların, enerjinin, informasiyaların dəyişdirilməsi və istifadəsi prosesində iştirak etdiklərindən onlarda müvafiq emal texnologiyalarına aid bacarıq və vərdişlərin aşılanması zəruri hesab olunur. Göstərilən obyektlərin dəyişdirilməsi və istifadəsi müxtəlif metod və vasitələrlə (alətlər, texnika) əldə olunduğu və bunların əsasını emal texnologiyaları təşkil etdiyi üçün göstərilən məzmun xətti “Texnologiya” fənninə daxil edilmişdir. Bu məzmun xətti üzrə qazanılmış bilik və bacarıqlar vasitəsilə şagirdlər məmulatın texniki və bədii konstruksiya edilməsinin əsas prinsipləri ilə yaxından tanış olurlar, estetik və dizayn tələblərinə uyğun müxtəlif məmulatlar hazırlayırlar. Gələcəkdə əldə edəcəkləri peşənin xarakterindən asılı olmayaraq şagirdlər özlərinin həyat şəraitini yaxşılaşdırmaq üçün materialların emalı texnologiyalarından istifadə edirlər.

Emal texnologiyaları məzmun xəttinin ümumi nəticələrə müvafiq standartlar üzrə şagird aşağıdakı bilik və fəaliyyətləri mənimsəyir: emal texnologiyalarını bir-birindən fərqləndirir, onların özünəməxsus xarakterik cəhətlərini şərh edir, emal prosesi üçün lazım olan materialları seçərək çeşidləyir və istifadə üçün hazırlayır, emal prosesinə hazırlıq mərhələsində nişanlama, ölçmə, kəsmə, biçmə, tikmə, birləşdirmə və s. bacarıqları nümayiş etdirir, emal texnologiyalarından istifadə edərək fərdi qaydada, habelə qrup tərkibində müxtəlif məmulatlar hazırlayır, emal prosesində təhlükəsizlik və sanitariya - gigiyena qaydalarına əməl edir və s.

Texnika elementləri - məzmun xətti üzrə şagirdlərə gündəlik həyatda qarşılaşdıqları texnikanın ümumi xarakteristikasının öyrədilməsi, elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri, istehsal texnologiyalarının təkmilləşdirilməsi, müasir texniki qurğular və konstruksiyalar haqqında ilkin məlumatların verilməsi, bu sahədə müvafiq bacarıq və vərdişlərin mənimsənilməsi nəzərdə tutulur. Şagirdlərdə texnika aləmi, maşınların növləri və təyinatı, hissələrinin birləşdirilməsi, maket, model və onlara verilən tələblər (iqtisadi, ekoloji və estetik), texnika üzrə kütləvi peşələr haqqında ilkin bilik və bacarıqlar formalaşdırılır. Bu məzmun xətti vasitəsilə şagirdlər gündəlik həyatda qarşılaşdıqları əsas texnoloji maşınlar, aparatlar, aqreqlər, alətlər, onların növləri, quruluşu və iş prinsipi ilə tanış olurlar. Şagirdlər detallar, mexanizmlər, məişətdə istifadə olunan avadanlıqlar, texnikada maşınların tətbiqi haqqında biliklərə yiyələnməklə müasir texnoloji avadanlıqların quruluşunu və iş prinsiplərini öyrənir, onları idarə etmək bacarıqları əldə edirlər. Bütün bunlar şagirdlərdə məişətdə, işləyəcəkləri sahədə texnika ilə davranmaq mədəniyyəti formalaşdırır.

Texnika elementləri məzmun xəttinin ümumi nəticələrə müvafiq standartlar üzrə şagird aşağıdakı bilik və fəaliyyətləri mənimsəyir: texnoloji maşınları, cihazları və alətləri təsnif edir, texnoloji maşınların növlərini, quruluşunu və iş prinsipini şərh edir, onların kinematik sxemini çəkir, məişətdə istifadə edilən avadanlıqları, cihazları, qurğuları, alətləri işə hazırlayır və onlara texniki qulluq bacarıqlarını nümayiş etdirir.

Məişət mədəniyyəti - məzmun xətti üzrə qazanılmış bilik və bacarıqlar vasitəsilə şagirdlər həyatda insana lazım olan davranış qaydalarına riayət etmək, ailənin və onun büdcəsinin idarə olunmasında iştirak etmək, təhlükəsizlik və sanitariya-gigiyena qaydalarına riayət etmək, sadə təmir-tikinti işlərini yerinə yetirmək və bitkilərə qulluq etmək vərdişləri qazanırlar. Eyni zamanda şagirdlərdə ailə, məişət mədəniyyəti və ənənələri, interyer tərtibatı və dizayn, habelə, ictimai yerlərdə (evdə, nəqliyyatda, məktəbdə, qonaq getdikdə və s.) davranış və ünsiyyət qaydalarına əməl etmək, öz iş və yaşayış yerlərini təşkil etmək bacarıqları formalaşır.

Məişət mədəniyyəti məzmun xəttinin ümumi nəticələrə müvafiq standartlar üzrə şagird aşağıdakı bilik və fəaliyyətləri mənimsəyir: ictimai yerlərdə mədəni davranış və ünsiyyət qaydalarını şərh edir, təlim-tədris və yaşayış yerinin, interyerin tərtibatı ilə bağlı təqdimatlar edir, tərtibat prosesində dizayn bacarıqları nümayiş etdirir, ailə və onun büdcəsinin idarə olunması haqqında fikirlərini şərh edir və s..

Qrafika - hər bir məmulatı hazırlayarkən, ilk növbədə, onun eskizini, sxemini, texniki rəsmini, çertyojunu, təlimat xəritəsini çəkmək və oxumaq lazım gəlir. Elektron qurğulardan istifadə etdikdə onlardakı xırda nasazlıqları axtarıb tapmaq və aradan qaldırmaq üçün onların sxemini oxumaq bacarığı tələb olunur.

Qrafika məhz bu məqsədlə “Texnologiya” fənninin məzmununa daxil edilmişdir. Bu məzmun xətti üzrə fəaliyyətlər şagirdlərdə məmulatın təsvirini, sxemini, çertyojunu, forma və ölçülərini müəyyənləşdirmək, hazırlanacaq məmulatlara dizayn vermək bacarıqlarının formalaşdırılmasına yönəldilmişdir.

Qrafika məzmun xəttinin ümumi nəticələrə müvafiq standartlar üzrə şagird aşağıdakı bilik və fəaliyyətləri mənimsəyir: əşyanın qrafik təsvirini, detalların çertyojunu, əşya və detalların texnoloji xəritələrini çəkir və s.

Beləliklə, texnologiya fənninin tədrisi şagirdlərin emal texnologiyalarından, texnika elementlərindən, məişət mədəniyyətindən və qrafikadan müstəqil həyatda istifadə etmələrində əhəmiyyətli rol oynayır.

ÜMUMİ TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ PROQRAMLAŞDIRMA DİLLƏRİNİN TƏDRİSİ

Proqramlaşdırma dillərinin tədrisində bir sıra problemlər ilə qarşılaşırıq. Bu da mükəmməl dil öyrənilməsi baxımından nəyə diqqət etməli olduğumuza gətirib çıxarır. Uzun illər ərzində aparılan tədqiqatlarda şagirdin pedaqoji cəhətdən dil öyrənməyə nə dərəcədə hazır olması, müəllimin şagirdə nə dərəcədə yaxşı yol göstərə biləcəyi diqqət mərkəzində olub. Məqalədə proqramlaşdırma dillərinin tədrisinə yanaşmalar haqqında ümumi məlumat verilir.

Açar sözlər: Proqramlaşdırma dillərinin tədrisi, Alp Logo, Python, Alice

İnformasiya kommunikasiya texnologiyaları və yeni təlim texnologiyalarının köməyi ilə proqramlaşdırma mövzuları şagird və tələbələr tərəfindən daha dərinlən mənimsənilə bilər. Bildiyimiz kimi məktəb informatika kursunda Alp Logo, Python, Pascal kimi bir sıra proqramlaşdırma dilləri tədris olunur. Dillərin tədrisində keyfiyyəti artırmaq üçün ilk növbədə məktəb lazımı avadanlıqlara malik olmalıdır. Məktəblərdə mövcud olan kompüter laboratoriyaları informatika dərslərində xüsusilə də proqramlaşdırma dilinin keçirildiyi fəsilərdə şagird üçün əvəz olunmaz yer tutur.

Orta məktəbdə təməli qoyulan proqramlaşdırma dərsləri, universitetlərdə davam etdirilərək peşəkar kadrlar hazırlanır. Universitetdə müəllimlik ixtisaslarında təhsil alan tələbələr Python, C++, Delphi, Visual Basic, Turbo Pascal və s. kimi müxtəlif mühitlərdə proqramlaşdırma ilə tanış olurlar. Kadr hazırlığında müəllim kəşfiyyatçı kimi öyrənməni təşviq etmək üçün evristik və tədqiqat metodlarından istifadə etməlidir. İnteraktiv texnika və strategiyalardan istifadə etməklə tələbələr öyrənməyə daha çox cəlb olunurlar, daha çox məlumat alaraq daha çox məmnun qalırlar.

Bir çox tədqiqatlar ilkin proqramlaşdırma obyektləri vasitəsilə bəzi mövzulardan istifadənin faydalarına işarə edir. Ən yaxşı nümunə mikro robotlar, oyunlar və media hesablamalarını ehtiva edən proqramdır. Kurs boyu illüstrasiyalar və praktiki tapşırıqlardan istifadə edilir. Tələbələr onunla daha əvvəl tanış ola bilər və proqramın ona necə uyğunlaşacağını görə bilər ki, bu da yeni başlayanlar üçün stimullaşdırıcı və həyəcanverici ola bilər. Proqramlaşdırmada istifadə edilən mikro aləmlərin ən erkən nümunələri həndəsi prinsiplərin təbii nümunələrinə əsaslanan, proqramlaşdırma ilə bilən qrafik mühitdə olan Logo üçün nəzərdə tutulmuşdur. Robotun ilkin proqramlaşdırmada istifadəsi bir çox qurumlarda uğurlu və həvəsləndirici olduğu sübut edilmişdir. Bu sahədə ilk böyük tədqiqat mənfi nəticələr göstərmiş və əsas səbəb kimi stimulyatorların olmaması vurğulanmışdır. Daha sonra kameraların və fərdi robotların əlavə edilməsi ilə üstün nəticələr əldə edildi. Media hesablama döngələr və məlumatların idarə edilməsi kimi proqramlaşdırma xüsusiyyətləri ilə işləyərkən yaradıcı ifadəni stimullaşdırıcı şəkil və səs faylları kimi medianın manipulyasiyasını əhatə edir. Tədqiqatlar göstərdi ki, media hesablama tələbələr arasında təkmilləşdirilmiş düşüncəyə nail olur və onları cəhd etməyə həvəsləndirir. Bu məzmunun uğuru onun geniş yayılmasına gətirib çıxarmışdır. Proqramlaşdırmanın öyrənilməsinin çətinliyi səbəbindən müəllimlər tələbələrə ehtiyac duyduqları yardımı təmin edən müxtəlif mühitlər hazırlayıblar. Onların bir çoxu yaxşı öyrənilməmiş və yalnız irəliyə doğru əhəmiyyətli bir addım atmışdır. Bunların arasında xüsusilə Alice, Greenfoot və Scratch mühitləri ön plana çıxır. Fərqli vaxtlarda və müxtəlif kontekstlərdə tərtib olunsada, bu mühitlər ortaq xüsusiyyətləri paylaşdıqları üçün birlikdə təsnif edilə bilər. Hər üçü vizual mühitdir, hər üçü hər hansı cəlbədicə fəaliyyətə birbaşa cəlb etməyi təşviq etmək üçün nəzərdə tutulub və hər üçü tələbələri proqramlaşdırma ilə tanış etmək vəzifəsini daşıyır.

Ən yaxşı məktəb sistemlərinin təcrübəsi göstərir ki, keyfiyyətli təhsil üçün ən çox üç şey vacibdir: müəllim olmaq üçün düzgün insanları əldə etmək, onları effektiv təlimatçılara çevirmək və sistemin hər bir şagird üçün mümkün olan ən yaxşı təlimatı verə bilməsini təmin etmək. Müəllimlər şagirdlərin öyrənməyə səthi və ya dərin yanaşmasına böyük təsir göstərir.

Proqramlaşdırmanın tədrisinə yanaşmanın əhəmiyyəti vacibdir, çünki bu, tələbələrin proqramlaşdırma dərslərinə müvəffəqiyyət faizini dəyişə bilər. İlk proqramlaşdırma dilinin seçilməsinin vacibliyi, giriş proqramlaşdırma üçün qrafik mühitlərin tətbiqi ilə daha səmərəli tədris prosesi qurmaq olar. Düzgün metodun seçilməsi, müəllimlər və onların motivasiyası, təlim prosesinin yaradılmasında əsas amillərdən biri kimi özünü göstərir.

**“AZƏRBAYCAN DİLİNİN TARİXİ QRAMMATİKASI” FƏNNİNİN
ÖYRƏDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ**

Ali məktəblərdə tədris edilən fənlərdən biri kimi “Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası”nın öyrədilməsi maraqlı və məsuliyyətli pedaqoji proseslərdən biridir. Bu fənnin öyrədilməsi bir tərəfdən dil tariximiz haqqındakı bilgiləri çoxaldır, digər tərəfdən, klassik ədəbi-bədii əsərlərin linqvistikası haqqında təsəvvürləri genişləndirir.

Təcrübə göstərir ki, “Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası”nın tədrisi çağdaş qrammatikamızla müqayisəli şəkildə həyata keçirildikdə, daha çox müsbət nəticələrlə reallaşır. Bu mənada, felin tədrisi diqqəti cəlb edir. Feil digər nitq hissələri, məsələn, isim və sifətlə müqayisədə milliliyi ilə seçilən və yüksəkdə dayanan morfoloji vahiddir. Onun öyrədilməsində tarixən dilimizdə işlənən feillərin bugünkü vəziyyətindən danışmaq yerinə düşər. Tədris zamanı hazırda dilimizdən çıxmış feillərin tamamilə arxaikləşməsi və dialektlərdə yaşaması, müasir dilimizlə əlaqəsi məsələləri üzərində dayanmaq yaxşı olar. Ona görə ki, dildə hər bir vahidin, xüsusilə də milliliyimizi yaşadan feillərin dəyəri vardır.

“Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası”nın tədrisi zamanı tarixən çox işlənən, “ana kitabımız” “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında fəal mövqeyi ilə fərqlənən, XX yüzilin əvvəlinə qədər yaşamını davam etdirən “qılmaq” feili haqqında danışarkən onun hazırda türk dilində işləkliyi qeyd edilməklə, dilimizdəki bəzi ifadələrin tərkibində qaldığını da bildirmək yerinə düşər. Bu anlamda, “namaz qılmaq”, “çarə qılmaq” sintaktik vahidlərini göstərmək mümkündür.

Bir zamanlar dilimizin feil zonasında çox sayda mənaları ilə işlənən “yapmaq” feili də dərs vaxtı unudulmamalıdır. Məlumdur ki, həmin feil indi də türk dilinin fəal işlənən leksik-qrammatik vahididir. Lakin bizim dilimizdə “çörək yapmaq” ifadəsinin tərkibində qorunub saxlanır.

Tarixi qrammatikanın öyrədilməsi XX yüzilliyə qədər yazılmış əsərlərin dilinin də anlaşılmasına kömək edir. Elə ədəbi nümunələr var ki, onları oxuyan və ya öyrənən zaman müəyyən çətinliklərlə qarşılaşırıq. Məsələn, Mirzə Fətəli Axundzadənin “Müsyö Jordan və dərviş Məstəli şah” (Hekayəti-müsyö Jordan həkimi -nəbatat və dərviş Məstəli şah caduküni-məşhur) əsərinin dilindəki arxaik sözlərdən biri “döşürmək” felidir. Tarixi qrammatikanı yaxşı bilməyən həmin felin mənasını anlamaqda çətinlik çəkir. Felin “yığmaq, toplamaq” mənasında olduğunu tarixi qrammatikadan öyrənirik.

Fənnin öyrədilməsində “varmaq” feili də diqqəti cəlb edir. Dərsdə “var” sözünün dildə çox məqamda işlənməsini qeyd etmək lazımdır. Lakin feil olaraq onun işlənmə sahəsinin daraldığını faktlarla göstərmək lazımdır. Həmin felin hazırda müstəqilliyini itirərək “fəqrinə varmaq” ifadəsi ilə məhdudlaşdığı məlumdur.

Fakrlar göstərir ki, bütün nitq hissələrinin içərisində yalnız tarixi qrammatikamız üçün səciyyəvi olub müasir dilimizdə işlənməyən vahidlər vardır. Tarixi qrammatikanın tədrisində həmin vahidlərin çağdaş dilimizdə hansı sözlərlə əvəz olunması haqqında bilgilər də verilməlidir.

Beləliklə, tarixi və müasir qrammatik bilgilərin müqayisəli şəkildə öyrədilməsi tədrisin keyfiyyətini təmin edir.

SİNTAKSİSİN TƏDRİSİ ZAMANI TABELİ MÜRƏKKƏB CÜMLƏNİN ÖYRƏDİLMƏSİ MƏSƏLƏLƏRİ

Sintaksis qrammatika elminin maraqlı sahələrindən olduğu kimi, onun öyrədilməsi prosesi də bir sıra problemləri ilə diqqəti çəkir. Bu baxımdan, tabeli mürəkkəb cümlənin tədrisi zamanı müxtəlif qarışıq məsələlərlə qarşılaşmaq mümkündür. Onlardan biri tabeli mürəkkəb cümlənin tərəflərini bağlayan vasitələrə aiddir. Tədris zamanı bu məsələyə diqqət edilməsi önəmlidir. Çünki qrammatika kitablarında işarə əvəzlilikləri yanlış olaraq budaq cümləni baş cümləyə bağlayan vasitə kimi qeyd edilir: “Komponentlərin əlaqələnməsinə kömək edən işarə əvəzlilikləri baş cümlənin içərisində işlənir...”. Digər qrammatika dərslərində bu məqsədlə “bağlayıcılar və qəlib sözlər”in işlənməsi göstərilmişdir. Halbuki əvəzliliklər içərisində bağlayıcı vasitə kimi işlənən sual əvəzlilikləridir, baş cümlədə işlənən işarə əvəzlilikləri isə qəlib sözlərdir və budaq cümləni tapmağa kömək edir.

Problemlərdən biri də qarşılaşdırma budaq cümləsi ilə bağlıdır. Məlumdur ki, qarşılaşdırma budaq cümləsi yeganə sintaktik vahiddir ki, suala cavab vermir. Onun tabeli mürəkkəb cümlənin tərkibində yeri də bəllidir. Belə ki, qarşılaşdırma budaq cümləsi həmişə baş cümlədən əvvəl gəlir. Bu məlumatlar dərslər zamanı ilkin öyrədilməli olan bilgilərdir. Qarşılaşdırma budaq cümləsi digər cümlələrdən fərqli olaraq baş cümləyə bağlanma vasitələrinin zənginliyi ilə də seçilir. Onun baş cümlə ilə əlaqələnməsində dörd vasitə iştirak edir. Təcrübə göstərir ki, həmin vasitələrin budaq cümlə haqqında məlumat verilərkən öyrədilməsindən başqa, qarşılaşdırma budaq cümləsinin tədrisində təkrarı və həm elmi-nəzəri, həm də praktik baxımdan təhlilə cəlb edilməsi mövzunun dərinədən öyrədilməsini əsaslandırır. Lakin əsas məsələ burasındadır ki, sözügedən budaq cümləni baş cümləyə bağlayan vasitələrin birində ($-sa^2$ şərt şəkilçisi və da^2 ədatı) xüsusi izahata ehtiyac duyulur. Belə ki, qrammatika kitablarında həmin vasitə haqqında məlumat verilsə də, bəzən onun bir hissəsinin, yəni da^2 ədatının ixtisarından bəhs edilmir. Halbuki qarşılaşdırma budaq cümləsinin yalnız $-sa^2$ şəkilçisi ilə baş cümləyə bağlanması məqamları ilə tez-tez qarşılaşırıq. Məsələn, aşağıdakı bədii örnəyə nəzər salaq:

Sonunda tərək etsək,

Unutmaq olarmı Borçalımızı?

Yuxarıdakı nümunədə formal baxımdan yalnız $-sa^2$ şərt şəkilçisi bağlayıcı vasitə kimi işlənsə də, əslində, ondan sonra $-da^2$ ədatını bərpa etmək mümkündür. Belə olduqda, cümlənin qarşılaşdırma budaq cümləsi olması şübhə doğurmur. Lakin ədatın bərpası mümkün olmasa, həmin cümlənin “şərt budaq cümləsi” adlandırılmasına imkan yaranır. Ona görə ki, tabeli mürəkkəb cümlədə yalnız $-sa^2$ şəkilçisinin bağlayıcı vasitə vəzifəsində işlənməsi şərt budaq cümləsinə aiddir. Tədris zamanı bu məsələnin diqqətə çatdırılması vacibdir.

Tabeli mürəkkəb cümlənin tədrisində diqqətdəyər məsələlərdən biri də modal sözlərlə əlaqəlidir. Qarşılaşdırma budaq cümləsində modal sözlərin bağlayıcı vasitə kimi işlənməsi bəllidir. Lakin “Modal sözlər nə zaman budaq cümlə ilə baş cümləni əlaqələndirir?” sualına cavab vermək üçün həmin sözlərin mövqeyini aydınlaşdırmaq lazımdır. Ona görə də dərslərin gedişində nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, modal sözlər həm sadə, həm də mürəkkəb cümlələrin tərkibində işlənə bilər və yalnız *hərçənd*, *hərçənd ki* bağlayıcılarının sinonim variantı kimi işlənəndə bağlayıcı vasitə ola bilər. Məsələn:

Doğrudur, yağış dayanmadı, ancaq qonaqlar yola çıxdılar.

Yuxarıdakı örnəkdə *doğrudur* modal sözünün yerinə *hərçənd* bağlayıcısını qoymaq mümkündür. Bu cəhət həmin modal sözün bağlayıcı vasitə kimi işlənməsinə əsas verir.

Beləliklə, tabeli mürəkkəb cümlənin öyrədilməsində yuxarıdakı məsələlərin üzərində dayanmaq tədrisin keyfiyyətinə müsbət təsir edir.

**MƏKTƏBƏQƏDƏR TƏHSİL MÜƏSSİSƏLƏRİNİN “ƏTRAF ALƏMLƏ TANIŞLIQ”
MƏŞĞƏLƏLƏRİNDƏ EKOLOJİ TƏRBIYƏNİN VERİLMƏSİ**

Məqalə məktəbəqədər təhsil müəssisələrində “Ətraf aləmlə tanışlıq” məşğələlərində aşılanaan ekoloji tərbiyədən bəhs edir. Burada bağça yaşlı uşaqlara ekoloji tərbiyəni aşılamaq üçün əvvəl ekoloji biliklərə yiyələnmələri tövsiyə olunur. Ekoloji tərbiyəni formalaşdırmaq üçün həmçinin bir neçə ekoloji oyunların təşkil olunması qeyd olunub. Məqalədə tərbiyədə rol oynayan əsas faktorlar işıqlandırılıb. Uşaqların qavradığı ekoloji tərbiyənin nəticəsində də qazanılmış olduğu müsbət xüsusiyyətlər də sadalanıb.

Açar sözlər: ekoloji tərbiyə, ekoloji bilik, ekoloji oyun, ətraf aləmlə tanışlıq, təbiət

Məktəbəqədər təhsil müəssisələrində aparılan məşğələlərdən biri də “Ətraf aləmlə tanışlıq”dır. Bu məşğələ üçün mövzular 4 inkişaf xətti üzrə birləşmişdir:

- Fiziki inkişaf, sağlamlıq və təhlükəsizlik
- İdrakın inkişafı
- Estetik və yaradıcı inkişaf
- Sosial-emosional inkişaf

İnkişaf xəttləri üzrə standartlar müxtəlif qruplar üçün dəyişilir. Bu inkişaf xəttlərində qruplaşan mövzuların müəyyən qismi özündə ekoloji bilikləri əks etdirir. Bağça yaşlı uşaqlara aşılanaan tərbiyə növləri arasında ekoloji tərbiyənin mühüm yeri var. Bu yaşda uşaqlara ekoloji tərbiyəni vermək üçün sadədən mürəkkəbə prinsipinə əməl olunaraq əvvəl onlara təbiətə məhəbbət, qayğı kimi hisslər aşılanmalıdır. Bu baxımdan müxtəlif əyani vasitələr və şifahi üsulla ekoloji biliklər verilir.

“Ekologiya” termini ilk dəfə 1866-cı ildə alman biologu E.Hekkel tərəfindən istifadə edilmişdir. Ekologiya canlı orqanizmlərin bir-biri və ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsini öyrənir. Bağça yaşlı uşaqlara ekoloji bilik, ekoloji tərbiyəni, ekoloji mədəniyyəti aşılamaq üçün məktəbəqədər müəssisələrdə tədris olunan “Ətraf aləmlə tanışlıq” məşğələsi geniş imkanlara malikdir.

“Ətraf aləmlə tanışlıq” məşğələlərində təbiətə ekskursiyalara da yer verilmişdir. Belə ki, ekskursiya zamanı uşaqlar təbiəti daha dərindən dərk edir və nəticədə onlarda ekoloji biliklər də formalaşır. Ekoloji tərbiyəni bir sıra oyunlar təşkil etməklə aşılamaq olar. Belə ki, bu oyunların bəzisi təbiətə ekskursiya zamanı həyata keçirilir. Belə oyunlardan “Gəlin təbiətlə dostluq edək”, “Gölgə və cığır”, “Güllər Yerini gözəlliyidir”, “Oyun tapmaca” və digərlərini misal göstərmək olar.

Gölgə və cığır oyununda uşaqları müəssisənin həyatindəki sahəyə, yaxınlıqdakı parka apararaq təbiətdə yaşılın üç fərqli rəng çaları olan canlı obyektləri, özündən böyük üç cisim, gözləri bağlı hər hansı bir obyektin iyinə, formasına görə tapmaq tapşırığı verilir. Bu tapşırığın nəticəsində uşaqlarda təbiətə maraq oyanır, təbiəti yaxından hiss edir və müşahidə edirlər.

Gəlin təbiətlə dostluq edək oyununda tərbiyəçi uşaqlara “Qırmızı Kitab” a daxil edilən canlıları elektron lövhədə nümayiş etdirir, onların adlarını qeyd edir. Tərbiyəçi bu kitabı uşaqlara göstərərək “qırmızı” adının açıqlamasını verir. Bunun üçün həmin rəngin həyəcan signalı, təhlükə anlamını verdiyi üçün adlandırılması barədə bilikləri verir. Bu oyunda məqsəd uşaqların nəslini kəsilmək və nadir növlər haqqında biliklərə yiyələndirməkdir.

Təbiətlə bağlı tapmacalar, yanılmaclar, rəsm çəkməklə də uşaqlarda ekoloji bilikləri formalaşdırmaq olar.

Güllər Yerini gözəlliyidir oyununda isə tərbiyəçi uşaqlarla bərabər qrupda dibçəkdə və ya müəssisənin həyatında gül əkir. Bu bitkini vaxtaşırı becərir və ona qulluq edirlər. Beləliklə, uşaqlar bitkinin adını bilməklə yanaşı, həm də onlarda bu gözəlliyi qorumaq bacarığı inkişaf edəcək. Həmçinin bu proses estetik zövqə də müsbət mənada təsir edəcək.

Oyun tapmaca ekoloji oyunu isə emosional xarakter daşıyır. Belə ki, bu oyun zamanı uşaqlardan biri ararıcı olaraq seçilir. Aparıcı hər hansı bir heyvanın hərəkətlərinin təqlidini edir. Bu təqlid nəticəsində digər uşaqlar hərəkətin hansı heyvana məxsus olduğunu tapırlar.

Heyvanların bəhsi ekoloji oyununda tərbiyəçi heyvanların insan həyatında faydası haqqında məlumatlar verir. Bu zaman ev heyvanlarının faydası (ət, süd, yağ, yumurta, yun və s.), digər vəhşi heyvanların xəzi haqqında bilikləri mənimsədir.

Bitkilərin faydasını mənimsəyərkən fotosintez prosesini nümunə olaraq çəkir. Maddələr dövrəni, bitkilərin biokimyəvi tərkibi qeyd olunur.

Maarifləndirmə işində əsas məsələlərdən biri də təbiətin bizə verdiyi sərvətlərə qarşı qayğı ilə yanaşmaq, ona mədəni münasibət göstərmək bacarığını inkişaf etdirməkdir. Təbiət qoynuna səyahətlərin təşkil olunması və bu ekskursiyalar zamanı təbiətdə topladıqları dərman bitkilərindən, güllərdən herbarilər düzəltmək, heyvanları və quşları müşahidə etmək sonra uşaqların təbiət ünsürlərinə həsr etdikləri yaradıcılıq işinə həsr olunmuş sərgilərin təşkil olunması onların ətraf mühit elementləri haqqında müxtəlif biliklər formalaşmasına səbəb olacaqdır.

Ekoloji tərbiyəni böyük qruplarda rollu oyunlar təşkil etməklə də aşılamaq olar. Bunun üçün küçədə gedərkən, meşədə, parkda gəzinti zamanı, ərazidəki çaylara, göllərə hər hansı bir tullantının atılması hadisəsi və nəticəsi üzərində oyunlar təşkil olunur.

İnsanın şəxsiyyət kimi formalaşmasının 3 mühüm şərti var:

- Genetik proqram
- Təlim-tərbiyə
- Gör-götür (prof. Qara Mustafayev)

Bunlardan birinci şərt elədir ki, kimsə onu dəyişdirə bilməz. Sadəcə genetik proqramda olan mənfi xüsusiyyətin inkişaf etməsinin qarşısını almaq olar. İkinci şərt valideyn və tərbiyəçidən asılıdır. Təlimlə yanaşı ona uyğun tərbiyə növünü də aşılamaq lazımdır. Tərbiyə adətən uşaq yaşlarından qavranılır. Lakin həm təlim, həm də tərbiyə insanın bütün ömrünü əhatə etməlidir. Üçüncü şərtə isə uşağın ətraf aləmdə görüb qavradıqları təsir edir. Gör-götür uşağın ətraf mühitindən passiv keçən xüsusiyyətidir ki, bu da təlim-tərbiyədən heç də geri qalır. Tərbiyəçi qrupda bir cür deyir, uşaq bayırda başqa cür görür. Uşağın şüuruna bayırda gördükləri qrupda eşitdiklərindən güclü təsir edir. Bu baxımdan hələ uşağa bağça yaşlarından ətrafda necə özünü aparması- yolda gedərkən zibilin yerə yox, zibil qutusuna atılması, bayırdakı heyvanları incitməməsi, ağacların budaqlarının qırılması kimi məlumatlar aşılır. Bu biliklər şəkillərlə, rollu oyunlarla aşılır. Burada da əsas zəhmət tərbiyəçinin üzərinə düşür.

Uşaq dərk etməlidir ki, təbiət canlıdır. Bunu dərk etdirmək üçün təbiətə qayğını inkişaf etdirmək lazımdır ki, bununla da uşağın şəxsiyyətinin formalaşmasına təkan vermiş oluruq. Bu baxımdan ekoloji təhsil hələ balaca yaşlarından şüurun inkişafının əsas istiqamətlərindəndir.

Mədəniyyətin əsasını ekoloji mədəniyyət təşkil edir. Bağça yaşlı uşaqlara ekoloji bilikləri verməklə yanaşı onlarda həm də ekoloji mədəniyyətin də formalaşmasına nail olmaq olar.

Ekoloji bilikləri verməklə uşaqlara ekoloji tərbiyə də aşılənmiş olur. Ekoloji tərbiyənin əsasını təbiəti sevmək, ona qayğıkeş münasibətdə olmaq kimi işlər təşkil edir. Ekoloji bilikləri əyani vasitələrlə mənimsətmək tərbiyə prosesinin qavranılmasına daha dərinə təsir edir. Ekoloji tərbiyəni almaqla uşaqlarda müsbət psixoloji xüsusiyyətlər- təbiəti sevmək, canlılara qayğıkeş münasibətdə olmaq, onları qorumaq, ətrafı təmiz saxlamaq və s. inkişaf edəcək.

M.S.ORDUBADİNİN “SABİR VƏ MOLLA NƏSRƏDDİN” DRAMINDA
TƏNQİD HƏDƏFLƏRİ

Məqalədə XX əsrin əvvəlində carizmin devrilməsinə yönələn mübarizələr fonunda şair və yazıçıların ictimai-siyasi hadisələrə münasibətin bədii əsərlərdə necə əks olunmasından danışılır. O cümlədən, M.S.Ordubadinin “Sabir və molla Nəsrəddin” əsərinin ifadə etdiyi məzmun və ideyanın xalqı milli azadlıq uğrunda mübarizəyə ruhlandırılmasından bəhs edir. Göstərilir ki, pyesdəki hadisələrin məzmunundan məlum olur ki, əsər XX əsrin əvvəllərində “Molla Nəsrəddin” jurnalının Qafqazda və Yaxın Şərqdə məşhur olduğu bir vaxtda yazılmışdır. Müəllif, orijinal bir yolla getmiş, dialoqlarda Sabirin satirik şeirlərindən istifadə etməklə bərabər, dövrün ictimai eybəcərliklərini də həmin satirik şeirlərlə göstərməyə çalışmışdır.

Həmçinin məqalədə, bir otağa yığıldığı təsvir olunan bəy, tacir, dövlətli, molla, qoçu, kəndli, dilənçi kimi surətlərin qarşılıqlı münasibətində dövrün istimai bərabərsizliyi, kasıb və məzlum insanlara qarşı haqsızlıqlar göstərilir.

Açar sözlər: Molla Nəsrəddin, Sabir, mətbuat, bədii əsər, satirik şeir, dövlətli, molla, qoçu, məzlum, cəhalət və s.

XX əsrin əvvəlləri Azərbaycanda milli azadlıq uğrunda mübarizə dövrü kimi səciyyələnir. Carizmin devrilməsinə yönələn mübarizə ədəbi mühitə də təsirsiz qalmamış, şair və yazıçıların ictimai-siyasi hadisələrə münasibəti ədəbi jurnallarda, mətbuat səhifələrində və bədii əsərlərdə öz əksini tapmağa başlamışdır. C.Məmmədquluzadə, N.Vəzirov, Ə.Haqverdiyev, M.Ə.Sabir, Ə.Nəzmi, M.S.Ordubadi, Ə.Qəmküsar və b. molla-nəsrəddinçilər də ictimai-siyasi hadisələri düzgün qiymətləndirməyə çalışır, xalqı milli azadlıq uğrunda mübarizəyə ruhlandırır, baş verən hadisələrin mahiyyətini düzgün izah etməyə səy göstərirdilər.

Həmin dövrün məzmununu əks etdirən bir sıra dram əsərləri yazıldı. N.Vəzirovun “Dələduz”, Ə.Haqverdiyevin “Bəxtsiz cavan”, “Pəri cadu”, “Ağa Məhəmməd şah Qacar”, “Millət dostları”, “Xəyalat”, C.Məmmədquluzadənin “Ölülər”, “Anamın kitabı”, “Dəli yığıncığı”, “Danabaş kəndinin məktəbi”, S.S.Axundovun “Türk birliyi”, “Laçın yuvası”, “Molla Nəsrəddin Bakıda”, Abbas Səhhətin “Cəhalət səmərəsi, yaxud bir yetimin xoşbəxtliyi”, H.Cavidin “Ana”, “Şeyx Sənan”, “Şeyda”, “İblis”, C.Cabbarlının “Nəsrəddin şah”, “Ədirmə fəthi” və s. əsərlər xalqın milli şüurunun oyanışında, milli mənəviyyatın dərk edilməsində mühüm rol oynadı. “Molla Nəsrəddin” jurnalının və molla-nəsrəddinçilərin xalqın oyanışında və mübarizəsində tutduğu mövqe xalqa xidmətin əvəzsiz nümunəsinə çevrildi. M.Ə.Sabirin satirik şeirləri, S.Məmmədquluzadənin, M.Hadinin, Ə.Qəmküsarın, M.S.Ordubadinin və başqalarının xalq dilinə söykənən felyetonları milli mücadiləyə müsbət təsir göstərdi.

Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi romanlar müəllifi kimi, tanınan M.S.Ordubadi eyni zamanda 30-a yaxın bir sıra dram əsərləri də yazmışdır. M.S.Ordubadinin ilk dram əsəri “Baği-şah, yaxud Tehran faciəsi”, 1909-cu ildə qələmə alınmışdır. Onun ikinci dramı “Əndəlisin son günləri, yaxud Qrenadanın təslimi” adlı 4 pərdəli faciədir. Əsər 1914-cü ildə Bakıda Orucov qardaşlarının mətbəəsində ayrıca kitab halında çap olunmuş, ədəbi mühitdə geniş əks-səda doğurmuşdur. Lakin sonralar əsər barədə dolaşmış, hətta bir-birinə zidd fikirlər söylənilmişdir. Bir neçə ildən sonra M.S.Ordubadi bu əsərə yenidən qayıtmış, onu təkmilləşdirmiş və “Xilafətin son günləri” adlandırmışdır.

Ümumiyyətlə “M.S.Ordubadi dramaturgiyada da poeziyasında olduğu kimi günün mühüm məsələlərinə səs verməyə çalışmışdır” (138,XIV). Bolşevik hakimiyyəti yarananaqədər “Teymurləng və İldırım Bayazid”, “Əndəlisin son günləri”, “Məmmədəli şah” kimi pyeslərini yazan müəllif, ötən əsrin 20-ci illərində “Sabotajniklər”, “Dilənçilər” və “Oktyabr inqilabı” pyeslərini yazmışdır ki, bu pyeslər həmin illərdə tamaşaya qoyulmuşdur. Onun “Maral”, “Dumanlı Təbriz”, “İntizar

çəkənlər” və başqa dram əsərləri də vardır. Belə əsərlərdən biri də “Sabir və Molla Nəsrəddin” pyesidir. Belə bir pyesin M.S.Ordubadi tərəfindən yazılması təbii idi. Çünki “Molla Nəsrəddin” jurnalı ilə yaxınlığı və sonralar sıx əməkdaşlıq etməsi, molla-nəsrəddinçilərlə dostluğu, eyni zamanda M.Ə.Sabir əsərlərinin təsir gücünə vurğunluq belə bir əsərin yazılmasına zəmin yaratmışdır.

Pyes Ordubadinin səkkiz cildlik əsərləri külliyyatına daxil edilməmişdir. Əsər bir pərdədən və bir şəkildən ibarətdir. Tarixi dramlar içərisində həcmcə ən az olan əsərdir (*cəmi beş səhifədir*). “Sabir və Molla Nəsrəddin” pyesi kiçik həcmli olsa da, ifadə etdiyi məzmun və ideya baxımından bitkindir.

Pyesdəki hadisələrin məzmunundan məlum olur ki, əsər XX əsrin əvvəllərində “Molla Nəsrəddin” jurnalının Qafqazda və Yaxın Şərqdə məşhur olduğu bir vaxtda yazılmışdır. Müəllif, orijinal bir yolla getmiş, dialoqlarda Sabirin satirik şeirlərindən istifadə etməklə bərabər, dövrün ictimai eybəcərliklərini də həmin satirik şeirlərlə göstərməyə çalışmışdır.

Müəllif, pyesdə bir otağa yığıldığı təsvir olunan bəy, tacir, dövlətli, molla, qoçu, kəndli, dilənçi kimi surətlərin qarşılıqlı münasibətində dövrün istimai bərabərsizliyini, kasıb və məzlum insanlara qarşı haqsızlıqlarını açıb göstərir:

Bəy: – Ha... kəndçi, bir ay keçir ki, xirmən

Ötdü, nərələrdə qalmısan sən?

Məhsulu bütün özün götürdün,

Ərbaba nə pişkəş gətirdin?

Kəndli – Məlum cənabınızdır, ərbab

Bu il quraq oldu, tapmadıq ab.

Vallah, özümüz də qalmışıq ac,

Bir parça quru çörəyə möhtac.

Bu misralardan göründüyü kimi öz qazancını güdən, kasıb kəndlinin dilənçi kökündə yaşamasına məhəl qoymayan, hər şeyi öz xeyrinə həll etməyə çalışan bəylərin, ağaların iç üzünü açıb göstərilir. Lakin bir məqam diqqəti çəkir ki, burada bəyin də, dövlətlinin də, mollaının da, hətta qoçunun da gözü kasıb kəndlilərin və fəhlələrin əlindədir. Kasıbların necə yaşaması onları maraqlandırmır. Fəhləni məclisdə adam saymayan dövlətli:

Sənə dinmədikcə, əbləh, azıxıb yolun çayırsan,

Qapıda dayanmayıb da zala doğru dırmaşırsan –

- deyə onu təhqir edərək qovur.

Əsərdə “Molla Nəsrəddin” jurnalının ideyası qabarıq şəkildə öz əksini tapıb. Uzun illər mətbuatda, o cümlədən “Molla Nəsrəddin” jurnalında çap olunan məqalələrin, felyeton və satirik şeirlərin tənqidinə məruz qalan bəylər, qazilər və mollalar qəzet və jurnalların bağlanması sevinci ilə qarşılayaraq bir-birinə gözdəndirir:

Birinci molla: – Düşdü bütün qəzetlər hörmətdən, ay can! Ay can!

Xalqın canı qurtardı töhmətdən, ay can! Ay can!

İkinci molla: – Get Qubaya, səlam et Molla hacı Babayə,

Söylə, tutuldu cümlə jurnal, qəzet və bayə.

Zamanın dəyişməsinə zənn edən, “Molla Nəsrəddin” kimi nüfuzlu jurnalların bağlanması görünən varlı zümrənin sevinci əbəs deyil. Çünki daha onları rüsvayi-cahan edəcək “Molla Nəsrəddin” kimi nüfuzlu jurnal və qəzet yoxdur, nə etsələr də sorğu-suala tutan olmayacaq. Cəhalətin hökm sürdüyü bir zamanda belə bir “şad” xəbərin yayılması qırmızısaqqal mollaların köhnə əməllərinə rəvac verir. Küncdə oturan, ürkək baxışları ilə ətrafı seyr edən qız mollaının həris gözlərindən qorxaraq qoca qadının qoltuğuna sığır:

Qız – Xandostu, amandı, qoyma gəldi!

Didarı yamandı, qoyma, gəldi!

– deyərək çırpınır, ümitsiz halda xilasolma yolları arayır.

Belə bir vaxtda Sabirlə Molla Nəsrəddin məclisə təşrif gətirir. Zaman-zaman kasıbları insan yerinə qoymayan “məclis əhli”nin bu sevincinə heyrətlə baxan Sabir onların əsil simalarını yaxşı bilir. Elə buna görə də:

Bimərifət əyanlarına şükr, Xudaya!

Bu sahibi- milyonlarına şükr, Xudaya!

– deyərək nifrətini gizlətmir.

Burada təkçə mollalar deyil, bəylər də, qoçular da tənqid atəşinə tutulur. Lakin heç biri niyə tənqid edildiklərinin səbəbini soruşmur. Yalnız qoçu öz günahını bilmək istəyir:

Qoçu: – A kişi mən ömrümdə sizə nə eyləmişəm? Adamınızı öldürməmişəm, cibinizi kəsməmişəm. Bəs bu nədir jurnala yazıb mənim papağıma gülürsünüz?

Sabir: – Könlüm bulanır küçədə cövlanını görəcək,

Nitqim tutulur hərzəvi-hədyanını görəcək.

Molla Nəsrəddin – Canım üzülür əldəki qalxanına baxcaq,

Qəlbim alışır beldəki patronunu görəcək.

Cəmiyyətin aşağı təbəqəsinə mənsub olan, lakin həyatın gedişini silah oynatmaqda, hədə-qorxu gələrək pul qazanmaqda görünən bu “qoçu”lar da yuxarı təbəqədə qəbul edilmir, onlara bir mühafizə aləti kimi baxılır.

Xalqın dərdi-sərini dərindən duyan Sabir və Molla Nəsrəddin əsərin sonunda cahil və nadan insanların xalqın başına bəlalar gətirəcəyindən qorxduqlarını bildirirlər:

Molla Nəsrəddin – Seyr edirəm bərrü biyabanları,-

Quli-biyaban görürəm, qorxmuram.

Sabir – Leyk, bu qorxmazlıq ilə doğrusu,

Neyləyim axır bu yox olmuşların,

Fikrini qan-qan görürəm, qorxuram.

Müəllif burada təkçə Sabirin və Molla Nəsrəddinin deyil, ümumilikdə bütün molla-nəsrəddinçilərin fikrini ifadə edərək cəmiyyətdə baş verən özbaşnalıqlara, cahil insanların etdiyi zülmərə acıyır. Tənqid hədəfləri istər Sabiri, istərsə də Molla Nəsrəddini (Mirzə Cəlili) dinsiz, kafir adlandırırırlar. Lakin akademik İsa Həbibbəylinin dediyi kimi: “Yalançı, ikiüzlü, riyakar din xadimlərinə axıradək barışmaz münasibət bəsləyən, çəkinmədən onları ifşa edən M.Ə.Sabir ateist, dinsiz deyildir. O, islam dininə inanan, ehtiram göstərən, lakin bu dindən xalq əleyhinə bir vasitə kimi istifadə edənlərə qənim kəsilən vətəndaş Azərbaycan şairidir”.

CƏLALƏDDİN ƏLİYEV
Naxçıvan Dövlət Universiteti
Djelal 63 @ mail.ru

TƏLƏBƏLƏRİN YARADICI MÜSTƏQİLLİYİNİN VƏ İNTELLEKTUAL FƏALİYYƏTİNİN FORMALAŞMASI

Musiqi müəlliminin hazırlanması prosesində təlimin əsasını musiqi əsərinin hərtərəfli öyrənilməsi və onun emosional-bədii obrazının, bəstəkarın ideya-estetik mövqelərinin dərk edilməsi təşkil edir. Buna görə də, tələbələrin bədii problemlərin müstəqil həllinə hazırlığının formalaşması onların intellektual inkişafının təfəkkürün emosional komponentlərinin aktiv təzahürü ilə üzvi birləşməsi ilə həyata keçirilə bilər.

Açar sözlər: *Repertuar, musiqili-pedaqoji incəsənət, musiqi müəllimi, musiqi əşyası, formalaşma və inkişafı*

Müstəqil Azərbaycan dövləti ümumtəhsil məktəbdə musiqi müəllimi qarşısında bir çox mühüm vəzifələr qoyur: məktəblilərə musiqi sənətini sevməyi və dərk etməyi öyrətmək, şagirdlərin yaradıcılıq fəaliyyətini, onların təxəyyülünü, bədii obrazlarla düşünmək bacarığını tərbiyə etmək, məktəbdə musiqi dərslərinin məqsədi həm də musiqi sənətinə maraq yaratmaq, musiqi məlumat aləmini anlatmaq, dəyərli və əhəmiyyətli əsərlər seçmək qabiliyyətini aşılamaqdan ibarətdir.

Uşaq və gənclərin musiqi-estetik tərbiyəsi, bədii və yaradıcı inkişafı vəzifələri yalnız yüksək ixtisaslı, hərtərəfli savadlı müəllimlər olduqda həll edilə bilər. Məktəbdə musiqi müəlliminin fəaliyyətinin çoxplanlılığı (uşaqlara musiqi haqqında həvəslə danışmaq, mahnıların öyrənilməsi üzrə yüksək peşəkar səviyyədə dərsləri keçirilmək, hərtərəfli ifaçılıq mədəniyyətinə malik olmaq, həm konsertmeyster kimi çıxış etməyi, həm də solo əsərləri ifa etməyi bacarmaq və s.) onun müvafiq hazırlanması vəzifəsini dövlətimiz universitet müəllimlərinin qarşısında başlıca vəzifə qoyur.

Yaradıcı müstəqillik və intellektual fəaliyyət musiqi-pedaqoji qabiliyyətlər kompleksində aparıcı yer tutur və təfəkkürün ümumi keyfiyyətləri xüsusi musiqi qabiliyyətləri ilə birlikdə təzahür etdikdə konkret fəaliyyət növünü təmsil edirlər.

Aparılan müşahidə və tədqiqatlar göstərir ki, intellektual fəaliyyəti bir sıra xüsusiyyətlərlə xarakterizə olunur: musiqi materialının mənimsənilməsi yollarının seçilməsində özünü göstərən təşəbbüs; çətinlikləri dəf etmək və məqsədlərə çatmaq istəyi ilə ifadə olunan güclü iradəli münasibət; öz hərəkətlərinə nəzarət, onların qiymətləndirilməsi və özünü tənzimləmə; yeni vəziyyətlərdə bilik və fəaliyyət üsullarının ötürülməsini həyata keçirmək bacarığı; keçmiş təcrübəni cəlb etməyə və yeniləməyə imkan verən sensor və məntiqi assosiasiya sistemləri ilə işləmə və s.

Analitik iş qabiliyyəti, zehni fəaliyyətin inkişafında xüsusi yer tutur ki, bu da musiqi əsərinin diferensiallaşdırılmış-bütöv işıqlandırılması ilə bağlıdır və əsərə emosional münasibətdən irəli gəlir.

İntellektual fəaliyyətin inkişafı tələbələrə öyrədilən musiqi materialının dərinə dərk edilməsinə və onun daha incə emosional hiss olunmasına kömək edən əqli fəaliyyət üsullarını öyrətməyi zəruri edir. Müqayisə, qarşıdurma, təhlil, sintez və ümumiləşdirmə kimi üsullara sahib olmaq müəllimə təkcə icraçı deyil, həm də pedaqoji vəzifələri həll etməyə, yəni musiqi və pedaqoji fəaliyyətin nəzarət funksiyalarını yerinə yetirməyə imkan verəcəkdir. İdarəetmə ondan ibarət olacaq ki, müəllimin özünəməxsus olan müxtəlif idrak fəaliyyəti üsulları vasitəsilə o, tələbələrin intellektual və emosional keyfiyyətlərini aktivləşdirə və nəticədə onların daxili aləminə təsir göstərə bilsin.

Eksperimental iş bir sıra şərtləri müəyyən etməyə imkan verir ki, onların yerinə yetirilməsi tələbələrin intellektual fəaliyyətin formalaşmasına kömək edir: ümumi və xüsusi qabiliyyətlərin inkişafı nisbətinin nəzərə alınması; irəliləyiş tempinin bilik və bacarıqların mənimsənilməsi imkanlarına uyğunluğu; nəzəriyyənin tədris təcrübəsi ilə məntiqi birləşməsi; praktik məşğələlərdə kollektiv və fərdi iş formalarından istifadə edilməsi və s.

Tələbənin instrumental ifa ilə bağlı fəaliyyəti onu digər təhsil fəaliyyət növlərindən fərqləndirən bir sıra mühüm əlamətlərlə xarakterizə olunur. Burada yaradıcı müstəqillik və intellektual fəaliyyət bədii zövqün formalaşdırılması, ifaçı repertuarının zənginləşdirilməsinə, bədii və ifaçılıq

tapşırıqlarını başa düşməyi bacarığı, əsərinin üzdən oxuma və eskiz öyrənilməsi bacarıqlarını, musiqi müəllimi peşə fəaliyyəti nöqtəyi-nəzərindən xüsusi keyfiyyətlərin inkişaf etdirməyə yönəlidir.

Yuxarıda göstərilən fəaliyyətlərin çoxplanlı olması tələbənin aşağıdakı hərəkətlərin müstəqil icrasında ifadə olunan mürəkkəb bacarıq kompleksləri ilə əlaqələndirilir:

- işin müxtəlif mərhələlərində özün üçün ən vacib vəzifələr qoymaq və onları həll etməyin effektiv yollarını müəyyənləşdirmək;
- əvvəllər əldə edilmiş bilik, bacarıq və təcrübələri qeyri-standart həll etməyi tələb edən yeni vəziyyətlərə köklənmək;
- öz işinin nəticələrini öyrənmək, təhlil etmək və qiymətləndirmək, lazımı düzəlişlər etmək prosesində özünü kənardan dinləməyi bacarmaq;
- vərəqdən tanış olmayan musiqi materialını düzgün oxumağı bacarmaq və ifa etmək;
- xarakter və üslub xüsusiyyətlərini başa düşmək, eskiz öyrənmə mərhələsində əsərləri emosional şəkildə ifa etmək;
- tanınmış musiqi materialını hafizə ilə çalmaq;
- musiqi əsəri haqqında tələbələrin qavrayışı üçün maraqlı və emosional şəkildə valehedici və əlçatan formada danışa bilmək və s.

Aparılmış tədqiqatlar müəyyən etmişdir ki, “yarımüstəqil iş”in müxtəlif formaları (modelə, təklif olunan plana, ya da müəllimlə birlikdə işlənmiş üsullara uyğun hərəkətlər) yaradıcı müstəqilliyin və intellektual fəaliyyətin inkişaf etdirilməsi yolunda zəruri mərhələdir.

BÖLMƏ 8. Ümumi təhsil pilləsində riyaziyyat fənninin tədrisinin aktual məsələləri

YAQUB MƏMMƏDOV

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Riyaziyyat üzrə fəlsəfə dokтору, professor

yagubmammadov@yahoo.com

SAMİRƏ HƏSƏNLİ

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

İBTİDAI SINIFLƏRİN RİYAZIYYAT TƏLİMİNDƏ KOMPÜTER TEKNOLOGİYASININ TƏTBİQİNİN PSIXOLOJİ-PEDAQOJİ PROBLEMLƏRİ

Müasir təhsil sisteminin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri də təhsil sistemə yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsidir. Təlimin kompüter vasitəsilə təşkilində şagirdlər biliklərə yiyələndikcə onlar hadisə, əşya və proseslər haqqında daha mürəkkəb fikirlər irəli sürə bilirlər. İbtidai siniflərin riyaziyyat kursuna həndəsi elementlərin daxil edilməsi, onların məntiqi və əyləncəli məsələ şəklində, kompüter vasitəsilə tədrisi təlimin keyfiyyətini yüksəldir. Kompüterli təlim şagirdlərin müstəqil fəaliyyətini həyata keçirmək üçün əlverişli şərait yaradır. Onların təlim prosesinə tətbiqi tərbiyəni şəxsiyyət yetişdirmək istiqamətində həyata keçirməyə imkan verir.

***Açar sözlər:** kompüterli təlim, yeni texnologiyalar, əsas anlayışlar, videometod, analiz, sintez*

Elm və texnikanın inkişafı ilə əlaqədar yaranan informasiya bolluğu təlim və tərbiyə prosesinə birbaşa təsir göstərir. Belə ki, elmi-texniki tərəqqi cəmiyyətin, o cümlədən təlim-tərbiyə prosesinin də informatlaşmasına şərait yaradır. Nəticədə, müəllimlərə elmi nailiyyətləri əks etdirən informasiyaları toplayıb, təhlil edərək şagirdlərə vaxtılı-vaxtında çatdırılmaları və şagirdlərin özlərinin zəruri informasiyaları tez əldə edə bilmələri üçün köməkçi vasitə lazım olur. Bu köməkçi vəzifəsini isə kompüter texnologiyaları yerinə yetirir. Ona görə də müasir təhsil sisteminin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri də təhsil sistemə yeni informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının tətbiq edilməsidir. İbtidai siniflərdə yeni texnologiyaların tətbiqi zamanı yaranan əsas çətinlik ilk növbədə dərsin təşkili ilə bağlı olur. Qeyd edək ki, ibtidai sinif müəllimlərinə yeni texnologiyalardan istifadə etməyi öyrətmək çox vaxt tələb etmir.

Riyaziyyatın tədrisi, o cümlədən, onun tərkibində həndəsə elementlərinin vahid bir material kimi qurulması çox mürəkkəbdir. Bu prosesdə pedaqoq, psixoloq, riyaziyyatçı, proqramçı və məntiqçilərin birgə fəaliyyəti tələb olunur. Burada başlıca məqam öyrəniləcək əsas anlayışların müəyyən edilməsidir. Bu anlayışlar bütün kursun qurulmasında təməl rolunda çıxış edir. Şagirdlər tərəfindən mənimsənilən ilkin anlayışlardan onların gələcəkdə bu sahədə biliklərə nə dərəcədə yiyələnmələri bilavasitə asılıdır. İlk növbədə ibtidai sinif müəllimləri öyrəniləcək mövzulara aid elektron materiallarla təmin olunmalıdırlar. Müəllim bu materiallardan dərsin müxtəlif mərhələlərində istifadə etməlidir.

İbtidai siniflərdə təlim zamanı şagirdlərdə fikirlərini ifadə etmək və hər hansı bir əqli nəticəyə gəlmək bacarığı təkmilləşdirilir. Şagirdlər biliklərə yiyələndikcə onlar hadisə, əşya və proseslər haqqında daha mürəkkəb fikirlər irəli sürə bilirlər. Şagirdlərin tənqidi fikirlərinin inkişafı, əqli əməliyyatların təkmilləşdirilməsi, fikirləri düzgün və məntiqi ifadə etmə bacarığının formalaşdırılması bilavasitə təlim metodlarından asılıdır.

İbtidai siniflərin riyaziyyat proqramının yerinə yetirilməsində ənənəvi metodika şagirdlərə əşya və hadisələrin xassə və keyfiyyətlərini tam dərk etməyə, analiz-sintez aparmağa imkan vermir. Buna görə də, ibtidai siniflərin riyaziyyat kursuna həndəsi elementlərin daxil edilməsi, onların məntiqi və əyləncəli məsələ şəklində, kompüter vasitəsilə tədrisi vacibdir.

Tətbiq olunan metodlar arasında elmin son nailiyyətlərinə əsaslanan və qabaqcıl müəllimlər tərəfindən daha çox istifadə olunan videometoddur. Videometodun tətbiqi zamanı təlim informasiyası

ekran vasitəsi ilə şagirdlərə çatdırılır. Videometod təkcə bilikləri ötürməyə deyil, həm də onlara nəzarət etməyə, bilikləri möhkəmləndirməyə, sistemləşdirməyə xidmət edir. Videometod bütün didaktik funksiyaları müvəffəqiyyətlə yerinə yetirir. Videometod biliklərin induktiv və deduktiv yolla mənimsənilməsini, şagirdlərin müstəqilliyini və idraki fəallığın müxtəlif səviyyəsini nəzərdə tutur.

Kompüterli təlim şagirdlərin müstəqil fəaliyyətini həyata keçirmək üçün əlverişli şərait yaradır. Onların təlim prosesinə tətbiqi tərbiyəni şəxsiyyət yetişdirmək istiqamətində həyata keçirməyə imkan verir. Şagird hiss edir ki, elektron tərbiyəçiyə nəzarət edən onun özüdür. “Elektron müəllim” şagirdi situasiyalardan çıxış yolunu axtarmağa, baxışları, fikirləri, hissləri saf- çürük etməyə, davranışın müxtəlif variantlarını seçməyə və yoxlamağa, həmin anda bu və ya digər hərəkətlərin nəticələrini görməyə məcbur edir.

İnkişaf etmiş dünya ölkələrində təlimin kompüterləşməsinə tədris prosesinin effektivliyini yüksəldən vasitə kimi baxılır. Fərdi kompüterlərlə tez və asanlıqla öyrənilən işləyə bilmək, onunla dialoqun sadə olması onu təlim prosesində əvəzolunmaz vasitəyə çevirməklə yanaşı, eyni zamanda bir sıra pedaqoji problemlərin aradan qaldırılmasına səbəb olur.

İbtidai siniflərin riyaziyyat kursunda elə mövzular var ki, onları informatika ilə əlaqəli tədris etdikdə mövzuların şagirdlər tərəfindən daha dərinlən və şüurlu mənimsənilməsi təmin olunur. “Natural ədədlər üzərində hesab əməlləri”, “Həndəsi elementlər”, “Kəmiyyətlər üzərində hesab əməlləri” və s. mövzuların kompüter vasitəsilə tədrisini nümunə göstərmək olar. Beləliklə, informasiya texnologiyalarından istifadə təlim prosesinin möhkəmlənməsini təmin edərək, şagird fəaliyyətinə nəzarətə yeni səviyyədə yanaşmağa imkan verir. Təlimin məqsədi və qiymətləndirmə şagirdlərin imkanları ilə ölçülür. Mücərrəd informasiyalar əvəzinə həyatdan götürülmüş misallarla, nümunələrlə bağlı olan tapşırıqlara daha çox yer verilir.

Məlumdur ki, təlimin səmərəliliyini artıran əsas amillərdən biri də tədris prosesində əyanilikdən istifadənin təmin olunmasıdır. Məktəblərin müasir kompüterlərlə təchizatı bir çox fənlərin, xüsusilə riyaziyyat fənninin təlimində tədris informasiyasının əyani təsviri üçün böyük imkanlar yaratmışdır. Kompüterləşdirmə şəraitində hər bir riyaziyyat müəlliminin əsas vəzifələrindən biri kompyuterin qrafik və başqa didaktik imkanlarını nəzərə alaraq tədrisin səmərəliliyini artırmaqdan ibarət olmalıdır. Kompüterin qrafik və başqa imkanlarından istifadə etməklə qurulan tədris prosesində şagirdlərin öyrəndikləri materialların praktik əhəmiyyətinin aşkara çıxarılmasına, qarşılarına maraqlı tapşırıqlar qoyaraq orijinallıqlarını göstərmələrinə, müxtəlif suallar vermələrinə, aşağı bal almaq qorxusu olmadan məsələləri müxtəlif üsullarla həll etmələrinə şərait yaradır.

RÖVŞƏN HƏSƏNOV

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

hrovsen.2020@gmail.com

ÇOXLUQLAR NƏZƏRİYYƏSİNƏ AİD MƏLUMATLARIN ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİN RİYAZİYYAT KURSUNDA VERİLMƏSİNƏ DAİR

Çoxluq anlayışı riyaziyyatın ən ümumi anlayışlarından biridir. İlk (əsas) anlayış kimi qəbul olunduğundan ona tərif verilmir. Ümumtəhsil məktəblərinin V-VIII siniflərində mövcud riyaziyyat dərslərinə çoxluqlar nəzəriyyəsinin elementləri haqda ilkin məlumatlar verilir. Təqdim olunan işdə bu məlumatlarda müşahidə olunan nöqsanlar və dəqiq ifadə edilməyən mülahizələr təhlil edilmişdir.

Açar sözlər: *tədris, mənsubdur, boş çoxluq, alt çoxluq, nəzəri-çoxluq əməlləri, korreklik*

İndiki dövrdə çoxluqlar nəzəriyyəsinin anlayış və ideyaları müasir riyaziyyatın bütün bölmələrinə nüfuz etmiş, habelə ümumtəhsil məktəblərində riyaziyyat fənninə yol açmışdır. V sinif üçün riyaziyyat dərslərində çoxluq, çoxluğun elementi, sonlu və sonsuz çoxluqlar, boş çoxluq, alt çoxluq, bərabər çoxluqlar anlayışları və “a-nın A çoxluğunun elementi olması”, “A çoxluğunun B-nin alt çoxluğu olması” münasibətləri məzmunlu şəkildə verilməklə, riyazi (simvolik) dildə ifadə edilmişdir. Çoxluqların birləşməsi və kəsişməsi əməlləri əyani-obrazlı şəkildə daxil edildikdən, sonra onların tərifləri ciddi şəkildə verilmişdir. Çoxluqların birləşməsi və kəsişməsini daha aydın şəkildə təqdim etmək və habelə bir çox məsələləri həll etmək üçün Eylər-Venn diaqramlarından istifadə edilir.

VI sinif dərslərində “A çoxluğu ilə B çoxluğunun fərqi” əməlinə tərif verilir və onun tərifdən alınan xassələri göstərilir. Bundan sonra, $B \subset A$ olduqda “B-nin A çoxluğuna tamamlayıcısı” əməli verilir və hər iki əməlin simvolik yazılışı göstərilir.

VII sinif riyaziyyat dərslərində çoxluqların birləşməsinin və kəsişməsinin xassələri riyazi dildə ifadə edilmişdir.

VIII sinif üçün riyaziyyat dərslərində iki sonlu çoxluğun birləşməsinə aid olan elementlərinin sayını müəyyən edən cəm qaydası ifadə edilmişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, həm anlayışların şərhində həm də mülahizələrin əsaslandırılmasında nümunələr göstərilməklə bərabər, əsasən Eylər-Venn diaqramları vasitəsilə təqdim etmə həyata keçirilir.

Göstərilən mövzuların ciddi şəkildə verilməsinə cəhdlər edilməsinə baxmayaraq, onların tədrisində yaranan nöqsanlar və açıq qalan məsələlər az deyildir. Onlardan müşahidə olunanları qeyd edirik.

1. V sinif riyaziyyat dərslərində yazılır:

“3 ədədinin A çoxluğuna daxil olması “ \in ” işarəsinin köməyi ilə $3 \in A$ kimi yazılır. “3 ədədi” A çoxluğuna daxildir” kimi oxunur. “Bununla bərabər, B çoxluğu A-nın alt çoxluğu olduqda da $B \subset A$ kimi işarə olunur və “B çoxluğu A-ya daxildir” kimi oxunur. Nəticədə müxtəlif işarələrin eyni cür oxunması anlaşılmazlıq yaradır.

Şagirdlərə belə bir misal verilir: $A=\{1,2,3\}$ olarsa $1 \in A$ və $1 \subset A$ yazılışlarından hansı doğrudur?

Hər iki mülahizə eyni cür oxunur: “1 A-ya daxildir”, lakin birinci mülahizə doğrudur. “ $1 \in A$ ” mülahizəsini “1 A-ya mənsubdur” kimi oxumaq məqsəduyğun olardı.

2. İki çoxluğun birləşməsi, kəsişməsi və fərqi əməllərinin tərifləri korrekt deyildir.

Fikrimizi “birləşmənin” timsalında izah edək. V sinifdə tərif aşağıdakı kimidir:

“İki çoxluqdan heç olmasa birinin elementlərindən təşkil olunmuş çoxluğa bu çoxluqların birləşməsi deyilir”.

Misal. $A=\{2,4,6,8,10\}$, $B=\{3,6,9\}$

Onda tərifdən istifadə edərək, yazmaq olar:

$A \cup B = \{2,4,6,8,10\}$, – A çoxluğunun elementlərindən; $A \cup B = \{3,6,9\}$ – B çoxluğunun elementlərindən təşkil olunmuşdur:

$A \cup B = \{2,3,4,6,8,9,10,11,12\}$, – A və ya B çoxluğunun elementlərindən təşkil olunmuşdur kimi müxtəlif cavablar vermək olar.

A və B çoxluqlarının birləşməsi simvolik olaraq belə yazılır:

$$A \cup B = \{x \mid x \in A \text{ və ya } x \in B\}$$

Məsələ burasındadır ki, “ $(x \in A)$ və ya $(x \in B)$ ”

“ $x \in A$ və B – dən heç olmasa birinə aiddir” mülahizələri ekvivalent deyildir. Tərif aşağıdakı kimi ifadə edildikdə korrekt olur.

İki çoxluqdan ancaq, heç olmasa birinin bütün mümkün elementlərindən təşkil olunmuş çoxluğa bu çoxluqların birləşməsi deyilir:

3. “Boş çoxluq” anlayışı ilə əlaqədar olan bir sıra aydınlaşdırmalı suallar vardır. V sinif riyaziyyat dərslərində “boş çoxluq” haqqında deyilir:

“Heç bir elementi olmayan çoxluq boş çoxluq adlanır. Məsələn, Ayda yaşayan adamlar çoxluğu, 15-dən 20-yə qədər ədədlər arasında 7-yə bölünən ədədlər çoxluğu. Boş çoxluqlar “ \emptyset ” işarəsinin köməyi ilə yazılır”

Boş çoxluqların hamısı bir “ \emptyset ” simvolu vasitəsi ilə işarə olunur. Bu o zaman edilə bilər ki, boş çoxluq yeganə olsun. Qeyd edək ki, hətta ali riyaziyyat kurslarında da buna diqqət yetirilmir, boş çoxluğun yeganəliyi və “boş çoxluğun ixtiyari çoxluğun alt çoxluğu olması” əsaslandırılmır. Bu isə məlumatların ciddi riyazi şəkildə qəbul edilməsinə xələl gətirir və nəticədə mənimsənilməsinə, riyazi təfəkkürün formalaşmasına mənfi təsir göstərir.

ABDULLA HƏSƏNOV

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

Riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent

hesen.1955@mail.ru

ORTA MƏKTƏBDƏ HƏNDƏSƏ MÖVZULARININ TƏDRİSİNİN AKTUAL MƏSƏLƏLƏRİ

Bu məqalədə məktəb riyaziyyatında həndəsəyə aid mövzuların tədrisində qarşıya çıxan əsas çətinliklər, habelə şagirdlərin həndəsi bilik və bacarıqlarının aşağı səviyyədə olmasının səbəbləri təcrübə və riyaziyyat üzrə keçirilən imtahanların statistik məlumatlarına əsaslanaraq araşdırılmış, müəyyən edilmiş və işıqlandırılmışdır.

Açar sözlər: *həndəsə, məsələ, şagird, müşahidə, bilik, bacarıq*

Orta məktəbdə tədris edilən fənlərdən çətinlik dərəcəsi yüksək olanlardan biri və ya birincisi riyaziyyatdır. Riyaziyyatın tədrisində isə həndəsəyə aid mövzuların tədrisi çətin mövzular hesab olunur. Aparılan müşahidələr, buraxılış və yekun imtahanların statistik məlumatları göstərir ki, bu gün şagirdlərin həndəsə üzrə hazırlıq səviyyəsi aşağıdır.

Bu məqalədə şagirdlərin həndəsə üzrə hazırlıq səviyyələrinin aşağı olmasının əsas səbəbləri, onların aradan qaldırılması yolları qısa olaraq şərh edilmişdir. Ona görə də bu məqalənin mövzusu aktualdır.

Məlum olduğu kimi məktəb həndəsə mövzuları iki bölməyə ayrılır: 1) “Planimetriya” - müstəvidə həndəsə (7-9-cu siniflər) və 2) “Stereometriya” – fəzada həndəsə (10-11-ci siniflər). Həndəsənin ilk anlayışları 7-ci sinifdə “Planimetriya” bölməsində öyrədilməyə başlayır və 9-cu sinfin sonuna qədər davam edir. “Stereometriya” bölməsi isə 10-11-ci siniflərdə öyrədilir. Şagirdlərin hazırlıq səviyyəsinin aşağı olması ilə bağlı problemlər də elə ilk günlərdən yaranır. Müşahidə, təcrübə və statistik məlumatlara əsaslanaraq həndəsə üzrə hazırlıq səviyyəsinin aşağı olmasının əsas səbəbləri kimi aşağıdakıları göstərmək olar.

1. Riyaziyyat üzrə buraxılış və yekun imtahan tapşırıqlarının məzmunu.

Çünki bu imtahanlarda verilən tapşırıqlar əsasən cəbrə aid olur və imtahanı müvəffəqiyyətlə keçmək üçün cəbr üzrə yaxşı hazırlıq, həndəsədən isə elementar biliyə malik olmaq kifayət edir. Bu da şagirdlərin həndəsəyə marağını azaldır.

2. Həndəsə anlayışlarının, aksiomlarının və teoremlərinin dərinədən qavranılmaması, məsələ həllində onları tətbiq etmək vərdislərinin yaradılmaması.

3. Məsələləri onun mətnini diqqətlə oxuyub başa düşmədən, şəkil çəkmədən həll etməyə çalışmaq, məsələnin şərtinə görə şəkil qurmağı bacarmamaq.

4. Müəllimin cəbrə aid mövzuların və tapşırıqların yerinə yetirilməsinə daha çox diqqət etməsi.

5. Qiymətləndirmədə şagirdlərin cəbr biliklərinə daha çox üstünlük verilməsi və ya həndəsi biliklərin nəzərə alınmaması. Bu da şagirdlərin həndəsəni öyrənmək həvəsini aşağı salır.

6. Bəzi hallarda müəllimlərin həndəsənin tədrisinə biganəliyi. Yəni çox zaman həndəsənin tədrisində də müəllim cəbrə aid suallar verir, tapşırıqlar həll etdirir.

Həndəsənin tədrisində və öyrənilməsində qarşıya çıxan problemlərin aradan qaldırılması yolları aşağıdakılardan ibarət ola bilər.

1. Həndəsə geniş həcmli nəzəriyyəni əhatə edir. Praktikasız nəzəriyyə faydasız qaydalar toplusudur. Teoremlərin isbatının kor-koranə əzbərlənməsi hətta daha hzırlıqlı şagirdin də həndəsənin harmoniyasını, ardıcılığını və gözəlliyini dərk etməsi mümkün deyil. Ona görə də həndəsə məsələlərinin əhatə olunduğu dərslərdən, ədəbiyyatlardan istifadə etməklə çoxlu məsələlər həll etmək əlverişlidir.

2. Nəzəriyyənin keyfiyyətə mənimsənilməsi üçün dərstdə müxtəlif fəaliyyət növlərindən istifadə etmək lazımdır. Ən vacibi həndəsə məsələlərini həll etməkdən ibarətdir. Tapşırıqların həll edilməsi həndəsənin tədrisində universal bir vasitədir, həm bilik, həm də bacarıqları ehtiva edir. Əsas

məsələlərə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Bu məsələlər hansısa faktları bildirir və ya müəyyən həll üsulunu göstərir, sonradan digər problemlərin həllində tətbiq oluna bilər.

3. Həndəsə üzrə biliyi qiymətləndirmək üçün müəllim daha çox hər hansı bir xassə və ya qaydanın, teoremin tətbiqinə aid elementar tapşırıqları təklif edir. Şablon olaraq Pifaqor teoremini göstərmək olar. Bu, kökündən yanlışdır. Tapşırığın çətinlik dərəcəsi orta və ya hətta yüksək olmalıdır. Şagirdin son cavabı deyil, həll yolu tapmaq prosesi, təhlili qiymətləndirilməlidir.

4. Əvvəlki bəndin tətbiqi üçün şagirdlərin həmin sinifdə hansı səviyyədə oxumasından asılı olaraq, müəllimin fənnin tədris proqramını özünün seçməsi zəruridir.

5. Həndəsədən məsələlərin uğurlu həlli üçün şərtə uyğun şəklin düzgün qurulması mühüm rol oynayır. Çox vaxt şagirdlər həndəsi fiqurları səhv təsvir edirlər, əlavə konstruksiyaların necə aparılacağını bilmirlər. Şəkil məsələnin şərtinə uyğun olmalıdır, şagirdin öz baxışını əks etdirməməlidir. Bu səhv həndəsə mövzularının tədrisinin ilk günündən qeyd edilməli və dərhal aradan qaldırılmalıdır.

6. Həndəsi bilik və bacarıqların müvəffəqiyyətlə mənimsənilməsi üçün şagirdlər tədris prosesinə sıx şəkildə cəlb olunmalıdırlar. Həndəsə məntiqi və mücərrəd təfəkkür və intuisiyanı inkişaf etdirir. Həndəsənin öyrənilməsinin ilkin mərhələsində bu diqqət mərkəzində olmalıdır, mücərrəd düşüncəni inkişaf etdirməli və ən sadə araşdırma əlaqələri qurulmalıdır. Həndəsə dərində müəllimin “Niyə?” sualı tez-tez baş verməlidir. Bu sual şagirdi məsələni şablon üzrə həll etməyə deyil, məsələnin həllində hər bir hərəkəti, addımı izah etməyə məcbur edir, yəni. əsaslandırmaq və bir nəticəyə gəlmək: niyə belədir. Məsələn, “Niyə bu bucaqlar bərabərdir? Ona görə yox ki, bu, şəkildən belə görünür. Ona görə ki, düz xətlərin paralelliyinin xassəsinə əsasən: iki paralel düz xəttin üçüncü ilə kəsişməsindən alınan daxili çarpaz bucaqlar bərabərdir”.

7. Məsələnin şərtlərinə uyğun olaraq şəklin düzgün qurulmasına diqqət yetirilməlidir. Təəssüf ki, məktəblilərin əksəriyyəti məsələnin şərtini başa düşə bilmirlər, çünki düşündürücü oxumaq bacarığı lazımi dərəcədə inkişaf etdirilməmişdir. Həndəsə məsələləri düşüncəli oxuyub məsələnin şərtini dəqiq başa düşməyi tələb edir.

8. Əlbəttə ki, müxtəlif hazırlıq səviyyələrinə malik olan şagirdlər üçün çətinlik dərəcəsi müxtəlif olan tapşırıqlar təklif etmək daha yaxşıdır, həm də zəruridir. Bu yolla şagirdlərin əksəriyyətinin fənnə marağını artırmaq və həndəsə məsələlərinin həllində bacarıq və qabiliyyətlərini tam inkişaf etdirmək mümkündür.

Beləliklə, yuxarıda deyilənləri ümumiləşdirərək qeyd etmək olar ki, məqalənin yazılmasında qarşıya qoyulan məqsədə nail olunmuşdur. Məktəbdə həndəsənin tədris problemi hazırda həqiqətən aktualdır və kompleks yanaşma tələb edir. Mənim subyektiv fikrimcə, planimetriya kursunda isbat bazasının azaldılması hesabına belə, məsələlərin həllinə doğru yükü artırmaq lazımdır. Əyanilik prinsipi həndəsənin öyrənilməsində aparıcı olmalıdır, fiqurların təsvirinə daha çox vaxt ayırmalı, praktiki məsələlərin həllində bilikləri tətbiq etməli, nəzəriyyə və reallığı birləşdirməlidir.

SAHİB ƏLİYEV

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

sahibali60@yahoo.com

CEYHUN ƏLİYEV

Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu

ceyhunaliyev@hotmail.com

VEKTORLAR CƏBRİNİN ORTA MƏKTƏB HƏNDƏSƏ KURSUNUN MƏSƏLƏLƏRİNƏ TƏTBİQİ

Məqalədə orta məktəb həndəsə kursunda “Vektorlar və onlar üzərində cəbri əməllər” mövzusunda rast gəlinən məsələlərin həllində “İki vektorun skalyar hasil”, “İki vektorun vektorial hasil”, “Üç vektorun qarışıq hasil” anlayışlarından istifadə edərək bir neçə düstur və isbatlar aparılmışdır.

Açar sözlər: vektor, vektorial hasil, skalyar hasil, qarışıq hasil, median, tetraedr, Heron düsturu

XVII əsrdə yaşamış riyaziyyatçı alimlər Rene Dekart və Pyer Ferma cəbr və həndəsəni bir-birilə əlaqələndirərək riyaziyyatda yeni bir elmi sahə analitik həndəsəni yaratdılar. Bir çox fundamental mövzuların başlanğıcı olan müstəvidə və fəzada vektorlar, onlar üzərində cəbri əməllər bizə bəzi məktəb həndəsə kursunun isbat və hesablama məsələlərini asanlıqla həll etməyə imkan verir.

Belə məsələlərin həlli nümunələrinə baxaq:əvvəlcə, vektorlar cəbrinin köməyi ilə aşağıdakı məsələləri həll edək.

Məsələ 1: Tərəflərinin uzunluqları verildiyinə görə ABC üçbucağının sahəsini hesablayın (Heron düsturu).

Həlli:

$\vec{CB} = \vec{a}$, $\vec{CA} = \vec{b}$, $\vec{AB} = \vec{c}$ ilə işarə edək. Məlum olduğuna görə

$$S_{ABC} = \frac{1}{2} S_{CBDA} = \frac{1}{2} |[CB, CA]| = \frac{1}{2} |[\vec{a}, \vec{b}]|$$

Buradan $S_{ABC}^2 = \frac{1}{4} [\vec{a}, \vec{b}]^2$ olar. Lakin

$$\begin{aligned} [\vec{a}, \vec{b}]^2 &= [x\vec{i} + y\vec{j}, x_1\vec{i} + y_1\vec{j}]^2 = (xy_1 - yx_1)^2 \\ &= \begin{vmatrix} x & x_1 \\ y & y_1 \end{vmatrix}^2 \end{aligned}$$

olduğundan

$$[\vec{a}, \vec{b}]^2 = \begin{vmatrix} x & x_1 \\ y & y_1 \end{vmatrix}^2 = \begin{vmatrix} x^2 + y^2 & xx_1 + yy_1 \\ xx_1 + yy_1 & x_1^2 + y_1^2 \end{vmatrix} = \begin{vmatrix} \vec{a}^2 \cdot \vec{a} \cdot \vec{b} \\ \vec{a} \cdot \vec{b} \cdot \vec{b}^2 \end{vmatrix} = \vec{a}^2 \cdot \vec{b}^2 - (\vec{a} \cdot \vec{b})^2$$

Deməli, $S_{ABC}^2 = \frac{1}{4} [\vec{a}^2 \cdot \vec{b}^2 - (\vec{a} \cdot \vec{b})^2]$ kimi alınar. Digər tərəfdən

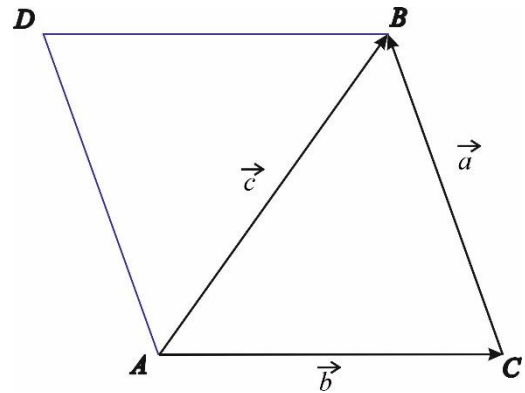
$$\vec{c} = \vec{a} - \vec{b}, \quad \vec{c}^2 = \vec{a}^2 - 2\vec{a} \cdot \vec{b} + \vec{b}^2$$

olduğundan

$$2\vec{a} \cdot \vec{b} = \vec{a}^2 + \vec{b}^2 - \vec{c}^2$$

olar. Burada $a = |\vec{a}| = \sqrt{\vec{a}^2}$, $b = |\vec{b}| = \sqrt{\vec{b}^2}$, $c = |\vec{c}| = \sqrt{\vec{c}^2}$ kimi işarələmədən istifadə etsək alarıq:

$$\begin{aligned} S_{ABC}^2 &= \frac{1}{4} \left[a^2 \cdot b^2 - \frac{1}{4} (a^2 + b^2 - c^2)^2 \right] = \frac{1}{16} [4a^2 \cdot b^2 - (a^2 + b^2 - c^2)^2] = \\ &= \frac{1}{16} [2ab + (a^2 + b^2 - c^2)] \cdot [2ab - (a^2 + b^2 - c^2)] = \\ &= \frac{1}{16} [(a + b)^2 - c^2] \cdot [c^2 - (a - b)^2] = \\ &= \frac{1}{16} (a + b + c)(a + b - c)(a - b + c)(-a + b + c). \end{aligned}$$



olar. Əgər $a + b + c = 2p$ kimi işarə etsək, $a + b - c = 2(p - c)$, $a - b + c = 2(p - b)$, $-a + b + c = 2(p - a)$ olar. Bu işarələmələri yerinə yazsaq

$$S_{ABC}^2 = p(p - a)(p - b)(p - c) \quad \text{və ya}$$

$$S_{ABC} = \sqrt{p(p - a)(p - b)(p - c)}$$

alınar. Bu bərabərlik həndəsədə məlum olan və üçbucağın sahəsi üçün məşhur Heron düsturudur.

Məsələ 2: Üçbucağın bir tərəpdən çıxan iki tərəfi və bunlar arasındakı bucaq verilmişdir. Bu üçbucağın qeyd olunan tərəpdən çəkilməmiş medianın uzunluğunu tapın (Medianın düsturu).

Həlli: $AB = \vec{c}$, $AC = \vec{b}$, $\angle A = \alpha$ ABC üçbucağını paralelolyqrama tamamlayaq (şəkil A). Onda vektorların paralelolyqram qaydası ilə toplanmasından $\vec{AD} = \vec{AB} + \vec{AC}$

Burada \vec{AD} vektoru üçbucağın A tərəpdən çıxan medianın iki mislinə bərabər olduğundan $2\vec{AM} = \vec{AB} + \vec{AC}$ olar.

Bu bərabərliyin hər iki tərəfini kvadrata yüksəldək:

$$4\vec{AM}^2 = \vec{AB}^2 + 2\vec{AB} \cdot \vec{AC} + \vec{AC}^2$$

Hər bir vektorun skalyar kvadratı, başqa sözlə, öz-özünə skalyar hasil bu vektorun uzunluğunun kvadratına bərabər olduğundan

$$\vec{AB}^2 = |\vec{AB}|^2 = c^2, \quad \vec{AC}^2 = |\vec{AC}|^2 = b^2, \quad \vec{AB} \cdot \vec{AC} = c \cdot b \cos \alpha$$

ifadələrini (1)-də nəzərə alsaq:

$$4|\vec{AM}|^2 = 4m_a^2 = b^2 + c^2 + 2bc \cos \alpha \quad \text{və ya}$$

$$m_a = \frac{1}{2} \sqrt{b^2 + c^2 + 2bc \cos \alpha}$$

ifadəsini alarıq.

Analoji qayda ilə digər medianlar üçün də aşağıdakı düsturları çıxarmaq olar:

$$m_b = \frac{1}{2} \sqrt{a^2 + c^2 + 2ac \cos \beta}, \quad m_c = \frac{1}{2} \sqrt{a^2 + b^2 + 2ab \cos \gamma}$$

Burada β üçbucağın BA və BC , γ isə CA və CB tərəfləri arasında qalan bucaqdır.

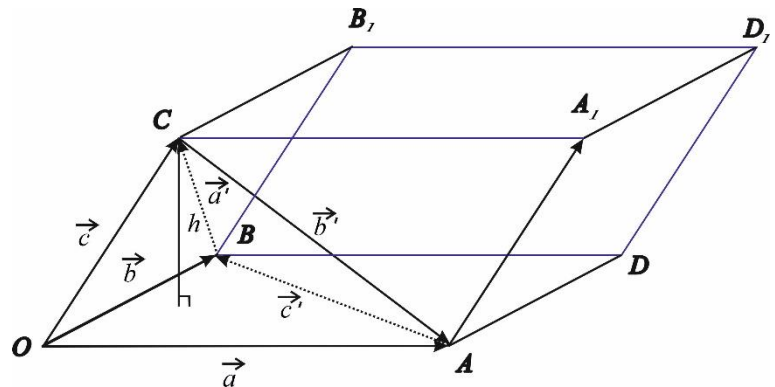
Göründüyü kimi, vektorlar vasitəsilə çıxarılmış bu düsturlar digər üsullardan kifayət qədər asandır. İndi də bir isbat məsələsini həll edək:

Məsələ 3. Tetraedrin tillərinin $OA = a$, $OB = b$, $OC = c$ uzunluqlarına görə onun həcmi tapın.

Həlli: Tutaq ki, $OABC$ tetraedri verilmişdir.

$$\vec{OA} = \vec{a}, \vec{OB} = \vec{b}, \vec{OC} = \vec{c}, \vec{AB} = \vec{c}, \vec{BC} = \vec{b}, \vec{CA} = \vec{a}$$

olsun. Tetraedri $OADBCA_1D_1B_1$ paralelopipedinə kimi tamamlayaq. Aşkardır ki, bu paralelopipedin həcmi verilən tetraedrin həcmindən 6 dəfə çox olacaqdır. Tetraedrin C tərəpdən oturacağı endirilən perpendikulyar tetraedrin və paralelopipedin ortaq hündürlüyü olar. Onda, şəkil



$\vec{a}_1(a_1^1, a_1^2, a_1^3)$, $\vec{b}_1(b_1^1, b_1^2, b_1^3)$, $\vec{c}_1(c_1^1, c_1^2, c_1^3)$ - dir. Üçtərtibli determinantların vurulmasının məlum qaydasına əsasən

$$(\vec{a}, \vec{b}, \vec{c}) \cdot (\vec{a}_1, \vec{b}_1, \vec{c}_1) = \begin{vmatrix} a^1 & a^2 & a^3 \\ b^1 & b^2 & b^3 \\ c^1 & c^2 & c^3 \end{vmatrix} \cdot \begin{vmatrix} a_1^1 & a_1^2 & a_1^3 \\ b_1^1 & b_1^2 & b_1^3 \\ c_1^1 & c_1^2 & c_1^3 \end{vmatrix} =$$

$$= \begin{vmatrix} a^1 a_1^1 + a^2 a_1^2 + a^3 a_1^3 & a^1 b_1^1 + a^2 b_1^2 + a^3 b_1^3 & a^1 c_1^1 + a^2 c_1^2 + a^3 c_1^3 \\ b^1 a_1^1 + b^2 a_1^2 + b^3 a_1^3 & b^1 b_1^1 + b^2 b_1^2 + b^3 b_1^3 & b^1 c_1^1 + b^2 c_1^2 + b^3 c_1^3 \\ c^1 a_1^1 + c^2 a_1^2 + c^3 a_1^3 & c^1 b_1^1 + c^2 b_1^2 + c^3 b_1^3 & c^1 c_1^1 + c^2 c_1^2 + c^3 c_1^3 \end{vmatrix}$$

Olar. Buda

$$(\vec{a}, \vec{b}, \vec{c}) \cdot (\vec{a}_1, \vec{b}_1, \vec{c}_1) = \begin{vmatrix} \vec{a} \cdot \vec{a}_1 & \vec{a} \cdot \vec{b}_1 & \vec{a} \cdot \vec{c}_1 \\ \vec{b} \cdot \vec{a}_1 & \vec{b} \cdot \vec{b}_1 & \vec{b} \cdot \vec{c}_1 \\ \vec{c} \cdot \vec{a}_1 & \vec{c} \cdot \vec{b}_1 & \vec{c} \cdot \vec{c}_1 \end{vmatrix}$$

Deməkdir. Buradan xüsusi halda

$$(\vec{a}, \vec{b}, \vec{c})^2 = \begin{vmatrix} \vec{a}^2 & \vec{a} \cdot \vec{b} & \vec{a} \cdot \vec{c} \\ \vec{b} \cdot \vec{a} & \vec{b}^2 & \vec{b} \cdot \vec{c} \\ \vec{c} \cdot \vec{a} & \vec{c} \cdot \vec{b} & \vec{c}^2 \end{vmatrix}$$

Alınar. Deməli

$$V_{tet}^2 = \frac{1}{36} (\vec{a}, \vec{b}, \vec{c})^2 = \frac{1}{36} \begin{vmatrix} \vec{a}^2 & \vec{a} \cdot \vec{b} & \vec{a} \cdot \vec{c} \\ \vec{b} \cdot \vec{a} & \vec{b}^2 & \vec{b} \cdot \vec{c} \\ \vec{c} \cdot \vec{a} & \vec{c} \cdot \vec{b} & \vec{c}^2 \end{vmatrix}$$

Olar. Digər tərəfdən, aşkardır ki,

$$\vec{c} = \vec{b} - \vec{a}, \vec{a} = \vec{c} - \vec{b}, \vec{b} = \vec{a} - \vec{c}$$

Ona görə buradan

$$\vec{c}^2 = \vec{b}^2 - 2\vec{a} \cdot \vec{b} + \vec{a}^2, \vec{a}^2 = \vec{c}^2 - 2\vec{b} \cdot \vec{c} + \vec{b}^2, \vec{b}^2 = \vec{a}^2 - 2\vec{a} \cdot \vec{c} + \vec{c}^2$$

Alınar. Beləliklə, (2) düsturu aşağıdakı şəkildə olar.

$$(\vec{a}, \vec{b}, \vec{c})^2 = \begin{vmatrix} \vec{a}^2 & \frac{\vec{a}^2 + \vec{b}^2 - \vec{c}^2}{2} & \frac{\vec{a}^2 + \vec{c}^2 - \vec{b}^2}{2} \\ \frac{\vec{a}^2 + \vec{b}^2 - \vec{c}^2}{2} & \vec{b}^2 & \frac{\vec{b}^2 + \vec{c}^2 - \vec{a}^2}{2} \\ \frac{\vec{a}^2 + \vec{c}^2 - \vec{b}^2}{2} & \frac{\vec{b}^2 + \vec{c}^2 - \vec{a}^2}{2} & \vec{c}^2 \end{vmatrix} =$$

$$= \frac{1}{8} \begin{vmatrix} 2\vec{a}^2 & \vec{a}^2 + \vec{b}^2 - \vec{c}^2 & \vec{a}^2 + \vec{c}^2 - \vec{b}^2 \\ \vec{a}^2 + \vec{b}^2 - \vec{c}^2 & 2\vec{b}^2 & \vec{b}^2 + \vec{c}^2 - \vec{a}^2 \\ \vec{a}^2 + \vec{c}^2 - \vec{b}^2 & \vec{b}^2 + \vec{c}^2 - \vec{a}^2 & 2\vec{c}^2 \end{vmatrix}$$

Buradan (3) düsturu

$$V_{tet}^2 = \frac{1}{288} \begin{vmatrix} 2\vec{a}^2 & \vec{a}^2 + \vec{b}^2 - \vec{c}^2 & \vec{a}^2 + \vec{c}^2 - \vec{b}^2 \\ \vec{a}^2 + \vec{b}^2 - \vec{c}^2 & 2\vec{b}^2 & \vec{b}^2 + \vec{c}^2 - \vec{a}^2 \\ \vec{a}^2 + \vec{c}^2 - \vec{b}^2 & \vec{b}^2 + \vec{c}^2 - \vec{a}^2 & 2\vec{c}^2 \end{vmatrix}$$

Və ya

$$V_{tet}^2 = \frac{1}{288} \begin{vmatrix} 2a^2 & a^2 + b^2 - c^2 & a^2 + c^2 - b^2 \\ a^2 + b^2 - c^2 & 2b^2 & b^2 + c^2 - a^2 \\ a^2 + c^2 - b^2 & b^2 + c^2 - a^2 & 2c^2 \end{vmatrix}$$

Şəklində alınar.

ÜMUMTƏHSİL MƏKTƏBLƏRİNDƏ RİYAZİYYATIN TƏLİMİNƏ YENİ YANAŞMALAR

Bu məqalədə ənənəvi və müasir təlim metodlarının müqayisəsi verilir. Bununla yanaşı, bir neçə aktual fəal təlim üsullarına baxılır. Bu üsulların tətbiq qaydaları öyrənilir. Bu yolla həyata keçirilən fəal təlim üsullarından vaxt və nəticə baxımından daha optimal olanının seçilməsi araşdırılır

Burada riyaziyyatın tədrisində milli mənəvi dəyərlərin aşılmasının məqsəd və yollarından bəhs olunur. Milli mənəvi dəyərlər ifadəsinin mənası açıqlanır. Riyazi biliklərin tətbiqində milli arqumentlərə istinad olunmasının əhəmiyyəti konkret nümunələrlə göstərilir. Təlim metodlarının düzgün seçilməsi məzmun xəttinin reallaşdırılması ilə yanaşı, milli mənəvi dəyərlərimizin təbliğinə zəmin yaratdığı vurğulanır.

Açar sözlər: interaktiv, ənənəvi, mənəvi dəyər, innovasiya, mədəniyyət, təlim texnologiyaları, praktik fəaliyyətə, tədris, proqram, əxlaq normaları

Təlim metodlarının düzgün seçilməsi məzmun xəttinin reallaşdırılması ilə yanaşı, milli mənəvi dəyərlərimizin təbliğinə zəmin yaratdığı vurğulanır. Müasir dövrdə hərtərəfli şəxsiyyət yetişdirmək aktuallığı ilə həmişə diqqət mərkəzində olmuşdur. “Təhsil haqqında Qanun”un prioritetlərindən biri millilik və dünyəvilik – milli və ümumbəşəri dəyərlərin qorunması və onların dialektik vəhdətinin təmin edilməsi əsasında dünyəvi təhsil sisteminin yaradılması və inkişaf etdirilməsidir. Milli dəyərlərimizin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsi üçün əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Mənəvi dəyər deyərək, hər hansı millətin, etnik qrupun əksər üzvlərinin doğru və lazımlı olduğuna inanıb qəbul etdikləri orta qəbul dünyagörüşü, məqsəd, əxlaq normaları və inancları nəzərdə tutulur. Demək, ayrı-ayrı fənlərin tədrisi prosesinin nəticəsi elmi biliklərin verilməsi ilə nəticələnir, həm də tərbiyə məsələlərinə yönəlir. Elmi biliklərin aşılması zamanı təhsilalanın həm də xarakterinin formalaşması, əxlaqi davranış vərdislərinin yaranması, mənəvi dəyərlərimizin zənginləşdirilməsi də əsas hədəflərdən olur.

Dünya dövlətləri, onların mədəniyyətləri qarşılıqlı inteqrasiya edir. Belə bir vəziyyətdə azsaylı xalqların dili və mədəniyyəti hegemon dillər və hegemon mədəniyyətlər içərisində əriməkdədir. Məhz bu səbəbdən milli dəyərlərimizin, mədəniyyətimizin, xüsusən dilimizin qorunub saxlanılması və irsən ötürülməsi aktuallaşır. Azərbaycan da 26-ya yaxın azsaylı xalqların yaşadığını və gənclərin iri dövlətlərdə təhsil və əmək bazarına çıxışı imkanlarını xatırlasaq bu məsələnin həllinin vacibliyi daha qabarıq nəzərə çarpır. Təhsilə daha kütləvi cəlb olunma ümumi təhsil müəssisələrində olduğundan milli mentalitetlərimizin aşılması daha çox ümumtəhsil məktəblərini öhdəsinə düşür. Bəzən səhv olaraq tərbiyə məsələlərini ancaq humanitar fənlərin tədrisinə və sinif rəhbərinin fəaliyyətinə yönəldilməsi müşahidə olunur. Unutmaq olmaz ki, təhsildə o vaxt keyfiyyət əldə olunur ki, fənlərin tədrisi və tərbiyə məsələləri kompleks, inteqrativ şəkildə aşılır. Milli və ümumbəşəri dəyərlərin nəzərə alınması bir tərəfdən milli kimliyin qorunub saxlanılması, irsiyyətə ötürülməsi, digər tərəfdən sağlamlıq, təhlükəsizlik, ətraf mühit və insanlara qayğıkeşlik, hörmət, tolerantlıq, dözümlülük kimi xüsusiyyətlərin formalaşdırılmasına təkan verir. Demək, təkcə təlim keyfiyyəti deyil, həm də tərbiyə məsələləri önə çəkilir. Bu baxımdan hər bir tədris fənninin imkanlarından məqsədli istifadə olunması vacibdir. Ümumtəhsil məktəblərində tədris olunan fənlərdən biri də riyaziyyatdır. Dəqiq elm olan riyaziyyatın tədrisi prosesində elmi biliklərlə yanaşı, həm də tərbiyə məsələlərinə yönəlmək müəllim səriştəsini üzə çıxarır. Bu proses müəyyən etaplarla aparılır. Müəyyən mövzunun tədrisi zamanı: təhsil sahəsində dövlət siyasətinin vətənimin didaktik prinsiplərinə istinadən pedaqoji və psixoloji təhsil prinsiplərinin rəhbər tutmaq; mövzunun tərbiyəvi cəhətlərini aşkar etmək; fənni üzrə təliminin məzmun xətlərini nəzərə almaqla mövzunu müəyyən tərbiyəvi istiqamətə, təlimin tərbiyəvi xüsusiyyətlərinə yönəlmək; riyazi biliklərin tətbiqində milli arqumentlərə istinad olunması.

Riyaziyyat fənnini tədrisi prosesində müəllim dərəcə hazırlaşarkən elmi biliklərin aşılması əsas məqsəd kimi ön plana çəkilir. Bu məqsədlə məzmun xətti, dövlət standartlarına istinad olunur.

Öyrənilən materialın tətbiqi dərəcə mərhələlərindən biri olmaqla məzmunun asılı olaraq tapşırıq və ya tədqiqat işi seçilir. Milli dəyərlərimizin aşılması məqsədinin reallaşdırılması riyaziyyat dərəcələri də əlverişli imkanlara malikdir. Məsələn, həndəsi fiqurların öyrənilməsində milli naxışlarımızın, memarlıq abidələrimiz, gerb, bayraq kimi dövlət atributlarının formalarına yönəldilməklə milli dəyərlərimizin öyrədilməsinə istiqamətləndirilə bilər.

Azərbaycan xalçalarının, qədim məişət alətlərinin forması, naxışları həndəsi fiqurların tədrisi üçün yaxşı əyani vəsait olmaqla yanaşı, fənlərarası inteqrasiyaya imkan yaradır. “Həndəsi fiqurlar” barədə əvvəlcədən məlumat verilməsin, ancaq məsələnin təqdimatı zamanı şagirdlərin özlərinin həmin məsələyə diqqət edib-etmədiyi müəllimin diqqət mərkəzində olmalıdır. Xalça şəkli seçərkən hissələrə ayrılması mümkün olan naxışların iki variantı nəzərdə saxlamaq vacibdir: naxışların iri planda olması və naxışların xırda planda olması. Bu şagirdin idrak proseslərinin diaqnostikası və inkişafı baxımından əhəmiyyətlidir. VI sinifdə “Faizə aid məsələlər” mövzusunun tədrisində də milli dəyərlərimizə yönəlmək mümkündür. Məsələn, ədədə görə faizin hesablanması və ya iki ədədin nisbətini faizlə ifadəsi məsələlərini milli dəyərlərin təbliği zəminində qurmaq mümkündür. Məsələ. Dağlıq Qarabağ Azərbaycanın mərkəzi hissəsində yerləşir. Sovet hakimiyyəti dövründə burada ərazi 4,4 min kv.km olan Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayəti yaradılmışdır. Bu Azərbaycan Respublikası ümumi ərazisinin hansı faizini təşkil edirdi? Məsələ . Şəkil əsasında məsələ qurun. Diaqramda işğal olunan ərazini göstərin. Demək, istənilən fənnin tədrisi zamanı elmi biliklərlə paralel olaraq tərbiyəvi mövzuların, milli dəyərlərimizin aşılmasına nail olmaq mümkündür. Əlbəttə ki, bu proses müəllim səriştəsi, onun hərtərəfli hazırlığı, dünyagörüşü, metodik bacarığından asılıdır. Məqalənin aktuallığı milli dəyərlərimizin qorunması və gələcək nəsillərə çatdırılması milli dövlətçiliyimizin möhkəmləndirilməsində riyaziyyat fənninin imkanlarından istifadənin diqqət mərkəzinə çəkilməsidir. Məqalənin elmi əhəmiyyəti millilik və dünyəvilik – milli və ümumbəşəri dəyərlərin qorunması və onların dialektik vəhdətinin təmin edilməsi əsasında dünyəvi təhsil sisteminin yaradılması və inkişaf etdirilməsində riyaziyyat dərəcələrinin rolunun artırılmasıdır. Məqalənin praktik əhəmiyyəti riyazi bilik, bacarıq və vərdişlərin milli arqumentlər əsasında öyrənilməsi ilə elmi biliklərlə yanaşı, milli mənəvi dəyərlərimizin aşılmasına yönəlməkdir.

ÇEVİRƏ UZUNLUĞUNUN VƏ DAİRƏ SAHƏSİNİN ƏDƏDİ ORTA VASİTƏSİ İLƏ TƏYİNİ MÖVZUSUNUN TƏDRİSİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

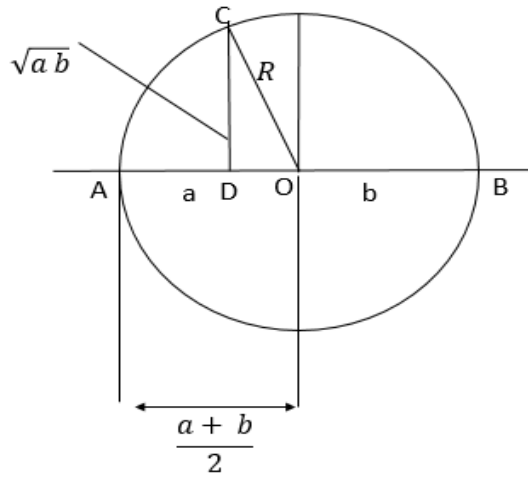
Tezisdə məqsəd müəyyən ədədlər verildikdə, çevrə uzunluğunu və dairə sahəsini təyin etməkdir. Bu məqsədlə ədədi orta və həndəsi ortadan istifadə olunmuşdur. Nəticə olaraq çevrə uzunluğu və dairə sahəsi üçün düstur alınmışdır.

Açar sözlər: ədədi orta, həndəsi orta, hipetonuz

Tutaq ki, bizə ixtiyari müsbət a və b ədədləri verilmişdir. Aydındır ki, bu ədədlərin ədədi ortası və həndəsi ortası aşağıdakı kimi təyin olunur.

$$\frac{a+b}{2} \text{ və } \sqrt{ab}$$

Verilmiş a və b ədədlərini bir düz xətt üzərində şəkildəki kimi qeyd edək.



Onda şəkildən yazarıq.

$a = AD$ və $DB = b$. Bu ədədlərin cəminin yarısı $AO = OB = \frac{a+b}{2}$ olar. O nöqtəsini mərkəz qəbul edərək radiusu $R = \frac{a+b}{2}$ olan çevrə cızaraq. Çevrə daxilində şəkildəki kimi OC düzbucaqlı üçbucağını quraq. Belə ki, bu üçbucağın 90° -li bucağı D nöqtəsinə düşsün. Onda OC tərəfi bu üçbucağın hipetonuzunu olar. Aydındır ki,

$$OC = R = \frac{a+b}{2} \tag{1}$$

olar. DO məsafəsini isə aşağıdakı kimi təyin etmək olar.

$$DO = AO - AD = \frac{AD+DB}{2} - AD = \frac{DB-AD}{2} = \frac{b-a}{2}$$

Yəni

$$DO = \frac{b-a}{2} \tag{2}$$

olar. (1)-r və (2)-ni nəzərə alaraq, düzbucaqlı DOC üçbucağından Pifaqor teoreminə əsasən şəkildən yazarıq

$$DC^2 = OC^2 - DO^2 \tag{3}$$

(1)-i və (2)-ni burada nəzərə alsaq yazarıq

$$DC^2 = \left(\frac{a+b}{2}\right)^2 - \left(\frac{b-a}{2}\right)^2 = \frac{a^2+2ab+b^2}{4} - \frac{a^2-2ab+b^2}{4} = \frac{4ab}{4} = ab$$

Deməli $DC^2 = ab$ (4) olar. Buradan isə yazarıq $DC = \sqrt{ab}$ (5). Yəni (1) (2) və (5)-ə əsasən deyərik ki, ODC düzbucaqlı üçbucağın üç tərəfi də məlum olur.

İndi isə şəkildəki kimi cızılmış və radiusu OC olan çevrənin L uzunluğunu təyin edək. Məlum düstura əsasən yazarıq

$$\mathcal{L} = 2\pi R = 2\pi \cdot OC \quad (6)$$

(1) –i burada nəzərə alsaq

$$\mathcal{L} = 2\pi \frac{a+b}{2} = \pi (a + b) \quad (7)$$

İndi də cızılmış dairənin sahəsini təyin edək.

Məlum düstura əsasən yazarıq

$$S = \pi R^2 = \pi (OC)^2 \quad (8)$$

(1)-i burada nəzərə alsaq

$$S = \pi (OC)^2 = \pi \left(\frac{a+b}{2}\right)^2 \quad (9)$$

Beləliklə, aldığımız (7) və (9)-a əsasən deyərik ki, çevrə uzunluğunu və uyğun dairə sahəsini ədədi orta vasitəsi ilə təyin edə bilərik.

HƏNDƏSİ KƏMİYYƏTLƏRİN ÖYRƏDİLMƏSİ METODİKASI

Riyaziyyat bir elm olmaqla insanların əməli fəaliyyətindən doğan tələbat kimi yaranaraq öz daxili qanunauyğunluqları ilə inkişaf edir. Gündəlik həyatda, dəqiq və humanitar elm sahələrinin inkişafında, texnika və texnologiyaların təkmilləşdirilməsi prosesində ortaya çıxan problemlərin həllində insanların yaxın köməkçisinə çevrilir, şagirdlərin elmi-texniki biliklərinin genişlənməsinə imkan yaradır

Açar sözlər: *Həndəsə, riyaziyyat fənn kurikulumu*

Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin Milli Kurrikulumu çərçivə sənədində müəyyən edilmişdir ki, ümumtəhsil məktəblərində riyaziyyatın tədrisi vasitəsilə:

-ibtidai təhsil səviyyəsində şagirdlərin hesab əməllərini yerinə yetirmələri, yazılı və şifahi hesablama alqoritmlərinə yiyələnmələri, ədədi ifadələri hesablamağı, mətnli məsələləri həll etmələri, ilkin ölçmə vərdişlərinə, fəza və həndəsi təsəvvürlərə malik olmaları, verilmiş məlumatları təsnif etmələri təmin olunur, onlarda riyazi bilikləri gündəlik həyatda tətbiq etmək vərdişləri formalaşır;

-ümumi orta təhsil səviyyəsində gündəlik həyati problemlərin həlli, digər müvafiq fənlərin öyrənilməsi, başqa formalarda orta təhsil almaq üçün zəruri riyazi biliklərin əldə edilməsi, şagirdlərin intellektual inkişafına, uğurlu praktik fəaliyyətinə zəmin yaradan təfəkkür tərzini formalaşdırır, ümumbəşəri mədəniyyətin üzvi hissəsi kimi sivilizasiyanın və cəmiyyətin inkişafında riyaziyyatın müstəsna əhəmiyyəti haqqında dolğun təsəvvürlərin yaradılması, riyaziyyat sahəsi üzrə şagirdlərin öz yaş həddinə uyğun müvafiq bacarıqlar əldə etməsi, müxtəlif forma və məzmunu malik məlumatların məntiqi cəhətdən dərk və təhlil edilməsi, həyatda təsadüfi hadisələrin ehtimal xarakteri daşmasının mahiyyətə başa düşülməsi təmin olunur;

-tam orta təhsil səviyyəsində ümumi orta təhsil pilləsində müəyyən olunmuş fəaliyyətlərin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsi yolu ilə yeni anlayış və mahiyyətlərin, daha sistemli və tətbiqönlü praktik vərdişlərin aşılınması, riyazi dili inkişaf etdirməklə nitqin zənginləşdirilməsi, gələcək təhsil və peşə fəaliyyətinin davam etdirilməsinə zəmin yaradan riyazi biliklərin mənimsənilməsi, alqoritm mədəniyyətinin formalaşdırılması təmin olunur. İnsanların həyatında fəza təfəkkürü yalnız riyaziyyatla məşğul olanlar üçün deyil, həm də fizika, kimya, coğrafiya və digər məktəb fənlərinin öyrənilməsində zəruridir. İnsanlara öz fəaliyyətlərində ətraf aləmdəki obyektləri əyani görmədən, onların strukturunun təsəvvür edilməsi çox vacibdir. Bunun üçün onlara fəza təfəkkürünə malik olmaq lazımdır. Məktəb fənlərinin, xüsusən həndəsənin təlimi şagirdlərin fəza təsəvvürlərinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Hələ bağça təlimində uşaqların fəza təsəvvürlərini formalaşdırmaq üçün əşyanın forması, fəzada yeri, yerləşmə vəziyyətinə aid əyani-praktik çalışmalar ibtidai siniflərdə şagirdlərin həndəsi təsəvvürlərini formalaşdırılması üçün hazırlıq məqsədi daşıyır. Riyaziyyatda öyrənilən mühüm anlayışlardan biri də kəmiyyət anlayışıdır. Kəmiyyətlərlə tanışlıq da bağça təlimindən başlayır və bunlardan biri də uzunluğun ölçülməsi ilə ilk tanışlıqdır. İbtidai siniflərdə həndəsi kəmiyyətlərlə tanışlıq-parçanın uzunluğunun ölçülməsi ilə yuxarı siniflərdə isə həndəsi fiqurların sahələrinin və həcmələrinin ölçülməsi ilə davam etdirilir. İbtidai siniflərdə şagirdlərin həndəsi kəmiyyətlərlə tanışlığı fəza təsəvvürlərinin inkişafının bir hissəsi olub, ümumilikdə onların həndəsi hazırlığına aiddir. Kiçikyaşlı məktəblilərin həndəsə elementləri ilə əyani-praktik şəkildə tanışlığı, fiqurların sadə xassələrini öyrənməklə, biliklərin praktik məzmunlu məsələlər həllinə tətbiq edilməsi bacarıqları fəza təsəvvürlərinin formalaşmasına və inkişafına xidmət edir.

Məktəbdə həndəsi anlayışların, o cümlədən kəmiyyətlərin öyrədilməsində təlim prosesinin qanunauyğunluqlarına ciddi əməl etmək lazımdır:

1. Məsələnin qoyuluşu
2. Təlim – ictimai fəaliyyətin növü kimi
3. Tədris və öyrətmə - təlim prosesinin elementləri kimi
4. Təlimdə məzmun və prosessual cəhətlərin vahidliyi

Hazırda riyaziyyatın təlimində zəruri biliklər mövcud “məzmun xətləri” əsasında və onların sıx əlaqələri əsasında formalaşır və inkişaf edir. Təhsil proqramında (kurikulumda) tədrisin məzmununu əks etdirən “məzmun xətləri” fəndaxili əlaqələr əsasında reallaşdırılmalıdır.

Məzmun xətti – fənn üzrə ümumi təlim nəticələrinin reallaşdırılmasını təmin etmək üçün müəyyən edilən məzmunun zəruri hesab edilən hissəsidir. Məzmun xətləri şagirdlərin öyrənəcəyi məzmunu daha aydın təsvir etmək üçün müəyyən olunur və onu 6 sistemləşdirmək məqsədi daşıyır. Mövcud dünya təcrübəsinin öyrənilməsi və təhlili əsasında riyaziyyat fənninin tədrisi 5 məzmun xətti ilə müəyyənləşdirilmişdir. Bunlardan “Həndəsə” və “Ölçmələr” məzmun xətləri:

1) I-IV siniflərdə,

2) V-VI siniflərdə,

3) VII-XI siniflərdə reallaşdırılır. İkinci mərhələ (V-VI siniflər) aralıq mövqedə olduğundan, həndəsədən tədris materialının şərhli zamanı bir tərəfdən ibtidai siniflərin, digər tərəfdən VII-XI siniflərdə həndəsənin planimetriya və streometriya bölmələrinin təlimi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq lazımdır. V sinifdə həndəsə materialını müvəffəqiyyətlə mənimsəmək üçün ibtidai sinif şagirdlərinin riyazi biliklərinə aşağıdakı tələblər verilir: Şagirdlər:

- həndəsi anlayışları (nöqtə, düz xətt, düz xətt parçası, əyri xətt, çevrə, dairə, çoxbucaqlını (növləri) ayırd etməli, onları düzgün adlandırmağı və hərflərlə işarə etməyi;

- xətkəş və pərgardan istifadə etməklə sadə həndəsi qurmaları yerinə yetirməyi;

- sadə fəza fiqurlarını və onların elementlərini ayırd etməyi;

- müstəvi üzərində parçanın uzunluğu, fiqurun sahəsi həmçinin fəzada düzbucaqlı paralelepipedin, kubun həcmi hesablaması bacarmalıdır. İbtidai sinif şagirdlərinin həndəsi biliklərindəki çatışmazlıqlar sonrakı siniflərdə bir sıra çətinliklərin meydana çıxmasına səbəb olacaqdır. Belə ki:

- parçanın uzunluğunu ölçərkən səhvə yol verilir;

- dördbucaqlıları düzgün təsnif etməzlər;

- düzbucaqlının perimetri ilə sahəsi arasında əlaqə yarada bilməzlər;

- kəmiyyətlərin ölçü vahidlərini xırdalamağı bacarmırlar və ya səhvə yol verirlər;

- pərgar vasitəsilə parçanı yarıya bölməyi bacarmırlar.

Həndəsi anlayışların fərqləndirici əlamətləri əyani şəkildə qeyd olunmalıdır. Həndəsənin deduktiv elm olması məktəb təlimində müəyyən çətinlik yaratsa da, həndəsi fiqurların obrazları dərk etmə prosesini sürətləndirir. Müəllimin əsas vəzifəsi – anlayışın (həndəsi fiqurun) sözlərlə ifadəsilə onun çertyojda təsvirini uyğunlaşdırmaqdır.

ƏDƏDİ VƏ HƏNDƏSİ SILSİLƏNİN ÜMUMİ FORMADA YAZILIŞI

Məqalədə ədədi və həndəsi silsilənin həm n -ci həddləri həm də ilk n həddlərinin cəm düsturları ümumi şəkildə verilmişdir. Bunların köməyiylə ədədi silsilədə silsilə fərqi və həndəsi silsilədə silsilə vuruğunu, məsələlərini həll etmədən tapmaq mümkündür. Bu şəkildə yanaşma silsilənin növünü müəyyənləşdirməyə kömək edir və hər iki silsilənin silsilə fərqi və silsilə vuruğunu məsələni həll etmədən tapmaq olur. Bu isə orta məktəbin cəbr kursunda silsiləyə aid məsələlərə xeyli asanlıq gətirir.

Açar sözlər: Ədədi silsilə, həndəsi silsilə, silsilə fərqi, silsilə vuruğu, ümumi hədd, ilk n həddinin cəm düsturu

Orta məktəbin cəbr kursunda bəzi bölmələrə fərqli yanaşdıqda maraqlı məsələlərin olduğunu görürük. Belə bölmələrdən biridə silsilə bölməsidir.

Əvvəlcə ədədi silsiləyə baxaq. Ədədi silsilənin n -ci həddi üçün $a_n = a_1 + d(n - 1)$ və ilk n həddinin cəmi üçün $S_n = \frac{a_1 + a_n}{2} \cdot n$ düsturları orta məktəbin cəbr kursundan bizə məlumdur.

Ədədi silsilənin n -ci həddi üçün düsturu

$$a_n = a_1 + d(n - 1) = a_1 + d_n - d = dn + a_1 - d$$

$$a_n = dn + a_1 - d$$

şəklində yazmaq. Burada $a_1 - d = b$ ilə işarə etsək. Onda ədədi silsilənin n -ci həddi üçün düsturun aşağıdakı şəklini almış olarıq.

$$a_n = dn + b \quad (1)$$

İndi isə eyni yanaşma yolu ilə ədədi silsilənin ilk n -həddinin cəm düsturuna baxaq.

$$S_n = \frac{a_1 + a_n}{2} \cdot n = \frac{a_1 + a_1 + d(n-1)}{2} \cdot n = \frac{2a_1 + d(n-1)}{2} \cdot n = \frac{2a_1 + dn - d}{2} \cdot n = \frac{dn + 2a_1 - d}{2} \cdot n =$$

$$= \left(\frac{d}{2} \cdot n + \frac{2a_1 - d}{2} \right) \cdot n = \frac{d}{2} \cdot n^2 + \frac{2a_1 - d}{2} \cdot n$$

$$S_n = \frac{d}{2} \cdot n^2 + \frac{2a_1 - d}{2} \cdot n$$

Sonuncu bərabərlikdə $\frac{2a_1 - d}{2} = b$ işarə etsək onda ədədi silsilənin ilk n həddinin cəm düsturunu aşağıdakı şəkildə yazmaq olar.

$$S_n = \frac{d}{2} \cdot n^2 + bn \quad (2)$$

(1)və (2) düsturların tətbiqləri orta məktəbdə ədədi silsiləyə aid məsələlərdə xüsusilə abituriyent hazırlığı üçün test məsələlərinə xeyli asanlıq gətirir. Yəni düstur formasında verilən misallarda silsilə fərqi şifahi şəkildə görmək mümkündür.

Bu metodu eyni qayda ilə həndəsi silsiləyə tətbiq etmək olar. Bizə orta məktəbin cəbr kursundan həndəsi silsilənin n -ci həddi üçün

$$b_n = b_1 \cdot q^{n-1} \text{ şəklində düsturu məlumdur.}$$

Əgər

$$b_n = b_1 \cdot q^{n-1} = b_1 \cdot \frac{q^n}{q} = \frac{b_1}{q} \cdot q^n$$

düsturda $\frac{b_1}{q} = a$ ilə işarə etsək. Onda həndəsi silsilənin n -ci həddi üçün düsturun aşağıdakı şəklini almış olarıq.

$$b_n = a \cdot q^n \quad (3)$$

İndi isə həndəsi silsilənin ilk n həddinin cəmi üçün orta məktəbdən bizə məlum olan düsturuna baxaq.

$$S_n = \frac{b_1 \cdot (q^n - 1)}{q - 1} = \frac{b_1 \cdot q^n - b_1}{q - 1} = \frac{b_1}{q - 1} \cdot q^n - \frac{b_1}{q - 1}$$

Sonuncu bərabərlikdə $a = \frac{b_1}{q-1}$ əvəzləməsi aparsaq onda həndəsi silsilənin ilk n həddinin cəm düsturunun aşağıdakı şəklini almış olarıq.

$$S_n = a \cdot q^n - a \quad (4)$$

Həndəsi silsilənin n -ci həddi üçün (3) düsturu və ilk n həddinin cəmi üçün (4) düsturlarının tətbiqləri orta məktəbdə silsilə bölməsində, abituryent hazırlığı üçün test tapşırıqlarına xeyli asanlıq gətirir. Həm silsilənin növünü həm də silsilə vuruğunu şifahi şəkildə tapmaq mümkündür.

Misal 1. Ümumi həddin $a_n = 3n + 5$ düsturu ilə verilmiş ədədi silsilənin silsilə fərqi tapın.

Biz ümumi həddi $a_n = dn + b$ şəklində vermişik. Burada n –in əmsalı silsilə fərqidir. Yəni $d = 3$ olur.

Misal 2. İlk n həddinin cəmi $S_n = 5n^2 + 4n$ düsturu ilə verilən ədədi silsilənin silsilə fərqi tapın. İlk n həddin cəmi $S_n = \frac{d}{2} \cdot n^2 + bn$ şəklində olduğundan göründüyü kimi n^2 –nin əmsalını ikiyə vurduqda silsilə fərqi alınır. Yəni $d = 10$ olar.

Misal 3. n -ci həddi $b_n = 3 \cdot 5^n$ düsturu ilə verilmiş həndəsi silsilənin silsilə vuruğunu tapın.

Yuxarıda n -ci həddi $b_n = a \cdot q^n$ şəklində olduğu üçün $q = 5$ olar.

Misal 4. İlk n həddinin cəmi $S_n = 5 \cdot 3^n - 5$ düsturu ilə verilmiş həndəsi silsilənin silsilə vuruğunu tapın.

Biz həndəsi silsilənin ilk n həddinin cəmi $S_n = a \cdot q^n - a$ şəklində olduğunu yuxarıda göstərmişik. Buna görə də verilən nümunədə $q = 3$ olar.

I – IV SINİFLƏRDƏ HƏNDƏSƏ ELEMENTLƏRİNİN ÖYRƏDİLMƏSİ METODİKASI

Məqalədə ibtidai siniflərdə həndəsə elementlərinin məsələ həlli vasitəsilə öyrədilməsi, fəza təsəvvürlərinin öyrədilməsi, məsələ həlli prosesində həndəsi intuisiyadan daha tez-tez istifadə olunması və məsələ həllində çertyojlardan daha geniş istifadə olunması öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: məsələ həlli, çertyojlar, üçbucaqlar, kvadratlar, fəza fiqurları

Müstəqil Azərbaycanın xalq təsərrüfatında müasir tələblərə cavab verən kadrlara böyük ehtiyac vardır. Məlumdur ki, kadrların ilkin hazırlığı orta məktəbdən başlayır.

Müasir həyatda kadrlardan ümumi və ixtisasla bağlı bilikləri ilə yanaşı mütəxəssisin müstəqil surətdə ideya irəli sürməsi, hər hansı məsələnin həllinə yaradıcı yanaşması, təşəbbüskarlıq göstərməsi tələb olunur. Bu kimi kəmiyyətlərin tərbiyə olunması və formalaşdırılması ilk növbədə ümumtəhsil məktəblərində dəqiq və təbiət elmlərinə aid fənlərin tədrisi prosesində həyata keçirilir. Gənc nəslin yaradıcı və müstəqil fəaliyyətə məqsədyönlü şəkildə hazırlanmasında məktəb həndəsə kursu tədrisinin də böyük rolu, imkanları və əhəmiyyəti vardır.

Həqiqətən, məktəb həndəsə kursunun tədrisi məqsədləri - şagirdlərin fəza təsəvvürlərinin inkişaf etdirilməsi, onların müvafiq bacarıq və vərdislərə yiyələnmələrindən ibarətdir. Həmin bacarıq və vərdislərin həyatda tətbiqi-reallaşdırılması şagirddən müstəqil əqli və praktik fəaliyyət, yaradıcı təfəkkür tələb edir. Buna nail olmaq üçün şagirdlərin riyaziyyatdan, o cümlədən həndəsədən yaradıcı fəaliyyətlərini inkişaf etdirmək lazımdır.

Bu cəhətdən həndəsə məsələləri ən mühüm və səmərəli vasitə olmaqla, geniş imkanlara malikdir. Məlum olduğu kimi məktəb riyaziyyat kursunda anlayışların tərifləri əsasən əyani-induktiv verilir və təriflərin çoxu intuitiv səviyyədə olur.

Riyazi anlayışlara təriflərin verilməsinə aid tələblər həmişə metodistlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Orta məktəb şagirdləri üçün intuitiv səviyyədə tərifin mənimsənilməsi daha asandır. Çünki intuisiya – təfəkkürün elə keyfiyyətidir ki, müəyyən mühakimə və isbatdan istifadə etmədən, həndəsə və ya faktın mahiyyətini dərk etmək qabiliyyəti şəklində təzhür edir.

Həndəsi anlayışların tərifləri, mənimsənilməsi, inkişaf etdirilməsi məsələ həlli probleminə müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir.

Bunun üçün də məsələ həllindən müvəffəqiyyətlə istifadə etmək olar. Məsələ həlli prosesində həndəsi intuisiyadan daha tez-tez istifadə olunur. İntuisiya özlüyündə əsaslı riyazi biliklərin təminatçısı olmasa da, təlim prosesində materialın əvvəlcə intuitiv dərk edilməsinə, sonra isə daha formal deduktiv isbat metodlarının tətbiqi ilə mənimsənilməsinə nail olmaq lazımdır. Həndəsə məsələlərinin həllində çertyoj (şəkil) əyanilik rolunu oynayır, əyanilik isə - riyazi qanunauyğunluqları aşkar etmək üçün intuitiv əsas yaradır. İntuitiv təfəkkür çox vaxt analogiya əsasında əqli nəticə çıxarmaq prosesində də aşkar olunur.

Məktəb həndəsə kursunda anlayışların öyrədilməsində məsələ həlli mühüm rol oynayır. Məsələ həllində çox vaxt anlayışın xassələrindən istifadə edildikdə - növdən cinsə - istiqamətində hərəkət edilir. Bundan əlavə, dördbucaqlılarla bağlı məsələlərin həllində üçbucaqlara aid biliklərdən istifadə olunur. Bu zaman:

- 1) anlayış haqqında şagirdin təsəvvürü genişlənir;
- 2) anlayışın tətbiq sahəsi göstərilir;
- 3) anlayışın həcmi və məzmunu haqqında biliklər konkretləşir;
- 4) anlayış inkişaf etdirilir.

Məlumdur ki, həndəsədən məsələ həll edərkən və ya teorem isbat edərkən, bizə qabaqcadan məlum olan ilk anlayışlardan, ilk münasibətlərdən, aksiomlardan və daha sonra həndəsi fiqurların təriflərindən, əsaslandırılmış və ya isbat edilmiş təkliflərdən istifadə edirik.

Bəzi anlayışlara müxtəlif təriflər verilir. Məsələ həllində münasib olanını tərtib etmək lazımdır.

Həndəsə dərslərində məsələ həll edilməsi təkcə proqram materialına dair şagirdlərin biliklərini məşq etdirmək deyil, həm də onların təsəvvürlərini, təxəyyülünü və təfəkkürünü inkişaf etdirməkdən ibarətdir. Bunun üçün həndəsədən tədris materialının məzmununa uyğun olaraq:

- 1) suallar;
- 2) sual məsələlər;
- 3) hesablama məsələləri;
- 4) qurma məsələləri daxil etmək lazımdır.

Məktəb təcrübəsində bir qrup məsələləri həll etmək üçün onların məzmununa görə çertyoj çəkilir: digər qrup məsələlərdə hazır çertyoj verilir. Üçüncü qrup məsələlərdə fənləarası əlqələrdən istifadə olunur. I-IV siniflərdə həndəsə materilinin öyrədilməsi, ilk növbədə, şagirdlərdə kifayət qədər tam həcmdə həndəsi təsəvvürlərin formalaşdırılmasına xidmət edir. Bunun əsasında fəza təsəvvürlərinin və təxəyyülünün formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi həyata keçirilir.

Şagirdlərdə həndəsi təsəvvürlərin formalaşdırılması üçün aparılan təlim işinin sistemi aşağıdakı kimi olmalıdır:

- 1) şagirdlər müşahidə etməklə həndəsi fiqurun xassələrini aşkar edirlər;
- 2) müvafiq terminləri öyrənir və zəruri praktik vərdişlər qazanırlar.

Həndəsi fiqurlar olduqca müxtəlifdir. Şagirdlərdə ən sadə müstəvi və fəza fiqurları haqqında təsəvvürləri inkişaf etdirmək üçün həndəsə elementlərinin hesab materialı ilə əlaqəli tədrisinin böyük əhəmiyyəti vardır. Hələ I sinifdən üçbucaqlar, kvadratlar, dairələr, kublar say vahidləri kimi işlədilir və eyni zamanda şagirdlər həmin fiqurlar haqqında əyani təsəvvürlər əldə edirlər. Təlimin sonrakı mərhələsində həmin fiqurlar öyrənmə obyektinə çevrilir. Onlar məsələlər həllində həm illüstrasiya rolunu, həm də obyekt rolunu oynayır.

Məktəb riyaziyyat kursunda konqruyent “bərabərtərkibli fiqurlar”, “eynitərkibli fiqurlar” anlayışları nadir hallarda tətbiq edilir və bunlara aid yuxarı siniflərin “Həndəsə” məzmun xətlərində ancaq konqruyent fiqurlar anlayışlarına rast gəlinir. Əslində - sahələri eyni, formaca müxtəlif olan fiqurlar vardır və bəzi məsələlərdə öz əksini tapmışdır.

Bəzi nəzəri materialın tədrisindən əvvəl şagirdlərə məqsədəuyğun və yeni materialı mənimsəməyə kömək edən praktik məsələlər həllindən başlamaq olar. Praktik xarakterli məsələlərdə real obyektin həndəsi xarakteristikalarını müəyyən etmək tələb olunursa, onda şagird həmin obyektləri həndəsi obyektlər şəklində təsvir etməyi bacarmalıdır.

Həndəsə elementlərinin təlimi şagirdlərdə aşağıdakı keyfiyyətlərin formalaşmasına xidmət etməlidir:

- 1) fəza təsəvvürlərinin formalaşdırılması;
- 2) müşahidə və müqayisə etmə bacarıqlarının formalaşdırılması;
- 3) ümumiləşdirmə və mücərrədləşdirmə bacarıqlarının yaradılması;
- 4) həndəsi biliklərin həyatda, praktikada tətbiq edilməsi.

Həndəsənin deduktiv elm olması – məktəbdə təlim prosesində özünü göstərir, müəllimdən yeni yanaşma tələb edir. Ona görə də, həndəsə təlimində psixoloji faktor nəzərə alınmalıdır. Baxmayaraq ki, həndəsi anlayışlar həm də şəkil çertyojlarla müşayiət olunur, lakin mənimsəmə keyfiyyəti digər fənlərdəkindən aşağı olur. Həndəsi fiqurların standart çertyojları şagirdlərin fəza təsəvvürlərini zənginləşdirmir. Məhz buna görə də həndəsədən nəzəri materialın şərhində, məsələ həllidə çertyoj lazımı dəstəyi vermir. Həndəsi fiqurun variyasiyalı təsviri şagirdlərin fəza təsəvvürlərini zənginləşdirir.

Məktəb həndəsə kursunun öyrənilməsi canlı müşahidə - mücərrəd təfəkkür və praktika məsələləri ilə bilavasitə bağlıdır. Həndəsədən nəzəri materilinin öyrənilməsi müxtəlif metodlarla həyata keçirilir. Nəzəri biliyin praktikada tətbiqini reallaşdırmaq üçün məsələlər həllindən istifadə edilir. Lakin məktəb həndəsə kursunda birbaşa nəzəri biliklər, yeni anlayışlar məsələ həlli prosesində aşkar edilir. Deməli, həndəsə təlimində məsələ həlli həm də təlim metodu funksiyasını yerinə yetirir.

Həndəsə təlimində məsələ həlli bir metod kimi tətbiq olunur. Lakin bu metodun digər təlim metodlarından fərqli cəhətləri vardır. Belə ki, məsələdə kəmiyyətin bəzi qiymətlərinə və onların arasındakı asılılığa əsasən məchul kəmiyyəti tapmaq tələb olunur və bunu tapmaq üçün müxtəlif metodların elementləri – özünəməxsus bir metod kimi müəyyən formaya və məzmununa malikdir.

D.Roya məsələ həlli prosesinin dörd mərhələyə ayırır:

1. Məsələnin məzmununun mənimsənilməsi;
2. Məsələdəki verilən və axtarılanlar arasındakı əlaqələrin aşkar edilməsi;
3. Məsələ həlli planının tətbiq edilməsi və həlli;
4. Həll olunmuş məsələ üzərində iş.

Məktəb həndəsə kursunda məsələ həlli təlim metodu rolunu oynayırsa, onda aşağıdakı tələblər ödənilməlidir:

- 1) Şablon xarakterli məsələlərə yol verilməməlidir;
- 2) Məsələnin həlli məqsədi və aidiyyəti sahəsi geniş olmalıdır;
- 3) Məsələ həlli vasitəsilə təlimin metodikası təkmilləşdirilməlidir;
- 4) Məsələ həlli şagirdlərin təfəkkürünün inkişafına təsir göstərməlidir;
- 5) Didaktik və həyati əhəmiyyəti olmayan məsələlərə yer verilməməlidir.

Həndəsədə maraqlı, əyləncəli məsələlər, riyazi sofizmə aid məsələlər şagirdlərdən qeyri-standart şəkildə mühakimə aparmaq, mümkün halları yoxlamaq, forma ilə məzmunun dəqiq uyğunluğunu tapmaq xüsusiyyətlərini tələb edir. Bu tipli məsələlərin tədrisə daxil edilməsi şagirdlərdə həm də riyazi tədqiqatlara marağı artırır.

GÜLNAR HÜSEYNOVA
Naxçıvan Müəllimlər İnstitutu
huseynovag110@gmail.com

ORTA MƏKTƏBİN RIYAZIYYAT KURSUNDA İNNOVATİV METODLARIN TƏTBİQİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Getdikcə məktəbdə təhsildə innovasiya sadəcə bir söz deyil. Bu, həm tələbələr, həm də müəllimlər üçün sürətlə öyrənmə və öyrətmə üsuluna çevrilir. Təhsildə innovasiyalar tələbələri və müəllimləri araşdırmaya, tədqiq etməyə və yeni bir şey aşkar etmək üçün bütün vasitələrdən istifadə etməyə təşviq edir.

Açar sözlər: məktəb, təhsil sistemi, innovasiya, yenilik, müəllim, şagird

İnnovasiya problemlərə fərqli baxış tərzini və onların həllini nəzərdə tutur. O, həm də təhsili təkmilləşdirir, çünki tələbələri mürəkkəb problemləri həll etmək üçün daha yüksək səviyyəli düşüncədən istifadə etməyə məcbur edir. İnnovasiya təkcə texnologiyadan və ya yeni ixtiralarından istifadə demək deyil, baxmayaraq ki, bunlar innovasiyaya töhfə verə bilər. İnnovasiya yeni düşüncə tərzini ehtiva edir və bununla da tələbələrin yaradıcılıq və problem həll etmə bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir.

Təhsildə İnnovasiyanın əhəmiyyəti kifayət qədər qeyri-maddi bir anlayış ola bilər və müxtəlif insanlar üçün fərqli şeylər ifadə edə bilər. Bununla belə, təhsildə innovasiyanın çox real və hiss olunan faydaları var. Yenilik sınaqdan keçirilə və ya qiymətləndirilə bilməz, lakin onu tələbələrə aşılamaq və inkişaf etdirmək olar. Bu yüksək riskli sınaq mühitində sinifdə yenilik və yaradıcılığı tətbiq etmək inanılmaz dərəcədə çətin ola bilər. Bununla belə, burada innovativ tədrisin əhəmiyyətinin sinifdə yeniliyi təqdim edə biləcəyi səkkiz fərqli yol var...

Təhsil sahəsində məktəb rəhbərləri həmişə öz təcrübələrini, təhsil proqramlarının keyfiyyətini və ümumilikdə məktəb proqramını təkmilləşdirməyə çalışırlar. Bu təkmilləşdirmələr, istər yüksək riskli testlər kimi hesabatlılıq tədbirləri, istərsə də tələbələrin ümumi rifahına töhfə verən ümumi proqramlar vasitəsilə tələbə uğuruna yönəldilmişdir. Tərifinə görə, innovasiya “yeni üsul, ideya və ya məhsul vasitəsilə innovasiya hərəkəti və ya prosesi” deməkdir.

Təhsil sistemində informasiya cəmiyyətinin inkişafının mühüm yeri vardır. Bu səbəbdən də müasir texnologiyalar təhsil sistemində geniş tətbiq olunur. Bu proses təhsilin informatlaşması prosesində yeni layihələrin reallaşmasını təmin edir. Riyaziyyat fənninin tədrisində də, yeni təlim texnologiyalarını tətbiqinin məqsədi, habelə, kurikulumun prinsiplərini həyata keçirməkdən ibarətdir.

Şagirdlərin məktəbdə riyaziyyatı öyrənməsi niyə bu qədər vacibdir?

Riyaziyyat şagirdlərə problem həll etmə bacarıqlarını, tənqidi düşüncə, məntiqi öyrədir və tələbələrin analitik bacarıqlarını inkişaf etdirməyə kömək edir. Buna görə də şagirdlərin riyaziyyat dərsinə marağı və məşğul olması vacibdir. Müasir təhsil sistemi köhnəlmiş tədris metodlarına üstünlük vermir və sadə yenilikləri sinifə gətirmək şagirdləri həvəsləndirməyə kömək edir. Siniflərdə texnologiyalardan istifadə belə innovasiya üsullarından biridir. Rəqəmsal mediadan, məsələn, tədris videolarından istifadə riyaziyyatın tədrisində innovasiya üsuludur. Bu, riyaziyyatın öyrədilməsinin ənənəvi metodundan uzaqlaşır, uşaqlara uyğun maarifləndirici videolar gətirir ki, bu da nəinki uşağın diqqətini cəlb edir, həm də mesajı çatdırmaq üçün maraqlı ola biləcək mövzulardan istifadə edir.

Azərbaycanda artıq bir neçə ildir ki, ənənəvi təhsil sistemi öz dövrünü başa vurub. Sinif - dərslərinin keyfiyyət təminatında ənənəvi dərslərdən fərqli olaraq, müasir dərslərin təşkili həlledici rol oynayır. Bu halda sinif mühitində son dərəcə əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir, öyrənmə ilə öyrənmə arasında, şagirdlərin öz aralarında və məktəblə valideynlər arasında müasir tələblərə cavab verən qarşılıqlı əlaqələr qurulur. Bu isə müasir təlim prosesinin qarşıya qoyduğu məqsədlərə çatmağı daha da sürətləndirir. Onu da bildirək ki, yeni təlim texnologiyalarının tətbiqi ilə keçilən müasir dərslər ənənəvi dərslərdən bir çox üstün cəhətləri ilə fərqlənir. Məsələn, ənənəvi dərslərdə təlim müəllim-dərslük-şagird paradinamikası ilə qurulurdusa, müasir dərslərdə şagird-dərslük-müəllim paradinamikası üstünlük təşkil edir və şagirdlərin hərtərəfli inkişafı təmin edilir. Müasir dərslərdə gözlənilən nəticə,

əsasən, alınır və dərs şəxsiyyətyönlü olur. Müasir dərsin əsas cəhətlərindən biri şagirdlərin fəallığıdır ki, buna da interaktiv təlim metodlarından istifadə etməklə nail olmaq mümkündür. Bu metodlara əsasən iş forması müəyyən edilir: fərdi, cütlərlə, böyük və kiçik qruplarla iş daha əlverişlidir

Müasir təlim metodlarının öyrənilməsi şagirdlərin dərs müddətində daha məhsuldar və aktiv olması üçün müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Şagirdlərin məntiqi təfəkkürü və yaradıcı fəaliyyətinin inkişafında müasir təlim metodları böyük rol oynayır. Dərslərin təşkilində fəal təlim metodlarının istifadəsi şagirdlərdə yeni bilik, bacarıq və ideyaların yaranmasına təkan verir.

GÜNEL MƏMMƏDOVA

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

Magistrant

Gunel.mammadova92@gmail.com

İBTİDAİ SİNİFLƏRDƏ RİYAZİYYATIN TƏDRİSİ ZAMANI YENİ PEDAQOJİ TEKNOLOGİYALARDAN VƏ İKT-DƏN İSTİFADƏ YOLLARI

Məlum olduğu kimi interaktiv təlim metodları ən yeni texnologiyalardan biri sayılır. Təlim texnologiyası deyəndə pedaqoji prosesdə təlimin ən yeni və ən səmərəli metodlarından, priyom, tərz və vasitələrindən istifadə etməklə yüksək elmi-intellektual səviyyəyə və nümunəvi mənəvi-əxlaqi normalara malik olan şəxsiyyətin yetişdirilməsi nəzərdə tutulur.

Açar sözlər: *interaktiv təlim, sosial-psixoloji-mühit, əşyavi mühit, informasiya mühiti*

Pedaqoji praktikada, elektron təlim vasitələrinin tətbiqi müasir təhsil sisteminin inkişaf etdirilməsində aparıcı amillərdən biridir. Bu səbəbdən, qabaqcıl təlim-texnoloji komplekslərdən, xüsusi olaraq informasiya və kommunikasiya texnologiyalarının (İKT) imkanlarından təlim prosesində istifadə olunması, təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsində mühüm amildir. Günümüzdə informasiya cəmiyyətinin və dünya ölkələri ilə rəqabətə girə biləcək yüksək texnologiyalı milli iqtisadiyyatın yaradılması bir çox ölkələrin dövlət siyasətinin əsas istiqamətinə çevrilmişdir. Bu ölkələrdə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsi inkişafın aparıcı amili kimi çıxış edir. Bu sahə dövlətlərin siyasi, iqtisadi və sosial fəaliyyətinə aktiv təsir edərək ictimai münasibətlərin formalaşmasını təmin etdiyindən, informasiya cəmiyyətində təhsil sisteminin necə qurulması, təhsilin inkişafı üçün hansı texnologiyalardan və necə istifadə edilməsi hazırda aktual məsələlərdən biridir.

Kompüterlərin informasiya mühitində tətbiqi və telekommunikasiya vasitələrindən istifadə olunması informasiya texnologiyasının inkişafını yeni mərhələyə çatdırdı. Bununla da yeni informasiya texnologiyaları mərhələsi başlandı. İnformasiyanın lazımi formaya salınması müasir informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə həyata keçirilir. Digər tərəfdən cəmiyyətin informasiya resurslarından istifadə etməsi prosesinin vacib tərkib hissəsi informasiya texnologiyası hesab olunur. Riyaziyyatın tədrisində müasir təlim texnologiyalarının tətbiqi dedikdə, bu fənn üzrə optimal didaktik proseslər, məqsədə nail olmaq, təhsil vəzifələrini həll etmək yollarının məcmusu başa düşülür. Məqsəd şagirdin fikirlərinə, bilik, bacarıq, davranış və hisslərinə fasilitatorluq etməklə təlim nəticələrini əldə etməkdir.

Təhsil müəssisəsinin İKT avadanlığı ilə təminatı və onların tədris prosesinə inteqrasiyası vahid təhsil-informasiya sisteminin yaradılmasına xidmət edir. Təhsil müəssisələrinin İKT avadanlığı və internet resursları ilə təmin olunma prosesi aşağıdakıları nəzərdə tutur: kompüter sinifləri, İKT avadanlığı (printer, skaner, rəqəmsal kamera, proyektor və s.), internet və effektivliyin artırılmasına xidmət edən digər vasitələrlə təminat; təhsilin idarə edilməsi prosesinin avtomatlaşdırılması üçün avadanlıq, proqram təminatı və təhsil sahəsinin bütün istiqamətləri üzrə proqram-metodiki təminat; təhsil müəssisəsindəki bütün kompüterlərin şəbəkəyə qoşulması və mövcud avadanlığın proqram-texniki xidmət infrastrukturunun yaradılması; təhsil portalının hazırlanması, məktəblərin və təhsil şöbələrinin internet resurslarının yaradılması, elektron tədris vəsaitlərinin şəbəkə variantlarının işlənməsi və istifadə üçün yerləşdirilməsi, İnternet/İntranet bağlantısının təşkilidir. Müxtəlif fənlər üzrə məsələlərin, tədqiqat tipli çalışmaların həllində kompüterdə optimal iş rejimi qurmaqla şagirdləri qruplaşdırmaq xüsusi effekt verir. Müəllim və tələbə arasında anlaşma, qarşılıqlı yardım əlaqəsi yaratmaq; müəllimə kömək etmək: materialı emosional və obrazlı təqdim etmək imkanı; dərstdə əldə edilmiş biliklərin möhkəmləndirilməsinin təşkili; bilik, bacarıq və bacarıqların yoxlanılması; şagirdin qiymətləndirməsini daha balanslı və obyektiv etmək; vaxta qənaət həmçinin İKT-dən istifadənin məqsədlərinə aid edilir. *İKT təlim prosesi aşağıdakılar üçün tətbiq edilməlidir:* müsbət motivasiya, yeni materialı daha yaxşı başa düşmək, keçən materialı daha yaxşı yadda saxlamaq, akademik fənlərə marağı artırmaq - bu, müasir tələbələrin əsas motividir. *İKT-dən istifadə:* təhsilin keyfiyyətini yüksəldir, materialın məzmununu zənginləşdirir, görmə qabiliyyətini artırır, tələbələrin İKT-nin

səmərəliliyini formalaşdırır, informasiya mədəniyyətini artırır, tədris fəaliyyətində kompüterdən istifadə etməyə həvəsləndirir.

RİYAZIYYATIN TƏDRİSİNİN AKTUAL PROBLEMLƏRİ

Bu gün yaşadığımız informasiya cəmiyyəti bizdən hərtərəfli biliyə malik gənclərin yetişdirilməsini tələb edir. Bu, o deməkdir ki, indiki nəsil bütün elmlərə yiyələnməli, özünü gələcəyə hazırlamalardır. Onların inkişafında və müasir sivilizasiyanın tələblərinə cavab verə bilmələrində bütün elmlərlə yanaşı, riyaziyyatın da rolunu qeyd etmək lazımdır. Riyaziyyat həm də insanın əqli imkanlarının inkişafı üçün imkan yaradır. Bütün bunlar orta məktəbdə riyaziyyatın tədrisini daha da aktuallaşdırır.

Məqalədə riyaziyyatın tədrisinin aktual problemlərinə toxunulmuş, həllinin gözləyən məsələlər şərh edilmişdir.

Açar sözlər: riyaziyyat, tədris, məktəb, informasiya cəmiyyəti

Yaşadığımız cəmiyyət informasiya cəmiyyətidir. Günümüzü informasiyasız təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. İnformasiyalı cəmiyyətin qarşısında duran əsas vəzifə məktəb təliminin elmin yeni nailiyyətləri ilə uyğunlaşdırılmasıdır. XXI əsr bildiyimiz kimi, elmi-texniki nailiyyətlərin inkişafı əsridir. Elm və texnikanın inkişafı isə məktəb təlimi ilə ölçülür. Məktəb gənc nəslin inkişafında mühüm bir amildir. Belə ki, elmləri mənimsəmək baxımından məktəb təlimi birinci yerdə dayanır.

Deməli, cəmiyyətin savadlı kadrlara böyük ehtiyacı var. Bu elmlərin tədrisini və öyrənilməsini də zəruri edir. Bu elmlər içərisində riyaziyyatın məktəbdə öyrənilməsi də mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Qeyd edək ki, bəşəriyyətin inkişafında, yeni savadlı kadrların formalaşmasında riyaziyyatın rolu böyükdür.

Bu gün tətbiq edilən informasiya və hesablayıcı texnologiyaların inkişafı riyaziyyat elminin rolunu daha da artırır. Təbiətdə bir çox qanunauyğunluqlar baş verir. Bu qanunauyğunluqların kəşfi və öyrənilməsi də riyaziyyatın əhəmiyyətini bir daha təstiq etmiş olur. Riyaziyyatın funksiyaları bununla bitmiş hesab edilmir. Bu fənn həm də insanın əqlinin inkişafına təsir edir. Bütün bunlar indiki dövrümüzdə orta məktəbdə riyaziyyatın tədrisini daha da aktuallaşdırır. Çünki gələcək nəslin riyazi biliklərə yiyələnəməsi olduqca vacibdir. Bu fənnin tədrisi bizdən aşağıdakı məsələlərin həllini tələb edir:

- şagirdlərin düşüncə qabiliyyətinin inkişaf etdirmək. Şagirddə düşüncə qabiliyyətinin formalaşmasında riyaziyyat fənninin rolu daha böyükdür. Hər dərsin gedişində bunlara xüsusi diqqət yetirilməlidir.

- deduktiv və induktiv təhlilin aparılması, hadisələrin və faktların təhlili bacarığının inkişafı. Riyaziyyat dərslərində bu kimi məsələlərin həlli xüsusi önəm kəsb edir.

- universal elmi dil kimi riyaziyyatın mənimsənilməsi. Riyaziyyat bütün elmlərin açarı hesab edildiyindən fənnin tədrisində mənimsəmə işinə ciddi yanaşılmalıdır.

- həyatı dərk etmək üçün lazımi biliyin verilməsi və həmin biliyin istifadə bacarığının inkişafı.

XXI əsr təlim-tərbiyənin əsas modeli ondan ibarətdir ki, şagirdin şəxsiyyətinə hörmət edilsin və şagirdin hərtərəfli inkişafı diqqətdə saxlanılsın. Təhsildə əsas faktor insandır. Təhsilin də əsas məqsədi insan faktorunun nəzərə alınmasıdır. Bu isə öz növbəsində müəyyən suallar doğurur. Bu suallardan biri belədir ki, şəxsiyyət hansı bilik, bacarıq və vərdislərə malik olmalıdır? Bu sualın cavabı ondan ibarətdir ki, yetişən şəxsiyyət həm öz ölkəsinin iqtisadi inkişafına təkan verməli, həm də günü-gündən inkişaf edən cəmiyyətin həyatında real iştirak etməli və öz əməyi ilə nəyəsə nail olmağı bacarmalıdır.

Deməli, təhsilin əsas məqsədi ətraf mühitin kəsilməz dəyişən şəraiti daxilində düzgün istiqamət seçə bilən və uyğunlaşma qabiliyyətinə malik olan insanın formalaşdırılması olmalıdır. Beləliklə, təlim prosesi təkcə biliklərin verilməsinə və onların bərpa edilməsi bacarıqlarının formalaşmasına yox, daha çox tələbələrin və şagirdlərin düşünmə qabiliyyətinin artırılmasına, fəaliyyətin planlaşdırılması qabiliyyətinin inkişafına yönəldilməlidir. Məhz bu məsələlərin həlli fənn kurikulumlarının tələbəyönümlü və şagirdyönümlü xarakterini müəyyənləşdirir.

Bu gün təhsilin inkişafı zamanın tələbidir. Bu isə inkişaf etmiş bir çox ölkələrdə, o cümlədən Avropa məkanında bir çox yeniliklərlə diqqət çəkir. Bu baxımdan, yeni əsas baza kompetensiyaları (bacarıqları) mövcuddur. Bunların həyata keçirilməsi isə məktəbin üzərinə bir vəzifə olaraq qoyulur. Deməli, təlim yeni tələblər üzərində qurulmalı, hərtərəfli kadrlar hazırlanmalıdır.

Bu mənada, riyaziyyatın tədrisi də öz aktuallığı ilə seçilir və fənnin tədrisində yeni metodların tətbiqini qaçılmaz edir. Riyaziyyar elə bir fəndir ki, onun tədrisi kortəbii deyil, müəyyən tələblər əsasında həyata keçirilməlidir. Yeni texnologiyaların tətbiqi müəllimdən həm savad, həm də yeni texnologiyalara əsaslanmaq tələb edir. Həm də riyaziyyat təlimində şüurluluq, müstəqillik prinsiplərinə əsaslanmaq lazım gəlir ki, bunlar da aparıcı prinsip olmaqla təlimin müvəffəqiyyətini təmin etmiş olur. Biliklərin möhkəmliyi üçün onun fəal, şüurlu mənimsənilməsi zəruri şərtlərdir. Təlim prosesində şüurlu mənimsəmənin tam təmin olunmasının müəyyən çətinlikləri var. Bu çətinliklərin ən əsası mənimsəmə mexanizminin kifayət qədər öyrənilməməsidir. Təlimdə şüurlu mənimsəməyə şagirdin tədris fəallığı sayəsində nail olmaq olar. Təlim prosesində müəllim şagirdlərin tədris fəallığına bir neçə vasitələrlə nail ola bilər. Bunlardan biri də hər bir yeni sualın öyrənilməsinə yaradıcı münasibət tərbiyə etməkdir. Həm də riyaziyyarın tədrisi daha çox praktik formada həyata keçirilməlidir. Bu həm şagirdlərin fəallığına, həm də bilikləri tez qavramasına səbəb olur.

Riyaziyyatın tədrisi prosesində şagirdlərdə aşağıdakı praktiki təcrübələri formalaşdırmaq olar:

- ilk öncə şagirdlərdə anlayışların, proseslərin, sistemlərin kompleks analizini apara bilmək vərdişləri yaratmaq;
- müəyyən məsələnin qoyuluşu, ziddiyyətlərin aşkarlanması, problemin aydınlaşdırılmasını təmin etmək;
- müəyyən riyazi biliklər tələb edən problemlə və fəvqəladə situasiyalarda seçim və qərarların qəbulunu təmin etmək;
- riyazi bilik tələb edən məsələ və problemlərin axtarışı yollarını müəyyənləşdirmək;
- riyazi biliklərin dərinləşdirilməsinə nail olmaq.

Riyaziyyat fənninin tədrisində praktik yönümlü öyrənmə savadsızlığı aradan qaldırır, tələbələrə və şagirdlərə zəruri səriştə formalaşdırır.

Riyazi biliklərin yerinə yetirilməsi şagirdlərdə təfəkkürün də inkişafına təkan vermiş olur. Təfəkkürün inkişafı isə bir çox riyazi məsələlərin həllində özünü aydın şəkildə göstərir. Məsələ həlli zamanı şagird təlim metodlarından istifadə etməklə fəal axtarış qabiliyyətini inkişaf etdirir ki, bu da təfəkkürün əsasını təşkil edir. Riyaziyyatdan məsələ həlli verilənləri, axtarılanları ayırmağı, nəticə çıxarmağı, verilənlərdə ümumiliyi tapmağı öyrədir. Məsələ həlli nəzəri təfəkkürün inkişafına, formalaşmasına kömək edir. Hər bir məsələ adətən bir neçə pedaqoji didaktik və təlim məqsədləri üçün nəzərdə tutulur.

Göründüyü kimi, tədrisin düzgün qurulması şagirdlərdə riyazi bilikləri daha da inkişaf etdirər və onların dərəcə olan marağını daha da artırır.

SƏİDƏ QULİYEVA

*Babək rayon Nehrəm qəsəbə 1
nömrəli tam orta məktəbin müəllimi
quliyevasad009@gmail.com*

RİYAZİYYAT FƏNNİNİN TƏDRİSİNƏ VERİLƏN TƏLƏBLƏR

Məqalədə riyaziyyatın tədrisinə verilən yeni yanaşmalar təhlil cəlb olunmuş, qeyd edilmişdir ki, tədris olunan mövzunun daha səmərəli öyrədilməsini təmin edən yeni təlim metodu düzgün seçilməlidir. Həmin metodun tətbiqi müəllim tərəfindən tam mənimsənilməlidir. Metodun tətbiqinin vasitələri müəyyənləşdirilməli və istifadəsi təmin edilməlidir. Praktik əsaslı mövzularda praktikliyi təmin edəcək şərait yaradılmalıdır. Mövzunun öyrənilməsi əhəmiyyəti praktik əsaslarla izah edilməlidir. Bütün bunlarla yanaşı həmin mövzunun STEAM təhsili tətbiq şəraitində istifadə imkanlarından məlumat verməlidir.

Açar sözlər: riyaziyyat, yeni yanaşmalar, STEAM, tədris

Riyaziyyat fənninin tədrisində yeniliklərin tətbiqi hər zaman aktuallıq kəsb edən məsələlərdəndir. Müasir dövrdə əmək bazarı sürətlə yeniləşir və bu mənada təhsilə verilən tələblər də dəyişir. Əmək bazarının tələblərinə cavab verəcək təhsil mühiti yaratmaq üçün dərslilər tələblərə cavab verməli, ümumilikdə isə ümumtəhsil proqramları daim yeniləşməlidir. Bu gün aparılan dövlət-təhsil islahatlarında biz bu yeniləşməni hiss edirik. Bu mənada riyaziyyat fənninin tədrisinə verilən tələblər daim dəyişir və yeniləşir. Yenilənmiş təhsil proqramları və dərslilər əsasında öyrənənlərin riyaziyyat fənnini praktik əsaslı öyrənməsini təmin etmək üçün müxtəlif yeni təlim metodları ilə fənnin səmərəli tədrisini həyata keçirəcək ixtisas üzrə təkmilləşmiş kadr potensialının formalaşdırılmasını əsas şərt kimi diqqətdə saxlanılır. Müəllimlər vaxtaşırı ixtisasartırma kurslarına cəlb edilir, onların ixtisas bilikləri yeni təlim texnologiyaları və təlim metodları əsasında təkmilləşdirilir.

Riyaziyyatın tədrisinə verilən tələblərin yeni əsaslar üzərində qurulması da riyaziyyat müəllimlərdən olduqca yaradıcı səriştələr və pedaqoji-psixoloji biliklər tələb edir. Müəllim dərslilər öyrənənlərin yaş və inkişaf səviyyələrini, fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə alaraq qurmaqla yanaşı, mövzunun səmərəli tədrisi üçün kreativ yanaşmalı, yeni təlim texnologiyaları və metodlarından mövzuya uyğun istifadə etməyi bacarmalıdır.

Riyaziyyat fənninin tədrisi zamanı müəllimlərin nəzərə alması zəruri olan yeni tələbləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq mümkündür:

- tədris olunan mövzunun daha səmərəli öyrədilməsini təmin edən yeni təlim metodu düzgün seçilməlidir;
- həmin metodun tətbiqi müəllim tərəfindən tam mənimsənilməlidir;
- metodun tətbiqinin vasitələri müəyyənləşdirilməli və istifadəsi təmin edilməlidir;
- praktik əsaslı mövzularda praktikliyi təmin edəcək şərait yaradılmalıdır;
- mövzunun öyrənilməsi əhəmiyyəti praktik əsaslarla izah edilməlidir;
- nəmin mövzunun STEAM təhsili tətbiq şəraitində istifadə imkanlarından məlumat verməlidir.

Sonuncu yeni STEAM təhsilində riyaziyyatın tətbiqi və riyaziyyatın STEAM əsaslı tədrisini daha ətraflı təhlilə cəlb etmək mənəcə riyaziyyatın tədrisinə verilən yeni tələblər baxımından daha əhəmiyyətli yanaşma ola bilər.

Bildiyimiz kimin STEAM təhsili bütün dünyada o cümlədən ölkəmizdə son dövrlərdə aktuallıq kəsb edən təhsil metodlarından biridir. Bu təhsil metodu müxtəlif elm və fənlərin qarşılıqlı inteqrasiyanın nəticəsi kimi də başa düşülə bilər. STEAM təhsil metodu şəraitində riyaziyyatın tətbiqi də müasir dövrümüzün aktual məsələsidir. Bu mənada riyaziyyatın STEAM əsaslı tədrisini həyata keçirmək üçün hər bir riyaziyyat müəllimi bu təhsil metodunun mahiyyətini dərk etməli, onun əhəmiyyətini anlamalıdır. Bunun üçün riyaziyyat müəllimlərinin STEAM əsaslı ixtisasartırma kurslarına cəlb edilməsi də daim diqqətdə saxlanılmalıdır. STEAM təhsilinin əsasları haqqında biliklərə qısa zaman kəsiyində yiyələnmək üçün hər bir məktəbdən təlim vermək qabiliyyəti olan riyaziyyat müəllimləri

limi seçilməli və ixtisasartırma kurslarına cəlb olunmalıdır. Həmin müəllimlərin vasitəsilə məktəblərin STEAM kabinələrində kurslar təşkil etmək və bu yanaşma ilə STEAM təhsilinin sürətli tətbiqinə zəmin yaratmaq lazımdır.

Qeyd olunanları ümumiləşdirməklə aşağıdakı nəticələrə gələ bilərik:

- riyaziyyatın tədrisi praktik əsaslar üzərində qurulmalı;
- şagirdlərə STEAM təhsilində riyaziyyatın istifadə imkanları göstərilməli;
- mövzunun səmərəli tədrisini şərtləndirən təlim metodu seçilməli;
- STEAM təhsilinin əsaslarını öyətmək üçün ixtisasartırma kursları təşkil edilməli;

BÖLMƏ 9. Qabaqcıl iş təcrübəsi və metodik tövsiyələr islahatlar kontekstində**SALEH ƏHMƏDOV**Lənkəran Dövlət Universiteti
Riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Salehmedov0@gmail.com**HÜCCƏT NURİZADƏ**Lənkəran Dövlət Universiteti
Magistrant
hocetnuri@gmail.com**İRRASİONAL TƏNLİKLƏRİN HƏLLİ TƏCRÜBƏSİNDƏN**

İşdə irrasional tənliklərin həlli prinsipləri, irrasional tənliklərin tətbiqləri haqqında məlumat verilmişdir. İrrasional tənliklərin müxtəlif həlli üsulları və bu üsulların tətbiqi ilə tənliklərin həllinə dair nümunələr öz əksini tapmışdır. Bu işdə ancaq kök işarəsi daxil olan tənliklərə baxılmışdır.

Açar sözlər: radikal, irrasional ifadə, cüt və tək dərəcəli irrasional tənliklər

Elementar riyaziyyat kursunun ən əhəmiyyətli hissəsi tənliklərin tədqiqinə həsr olunmuşdur. Bu hissədə üstlü, triqonometrik, loqarifmik və rasional tənliklərlə yanaşı irrasional tənliklərə də xüsusi yer ayrılmışdır. Qeyd etdiyimiz bu tənliklərdən fərqli olaraq, yuxarıda göstərilən tənlik növlərindən fərqli olaraq-irrasional tənliklər eynigüclülüyə dair çoxlu sayda teoremlərdən istifadə edilməsini tələb edir. Bu da irrasional tənliklərin həllinin hesablanması mürəkkəbliyini əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

İrrasional tənlikləri həll etmək üçün aşağıdakı prinsiplərə riayət etmək lazımdır:

1. İrrasional tənliklərin ümumi həll alqoritmi yoxdur;
2. İrrasional tənlikləri həll edilərkən ekvivalent olmayan çevrilmələrdən istifadə etmək lazım gəlir ki, bu zaman kənar köklər alınır və ya köklərin itirilməsi kimi səhvlərin buraxılması ehtimalı daha da artırır.

İrrasional tənliklər həm də aşağıdakı ən vacib hesablamaların yerinə yetirilməsində istifadə olunur:

1. $v_I = \sqrt{G_R^M}$ düsturu ilə hesablanan birinci kosmik sürətin tapılmasında;
2. $v_{II} = \sqrt{2gR}$ düsturu ilə hesablanan ikinci kosmik sürətin tapılmasında;
3. Molekulun istilik hərəkətinin orta sürətinin tapılmasında;
4. Biologiyada yaşayış mühitinin hesablanmasında;
5. Aviasiyada təyyarənin üfüqi hərəkət sürətinin hesablanmasında.

Elmi cəhətdən sübut edilmişdir ki, irrasional tənliklərin həlli insanın özünü toplamasına kömək edir, bu da təfəkkürün inkişafına səbəb olur.

Bu işin aktuallığı ondadır ki, abuturiyentlər buraxılış imtahanlarında və ali məktəblərə qəbul imtahanlarında irrasional tənliklərlə tez-tez rastlaşırlar. Lakin bütün bunlara baxmayaraq, bu mövzunun tədrisinə məktəb riyaziyyat kursunda demək olar ki, çox az vaxt ayırmışlar, bu da qəbul imtahanlarında çox ciddi problemlərin yaranmasına səbəb olur.

Məchulu kök altında olan tənliklərə irrasional tənliklər deyilir. Məsələn, $\sqrt{A(x)} = B(x)$,
 $\sqrt[n]{A(x)} = \sqrt{B(x)}$.

İrrasional tənliklərin həllinin nəzəri əsasları aşağıdakılardır:

1. İrrasional tənliyin həllinin formal üsulu.

Bu üsullun tətbiqi ilə irrasional tənliyi əvvəlcə qüvvətə yüksəltməklə onunla eynigüclü olan rasional tənliyə gətirirlər, ya da verilən tənliyin nəticəsinə gətirirlər. Bu üsulun təsviri belədir:

$\left(\sqrt[n]{\varphi(x)}\right)^n = \varphi(x)$. Bu tip tənliklər iki cür olur: cüt dərəcəli və tək dərəcəli.

2. İrrasional tənliyin ona ekvivalent olan tənliklər sistemə gətirilməsi üsulu.

Bu üsulla verilən $\sqrt{f(x)} = g(x)$ tənliyi $\begin{cases} f(x) = g^2(x), \\ g(x) \geq 0 \end{cases}$ şəklində yazıb, həll edirlər. Əgər tənlik $\sqrt{f(x)} = \sqrt{g(x)}$ şəklində olarsa, onu ya $\begin{cases} f(x) = g(x), \\ g(x) \geq 0 \end{cases}$ şəklində, ya da $\begin{cases} f(x) = g(x), \\ f(x) \geq 0 \end{cases}$ şəklində sistemlə əvəz edirlər.

3. Radikalların bərabərləşdirilməsi üsulu. Bu üsulla tənliyi həll edərkən radikalaltı ifadələri tənliyin bir tərəfinə, radikalaltı olmayan digər ifadələri isə bərabərliyin digər tərəfinə keçirdikdən sonra alınan tənliyin hər tərəfini tələb olunan qüvvətə yüksəltmək lazımdır.

4. Yeni dəyişən daxil etmə üsulu. Bu üsul irrasional tənliklərin həlli üçün kifayət qədər maraqlı və təsiredicidir. Bu üsul tənlikdə məchuldan asılı bir ifadəyə bir neçə dəfə rast gəldikdə tətbiq olunur. Bu halda həmin ifadəni hər hansı bir hərflə işarə edirik. Aldığımız tənliyi yeni dəyişənə görə həll edirik. Sonra isə əvvəlki dəyişənə qayıdıb, verilən tənliyin həllini tapırıq.

5. İrrasional tənliyin rasional tənliklər sisteminə gətirmə üsulu.

$\sqrt[m]{ax+b} \pm \sqrt[n]{cx+d} = p$ şəklində tənlikləri köməkçi $\sqrt[m]{ax+b} = y$ və $\sqrt[n]{cx+d} = z$ dəyişənlər daxil etməklə həll edirlər. Burada a, b, c, d həqiqi ədədlər, m, n natural ədədlər, $y, z \geq 0$ -dir. Bu zaman verilən tənlik ona ekvivalent olan rasional tənliklər sisteminə gətirilir.

Bu üsula dair bir misal nümunəsinə baxaq.

Misal. $\sqrt[3]{(2-x)^2} + \sqrt[3]{(7+x)^2} - \sqrt[3]{(7+x)(2-x)} = 3$ tənliyini həll edin.

Həlli. $z = \sqrt[3]{2-x}$, $t = \sqrt[3]{7+x}$ işarə edək. Onda $\begin{cases} z^2 + t^2 - zt = 3, \\ z^3 + t^3 = 9 \end{cases}$ alarıq. Bu sistemi həll edib,

x və y -i tapaq.

$$\begin{cases} z^2 + t^2 - zt = 3, \\ (z+t)(z^2 + t^2 - zt) = 9 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} (z+t)^2 - 3zt = 3, \\ z+t = 3 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} zt = 2, \\ z+t = 3 \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} z = 1, \\ t = 2; \\ z = 2, \\ t = 1. \end{cases}$$

Əvəzləmədə bu qiymətləri nəzərə alaraq:

$$\begin{cases} \sqrt[3]{2-x} = 1, \\ \sqrt[3]{7+x} = 2; \\ \sqrt[3]{2-x} = 2, \\ \sqrt[3]{7+x} = 1. \end{cases}$$

Aldığımız irrasional tənliklərin hər tərəfini üçüncü dərəcədən qüvvətə yüksəltmək, aşağıdakı həllər külliyyatını alarıq:

$$\begin{cases} 2-x = 1, \\ 7+x = 2; \\ 2-x = 2, \\ 7+x = 1. \end{cases} \Leftrightarrow \begin{cases} x = 1, \\ x = -6. \end{cases}$$

6. İrrasional tənliyin hər tərəfinin funksiyaya vurulması üsulu.

Bu üsulun effektivliyi ondadır ki, seçilən funksiya elə olmalıdır ki, tənlik cəld həll olunsun, Nəticədə kənar köklər alına bilər, onları yoxlamaqla aşkarlamaq lazımdır.

Bu işdə ancaq kök işarəsi daxil olan tənliklərə baxılmışdır, kök işarəsi ilə yanaşı mütləq qiymət işarəsi, parametr və həmçinin loqarifmik, üstlü, triqonometrik ifadələr daxil olan tənliklərə baxılmamışdır. Baxılan tənliklərə orta məktəb riyaziyyat kursunda nadir hallarda rast gəlmək olar. Lakin buna baxmayaraq, qəbul imtahanlarında belə tənliklərə tez-tez rast gəlinir. Çox vaxt belə tənlikləri həllinə fakültativ məşğələlərdə baxılır.

RƏŞİD QASIMOV

Lənkəran Dövlət Universiteti
Riyaziyyat üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
resid5757@mail.ru

NAZPƏRİ AĞAZADƏ

Lənkəran Dövlət Universiteti
Magistrant
nazperiagazade@gmail.com

BƏZİ KƏSR RASİONAL BƏRABƏRSİZLİKLƏRİN INTERVALLAR ÜSULU İLƏ HƏLLİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

İntervallar üsulu funksiyaların tədqiqində və qrafiklərinin qurulmasında son dərəcə effektiv və vacibdir. Funksiyanın qrafikinə asimptotik dəyişikliyi, ekstremumların növünü və monotonluq intervallarını taparkən bu üsuldən istifadə olunur. Bu üsul müxtəlif növ məsələlərin həllində, xüsusilə mürəkkəb bərabərsizliklərin həllində əvəzsizdir. İşdə intervallar üsulunun tətbiqi ilə müxtəlif tip bərabərsizliklərin həllinə dair nümunələr izah edilmişdir.

Açar sözlər: bərabərsizlik, intervallar üsulu, tam və kəsr rasiyal ifadə

İnterval metodu riyazi təlimin ən vacib üsullarından biridir. Bu üsul ilk növbədə funksiyanın sıfırlarını və ya bərabərsizlik üçün onun işarə sabitliyi intervallarını tapmaq məsələləri ilə bağlıdır. Bu üsula funksiyanın qrafikinə asimptotik dəyişikliyi müəyyən edərək, nöqtələrin yerləşmə vəziyyətini və ekstremumlarının növünü təyin edərək, həmçinin funksiyanın monotonluq intervallarını taparkən rast gəlinir. Məhz bu üsul müxtəlif növ məsələlərin həllində daha effektivdir, xüsusən, mürəkkəb bərabərsizlikləri bu üsulsuz həll etmək ümumiyyətlə mümkün deyildir. Qeyd edək ki, bu üsul həm sadəliyi ilə və həm də praktik istifadədə səmərəliliyi ilə fərqlənir.

Bərabərsizliklərin həllində interval metodundan istifadə edərək aşağıdakıları nəzərə almaq lazımdır:

1. İntervallar üsulundan yalnız və yalnız çoxhədli və ya kəsrlə ifadə sıfırla müqayisə edildikdə istifadə olunur.

2. Bərabərsizlikləri intervallar üsulu ilə həll etmək üçün çoxhədli və ya kəsr ifadənin surət və məxrəcini sadə vuruqlara ayırmaq lazımdır.

3. Əgər bərabərsizlik kanonik şəkildədirsə, onda "+" işarəsi ən sağdakı intervalda yazılır. Bərabərsizliyin kanonik şəkli ən yüksək həddinin əmsali müsbət ədəd olan çoxhədlinin müxtəlif ikihədlilərin və vuruqlara ayrılmayan çoxhədlilərin hasil şəklinə yazılış formasıdır.

Bu işdə daha mürəkkəb olan rasiyal və kəsr-rasiyal bərabərsizliklərə dair misal nümunələrinə baxılmışdır.

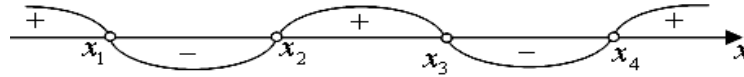
x_0 nöqtəsi Ox oxunu iki hissəyə ayırırsa, onda $A(x) > 0$ və $A(x) < 0$ şəklinə bərabərsizliklərin intervallar üsulu ilə həlli aşağıdakı müddəalara əsaslanır:

1) x_0 -dan sağda yerləşən ixtiyari x nöqtəsi üçün $x - x_0$ ikihədlisi müsbətdir;

2) x_0 -dan solda yerləşən ixtiyari x nöqtəsi üçün $x - x_0$ ikihədlisi mənfidir.

Tam rasiyal bərabərsizlikləri öyrənək. Ümumiliyi pozmadan fərz edək ki, $(x - x_1)(x - x_2)(x - x_4) > 0$ -dir. Onda analogi qaydada yazıla bilər ki, bu bərabərsizliyin həlli $(-\infty; x_1)$, $(x_2; x_3)$ və $(x_4; \infty)$ aralıqları, $(x - x_1)(x - x_2)(x - x_4) < 0$ bərabərsizliyinin həlli isə $(x_1; x_2)$ və $(x_3; x_4)$ aralıqlarıdır. Bu zaman x_1, x_2, x_3, x_4 ədədlərindən heç biri verilən bərabərsizliyin həllinə daxil deyildir.

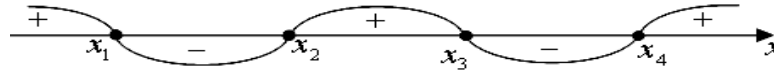
Verilən rasiyal $(x - x_1)(x - x_2)(x - x_4) > 0$ və $(x - x_1)(x - x_2)(x - x_4) < 0$ bərabərsizliklərinin həndəsi təsviri belədir:



Bu bərabərsizliklərin həlləri çoxluğu isə uyğun olaraq, $x \in (-\infty; x_1) \cup (x_2; x_3) \cup (x_4; \infty)$ və $x \in (x_1; x_2) \cup (x_3; x_4)$ olar.

Əgər verilən rasiional bərabərsizlik ciddi deyildirsə, yəni $(x - x_1)(x - x_2)(x - x_4) \geq 0$ olarsa onda onun həlli $(-\infty; x_1]$, $[x_2; x_3]$ və $[x_4; \infty)$ aralıqları, $(x - x_1)(x - x_2)(x - x_4) \leq 0$ bərabərsizliyinin həlli isə $[x_1; x_2]$ və $[x_3; x_4]$ aralıqları olar.

Bu bərabərsizliklərinə həndəsi təsviri belə olar:



Həlləri çoxluğu uyğun olaraq, $x \in (-\infty; x_1] \cup [x_2; x_3] \cup [x_4; \infty)$ və $x \in [x_1; x_2] \cup [x_3; x_4]$ olar.

Deməli, $A(x) \geq 0$ və $A(x) \leq 0$ şəklində bərabərsizliklərin həlli uyğun olaraq $A(x) > 0$ və $A(x) < 0$ bərabərsizliklərin həlli ilə $A(x) = 0$ və $A(x) = 0$ tənliklərinin həllinin birləşməsindən ibarətdir.

Əgər bərabərsizlik kanonik şəkildədirsə, onda sağ kənar aralığın işarəsi müsbət olar.

Ciddi olmayan bərabərsizlikdə çoxhədlinin surətinin kökləri ədəd oxu üzərində həmişə qara dairə ilə, ciddi olan və olmayan bərabərsizliklərdə məxrəcindəki çoxhədlinin kökləri isə ədəd oxu üzərində həmişə içi boş dairə ilə göstərilir.

Kəsr-rasiional bərabərsizlikləri öyrənək. $\frac{p(x)}{g(x)} > 0$ şəklində bərabərsizliyə kəsr-rasiional bərabərsizlik deyilir, burada $p(x)$ və $g(x) \neq 0$ çoxhədlilərdir.

Rasiional bərabərsizlikdən fərqli olaraq kəsr-rasiional bərabərsizliklər ola bilər ki, dəyişənin bütün qiymətlərində ödənilməsin. Məhz həmin qiymətlər x dəyişənin $g(x)$ -i sıfıra çevirən qiymətləridir.

Digər tərəfdən baxsaq görərik ki, $\frac{p(x)}{g(x)}$ kəsr rasiional ifadəsinin bütün mümkün qiymətləri çoxluğunda $p(x) \cdot g(x)$ hasil çoxhədlisi ilə eyni işarəlidir.

Kəsr-rasiional bərabərsizliyin intervallar üsulu ilə həlli alqoritmini quraq.

1. $\frac{p(x)}{g(x)}$ kəsr-rasiional ifadəsini $p'(x) = p(x) \cdot g(x)$ hasil çoxhədlisinə çeviririk;
2. $p'(x)$ çoxhədlisini gətirilməyən vuruqlara ayırırıq;
3. Gətirilməyən ikidərəcəli vuruğu, yəni kvadrat üçhədlisini ixtisar edirik.

$p'(x)$ hasil çoxhədlisinin aldığımız intervallardakı işarələrini onun ən yüksək həddinin əmsalının işarəsinə görə aşağıdakı kimi təyin edirlər:

a) ədəd oxunun sağ yarımintervalında çoxhədlinin işarəsi ilə onun ən yüksək həddinin əmsalının işarələri üst-üstə düşər.

b) Sonrakı addımda ədədi ox boyunca sola doğru hərəkət edirlər. Çoxhədlinin növbəti kökünü ötürərkən çoxhədlinin işarəsini tərsinə dəyişdiririk. İşarənin necə olmasından asılı olaraq bərabərsizliyin həllinin paylandığını nəzərə alsaq, cavab olaraq “müsbət” və ya “mənfi” intervalları seçirik. Əgər bərabərsizlik ciddi deyilsə, cavaba $p(x)$ çoxhədlisinin köklərini də əlavə edirlər.

c) Nəticədə cavabdan $g(x)$ çoxhədlisinin köklərini atırıq.

Kəsr-rasiional bərabərsizliyin intervallar üsulu ilə həllinə dair misal nümunəsi göstərək.

Misal. $\frac{x^2 + 7x - 8}{(x - 4)(x + 5)} \leq 0$ bərabərsizliyini həll edin.

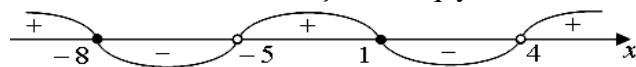
Həlli. 1. Bərabərsizliyin mümkün qiymətlər çoxluğunu tapaq. Aydındır ki, $x \neq 4$, $x \neq -5$.

2. Kəsr-rasiional bərabərsizliyini rasiional bərabərsizliyinə çevirək:

$$(x^2 + 7x - 8)(x - 4)(x + 5) \leq 0.$$

3. Alınan bərabərsizliyin sol tərəfini vuruqlara ayırmaq: $(x + 8)(x - 1)(x - 4)(x + 5) \leq 0$

4. Qeyd edək ki, çoxhədlinin kökləri olan $-8, 1, 4, -5$ ədədləri təkrarlanmayıandır, ədəd oxu üzərində bu ədədləri qeyd edib, alınan intervalların işarəsini qeyd edirik.



5. Sonda tapılan cavaba verilən kəsr rasiyal ifadənin surətindəki çoxhədlinin köklərini əlavə edirik, məxrəcinin köklərini isə cavabdan çıxırıq:

$$x \in [-8; -5) \cup [1; 4).$$

AZƏRBAYCAN TARİXİNİN ƏDƏBİYYATLA ƏLAQƏLİ TƏDRİSİ TƏLİMİN SƏMƏRƏLİLİYİNİN VASİTƏSİ KİMİ

Bədii ədəbiyyatdan istifadə edən tarix müəllimi tarixi materialı şagirdə mənimsədikən daha çox ayaniliyə nail olur. Bədii ədəbiyyatdan istifadə müəllimin özünün də pedaqoji ustalığının artmasına səbəb olur. Bədii ədəbiyyata müraciət etməklə tarix müəllimi nəinki əlavə məlumat toplayır, həm də tədris etdiyi dövrün "ruhunu", onun qəhrəmanlarının simasını şagirdlərə çatdırmağa imkan tapır.

Açar sözlər: tarix, ədəbiyyat, təlim, fənlərarası

Müasir tarix təlimi şagirdlərdən dərstdə öyrəndiyi bilikləri tətbiq etmək, müstəqil tədqiqat aparmaq, müxtəlif mənbələrdən məlumat toplamaq, layihə və təqdimatlar hazırlamaq bacarığı tələb edir. Bütün bunlar isə əlavə ədəbiyyat, daha doğrusu tarixi-bədii ədəbiyyat olmasa mümkün deyildir. Bu tədqiqat nəticəsində bizə aydın olur ki, bədii ədəbiyyat nümunələri şagirdlərin həm idraki həm də estetik tərbiyəsi baxımından nə qədər vacibdirsə, şagirdlərin müstəqil olaraq etməli olduqları ev tapşırıqlarının yerinə yetirilməsi üçün bir o qədər zəruridir. Tarix dərslərinin bəzilərinə verilmiş kiçik bədii hissələr isə şagirdlərin yalnız elmi məlumatlar əlaqə qorunmasını qarşısını aldığı kimi, həm də təlim materialının şagirdlərin yaddaşında daha yaxşı qalmasına kömək edir.

Tarix təlimində istifadə olunan bədii ədəbiyyatı iki yerə bölmək olar;

- 1) Öyrənilən dövrün ədəbi abidələri (ədəbi mənbələr).
- 2) Tarixi belletristika.

Tarixi mənbələrə aid edilən bədii ədəbiyyat nümunələri elə əsərlər hesab olunur ki, onların müəllifləri təsvir etdikləri tarixi hadisələrin bilavasitə şahidi olmuşlar. Onlar tarixi keçmişə dərk etməyə xidmət edən təsvir etdikləri dövrün özünəməxsus sənədlərini tərtib etmişlər. Tarix dərslərində adətən müəllim tərəfindən seçilmiş bir fraqment istifadə olunur. Məsələn, XII əsr rus ədəbiyyatına "İqor polku haqqında dastana müraciət edərək naməlum müəllifin rus knyazlarına öz aralarındakı ixtilafı bir tərəfə qoyaraq, onları birləşməyə çağırması əks olunub. Eyni zamanda bu dastanın qısa məzmununu Azərbaycan tarixi dərslinə daxil edən müəllim türk tayfası olan peçeneqlər barədə şagirdləri daha ətraflı məlumat almaq üçün dastanı oxumağa istiqamətləndirə bilər. Biz burada dastandan tarix müəlliminin dərstdə şagirdlərə çatdırılacaq biləcəyi qısa məzmununu verəcəyik:

"Peçeneqlər Göytürk xanlığının oğuz boylarından biri idi. Göytürk xaqanlığı dağılandıqdan sonra oğuz boylarından olan türk tayfaları Qərbi Sibirə doğru çəkildilər. 860-880-ci illərdə isə Qərbə doğru, 889-893-cü illərdə həmin tayfalar macarları Don-Kuban vilayətindən qovaraq bu ərazidə məskunlaşdılar. Bu tayfalar yenidən yaranmış Kiyev dövləti ilə, digər qonşu tayfalarla daimi mübarizə aparırdılar. Peçeneqlər 968-ci ildə hücum keçərək Dnepr çayının sağ və sol sahillərini ələ keçirdilər, Kiyev şəhərini mühasirəyə aldılar. Peçeneqlərə qarşı mübarizədə rus qoşunları ağır məğlubiyyətə uğradılar.

Ruslar qıpçaqlarla birinci dəfə 1054-cü ildə Pereaslavl yaxınlığında qarşılaşmışdı. Bu zamandan qıpçaqların rus torpaqlarına bir sıra basqınları baş verdi. Həmin dövrdə qıpçaqlar o qədər böyük qüvvə idilər ki, hətta Bizans imperiyası öz gücü ilə onların öhdəsindən gələ bilmirdi. 1184-cü ildə Kiyev knyazı Svyatoslavın başçılığı ilə qıpçaqların üzərinə güclü hücum təşkil olundu. Lakin bu yürüş gözlənilən nəticəni vermədi. Həmin il artıq onun oğlu, İqor Svyatoslaviç yenidən hücum etsə də, ağır məğlubiyyətə məruz qaldı. Knyaz İqor, qardaşı və oğlu əsir düşdülər. Bu hadisə sonralar "İqor polku haqqında dastan" əsərinin mövzusu oldu".

Ədəbi-tarixi mənbələrə misal olaraq A.N.Radişşevin "Peterburqdan Moskvaya səyahət", P.N.Vrangelin "Xatirələr", A.İ.Denikinin "Rus zabitinin yolu", M.A.Şoloxovun "Sakit Don" əsərlərini aid etmək olar. Tarixi belletristikaya elə ədəbi əsərlər aid edilir ki, onların müəllifləri qələmə

aldıqları tarixi dövrdə yaşamış olmasınlar, yəni həmin hadisələrin müasiri, şahidi olmasınlar. Tarixi belletristika tarixi hadisələrin baş verdiyi tarixi dövrü bir növ “bərpa edir”. Məsələn, V.İ.Kostilev “İvan Qrozni”, V.Hüqo “Doxsan üçüncü il”, V.V.Karqalov “Mamayın ikinci səhvi” əsərlərini misal göstərmək mümkündür. Biz burada tarixi belletristikaya parlaq nümunə sayıla biləcək bir roman haqqında söhbət açmaq istəyirik; məşhur türk yazıçısı Kamal Tahirin “Dövlət ana” əsəri barədə qısa məlumat verəcəyik. Əsər Osmanlı dövlətinin yaradılması prosesinə həsr edilmişdir. Həmin dövrün həddindən artıq mürəkkəb tarixi prosesləri əsərdə də öz mürəkkəbliyini saxlamışdır. Asiya və Avropanın qarşılaşdığı və mübarizə apardığı Kiçik Asiya romandakı hadisələrin cərəyan etdiyi məkandır. Hadisələr XIII əsrin sonunda cərəyan edir. Yazıçının fikrincə Osmanlı dövlətinin tarixi nailiyyətlərini təmin edən başlıca səbəb Avropanın katolik ölkələrində o zaman hökm sürən təhkimçilik hüququna qarşı Osmanlı dövlətinin yeritdiyi siyasət olmuşdur. Əsərdəki surətlərin çoxu Osman bəy, Ərtəğrul bəy, Düandar Alp, Ağca Qoca tarixi şəxsiyyətlərdir. Romanda yaddaqalan digər bir surət isə Yunus İmrədir .

Bədii ədəbiyyatdan tarix dərslərində istifadəni daha səmərəli etməkdən ötrü tarix müəlliminin üzünə böyük məsuliyyət düşür. Müəllim tarix dərslərində şagirdlərin əldə etdikləri bilikləri dərinləşdirməkdən ötrü sinifdə və sinifdən xaric iş zamanı istifadə olunacaq bədii ədəbiyyatın siyahısını tərtib edir. Bu zaman müəllim kitabın tarixi və bədii dəyərini, yaşa uyğunluğunu, tərbiyəedici əhəmiyyətini nəzərə almalıdır. Müəllim məsləhət gördüyü ədəbiyyat siyahısı ilə şagirdləri tanış edir, kitablar haqqında qısa məlumat verir, sonda siyahını tarix kabinetinin divarından asır. Bəzi bədii-tarixi əsərlər vardır ki, onlar hər hansı bir tarixi dövrü əhatə etsələr də, məzmun baxımından şagirdlərin səviyyəsinə uyğun deyildirlər. Bu halda müəllim həmin əsərlərdən bir fraqment götürərək tarix dərslərində istifadə edə bilər. Bu halda şagirdlərin həmin əsəri bütünlüklə oxumasına ehtiyac qalmır. Uzun-uzadı söylənilən, yaxud oxunan bədii əsər fraqmenti şagirdlərin dərslərin əsas ideyasından uzaqlaşmasına səbəb ola bilər. Buna görə də dərslərdə fraqmentləri lakonik olmaqla minimum həddədək qısaldaraq istifadə etmək lazımdır.

Tədqiqat işində tarixin tədrisində bədii ədəbiyyatdan istifadənin fəlsəfi, pedaqoji və psixoloji əsasları araşdırıldı. Bədii ədəbiyyatdan istifadənin fəlsəfi əsaslarının idrak nəzəriyyəsi ilə obyektiv əlaqədə öyrəniləndiyi məlum oldu. Hər bir ədəbi əsər aid olduğu dövrün fəlsəfi cərəyanlarının sanki obrazlı inikası olduğu ortaya çıxdı. Qarşısına qoyduğu məqsədi həyata keçirməkdən ötrü təlim sistemi dialektikaya əsaslanır. Bədii ədəbiyyat isə təlimin qarşısına qoyduğu məqsədlərinin həyata keçirilməsində ona yardımçı olur. Keçmişin mənzərələri, insanların həyatı və mübarizəsi, döyüş səhnələri, qalibiyyət və məğlubiyyət anları; ümumiyyətlə bədii ədəbiyyatın obrazları şagirdlərin hissələrinə təsir edir. Hissi idrakın tərkib hissələri kimi isə duyğu, qavrayış, təsəvvür çıxış edir. Digər tərəfdən isə bədii ədəbiyyatın ən əsas xüsusiyyəti şagirdlərdə yüksək mənəvi dəyərlər formalaşdırmasıdır.

Bəllidir ki, bədii ədəbiyyat nümunəsini yalnız tarix dərslərində istifadə etməklə qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq olmaz. Şagirdlərin müstəqil surətdə etdikləri mütaliədən başqa həm də sinifdən xaric oxu bədii ədəbiyyat nümunələri ilə şagirdlərin tanış olması işini asanlaşdırmağa bilər.

Nəticə olaraq biz tarixin tədrisində bədii ədəbiyyatdan istifadənin tarix təliminin səmərəli təşkilinin vacib cəhəti olduğu və müsir interaktiv dərslərdə də müəllimin öz pedaqoji ustalığına əsaslanaraq bədii ədəbiyyatdan mütləq istifadə etməli olduğu nəticəsinə gəldik.

TÜRKAN HÜSEYNOVA

Ordubad rayon Aşağı Əylis kəndi
tam orta məktəb, dərs hissə müdiri
turkanhuseynova@mail.ru

MÜƏLLİMİN QABAQCIL İŞ TƏCRÜBƏSİ İSLAHATLAR KONTEKSİNDƏ

Məruzədə ekoloji tarazlığın qorunması məqsədilə dərs prosesində həyata keçirilən tədbirlərdən bəhs olunur. Eyni zamanda, məruzədə Azərbaycan təbiətinin qorunması, biomüxtəlifliyinin zənginləşməsi, şagirdlərin ekoloji tərbiyəsində mühüm rol oynayan müxtəlif tip sorğu, müsabiqə, teledərslər, sənədli filmlərin nümayişi, festival, "Ekologiya və sən" adlı gecə və s. kimi iş təcrübələrinin əhəmiyyəti vurğulanır.

Açar sözlər: iş təcrübəsi, ekoloji tarazlıq, biomüxtəliflik

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev dəfələrlə qeyd etmişdir ki, biz bütün maddi kapitalı insan kapitalının inkişafına yönəltməliyik. Son illər Azərbaycan Respublikasında keçirilən respublika və dünya əhəmiyyətli müxtəlif toplantılarda insan kapitalının inkişafının Azərbaycanda yüksələn xətlə irəli getdiyi vurğulanmışdır. Bu məsələ Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 29 sentyabr tarixli 31 sayılı qərarı ilə təsdiq edilmiş "Azərbaycan Respublikasında ümumi təhsilin standartları" sənədində öz əksini geniş şəkildə toplamışdır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2021-ci ilin yanvarında Şuşa şəhərinə ilk səfərində Azərbaycan vətəndaşlarının qarşısına qoyduğu əsas məsələlər zaman-zaman həyata keçirilir və bu sahədə ilkin irəliləyişlərin olduğu qeyd olunur. Prezident Şuşa səfərində Azərbaycan torpaqlarının 30 il ərzində ermənilər tərəfindən vandalizmə məruz qaldığını əyani şəkildə dünya ictimaiyyətinə faktların dili ilə çatdırılmışdır. Ermənilərin respublikamızın işğal olunmuş ərazilərinin ekoloji terrora məruz qaldığını ürək ağrısı ilə söyləmişdir. Bu çıxışdan irəli gələn müddəaları yerinə yetirmək hər bir müəllimin, məktəbin, bir sözlə ictimaiyyətin hər bir üzvünün borcuna çevrilməlidir.

Uzun illərin təcrübəsindən çıxış edərək kimya müəllimi kimi mənəm də üzərimə böyük yük düşür. Təcrübədə sübut etmişəm ki, kimya dərslərinin digər fənlərlə inteqrasiyası şəkildə tədrisi mövcud ekologiyamızın qorunub saxlanılmasında effektiv təsirə təkan verir. Şagirdlərin hər biri prezidentin çıxışını əldə rəhbər tutaraq mövcud ekoloji tarazlığın qorunması istiqamətində müxtəlif tədbirlər həyata keçirirlər.

Şagirdlərə "Bəzək gülləri" ilə əlaqədar məlumatlar verərkən onlara tapşırıram ki, kənd ərazisində olan 50-dən artıq qızılgülün fotosunu çəksinlər. Həmin fotolar sinifdə dərs prosesi zamanı nümayiş olunur, şagirdlər bu şəkilləri bir-birilə mübadilə edirlər. Əldə olunmuş şəkillərdən ibarət sərgi keçirilir. Bu zaman sərgiyə gələn digər uşaqlara təbiəti qorumaq, onun qayğısına qalmaq tövsiyə olunur. Təcrübədən bu qənaətə gəlmişəm ki, bu istiqamətdə həyata keçirildikdə uşaqlar təbiətə daha çox bağlanır, onu sevir və qoruyurlar.

Dərs prosesində şagirdlərə xatırladıram ki, ümummillə lider Heydər Əliyev hələ 70-ci illərdə Bakının ekoloji tarazlığından danışarkən qeyd etmişdir ki, bir ağac kəsildə elə bil mənəm qolumu kəsirlər. Bundan sonra elektron lövhədə Heydər Əliyevin çiçəklənmiş ağacları davranışını əks etdirən şəkil nümayiş etdirilir. Hər bir şagird bu nümayişdən sonra söz verir ki, təbiətə məhz ümummillə lider kimi qayğı göstərəcəkdir. Mən də inanıram ki, Azərbaycan təbiətinin qorunması, ekoloji biomüxtəlifliyin zənginləşməsi etibarlı əllərdə olacaqdır.

Təcrübədə bu qənaətə gəlmişəm ki, təbiət resurslarının qorunması, inkişafı üçün teledərslərin mühüm əhəmiyyəti vardır. Şagirdlərin ekoloji tərbiyəsini inkişaf etdirmək üçün Heydər Əliyev fondunun prezidenti Leyla Əliyevanın ideya müəllifi olduğu "Şirvan qoruğu", "Şahdağ qoruğu", "Ağgöl qoruğu" sənədli filmlərinə şagirdlərin baxması, həmin filmlərin müzakirəsi gözlənilən müsbət effekti verir. Bu filmlərin sinifdə nümayişi uşaqların təbiətə məhəbbəti ilə yanaşı ekoloji tərbiyəsində də mühüm və müsbət rol oynayır.

Bütün bunların nəticəsidir ki, keçən il şagirdlərin təşəbbüsü ilə məktəbdə “Ekoloji festival” keçirilmişdir. Festivalda rayon ərazisində nəslə kəsilməkdə olan ot, kol, ağac və heyvan növləri nümayiş etdirilmişdir.

Təcrübədən belə qənaətə gəlirəm ki, bütün bunlar Azərbaycan təbiətinin qorunmasına və inkişafına, təmiz ekologiya prinsiplərinə əməl etməyə yönəlir.

Şagirdlərin öyrəndiklərini izləmək üçün hər bir şagirdə aşağıdakı müddəaları cavablandırmaq üçün suallar yazılmış kartlar paylanılır.

1. Təbiət hadisələrinin ekoloji tarazlığa təsiri necədir?
2. Yaşadığın ərazinin heyvanlar aləmini təsvir et.
3. Yaşadığın ərazinin bitkilər aləmi necədir?
4. Tanıdığım canlıların özünəməxsus xüsusiyyətləri hansılardır?
5. Ətraf mühiti çirkləndirən amillər hansılardır?
6. Qarabağa vurulmuş ekoloji ziyanını aradan necə qaldırırsan?

Həmin sualların cavabları ümumiləşdirilərək gələcəkdə “Ekologiya və sənə” adlı gecə keçirilir.

Bir sözlə yuxarıda sadaladıqlarım iş təcrübəmdə öz müsbət əhəmiyyətini biruzə verir. Şagirdlərin əsl vətəndaş kimi yetişməsində mühüm rol oynayır. Deməli, ölkə prezidentinin dediyi kimi, Azərbaycanın təbiəti bizim hər birimizin, xüsusilə böyüməkdə olan gənc nəslin əzmkarlığı və vətənpərvərliyi ilə gələcək nəsillərə olduğu kimi çatdırılacaqdır.

LEYLA ƏLİYEVƏ

Ə.Sultanlı adına 10 № tam orta
məktəb, ibtidai sinif müəllimi
leyla.zuzu81@gmail.com

FƏNN MÜƏLLİMİNİN QABAQCIL İŞ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Təlim prosesində yeni metodlardan istifadə etmək, qabaqcıl müəllimlərin iş təcrübəsi ilə tanış olmaq, onları təhlilə cəlb etməklə maraqlı məqamları və hər bir müəllimin iş təcrübəsi ümumiləşdirib aşkara çıxarmaq qabaqcıl iş təcrübəsinə necə nail olmağın yollarını göstərir.

Açar sözlər: Təcrübə, qabaqcıl təcrübə, müəllim, qabaqcıl müəllim

Qabaqcıl təcrübə bütün zamanlarda müzakirə edilmiş, dövrün və elmin inkişafına uyğun olaraq qabaqcıllıq tələbləri irəli sürülmüşdür. Qabaqcıllıq birdən-birə yaranmır. O tədricən, təkamüllə meydana çıxır. Burada əsas şərtlərdən biri də müəllimin özüne inamıdır, bütün qüvvəsi ilə məqsədə çatmaq səyində olmasıdır.

Təcrübə: hər hansı fəaliyyət sahəsində, o cümlədən, pedaqoji sahədə nəzəri biliklərin tətbiqi ilə qazanılan praktik bacarıq və vərdişlərin məcmusudur.

Qabaqcıl təcrübə: qazanılmış praktik bacarıq və vərdişlərin yaradıcılıqla inkişaf etdirilməsi, nailiyyətlər, səmərəli nəticələr əldə edilməsidir.

Müəllim: müvafiq ixtisas qazanaraq təlim-tərbiyə, təhsil vermə, tədris fəaliyyəti göstərən şəxsdir.

Qabaqcıl müəllim: qabaqcıl təcrübəni öyrənən, yayan və fəaliyyətini şəxsi yaradıcılığı, yenilikləri ilə zənginləşdirən şəxsdir.

Qabaqcıl iş təcrübəsi yüksək nəticə verməklə yanaşı, həm də davamlı olmalıdır.

Qabaqcıllığı təmin edən şərtlər aşağıdakılardır.

-Müəllimin geniş dünyagörüşünə malik olması, peşəsinin fəlsəfəsini aydın dərk etməsi, məqsəd aydınlığı və yaradıcılıq qabiliyyəti;

- ixtisası üzrə mükəmməl elmi-nəzəri hazırlığa malik olması;
- metodik ustalığı, yaradıcı təfəkkür və təxəyyül daşıyıcısı olması;
- peşəsinin və təlim-tərbiyəsi ilə məşğul olduğu uşaqları sevməsi;
- öz üzərində ardıcıl işləməsi, yenilikləri tətbiq etmə qabiliyyəti;
- müasirlik düşüncəsinə malik olması;
- yeni təlim metod və texnologiyalarından yaradıcılıqla istifadə edə bilməsi;
- səmərəli nəticələri ilə diqqət çəkməsi və s.

Qabaqcıl iş təcrübəsinin formalaşması üçün bir sıra tələblər yerinə yetirilməlidir:

1. Hər bir müəllim bunun üçün davamlı, ardıcıl çalışmalıdır.
2. Məktəbdə tədris-təlim, tərbiyəvi işlər yüksək tələbkarlıqla, qanuni əsaslarla həyata keçirilməlidir.
3. Məktəbin tədris avadanlıqları işlək səviyyədə olmalıdır.
4. Təhsil idarəedənlər, məktəb rəhbərliyi müəllimin yaradıcılıq imkanlarını artırmaq üçün onların müvafiq ədəbiyyatla, avadanlıqla təmin edilməsinə, təcrübə aparmalarına, kurslarda, təlimlərdə iştirakına şərait yaradılmalıdır.

Ümumiyyətlə, əsl müəllim üçün harada, hansı şəraitdə işləmək yox, hansı həvəslə, hansı amalla işləmək əsas şərtidir. Hər bir yaradıcı müəllim öz yenilikləri ilə dərsi şagirdlərə keçərsə, dərslər bir o qədər maraqlı və yadda qalan olur. Şagirdlər belə dərsləri daha tez anlayır və bu formada keçən dərsləri daha çox istəyirlər. Onlar müəllimlərin tədrisindən bəhrələnərək təhsil sahəsində yüksək göstəricilər əldə edir, sevindirici nəticələr qazanırlar. Bütün bu işlərin aparılmasında bizim istəyimiz təhsilin keyfiyyətinin artırılması, fənlərin tədrisi vəziyyətinin yüksəldilməsi, qabaqcıl iş təcrübəsinin öyrənilməsi və yayılmasını təmin etməkdir.

Yekun olaraq qeyd etmək istərdimki, hər bir fənn müəllimi əvvəlcə qabaqcıllığın elmi-nəzəri əsaslarını, pedaqoji, psixoloji, metodiki şərtlərini mükəmməl öyrənməli, tədris prosesində təlim və tərbiyə işinə bu əsasda metodiki ustalığla yanaşmalı və onu həyata keçirməlidir.

AYNURƏ ƏLİYEVƏ

A.Hüseynov adına Ağbulaq kənd tam

orta məktəb, müəllim

aynureemil.ae@gmail.com

MÜASİR TƏLİMDƏ İKT-DƏN İSTİFADƏ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Bu məqalədə müasir təlimdə müəllimin dərslər rəngarənglik qatması üçün istifadə etdiyi əvəzolunmaz resurslardan, eyni zamanda dərsləri daha yadda qalan və maraqlı etmək üçün informasiya kommunikasiya texnologiyalarından istifadənin faydalarından bəhs olunur.

Açar sözlər: *resurs, texnologiya, interaktiv lövhə*

Dünyanın ən qiymətli sərvəti insan resurslarıdır. Bir ölkənin müasir səviyyəyə çatmaq cəhdi insan resurslarının adekvatlığı ilə bağlıdır. İnsan resurslarının adekvatlığı təlimlə təmin edilir. İnsan resurslarının artırılmasında təhsil siyasəti çox vacibdir. Bu günün texnologiyası dominant ölkələri iqtisadi cəhətdən də rəqabətə çağırır. Texnologiya da cəmiyyətlər arasında qarşılıqlı əlaqəni zəruri edir. Təhsildə texnologiyanın mahiyyəti araşdırıldıqda analitik düşüncə, yaradıcılıq, problem həll etmə, qrup şəklində işləmə, şəxsi məsuliyyət, maraq bacarıqların inkişaf etdiyini görə bilərik.

Bizim yaşadığımız müasir dövr də, müasir həyat da həm insana, həm də onun bilik, bacarıq və düşünmə tərzinə öz tələblərini qoyur. XXI əsr sürətlə inkişaf edən kompüter texnologiyaları əsridir. Həyatın bütün sahələrində tətbiq olunan və gündəlik yaşamın tərkib hissələrindən birinə çevrilən kompüter texnologiyaları XXI əsrin əsas xüsusiyyətlərindən biri kimi təhsilin inkişafına da öz təsirini hiss etdirməkdədir. Azərbaycanda da təhsil daima inkişaf edir və müasir dövrdə texnologiyanın geniş imkanlarından istifadə edən və zəngin informasiya mühiti ilə əhatə olunan bugünkü şagirdin diqqətini cəlb etmək, marağını təmin etmək üçün texnologiyanın tədris alətinə çevrilməsi və təlim prosesində istifadəsi qaçılmaz fakt kimi qarşımızda durur.

Dünyada da elm öyrətmək, elmi məlumatları bilmək və dərk etmək, araşdırmaq və kəşf etmək, təxəyyül və yaratma ilə birlikdə istifadə və tətbiq kimi əsas cəhətləri məqsəd olaraq müəyyən edir. Şagirdlərin tədris prosesində əldə etmələri hədəflənən davranışları müəyyən etmək qədər bu davranışların qazanılması üçün tətbiq edilən tədris metodunun və eyni zamanda istifadə edilən resursun müəyyən edilməsi bu hədəflərin qazandırılması baxımından çox əhəmiyyətlidir.

Müasir tədris müəllimdən dərslər rəngarənglik qatmağı tələb edir. Bunun nəticəsində interaktiv lövhə müəllimlərin əvəzolunmaz resursudur. Dünya statistikasına nəzər salsaq, görürük ki, ən keyfiyyətli dərslərdə nəzəriyyəyə nisbətən təcrübəyə daha çox üstünlük verilir. Bu lövhələr biliklərin təcrübə əsasında qazanılmasına zəmin yaradır. Eyni zamanda mövzunun konkretləşdirilməsi və konkret məlumatın şagird tərəfindən daha yaxşı başa düşülməsi üçün çox vacib əhəmiyyətə malikdir.

Ənənəvi öyrənmə üsulu ilə, İKT vasitəsilə öyrənmə üsulu bir çox fərqli xüsusiyyətlərə malikdir. Belə ki, interaktiv lövhələrdə hazırlanmış elektron dərslər şagirdin diqqətini cəmləməyə imkan verir, qavrama qabiliyyətini artırır. İbtidai siniflərdə tədris zamanı interaktiv lövhədən istifadə edərkən şagirdlər özünü sanki sehrli bir aləmdə hiss edirlər və bununla da dərslər böyük maraq yaranır, dərslərin effektivliyi artır. Artıq təlimdə plakatlardan, stikerlərdən, rəngli markerlərdən və əlavə silgidən istifadəyə ehtiyac qalmır. Bütün bu imkanlar hamısı smart proqramının daxilində nəzərə alınmışdır. Bu lövhə vasitəsilə müəllim əyanilik üçün şagirdə keçəcəyi mövzunu əhatə edən şəkillər, səs faylları, videoçarxlar təqdim edə bilər. Bu interaktiv lövhələr xüsusi imkanlara malikdir. Bu imkanlardan biri də riyazi alətlərin proqram daxilində istifadə olunmasıdır. Ehtiyac duyulduğu anda riyazi alətlər – transportir, pərgar, xətkəş asanlıqla lövhəyə gətirilə və dərslərin prosesində istifadə oluna bilər. Bu alətlərin obyektlərin, şəkillərin ölçüsünü böyütməklə hətta arxa sıralarda əyləşən şagirdlərin dərslərdə aktivliyini, diqqətinin cəmlənməsini təmin etmək olar. Elektron lövhələrin imkanları bununla bitmir, əlavə funksiyalardan istifadə etməklə müəllim fasilitator rolunu oynayaraq istiqamətləndirici olub şagirdin tədqiqatçı olmasına şərait yarada bilər. Məsələn, sehrli qələm, gizlilik kimi funksiyalar şagirdin araşdırma nəticəsində doğru cavab tapmasına kömək edir.

Məlumdur ki, öyrənmək hər zaman faydalıdır. Fənlərin tədrisində İKT-dən istifadə, təqdim olunan informasiyanın məzmununu beyində vizual olaraq kodlamağa kömək edir. Elektron vəsaitlər şagirdləri dərslərin prosesində daha pozitiv edir. Bu, şagirdlərə üç ölçülü baxmaq, düşünmək və əsas anlayışlara birbaşa çatmaq imkanı verir, lazımsız məlumat yükündən xilas edir. Eyni zamanda, keçmiş öyrəndikləri ilə əlaqə yaradaraq müəllimlərə şagirdlərə demək istədiklərini daha asan çatdırmaq imkanı verir. Şagirdləri təhsilin bütün pillələrində uğurlu və xoşbəxt edir.

Şagirdlərə dərslərdə öyrəndikləri məlumatı onlardan istifadə etmək üçün strukturlaşdırmağa imkan yaratmaq ən mühüm məqamdır. Şagirdlər üçün hazırlanacaq elektron məzmun problemləli vəziyyət əlaqəli təlim sahələri və təlim məqsədləri müəyyən edilməlidir.

Texnologiyanın sürətli inkişafı məktəblərdə tədrisin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə gətirib çıxarır. Əksər təhsilverənlər təhsil sistemlərində informasiya kommunikasiya texnologiyalarından səmərəli istifadə edirlər. Bu da nəticədə tədrisin keyfiyyətinin artmasına müsbət təsir göstərir. Müasir tədris texnologiyasında müəllim, kitab və yazı lövhəsi ilə yanaşı, tədris üçün istifadə oluna bilən kütləvi informasiya vasitələrindən də istifadə edir.

Gələcək üçün dahi şəxsiyyət yetişdirmək, ailənin uşaqlara verəcəyi tərbiyə və məktəblərdə yüksək təhsilin əldə edilməsi ilə mümkündür. Bu gün İKT-nin tətbiqi ilə tədris olunan fənlərin ən mühüm məqsədlərindən biri də şagirdləri savadlı şəxsiyyətlər etməkdir. Ona görə də İKT-dən istifadə edərək fənlərin tədrisində məqsədimiz təkə gələcəyə baxan suni alimlər yetişdirmək deyil, həm də xalqımızın ətrafında baş verən elmi hadisələri, faktları və anlayışları eyni zamanda dərk etməyi bacaran insan kimi formalaşdırmaqdır.

İKT-dən istifadə edildikdə dərslərin daha əyləncəli hala gəldiyini, mövzunun daha asan yadda qaldığını demək mümkündür. Şagirdlərin dərsləyə marağı artır, mücərrəd anlayışların başa düşülməsi asanlaşır, dərslərdə öyrənmənin daha səmərəli olmasını təmin edərək öyrənmənin qalıcılığını artırdığı müəyyən edilmişdir.

Dərslərin izahı zamanı İKT-dən istifadə edərkən təqdimatlarından istifadə edərək dərslərin prosesini daha da maraqlı etmək mümkündür. Animasiyalı slaydlar şagirdlərin diqqətini daha da cəlb edərək onlarda dərslərin mənimsəmə asanlaşır, zəif oxuyan şagirdlər belə fəal iştirak etməyə can atırlar.

Elə şagirdlər var ki, onlar dərslərdə iştirak etməyə çəkinirlər. Dərslərin zamanı şagirdlər hazırlanmış elektron resusrlardan istifadə edərək dərslərin mənimsəyərkən həmin şagirdlərdə özünəinam hissi artaraq kompüter üzərində bildiklərini çəkinmədən tətbiq edirlər və bu zaman səhv buraxmışlarsa bunu kompüter vasitəsilə aşkar edib asanlıqla nəticə çıxara bilirlər.

İKT təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsi üçün maraqlı imkanlar yaradır. Belə ki, İKT-nin inkişaf etdiyi bir dövrdə şagirdlər müxtəlif bölgələrdə keçirilən nümunəvi dərsləri canlı izləmək imkanı da əldə edirlər.

GÜNAY MƏMMƏDOVA

Kəngərli rayon, Xok kənd orta
məktəb, fizika müəllimi

ORTA MƏKTƏBDƏ YARIMKEÇİRİCİ CİHAZLARIN TƏDRİSİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

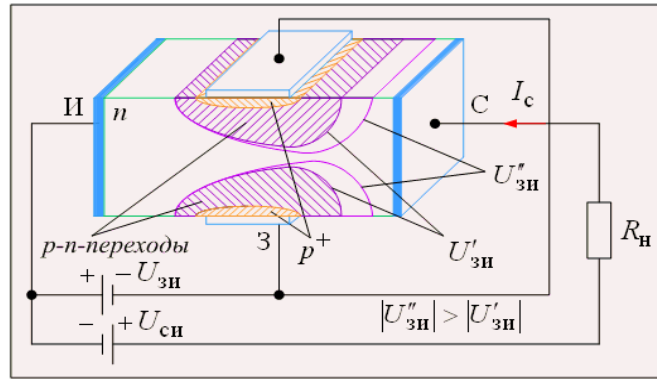
Tranzistorların quruluşu, iş prinsipi və tranzistorlarda baş verən elektrofiziki hadisələr barədə məlumat vermək. Yarımkeçirici təbəqədən axan cərəyanı ona perpendikulyar istiqamətdə yönəlmiş elektrik sahəsi ilə idarə etməyə imkan verən yarımkeçirici cihazlar sahə tranzistorları adlanır. Belə tranzistorların işində yalnız bir işarəli yükdaşıyıcılar (elektronlar, yaxud deşiklər) iştirak etdiyindən, bəzən sahə tranzistorlarına unipolyar tranzistorlar da deyilir. Aralarından cərəyan axan elektrodlar giriş (istok) və çıxış (stok) elektrodları, üçüncü elektrod isə idarəedici elektrod (zatvor) adlanır. Sahə tranzistorunda girişlə çıxış arasındakı keçirici kanalın müqavimətini dəyişməklə kanaldan axan cərəyan idarə olunur.

Açar sözlər: tranzistor, cərəyan, yarımkeçirici, elektron lampa

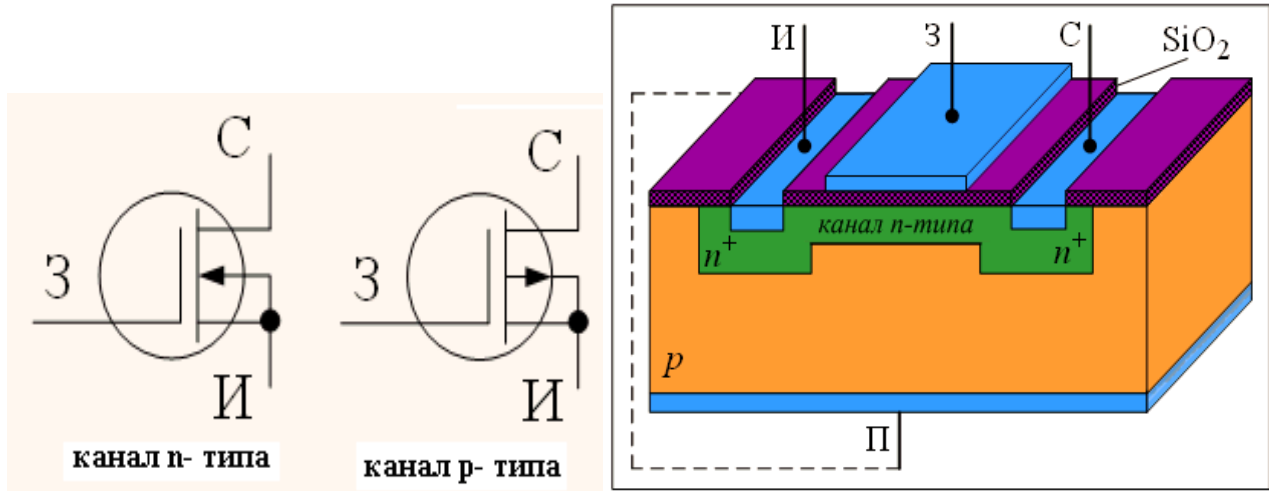
İndi həyatda çox tez-tez tranzistorlu qəbuledicilər, tranzistorlu televizorlar ifadəsinə rast gəlirik. Yarımkeçiricilərin çox mühüm cihazı olan tranzistorlar hazırda çox böyük müvəffəqiyyətlə vakkum üçelektrodlu lampaları əvəz edir. Tranzistorlar iki sözün birləşməsindən ibarət olub, transfer-çevirici və rezistor-müqavimət mənasını verir. Gələn cərəyanı idarə edən və cərəyanı artıran yarımkeçirici qurğudur. Slikon maddəsindən ibarətdir. Slikon əslində yarımkeçiricidir ancaq bunu temperaturunu artırdığımız zaman keçirici hala gəlir. Hamımızın eşitdiyi Slikon Vadisinin də adını İntelin qurucuları bu hadisədən sonra vermişdir. Daha sadə başa düşülməsi üçün lampanın düyməsini fikirləşək düymə açıldığı zaman lampa yanır (5v, H, 1) bağlı olduğunda isə sönür tranzistor bu prosesi gerçəkləşdirir. Tranzistorun fiziki olaraq hərəkət edən bir hissəsi də yoxdur. Lampa düyməsindəki kimi əl ilə aç bağla kimi bir derdimiz də yoxdur özü bu hərəkəti həddən artıq sürətli şəkildə açıb bağlayır.

Yarımkeçirici triodun iş prinsipini öyrənmək üçün əvvəlcə vakkum üçelektrodlu elektron lampasının işini yada salaq. Üçelektrodlu elektron lampası ikielektrodlu elektron lampasından onunla fərqlənir ki, anodla katod arasında əlavə bir elektrod da yerləşdirilir. Elektron lampa texnikasında bu elektrod tor adı ilə tanınır. Torun tətbiq edilməsində məqsəd katodda hasil olan elektronlara Kulon qüvvəsinin təsirini artırmaq, istənilən anda avtomatik olaraq tora verilən potensialın qiyməti və işarəsindən asılı olaraq onun artırılıb azaldılması və dövrünün açılmasından ibarətdir. Tranzistor – gücləndirmə, generasiya etmə və elektrik siqnallarının dəyişikliyi üçün nəzərdə tutulmuş elektron yarımkeçirici cihazdır. Əgər daha dəqiq formada desək, onda tranzistor elektrik cərəyanının gücünü nizama salmağa icazə verir necə ki, su kranı su axınını nizama salır. Elektrik dövrəsində tranzistorun iki əsas funksiyası var – bu gücləndirici və açar (qoşucu açar) rejimidir.

Tranzistorların müxtəlif tipi mövcuddur – yumruq ölçüdə yüksək gücün böyük gücləndiricilərdən, prosessorun kristalında balaca çeviricilərə qədər hesab edilmiş on nanometrə (bir metr 109 nanometrə) ölçüylə. “Tranzistor” sözü iki ingilis sözündən ibarət olub “transfer” (daşımaq) və “resistor” (müqavimət) deməkdir. Ancaq, hamısından yaxşı bu cihazın işinin təsviri üçün, “dəyişən müqavimət” adı (uyğun gələcək). Bir halda ki, elektron dövrədə, tranzistor məhz dəyişən müqavimət kimi özünü aparır. Əgər tranzistorun gərginliyini dəyişmək istəsək, dəyişən rezistorun və ya potensiometrin müqaviməti vasitəsilə tranzistorun katodlarından birini idarə etmək lazımdır. Strukturundan asılı olaraq sahə tranzistorları iki qrupa bölünürlər: *idarəolunan p-n keçidli və izlənilmiş zatvorlu tranzistorlar*. İdarəolunan p-n keçidli sahə tranzistorunun iş prinsipi keçid müqavimətinin tətbiq olunan gərginlikdən olan asılılığına əsaslanır. Tranzistorda əsas yükdaşıyıcılar elektronlar olduqda buna n-kanallı, deşiklər olduqda isə p-kanallı sahə tranzistorları deyilir.



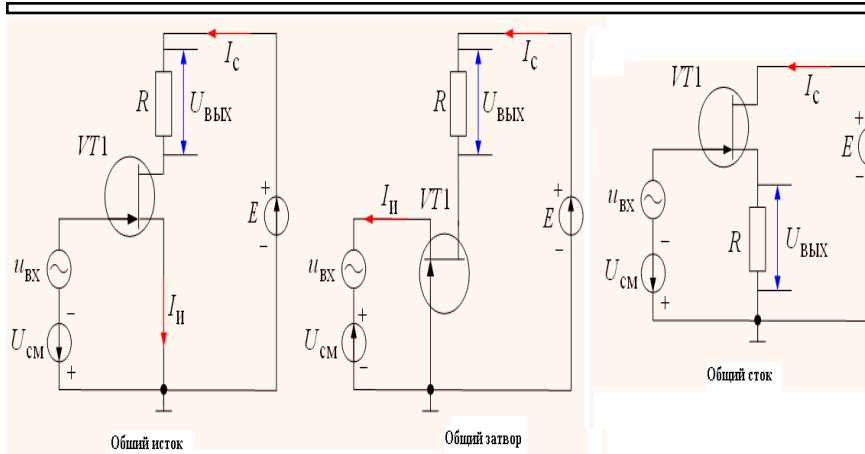
Şəkil-1



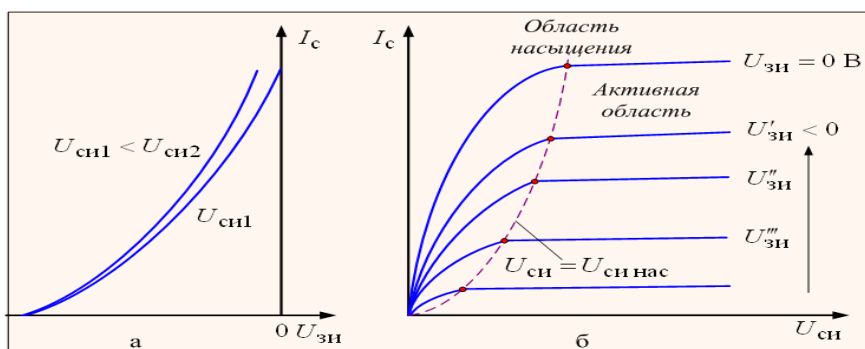
Şəkil-2

Əvvəlcə **mövcud kanallı** sahə tranzistora baxaq (şək.1). Fərz edək ki, U_{st} gərginlik mənbəyinin müsbət qütübü stok, mənfi qütübü isə istok dövrəsinə qoşulmuşdur. Zətvordə heç bir potensail olmadıqda, n-kanalda cərəyan yaranacaq (elektronların nizamlı hərəkəti). Bu zaman p-qatdan cərəyən axmır, çünki keçidlərdən biri əks qoşulmuş vəziyyətdə olur. İstoka nəzərən zətvora mənfi gərginlik verildikdə, kanalda eninə elektrik sahəsi yaranır. Bu sahə elektronları p-oblastı istiqamətində hərəkət etməyə məcbur edir. Nəticədə kanalda əsas yükdaşıyıcıların konsentrasiyası azalır və kanalın müqaviməti artır. Beləliklə, stok- istok cərəyanı zətvordəki əks potensialdan asılı olaraq azalır. Bu rejim "*kasıblama rejimi*" adlanır. Zətvora müsbət potensial verildikdə isə kanaldakı eninə sahənin istiqaməti əksinə dəyişir və burada elektronların konsentrasiyası artır. Nəticədə kanalın müqaviməti azalır və stok- istok cərəyanı artır.

Bu rejim "*varlanma rejimi*" adlanır. İzolə edilmiş zətvorlu sahə tranzistorunun şərti işarsı şək.1-də göstərilmişdir. **İnduksiya olunmuş kanallı** sahə tranzistoru əvvəlkindən onunla fərqlənir ki, burada stok və istok arasında kanal mövcud deyil. Zətvordə gərginlik olmadıqda stok və istok arasında gərginliyin polyalığından asılı olmayaraq cərəyan axmır, çünki p-n- keçidlərdən biri həmişə əksinə qoşulur. Əgər zətvora istoka nəzərən müsbət gərginlik verilərsə, yaranmış eninə elektrik sahəsinin təsiri altında elektronlar stok və istok oblastlarından zətvor oblastının səthində toplaşacaq. Zətvora verilmiş gərginliyin müəyyən bir qiymətindən sonra zətvor oblastında toplaşan elektronların konsentrasiyası buradakı dəşiklərin konsentrasiyasından çox olacaq və burada elektrik keçiriciliyin inversiyası baş verəcək, yəni nazik n-tip kanal formalaşacaq. Beləliklə istok-stok dövrəsində cərəyan yaranacaq. Zətvordəki gərginliyin artması ilə kanalın müqaviməti azalır və istok-stok dövrəsindəki cərəyan artır.



Şəkil-3



Şəkil-4

ÜS sxem həm də istok təkrarlayıcısı adlandırılır və bipolyar tranzistorlarda emitter təkrarlayıcısı sxemi ilə analogidir. Belə sxemin gərginlik üzrə ötürmə əmsalı vahidə yaxındır. Giriş müqaviməti kiçik, çıxış müqaviməti isə kiçikdir. Ümumi istoklu sxemə baxaq. Belə qoşulma sxemində idarəedici dövrə zətvor, çıxış dövrəsi isə stokdur. Giriş dövrəsi əks istiqamətdə qoşulmuş p–n keçid olduğu üçün giriş müqaviməti çox böyükdür. Odur ki, giriş cərəyanı çox kiçik olur və zətvor dövrəsində demək olar ki, cərəyan axmır. Ona görə də, idarəolunan p-n keçidli sahə tranzistorlarında giriş və əks əlaqə xarakteristikaları olmur. Sahə tranzistorlarının iki statik xarakteristikasına baxılır: çıxış və ötürmə xarakteristikaları verilmiş qoşulma sxemi üçün çıxış xarakteristikası giriş gərginliyinin müxtəlif sabit qiymətlərində çıxış cərəyanının çıxış gərginliyindən asılılığıdır. Yəni ümumi istoklu sxem üçün çıxış xarakteristikası (şəkil.3):

Göründüyü kimi, gərginliyi artdıqca çıxış cərəyanı azalır. Xarakteristika iki hissədən ibarətdir: çıxış cərəyanının təxminən xətti artdığı və təxminən sabit qaldığı hissələr. Birinci hissə xətti, ikinci isə doyma oblastı adlanır. Cərəyanın doyma qiymətinə çatdığı gərginlik isə doyma gərginliyi adlanır. Doyma gərginliyinin qiyməti giriş gərginliyinin qiymətindən asılıdır. Xətti oblastda sahə tranzistoru giriş gərginliyi ilə idarə olunan müqavimət kimi, doyma oblastında isə gücləndirici element kimi istifadə olunur. Beləliklə tədqiqat göstərdi ki:

1.Ümumi bazalı və ümumi emitterli tranzistorların statistik rejimdə volt-ampere xarakteristikası p-n keçidin düzünə qoşulmasına uyğundur.

2.Ümumi bazalı sxemdə kiçik giriş müqaviməti, çox böyük çıxış müqaviməti ilə müşahidə olunur.

3.Ümumi emitterli dövrədə ümumi bazalı dövrəyə nəzərən giriş müqaviməti böyük, çıxış müqaviməti isə kiçikdir.

4.Ümumi bazalı sxemlər cərəyanın güclənməsinə deyil, yalnız gərginliyin güclənməsinə imkan verir.

5.Ümumi emitterli sxem isə həm cərəyan, həm də gərginliyin güclənməsinə imkan verir.

6.Temperaturun dəyişməsi giriş və çıxış xarakteristikalarına ciddi təsir göstərir.

Mövzunu möhkəmləndirmək üçün suallar:

- 1. Tranzistor hansı cihazı əvəz edir?*
- 2. Tranzistorun quruluşu necədir?*
- 3. Tranzistorlar necə hazırlanır və neçə növdə olur?*
- 4. Tranzistorun şərti işarəsi necədir?*
- 5. Tranzistorlarda hansı dövrlər vardır?*
- 6. Tranzistorun işinə mühitin təsiri necədir?*

SORĞULAYAN BEYİN NƏ DEMƏKDİR?

Məqalənin əsas məqsədi kurikulum təhsil sistemində innovativ üsullardan istifadə edilməsi, şagirdlərin sorğulama bacarığının inkişafı üçün sadə və təsirli metodların araşdırılıb tapılmasıdır. Şagirdləri düşünməyə və düşündüklərini deməyə təşvik etməli və onları bir şəxsiyyət kimi formalaşdırmaqlıdır.

Açar sözlər: *innovativ metodlar, tənqidi təfəkkür, yaradıcı təfəkkür, informasiya qəbulu*

XXI əsrin əsas problemlərindən biri informasiya bolluğudur. İnformasiya hər yerdədir və insanlar xüsusilə də uşaqlar kütləvi şəkildə informasiyaya məruz qalırlar. İnformasiya telefonlarımızda, saatlarımızda, kompüterlərimizdə, televizorlarda, oxuduğumuz kitablarda, jurnallarda və hər yerdədir. Uşaqları informasiyadan qorumağın və ya informasiyanı seçib onların qarşısına qoymağın bir yolu yoxdur. Bəs biz nə etməliyik ki, uşaqlarımız düzgün informasiyaları qəbul etsinlər, onlara lazım olan bilikləri seçib götürsünlər. Bu mənada valideynlərin və müəllimlərin üzərində böyük bir məsuliyyət var. Müəllimlik çox çətin eyni zamanda şərəfli peşədir. Biz müəllimlər şagirdlərə elm və bilik öyrətməklə kifayətlənməməliyik. Biz onları tərbiyə etməklə, şəxsiyyətlərinin formalaşmasına və qlobal cəmiyyətdə yer tutmaqlarına kömək etməklə mükəlləfik. Müəllimlər dərslərdəki materialı şagirdlərə mənimsətməklə vəzifələrini yerinə yetirmiş sayırlar. Beləliklə, eyni cür düşünən, müstəqil fikri olmayan, fikirlərini ifadə edə bilməyən, yaradıcılığı, təxəyyülü, yaradıcı təfəkkürü, tənqidi təfəkkürü inkişaf etməyən şəxsiyyətlər yetişdirmiş oluruq.

Bəs müəllimlər hansı innovativ metodlardan istifadə etməlidirlər ki, şagirdlərə elm və bilik öyrətməklə yanaşı onların şəxsiyyətlərinin tam formalaşmasına və informasiya əsrinin tələblərinə uyğun əmək fəaliyyəti seçmələrinə kömək etsinlər?

Müəllimlər şagirdlərə informasiyanı seçməyi, onu düzgün analiz etməyi tətbiq edib dəyərləndirməyi öyrətməlidir. Bu zaman kurikulum təhsil sistemi və kurikulum təhsil sistemində istifadə edilən forma, üsul və vasitələr müəllimlərin köməyinə çatır. İstifadə etdiyimiz yeni təhsil sistemində müəllimlər informasiyanı verən yox şagirdlərə informasiyanı necə əldə etməyi öyrədəndirlər.

Son illərdə aparılan təhsil islahatları təhsilin məzmun, forma və strukturunda xeyli dəyişikliklər yaradıb. İndi digər təhsil pillələrində olduğu kimi ibtidai təhsildə də tədris olunan fənlər daha çox şəxsiyyətyönümlüdür. Eyni zamanda birbaşa fərdə yönələn kurikulumlar (vizual sənədlər, dram, ictimai şəxsi təhsil və s.) tətbiq edilir. Vizual sənədlər şagirdlərin fərdi istedadını nəzərə alan rəsm, rəqs estetik dizayn, texnologiya kimi bilgilərin öyrədilməsinə yönəlmişdir. Əsas məqsəd oyunlar vasitəsilə şagirdlərin hiss və həyəcanının, maraqlarının, xarakterlərinin, dünyadan və özündən gözləntilərinin ortaya çıxarılması, uşaqlarda özünə inamın formalaşdırılması, fantaziyalar vasitəsi ilə uşaqların fərdi istedadlarının kəşf olunmasıdır.

Fərqli təlim üsullarından istifadə etməklə pedoqoji prosesdə daha çox səmərəlilik və məhsuldarlıq əldə etmək olar.

Biz hər şeydən öncə şagirdlərin yaradıcılıq və qabiliyyətlərini üzə çıxarmalıyıq. Kurikulum təhsil sistemində istifadə edilən üsullar və formalar bizə imkan verir ki, şagirdlərin həm təxəyyüllərini, həm də yaradıcı təfəkkürlərini inkişaf etdirək. Yaradıcı əsərlərin yaradılması, əşyaların qeyri-adi istifadəsi, proqnozlaşdırma, atalar sözləri üzrə iş, fantaziyanın binomu, sərbəst prefiks, fantaziyanın polinomları, modelləşdirmə, rollu oyun, esse, layihələrin hazırlanması birbaşa uşaqların yaradıcılığını və düşünmə, araşdırma, ən yaxşısını tapma bacarıqlarını inkişaf etdirir. Bu üsullardan ibtidai siniflərdə istifadə etmək üçün ən əlverişli olanları rollu oyun, modelləşdirmə və layihələrin hazırlanmasıdır. Xüsusilə rollu oyun və modelləşdirmə üsullarının faydalarından danışmaq istəyirəm. Bu üsullar şagirdlərə həm sorğulama həm də empatiya bacarığı aşılayır. Müəllim bu üsulların istifadəsi zamanı “sən olsan nə edərdin? ”, “sən bunu niyə edərdin? ” kimi açıq suallar verə bilər. Beləliklə, şagirdlər hadisələri sorğulayacaq, öz müstəqil fikrini ortaya qoyacaq və epizodlarla empatiya quracaqlar.

Keçdiyimiz dərslərdə biz şagirdlərin təxəyyülünün yardımcı və tənqidi təfəkkürünün inkişafına yönəlməliyik. Onları fikirlərini, düşüncələrini deməyə təşviq etməli, verdiyimiz və araşdırıb öyrəndikləri məlumatları sorğulamağı öyrətməliyik. Uşaqların düşüncələrini ifadə etmələri çox mühim bir prosesdir. Çünki düşüncələrimizi ifadə etmədiyimiz zaman artıq düşünməyi də buraxırıq. Şagirdlərin təfəkkürlərini açıq tutmaq və onları daima düşünməyə sövq etmək üçün onlar düşüncələrini ifadə etməlidirlər. Bir başqa innovativ yanaşma isə uşaqları “Sorğulayan Beyin” kimi yetişdirməkdir. Uşaqlar məruz qaldıqları informasiyaları sorğulamağı öyrənməlidirlər. Bunun üçün də fəal dərsi təşkil edən müəllim balaca amma təsirli işlər görə bilər. Müəllim şagirdlərinə icazə verməlidir ki, onun səhvlərini tutsunlar. Şagirdlər müəllimin bilərək etdiyi balaca səhvləri görür və onları müəllimə deyir. Bu zaman müəllim şagirdin düz dediyini, özünün isə səhv etdiyini hər kəsin səhv edə biləcəyini və heç bir şeyi koru–koruna qəbul etməməyi şagirdlərin nəzərinə çatdırır. Beləliklə digər şagirdlər də həvəslənir və verilən məlumatı sorğulayırlar. Bu zaman müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı bir inkişaf prosesi yaranır. Müəllim şagirdlərdən gələbiləcək “həmlələr” üçün özünü hazırlayır və şagirdlər isə daha çox sorğulayır.

Şagirdlərin qarşısına “niyə?”, “nə üçün?” sualını qoymalıyıq. Müəllim şagirdlərə niyə sualını verməklə onları düşünməyə sövq edir və şagirdlər aldıqları informasiyanın mahiyyətini öz beyinlərində sorğulayırlar. Daima “niyə?” sualı ilə qarşılaşan şagird artıq ətraf mühiti, hadisələri, məlumatları sorğulayır və hadisələr arasında səbəb-nəticə əlaqəsi yaradır. Beləliklə o, məruz qaldığı informasiyaları dərk edir, analiz edir və nəticə çıxarır.

Yenicə başladığım müəllimlik fəaliyyətində gördüm ki, müəllimlik yaradıcılıq çərçivəsi çox geniş bir peşədir. Müəllimlər şagirdlərinin mənəvi, pıxixi və şəxsi keyfiyyətlərinə görə daim yeni metodlar və üsullar istifadə edirlər. Burada qeyd etdiyim metodlardan başqa “yaşıl top”, “çiçək ol”, “davranış lövhəsi” kimi öz yaradıcılığımın məhsulu olan üsullardan da istifadə edirəm və bilirəm ki, bu çərçivə daim genişləyəcək. Son mütaliə etdiyim kitabların birində (Azra Kohen “Gör Beni”) sorğulamağın əhəmiyyətini dərk etdim və bunun təhsildə istifadəsi üçün “Sorğulayan beyin” fikrini yazdım. İlk məqaləm olmağına baxmayaraq məqsədimə çatdığımı, fikrimi ifadə edə bildiyimi ümid edirəm.

CAVANŞİR QULİYEV

Naxçıvan Dövlət Universiteti
quliyevcavansircs@gmail.com

ÜMÜD RZAYEV

Naxçıvan Dövlət Universiteti
umud-rzayev95@gmail.com

RIYAZI FİZİKA TƏNLİKLƏRİNİN TƏDRİSİ İLƏ DİGƏR FƏNLƏR ARASINDA METODİKİ ƏLAQƏLƏRİN QURULMASINA DAİR TÖVSIYYƏLƏR

Məlumdur ki, predmet olaraq riyazi fizika tənlilikləri müxtəlif təbiətli fiziki proseslərin riyazi nəzəriyyəsinin hazırlanması və onun riyazi təhlili, tədqiqi ilə məşğul olan nəzəri və praktiki xarakter daşıyan fundamental elm sayılır. Vəziyyəti diferensial tənliliklərlə təsvir olunan fiziki proseslərin riyazi modelləşdirilməsi, həmin hadisələrlə bağlı problemlərin həll olunması riyazi qaydalarla həyata keçirilir. Göründüyü kimi riyazi fizika tənlilikləri digər fənlərlə çoxşaxəli əlaqəyə malik olmalıdır. Bilinir ki, elmlərin bir-biri ilə daim və sürətlə inteqrasiyada olması onların əhəmiyyətli dərəcədə inkişafına zəmin yaradır. Bu işin pedaqoji prosesdə öz əksini tapması, tədris proqramlarının müntəzəm olaraq zənginləşdirilməsi, fənlər arasındakı əlaqənin yaradılıb, həyata keçirilməsini zəruri edir.

Fənlər arasında əlaqənin əsasları görkəmli pedaqoqların əsərlərində geniş tədqiq edilmişdir. O cümlədən bir sıra riyaziyyatçı pedaqoqların tədqiqatında tədris fənləri arasında əlaqələrin qurulmasının təlimin ümumtəhsil, inkişafedici və tərbiyəedici funksiyalarının reallaşmasına imkan yaratdığı elmi şəkildə əsaslandırılmışdır. Bununla bağlı orta və ali məktəblərdə tədris olunan fənlərə aid kifayət qədər metodiki vəsaitlərə rast gəlmək olur. Lakin, ali məktəblərdə tədris planında və ya seçmə fənlərinə daxil edilərək tədris olunan “Riyazi fizika tənlilikləri”, “Riyazi fizika üsulları” fənni üçün bu mövzuda tədqiqat işlərinə çox az təsadüf edilir. Lakin, hesab edilməlidir ki, müasir dövr elmi-texniki tərəqqinin inkişafı üçün kifayət qədər böyük potensiala malik bu elm sahəsinin dərinədən, əhatəli və yaradıcı xarakterli öyrənilməsi üçün onun digər fənlərlə metodiki əlaqələrinin qurulması vacibdir.

Bu məqsədlə fənlərarası əlaqənin metodiki mahiyətindən istifadə edərək, ali məktəblərin bu fənnin tədris olunması məqbul hesab olunan ixtisaslarında da bu əlaqənin qurulmasını həyata keçirə bilərik. Əvvəlcə, riyazi fizika tənlilikləri fənni ilə əlaqə qurulacaq fənlərin aşağıdakılardan ibarət olduğunu müəyyənə bilərik. Bu fənnin adından görüldüyü kimi, bunu iki əsas hissəyə ayırmaq olar:

Fizika ilə bağlı olan fənlər: Nəzəri fizika, Kvant mexanikası, Atom fizikası, Nüvə fizikası, Astrofizika, Kainat mexanikası, Kosmoqrafiya və s.

Riyaziyyat ilə bağlı olan fənlər: Riyazi analiz, Funksional analiz, Diferensial tənliliklər, Adi və xətti tənliliklər, Xüsusi törəməli diferensial, İntegral tənliliklər, Kompleks dəyişənli funksiyalar nəzəriyyəsi, Vektor-Tenzor analizi və s.

Bu fənləri əsas fənlər adlandırdıqdan sonra, bu fənləri tədris edən təcrübəli müəllimlərdən də məsləhət almaq şərti ilə ayrı-ayrı mövzuların tədrisi ilə bağlı bəzi problemləri qeyd etmək yerinə düşər.

Belə ki, riyazi fizika tənliliklərində tədris olunan mövzular yuxarıda qeyd olunan fənlərin əksəriyyətinin bazası əsasında öyrənilir. Ona görə də, həmin fənlər əvvəl tədris olması olduğu halda ya sonraya, ya da paralel keçirilir ki, bu da keyfiyyətli təhsil üçün problem yaradır. Bu mənada hesab edirəm ki, bu fənlərin son kursda keçirilməsi tam məqsədəuyğundur.

Riyazi fizika tənliliklərinin tədrisində keyfiyyətli nəticə almaq üçün bəzi mövzuların tədrisi ilə bağlı uzun müddətli müşahidələrinə əsaslanaraq aşağıdakı metodiki tövsiyələri məsləhət görürük.

“Fəzada istiliyin yayılması, istilikkeçirmə prosesləri, onların tənliliklərinin qurulması” mövzusunda tələbələrin klassik mexanikadan bir çox biliklərə malik olması əsas götürülsədə, zamandan asılı olmayan stasionar sahədə istiliyin yayılması prosesi başa düşülməz olur. Həmçinin həmin mövzuda Meydan nəzəriyyəsinin bəzi elementləri tələbələrə məlum olmalıdır. Bunun üçün əvvəlcədən tələbələrə tədris olunacaq mövzuya aid digər fənlərdə müvafiq mövzularla tanış olmaq, onlardan istifadə olunacaq təklif və üsulların öyrənilməsini tapşırıq. “Yer qabığının qızmasında radioaktiv

parçalanmanın təsiri” mövzusunda Kvant mexanikasının bəzi elementləri ilə tanışlıq üçün müvafiq metodiki tövsiyə verilir.

Riyazi fizika tənliklərinin bəzi məsələləri var ki, onlar mütləq sferik və ya silindirik funksiyalar vasitəsi ilə həll oluna bilər. Məsələn: “Kürə üçün Dirixle məsələsi” mövzusunun tədrisində tələbələr xüsusi funksiyalar və onların xassələri ilə tanış olmalıdırlar. Lakin, bu funksiyalarla bağlı məlumatlar Bakalavr təhsil səviyyəsində proqramdan çıxarılmışdır. Bu problemi aradan qaldırmaq üçün dərscənkənar məşğələ təyin olunur.

Bu kimi nümunələr çoxlu sayda olmasına baxmayaraq, tədris prosesində digər fənlərdən aldıkları məlum bilikləri, xüsusilə elementar riyaziyyat, klassik fizika, KDFN, funksional analiz, diferensial və inteqral hesabın nəzəri və metodiki təlimlərində əlaqəli şəkildə istifadə olunur.

Tələbələrin bu fənlə bağlı digər fənlərə aid bilikləri dərin və məzmunlu olduqda, mövzuların tədrisi prosesi zaman etibarilə çox vaxt aparmır, həmçinin mənimsəmə keyfiyyətli olur. Bu isə dövrün başlıca tələbi olub, cəmiyyət üçün keyfiyyətli kadrların hazırlanmasına xidmət edir.

ÜMUMTƏHSİL ORTA MƏKTƏBLƏRDƏ KOMPÜTERİN KÖMƏYİLƏ İŞİĞİN İNTERFERENSİYASININ TƏYİN EDİLMƏSİ METODİKASINA TÖVSIYYƏLƏR

Təqdim olunan məqalədə laboratoriya işlərinin, praktikumların yerinə yetirilməsində kompüter texnologiyasının tətbiqi zamanı müəllim və şagirdlərin iş sistemi, laboratoriya işlərinin yerinə yetirilməsi imkanları, həmçinin elektron darsliklərlə keçirilən laboratoriya işlərinin fərdiləşməni, fərdi yanaşmanı, daha doğrusu, prosesin tam intensivləşdirilməsini təmin etməsi məsələləri geniş şərh edilmişdir. Son vaxtlar kompüterdən bir sıra fiziki cihazların, məsələn, osilloqraf, sos generatoru və ölçü cihazları (indikator), maddənin kristal quruluşunun diaqnostikası funksiyalarını yerinə yetirən qurğu kimi istifadə olunması haqqında da məlumat verilir. Kompüter qrafikasının köməyilə müxtəlif birləşmələrin molekulyar quruluşu haqqında verilən məlumatın animasiyalarla nümayişi materialın daha yaxşı mənimsənilməsinə kömək edir, şagirdlərin bu işləri müstəqil nümayiş etdirmələrini stimullaşdırır, təlimə marağı artır, dərsi motivləşdirir. Bütün bunlarla yanaşı kompüter texnologiyalarının virtual laboratoriya işlərində istifadəsi zamanı tələbiq olmuşdur.

Açar sözlər: kompüter, laboratoriya, interferensiya, məktəb, informasiya

Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən “Azərbaycan Respublikasının inkişafı naminə informasiya və kommunikasiya üzrə Milli Strategiyanın (2003-2012-ci illər) təsdiq edilməsi haqqında” sərəncam verilmiş və “Azərbaycan Respublikasında Ümumtəhsil məktəblərinin informasiya və kommunikasiya texnologiyaları ilə təminatı proqramı” təsdiq edilmişdir. Bu proqram ölkəmizdə yeni informasiya texnologiyalarından istifadə olunmaqla təhsilin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə xidmət edən, dünya təhsil sistemində inteqrasiya imkanı verən vahid təhsil informasiya mühitini yaratmaq və əhalini informasiya cəmiyyətinə hazırlamaq məqsədini daşıyır. Proqram çərçivəsində kompüter texnologiyaları əsasında qurulan yeni informasiya texnologiyalarının mənimsənilməsi və onun bütün imkanlarından istifadə etməklə, ölkənin təhsil sistemini səmərəli təşkil etmək və beynəlxalq informasiya şəbəkəsi vasitəsilə dünya ölkələrinin təhsil müəssisələri ilə mütəşəkkil əlaqələrin yaradılması nəzərdə tutulur. Proqramın əsas vəzifələri:

-Ümumtəhsil məktəblərini müasir tipli kompüter avadanlığı ilə təhciz etmək, ümumtəhsil məktəblərinin müəllimlərinin, inzibati və texniki işçilərin öz fəaliyyət sahələrində yeni informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə etmək;

-Təhsil informasiya və kommunikasiya texnologiyalarından istifadə üzrə normativ və metodiki bazanı inkişaf etdirmək;

-Tədris prosesində azərbaycan dilində istifadə olunan müasir elektron tədris materiallarının, elektron darsliklərin, elektron kitabxanaların, rəqəmli tədris vasitələrini işləyib hazırlamaq, yaymaq və tətbiq etmək;

-Təhsil sisteminin informasiya infrastrukturunu yaratmaq;

-İnformasiya texnologiyası əsasında müasir təhsilin metodologiyasını işləyib hazırlamaq;

-İnformasiyalaşdırma prosesinin elmi metodiki təminatına nail olmaq;

-Cəmiyyətin müxtəlif təbəqələri üçün məsafədən təhsil xidmətini təşkil etmək;

-Təhsil saytları yaratmaq;

-Azərbaycan dilində olan tədris nəşrlərində və elmi metodiki nəşrlərdə informasiya və kommunikasiya texnologiyaları sahəsi üzrə terminologiyaları hazırlamaqdan ibarətdir.

Bu proqramın həyata keçirilməsi nəticəsində tədrisdə internet – virtual məktəblərin yaradılması, məsafədən təhsilin təşkili mümkün olacaq, yeni informasiya mühiti yaradılacaq, informasiya cəmiyyətinə keçid reallaşacaqdır. Bütün bunların həyata keçməsi aydındır ki, müasir kompüter texnologiyası ilə bağlıdır. Bu kimsəyə sir deyildir. Kompüter universal cihazdır. O, ən yaxşı nəzarət

edici cihazı, televizoru, kinoprojektoru, cədvəli, plakatu, kodoqramı və s. əvəz edir. Fizika eksperimental elm olduğundan həqiqətin dərk edilməsində təcrübəyə müraciət edilir. Müasir fizika həm də kompüter elmi adlandırılır. Eksperimentator-fizik tədqiq edilən qurğunun bir hissəsini, nəzəri-fizik tədqiq edilən hadisəni modelləşdirmək üçün kompüterdən istifadə edir. Ona görə də fizikanı yaxşı öyrədilməsi və öyrənilməsi üçün kompüter ən yaxşı tədris vasitəsinə çevrilmişdir. Fizikanın tədrisi prosesində dərslərin interaktivliyini təmin etmək, biliklərin verilməsi və möhkəmləndirilməsi prosesini səmərəli təşkilinə nail olmaq üçün tərəfimizdən dərslərin müxtəlif etaplarında istifadəyə yararlı olan aşağıdakı saytları hazırlamış və internetdə yerləşdirilmişdir:

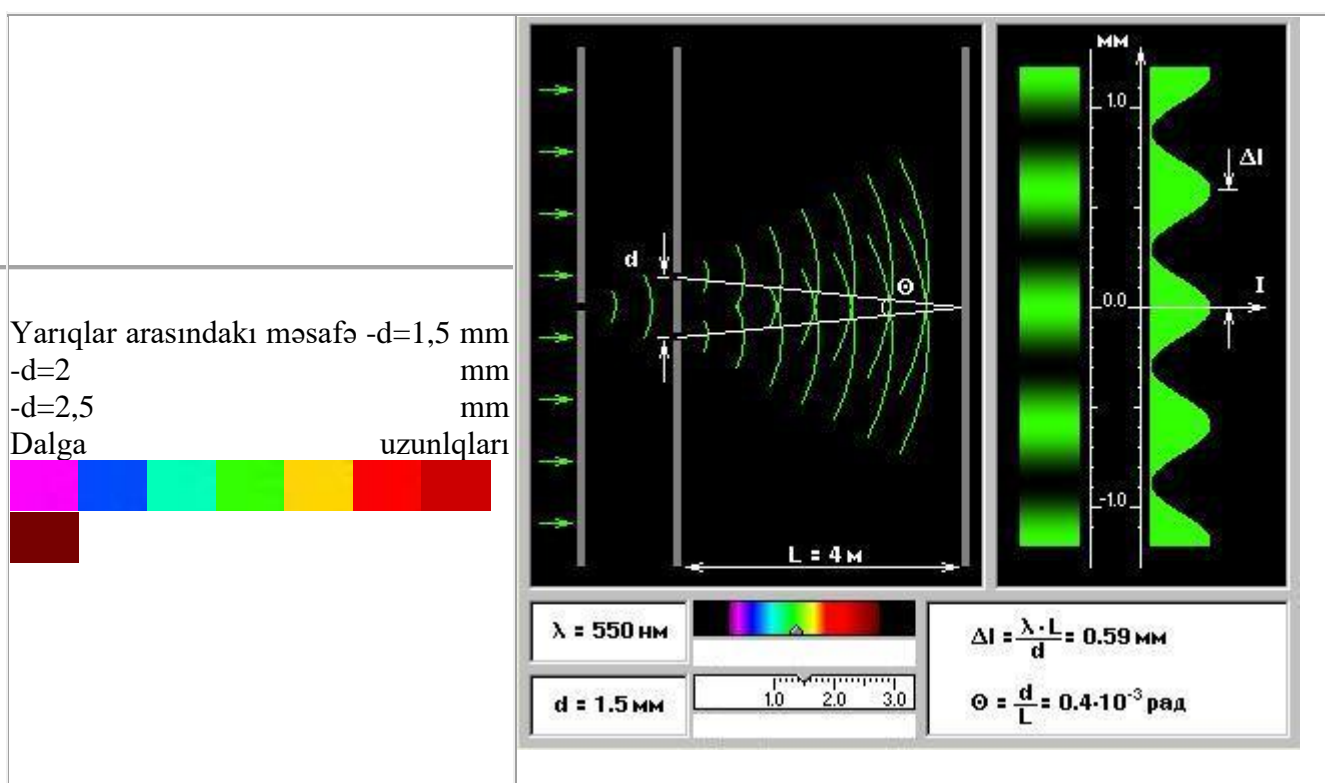
1. www.phys-for-you.narod.ru
2. <http://www.phys-for-you.narod.ru/vlab.htm>
3. www.educentre1.narod.ru
4. www.elektromaq.narod.ru
5. www.interferensiya.narod.ru

www.interferensiya.narod.ru saytında işığın dalğa xassələrindən – interferensiya və difraksiya, onun yaranma şərtləri, müxtəlif dalğa uzunluqları üçün iki yarıqdan interferensiya və difraksiyanın alınması mənzərələri JPG formatlı rəsmlərlə verilmiş, interaktivlik təmin olunmuşdur. Yarıqların enini 1,5 mm, 2 mm və 2,5 mm olmaqla dəyişmək imkanı yaradılmış, hər bir hal üçün dalğa uzunluğu 400 nm-dən 750 nm-dək hər dəfə 50 nm dəyişməklə görünən işığın interferensiya və difraksiya mənzərəsini müqayisə etmək mümkündür. www.interferensiya.narod.ru saytıdan istifadə etməklə dərslərin aparılması metodikasını veririk:

1. İnternet vasitəsi ilə verilmiş sayta daxil olun	---	2. Açılmış səhifədə mətni oxuyun, yarıqlar arasındakı məsafəni dəyişmək üçün mausun göstəricisini “məsafəni” sözünün üzərinə gətirin	---	3. Düyməni bir dəfə sıxıb buraxın
4. Yarıqlar arasındakı verilmiş məsafə variantlarından birini seçmək üçün göstəricisini rəqəmlərdən biri üzərinə gətirin	---	5. Mausun düyməni bir dəfə sıxıb buraxın	---	6. Yeni açılmış səhifədə verilmiş məsafə üçün müxtəlif dalğa uzunluqlarının interferensiyasını müşahidə etmək mümkündür. Bunun üçün rənglərdən biri üzərində göstəricisini gətirib düyməni sıxın
7. Göstəricisini bir dəfə sıxıb buraxın	---	8. Dalğa uzunluqlarını 400 nm-dən 750 nm-dək hər dəfə 50 nm dəyişməklə hər dəfə dalğa uzunluğunu və alınan maksimumların sayını qeyd edin.	---	9. Mausu göstəricisini digər rəngin üzərinə gətirin
10. Göstəricisini bir dəfə sıxıb buraxın	---	11. Eyni əməliyyatı digər rənglərlə təkrar edin və hər dəfə dalğa uzunluğunu və alınan maksimumların sayını qeyd edin.	---	12. Mausun göstəricisini digər yarıqlar arasındakı məsafəni

		göstərən rəqəm üzərinə gətirərək təcrübəni təkrar edin
13. Müxtəlif məsafələr üçün maksimumların sayını müqayisə edin	---	14. Mausu “ev” şəkli üzərinə gətirməklə ilk səhifəyə qayıdın.

Mövcud kompüter proqramları: Flash, PavePoint, Macromedia və s. proqram vasitələri fizikadan prezentasiya dərslərinin hazırlanması, hadisə və prosesin modelinin verilməsinə imkan yaradan animasiyaların qurulması və s. aparılan dərslərin geniş spektrdə təşkilinə nail olmaqda əhəmiyyətlidir. Bütün bunlarla yanaşı kompüter texnologiyalarının virtual laboratoriya işlərində istifadəsi zamanın tələbi olmuşdur. Orta məktəblərin maddi texniki bazası hazırda fizikadan nümayiş təcrübələrinin və laboratoriya praktik işlərin aparılmasına imkan vermir.



Metodik ədəbiyyatlarda buna aid nümunələr olmadığından müəllimlərə kömək məqsədi ilə virtual laboratoriya işinin aparılması metodikasını (bax tərəfimizdən internet məkanda yerləşdirilmiş www.phys-for-you.narod.ru və ya fizika.iatp.az URL ünvanında yerləşdirilmiş saytlar) təklif edilir. Beləliklə, kompüter və internet texnologiyalarından istifadə etməklə fizikanın təlim prosesini fəallaşdırmaq, tədrisin keyfiyyətini yüksəltmək, dərin bilik vermək, qazanılmış biliyi mütəşəkkil yoxlamaq və biliyi tətbiq etmək vərdişlərinə nail olmaq olar. Bu məqsədlə müəllim və texniki heyət üçün icbari kompüter və internet kursları, məktəblərdə ayrı – ayrı fənləri əhatə edən elektron bazanı yaratmaq, istənilən səviyyədə veb resursları və müvafiq işçi qruplarının yaradılması zəruridir.

FİZİKANIN TƏDRİSİNDƏ ƏQLİ ƏMƏLİYYATLARIN TƏTBİQİ TƏCRÜBƏSİNDƏN

Bu gün ümumtəhsil orta məktəbdə fizikanın tədrisində əqli əməliyyatların tətbiqi ilə şagirdlərin ümumi intellektual bacarığını, yəni təfəkkür əməllərinin formalaşdırılmasının zəruriliyi daha çox diqqəti cəlb etməyə başlamışdır. Məlum oldu ki, fizikanın tədrisində istifadə edilən əqli əməliyyatlar şagirdlərin bilik və bacarıqlarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, onlarda elmi dünyagörüşün, idrakın və məntiqi mühakimələrin inkişafına təsir edərək mənimsəmə səviyyəsini yüksəltdir.

Açar sözlər: skalyar, analiz, sintez, əqli fəaliyyət, təsnifatlaşdırma, induksiya, deduksiya

İnsan həyat və fəaliyyəti zamanı qarşıya çıxan məsələləri həll etmək, suallara cavab tapmaq üçün fikirləşir və bu vaxt bir sıra əqli əməliyyatlar icra edir. Əgər qarşıya yeni bir cisim, hadisə çıxarsa və o, idrak obyektinə çevrilərsə, bu zaman insan ilk növbədə onun ayrı-ayrı hissələrini, xassələrini, onlar arasındakı münasibətləri, onunla başqa cisimlər arasında oxşar və fərqli cəhətləri özü üçün aydınlaşdırmaq istəyir. Bu halda təfəkkür bir proses kimi insanın idrak fəaliyyətində iştirak edir. Bu cəhət əqli fəaliyyət adlanır. Bu fəaliyyət prosesində insan əqli əməliyyatlardan: analiz (təhlil), sintez (tərkib), müqayisə, ümumiləşdirmə, təsnifatlaşdırma, sistemləşdirmə, mücərrədləşdirmə, konkretləşdirmə, induksiya-deduksiya və s. istifadə edərək obyektin mahiyyətinin düzgün dərk edilməsinə doğru istiqamətlənir. Başqa sözlə, təfəkkür sayəsində insan hissi idrakdan məntiqi idraka doğru hərəkət edir və cisimlərin, hadisələrin mühüm əlamətlərini əks etdirir. Məhz bunlar əqli əməliyyatlar, yaxud təfəkkür prosesləri adlanır.

Müəllim anlayışların ümumilik dərəcəsinin müxtəlif olduğunu şagirdlərə başa salmaq üçün yazı taxtasına “kütlə” sözünü və altından “skalyar” kəmiyyət yazır. Sonra şagirdlərdən daha hansı skalyar kəmiyyətlər olduğunu soruşur, onların cavabları da lövhədə yazılır. Məsələn, bərk cismin, mayenin, qazın kütləsi. Beləliklə, müəllim şagirdləri bu nəticəyə gətirir ki, kütlə başqa skalyar kəmiyyətlərə nisbətən daha ümumi anlayışdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu gün ümumtəhsil orta məktəbdə fizikanın tədrisində əqli əməliyyatların tətbiqi ilə şagirdlərin ümumi intellektual bacarığını, yəni təfəkkür əməllərinin (analiz, sintez, ümumiləşdirmə, təsnifatlaşdırma, müqayisə, konkretləşdirmə, mücərrədləşdirmə, sistemləşdirmə və s.) formalaşdırılmasının zəruriliyi daha çox diqqəti cəlb etməyə başlamışdır. Məlum oldu ki, fizikanın tədrisində istifadə edilən əqli əməliyyatlar şagirdlərin bilik və bacarıqlarının keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasına, onlarda elmi dünyagörüşün, idrakın və məntiqi mühakimələrin inkişafına təsir edərək mənimsəmə səviyyəsini yüksəltdir. Lakin bunun üçün aşağıdakı məsələləri:

- 1) fizikanın ümumi orta təhsil pilləsində tədrisinin təkmilləşdirilməsində təfəkkür əməllərinin rolunu müəyyənləşdirmək;
- 2) orta məktəb fizika kursunda təfəkkür əməllərinin növlərini və məzmununu müəyyənləşdirmək;
- 3) fizika təliminin müxtəlif mərhələlərində təfəkkür əməliyyatının rolunu gücləndirməyin zəruriliyini açmaq və həll etmək lazım gəlir.

İndi isə qısaca fizika təlimində əqli əməliyyatların aparılması, fəaliyyət növləri və əhəmiyyətinə nəzər yetirək. Bunlardan birincisi analizdir (təhlil) ki, bu da şagirdlərin həyatda tədris prosesində xüsusən də fizikanın tədrisində ən çox rastlaşdıqları təfəkkür əməliyyatıdır.

“Analiz” yunan sözü olub, məzmunu etibarilə tamı, yaxud mürəkkəb hadisəni onu təşkil edən tərkib hissələrinə, maddi elementlərinə fikrən parçalamaq, ayrı-ayrı tərəf, xassə və əlaqələrini seçib ayırmaq üçün istifadə olunan üsul və qanunauyğunluqların məcmusudur. Bu baxımdan analiz idrak prosesinin sonu olmayıb, yalnız başlanğıcıdır. Hər hansı bir hadisəni öyrənməkdən ötrü onun yalnız ayrı-ayrı hissələrini öyrənmək kifayət deyildir. Bu hissələrin qarşılıqlı əlaqələrini və qarşılıqlı

asılılıqlarını öyrənmək, bu hadisələrə cəm halında baxmaq, öyrənilmiş hadisə və elementləri bütöv halda nəzərən keçirmək lazımdır.

Sintez isə - idrak metodu olub, öz məzmunu etibarlı ilə cismin ayrı-ayrı hissə və elementlərini bir tam halında birləşdirməyə imkan verən üsul və qanunauyğunluqların məcmusudur. Sintez tamın təhlili prosesində bir-birindən ayrı salınmış elementlərin mexaniki birləşdirilməsi deyildir. Sintez prosesində tamı təşkil edən elementlərin hər birinin yeri və rolu müəyyən edilir, onların konkret şəraitdə təzahürü dərk olunur. Sistemin tərkib elementlərini öyrənməyə və onların təbiətini aydınlaşdırmağa imkan verən analizdən fərqli olaraq sintez sistemin elementlərini bir tam halında birləşdirməyə, cismin fikirdə adekvat surətini yaratmağa imkan verir. Elmin tədqiqat metodu olmaq etibarilə sintezin mühüm idraki əhəmiyyəti həm də bundadır ki, o, sistemin əks tərəf, element və xassələrini, mahiyyət və hadisəni, zərurət və təsadüfi, səbəb və nəticəni, daxili və xaricini vəhdətdə götürür.

Beləliklə, təfəkkür prosesində analiz və sintez əsasən aşağıdakı mənalarda başa düşülür.

1) Analiz-tamdan bu tamın hissələrinə yol, sintez isə hissələrdən tama yoldur;

2) Analiz və sintez fizika məsələlərinin həllində mühakimə, isbat, tədqiqat, öyrənmə metodları ilə yanaşı, ümumiyyətlə fizika fənninin öyrənilməsində mühüm rol oynayır və onlardan müxtəlif formalarda istifadə edilir. Məsələn, analiz vasitəsilə mürəkkəb məsələ bir sıra sadə məsələlərə ayrılır, sonra sintez vasitəsilə sadə məsələlərin həlli vahid tam şəkildə birləşir;

3) Analiz-nəticədən bu nəticəni yaradan səbəbə keçmək, sintez isə səbəbdən bu səbəbi doğuran nəticəyə keçməkdir. Mətnli məsələlərin hesab yolu ilə həlli bu mənada başa düşülən sintezə, cəbr yolu ilə həlli də analizə misal ola bilər;

4) Analiz-obyektin xassələrini ədəd və ölçü anlayışlarına əsasən kəmiyyət cəhətdən öyrənməkdən ibarət tədqiqat metodu, sintez-obyektin xassələrini keyfiyyətcə öyrənməkdən ibarət tədqiqat metodudur. Analitik və sintetik adlanan məsələlər bu mənada başa düşülən analiz və sintezə yaxşı misaldır.

Qeyd etmək lazımdır ki, təfəkkür prosesi hər şeydən əvvəl analiz, sintez və ümumiləşmədir. Hər hansı bir obyektin və münasibətin analizi zamanı onların ən vacib, əhəmiyyətli, mühüm, maraqlı xassələri daha qüvvətli qıcıqlandırıcı olduğundan ön plana keçir. Ümumiləşdirmə - cisim və hadisələri mühüm əlamət və xassələrinə görə birləşdirməkdən ibarət olan fikri əməliyyatdır. İnsan müşahidə etdiyi cisim və hadisələrin ümumi və mühüm əlamətlərini, əlaqələrini ayırır yəni tədris edir, sonra birləşdirir və induktiv əqli nəticə ilə ümumi qanunauyğunluğu və ya müddəanı tapır. Belə mürəkkəb fikri əməliyyat ümumiləşdirmədir.

Fizikada ümumi əlamətlərinə görə birləşdirilə bilən çoxlu sayda məsələlər mövcuddur ki, bunlarda cismə təsir edən qüvvəni, yəni hərəkəti doğuran səbəbləri öyrənmədən hərəkət xüsusiyyətlərini (sürəti, zamanı, koordinatı, təcili, yolu) təyin etmək lazım gəlir.

Analiz və sintezin birliyi təfəkkür prosesi olan müqayisədə çox aydın şəkildə təzahür edir. İki və ya bir neçə obyektin müqayisəsi onların bir-biri ilə tutuşdurulmasından, qarşılaşdırılmasından başlayır.

ARUZƏ QURBANOVA
Naxçıvan Dövlət Universiteti
Magistrant
aruzclilova.18@gmail.com

AZƏRBAYCAN XALQ CÜMHURİYYƏTİ DÖVRÜNDƏ DƏRSLİK SİYASƏTİNİN BƏZİ MƏSƏLƏLƏRİNƏ DAİR

Məqalədə milli dəyərlərin qorunub saxlanması, soykökümüə bağlılıq proqramların ana xəttini təşkil edir. Dövlətin müstəqillik mövcudluğu və fəallığı öz vətəndaşlarını asılılıqdan xilas edir, dünyada öz səsi, öz ideyası, öz varlığı ilə tanınmasına şərait yaradır. Bu baxımdan Azərbaycan maarifçi ziyalılarının fəal iştirakı ilə yaranan Azərbaycan Demokratik Respublikası təhsilimizdə xüsusi mərhələ təşkil edir. Beləliklə, ümumtəhsil müəssisələrində ana dilinin tədrisi vacib bir amil kimi həyatımıza daxil oldu.

Açar sözlər: Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, təhsil siyasəti, milli dərslilər, ibtidai təlim, vətənə məhəbbət.

XX əsr Azərbaycan tarixinə öz əbədi imzasını qoymuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti qısamüddətli fəaliyyəti dövründə Azərbaycan xalqının həyatında, yaşayış tərzində, dünyagörüşünün formalaşmasında çox mühüm dəyişikliklər baş verdi. Belə ki, türk dilinin dövlət dili elan olunması, məktəblərin milliləşdirilməsi, o dövrdə bir neçə ali məktəbin açılması buna əyani sübutdur [3].

Uzun əsrlər boyu Azərbaycanda təhsil ərəb, fars dillərində aparılmışdır. 1830-cu illərdən başlayaraq, rus dilində təhsil almış ziyalılar Azərbaycanda təlimin ana dilində qurulmasını arzu etmiş, bunun üçün xeyli mübarizə aparmışlar. XIX əsrin sonlarından (1887) etibarən Azərbaycanda təlimin ana dilində aparılması, XX əsrin əvvəllərindən milli dərslilərin yaradılması ideyası daha da aktuallaşmışdır.

Çünki Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin təhsil siyasətinin formalaşmasında XIX əsrin sonları və XX əsrin əvvəllərindəki demokratik və milli ideyaların, bunun uğrunda mübarizə cəhdlərinin güclü təsiri olmuşdur. Aparılan araşdırmalar göstərir ki, hələ 1905-1908-ci illər demokratik mübarizə hərəkatında milli təhsilin yaranması və intibahı məsələləri geniş yer tuturdu. Bu barədə pedaqoji istiqamətli tədqiqatçıların, xüsusilə M.M.Mehdizadə, H.M.Əhmədov, Ə.Ə.Ağayev, İ.N.İsayev, Ə. B.Cəlilov, H.C.Rəfibəyli, F.A.Rüstəmov, Ə.X.Paşayev, A.F.Qəhrəmanova, M.C.Mərdanov və Ə.V.Quliyevin əsərlərində milli təhsil uğrunda mübarizə və milli təhsil quruculuğuna aid xeyli faktlar vardır.

Azərbaycan dilinin böyüklüyü, aliliyi və onun hər şeydən üstün tutulması Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə özünü göstərən ən mühüm məsələlərdən biri oldu. Belə ki, Azərbaycan türkcəsinə milli tariximizdə ilk dəfə olaraq dövlət dili statusu verilməsi Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin tarixi addımlarından biri idi. Dövlət dilinin Azərbaycan dilində olması və məktəb təhsilinin ana dilində aparılmağa başlanması təhsildə milliləşmənin artıq tətbiqi demək idi.

Beləliklə, ümumtəhsil müəssisələrində ana dilinin tədrisi vacib bir amil kimi həyatımıza daxil oldu.

Firudin bəy Köçərli yazırdı: “Ananın südü bədənin mayası olduğu kimi, ananın dili də ruhun qidasıdır, hər kəs öz anasını və Vətənini sevdiyi kimi ana dilini də sevir”. O, bu sevgini ana dilini hər yerdə işlətməklə bəyan etməyi vəzifə kimi qarşıya qoyurdu.

“İbtidai, ali ibtidai və ümumi orta təhsil müəssisələrinin milliləşdirilməsi haqqında” 28 avqust 1918-ci il tarixli mühüm qərardan sonra dərslük məsələləri də yenidən nəzərdən keçirilmiş və bir sıra əməli tədbirlər görülmüşdür. Bu məqsədlə 1919-cu ildə paytaxt Bakıda xalq maarifi işçiləri ilə müəllimlərin 15 günlük müşavirəsi keçirilmişdir. Müşavirədə dərslük məsələsinə dair yeni təkliflər işlənilib hazırlanmışdır. Bunları tənظیم etmək üçün müxtəlif fənlər üzrə komissiyalar yaradılmışdır. Həmin dövrdə böyük maliyyə çətinliklərinin olmasına baxmayaraq bu işlərin həyata keçirilməsi üçün büdcədən xeyli vəsait də ayrılmışdır. Yeni dərslük yaradılanadək tədrisə yararlı olan bəzi dərslükərin istifadəsinə müvəqqəti icazə verilmişdir. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə

təhsilin məzmununu vacib məsələlərdən sayılırdı. Çünki ölkənin uzun illər Çar Rusiyasının təsiri altında olması onun təhsilinə xeyli zərbə vurmuşdu. Bundan sonra irəliləyişlər nəzərə çarpacaq artdı. Tezliklə görkəmli söz ustaları C.Cəbrayılbəyli, F.Ağazadə, H.Cavid, F.Köçərli, M.Mahmudbəyov, A.İsrafilov, A.Şaiq və başqalarının bilavasitə rəhbərliyi yeni dərsliklər (“Son türk əlifbası”, “Müntəxəbat”, “Rəhbəri-sərf”, “Türk çələngi”, “Ədəbiyyat dərsləri”, “Tazə elmül hesab”, “Tarixi-təbii”, “Yeni məktəb”) məktəblərin istifadəsinə verildi. Tərtib olunan bu dərsliklərin mühüm cəhətlərindən biri onların məhz milli ruhda olması idi. Belə ki, milli dəyərlərin qorunub saxlanması, soykökümüzdə bağlılıq proqramların ana xəttini təşkil edirdi.

Bəllidir ki, gənc dövlət qısa müddətdə dərslik sahəsində bütün məsələləri tez bir zamanda həll etmək gücündə deyildi. Ona görə də, yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu qardaş Türkiyə ilə əməkdaşlıqdan keçirdi. 22 iyun 1918-ci ildə Ə.Ağaoğlunun rəhbərliyi ilə bir qrup ziyalılarımız Türkiyəyə ezam edilmişdi. Onlar Azərbaycan məktəbləri üçün çatışmayan dərslikləri gətirməklə yanaşı, 50-ə yaxın müəllimi ölkəmizə dəvət etdilər. Bu proqramların həyata keçirilməsi üçün bir milyon manat vəsait xərclənmişdir. Türkiyədən dəvət olunmuş müəllimlər ölkəmizdə xalq maarifinin yenidən təşkilində səylə çalışır, dərsliklər yazır, tədris vəsaitləri hazırlayır, eləcə də milliləşdirilmiş məktəblərdə dərs deyirdilər [10].

1918-20-ci illərdə dərslik məsələsini həll etmək üçün yaradılan komissiya ibtidai təlimdə bir çox dərsliklərin, xüsusilə A.Çernyayevskinin “Vətən dili” və M.Mahmudbəyovun “Türk əlifbası” dərsliklərini bəyənmişdi. Eyni zamanda Qafur Rəşad Mirzəzadənin hesab kitabına da üstünlük verildirdi. Müvəqqəti istifadə üçün Həmidbəy Usubbəyovun “Hesab elmi” və Qəbulovun “Rəhbər hesab” kitabları da həmçinin tövsiyə edilirdi.

Milli maarifimizin inkişafına böyük əhəmiyyət verən maarifpərvərlərimiz hansı sahədə çalışmaqlarından asılı olmayaraq həm dərslik yazır, həm də onun nəşrinə çalışırdılar. O illərdə həndəsə, hesab, coğrafiya, təbiət fənlərinə dair bir sıra önəmli kitabları ana dilinə tərcümə edən görkəmli ədib S.Acalov həm də orijinal dərsliklərin yazılmasında fəal iştirak edirdi. Onun 1918-ci ildə Azərbaycan Demokratik Respublikası dövründə yazdığı “Cəbr məsələləri məcmuəsi”, “Rəhbəri cəbr” kitabları ana dilində yazılan ilk riyaziyyat dərslikləri idi. Bu dərsliklər uzun illər ibtidai təlimdə müvəffəqiyyətlə istifadə edilmişdir.

Dərslik müəlliflərindən A.Şaiq bir müəllim kimi daha aktiv olmuşdur. Onun bir-birinin ardınca yazdığı dərsliklərdən (“Milli qiraət”, “Ədəbiyyat dərsləri”, “Türk ədəbiyyatı”, “Türk çələngi”) uzun illər Azərbaycan gəncliyinin bütöv bir nəsli bəhrələnməmişdir. A.Şaiqin dərsliklərində orijinal əsərlərlə yanaşı bədii tərcümələrə də yer verildirdi.

Azərbaycan Demokratik Respublikasının Xalq Maarifi Nazirliyi bir tərəfdən xalqın gələcəyini təmin edəcək ürfan ordusunun hazırlanması üçün məktəblər açır, kurslar təşkil edir, digər tərəfdən nəşriyyat-tərcümə komissiyasının köməyi ilə dərsliklər, tədris vəsaitləri hazırladı və çap etdirirdi: A.Səhhət. “Yeni məktəb” (1918), M.Mahmudbəyov. “Türk əlifbası və ilk. qiraət” (1918), M.S.Axundov. “Rəhbəri-sərf” (1918), R.Əfəndizadə. “Türk qiraəti” (1918), A.B.İsrafilbəyadə. “Tazə elmül-hesab” (1919), A.Ağabəyli, A.Əfəndizadə. “Son türk əlifbası” (1919), A.Şaiq. “Milli qiraət” (1919), C.Cəbrayılbəyli. “Tarixi-təbii” (1919); H.Mirzəzadə. “Milli nəğmələr” (1919), H.Cavid, A.Şaiq. “Ədəbiyyat dərsləri” (1919), M.Mahmudbəyov, Q.Rəşad, Rasim Əhməd. “Sərfi-türki” (1919), Qasımzadə Hacı Səlim Səyyar, Ağalızadə Rağib. “Hesab məsələləri məcmuəsi” (1919) və b. Bu dərsliklərin bəziləri təkrar çap olunsa da, bir çoxu məhz həmin dövrün məhsuludur.

Beləliklə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti dövründə tərtib olunan dərsliklər ibtidai siniflərdə tədrisin təşkilində, şagirdlərin təlim-tərbiyəsində özünəməxsus rol oynamışlar. Əsarətdən azad olub, milli ruhumuzun bərpa olunması, xarici dillərin tədrisinə diqqətin artırılması, qardaş Türkiyədən dərsliklərin alınması, ibtidai siniflər üçün lazımlı dərsliklərin seçilməsi məqsədilə komissiyanın işi, yeni-yeni dərsliklərin yazılması, eləcə də həmin dərsliklərdə şagirdlərə vətənpərvərlik hissinin aşılmasını ifadə edən mətnlərin verilməsi, sinifdən xaric oxu ilə bağlı çoxsaylı hekayə və şeirlərin nəşri təhsilin məzmununu istiqamətində görülən əsas məsələlərdən biri olmuşdur. Belə tədbirlər milli təhsil quruculuğu sahəsində müstəsna əhəmiyyət daşımaqla sonrakı illərdə də bir sıra məsələlərin həllində gərəklili olmuşdür.

Qısa zaman kəsiyində həyata keçirilən bu cür tədbirlərlə Azərbaycan xalqı nəyə qadir olduğunu

sübuta yetirdi. Müstəqillik havası xalqımıza çox şey verdi. Belə ki, bu iyirmi üç ayda bugünkü əbədi, dönməz və daimi müstəqilliyimizin əsası qoyuldu.

УЧЕБНИК КАК ОСНОВНОЙ РЕСУРС, ОБЕСПЕЧИВАЮЩИЙ ВЗАИМОСВЯЗЬ УЧИТЕЛЯ И УЧЕНИКА В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ

В настоящее время, несмотря на создание наиболее эффективных образовательных ресурсов, школьный учебник все еще остается основным источником отражающим содержание обучения. Учебник, сохранил некоторые элементы традиционной формы, но его содержание, структура и методический аппарат должен быть обновлен в соответствии с современными требованиями.

В статье повествуется об особенностях современного учебника и требованиях, предъявляемых к его разработке.

Ключевые слова: учебник, творческая среда, система заданий, обучение направленное на результат, деятельность ученика

Образование представляет собой процесс, который формирует молодое поколение в соответствии с потребностями общества и государства, семьи и микросреды окружающей его. Основной целью реформ, проводимых в системе образования, является создание нового содержания и инновационной среды обучения, а также нового механизма управления, служащего для формирования всесторонней личности.

Известно, что при организации процесса обучения велико значение образовательных ресурсов. К образовательным ресурсам относятся: учебник, учебные пособия, методические пособия для творческого построения учебного процесса учителем и различного характера дидактические материалы.

Учебник – это пособие, соответствующее требованиям дидактики, отражающее содержание программы с точки зрения науки и на достаточном уровне последовательно разъясняющее его ученикам. По мнению И.Ю.Лернера: «Учебник – это проект учебного процесса, программирующий деятельность учителя и ученика».

Несмотря на то, что в педагогических исследованиях существует дифференциальный подход к школьным учебникам с точки зрения содержания, структуры и методической разработки, в современный период на передний план выдвигается тот факт, что учебник в первую очередь образовательный ресурс, направленный на ученика.

Требования, предъявляемые к учебнику:

- В учебнике научные знания, связанные с предметом должны быть представлены на целенаправленной, логической основе;

- Учебные материалы, данные в учебнике должны быть прокомментированы в пояснительном и прикладном стиле;

- Учебник должен быть подготовлен в соответствии с познавательным уровнем учащихся и привить им навыки самостоятельной обучающей деятельности.

Учебник является для ученика источником учебных материалов, средством усвоения и содержания. Но если учебник будет подготовлен лишь для ученика, то возникнет ряд проблем. Так как известно, что учитель при прохождении какой-либо темы учитывают возможности учебника, типы вопросов и заданий, особенности их выполнения.

Учитель – обучающий, а учебник средство, обеспечивающее методическую поддержку процесса обучения.

Учебник должен быть интересным и увлекательным для ученика и помимо стимулирования к обучению должен побуждать к учебному труду.

Для этого необходимо:

➤ Учебные материалы, знания и умения должны быть разъяснены ученику в понятной, продуманной методической системе;

- Знания, представленные в готовом виде, должны служить осмысленному усвоению в процессе самостоятельной деятельности, а не механическому запоминанию учениками.
- Учебные материалы, наряду с соответствием уровню осмысления ученика, должны выделяться разнообразием, и в них должна быть соблюдена пропорциональность подачи текстов описательного и рассуждающего характера.

С точки зрения соблюдения принципа конструктивизма, учебники нового поколения выделяются своим содержанием и методическим аппаратом. Но, творческий учитель не ограничивается материалами, данными в учебнике. Для оживления, увлекательности обучения он вынужден использовать дополнительные материалы. В данное время, чтобы облегчить эту задачу, в помощь учителям велика потребность разработки дидактических материалов.

“Məktəb” nəşriyyatının direktoru: Zöhrə Sadiqova
Redaktor: Tünzalə Abdullayeva
Korrektor: Aruzə Qurbanova

Yığılmağa verilmişdir: 23.05.2021
Çapa imzalanmışdır: 09.06.2021
Kağız formatı: A4
Şərti çap vərəqi: “Times New Roman” qarnituru
Tirajı: 150

Ünvan: Az – 7003, Naxçıvan şəhəri, Heydər Əliyev prospekti-2